ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

3

KAPAK
AYCAN GRAFİK

DİZGİ
DİZGİEVİ

KAPAK HATTI
TALİP MERT

SON OKUR
Dr. HÜSEYİN AKKAYA
Dr. MUHAMMED GÜR

MONTAJ
GİZ AJANS

BASKI
UMUT MATBAASI

CİLT
MUTLU

YAYINCI
ZEHRAVEYN

AZİM DAĞITIM MERKEZ: GÖZTEPE MAH. İNÖNÜ CAD. SARAY SOK. NO: 17
34550 MAHMUTBEY/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 445 88 80 (3HAT)
FAX: +90 (0) 212 445 88 83

AZİM BAYAZIT: B.REŞİT PAŞA CAD. YÜMNİ İŞMERKEZİ NO:22
VEZNECİLER/BAYAZIT/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 520 13 76 - 528 31 87
E-mail: bilgi@azimnora.com

Sadeleştirenler

Prof. Dr. İsmail Karaçam
Yrd. Doç. Dr. Emin Işık
Dr. Nusrettin Bolelli
Abdullah Yücel

Nisâ Sûresi
(Devamı)

Rivayet ediliyor ki, yahudilerin reislerinden Huyeyy b. Ahtab ile Ka'b b. Eşref yanlarına yahudilerden yetmiş süvari alarak Mekke'ye gitmişler ve Kureyş ile bir anlaşma ve sözleşme yaparak Hz. Peygamber ile olan anlaşmalarını bozmak istemişlerdi. Onlar da, "Siz kitap ehlindensiniz, Muhammed'e bizden daha yakınsınız. Bundan dolayı biz size güvenmiyoruz. Bizim putlarımıza secde ediniz de gönlümüz rahat olsun." diye bir teklifte bulunmuşlardı. Yahudiler de derhal kabul edip bunu yapmışlar (putlara secde etmişler). Sonra Ebu Süfyan Ka'b'a hitap ederek, "Sen kitap okuyan âlim bir adamsın, biz ise okuma yazma bilmiyoruz; bundan dolayı bizim mi yoksa Muhammed'in mi, hangimizin tuttuğu yol doğrudur." diye sormuş, Ka'b da "Muhammed ne diyor?" demiş. Ebu Süfyan, "Yalnız Allah'a ibadet etmeyi emrediyor ve Allah'a şirk koşmaktan nehyediyor." cevabını vermiş. "Sizin dininiz nedir?" deyince de, "Biz Beytullah'ın görevlileriyiz, hacılara su veririz, misafirlere yemek yediririz, esirleri kurtarırız, şunu yaparız, bunu yaparız." diye anlatmış. Bunun üzerine Ka'b, "Sizin yolunuz daha doğrudur." demiş ve putperestleri iman ehlinden üstün saymış ve tercih etmişti ki şu âyetler bunun hakkındadır:

أَلَمْ تَرَ

إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ

وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا

﴿٥١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا

﴿٥٢﴾ أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا

آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

51- "Şu kendilerine kitaptan (okuma yazmadan) bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun! Onlar puta ve şeytana inanıyorlar. Ve Allah'ı tanımayanlara, "Bunlar, müminlerden daha doğru yoldadır." diyorlar.

52- Onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.

53- Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır. Eğer öyle olsaydı, insanlara bir çekirdeğin zerresini bile vermezlerdi.

54- Yoksa onlar, Allah'ın lütuf ve kereminden insanlara verdiği nimetleri kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmeti vermiştik. Hem de onlara büyük bir mülk ve saltanat ihsan ettik.

55- İşte o yahudilerden bir kısmı ona iman etti. Bir kısmı da ondan yüz çevirdi. O iman etmeyenlere cehennem alevi yeter.

بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ "Tağut" kelimesinin mânâsı Bakara sûresinde لاَ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ *"Dinde zorlama yoktur..."* (Bakara, 2/256) âyetinde geçmişti. جِبْتْ "Cibt" ise put demektir. Kâhine de "cibt" dendiği nakledilmiştir. Bu şekilde bu iki kelime Allah'dan başka ilâh edinilen canlı ve cansız mabudların (kendisine tapılan şeylerin) tam isimleridir. Birbiri yerine de kullanılabilirler. Lügat âlimlerinin çoğu جِبْتْ kelimesinin lugatte çekimi olmadığı görüşünde bulunmuşlardır. Fakat bunun aslı جِبْس olduğu naklediliyor ki cibs, pis ve alçak demektir.

اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ Hükmünün açıklanması için kitap ehlinin bir kısmı hakkındaki tehditten sonra bütün kâfirlere ait olmak üzere de buyuruluyor ki:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

56- Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz. Çünkü, Allah gerçekten çok güçlüdür, hükümı ve hikmet sahibidir.

Bunlar böyledir. Fakat:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- İman edip salih ameller işliyenleri ise, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedî olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.

ظِلًّا ظَلِيلًا **Gölgeli gölge, koyu gölge,** yaygın gölge ki, tam ve devamlı nimete işarettir. Çünkü refah içinde bulunanlar, genel bir şekilde latif gölgelerde yaşarlar. Nasıl ki dilimizde de sayedar olmak, sayeban olmak, sayesinde (gölgesinde) yaşamak, sayesinde (himayesinde) yaşatmak terimleri nimet ve mutluluk anlamına gelen terimlerdir.

Bu hikmetten dolayıdır ki:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ

أَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ

تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِؕ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِه۪ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعًا

بَص۪يرًا ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

58- Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ **Allah size şunları muhakkak emrediyor:** اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا **Biri, emanetleri ehline vermeniz** وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ **biri de, insanlar arasında hüküm ve komuta ettiğiniz zaman adaletle hükmetmeniz.**

EMANET: Aslında insanın emin (güvenilir ve itimad edilen kimse olması) yani kendisine maddi veya manevi her hangi bir şeyin gönül rahatlığı ile korkusuz bir şekilde teslim edilebilir ve istendiği zaman eksiksiz alınabilir bir şekilde bulunması anlamına masdar ve kısaca masdar olduğu gibi insanın emin olma durumuna, gerek Allah ve gerek insanlar tarafından herhangi bir şekilde bırakılmış olan şeye de ismi meful (edilgen ortaç) mânâsına gelen masdarın ismi olmuştur ki, burada emanet bu mânâyadır. Ve bunların sahiplerine verilmesi ile insanlığın, Allah'ın bir emaneti olan şeref ve namus emanetinin korunması emredilmiştir. اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular; onu insan yüklendi; (bununa beraber onun hakkını tam yerine getirmedi) çünkü o, çok zâlim, çok cahildir."* (Ahzab, 33/72), yüce âyeti gereğince insan, Allah Teâlâ'nın emanetini taşıyan bir emini, bir vekili olmayı üstüne alan yegane yaratıkdır ki, bu sayede diğer yaratıklar üzerinde hüküm ve tasarruf etmeye güç yetirebilir. Bu sayededir ki, insanlar da birbirinden emin olarak birbirlerine karşılıklı olarak ve sıra ile birçok hakları ve emaneti bırakırlar. İşte insanlar, gerek Allah'a ve gerek kullara karşı emanetle ilgili bu şereflerini ne kadar güzel korurlar ve emaneti ne derece yerli yerine koyabilirlerse o oranla değer ve iyiliklerini artırmış bulunurlar ve bu şekilde Allah'ın devamlı gölgesine (himayesine) girerler ve halk arasında açıktan ve gizli olarak etkili bir hakimiyet şerefini elde etmiş olurlar. يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى *"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır..."* (Sâd, 38/26) buyurulmuştur. Sırf emanet, aslında hiçbir şeyle telafi edilebilecek değildir. Emanetlerin bir garantisi varsa, o da hainlik veya hainlik şüphesi ile emanetin yüce onurunun kırılması veya kaybedilmesi ve emniyet ile vekilliğin garantisinin düşmanlığa dönüşmesidir. Bunun için eminliği kötüye kullananlar Allah'a ve kullarına karşı başkalarının hakkını gasbedenler ve eşkiyalar gibi itibardan düşerler ve dış görünüşe göre olmasa bile, içten kalblerde düşmanlıkla mahkum olurlar. Güvenilir olmakla hakimiyetin bu önemli ilişkisine dayanan bu âyette, emaneti sahibine vermek ile adaletle hükmetmek ayrı ayrı olarak emredilmiş ve güvenilir olma emri, hükmetme emrinden önce zikredilmiştir. Bundan dolayı insanın Rabbine ve kendine ve halka karşı olmak üzere üç çeşit güvenilirlik muamelesi vardır. İlk önce Rabbine karşı emanete riayet etmesi Allah'ın hükümlerinin ve kanunlarının tatbikatı yani vazife meselesi ile ilgilidir ki, bütün

uzuvların vazifelerini içine alır. İbnü Mesud hazretleri demiştir ki: "Emanet her şeyde lazımdır. Abdestte, cünüplükte, namazda, zekatta, oruçta vs. de." İbnü Ömer hazretleri de demiştir ki: "Allah insanın tenasül uzvunu yarattı ve buyurdu ki, 'Bu bir emanettir, senin yanında sakladım, bundan dolayı bunu muhafaza et. Ancak hakkıyla (helâl yerde) kullanılması hariç." İşte bütün organların da böyle birer emanet olan vazifeleri vardır. Kendine karşı din ve dünya emanetinde, kendine en faydalı ve en uygun olanı seçmesi, öfke ve şehvet veya cahillik ile sonunda zararlı olan şeyleri yapmamasıdır. Halka karşı, hakların emanetini gözetmek, alış verişte aldatmamak, zarar veren olmamaktır ki idarecilerin halka adaleti, âlimlerin halkı batıl taassuba sevketmeyip dünya ve ahirette faydalı olan amellere ve doğru inançlara sevketmesi, halkın da onlara karşı hainlik yapmaktan sakınması, aynı şekilde kocanın karısına, karının kocasına karşı sadakatla (doğrulukla) ırzlarını ve çocuklarının soylarını korumaları ve çocukların terbiyesine dikkat etmeleri bunların içindedir.

Bu şekilde الأمانات ister Allah'a ait haklarda ve ister insan hakları, başka bir ifade ile ister genel haklar ve ister özel haklardan insanların emanet zimmetleri ile ilgili fiilî veya sözlü veya inançla ilgili, maddî veya manevî, malî ve malî olmayan hakların hepsini kapsadığı gibi يَأْمُرُكُمْ hitabının hükmü de bütün mükellefleri kapsar. Özel haklarla ilgili ve emniyetle bırakılan emanet ve diğer şeyler, emanetlerden olduğu gibi, kamu işlerine ve haklarına ait olan yönler, makamlar, velayet (valilik), imamlık ve hüküm sürmek, nasihat ve fetva vermek de emanetlerdendir. Bir de أهل kelimesi sahip ve ehliyetli mânâlarını kapsadığı için bu emir, verilmiş olan emanetlerin sahibine geri vermek ve ulaştırmaktan başka, emanet edilecek şeylerin de ehline ve hak etmiş olanlara emanet ve havale edilmesi mânâsını da ifade eder. Ve bu mânâ kamu hakkından olan emanetlerde önem arzeder ve ancak o itibarla emredilmiş bir vazife olur. Öyle olmakla beraber bu da Allah'a ait haklardan olan emanetleri sahibine vermek ve ona ulaştırmak demektir. Nitekim bu âyetin iş başında bulunan kimseler hakkında indiği de rivâyet edilmiştir.

Âyetin indirilmesinin sebebi hakkında meşhur olan rivâyet şudur: Mekke'nin fethi günü Resulullah Mekke'ye girdiği zaman Kâbe'nin anahtar taşıyıcısı olan Osman b. Talha b. Abdüddar kapıyı kilitlemiş, anahtarını Resulullah'a (s.a.v.) teslim etmekten kaçınmış, "Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim engel olmazdım." demiş. Derhal Hz. Ali de Osman'ı tutmuş, kolunu bükmüş anahtarı alıp Kâbe'nin kapısını açmış ve Resulullah (s.a.v.) Kâbe'ye girip iki rekat namaz kılmış idi. Çıktığı zaman, amcası Hz. Abbas anahtarın kendine verilme-

sini ve eskiden sorumluluğunda bulunan Zemzem sakalığı (hacılara su dağıtma vazifesi) ile beraber sedanetin (yani Kâbe kapıcılığının) birleştirilmesini istedi. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) anahtarları Osman'a geri vermesini ve ona teslim etmesini ve kendisinden özür dilemesini Hz. Ali'ye emretti. Hz. Ali de anahtarları götürüp özür dileyince Osman: "Beni zorladın, bana eziyet verdin, sonra geldin (hatanı) düzeltmeye çalışıyorsun." dedi. Hz. Ali de: "Senin hakkında Allah Teâlâ Kur'ân indirdi." deyip âyeti okudu. Bunun üzerine Osman, اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ diye şehadet getirerek hemen müslüman oldu.

Kabe kapıcılığının (anahtarının taşınması görevinin) ebedî olarak Osman'ın zürriyetinde kalması hakkında bir de vahiy geldi. Sonra Osman Mekke'den hicret edip anahtarı biraderi Şeybe'ye verdi ki bugün de Kâbe'nin anahtarı Şeybe'nin torunlarındadır. Şüphe yok ki sebebin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Aksine bu sebep الْاَمَانَاتِ "emanetlerin" pek genel kapsamlı olduğunu gösterir. Bakınız, اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ **Allah size ne güzel öğüt veriyor!** Emaneti sahibine vermek, adaletle hükmetmek, bunlar ne güzel şeylerdir. Ve sizin için ne kadar faydalıdır. Her zaman (mutlaka) bu emirleri tutmalı, hainlik ve zulümden sakınmalı. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Allah her şeyi işiten ve görendir."* Bundan dolayı hükümlerinizi işitir, emanet hakkında yaptıklarınızı görür.

Bu şekilde idarecilere ve hakimlere, işin başında bulunan herkese genel olarak veya özel bir şekilde emanetleri sahiplerine vermek ve adalet ile hükmetmek ve memleketi idare etmek emredildikten sonra, şimdi de diğer iman ehline bunları yapan idarecilere itaat etmeyi ve fakat kayıtsız bir şekilde değil, Allah ve Peygambere itaat etme içinde şu genel hitabı ile emrediyor.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ
وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فٖي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ
وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ
وَاَحْسَنُ تَأْوٖيلًا ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerifi

59- Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** اَطِيعُوا اللّٰهَ **Allah'a itaat ediniz** وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ **ve Allah'ın elçisine (Hz. Muhammede) itaat ediniz. Sizden olan emir sahibine (idarecilere) de itaat ediniz.** Dikkat etmek gerekir ki Allah ve Resulü hakkında اَطِيعُوا وَاَطِيعُوا diye mutlak itaat açıkça söylendiği halde, emir sahipleri (idareciler) hakkında وَاَطِيعُوا اُولِى الْاَمْرِ buyurulmayıp bunlara itaat etmek Peygambere itaata atfedilmiş ve yalnız Peygambere itaat etmeye tabi olarak emredilmiş ve bu şekilde tabi olma altında itaat etmenin hem aynı kuvvetle kayıtsız olarak gerektiği gösterilmiş, hem de isyan edilen şeyler de bu hükmün dışında bırakılmıştır. لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِى مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ *"Allah'a isyan hususunda hiç bir mahlukata itaat edilmez"*. Aynı şekilde اِنَّمَا الطَّاعَةُ فِى الْمَعْرُوفِ *"İyi ve faydalı şeylerde itaat edilir."* (1) hadis-i şerifleri de bunu açıklıyor. Şu halde amirin her emri, memuru sorumluluktan kurtarmaya yetmez. Diyelim ki, bir memur amirinin emri ile rüşvet alsa veya hırsızlık yapsa sorumluluktan kurtulamaz. Bu mefhum, amirin kanuna aykırı olan emri memuru sorumluluktan kurtarmaz, diye de ifade olunur.

Dikkate değer kayıtlardan birisi de müminlere hitap edilerek مِنْكُمْ "sizden" kaydıdır ki, mânâsı apaçıktır. Müminlerden olmayan idarecilere itaat etmek dinen vacib kılınmamıştır. Bu hususta itaat değil, varsa bir anlaşmaya riâyet etmek söz konusu olacaktır. Fakat itaat etmenin vacib olmamasından mutlaka isyan etmenin gerekli olduğunu anlamaya kalkışmamalıdır. İtaatin vacib olmaması, isyan etmenin vacib olmasını gerektirmeyeceğinden itaat mecburiyetinde bulunmamakla, isyan mecburiyetinde bulunmak arasında fark vardır. İsyan hakkı başka, isyan etme vazifesi yine başkadır.

Bundan dolayı buradan mümin olmayan bir çevrede (ortamda) bulunan

---

(1) Buhârî, Ahkâm, 4, Ahâd, 1, Meğâzi, 59; Müslim, İmâre, 39, 40; Ebû Davud, Cihâd, 87; Keşfü'l-Hafâ, II, 491 (No: 3076); İbn Mâce, Cihâd, 40; Nesâî, Bey'at, 34; Ahmed b. Hanbel, I, 82, 94, 124, IV, 426, 427, 432.

müminlerin şuna buna karşı isyancı ve ihtilalci bir durumda kabul edilmemeleri ve belki müminlerin her nerede bulunurlarsa bulunsunlar Allah'a ve Resulüne karşı itaatsizlikten sakınmak ve aynı zamanda kendilerinden olan idarecilere itaat etmeleri ve tağutlara boyun eğmemelerinin gerekli olduğunu anlamak gerekir. Bu bakımdan Taberî tefsirinde de zikredildiği gibi şu hadisler ne kadar önemlidir: İbnü Zeydin babasından rivâyet ettiği üzere Peygamber (s.a.v.) Efendimiz buyurmuştur ki: "İtaat, itaat, itaatte imtihan da vardır. Fakat Allah dilemiş olsaydı emretmeyi hep peygamberlere verirdi."(1) Yani peygamberler mevcut iken bile hükümdarlara emretmeyi nasib etmiştir. Ve nitekim Yahya aleyhisselâmın öldürülmesine bile hükmetmişlerdir. Aynı şekilde Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur: "Benden sonra size bir takım valiler valilik edecek iyi iyiliği ile velâyet edecek, günahkar da günah işlemekle velâyet edecek; hakka uygun olan her konuda bunları dinleyin ve itaat edin ve arkalarında namaz kılın, iyilik yaparlarsa hem sizin, hem onların lehinedir. Kötülük yaparlarsa sizin lehinize (menfaatinize), onların zararınadır."(2) Aynı şekilde Abdullah b. Ömer hazretlerinden rivâyet olunduğu üzere Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "Müslüman olan kişinin itaat etmesi onun vecibesidir, hoşlandığında da hoşlanmadığında da. Ancak günah işlemesi emredilmiş olursa başka. Günah işlemeyi emredene itaat yok."(3) Şuara sûresinde: وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ *"O aşırıların emrine uymayın. Onlar yeryüzünde bozgunculuk yaparlar, ıslah etmezler."* (Şuarâ, 26/151-152) âyeti de bu hususu apaçık ifade ediyor. Ebu's-Suûd, tefsirinde bütün bunları şu şekilde özetlemiştir. وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ Bunlar raşid halifeler ve onlara uyan ve doğru hareket eden hakkı emreden idareciler ve adil davranan valilerdir(4). Zâlim idarecilere gelince, bunlar Allah'a ve Hz. Peygambere atf ile kendilerine itaat etmenin vacib olmasını hak etmekten uzaktırlar (5).

Âyette وَالْأُمَرَاءِ buyurulmayıp أُولِي الْأَمْرِ buyurulması dikkate değer bir husustur. Bu mânâ, amirleri ve hakimleri kapsamaktan başka gerçek anlamıyla (emir

---

(1) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, V, 94.

(2) Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensur, II, 576.

(3) Süyûtî, a.g.e., II, 576.

(4) Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, II, 193.

(5) Bu tefsir dururken Ebu's-Suûd'u, Namık Kemal'in هرکارکه خسرو بکند شیرین است "Hüsrev'in yaptığı her iş tatlıdır." şiiri ile İbnü Kemal'e göre tenkid etmeye kalkışması, "geldi kafiye, gitti safiye" cinsinden bir haksızlık olmuştur. (**Müellif**).

vermeye) sahip olmak ve işlerde başvurulacak kimse olmak mânâsını da içine alır. Buna göre sahabe ve tabiinden ilk müfessirler bu konuda bir kaç mânâ nakletmişlerdir:

1- Raşid halifeler,

2- Âyetin iniş sebebine göre küçük müfreze komutanları.

3- وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kişilere gösterselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu (haberin neye delalet ettiğini) bilirlerdi."* (Nisâ, 4/83) âyetinin işaretiyle âyetlerden hüküm çıkarma gücüne sahip olan âlim ve fakihler olduğu zikredilmiş ve bununla emrin yalnız askerî ve sivil idarecilere ait olmayıp daha fazla kazaî (hüküm verme) ve teşriî (kanun yapma ile ilgili) yöne ait bulunduğu da gösterilmiştir. Bundan dolayı Ebû Bekr er-Râzî'nin de hatırlattığı şekilde gerek âyetin beyan uslubuna ve gerekse rivâyetlerin tamamına göre meseleyi daha geniş bir şekilde düşünmek gerekir. Bunun için Fahreddin er-Râzî bu gerçeği inceleyerek Allah ve Hz. Muhammed'den sonra toplumsal bir kural halinde kendilerine kesin olarak itaat etmek vacib kılınan emir sahiplerinden maksat, "erbab-ı hal ü akd" (işleri görüp sonuca bağlayana kimseler) denilen ve ittifakları bütün ümmeti temsil ederek Kur'ân ve Sünnetten sonra başlı başına bir şerî delil meydana getiren icma ehli olması lazım geldiğini, Allah ve Peygambere itaat etmekten sonra en mutlak itaatın ancak bu olabileceğini ve amirlere, hakimlere ve âlimlere itaatin de bunlardan biriyle ilgili olduğunu delil getirerek tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. (1)

Said b. Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre bu âyet, Abdullah b. Huzafe b. Kays dolayısıyla indirilmiştir. O sırada Hz. Peygamber onu bir müfrezeye komutan olarak göndermişti. Süddi'nin rivâyetine göre de Resulullah, Halid b. Velid kumandasında bir müfreze göndermişti ki, içlerinde Ammar b. Yasir de vardı. Gittiler, geceleyin hareket hedefleri olan kavime yakın bir yere kondular. Onlar da casuslarından aldıkları bir haber üzerine sabaha kadar kaçtılar. Yalnız içlerinden bir adam çoluk çocuğuna eşyalarının toplanmasını emretmiş ve kendisi gece karanlığında yürüyüp Halid'in askerine gelmiş ve Ammar b. Yasir'i sorup yanına varmış, "Ey Ebu Yakzan! demiş, Ben müslüman oldum أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ diye şehadet ettim, kavmim ise sizin geldiğinizi işitince kaçtılar, ben kaldım; benim müslüman olmam yarın bir fayda verir mi,

(1) Fahrü'r-Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, X, 149 vd.

yoksa ben de kaçayım mı?" diye sormuş, Ammar da, "Hayır kaçma! Sana fayda verir." demiş. O da kaçmamıştı. Sabahleyin Halid akın etmiş, o adamdan başka kimseyi bulamamışlar. Onu malı ile beraber tutmuşlar. Ammar, haber alınca Halid'e gelmiş, "O adamı bırak, çünkü o müslüman oldu ve ben ona eman verdim." demiş. Halid de, "Sen kim oluyorsun da adam kurtarıyorsun." diye çıkışmış ve bundan dolayı birbirlerine söz atmışlar. Nihayet Resulullah'a mahkeme için başvurmuşlar. Hz. Peygamber, Ammar'ın eman vermesine izin vermiş ve bir daha amire karşı böyle kendi kendine söz vermemesini de hatırlatmış, bunun üzerine peygamberin yanında da atışmışlar. Halid, "Ey Allah'ın elçisi! Bu burnu kesik kölenin bana sövmesine müsaade eder misin?" demiş. Resulullah da: "Ey Halid! Ammar'ı kötüleme, çünkü Ammar'ı kötüleyeni Allah kötüler Ammar'a karşı kin besleyenden Allah nefret eder, Ammar'a lanet edene Allah lanet eder." buyurmuş. Ammar da öfke ile kalkmış. Bunun üzerine Halid, arkasından koşup elbisesinden tutmuş, özür dilemiş, o da razı olmuştu. İşte أطِيعُوا اللّٰهَ وَأطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِى الأمْرِ مِنْكُمْ âyeti bunun üzerine indi, diye nakledilmiştir. Bu iki rivâyetin çözümüne göre âyet, müfreze komutanları ve askerî işler sebebiyle inmiş ve fakat itaat meselesini genel olarak esaslı bir nizama bağlamıştır.

Bundan dolayı فَإنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ **Ey müminler!** gerek genel bir şekilde birbirinizle ve gerek yetkililer ile sizin aranızda ve gerekse yetkili olanlar arasında **herhangi bir şey hakkında tartışırsanız** فَرُدُّوهُ إلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ **onu Allah'a ve Resulüne götürünüz.** Yani yalnız kendi arzu ve isteğinizle halletmeye kalkışmayınız. Çarpışmalara düşmeyiniz. Başkalarına da gitmeyiniz de önce Allah'ı, ikinci olarak Hz. Muhammed'i kendinize başvurulacak yer biliniz, bu hükme ve bu mahkemeye müracaat ediniz. Aranızda biricik hakem ve hakim Allah ve Peygamberini tanıyınız. Değişik hükümlerinizi, fikirlerinizi Allah'ın âyetlerine ve Hz. Muhammed'in açıklamalarına tatbik ederek ve uydurarak birleştiriniz ki, Allah'a müracaat, Allah'ın birliğine inanmada samimiyetle Allah'ın âyetlerini araştırmak ve incelemekle, Resûlüne müracaat da zamanında kendisine ve ondan sonra sünnetine ve halifelerine durumu arzetmekle olur. Zâhiriyye (mezhebi âlimleri) bu âyetten hareketle ihtilafa düşülen meselelerde mutlaka Kur'ân ve Sünnete başvurmanın vacib olduğunu ve bundan dolayı kıyas ile amel etmenin caiz olamayacağını zannetmişlerse de besbellidir ki, Kur'ân ve Sünnetle açıkça anlatılmamış hususların, çekişme halinde Kur'ân ve Sünnete başvurmak için sebeplerini ve illetlerini düşünmekle benzerleriyle mukayese etmekten başka bir yol yoktur. Kıyastan maksat da zaten budur. Fıkıh ve hikmet de budur. Demek ki, İslâm da dört çeşit hüküm vardı

Kur'ân'da açıkça belirtilen, sünnette açıkça belirtilen, yetkililerin ittifakıyla üzerinde ittifak edilen ve sahih kıyas ile nasslardan çıkarılan hükümler. Bununla beraber bu dördüncüsü ile ihtilaf azaltılabilirse de tamamen birleştirilemez. Bunda anlaşmazlık çıktığı zamanda yetkililerin şûrasına ve nihâyet sultanın emrine müracaat olunur ki, bu da أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ *"Allah'a itaat ediniz, Resul'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz."* emri gereğince Allah'ın emrine müracaat etmektir. Ve أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا *"Emanetleri ehline vermenizi emrediyor."* (Nisâ, 4/58) bunun da kaynağıdır. Ve mutlaka müslümanlar bir olayda ihtilafa düştükleri zaman ilk önce Allah'ın birliğine inanmak, emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek vazifelerini göz önünde bulundurup, kendilerini Allah'ın ve Peygamberin huzurunda toplanmış görerek ona göre düşünmeleri ve fikirlerini ve arzularını Allah Teâlâ'nın himayesi altına vermeleri ve daima hakkın birliği yolunda gitmeleri lazım gelir. إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ **Eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman ediyorsanız böyle yaparsınız,** Allah'a ve Resulüne ve yetkililere itaat eder ve şâyet bir şeyde aranızda çekişme olursa onda da Allah'ın ve Resulünün hükümlerine baş vurursanız. ذٰلِكَ **Bu başvurmak** خَيْرٌ **sizin için halen sırf iyiliktir,** çekişmeyi keser. وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا **Ve sonuç açısından da daha güzeldir.**

Bu emirleri tesbit ettikten sonra işin başında adlî ve teşriî (kanun koymaya ait) esaslar üzerinde itaat etmeyi temin etmek ve müminlere adaletle hükmetmek emredilmiş iken, adalet ve hakka aykırı hükmetmeye istekli olmamaları ve muhakeme meselelerinde adalete aykırı harekette bulunma vaziyeti almamaları ve tağutlar mahkemesine müracaat etmemeleri gerektiğini telkin ve mümin ismi altında Peygambere itaat etmekten hoşlanmayan ve onun hükmüne razı olmayıp başka mahkemelere müracaat edenlerin münafık olduğunu anlatmak ve sonuçta Resulullah'a itaati sağlamlaştırmak için dikkat çekilerek buyuruluyor ki:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا
أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ
وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا
بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ وَإِلَى الرَّسُولِ

رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً ﴿٦١﴾ فَكَيْفَ

اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُ۫كَ يَحْلِفُونَ

بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَاناً وَتَوْف۪يقاً ﴿٦٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ

يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا ف۪ي قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ ف۪ٓي

اَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَل۪يغاً ﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ

بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ

وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ

لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ ف۪يمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ

حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْل۪يماً ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ

اَنِ اقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَل۪يلٌ

مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِه۪ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ وَاَشَدَّ

تَثْب۪يتاً ﴿٦٦﴾ وَاِذاً لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْراً عَظ۪يماً ﴿٦٧﴾

وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ
فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ
وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ
الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

60- Şunları görmüyor musun? Kendilerinin sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını ileri sürüyorlar da tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde, tağut önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları bir daha dönemeyecekleri kadar iyice sapıklığa düşürmek istiyor.

61- Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin!" denince, münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.

62- Ya nasıl, elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince, hemen sana geldiler de: "Biz sadece iyilik etmek ve arayı bulmak istedik." diye Allah'a yemin ediyorlar.

63- Onlar, Allah'ın kalblerindekini bildiği kimselerdir; Onlara aldırma, onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!

64- Biz hangi peygamberi gönderdikse, sırf Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileselerdi ve Resul de onların bağışlanmasını dileseydi, elbette Allah'ı affedici, merhametli bulurlardı.

65- Hayır! Rabbine andolsun ki iş bildikleri gibi değil, onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.

66- Eğer biz onlara: "Kendinizi öldürün, veya yurtlarınızdan çıkın." diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapamazlardı. Fakat

kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de daha sağlam olurdu.

67- Ve o zaman elbette kendilerine katımızdan büyük mükafat verirdik.

68- Ve onları elbette doğru yola iletirdik.

69- Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle, iyilerle birliktedir. Bunlar ne güzel arkadaştır!

70- Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ **Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ettiklerini iddia edenlere, dış görünüşe göre müslüman görünüp münafık olanlara baksana!** يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ **Muhakeme olunmak üzere tağuta, yani Allah'tan korkmaz azgın şeytana başvurmak istiyorlar.** وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ **Halbuki** وَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى *"Kim tağutu inkar edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir."* (Bakara, 2/256) âyeti gereğince **tağutu inkâr etmek kendilerine emredilmiş bulunuyordu.** Böyle iken tağutun mahkemesine gitmek istiyorlar. وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ***"Şeytan, onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor."*** Bu âyetin indirilmesinin sebebi olmak üzere birkaç olay rivâyet edilmiştir. Birçok tefsircilerin İbnü Abbas'tan rivâyet ettikleri açıklamalarına göre bir münafık ile bir yahudi kavga etmişler. Yahudi yargılanmak için Hz. Peygambere başvurmayı, münafık da yahudilerin başkanı olan Ka'b b. Eşref'e gitmeyi teklif etmiş. Çünkü yahudi haklı, münafık haksızmış. Halbuki Hz. Peygamberin ancak hak ve adaletle hükmettiği Ka'b b. Eşref'in rüşvete düşkün bulunduğu her iki tarafça bilindiğinden yahudi, Peygambere başvurmayı, münafık da Ka'b'a başvurmayı istiyormuş. Nihâyet yahudi ısrar etmiş, Resulullah'a başvurmuşlar. Yahudinin lehine, münafıkın aleyhine (zararına) hüküm çıkınca münafık razı olmamış, "Haydi Ömer'e gidelim aramızda o hakem olsun." diye teklif etmiş. Hz. Ömer'in yanına varmışlar. Yahudi, "Resulullah benim lehime hükmetti, bu onun hükmüne razı olmadı." diye anlatmış. Bunun üzerine Hz. Ömer münafığa "öyle mi?" diye sormuş. O da "evet" demiş. Bunun üzerine, "yerinizde durunuz, azıcık dışarı çıkayım, gelir hükmümü veririm." diyerek çıkmış, varıp kılıcını kuşanmış gelmiş ve derhal münafıkın boynunu vurmuş, işini bitirmiş, sonra, "Madem ki beni hakem

yaptınız, işte Allah'ın hükmüne ve Resulünün hükmüne razı olmayan hakkında benim hükmüm budur." demiş. Yahudi kaçmış. Bundan dolayı münafığın akrabaları Hz. Peygambere şikâyet etmişler. Hz. Peygamber Ömer'i getirtmiş, olayı sormuş, o da, "Hükmünü reddetti ey Allah'ın elçisi!" diye cevap vermiş. O zaman hemen Cebrail (a.s.) gelip, "Ömer, faruktur, hak ile batılı birbirinden ayırdı." demiş. Hz. Peygamber (s.a.) de Hz. Ömer'e أَنْتَ الْفَارُوقُ "sen faruksun" buyurmuştur. Bu durumda demek ki, tağut, Ka'b b. Eşref'e işarettir. Şa'bî'den nakledilen bir rivâyete göre de bu münafık, hasmını Cüheyne kabilesinden bir kahine de davet etmiş, orada muhakeme olmuşlardı. Süddî'nin açıklamasına göre de olay Kurayza oğulları ile Nadîr oğulları arasında öldürülmüş olarak bulunan biri hakkında meydana gelmiş. Her iki taraftan müslüman olanlar Hz. Peygamber'e gidip yargılanmak istemişler. Münafıklar da bundan çekinip kahin Ebu Berdetü'l-Eslemi'ye başvurmakla yargılanma isteğinde ısrar etmişler ve ona gitmişlerdi. Çünkü (bu konuda) şöyle buyuruluyor: وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ **Onlara "Allah'ın indirdiği şeriata ve Peygambere geliniz!" denildiği vakit de** رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا **Ey Muhammed! Münafıkları gördün ki, senden yüz çevirmeye ve çekinmeye kalkışıyorlar, kalkışıyorlar amma** فَكَيْفَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ **elleriyle yaptıkları bu cinâyetten dolayı başlarına bir musibet gelince nasıl oluyor?** ثُمَّ جَاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا اِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا **Sonra sana gelmişler, "Allah'a yemin ederiz ki, bizim kötü niyetimiz yoktu, maksadımız iyilik yapmak ve Allah'ın yardımına kavuşmaktı." diye Allah'a yemin ediyorlar.** اُولٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ **Bunlar öyle kimselerdir ki, kalblerindeki kötülüğün derecesini Allah bilir.** فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ **Bundan dolayı bunlara yüz verme, acı ve etkili vaaz ile ders ver.** وَقُلْ لَهُمْ فِي اَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا **Ve kendileri hakkında öyle beliğ ve etkili bir söz söyle ki canlarına işlesin.** Bunlar, Peygamberin ne demek olduğunu anlamıyorlar. وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ **Halbuki biz herhangi bir Peygamberi gönderdik ise, ancak Allah'ın izni ile itaat olunmak için göndermişizdir.** Bundan dolayı Peygambere itaat, Allah'ın emrine itaat, ona isyan ise Allah'a isyandır. فَلَا **Hayır.** وَرَبِّكَ **Ey Muhammed! Rabbine yemin olsun ki, mümin olduklarını iddia edenler,** لَا يُؤْمِنُونَ **mümin olamazlar,** حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ **aralarında çatallanmış, çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sana müracaat edinceye kadar.** ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ **Sonra verdiğin hükümden gönüllerinde hiçbir sıkıntı hissetmesinler** وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا **ve tam bir teslimiyetle açık ve gizli olarak sana boyun eğsinler.** İşte o zaman gerçek mümin olurlar. وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ **Eğer biz onlara kendinizi öldürünüz veya yurtlarınızdan çıkınız**

diye yazmış olsaydık İsrailoğullarında olduğu gibi günahtan tevbe etmek ve kurtulmak için, kendi elleri ile intihar etmeyi veya vatanlarından çıkıp gitmeyi farz kılıp teklif etseydik مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلٖيلٌ مِنْهُمْ **pek azı hariç olmak üzere onlar bunu yapmazlardı.** Fakat Hz. Muhammed'in şeriatında böyle ağır bir yükümlülük yoktur. Bilakis لَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ *"Ve nefislerinizi öldürmeyiniz."* (Nisâ, 4/29) hükmü vardır. Kendilerini ve vatanlarını ve dinlerini savunmak ve tehlikeden, musibetten korumak emirleri vardır. Bundan dolayı bunu candan kabul etmemek, samimiyetle mümin olmamak, nefsine ve vatanına zulmetmektir. وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ **Eğer onlar, verilen ve verilecek olan vaaz ve öğütlerin gereğini yapmış olsalardı mutlaka kendileri için bir hayır** وَاَشَدَّ تَثْبٖيتًا **ve pek fazla hayırda kalmalarına sebep olurdu.** Biz burada önceki âyetlerden hareket etmekle şu mânâyı daha uygun buluyoruz: Yurtlarından, vatanlarından çıkmak şöyle dursun, onda kuvvetle yerleşme ve kalmalarına sebep olurdu وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْرًا عَظٖيمًا * وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقٖيمًا **ve bu takdirde tarafımızdan kendilerine gerçekten büyük bir mükafat da verirdik. Hem onları şüphesiz doğru bir yola iletirdik.** Çünkü وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ... ***"Her kim Allah'a ve Resule itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kimselerle birliktedirler."*** şu halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا خُذُوا
حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمٖيعًا ﴿٧١﴾ وَاِنَّ مِنْكُمْ
لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّۚ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ
مَعَهُمْ شَهٖيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ
تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنٖي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا
عَظٖيمًا ﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
بِالْاٰخِرَةِۜ وَمَنْ يُقَاتِلْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ

نُؤْتِيهِ اَجْراً عَظِيماً ﴿٧٤﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فى سَبِيلِ اللّٰهِ
وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا
مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّاً وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً ﴿٧٥﴾ اَلَّذِينَ
اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فى سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ
فى سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ اِنَّ كَيْدَ
الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفاً ﴿٧٦﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا
اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ
اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً
وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا اَخَّرْتَنَا اِلَى اَجَلٍ
قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ
فَتِيلاً ﴿٧٧﴾ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فى بُرُوجٍ
مُشَيَّدَةٍ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

فَمَالِ هٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَد۪يثًا ﴿٧٨﴾ مَٓا اَصَابَكَ

مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ

وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًاۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا ﴿٧٩﴾ مَنْ يُطِعِ

الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ

حَف۪يظًاۜ ﴿٨٠﴾ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ

مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُۜ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٨١﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَۜ

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا ف۪يهِ اخْتِلَافًا كَث۪يرًا ﴿٨٢﴾

وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه۪ۜ وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى

الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْۜ

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا

قَل۪يلًا ﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ

الْمُؤْمِن۪ينَۚ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْسًا

وَاَشَدُّ تَنْك۪يلًا ﴿٨٤﴾ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَص۪يبٌ

مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾ وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا
أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

71- Ey iman edenler! Düşmana karşı her türlü savunma tedbirinizi alınız. Onlara karşı ya küçük birlikler halinde hareket ediniz veya topyekün seferber olunuz.

72- Şüphesiz içinizden bir kısmı vardır ki, pek ağır davranır. Eğer başınıza bir musibet gelirse: "Allah bana lutfetti de onlarla beraber bulunmadım." der.

73- Ve eğer Allah'tan size bir lütuf ve zafer erişecek olsa, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi, bu sefer de hiç şüphesiz şöyle diyecek: "Ah ne olurdu, onlarla beraber olaydım da büyük murada ereydim."

74- O halde geçici dünya hayatını, ebedî ahiret hayatı karşılığında satacak olanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, her iki durumda da biz ona yarın pek büyük bir mükafat vereceğiz.

75- Hem size ne oluyor ki, Allah yolunda: "Ey Rabbimiz! bizleri bu halkı zâlim olan memleketten çıkar, tarafından bizi iyi idare edecek bir sahip ve bize katından bir kurtarıcı gönder" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların kurtarılması uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?

76- İman edenler, Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler de tağut yolunda savaşırlar. O halde siz şeytanın taraftarlarına karşı savaşın. Çünkü şeytanın hilesi zayıftır.

77- Kendilerine, "Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın, zekatı verin"

denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve "Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Ne olurdu bize azıcık bir müddet daha tanımış olsaydın da biraz daha yaşasaydık?" derler. Onlara de ki: "Dünya zevki ne de olsa azdır, ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan için daha hayırlıdır ve size kıl kadar haksızlık edilmez."

78- Her nerede olursanız olun ölüm size yetişir, son derece sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine kurtulamazsınız. Onlara bir iyilik erişirse "Bu, Allahtandır" derler, bir kötülüğe uğrarlarsa, "Bu, senin yüzündendir." derler. Ey Muhammed! De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu topluma ne oluyor ki, hiç söz anlamaya yanaşmıyorlar?

79- (Ey insanoğlu!) sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindendir. Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara bir elçi olarak gönderdik. Buna şahit olarak da Allah yeter.

80- Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara bekçi olarak göndermedik.

81- Sana "Peki" derler, fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin (gündüz) söylemiş olduklarının tersini kurarlar. Allah onların geceleyin tasarladıklarını yazıyor. Sen onlara aldırma. Allah'a güven. Vekil olarak Allah yeter.

82- Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.

83- Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anlarlardı. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız.

84- (Ey Muhammed) Allah yolunda savaş! Sen ancak kendi yaptığından sorumlusun. Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki, Allah kâfirlerin gücünü kırar. Hiç şüphesiz ki Allah kuvvet ve kudretçe çok daha güçlü, ve cezası daha çetindir.

85- Kim güzel bir işte aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona da o kötülükten bir pay

vardır. Allah her şeyi gözetip karşılığını verir.

86- Siz bir selam ile selamlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle karşılık verin veya verilen selamı aynen iade edin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.

خُذُوا حِذْرَكُمْ **Uyanık ve ihtiyatlı bulununuz; düşmandan sakınmak için maddî ve manevî bütün sebepleri ve vasıtalarınızı edininiz, silâhınızı alınız da** فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ **onlara karşı takım takım, bölük bölük hareket ediniz.**

Sübat: Sübe'nin çoğuludur. Sübe, ondan fazla erkekten oluşan cemaat demektir. اَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا **Veya hepiniz birlikte seferber olunuz** وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ ve **şüphesiz içinizden öyle kimseler vardır ki** لَيُبَطِّئَنَّ **mutlaka ağır davranır,** geri kalır durur da فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ **şayet başınıza bir musibet gelirse,** yani başarılı olamadığınız, sıkıntılar çektiğiniz veya şehid olduğunuz takdirde قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا **ne iyi Allah bana lutfetti, nimetler verdi. Çünkü ben onlarla beraber bulunmadım, der.** Üzülecek yerde sevinir, وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ **ve fakat Allah tarafından bir lütuf ve ihsan size ulaşırsa, fetihler yaparak ganimeti elde ederseniz** لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ **sanki onunla sizin aranızda hiç bir sevgi olmamış, yabancılar gibi mutlaka diyecektir ki:** يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا **Ah ne olurdu, keşke ben de onlarla beraber olaydım da büyük maksatlara ereydim.** Yani sizin başarılı ve muzaffer olmanızdan bir dost memnuniyeti kadar memnun olmayacak, memnuniyet yerine üzülecek, sizinle beraber bulunmadığına ahiret düşüncesiyle değil, yalnız dünya sevgisiyle pişman olacaklardır. Bundan dolayı bunlar böyle yapmaya devam etsinler, فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا **dünya hayatını ahirete satan, bu güne aldanmayıp sonunu gözeten ihlas sahibi daima hazır bulunup savaşsın... Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, her iki durumda da biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz** Burada savunma şeklindeki savaştan başka, hücum şeklindeki savaşa da işaret etmek ve bunun gibi bir maksat ve hikmetle savaşın meşru olabileceğini anlatmak gayesiyle buyuruluyor ki: وَمَا لَكُمْ **ne menfaatiniz, ne hakkınız ve ne mazeretiniz var ki,** لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا **Allah yolunda ve zulüm ile baskı altında kalmış, "Ey Rabbimiz! Bizi halkı zâlim olan, zâlimler elinde bulunan şu memleketten çıkar ve bize kendi tarafından bizi sever ve gözetir bir sahip ve idareci gönder. Yine tarafından**

bize bu zâlimlere karşı yardım edecek bir yardımcı gönder." deyip duran zayıf ve çaresiz erkekler ve kadınlar ve çocukların kurtarılması uğrunda savaşmayacaksınız?" İşte bu الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا Ümmü'l-Kurâ olan Mekke'ye işarettir ki, müşrik olan Mekke halkı, zayıflara ve özellikle içlerinde bulunan mü'minlere son derece zulüm ve eziyet ediyorlardı ve zaten; اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ . *"Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür."* (Lokman, 31/13) âyetinin mânâsı gereğince Allah'a şirk koşmak zulümlerin başı olan büyük bir zulümdür. Allah Teâlâ zulme uğrayanların dualarını kabul ve Peygamberinin eli ile Mekke'nin fethini nasib edip Hz. Muhammed'in veliliği ve yardımı ile maksadına eriştirmiş ve onu aziz kılmıştır. Demek ki savaş, ile bir yeri işgal etmek ancak böyle Allah rızası için zulme uğrayanları, zalimlerin pençesinden kurtarmak ve halk üzerinde Allah Teâlâ'nın adil hükümlerini ve rahmetini tatbik etmek için meşru olabilir, yoksa zulüm ve baskıyı yaygınlaştırmak ve memleketleri istila etmek gibi sırf tecavüz ve saldırı için savaşmak asla meşru değildir. Tam bir açıklama için bu önemli nokta yani savaşın gayesi meselesi, bir de şu şekilde âyetlerle tesbit edilmiştir:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **İman edenler Allah yolunda savaşırlar** وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ الطَّاغُوتِ **kâfirler de tağutun yolunda, yani Allah'tan başka kendilerine tapılan azgınlar yolunda, azgınlık ve şeytanlık uğrunda savaşırlar.** Bundan dolayı siz (savaşa) hazırlanınız da فَقَاتِلُوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ **şeytan dostlarına, şeytan taraftarlarına karşı savaşınız ve korkmayınız,** اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا **çünkü Hakk'a karşı şeytanın hile ve tuzağı zayıftır.**

Tefsirciler diyorlar ki, bunun için hak ve iyilik taraftarları hayatlarında yoksulluk ve sıkıntı içinde bulunsalar bile sonsuza kadar aziz olarak güzel hatıraları baki kalır. Bu gün olmazsa yarın mutlaka mutlu olurlar. Kötülük, şeytanlık, azgınlık ve yalancılıkla hükmeden zorbaların zorbalıkları da nasıl olsa söner, yerlerinde yeller eser, şâyet anılırlarsa lanetle anılırlar. اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ *"Muhakkak ki yeryüzüne salih kullarım varis olacaklardır."* (Enbiya, 21/105), تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ *"İşte o ahiret yurdu, biz onu yeryüzünde kibir ve fesat arzusu bulunmayanlara veririz. Akibet muttakilerindir."* (Kasas, 28/83).

Bir şairin dediği gibi:

Zulmün topu var, dehşeti var, savleti varsa

Hakkın da bükülmez kolu var, kuvveti vardır.

"Yani zulmün topu, dehşeti ve saldırganlığı varsa, buna karşılık Hakk'ın da bükülmez kolu ve kuvveti vardır."

Böyle iken, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ **Baksana o bir zamanlar kendilerine, ellerinizi (savaştan) çekiniz, sakın savaşa sebep olmayınız** وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **ve siz hemen namazı dosdoğru kılınız, zekatı veriniz, denilenleri görmedin mi?** Yani savaş ve çarpışmanın zamanı değil iken, اِبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Bize bir hükümdar gönder. (Onun önderliğinde) Allah yolunda savaşalım."* (Bakara, 2/246) diyenler gibi savaşa taraftar olup da sakın savaşmayınız diye men edilenler فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ **üzerlerine savaşmak yazılıp farz kılınınca, savaş kesin bir vazife halini alınca** اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ **bunlardan bir kısmı** يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً **Allah'tan korkar gibi veya daha şiddetli bir şekilde insanlardan korkmaya başladılar.** وَقَالُوا **Sözlü olarak veya davranışlarıyla dediler ki:** رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ **Ey Rabbimiz! Bize savaşmayı niçin yazdın, niçin takdir ettin,** veya niçin farz kıldın? لَوْلَا اَخَّرْتَنَا اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ **Bizi çok uzak değil yakın bir zamana kadar geciktirseydin. Az bir müddet daha bize mühlet verseydin de biraz daha yaşasak ne olurdu?** قُلْ **Ey Muhammed! Sen bunlara de ki:** مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ **Dünya malı ne olursa olsun azdır, mutlaka geçicidir.** وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى **Ahiret ise muttaki olan, fenalıktan korunabilenler için daha hayırlıdır.** وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا **Size kıl kadar zulüm edilmez veya** لَا يُظْلَمُونَ **onlar zulme uğramazlar.**

FETİL: Hurma çekirdeğinin ortasındaki yarıktaki ince iplik gibi çizgi demek olup azlık ve önemsizlikte mesel olarak kullanılır ki, Türkçemizde 'kıl kadar" diye ifade edilir.

اَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ **Her nerede olursanız olunuz ölüm size yetişir. Yüksek kalelerde veya sağlam saraylarda, hatta gökteki yıldızlarda dahi bulunsanız yine ölüm gelir sizi bulur.** Bundan dolayı ölüm korkusu ile vazifeden kaçınmanın hiçbir anlamı yoktur. Madem ki mutlaka bir ölüm vardır. Ona her zaman hazır olmalı, dünya hayatına bağlanmamalı, vazifeyi seve seve yapmalıdır. وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ **Bir de Ey Muhammed! Bir takım kimseler -ve özellikle münafıklar- kendilerine bir iyilik, bir nimet veya herhangi bir güzellik nasib olursa** يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **"bu Allah tarafındandır" diyorlar. Allah'tan biliyorlar.** وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ **Ve eğer başlarınıza bir bela veya herhangi bir kötülük gelirse** يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ **"bu senin tarafındandır" diyorlar.**

Bu hususta şöyle rivayet edilmiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman Medine'de bolluk ve ucuzluk olmuştu. Hz. Muhammed'in insanları İslâm'a davet etmesi üzerine yahudilerin inadı ve münafıkların münafıklığı ortaya çıktığı sıralarda kıtlık ve pahalılık görülmeye başladı.[1] Bunda belki Medine'nin kalabalık olmaya başlamasının da bir rolü düşünülse bile, yağmurların alışılmışın aksine az yağması, meyve ve ürünlerin olmaması gibi tabii durumlar da vardır ki, وَمَا اَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِىٍّ اِلاَّ اَخَذْنَا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاۤءِ وَالضَّرَّاۤءِ "*Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, ora halkını (Peygamberlere baş kaldırdıklarından ötürü bize) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır.*" (A'raf, 7/94) âyetinde her peygamberin gönderildiği memlekette başlangıçta böyle bir darlık ve sıkıntının yüz göstermesi de Allah'ın âdeti olduğu açıkça belirtilmiştir. İşte o zaman yahudiler ve münafıklar; "Biz böyle uğursuz bir adam görmedik. Bu geleli meyvalarımız az biter oldu ve fiyatlar arttı, pahalılık çoğaldı."[2] diyorlar. Bolluğu ve ucuzluğu Allah'a, darlığı ve pahalılığı Peygambere isnad ediyorlardı. Çünkü فَاِذَا جَاۤءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ "*Onlara bir iyilik (bolluk) gelince, (Bu bizim hakkımızdır.) derler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı...*" (A'raf, 7/131) âyetinin mânâsından anlaşıldığı gibi vaktiyle Hz. Musa'yı da böyle uğursuz saymışlardı. Bu âyetin iniş sebebi bu olmuş. Fakat âyet, beyanın gelişi itibariyle savaş durumlarını da ilgilendirdiğinden iyilikler ve kötülükler, bolluk veya darlık, sıhhat veya hastalık, hayat veya ölümden başka, zafer veya yenilgi gibi savaş sonuçlarını da kapsayacak bir şekilde ifade edilmiştir.

قُلْ **Ey Muhammed! De ki,** كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ **başınıza gelen iyi ve kötü şeylerin hepsi Allah tarafındandır.** Onun yaratması ve takdiri iledir. İyilikler, Allah'ın bir ihsanı, kötülükler de Allah'ın yardımı kesmesidir. Bu böyle iken فَمَا لِهٰۤؤُلَاۤءِ الْقَوْمِ **bu adamların ne çıkarı var ki** لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا **bir sözü veya olayı fıkhı ile, yani sırrı ve hikmeti ile anlamaya yaklaşmazlar da Allah tarafından başlarına gelen felaketi peygambere isnad etmeğe kalkışırlar.**

Şimdi de öyle bizi niye dine davet edip duruyorsun? Kâfirlik de Allah'tandır demeye kalkışırlar. Çünkü söz anlamamak yüzünden كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ denilince bir taraftan bundan insanın çalışmasını ve iradesini inkar etmeye, kulların işlerinde cebr (zorlama) mânâsını çıkarmaya kalkışırlar. Diğer taraftan öyle ise sorumluluk nerede kalır? Allah'a inanma ve iman etmenin tabiat tasavvurundan ne farkı

(1) Âlûsî, Rûhu'l-meâni, III, 88.

(2) Âlûsî, a.g.e., III, 88.

olur? Allah'a kötülük nasıl isnat edilir? Allah'ın zararlı olan bir şeyi yaratması nasıl caiz olur, gibi şüphelere saplanırlar. Bu konuda Ey Muhammed, hitaba layık ve Allah'ın sözünü anlayacak olan sensin, dinle: مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ **Sana gelen her iyilik, her menfaat, itaat ve mükafat Allah'tandır, çalışıp kazanman olsa da olmasa da Allah'tandır.** Çünkü Allah dilemeyince hiçbir şey olmaz. Allah Teâlâ Rahman ve Rahim olduğu için de iyilikler O'nun irade ve takdirine, yaratma ve var etmesine dayanmakla beraber, O'nun rızasına da tamamen uygundur. Bunun için insanın çalışıp kazanmasıyla ilgili olmayan iyilikler yalnız Allah'ın ihsanı olduğu gibi, insan iradesiyle ilgili iyilikler de Allah'ın takdir ve yaratmasına, hükmünü yürütmesine ve başarılı kılmasına, irade ve rızasına uygun olması hasebiyle yine O'nun bir ihsanıdır. Bunun için sübjektif, objektif, maddî, manevî, çalışılarak kazanılan ve çalışmadan elde edilen mutlak şekilde bütün iyilikler Allah'tan bilinmelidir. وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ **Başına gelen her kötülük ise kendi nefsindendir, kendi günah veya kusurundandır.** Gerçi كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah'tandır."* âyeti gereğince bu da Allah katından-dır. Allah takdir ve irade etmemiş olsaydı bu da olamazdı. Fakat bunda yapma veya terk etme yönünden mutlaka senin sebep olman vardır. Bunun esası senin kendin, senin arzun veya senin kusurun, senin hatan veya senin acizliğin ve senin özündür. Çünkü sen başlangıçta kendi nefsinde ve aslında her şeye gücü yeten ve varlığın başlangıcı olsaydın elbette kendine hiçbir günahı yaptırmazdın ve hiçbir taraftan sana bir zararın gelmesi ihtimali olmazdı. Bundan dolayı birinci derecede günahların kaynağı, yokluğun aslı ve yalnız mümkün olan yaratıkların mahiyyetinin kendi acizliğidir. Allah, ona herhangi bir var oluş anında bol bol iyilik ihsan etmese o derhal yok olur gider. İkincisi, başa gelen kötülüklerin bir kısmı insanın arzu ve iradesine bağlıdır. İnsan onu nefsinde tecelli eden bir irade ve istek ile bilerek veya bilmeyerek bizzat veya dolayısıyla ister. Hatta ısrar da eder, irade ve istek kuvveti nefsinde bir iyilik olduğu halde istenen maksat, iyilik de kötülük de olabilir. Allah Teâlâ da cimri olmadığından kulunun iradesine izin verip hükmünü yürüterek maksadını yaratır ve istenen kötülük yine Allah katından gelmekle beraber, sebep ve çıkış yeri kulların nefsi ve onların kazancı sayılır ve sorumluluk da yapana ait olur. وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, çoğunu affeder."* (Şûra, 42/30). Üçüncüsü, genel anlamıyla "seyyie" sadece günah değil, meşakkat ve sıkıntıları da kapsadığına göre bazı sıkıntılar, acılar vardır ki nefsi temizlemeye sebep ve günahlara keffaret ve bundan dolayı iyiliğin başlangıcı o-

lır. Bu gibi kötülüklerin de başa gelmesi yalnız nefsin ıslahı veya kurtuluşu hikmetine dayandığından bu da Allah katından gelmekle beraber buna لِاَجْلِ نَفْسِكَ "nefsin için" mânâsına مِنْ نَفْسِكَ "nefsinden" demek doğru olursa da bunu iyilikten saymak daha uygundur. Bundan dolayı, her ne şekilde olursa olsun kötülük önce kula nisbet edilmeli, insan onu kendisinden bilmeli ve bununla birlikte مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ "Allah katından" olduğunu da unutmamalıdır. Bu âyetten, Mutezilîlerin istenerek yapılan işlerde kulun kendi yaptıklarının yaratıcısı olduğunu, çıkarmaya kalkışmaları doğru değildir. Çünkü مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ âyeti böyle bir iddiaya aykırıdır. Hülasa, كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ "Her şey Allah'tandır." Fakat bundan cebir (zorlama) anlaşılmamalıdır. مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ Âyetinin açıklamasına uygun olarak ne zorlama, ne serbestlik اَمْرٌ بَيْنَ اَمْرَيْنِ "ikisi arasında bir durum," bir adalet ve sorumluluk anlaşılmalıdır ki, burada اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ de ki, خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى "İyi ve kötü herşey Allah'tandır." iman esasının güzel bir açıklaması vardır. Ve bu açıklama kendisini iyi, başkasını kötü, iyiliği kendinden, kötülüğü başkasından bilen cahil ve gururlu insanlığın gururuna karşı bir ders olduğu gibi; kendisini ne iyilik, ne de kötülük hiçbir şeyle ilgili saymayan tembel insanlığın tembelliğine ve ilişiksizliğine karşı da bir derstir. Mutlaka şunu iyi düşünmek gerekir ki, hem كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ hem de وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ olması, Allah ile insan arasında önemli bir ilginin varlığına delalet eder ki, bu da, اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara, 2/30) âyetinde anlatılan vekillik; اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) âyetinin yüce açıklamasında arzedilen emanet meseleleridir. Nefis, ne zaman kendini ileri sürer, hareketlerini ve iradelerini kendi hesabına yapmaya kalkışırsa, vekilliği ve emaneti kötüye kullanmış olur ve kötülüğün kaynağı olmuş olur. Ve her ne vakit iradesini, emanetin yerine getirilmesi ve vekillik vazifesinin yürütülmesi açısından harcar, kendini Allah'ın iradesine teslim ederse, o zaman da Allah'ın iyiliklerine mazhar olur. Ve işte insanlık mertebeleri bu iki itibarın ortaya çıkmasına bağlıdır. Ve bunun en başında peygamberlik mertebesi, onun başında da genel elçilik (Peygamberlik) mertebesi vardır. Bunun için burada Hz. Peygamber'in bütün insanlığa peygamberliği âyetle ifade edilerek, bütün iyiliklere nail olduğu işaretle buyuruluyor ki: وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا **Ve biz seni bütün insanlara elçi olarak gönderdik, sen onlara nefsini değil, Rabbinin iradelerini, besbelli gücünü göstereceksin.** Bundan dolayı senin nefsin, kendi hesabına ortaya çıkmaktan berî kılınmıştır. Sen hiç bir zaman kötülük kaynağı olmazsın وَكَفٰى

بِاللّٰهِ شَهِيدًا **ve buna şahid olarak Allah yeter.** Allah'ın emrine bizzat Allah'ın şahitliğinden daha açık hiçbir şey yoktur. Sen, sözlerinde, işlerinde ve iradelerinde senin değil Allah Teâlâ'nın kudret, irade ve rızasını göstereceksin, hakkın iyiliklerini ortaya çıkaracaksın. شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah'ın, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etmiş."* (Âl-i İmran, 3/18) olduğu gibi, شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ *"Allah'ın, Muhammed'in kendi elçisi olduğuna şahitlik etmiş"* olduğu da anlaşılacaktır.

Bilindiği gibi elçiye itaat, elçiyi gönderene itaattir. Bunun için مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ **her kim Allah'ın elçisine itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.** وَمَنْ تَوَلّٰى **Her kim de nefsine uyar, itaatten yüz çevirirse onu kötülüklerden koruyacağım diye uğraşma.** فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا **Çünkü biz seni onların başına bir koruyucu olarak göndermedik, elçi olarak gönderdik.** Artık onlar, kötülük kaynağı olan nefislerdir, elbette kötülükleri yapacaklardır. Sen onları kötülüklerden, kötülüklerin cezasından koruyamazsın. وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ **Onlar** طَاعَةٌ yani **"baş-üstüne" de, derler.** فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ **Sonra yanından çıktılar mı** بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُ **bir kısmı geceleyin sana söyleyeceğinin veya senin söyleyeceğinin tersini söyler,** başka bir ifade ile, sana verdiği sözün veya senden aldığı emrin tersini yapmak için beyit yapmaya çalışır gibi yalan dolan uydurmakla uğraşır, طَاعَةٌ dediği halde gönlünde isyanı kurar, sıkıntı çıkarmaya uğraşır, kalbinde daima bunu gizler. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ *"Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* hükmüne karşı münafıkların bir kısmı artık Muhammed, Allahlık iddiasında bulunmaya kalkışıyor demek istemiş, bunun üzerine bu âyet inmiştir. (Âl-i İmran, sûresindeki قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُون۪ي *"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz."* (3/31) âyetinin tefsirine bkz.) وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ **Onlar gönüllerinde ne gizlerlerse Allah onu yazar,** vahy ile sana bildirir. Kur'ân'a geçirir veya sırası gelince cezalarını vermek üzere defterlerine geçirir. Bundan dolayı فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ **sen onlara bakma, her hususta Allah'a dayan,** bunları da ona havale et وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا **Allah Teâlâ vekil olarak yeter.**

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ **Bunlar hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmüyorlar mı?** وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ **Eğer bu Kur'ân, yahut senin söylediklerin Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı** لَوَجَدُوا ف۪يهِ اخْتِلَافًا كَث۪يرًا **bunda bir çok tutarsızlık bulacaklardı.** Böylece gaipten verilen haberin ve özellikle gizli gizli kalblerinde gizledikleri şeylerden haber veren bu kadar haberlerin şaşan, doğru olmayan, gerçeğe uygun olmayan yalanlarını yanlışlarını bulabilirlerdi. Halbuki bulamıyorlar ve bulamazlar. Kendilerinden başka kimsenin haberdar olmadığı

durumları, fikirlerini ve sırlarını Kur'ân'ın ve Peygamberin, olduğu gibi ve ihtilafsız haber verdiğini görüyorlar. Bunun sonunu düşünmeleri ve Allah tarafından olduğunu doğrulamaları gerekir. Kur'ân'ın ne verdiği haberlerinde, ne de vaad ve tehdidinde aksine gelişen hiçbir şey bulunamamıştır ve bulunamaz. Bundan başka Kur'ân bir Allah vergisi olmasaydı, bunu baştan başa icazkar (herkesin yapamayacağı şekilde fasih), benzeri olmayan bir belağat ve fesahat içinde cereyan etmiş, gitmiş bulmazlardı. Bir kısmını fasih, bir kısmını kusurlu, bir kısmını kolay ve bir kısmını zor, karşı çıkılabilir ve mutlaka çıkılabilir, değişik, çok değişik bir şekilde bulurlardı. Bu kadar beyan çeşitlerinin ve makamların farklı olması ile beraber hepsini birbirine benzeyen ve birbirine uygun bir fıtrat düzeni, sağlam ve kusursuz bir metin içinde bulamazlardı. Beyan üslubunda tabiatın zorlamasından, düşünce ile ilgili zorlanmalardan, hak ve iyiliği, doğru düşünmeyi hedef edinmeyen, nefse ait maksatlar, nefis ve şehvetle ilgili meyillerden bir çok nişaneler bulurlardı. Daha sonra kırâet ve hükümlerinde, sûre ve âyetlerinde, maksat ve mânâların, hikmet ve yararların, durumların gereğinin çeşitli ve değişik olmasıyla uyumlu ve hepsinde Allah'ın hükmünün hissedilen akışını gösteren ahenkli bir çeşitlilik ve değişiklik bulmazlar. Değişik ve tahrif edilmiş (bozulmuş) Tevrat ve İncil nüshalarında açıkça görüldüğü üzere, nesih ve değiştirme konusu olmayan aynı olayda, aynı zamanda bir çok uyuşmazlıkla değişik ve çelişkili nice haberler, hükümler bulurlardı. Evet Kur'ânda zamanların, yerlerin ve durumların değişmesine göre değişik hükümleri ve çeşitli mânâları ifade eden kırâet ve lafızlar vardır. Ve bu açıdan birbiriyle çelişkili olduğu görünen âyetler vardır. Fakat bunların hiçbiri Allah'ın birliğine ters düşen aynı olayda, aynı zamanda, aynı şartlar altında çelişkili ve dağınık bir gidişat üzerinde değil, yavaş yavaş birbirini iyice açıklamak, tefsir etmek ve çeşitli durumların gereğine göre hükmü değiştirmek, yerine başkasını koymak suretiyle açıklamak ve zaman zaman değiştirmek ve kaldırmakla beyan ederek giden ve sonsuz bir hayatın akışını ve hizmetini devam ettiren özel ve düzenli bir gelişme üzerinde yürür gider ve hakikat gülistanında açılan bütün yaratılış tecellileri ve güzellikleri gibi çokluk içinde birliği ve birlik içinde çeşitlenmeyi ifade eden mükemmel bir ahenk ve uyumlu bir değişiklik ve çeşitlilik arzeder. Ve Kur'ân ilminin en büyük önemi ve zevki de içinde fazla karışıklık bulunmayan bu çeşitli ahenk içinde sonunu tam düşünmekle müteşabih âyetleri muhkem âyetlere havale ederek Kur'ân âyetlerinden Allah'ın hükümlerini ve kâinatın olaylarından Allah'ın varlığını okuyup bulmaktır.

Mesela كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Hepsi Allah tarafındandır."* ifadesiyle مَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ *"Sana her ne kötülük isabet ederse kendi nefsindendir."* düsturları arasında açık bir çelişki ve zıtlığın bulunduğu zannedilebilir. Halbuki bunlar, birbirini tamamlayan bir açıklama olarak beraberce düşünülmek ve aradaki çelişme noktaları atılıp beraberlik yönleri düşünülmek üzere söylenmiş ve, فَمَالِ هٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا *"Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!"* (Nisâ, 78) âyeti ile de bu nokta özellikle hatırlatılmış. Burada da ifade edilen değişik hükümlerin, bu gibi çeşitli açıklamaların hükümde çelişkiden değil, hikmet ve faydalar ve durumların gereğine uygun ve ahenkli bir hikmetten ileri geldiği özel bir şekilde anlatılmak ve münafıkların yalan dolanlarına tamamen engel olmak için fazla değişiklik olmadığı ifade edilerek لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا buyurulmuş ve iyice düşünmeye sevk olunmuştur.

Yukarda اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ diye Allah'a itaat ile, Hz. Peygamber'e itaat etmek birbirinden ayrıldığı halde burada مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ diye ikisi birleştirilerek Peygambere itaat Allah'a itaate çevrildiği sırada hem idarecilere itaatın hükmünün Peygambere itaat etmeye bağlı ve ona eklenmiş olduğunun anlatılması, hem de müslümanların siyasi yönden eğitimlerinin yükseltilmesi için buyuruluyor ki: وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه۪ **Bir de kendilerine emniyet veya korkuya dair tatlı veya acı bir emir, bir haber, bir şey gelince hemen onu yayarlar;** doğru mu, değil mi, yahut yayılmasında bir zarar var mı yok mu, kamu yararı açısından neşredilmesi caiz mi, yoksa gizlenmesi gerekir mi, düşünmeden danışmadan yayarlar Burada gazetecilerin durumuna da temas eden bir uyarı vardır. وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ **Bunlar işittikleri bu haberi Peygambere ve kendilerinden olan idarecilere, yani o işte yetkisi ve ihtisası bulunan zatlara veya amirlere götürüp onlara başvursalar, danışsalar veya havale etseler** لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ **onu içlerinden bilgi ve tecrübeleri ve iyi niyet ve basiretleri sayesinde istinbat edebilecek ve hüküm çıkarabilecek olanlar mutlaka bilirler, ne yapılacağını anlar, anlatırlardı.**

İSTİNBAT: نَبَطَ Çıkarmaktır. "Nebıt" de bir kuyu kazılırken ilk çıkan su demektir. İşte çözümü istenen bir olay, bir konu karşısında elde bulunan prensipler ve bilgileri inceleme ve etraflı bilgi edinme, araştırma ve düzeltme ve karşılaştırarak yeni bir bilgi ortaya çıkarmaya da istinbat ve istihrac denilir ki, bu bir meleke ve özel bir kudrettir. Herhangi bir işte böyle bir liyakat ve yeterlik sahibi olanlar, o işin müctehidi ve gerçek sahibi ve Allah katında yetkilileridir. Bunun için yukarıda فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ diye Allah'a ve Peygambe-

rine müracaat edildiği gibi, burada da Allah'ın Peygamberine ve böyle yetkili kimselere müracaat tavsiye edilerek bunlara da itaat etmenin Peygambere itaat etmeye bağlı olduğu bir daha anlatılmıştır. Bundan dolayıdır ki icmada geçerli olan görüş bu gibi yetkili zevatın görüşüdür.

Bu âyet bize özellikle şu hükümleri anlatıyor:

1- Olaylarla ilgili hükümler içinde doğrudan doğruya âyet ile bilinmeyip istinbat ile bilinecek olanlar da vardır.

2- İstinbat da bir delildir.

3- İstinbata ehil olmayan bilgisiz kimselerin olaylarda ve bilmedikleri konularda âlimlere başvurmaları ve onlara uymaları gerekir.

4- Hz. Peygamber bile istinbat ile mükelleftir. Çünkü وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ den sonra لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ âyeti Peygamberi de kapsadığında şüphe yoktur.

İniş sebebine gelelim: Münafıklar fırsat buldukça düzmece şeyleri ve uydurdukları kötü yalanları yayarlar. Müslümanların zayıflarından bir takım halk da müfrezelerin durumlarıyla ilgili tatlı veya acı herhangi bir haber işittikleri zaman doğruluğunu, yanlışlığını araştırmadan, ne öncesini, ne de neticesini hesaba katmadan doğrudan doğruya yaymaya kalkışırlardı. Ve bu gibi saygısızlıklardan bazı fitneler meydana gelirdi. Tefsircilerin çoğu, bu âyetin bundan dolayı indiğini açıklamışlardır ki, bu şekilde âyetin iniş sebebi, savaş ve askerî durumlarla ilgili olmuş oluyor. Diğer taraftan Sahih-i Müslim'de Hz. Ömer'den, İbnü Abbas kanalıyla rivayet edildiğine göre, Resulullah'ın, kadınlarından bir süre için uzak durduğu esnada, bir gün Hz. Ömer camide insanların, Resulullah bütün hanımlarını boşamış diye üzülerek konuştuklarını görmüş ve bu haberi aklı almadığından derhal koşup izin isteyerek peygamberin huzuruna girmiş, biraz derdini anlattıktan sonra bir fırsat bulup "kadınlarını boşadın mı?" diye sormuş, "hayır (boşamadım)" cevabını alınca çıkıp "bilesiniz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) kadınlarını boşamadı" diye bir tellal gibi seslenmiştir.(1) Bu âyet de bunun üzerine inmiştir ki, Hz. Ömer'in gerçeği istinbatına (ortaya çıkarmasına) işaret etmekle, onu övmeyi de kapsamaktadır. Bu rivâyete göre âyetin iniş sebebi, Nisâ sûresinin esas itibarıyla içine aldığı aile hükümleri ile bir ilgisi de vardır. Fakat terbiye ile ilgili hükmü genel olduğundan âyet daha fazla savaşla

(1) Buharî, Edeb, 121; İlim, 27, Mezâlim, 25, Nikâh, 83,92; Müslim, Talâk, 34.

ilgili durumları ve siyasi eğitimi hedef alan bir nazım uslubuyla ifade buyurulmuştur. Çünkü bunlarda boş boğazlık daha çok yapılır ve daha fazla zararlıdır.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ **Ey Müslümanlar! Eğer Allah'ın bu fazileti ve rahmeti sizin üzerinizde olmasaydı,** yani böyle peygamber ve istinbata gücü yeten ilim ehli yetki sahipleri ile doğru yola irşad ve hidâyeti olmasa لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلِيلاً **muhakkak ki siz çoğunlukla şeytana, şeytan gibi münafıklara uyardınız,** sürüklenirdiniz, uymadığınız konular veya uymayan adamlar pek az olurdu. Çünkü az çok aklı olan herhangi bir kimse her konuda şeytana aldanmaz. Kitabın sırlarını bilen ve hüküm çıkarmaya gücü yeten yetkililer, çok geniş bilgi sahibi olan âlimlerden olan zatlar da hak ve hayırlı işleri Allah'ın kuvvetiyle birbirinden ayırmaya güçleri yettiğinden bunların da şeytana aldanması pek az olur. Halbuki halk, çoğunlukla aldanır. Bununla birlikte ilim ehlinin aldanmaması da yine Allah'ın fazilet ve rahmeti sayesindedir. Bunun için diğer bir âyette: وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَازَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ *"Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbiri ebediyyen temize çıkmazdı..."* (Nur, 24/21) buyurulmuştur. Bundan dolayı bu iki âyet arasındaki lutuf ve merhametin farkı unutulmamalıdır. Birisi mutlak, birisi kayıtlıdır. Durum böyle olunca yani savaş yazılmış, mazlumlar (zulme uğrayanlar) inler, acı büyük, dünya malı az, ölüm nasıl olsa takdir edilmiş, hazırlıklı olmak ve itaat etmek lazım olduğu halde münafıklar itaat etmez, hile ve dolandırmaya çalışır, birtakımları da ağır davranır savaştan kaçınırsa **Ey Muhammed!** فَقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Bizzat sen Allah yolunda savaş.** لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ **Sen ancak kendi nefsinle mükellefsin, kendi yaptıklarından sorumlusun.** O halde yalnız da kalsan bu vazifeni yap. وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ **Müminleri de savaşa teşvik et ve istekli kıl ki** عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا **Allah'ın kâfirlerin zarar ve kuvvetini önlemesi kuvvetle umulmaktadır.** Yani vaad edilmiştir. Bu âyet, Küçük Bedir savaşı hakkında inmiştir. Âl-i İmran sûresinde ... اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ *"Onlara bazı kimseler, insanlar, size karşı bir araya geldiler, demişlerdi"* (Âl-i İmran, 3/173) âyetinde açıklandığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) Uhud savaşından sonra Ebu Süfyan'a karşı bir sene sonra zilkade ayında Küçük Bedir pazarına katılacağına dair sözleşmiş ve söz vermişti. Zamanı gelince insanları davet etti, fakat onlardan bir takımı çekindi. Bunun üzerine bu âyet indi ve Hz. Peygamber: "Ben yalnız kalsam yine giderim" buyurdu Ve yetmiş atlı arasında hareket etti. Allah Teâlâ da kâfirlerin kalbine bir korku koydu ve onları (Bedir'e gelmekten) caydırdı. Onlar, Merri Zahran'dan döndüler. Hz. Peygamber de beraberindeki (ashabı) ile birlikte Be-

dir'de sekiz gün kaldılar ve ticaret yaptılar. Bu şekilde Allah'ın, "Kafirlerin şiddet ve kuvvetini önleme" vaadi de Kureyş kâfirlerinin aleyhine gerçekleşti. Bunun genel bir şekilde gerçekleşmesi de Hz. İsa'nın gökten inmesi meselesi olacağı söylenmiştir. Hz. Peygamber bu "Küçük Bedir" olayında bu emre uygun olarak tek başına gitmeye kalkıştığı gibi, buna uyarak Hz. Ebu Bekir Sıddık da Peygamberin vefatı üzerine zekatı vermekten kaçınan mürtedlere karşı böyle yapmış ve Hz. Peygamberin halifesi olmayı hak ettiğini bununla da ispat etmiş ve başarılı olmuştu.

Evet, kâfirlerde şiddet ve kuvvet bulunabilir وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا **ve fakat Allah kuvvet ve kudretçe onlardan hem pek çok yüksek, hem de cezası ve azabı onlarınkinden çok şiddetlidir.** Bundan dolayı kâfirlerin kuvvetinden korkup da Allah'a isyan etmemeli, Allah'ın kudret ve azabından korkup da Allah'a itaat etmeli ve kâfirlere karşı gelmelidir. Bunun için ey Muhammed! Sen kendin Allah yolunda savaş ve müminleri teşvik et. Çünkü bu bir şefaat demektir. Halbuki مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً **kim güzel bir şefaat yaparsa, yani Allah rızası için bir yararlı işe aracılık ederse ve yol gösterirse** يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا **onun o şefaatten (aracılıktan) bir payı, güzel bir sevabı olur.** Yararlı ve güzel bir işte yol gösteren onu yapan gibidir. وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً **Ve kim de İslâm'a aykırı kötü bir şefaat (aracılık) yaparsa** يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا **onun da ondan aynı oranda kötü bir payı vardır.** وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا **Allah'ın da her şeye gücü yeter.** Ve her şeyi layıkıyle gözetir, İyiyi iyiliğinden, kötüyü kötülüğünden derecesine göre hisse sahibi kılar.

Savaş ve teşvik emirlerinden sonra ve ceza bölümünden sonra bu şefaat âyetinin gelmesi ne kadar beliğdir (fasih ve edebidir). Bundan dolayı kötülüğe aracılık etmekten sakınmak gerektiği gibi her çeşit güzel aracılıklar da yapılmalı ve kabul edilmelidir. Bu örneklerden biri olmak üzere وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ **kimin tarafından olursa olsun bir selam ile selamlandığınız zaman, bir selam ile size saygı gösterildiği vakit de** فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا **siz ondan daha güzeli ile karşılık veriniz, selamlayınız** اَوْ رُدُّوهَا **veya onu geri veriniz, yani aynı ile karşılık veriniz.**

TAHİYYE تَحِيَّةٌ : Lugatte mülk ve bulunduğu durumda kalma mânâsına gelir. Nasıl ki şair; اسيرُ به الي النُّعْمَانِ حَتّٰى أنيخَ عَلٰى تَحِيَّتِه بِجُنْدِ *"Onunla Numân'ın yanına gidiyorum. Ordu ile onun mülkü üzerinde yerleşinceye kadar."* demiştir ki, عَلٰى مُلْكِهِ *"onun mülkü üzerine"* demektir.

Bir kimseye «حَيَّاكَ اللهُ» diye dua etmeye de tahiyye denilir ki "Allah ömürler versin" veyahut "Allah seni mülk sahibi yapsın" veya "Mülkünde daim kılsın" mânâlarına gelir Cahiliyye devrinde Araplar selam yerinde «حَيَّاكَ اللهُ» derlerdi. Sonraları bizde yaygın olan "Allah ömürler versin" ifadesi bu selamın bir canlandırılması olmuştur. Fakat bunlar bir dua olmakla beraber mutlak surette hayırlı bir dua değildir. Çünkü ömür, hayat, mülk mutlaka selamet ve mutluluğu gerektirmez, felaket içinde de geçebilir. Bundan dolayı bu şekilde selam, aslında noksan bir selamdır, hepsinin başı baş sağlığıdır. حَيَّاكَ اللهُ "Allah ömürler versin" denildiği zaman, muhatap bu mânânın kastedildiğini farz ederek hoşlanabilirse de bu bir gaflettir. Çünkü söyleyenin niyeti belli değildir. Veyahut hiç düşünmemiştir. Bunun için İslâm dini, bu noksan tahiyyeleri selama çevirmiş ve حَيَّاكَ اللهُ yerine dünya ve ahiret selameti ve barışı yayan اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ dua ve iltifatını yerleştirmiş olduğundan İslâm'da selam olmuştur.

Bunun için وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ "Size bir selam verildiği vakit." demek olur. Selam bir tahiyye ve iltifattır. Fakat her tahiyye ve iltifat selam değildir.

İşte Yüce Allah, Peygamberini ve müminleri cihada teşvik ederken İslâm'da savaşın gayesinin, barışı temin etmek olduğunu özellikle hatırlatmak için güzel şefaatı (aracılığı) teşvik ettikten sonra, düşmanlar barış yapmaya istekli oldukları vakit siz de daha güzel veya onlar kadar barış yapmaya razı olunuz diye emretmiş oluyor. Bundan dolayı burada Allah'ın وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ sözü وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş."* (Enfal, 8/61) âyetinin meâlini içerir veya gerektirir.

Demişlerdir ki; hıristiyanların selamı, elini ağzına koymak; yahudilerin birbirine selamı, parmaklarla işaret etmek veya baş eğip kıç kırmak; mecusilerin selamı, eğilme; Arapların birbirine selamı حَيَّاكَ اللهُ *"Allah ömürler versin"* demek, padişahlara selamları da اَنْعِمْ صَبَاحًا *"Sabahleyin nimet bul!"* demek; müslümanların biribirine selamı da اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ ve daha güzeli اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ demektir. بِاَحْسَنَ مِنْهَا buna işarettir. Rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygambere اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ demiş, cevap olarak Peygamberimiz عَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَتُهُ buyurmuş, diğer biri اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ demiş, peygamber وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ buyurmuş, diğer biri de اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ demiş, buna de peygamberimiz وَعَلَيْكَ buyurmuş. Bunun üzerine bu adam, "Bana noksan selam verdin, Allah Teâlâ'nın dediği nerde kaldı." demiş ve bu âyeti okumuş, Resulullah da "Sen bana fazla bir şey bırakmadın, ben de sana aynısı ile karşılık verdim."[1] buyurmuştur. Çünkü iste-

(1) Süyûtî, a.g.e., II, 605.

nen şeylerin hepsi bunun içinde bulunur, zararlı şeylerden emin olma, çıkarların meydana gelmesi ve devamı gibi. Kısacası, selam pek büyük bir şeydir. Hatta السَّلَامُ Allah Teâlâ'nın güzel isimlerindendir. Ve Kur'ân'da on iki yerde Allah Teâlâ mümine selam vermiştir. Selam almak farz-ı kifayedir. Nehaî'den, "Selam sünnet, selam almak farzdır." diye rivâyet edilmiştir. Hutbe, sesli olarak Kur'ân okuma, hadis rivâyeti, ilim okutma, ezan, ikamet esnasında selama cevap verilmez. Oyun oynayanlara, şarkı söyleyenlere, abdest bozan kimseye, hamamda veya diğer bir yerde çıplak bulunana selam verilmez. Sünnet olan yürüyenin oturana, binek üzerinde bulunanın yürüyene, atlının merkebe binene, küçüğün büyüğe, azın çoğa selam vermesidir. İki kişi karşılaşınca ikisi de hemen selam vermeye girişirler. İmam-ı Âzam dan rivâyet edilmiştir ki, selam alan sesini pek yükseltmez. Özetle kim tarafından olursa olsun verilen tahiyyeyi, selamı en azından benzeri ile olsun almalı, selam verene hiçbir zarar verilmemelidir. Barış barışla, ikram ikramla karşılanmalı ve herhangi bir iyilik mümkün olduğu kadar karşılıksız bırakılmamalıdır. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسٖيبًا **Allah Teâlâ'nın herşeyin hesabını hakkıyla gördüğünde şüphe yoktur.** Bütün bu işlerde de ancak onun hesabını düşünmelidir. İyi bilinmelidir ki:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ

لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ

حَدٖيثًا ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerifi

87- Kendinden başka ilâh olmayan Allah, sizi kıyamet gününde mutlaka biraraya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

Şu halde:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ أَرْكَسَهُمْ
بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ
سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا
مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ
أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ
فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ
عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ
وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ
وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ
حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerifi

88- O halde, siz niçin münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz? Allah onları kazandıkları günah yüzünden terslerine döndürdüğü halde Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için bir çıkış yolu bulamazsın.

89- Onlar, küfür işledikleri gibi, sizin de küfür işleyip kendileriyle bir olmanızı arzu ettiler. Onun için, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün; Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin.

90- Ancak o kimselere dokunmayın ki, sizinle aralarında anlaşma olan bir kavme sığınmış bulunurlar. Yahut ne sizinle, ne de kendi kavimleriyle savaşmayı gönüllerine sığdıramayıp tarafsız olarak size gelmişlerdir. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı, onlar da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse, Allah, sizin için onlar aleyhine bir yol vermemiştir.

91- Diğer birtakım kimseleri de bulacaksınız ki; hem sizden emin olmak, hem de kavimlerinden emin olmak isterler. Fitne için her davet olunuşlarında onun içine başaşağı dalarlar. Eğer bunlar sizden çekinmezler, size barış teklif etmezler ve ellerini çekmezlerse, kendilerini bulduğunuz yerde yakalayın ve öldürün. İşte bunlar aleyhinde size açık bir ferman verdik.

Hasan ve Mücahid'den rivâyet olunduğuna göre bir kavim, Medine'ye gelip müslüman olduklarını açıkladıktan bir süre sonra Medine'den sıkıldıklarını bahane ederek çöle çıkmak için Hz. Peygamberden izin istemişler ve çıkınca aşama aşama göçerek gitmişler, sonunda müşriklere katılmışlar, Müslümanlar da bunların müslüman olup olmadığında ve savaş açısından haklarında nasıl bir muamele yapılmasının lazım geleceğinde ihtilafa düşmüşlerdi. Bu sebeple bunların aslında münafık oldukları açıklanarak genel bir şekilde savaş hukuku ile ilgili bazı hükümler tebliğ edilmek üzere şu âyetler inmiştir[1]:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ Her kim güzel bir işte aracılık yaparsa sevap, kimi de kötü bir işte aracılık yaparsa günah kazanır. Allah'a hesap vermek bir gerçektir,

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 192.

Allah birdir, kıyamet gününde şüphe yok iken, siz o münafıklar hakkında neden iki gruba ayrılıyorsunuz? وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا **Halbuki Allah onları kazandıkları küfür ve günahlar sebebiyle tersine çevirip reddetmiştir.** اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ **Siz Allah'ın sapıklığa düşürdüğü kimselere hidayet vermek mi istiyorsunuz?** وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا **Halbuki Allah, her kimi sapıklığa düşürürse, yani kimde sapıklığı yaratırsa Ey Muhammed! Sen bile artık ona bir yol bulamazsın.** وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَٓاءً **Onlar, kendileri nasıl kâfirler ise siz de öyle kâfir olasınız da hepiniz kâfirlikte eşit olasınız diye arzu etmektedirler.** Bundan dolayı, فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَٓاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ **Onlar Allah yolunda hicret edinceye, bu şekilde imanlarını isbatlayıncaya kadar içlerinden dostlar edinmeyiniz.** فَاِنْ تَوَلَّوْا **Eğer onlar, Allah yolunda doğru dürüst hicret etmekle imanlarını açıklamaktan çekinirlerse** فَخُذُوهُمْ **onları tutunuz** وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ **ve bulduğunuz yerde, yani Harem-i Şerif içinde de olsa kendilerini öldürünüz** وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا **ve onlardan ne bir dost, ne bir yardımcı tutmayınız, tamamen onlardan sakınınız.** اِلَّا الَّذٖينَ **Ancak şu iki durumun birinde bulunanlar yakalanıp öldürülmekten müstesnadır.**

1- يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌ **Sizinle aralarında bir anlaşma ve sözleşme bulunan herhangi bir kavme varıp onlara sığınanlar...** Böyle sizinle savaş durumunda olanları terkedip savaş durumunda olmayan bir kavmin anlaşma ve güvencesine katılanlar, o kavim ile olan anlaşmanın hükmüne tabi olurlar.

2- اَوْ جَٓاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ **Yahut, sizinle savaşa girişmekten veya sizinle savaş halinde olan kendi kavimlerine karşı savaşmaktan göğüsleri sıkışarak;** yani ne sizinle, ne kendi kavimleriyle savaşmayı akıllarına sığdıramayıp ne lehinizde, ne aleyhinizde savaşmaya karışmamak, **tarafsız kalmak arzusunda bulunarak soluk soluğa size gelmiş olanlar.** Bunlar da aşağıda açıklanacağı gibi taarruzdan korunmuşlardır.

Çünkü düşünmek ve takdir etmek gerekir ki, وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ **Allah dilemiş olsaydı elbette bunları; yani ne size, ne de düşmanınız olan kendi kavimlerine karşı savaşmak istemeyenleri üzerinize saldırırdı** فَلَقَاتَلُوكُمْ **da bunlar da öbürleri gibi sizinle muhakkak savaşırlardı.** Madem ki böyle olmadı, bunun Allah tarafından size bir lutuf olduğunu anlamalı ve şükrünü yerine getirmelidir. Bundan dolayı فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ **bunlar, sizden çekinirler ve sizinle savaşmaya girişmezler** وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ **ve sizinle barışarak size boyun eğerlerse** فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبٖيلًا **artık bunlar aleyhinde Allah size hiç bir yol vermemiştir.** Onları bir anlaşma yapmadı diye ne öldürmeye, ne esir etmeye, ne de

herhangi bir saldırıya uğratmaya hak ve yetkiniz yoktur. Savaştan sakınmakla boyun eğmeyi (barışmayı) arzetmeleri, saldırıdan korunmalarına yeterli bir sebeptir. Nasıl ki, Müdlic oğulları, Hz. Peygambere bu şekilde savaşmaktan sakınarak gelmişlerdir. سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ **Diğer birtakımlarını bulacaksınız** يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ **hem sizden emin olmak, hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler.** Ya iki tarafca da hoş görünmek, göze girmek, el tutmak, zarar etmemek, sırasını bulunca külah kapmak için mümin ile mümin, kâfir ile kâfir olurlar veya yalnız zarar etmemek maksadıyla tarafsız olmak ve savaşan her iki tarafın kavgasından güven içinde kalmak, siyaset yapmak isterler. Rivayet edildiğine göre Esed ve Gatafan kabilelerinden birtakım insanlar Medine'ye gelirler, müslümanların güven ve itimadını celbetmek, bir savaşın meydana gelmesi durumunda canlarını, mallarını güven altına almak için müslüman görünürler, söz verirler, yurtlarına gidince de kâfir olurlardı. Deniliyor ki bu durum, Abdüddâr oğullarının bir geleneği haline gelmişti. Bir de Nuaym b. Mesud Eşcaî müslümanlarla müşrikler arasında güvenli bir durumda bulunur, Peygamber ile müşrikler arasında söz götürür getirirdi. Âyetin iniş sebebi bunlardan birisi olmuştur.

Böyleleri كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ **her fitneye itildikçe, küfür ve şirke veya savaş ve ihtilâle doğru** davet veya sevk edildikçe اُرْكِسُوا فِيهَا **ona tepe taklak atılır, fena halde dalarlardı.** Her türlü edepsizliği yaparlardı. Şu halde bunlar hakkında ilk önce iyi bir siyaset takip etmek, onları küfür ve şirke doğru itmemek gerektir. Bundan dolayı bunlar sizden çekinirler, barış ve güven isterler ve ellerini çekip usulca otururlarsa yapılacak bir şey yoktur. وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا *"Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın..."* (Nisâ, 4/86). Fakat فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ **savaşta sizden çekinmezler ve size barış ve andlaşma teklif etmezler ve ellerini çekmezlerse** فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ **bunları tutunuz ve yakaladığınız yerde öldürünüz** وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا **ve işte bunlara saldırmak için size açık bir emir ve yetki verdik.**

Bu âyetleri, Mümtehine sûresindeki: ... لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever.* اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدِّينِ *Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar."* (Mümtehine, 60/8-9) âyetleriyle ve "Berâe = Tevbe" sûresindeki

bazı âyetlerle beraber gözönünde bulundurmak gerekir ki, uzun açıklaması ve teferruatlı hükümleri İmam Muhammed'in Siyer-i Kebir'indedir. Orada geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Savaş esnasında olabilir ki bir adam diğer bir adamı görür, seçemez, savaş halindeki bir kâfir zanneder öldürür, sonra da bir mümin veya bir muahid (zimmi) olduğu ortaya çıkar, işte burada bu olayın hükmü genel bir şekilde açıklanmak ve ondan sonra savaşla ilgili diğer bazı hükümlere geçilmek üzere buyuruluyor ki:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا
خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ
يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ
مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾ وَمَنْ يَقْتُلْ
مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ
عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

92- Hata dışında bir mümin, diğer bir mümini öldüremez. Ve kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine (varislerine) teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak ölünün ailesinin bağışlaması müstesnadır. Eğer öldürülen, mümin olmakla beraber size

düşman bir kavimden ise, o zaman, öldürenin bir köle azad etmesi gerekir. Eğer öldürülen sizinle aralarında antlaşma olan bir kavimden ise, öldürenin, ölenin ailesine diyet vermesi ve mümin bir köle azad etmesi gerekir. Bunlara gücü yetmeyenin de Allah tarafından tevbesinin kabulü için arka arkaya iki ay oruç tutması gerekir. Allah, Alimdir (her şeyi bilendir), Hakîmdir (hüküm ve hikmet sahibidir).

93- Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azab hazırlamıştır.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا **Bir müminin, diğer bir mümini öldürmesi olacak şey değildir.** İman buna engel olur. اِلَّا خَطَـًٔا **Ancak hata ile olursa; kasdetmede veya yapmada bir yanlışlıkla kaza ile meydana gelirse başka.** Mesela bir düşmana veya bir ava atarken kaza olarak bir mümine rast gelirse bu eylem de bir hatadır. Yahut karşısındakinin yerine veya elbisesine bakıp bir düşman zanneder, ona ateş eder vurur. Bu da amaç ve niyete bir hatadır. Bunların da hiçbiri mübah değilse de hatadan tamamen sakınmak insanın gücü dahilinde olmadığından böyle bir hata, müminin de başına gelebilir. Nasıl ki, Ayyaş b. Rebiat'el-Mahzumî ki -o Ebu Cehl'in ana bir kardeşi idi- müslüman olmuş ve akrabasının kötülüğünden kaçarak peygamberimizin hicretinden önce, ilk mühacirler arasında Medine'ye hicret etmişti. Bunun üzerine annesi, o (oğlu) dönüp gelmedikçe yiyip içmemeye ve tavan altına (eve) girmemeye and içmiş, Ebu Cehil de yanına Haris b. Zeyd b. Ebi Üneyse'yi almış beraber gitmişler, onu Medine'de bir dam başında "Utum" denilen kale gibi sağlam bir odada bulmuşlar. Ebu Cehil aşağıdan bunu kandırmak için dereden tepeden dolanarak, "Muhammed.seni akrabalarla ilişki sürmeye teşvik etmiyor mu? Bundan dolayı git annene iyilik et ve yine dininde kal." demiş, sonunda o da inmiş, onlarla beraber gitmiş, Medine'den çıktıkları zaman tutmuşlar, onu bağlamışlar ve dövmüşler, herbiri yüz değnekten iki yüz değnek vurmuşlar. O da Haris'e "Bu benim kardeşim, fakat sen kim oluyorsun, ey Haris! Eğer seni yalnız başına bulursam seni öldürmek Allah için boynuma borç olsun." demiş. Kısacası kolları bağlı olarak anasına gitmişler, bu defa da annesi önceki dinine dönmedikçe bağının çözülmemesine yemin etmiş, o da dili ile eski dinine dönmüş, sonra yine hicret etmiş. Ayyaş da o adama "Kuba"nın arka tarafında yalnız başına rastlamış ve müslüman olduğunu bilmeyerek vurmuş öldürmüş. Daha sonra müslüman olmaya geldiğini haber alınca yaptığına pişman olmuş. Hz. Peygam-

ber'in huzuruna gelip "Onu öldürdüm, fakat müslüman olduğunu bilmiyordum." demiş. Bu âyet de bunun üzerine inmiştir, diye rivayet olunuyor.

Aynı şekilde "Uhud" savaşı günü de Huzeyfe b. el-Yeman'ın babası Yeman da İslâm askeri tarafından bilinmeyerek hata ile öldürülmüştü ki âyetin iniş sebebinin bu olduğu da rivayet edilir. Bundan dolayı bir müminin bir mümini doğrudan doğruya öldürmesi din ve iman açısından yapılamazsa da hata ile öldürmek müstesnadır. Bu olabilir. Ve özellikle savaş sırasında pek muhtemeldir. Ve her nerede olursa olsun hükmü de aşağıda gelen şekildedir:

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا **Kim bir mümini hata ile öldürürse** فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ **bir mümin köle veya cariye azad etmesi gerekir.** وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ **Ve öldürülenin varislerine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir.** (Bu diyetin ödeme şekli ve miktarı için fıkıh kitaplarına bakınız.) اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُوا **Ancak ölünün varisleri o diyeti affederler ve bağışlarlarsa o başka.**

Köle azad etmek Allah'ın hakkı olarak bir keffaret, diyet de kul hakkı olarak bir zarar ödemesidir. Bir müminin öldürülmesinde bu şekilde biri Allah hakkı, biri de kul hakkı olmak üzere iki hak bulunur. Hayat, herşeyden önce Allah'ın hakkıdır, hürriyyet de bir çeşit hayattır. Bu da Allah'ın hakkıdır. Allah'ın kullarından bir müminin Allah'ın hakkı olan yaşamasının yok edilmesine karşılık, diğer bir mümin kula hürriyet bağışlayarak yeni bir hayat kazandırmak, hata ile öldüren müminin günahını örtmeye vesile olacak en güzel ve en uygun bir keffarettir ki, bunda bir yönden bir ceza, bir yönden de bir ibadet mânâsı vardır. Öldürme kasıtla olsaydı bu günah keffaret ile örtülemezdi. Fakat hata, az çok bir dikkatsizliği kapsamakla beraber büsbütün kendisinden sakınma imkanı olmadığından öldüren kimse bir taraftan terbiyeye, bir taraftan da teselli etmeye ve kendisine yardımda bulunmaya layıktır. Bunun için, keffareti affetmesi söz konusu olamaz. Sonra Allah'ın hakkı olan hayattan öldürülen kimsenin bir faydalanma hakkı vardı, hayat hakkına sahipti. Öldüren hata ile de olsa bu hayat hakkını ondan almış olduğundan ve hiçbir hak boşa gitmeyeceğinden buna karşı yalnız bir tazminat olmak üzere öldürülen kimsenin yerinde kalıp malından faydalanacak olan varislerine bir diyet verilmesi de bir kul hakkıdır. Ve hata ederek öldüren kimse de burada yardıma layıktır. Bunun için baba tarafından akrabası varsa diyete katılması gerekir. Varislerin bunu affetmeleri de bir yardımlaşmadır. Bundan dolayıdır ki, affedip temize çıkarma yerine "tasadduk" (sadaka verme) deyimi ile bu yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. İşte İslâm ülkesinde bir mümini yanlışlıkla öldürmenin hükmü iki şeydir; keffaret ve diyet.

Ancak yanlışlıkla öldüren kimse müslüman değilse yalnız diyet gerekir. Kâfirlerin memleketine gelince; فَاِنْ كَانَ **eğer hata ile öldürülen** مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ **size düşman bir milletten, savaş durumu devam eden kâfirlere ait bir ülkenin halkından olur.** وَهُوَ مُؤْمِنٌ **Halbuki kendisi mümin ve böyle olduğu halde bir mümin tarafından orada yanlışlıkla öldürülmüşse** فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ **öldürenin mümin bir köle azad etmesi gerekir.** Burada diyetten bahsedilmemiştir. Demek ki, diyet gerekli değildir. Ve bununla birlikte bu husus ictihad konusudur. Bazı tefsirciler, bunun sebebi hakkında, "Çünkü öldürülen bu şahıs ile ailesi ve akrabası arasında miras yoktur." demişler ise de öldürülen kimsenin o küfür memleketinde kendisi gibi mümin bir varisinin bulunabilmesi de mümkün olduğu, sonra bu durumda İslâm ülkesinde öldürülüp, küfür ülkesinde müslüman olmayan akrabası bulunan bir müminin de diyetinin alınmaması ve kanının boşa gitmesi gerekeceğinden dolayı bu sebep tam değildir. Diyetin gerekli olmamasının esas sebebi şudur: Çünkü küfür ülkesi, korunma yurdu olmadığından bu mümin düşman bir toplumun arasından çıkmamış ve orada oturmayı seçmiş olmakla kendi kanını boş yere harcamıştır.

وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ **Ve eğer yanlışlıkla öldürülen kimse, sizinle aralarında devamlı veya geçici herhangi bir anlaşma bulunan bir kavimden ise;** bu durumda o kavim müslüman olmayan bir toplum ise de öldürülenin müslüman veya kâfir olduğuna bakılmayarak **mutlaka** فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ **diyet de keffaret de gerekir.** Anlaşmayı bozma kuruntusundan sakınmak için diyetin ödenmesinde acele davranılacağını hatırlatma bakımından burada diyet, (kan pahası) birinci bölümün aksine olarak öne alınarak anlatılmıştır. Şu halde İslâm ülkesi halkından bulunan, müslüman olmayan bir zimmî veya yabancı halklardan bulunan müslüman olmayan bir sığınmacı veya bir müslüman, İslâm ülkesinde bir mümin tarafından yanlışlıkla öldürülürse, aynı şekilde İslâm ülkesi ile özel anlaşması bulunup savaş durumunda olmayan yabancı bir devlet halkında bir müslüman ve belki müslüman olmayan İslâm ülkesi dışında mensub olduğu memlekette bir mümin tarafından yanlışlıkla öldürülürse, bunların hepsinde İslâm ülkesinde yanlışlıkla öldürülen herhangi bir müminde olduğu gibi; öldürene hem diyet, hem keffaret gerekecektir. Yani birinci مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا bölümü kayıtsız olmakla beraber, karşılaştırma ipucu ile İslâm ülkesinde öldürülen herhangi bir mümin; ikinci فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ düşman olup anlaşması olmayan bir devlet halkından küfür ülkesinde öldürülen bir mümin hakkında; üçüncü مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ bölümü de İslâm ülkesinde zimmî ve sığınmacı ile anlaşma yapan bir yabancı ülke halkından bulunan ve orada

öldürülen mümin hakkında demek olur. Çünkü bu müminin İslâm ülkesinde öldürülmesinin, birinci bölümün içine girdiğinde şüphe yoksa da İslâm ülkesi dışında öldürülmesinin oraya dahil olması, ikinci bölümden dolayı "Genel mânâ ifade eden kelime, tahsis edildikten sonra geri kalan kısımda zan ifade eder." kuralı gereğince şüpheli kalacağından burada bu şüpheyi ortadan kaldırmak için, zimmî ve sığınmacı ile beraber مِيثَاقٌ mânâsı altında bir daha tekrarlanmıştır.

Bu üç cümlede yanlışlıkla öldürülen şahsın mümin veya mümin olmayan kimse, İslâm ülkesinde veya bu ülke dışında olmasına göre bütün ihtimaller gösterilmiş ve fakat bütün bunlarda ancak mümin olup yanlışlıkla öldürenin vazifesi açıklanmıştır. Bununla beraber bundan müslüman olmayan ve fakat anlaşması bulunan, yanlışlıkla öldüren kimsenin vazifesinin de kan bedeli olacağı ve bunlara keffaret teklif olunmayacağı anlaşılmış olur. Çünkü keffarette ibadet mânâsı bulunduğundan mümin olmayan kimseler, imandan önce bununla yükümlü değildirler.

Demek ki yanlışlıkla öldüren bir mümine diyet ister gerekli olsun, ister gerekli olmasın mutlaka keffaret olmak üzere bir mümin köleyi azad etmesi farzdır. Bundan dolayı فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **kim, yani yanlışlıkla katil olan herhangi bir mümin, azad edecek bir mümin köle bulamazsa;** ne bir mümin köleye, ne de ona sahip olabilecek bir vasıtaya sahip bulunmuyorsa فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ **birbiri ardına aralıksız iki ay oruç tutması gerekir ki** تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ **bu oruç, Allah tarafından tevbe için, tevbenin kabul edilmesi içindir.** Diğer bir mânâsı, bu oruç tutma teklifi, esas ve azimet (takva ile amel etmek) olan köle azad etmeye güç yetmemeye karşı Allah tarafından verilen bir ruhsat ve kolaylığa dönüştür, ikinci derecede bir keffarettir. Buna göre ikisi de Allah tarafından istenir. Kullar tarafından istenemez. Kul hakkı olana diyet yerine de geçemez. Bir mümin veya anlaşmalının Allah'ın hakkı olan hayatının yok edilmesi yanlışlıkla olsa da yine bir günahtır. Demek oluyor ki, mümin bir köleyi azad etmek, yok edilen hayat yerine geçebilecek bir çeşit diriltme olduğu gibi, oruç da bir köle azad etme hükmündedir. Gerçekten köle azad etmek, diğer bir canı kölelik ve esirlik bağından kurtarmak olduğu gibi oruç da kendi nefsini şehvetlerin esirliğinden kurtarmak ve temizlemektir. Bundan dolayı yanlışlıkla öldüren mümin kimse, diğer bir mümin köleye hürriyet vermekten aciz kalınca hiç olmazsa arka arkaya iki ay oruç tutarak nefsini kuvvetli arzuların bağından azad etmeli ve kendine manevî bir hürriyet vererek nefsini günahtan kurtarmalıdır. Çünkü o da bir

mümin köledir. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Allah Teâlâ her şeyi çok iyi bilendir. O öldürenin durumunu da bilir; Hakimdir, kanun olarak koyduğu bütün bu hükümleri de hikmeti ile koymuştur.** Orucun iki ay olmasının hikmetini de O bilir.

Yanlışlıkla öldürmenin hükümleri bunlardır, kasten öldürmeye gelince bunun dünya ile ilgili hükmü Bakara sûresinde, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلٰى ... *"Ey iman edenler! öldürülenler hakkında kısas, size farz kılındı."* (Bakara, 2/178) âyetinde açıklanmıştı. Ahiretle ilgili hükmü de şudur: وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا **Mümin veya kâfir kim bir mümini kasten, bile bile, hayatına kasdederek öldürürse** فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ **onun cezası cehennemdir.** خَالِدًا فِيهَا **Orada pek uzun müddet ve belki sonsuza kadar cezalandırılır. Çünkü** وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا **Allah ona gazab etmiş, onu lanetlemiş, merhamete layık görmeyip onun için büyük bir azab hazırlamıştır.**

Bu âyetin indirilme sebebi Mıkyes b. Dababe adındaki bir mürted olmuştur. Şöyleki bu Mıkyes b. Dababe el-Kinanî ve kardeşi Hişam, müslüman olmuşlardı. Mıkyes, bir gün kardeşi Hişam'ı Neccar oğulları içinde öldürülmüş olarak buldu, gelip Resulullah'a bu durumu anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onunla beraber Bedir savaşına katılan sahabeden Zübeyr b. İyaz Fihri'yi Neccar oğullarına gönderdi, katili biliyorlarsa kısas etmesi için Mıkyes'e teslim etmelerini ve eğer bilmiyorlarsa kan bedelini ödemelerini emrediyordu. "Allah'ın Resulünün emri başüstüne, katili bilmiyoruz, fakat diyeti veririz." dediler ve yüz deve getirdiler, onlar da aldılar, Medine'ye döndüler. Yolda gelirken Şeytan Mıkyes'e şöyle bir vesvese verdi: "Kardeşinin kan bedelini kabul edeceksin de kendine baş kakıncağı yapacaksın, öyle mi? Yanındakini öldür, cana can olsun, kan bedeli de sana kâr kalsın." dedi. Bunun üzerine Fihrî'nin bir gafletini gözetip bir kaya ile onun başını parçaladı, sonra develerin birine binip geriye kalanları sürerek ve kâfir olarak Mekke'ye döndü gitti, şöyle diyordu:

قَتَلْتُ بِهِ فِهْرًا وَحَمَلْتُ عَقْلَهُ   سَرَاةَ بَنِى النَّجَّارِ اَصْحَابَ فَارِعٍ
وَاَدْرَكْتُ ثَارِى وَاضْطَجَعْتُ مُوَسَّدًا   وَكُنْتُ اِلَى الْاَوْثَانِ اَوَّلَ رَاجِعٍ (1)

Âyet bu olay üzerine indi. Hz. Peygamberin Mekke fethi günü güvence verdiği şahıslardan ayırdığı bu idi. Bu mürted katil, O gün Kâbe'nin örtüsüne yapıştığı halde kendisine eman (güvence) verilmeyip öldürüldü.

---

(1) Onun yerine Fihri öldürdüm ve kan bedelini yüklettim Neccar oğulları ileri gelenlerine, pugur deve sahiplerine. Öcümü aldım ve dayanıp yan geldim. İlk önce putlara geri dönen de ben oldum, demiştir. (Müellif)

İşte mümin öldürmek büyük bir cinayet ve yukarıda açıklandığı üzere anlaşmalı veya anlaşma yapılanlara katılan veya cemaatten ayrılıp bir yana çekilen ve mülteci ve andlaşma ve barış yanlısı kâfirlerin öldürülmesi de yasak ve haram ve hatta yanlışlıkla öldürme de bile hükmü mümin gibi olduğundan:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا
اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ
السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًاۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ
مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا (94)

Meâl-i Şerifi

94- Ey İman edenler! Allah yolunda cihada çıktığınız zaman, mümini kâfirden ayırmak için iyice araştırın. Size selam veren kimseye, dünya hayatının menfaatini gözeterek, "Sen mümin değilsin" demeyin. Allah katında çok ganimetler var. İslâm'a ilk önce girdiğiniz zaman siz de öyle idiniz. Sonra Allah size lutufta bulundu. Onun için iyice araştırın. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

Ey iman edenler اِذَا ضَرَبْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda adım attığınız, savaş için hareket ettiğiniz vakit** فَتَبَيَّنُوا **iyice araştırınız,** acele olarak şüphe ve kuruntu üzerine ve zayıf yorumlarla değil, dikkatle ve kesin bilgiye göre kılıç vurunuz. Hamza, Kisaî ve Halef-i Âşir kırâetlerinde sebattan «فَتَثَبَّتُوا» okunduğuna göre iyi tutunuz, ayağınızı denk atınız, sağlam basınız, acele ederek çürük tahtaya basmayınız, ayağınız kaymasın وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ **ve size İslâm selamı veren, kendini müslüman gösteren kimseye,** -veyahut (ا ك ف جع خل) Nâfi, İbnü Âmir, Hamza, Ebu Cafer ve Halef-i Âşir kıraetlerinde elifsiz «السَّلَمَ» okunduğuna göre - size teslim olma ve boyun eğme vasıtalarını sunan kimseye

لَسْتَ مُؤْمِنًا **sen mümin değilsin demeyiniz.** Beyan edilmiş olan, açık olandır. Gizli şeyler hakkında verilecek hükmün de açık olması için açık bir delile dayanması gerekir. Gizli olana, açık olandan hükmedilir. Ve gizli olan şeylerde bir şeyin delili onun yerine geçer.

Selam veya teslim olmak görünen ve apaçık bir durumdur. Kalb ve vicdan ise gizli ve görünmeyen bir nesne olduğundan o görünen ve apaçık nesneyi bırakıp da kalb ve vicdana bunun maksadı şu veya budur diye görünene aykırı olarak doğrudan doğruya hükmetmeğe kalkışmak, araştırma yapmadan hareket etmektir. Bunun için bir kimsenin açıkça verdiği selamı, gösterdiği boyun eğmeyi hiçe sayıp da ona aykırı kuruntularla doğrudan doğruya kalbine hükmetmeye kalkışmayınız, dış görünüşüne göre muamele ediniz. Açıkça belli olan bir şeyi diğer belli bir şey, meydanda olan bir şeyi, meydanda olan başka bir şey bozarsa o zaman da en kuvvetli ve en açık olanı tercih etmek için sebat ve ihtiyat ile iyice düşünerek karar veriniz. İsa b. Verdan kırâetinde ikinci mimin üstün ile okunmasıyla, okunduğuna göre, "Sana güven verilmez" demeyiniz. Böyle deyip de hemen vurmayınız, bununla birlikte hiçbir şey demeyiniz değildir. تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **O alçak hayatın geçici nimeti olan, devam ve süreklilıği olmayan, geçici malına gönül vererek; zavallının malına göz dikerek veya gelip geçici bir maksat takip ederek öyle demeyiniz.** Yasak mutlak surette değil, dünya malı gayesinden boş olmayarak söylemeye yöneliktir. Bu da iyice araştırmayı terk ettiren ve aceleye sevkeden duruma işarettir. Demek esas yasağın gelişi, iyice araştırmadan zahirin aksine hüküm vermeyi yasaklamıştır. Dolayısıyla "güvenceli değilsin" denileceği zaman, dünya ile ilgili ve nefisle ilgili maksatlardan soyutlanarak ve hak gözü ile bakarak söylemeli ve kılıcı da ona göre vurmalıdır. Böyle olursa, yani selam verene geçici dünya menfaati maksadı ile sen güven altında değilsin denilmez, durumu iyi anlaşılmadan hareket olunmazsa فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌ **Allah katında pek çok ganimetler vardır** ki bunlara, o gibi katillere (adam öldürmeye) tenezzül etmeyenler ve durumu iyice anlayıp tesbit etmekle hareket edenler kavuşur. Bu âyetin inişine bir kaç olay sebep olmuştur:

1- Feked halkından Mirdas b. Nehik yalnız başına müslüman olmuştu. Onun toplumu içinde ondan başka müslüman yoktu. Peygamberin Galip b. Fudale komutasında bir müfrezesi bunların üzerine gitmişti. Toplumun hepsi kaçtılar. Yalnız Mirdas müslümanlığına güvenerek kaldı. Atları görünce davarını dağın bir dolambacına sığındırdı. Ona ulaştıklarında tekbir aldılar. O da tekbir alıp

indi ve لا اله الا الله محمد رسول الله السلام عليكم dedi. Fakat Üsame b. Zeyd, Mirdas'ı öldürüp hayvanlarını sürdü. Geldiler Hz. Peygambere haber verdiler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) çok fazla darıldı ve onu şiddetle azarladı. قتلتموه ارادة ما معه "Siz onu beraberindeki mala göz dikerek öldürdünüz."(1) buyurdu. Sonra bu âyeti Üsame'ye okudu, Üsame, "Ey Allah'ın elçisi! Benim için mağfiret dile." diye rica etti. فكيف وقد قال لااله الا الله "O, lâilâhe illallah demişken nasıl olur da onu öldürürsünüz?" buyurdu(2). Üsame kendisi demiştir ki, "Bunu sürekli tekrar etti. Hatta o dereceye geldi ki daha önce müslüman olmamış bulunsaydım da bu gün olsaydım diye temenni ettim. Sonra hakkımda mağfiret diledi ve bir köle azad et, diye emretti."

2- Abdullah b. Ebi Hadret ve Ebu Katade Haris b. Rıb'î ve Muhallem b. Cüsâme b. Kays Leysî ve daha birkaç kişiyi Resulullah İdam اضم tarafına göndermişti. İdam deresinde Âmir b. Azbatı Eşceî rastlamış, İslâm selamı ile selam vermiş, Muhallem b. Cüsüme ile bunun arasında Cahiliyye devrinden kalma bir kin varmış, Muhallem, bir ok atmış Amir'i öldürmüş, Hz. Peygambere haber gelince öfkelenmiş, Muhallem'in mağfiret dilemesine karşı لا غفر الله لك *"Allah seni mağfiret eylemesin"* (3)buyurmuş. Muhallem, ağlayarak kalkmış aradan yedi gün geçmemiş vefat etmiştir.

3- Mikdad b. Esved'de de Üsame olayı gibi bir olay olmuş. Mıkdad demiştir ki, "Ey Allah'ın elçisi, dedim, ne buyurursun kâfirlerden birine rast gelsem, çarpışsam, o benim elimin birini kılıçla vursa, sonra bir ağaca siper alıp اسلمت لله تعالى 'Yüce Allah'a teslim oldum' dese, bundan sonra onu öldüreyim mi?" Hz. Peygamber, "öldürme" buyurdu. Ben de "Ey Allah'ın elçisi o benim kolumu kesti." dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Öldürme! Çünkü öldürürsen o senin onu öldürmeden sonraki yerinde, sen de onun söylediği kelimeyi söylemeden önceki yerinde olursun".(4)

4- Birtakım sahabe müşriklerle çarpışmışlar ve onları bozguna uğratmışlar. Birisi birine mızrakla saldırmış. O da süngü yetişince ben müslümanım demiş, fakat dinlememiş onu öldürmüştür. Ondan sonra durum Hz. Peygambere arz edilince, "Müslüman olduğunu iddia ettiği halde sen onu öldürdün ha"(5) bu-

---

(1) Süyûtî, a.g.e., II, 635; Âlûsî, a.g.e., III, 119.
(2) Müslim, İman, 157; Ebu Davud, Cihad, 95.
(3) Süyûtî, a.g.e., II, 633; Âlûsî, a.g.e, III, 120.
(4) Süyûtî, a.g.e, II, 633-634.
(5) Müslim, İman, 157; Ebu Davud, Cihad, 95.

yurmuş. O da "Ey Allah'ın elçisi! O, bu kelimeye sığınarak bunu söyledi." demiş. Bunun üzerine فَلَا شَقَقْتَ قَلْبَهُ "Kalbini yarmalı değil miydin?"(1) buyurmuştur. Bu «فَلَا شَقَقْتَ قَلْبَهُ» kınaması daha birkaç olayda söylenmiştir.

5- Buhari ve Müslim'de rivâyet olunduğu üzere Selim oğullarından bir adam sahabeden bir kaç zata rastlamış, yanında davar da varmış, selam vermiş, onlar da bu selamı korunmak için verdi demişler ve onu öldürmüşler, davarını almışlar. Hz. Peygambere gitmişler, bu âyet indirilmiş. İşte bu olayların her biri âyetin iniş sebebi olmak üzere rivayet edilmiş ve aralarında bir çelişki bulunmamış olduğuna göre deniliyor ki, âyetin indirilmesinin esas sebebi bu olayların birbirine yakın bir zaman içinde birden fazlası olmuş ve herkes kendi olayını sebep bilmiştir.

Ey cihad edenler! كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ **Siz de çoğunluk itibariyle bundan önce başlangıçta müslüman olduğunuz zaman tıpkı böyle idiniz:** Size selam veren veya teslim olduğunu gösteren bu adam gibi ağzınızdan çıkan bir kelime ile, bir şehadet kelimesi ile İslâm dinine girdiniz, girdiniz de فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ **Allah size lutfetti,** canınızı, malınızı taarruzdan korudu, sonra yükselttikçe yükseltti, doğruluk ve dürüstlükle seçkin, tam imanla seçkin kıldı. Mahkumiyyetten hakimiyyete yüceltti ve ilâhî hazinesinden sizi nice ganimetlere aday kıldı. Şimdi iş başına geçip harekete geldiğiniz vakit dünya menfaatlerine dalarak bu durumlarınızı unutmayınız da فَتَبَيَّنُوا **iyi anlayıp dinleyiniz** veyahut فَتَثَبَّتُوا **ihtiyatlı bulununuz.** İsterse zorlama durumunda olsun, İslâm'a gelenleri Allah'ın size yaptığı gibi başlangıçta sözleriyle kabul ediniz, teslim alınız da sonra ortaya çıkacak durumlarına göre muamele ediniz. Bunun selam vermesi veya şehadet getirmesi veya müslüman görünmesi, korkusundan kellesini kurtarmak veya hainliğinden kendini gizlemek için bir siper, bir kalkandır diyerek ilk anda onu öldürmeye kalkışmayınız, ihtiyatlı davranınız, sonunu gözetiniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Allah, sizin yaptıklarınızdan haberdardır.** İyilik ve kötülük hiçbir amel karşılıksız kalmaz.

Müminleri donatarak savaşa hazır hale getirirken böyle araştırmaya ve ihtiyatlı davranmaya sevk eden bu emirler ve tâlimatlara karşı "o halde cihada gitmemek ve ona katılmamak daha büyük bir ihtiyat ve yerinden ayrılmamak daha hayırlı olacak" deyip de özürsüz oturup kalmamak için buyuruluyor ki:

---

(1) Müslim, İman, 158; Ebu Davud, Cihad, 95; İbn Mace Fiten, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 439, V, 207.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ
عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً
وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ
فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا
فَأُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ
مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا
يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ
وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ
مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ
عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerifi

95- Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, oturanlardan üstün kıldı. Allah onların hepsine de cenneti vaad etmiştir. Bununla beraber Allah mücahitlere, oturanların üzerinde büyük bir ecir vermiştir.

96- Kendi katından derece derece rütbeler, bir mağfiret ve rahmet vermiştir. Öyle ya, O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

97- Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara, "Ne işte idiniz?" derler. Onlar da: "Biz yer yüzünde zayıf kimselerdik." derler. Melekler: "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya?" derler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü gidiş yeridir.

98- Ancak gerçekten aciz ve zayıf olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç...

99- Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır.

100- Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur. Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, kuşkusuz onun mükafatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Bir şeyi yapmaya üşenip oturana "kâıd" denilir. savaşa gitmeyip geri kalanlara da "kâidün", yahut "ku'ad" denilir. Bu kelimeler, "kâidûne ani'l-harb" yani savaştan geri kalanlar demektir.

DARAR, bir şeye gelen eksikliktir ki, hastalık veya körlük ve topallık gibi sakatlık demektir. Nitekim anadan doğma köre ve çok zayıf hastaya "darir" denilir. Askerin yiyecek, içecek ve yakacak gibi ihtiyaçlarını ve savaş alet ve gereçlerini tedarik etmekten aciz olmak da bu mânâdadır. Bundan dolayı أولى الضَّرَرِ zararlılar, dertliler, sakatlar, acizler ve özürlüler, bunların dışında kalan غَيْرُ أولى الضَّرَرِ ise, sıhhatli, sağlam ve gücü yetenler demek olur.

Bu âyetin başlangıçta mutlak olup bu غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ "özür sahibi olmaksızın" kısmının sonradan indiği rivayet edilmektedir. Bera b. Azib'den rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Resulullah (s.a.v.) "Üzerine yazı yazılabilecek bir şey ve kalem getiriniz, diye emredip لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ *"Müminlerden oturanlarla cihad edenler eşit olmaz."* yazdırmıştı. Bu sırada İbnü Ümmi Mektum gelmiş orada bulunuyordu. Bu sahabi anadan doğma kör idi. "Allah'ım! Ben özürlüyüm, bana ruhsat var mı?" dedi. Bunun üzerine, âyetin غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ kısmı indi.(1)

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in katibi Zeyd b. Sabit'ten de şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah (s.a.v.) لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ âyeti indiğinde, bunu bana yazdırıyordu. İbnü Ümmi Mektum geldi: "Ey Allah'ın Resulü! Cihada gücüm yetseydi cihad ederdim, fakat körüm" dedi. O sırada Resulullah (s.a.v.)'a vahiy baygınlığı geldi, ağırlaşıp bayıldı. Dizi dizimin üstüne geldi. Öyle ağır geldi ki ezip ufalayacak zannettim. Çok korkmuştum. Sonra ayıldı, غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ dedi. Daha sonra, "yaz" dedi: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ İbnü Abbas'tan da şöyle rivâyet edilmiştir: Bedir savaşı olduğu zaman Bedir'e katılıp katılmayanlar hakkında لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ âyeti inmişti. Abdullah b. Ümmi Mektûm bunu işitti ve Ebu Ahmed b. Cahş b. Kaysi'l-Esedî ile beraber, "Ey Allah'ın Resulü! Biz körüz, bize ruhsat var mı?" dediler. Bunun üzerine, لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ den, عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً kısmına kadar bu âyet indi. Bunlar gösteriyor ki, أُولِي الضَّرَرِ sakat olanlar ve gücü yetmiyenler, güçsüzler demektir ki, bunların dışında kalanlar da sıhhatli, sağlıklı ve güçlü olanlar demek olur. Ayrıca İbnü Abbas'ın, أُولِي الضَّرَرِ ın mânâsı أَهْلُ الضَّرَرِ dır, dediği rivayet edilmiştir.(2) Bu kavram, "ziyan" anlamına gelen "zarar"dan alınmış olarak düşünülürse daha genel bir anlam ifade eder. Zira "zarar sahibi" sözü, hem zarar görenleri, hem de zarar verenleri kapsar. Zararlı, aciz bulunanlar kendilerinde eksiklik olduğu gibi ister istemez cihada gidemediklerinden dolayı sevap bakımından zarar görmüş; güçleri varken savaşa gitmeyenler de ya kendilerine ihtiyaç duyulduğu halde gitmedikleri veya isyan etmekten çekinmedikleri takdirde hem savaş ve güvenliğe zarar vermiş, hem de günahları sebebiyle zarar görmüş olurlar. Özürlüler zararda ve zararlı oldukları gibi bunlar da zararlı ve zarardadır. Şu halde ikisi de أُولِي الضَّرَرِ kapsamı içine girerler. Dolayısıyla bunların dışında olup

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 4/18, Fezâilü'l-Kur'ân, 4; Müslim, Vasiyyet, 21; Tirmizi, Tefsiru Sureti 4/17; Ahmed b. Hanbel, I,355, IV,291, 299, 301.

(2) Buharî, Tefsiru Sureti 4/18; Ahmed b. Hanbel, IV,282, 284, 290, 300, 301, V,184.

da oturup kalanlar, güçleri olduğu halde savaşa gitmeyen ve gitmemekle beraber zararı da olmayan hayırlı ve emin kişiler demek olur. Onun içindir ki, وَكُلاً وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى *"Allah onların hepsine de cenneti vaad etmiştir"* buyruluyor.

İşte bunlar aslında en güzel şeyle müjdelendikleri halde cihad edenlerle karşılaştırıldıklarında onlara denk olamayacakları ve cihad edenlerin derecelerinin dünya ve ahirette bunlardan üstün olduğu ve ayrıca ilâhî rahmet ve bağışlama hususunda gerek bu oturanlardan gerekse cihad edenlerden her birinin kendi sınıflarında da birçok derece ve rütbelere ayrıldıkları anlatılmış ve bu suretle cihadın her zaman herkesin yapması gereken bir farz olmayıp öncelikle farz-ı kifaye olduğu bildirilmiştir. Çünkü cihad herkesin yapması gereken bir farz olsaydı, gücü kuvveti yerinde olduğu halde oturanlara en güzel şey değil, azap vaad edilirdi.

Görülüyor ki, oturanlarla cihad edenlerin genel bir karşılaştırılmasının yapılması uygun görülmemiş, bu karşılaştırma sadece özürlü olmadıkları halde oturanlarla mücahidler arasında yapılmış, özürlü olanlar bu karşılaştırmanın dışında tutulmuştur. Çünkü az önce anlaşıldığı üzere zarar sahibi olarak savaşa gitmeyip oturanlar iki kısımdır. Bir kısmı özürlü, bir kısmı da güçlü, isyankar ve zarar verici olanlardır. Özürlü olanlar bu âyetle genel olarak yükümlülükten hariç tutuldukları gibi, bunlar arasında bir taraftan özür ve ızdırabının şiddetine sabredip dayanmak, öte yandan cihadın erdemini takdir ederek, cihad edenlerle beraber bulunamadığından dolayı kederinden kanlı yaşlar döküp onların kurtuluş ve zaferleri için dua ve إِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Allah ve Resulüne sadık kaldıkları takdirde..."* (Tevbe, 9/91) irşadına uyarak Allah ve Resulü için hayır dilemek suretiyle manevî cihad içinde bulunanların ahirette mücahidler derecesinde mükafat ve sevap elde edebilmeleri ihtimali anlatılmak için bunlar mücahidlere eşit olmama özelliğinden hariç tutulmuşlardır.

Güçlü, isyankar ve zarar verici olanlar ise derece hak edecek değil, azap hak edeceklerinden, Allah yolunda cihad edenlerle eşit olmaları şöyle dursun, savaşa gitmeyip oturan salih kişilerle bile eşit olamayacakları için onlarla karşılaştırılma faziletinden hariç tutulmuşlardır. Özetle, istisnada asıl, olumluyu olumsuz, olumsuzu olumlu yapmak olmayıp, sadece bir kısmını hükümden dışarıda tutmak ve حُكْمٌ بِالْبَاقِى بَعْدَ الثُّنْيَا *"istisna ettikten sonra geri kalanla hüküm vermek"* olmasına dayanılarak, burada "eşit olmaz" hükmünden istisna edilen "özürlüler" hakkında aynı seviyede bir eşitlik hükmü lazım gelemeyeceğinden, "özürlülerin dışında kalıp da savaşa katılmayanlar mücahidlerle eşit olamazlar,

ama özürlüler genellikle eşit olurlar" gibi bir anlam çıkarmamalıdır. Aslında burada özürlülerin eşit olup olamayacağı hakkında bir hüküm verilmemiştir. "Onlar ya hiç eşit olamazlar veya içlerinde eşit olanların bulunması düşünülebilir" diye anlamalıdır. Ayrıca, şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, bu karşılaştırmada. mücahidler de mutlak bırakılmamış, öncelikle iki şeyle kayıtlanmıştır. Birisi, bu cihadın Allah yolunda olması, diğeri ise mal ve canla yapılmasıdır. Esasen şeriat örfünde "mücahidîn", Allah yolunda savaşanlar demek olduğu halde Allah yolunda, kaydının bir kez daha açıkca söylenmesi, bu erdeme ulaşmak için niyetin son derece samimi olması gerektiğini ve her savaşanın değil, her cihad edenin bile bu karşılaştırmaya dahil olamayacağını hissettirir.

بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ *"Mallarıyla ve canlarıyla"* kaydı da, bu samimi niyetten sonra, savaşa katılmayıp oturanlardan daha üstün olabilmek için, cihad edenlerde bu iki özelliğin birlikte bulunmasının da şart olduğuna işarettir. Mücahidlerin yaptıkları harcamalara savaşa katılmayanların malî yardımları karıştığı takdirde, bunların dahi cihatta hisseleri bulunacağından o zaman iki taraf arasında eşitsizlik ve üstünlük hükmü kesin ve genel bir şekilde söz konusu olamayacaktır. Savaşa katılmayanlar arasında, mücahidlerden daha üstün olmasa bile onlara eşit olanlar bulunabilecektir. Fakat bu da savaşa katılmamasından dolayı değil, malıyla cihada katılmasından dolayı olduğu için, fazilet katılmayanlar tarafından değil, mücahidler tarafındadır. Ancak şu var ki, bazan bu mücahidlerin sahip oldukları faziletin kaynağı fiilen savaş saflarında bulunmada değil, arkalarında cihada katılmayanların içinde duran büyük cihad mücahidleri arasında olabilir. Nitekim Halid b. Velid ve benzeri mücahidler Müseylimetu'l-kezzab ile çarpışırlarken hiçbiri Medine'de duran ve bütün bu cihadı sevk ve idare eden Hz. Ebubekir (r.a.)'den daha mücahid ve daha faziletli olmadılar. Aynı şekilde Kisra ve Kayser ordularıyla çarpıştıkları zaman mücahidler ne Hz. Ömer, ne de Hz. Osman ve Hz. Ali'den daha mücahid ve daha faziletli değil idiler.

Burada "kaidin" (savaşa katılmayanlar) ve "mücahidin" (cihad edenler) kelimeleri örfte kullanılan anlamları gereğince, kendi ibareleri ile Allah yolunda savaşmaya ait bulundukları kesin olmakla beraber, asıl mânâlarında kuud, yani oturma, tembelliği akla getirdiği ve mücahede ise, bütün gayretini harcayarak ve zahmetler çekerek uğraşmak ve çalışmak demek olduğu ve örfte o mânâları ifade etmeleri, bu mânâdaki özelliklerinden kaynaklandığı için, bu mukayese ve karşılaştırma genel olarak çalışanlarla çalışmayanların da eşit olamayacaklarını

ve herhangi bir hususta Allah yolunda iyi niyetle çalışanların oturanlardan daha üstün olduğunu ve şu kadar ki, kötülük ve zarar için çalışanların, bu karşılaştırmanın dışında tutulduklarını da işaret yoluyla ifade etmektedir. Bu işaret göz önüne alındığında, Allah yolunda mal ve can ile cihad etme kavramının وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا *"Bizim uğrumuzda cihad edenlere gelince, elbette biz onları yollarımıza hidâyet ederiz"*, (Ankebut, 29/69) âyetinde olduğu gibi o kadar geniş kapsamı vardır ki, savaş meselesi bunun bölümlerinden biri demektir. Bundan dolayıdır ki, Resulullah (s.a.v.) savaştan geri döndükleri zaman, رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ "Küçük cihattan büyük cihada döndük"(1) hadis-i şerifleri ile ruh terbiyesi ve nefsi düzeltme ile uğraşmanın büyük cihad olduğunu duyurmuşlardır.

Özetle, لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ **müminlerden özürsüz ve zararsız olarak savaştan geri kalanlar,** وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ **malları ve canlarıyla, Allah yolunda cihad edenlerle bir olamazlar. Açıkçası,** فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً **Allah cihad edenleri oturanlardan derece itibariyle üstün kıldı,** çalışanlara çalışmayanların, Allah yolunda savaş edenlere etmeyenlerin üstünde fazla bir derece verdi. وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى **Bununla beraber Allah hüsnayı, yani en güzel sevap olan cenneti ikisine de vaad etti ve vaad ettiği halde böyle yaptı.** Bu böyle olunca kendilerine cennet vaad edilmeyen ve savaştan geri kalmaları izne bağlı olmayıp zarar ve günah teşkil ettiğinden dolayı kendilerine azap vaad edilen, o savaşa katılmamış olanların mücahidlerle bir olamayacakları öncelikle anlaşılır. İkisinin de güzel inançları ve iyi niyetleri olduğu ve cennet ikisine de vaad edildiği halde bile eşit olmazlar. وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا **Allah cihad edenleri pek büyük bir ecirle savaşa katılmayanlara üstün kılmıştır ki, bu ecir de** mücahidler arasında aynı derecede değil, دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً **Allah'tan birçok derece, mağfiret ve rahmet olacak şekildedir.** Bunların bir kısmı, savaşa katılmayanlardan bir derece fazla ise, diğer bir kısmı derecelerle fazladır. Mücahidlerin dereceleri çok ve birbirinden farklıdır. Bu ecirlerin içinde Allah'ın büyük bir mağfiret ve rahmeti de vardır. Bu mağfiret ve rahmet sayesinde geçmiş günahlar da bu ecir ve dereceleri eksiltmeyecektir. Kuşkusuz, وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah çok mağfiret ve merhamet edicidir."*

Zararlı olan geri kalanlardan önemli bir kısmın durumuna bakalım إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ **O kimseler ki, kendilerine zulmederlerken melekler**

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 511 (No: 1362); Târihu Bağdâd, XIII, 493.

dünyada canlarını alacak veya ahirette kendilerini yakalayıp mahşere süreceklerdir, kuşkusuz قَالُوا **melekler onlara** فِيمَ كُنْتُمْ **siz ne durumda idiniz, dininizle ilgili ne iş yapıyordunuz? diye azarlayıp soracaklar.** قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ **Onlar da, "biz bu yeryüzünde, şu bulunduğumuz yerde zayıf sayılmış kimseler idik" diyecekler,** yani başkalarının ezici gücü ve mağlubiyet altında acizlik ve güçsüzlüğümüzden dolayı bir şey yapamıyorduk, zayıf sayılıyorduk diye özür beyan edecekler. قَالُوا **Melekler de bunlara** اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا **"Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi.** -Mesela, Medine'ye Habeşistan'a göç edip kendilerini kurtaranlar gibi- **yeryüzünde başka bir tarafa göç etseydiniz ya!" diyecekler** ve mazeretlerini kabul etmeyeceklerdir. فَاُولٰئِكَ **İşte böyle** bulundukları yerde görevlerini yerine getirmelerine engel olan bir zulüm ve hakimiyet altından çıkmak ve az çok uygun bir tarafa gidebilmek gücünü olsun taşıdıkları ve dolayısıyla tam anlamıyla aciz ve zayıflardan olmadıkları halde, kendilerini tamamen aciz sayıp yerlerinden kımıldamayanlar, bu şekilde yapabilecekleri görevlerini terketmiş, küfür ve zulme yardımcı olmuş olacaklarından **bunların** مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **varacakları yer cehennemdir.** وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا **Ve bu gidiş ne fena bir gidiştir veya o cehennem ne fena yerdir.**

Bu âyet Mekke'de müslüman olmuş ve hicret farz kılındığı sırada hicret etmemiş olan bazı kişiler hakkında inmiştir. Demek ki, hicret vacip iken kafirlerin suyunca gidip oturmak doğrudan doğruya küfür değil ise de her halde bir günah ve nefse bir zulümdür. Tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet bir yerde dinini yaşama imkanı bulamayan bir adamın oradan göç etmesi gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir hadisinde sahih olarak şöyle gelmiştir: "Her kim dini uğruna bir yerden kaçarsa, gittiği bir karış yer de olsa cennete girmeye hak kazanır. Babası İbrahim'in ve peygamberi Muhammed'in yoldaşı olur."(1) Rivayet olunduğuna göre, bu âyet inince Resulullah (s.a.v.) bunu Mekke müslümanlarına göndermiş, Cündüb b. Damre (r.a.) de oğullarına: "Beni bir şeye yükleyiniz. Çünkü ben ne güçsüzlerden, ne de yolu bilmeyenlerdenim. Allah'a yemin olsun, bu gece Mekke'de yatmam." demişti. Oğulları bunu bir sedyeye koyup Medine'ye gitmek üzere taşıdılar. Çok yaşlı bir zat idi, yolda vefat etti.

Demek oluyor ki, gerektiğinde hicret de bir tür cihaddır. Kâfirlerin zulmü altında ezilip kalmak ve hak dinin yayılmasına hizmet edememek, neticede çok kötü bir başkalaşıma neden olabileceğinden az çok gücü varken bundan

---

(1) el-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an, V, 347.

kaçınmamak nefse bir zulümdür. الاّ الْمُسْتَضْعَفِينَ **Ancak bir çare bulanıayacak, hicretin gerektirdiği sebeblere güç yetiremeyecek ve kendi kendine veya bir vasıta ile yolu doğrultup gidemeyecek olan gerçekten güçsüz ve çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç.** فَاُولٰئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ **Zira bu gibi çaresizleri Allah'ın affetmesi kuvvetle umulur.** Bunlar için de gitgide kâfirleşme tehlikesi düşünülebileceğinden mutlak olarak affedilirler denemezse de çocuklar henüz yükümlü bulunmadıklarından, büyükler de kalplerindeki imanı korumak şartıyla hicret etmeme hususunda mazeretli olduklarından dolayı affedilmeye ve bağışlanmaya layıktırlar. وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا *"Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."*

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Ve her kim, yolunu bilip de Allah yolunda hicret ederse** يَجِدْ فِى الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً **yeryüzünde birçok gidecek, sığınacak veya düşmanların zıddına hareket edecek yer ve genişlik bulur.** Dolayısıyla yaşadıkları yerde bir tür rahat ve bolluk bulunanlar, oradan ayrılınca mutlaka sıkıntılara ve darlıklara düşeceğini zannedip de korkmamalıdırlar. Bir de, وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ **her kim Allah'a ve Resulüne hicret etmek üzere evinden çıkar da** ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ **sonra amacına ulaşamadan ölüm kendisine yetişirse** فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ **onun ecrini vermek Allah'a düşer. Yani amelini tamamlamış gibi, ulaşacağına ulaşmış olarak ecir elde eder.** Dolayısıyla bu konuda, "yerimden ayrılırsam amacıma ya ulaşırım ya ulaşamam, iyisi mi elimdekini de kaybetmeyeceğim; Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmayayım." diye düşünmemelidir. Allah için hareket eden, kaderde öyle yazıldığı için yarıyolda da kalsa yine tam sevap alacağını bilmelidir. وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*

Az önce nakledildiği gibi Cündüb b. Damre Medine'ye gelirken yolda "Ten'im" denilen yerde öleceğini hissederek sağ elini sol eline koymuş, "Allah'ım, şu senin, şu da Resulünün. Resulün sana ne ile biat ettiyse ben de öyle biat ediyorum." demiş ve ruhunu teslim etmişti. Bu haber Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabına ulaştığı zaman, "Medine'de vefat etseydi sevabı eksiksiz olurdu." demişler, bu âyet de bunun üzerine inmiştir. İlim aramak, haccetmek, cihad etmek veya bunlar gibi herhangi bir dini amaçla Allah rızası için yapılan her hicretin Allah ve Resulüne yapılmış bir hicret olduğunu da açıklamışlardır.

Mücahidler ile savaşa katılmayanların bir karşılaştırmasını yaptıktan sonra mücahidlere sağlanan ilâhî kolaylıklar cümlesinden olmak üzere seferde, korku halinde ve düşman karşısında ve belki hastalık ve yağmur gibi genellikle zaruret

hallerinde namazın nasıl kılınacağını açıklamak ve bu suretle hem cihadın, hem namazın dindeki büyük önemini belirtmek için buyruluyor ki:

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ
يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾
وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ
طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ
وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ
وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ
وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَاِذَا
قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ
فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

كِتَاباً مَوْقُوتاً ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ اِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ
فَاِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ
عَلِيماً حَكِيماً ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerifi

101- Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Kuşkusuz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.

102- Sen onların aralarında bulunup da onlara namaz kıldırdığında içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında diğer bir kısmı arkanızda beklesin. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. Kâfirler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmur gibi bir eziyet erişir veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda bir vebal yoktur. Bununla beraber ihtiyatı elden bırakmayın. Kuşkusuz Allah kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

103- O korkulu zamanda namazı kıldınız mı gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yanlarınız üzerinde hep Allah'ı zikredin. Korkudan kurtulduğunuzda namazı tam erkanı ile kılın. Çünkü namaz müminlere belirli vakitlerde yazılı bir farzdır.

104- Düşman topluluğunu takip etmede gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı çekiyorlar. Oysa siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ **Yeryüzünde sefer ettiğiniz vakit.** Görülüyor ki burada "Allah yolunda" kaydı açıkça konmamıştır. Dolayısıyla dış görünüşüne göre bu âyet gerek cihad, gerek hicret, gerek ticaret ve gerek başka herhangi bir neden ve amaçla yapılmış olan seferlerin hepsini kapsar. Bunun için âyetin mutlak ola-

rak "yolculuk namazı" hakkında olduğu söylenmiştir. Bununla beraber âyetin yine cihad seferi ile ilgili olduğu sözün akışından açıkca anlaşılıyor. Bunun için burada mutlak olarak yolcu namazlarına bir işaret bulunsa bile asıl olarak daha sonra anlatılanların düşman korkusu ile ilgili olan savaş veya hicret yolculuğu olmasından âyetin hükmü, yolculuk halinde kılınan namazdan daha çok zaruret hallerindeki korku namazına dairdir. Yani savaş için yola çıkıp, yürüdüğünüz vakit فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا **kâfirlerin sizi fitne ve sıkıntıya düşüreceğinden korkarsanız namazı biraz kısa kesmenizde günah yoktur.**

Bilinmektedir ki "kasr", çekip uzatmanın zıddı olarak kısıp kısaltmak demektir. اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ âyetinde anlatılan namazı kısaltma işi iki şekilde düşünülebilir. Birisi rekatların sayısını kısaltıp dört yerine iki kılmak yani nicelikten kısaltmaktır ki, bir kısım tefsirciler bu mânâyı vermişlerdir. Fakat bu mânâ her namazda olmaz. Akşam ve sabah namazları bunun dışında kalır. Biri de namazda ayakta durma yerine oturma veya hayvan sırtında durma; rüku ve secde yerine de ima ile yetinmek gibi namazın sınırlarını, vasıflarını ve niteliklerini kısaltmak, yani nitelikten kısaltmaktır. Öte yandan kasr, durdurma ve alıkoyma anlamına da gelir. Bu durumda bu âyetin mânâsı, namazın bir kısmını kazaya bırakmak demek olur. Zâhiriyye bunun sadece ilk mânâda, yani rekatları kısaltmak mânâsında olduğunu söylemiş ve bu âyet gereğince seferde namazı kısaltmanın korku haline mahsus olduğu ve dolayısıyla seferde olan bir adamın kendisini güven içinde hissettiği durumlarda namazını tam kılması gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Şafiiler de âyeti bu şekilde yorumlamış ve fakat "korku" kaydını koymaksızın seferde olan bir adamın dört rekatlı namazları iki rekat kılması caiz, fakat tam kılmasının daha iyi olduğu görüşüne varmışlardır.

Hanefilere gelince, onlar burada üç mânâ ihtimal dahilinde olmakla beraber, âyetteki "kısaltma"dan maksadın ikinci mânâ, yani nitelikte kısaltma olması gerekeceğini ve esasen sefer halinde dört rekatlı namazların iki rekat kılınması bir kısaltma değil, tam kılma olduğunu ve dolayısıyla daha fazla kılmanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Zira Sahih-i Buhari'de de rivayet edildiği üzere namaz ilk farz kılındığı zaman evde oturma ve yolculuk hallerinde ikişer rekat olmak üzere farz kılınmış ve daha sonra evde oturma ve barış hallerinde öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekata çıkarılarak artırılmış ve yolculuk halindeki namaz asıl hali üzerine bırakılmıştır. Bu hüküm Kitapla değil, Sünnetle sabittir. Bu âyet ise özellikle korku hali şart kılınmış olduğundan işin bu yönünden bah-

etmemiştir. Onun için mutlak olarak seferle ilgili hükümleri buradan çıkarmaya kalkışmak doğru değildir. Âyette korku hali dışındaki durumlardan bahsedilmediği Şafiilerce de kabul edilmektedir. Dolayısıyla sefer halinde namazda "nicelikten kısaltma" ikinci derecede meşru bir ruhsat gibi görünse de gerçekte birinci derecede meşru bir azimet anlamında olduğundan burada ruhsat verilen kısaltmanın "nitelik kısaltması" olması gerekir. Bu yorum, Tâvus ve İbnü Abbas'tan da rivâyet edilmiştir. Hz Peygamber (s.a.v.)'in, yapmış olduğu bütün seferlerde gerek korku, gerekse emniyet hallerinde rekatların sayısını kısaltmış olduğunda hiç ihtilaf edilmemiştir. Demek ki, herhangi bir yolcunun namazı esasen iki rekattır. Hz. Ömer'den rivâyet edildiği üzere, yolculukta emniyet ve güven hali var iken kısaltmak, صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللّٰهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ *"Bu, Allah'ın size vermiş olduğu bir sadakadır. Öyleyse siz de onun sadakasını kabul edin."* (1) hadisi gereğince, kabul edilmesi gereken ilâhî bir sadakadır. Korku halindeki kısaltma ise buna eklenen bir nitelik kısaltmasıdır ki, فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَانًا *"Eğer korkuya düşerseniz yaya veya binekli olduğunuz halde kılınız."* (Bakara, 2/239) âyetinde olduğu gibi korkunun derecesine göre yürüyerek eda etmeye veya îmâ ile kılmaya, bunlar da olamadığı takdirde kazaya bırakmaya uygundur. (o âyetin tefsirine bkz.)

Şimdi düşman karşısında durumun uygunluğuna göre, namazı kısaltmanın cemaatle yapılabilecek özel şekline gelelim:

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ **Ey Muhammed! Sen bu korku halinde bulunan ve namazı kısaltmalarına izin verilen mücahidlerin içinde bulunup da** فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ onlara namaz kıldırdığın vakit فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ **içlerinden bir kısmı seninle beraber dursunlar,** yani askeri önce iki kısma ayır; bir kısmı düşman karşısında beklesin, bir kısmı da seninle beraber namaza dursunlar. وَلْيَأْخُذُوٓا اَسْلِحَتَهُمْ **Ve namaza duranlar da silahlarını bırakmayıp yanlarına alsınlar.** فَاِذَا سَجَدُوا Bunlar secde edip rekatı bitirdiler mi فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ **arkanızdan düşman karşısına çekilsinler,** وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا **ve kılmamış olan diğer kısım gelsin, ikinci rekatı da** فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ **seninle beraber bunlar kılsınlar.** Demek ki, kılınan namaz iki rekattir ve her rekata nöbetleşe bir kısım katılmıştır. Şu halde herbirinin ikinci rekatleri ne olacak? Savaşın başlaması gibi, korkunun şiddetlenmesini gerektirecek yeni bir durum ortaya çıkmadıkça ikinci rekatın da herbiri tarafından yine nöbetleşe tamamlanması gerekecektir. Durumun böyle olduğu Hz. Pey-

(1) Müslim, Müsâfirin, 4; Ebu Davud, Sefer, I (Salât 263); Tirmizî, Tefsiru Sûreti I/20; Neseî, Havf, 1; İbn Mace, İkamet, 73; Dârimî, Salât, 179; Ahmed b. Hanbel, I,25,36, VI,63.

gamber (s.a.v.)'in sünneti ile de açıklanmıştır. İbnü Ömer ve İbnü Mesud'dan rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) korku namazını kıldırdığı zaman âyette olduğu gibi ilk grup ile bir rekat ve diğer grup ile de bir rekat kılmış; sonra bu grup düşman karşısına gitmiş, yine önceki grup gelip ikinci rekatı kırâetsız kaza etmiş ve selam vermiş, sonra bunlar gidip yine ikinci grup gelmiş birinci rekatı kırâet ile kaza etmişler ve selam vermişler, bu şekilde her grup iki rekat kılmışlardır.(1) Bununla beraber bu konuda başka görüş ve rivayetler de vardır.

وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ **Bu ikinci grup namaza gelirken uyanık ve dikkatli olsunlar ve silahlarını üstlerine alsınlar** Öncekinde yalnız "silahlarını alsınlar" demekle yetinildiği halde burada "uyanık, temkinli ve dikkatli olmak," demek olan "hızr" in de ilave edilmiş olması, düşman karşısında yerlerini öbürlerine bırakırlarken son derece ihtiyatlı hareket etmek gereğini duyurup hissettirmek içindir. Çünkü, وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **kâfirler öyle arzu etmektedirler ki,** لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ **Siz silahlarınızdan ve eşyanızdan, savaş araç ve gereçlerinizden gafil olsanız, boş bulunsanız da** فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً **üzerinize birdenbire bir saldırıverseler.** İbnü Abbas ve Cabir'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabı ile öğle namazını kılmış, müşrikler de bunu görmüştür. Sonradan "biz ne fena yaptık, niye o sırada saldırıvermedik" dediler ve diğer bir namaz sırasında baskın yapmaya karar verdiler. Yüce Allah da bu âyetle peygamberine onların sırlarını bildirdi. Böyle iken وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ **eğer size yağmur gibi bir eziyet gelir veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir vebal yoktur.** Yağmur ve hastalık gibi bir nedenden dolayı silahları üstünüze almanız çok zahmet verir veya silahı bozmak ihtimali bulunursa, o zaman namaz kılarken üstünüze almayabilirsiniz ve bunu yapmak günah olmaz. Demek ki böyle bir eziyet ve zarar bulunmadıkça silahı üzerinde bulundurmak gerekli ve elden bırakmak günahtır. Bırakmak caiz olduğu zaman da وَخُذُوا حِذْرَكُمْ **her halde ihtiyatı bırakmayınız, kuşkulu durunuz.** Namaz kılarken de düşmana karşı dikkatli ve temkinli bulununuz, uyanık ve ihtiyatlı olunuz. Gafil avlanmamak için ne gerekiyorsa yapınız. Düşmanın ani saldırısıyla karşı karşıya kalmayasınız. Burada Fahreddin er-Razî şöyle der: Bu âyet düşmana karşı dikkatli olup sakınılması gerektiğini anlattığından, olacağı zan ve tahmin edilen zararların hepsinden sakınılması gerektiğini gösterir. Bu suretle ilaçla tedaviye girişmek, bir kötülük ve zararı sav-

---

(1) Buharî, Taksîr, 5, Salât, 1, Menâkibü'l-Ensar,48; Müslim, Müsâfirîn, 1, 3, 5, 6; Ebu Davud, Sefer, 1,2,6,8,10,18; Nesaî, Salât, 3; Ahmed b. Hanbel, VI,234.

mak için kendi eliyle çalışıp çabalamak, vebadan kaçınmak ve yıkılmak üzere olan bir duvarın altında oturmaktan sakınmak gerekir. Bunun لا عدوى *"Hastalık bulaşması yoktur."* (1) hadisi ile çelişkili olduğu zannedilmesin. Dinî inanç açısından, bulaşmanın, hastalık ve ölümde gerçek ve zaruri bir etken olduğuna inanmak başka, onu yüce yaratıcının dilemesiyle tesir icra eden herhangi bir adi sebep gibi görmek ve bu nedenle sakınmak yine başkadır. Nitekim düşmandan sakınmak emredilmekle beraber, bunu gerçekten düşmanın güç ve kuvvetine bağlatmamak ve bu suretle kuruntu ve heyecana düşürmemek ve kalbleri ancak Allah'a bağlatmak ve bununla beraber sebeplere önem verme emrini vurgulamak için, إنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا *"Kuşkusuz Allah kâfirler için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."* buyrulmuştur ki, Allah'ın kanunlarını inkâr edip ihmal etmek de bu tehdide dahildir.

Kelbî'nin Ebu Salih'ten rivayetine göre, Resulullah (s.a.v.) Enmaroğulları ile savaşmak için gazaya çıkmıştı. Vardılar bir yere konakladılar. Hiçbir düşman görmüyorlardı. İnsanlar silahlarını bıraktılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) de silahını bırakıp büyük abdeste gitti. Dereyi geçti, hava çiliyor, yağmur serpiştiriyordu. Yağmur sonunda dere Rasulullah (s.a.v.) ile ashabı arasında bir engel oluşturdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) oturup beklemeye başladı. Gavres b. Haris el-Muharibî onu gördü. "Seni öldürmezsem Allah beni öldürsün" deyip kılıcı yanında dağdan indi. Resulullah (s.a.v.) bir de ne görsün, adam gelmiş, kılıcını çekerek baş ucuna dikilmiş: "Şimdi ey Muhammed! Seni benden kim kurtaracak?" diyordu. Resulullah (s.a.v.) derhal, "Allah" dedi ve اَللّٰهُمَّ اكْفِنِى غَوْرَثَ بْنَ الْحَارِثِ بِمَا شِئْتَ *"Allah'ım, dilediğin yolla beni Gavres b. el-Haris'ten kurtar."* (2) diye dua etti. Gavres de Peygambere vurmak üzere kılıcıyla saldırdı, fakat iki küreğinin arasına bir sancı saplanıp yüzü koyun sürçtü ve kılıcı elinden fırladı. Hemen Resulullah (s.a.v.) kalkıp kılıcı aldı ve: "Ey Gavres! Şimdi seni benden kim kurtarır?" buyurdu. O da, "hiç kimse" dedi. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.): اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ *"Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve Resulüdür.'* diye şehadet edersen ben de kılıcını sana veririm." buyurdu. Gavres: "Hayır, fakat hiçbir zaman seninle savaşmayacağıma ve sana karşı hiçbir düşmana yardım etmeyeceğime şehadet ederim." dedi. Resulullah (s.a.v.) da kılıcı verdi. Bunun üzerine Gavres:

(1) Buhari, Tıbb, 19,25,45,53,54; Müslim, Selam, 102, 109, 111, 114, 116; Ebu Davud, Tıbb, 24; Tirmizî, Siyer, 46; Tirmizî, Kader, 9; İbn Mace, Mukaddime, 10, Tıbb, 43; Muvatta, Ayn, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 174,180, II,24,153, III,130,145.

(2) Buhari, Meğazi, 31; Ahmed b. Hanbel, III, 390.

"Vallahi, sen benden çok hayırlısın" dedi. Hz. Peygamber de, "Ben ona senden daha layığım" buyurdu. Bunun üzerine Gavres dönüp arkadaşlarına gitti, olayı anlattı. Bazıları imana geldiler. O sırada derenin suyu durmuştu. Resulullah (s.a.v.) da geçip ashabına olayı haber verdi. İşte, خُذُوا حِذْرَكُمْ *"uyanık olunuz"* emri böyle ani bir baskına uğramaktan korunmak içindir.

Bu âyette açıklanan korku namazı Resulullah (s.a.v.)'a hitaben gelmiş olduğu ve Resulullah (s.a.v.)'ın imametiyle namaza bedel bulunamayıp başka bir imam da bulunabileceği için, bir rivayette İmam Ebu Yusuf bunun sadece Resulullah (s.a.v.)'a ait olduğunu ve ondan sonra korku namazının böyle bir imam ile kılınmayıp en az iki imam ile diğer namazlar gibi kılınacağını söylemiştir ki Malikîlerden İbnü Uleyye'nin görüşü de bu imiş. Fakat âlimlerin çoğu, Resulullah (s.a.v.)'dan sonra imamların o makama geçen bir peygamber vekili olmaları nedeniyle, خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا *"Onların mallarından bir sadaka al ki, bu sadaka ile onları temizleyip arıtasın."* (Tevbe, 9/103) emrinde olduğu gibi, hitabın peygamberden sonra devlet reislerini de kapsadığını açıklamışlardır. Nitekim Said b. As Taberistan'da korku namazı kılmak istediği zaman, "İçinizde Resulullah ile bir korku namazında bulunan ve şahit olan kim var?" diye sormuş; Huzeyfe b. el-Yeman kalkıp tarif etmiş o da o şekilde kıldırmıştı ki, içlerinde birçok sahabi de vardı. Ayrıca yine Abdullah b. Semüre başkanlığında Babil'e gaza ettikleri zaman o da korku namazı kıldırmıştı.

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ **Şimdi bu namazı eda ettiğiniz, yani korku namazı kıldığınız; kılıp bitirdiğiniz zaman,** فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ **arkasından ayakta ve otururken ve yatarken bütün durumlarda Allah'ı zikredin, onu anın.** Hatta savaşa giriştiğinizde bile ayakta kılıç çalarken, dizleyip ok atarken, yaralanıp yere düştüğünüzde Allah'ı kalbinizden çıkarmayınız, dilinizden bırakmayınız. Başka bir mânâ ile, daha sonra işler kızıştığı, durumlar şiddetlendiği zaman namaz kılmak istediğinizde herbiriniz bulunduğunuz duruma göre, mesela, ayaktakiler ayakta, oturanlar oturduğu, yatanlar yattığı yerde olarak nasıl rast gelirse öylece ima ile kılınız ve bu hal içinde Allah'ı anınız. Bazı müctehitler burada bizzat savaş yapılırken bile, böyle ima ve zikirle namazın kılınacağını anlamışlarsa da, Hanefi imamların tercihine göre, fiilen savaşla meşgul olmak namaza engeldir. O zaman namaz kazaya bırakılır. Nitekim Ahzab savaşında Resulullah (s.a.v.) dört vakit namazı kazaya bırakmıştı.

فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ **Daha sonra savaş bitip gönül rahatlığına kavuştuğunuz, kalbleriniz huzur bulup durumlardan emin olduğunuzda** فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **vakti gelen**

namazı bütün rükun ve şartlarıyla güzelce kılınız, yahut savaş sırasında kılamadığınız namazları kaza ediniz. İmam Şafii hazretleri, "O karışık zamanlarda kılınan namazların hepsini tamamıyla kaza ediniz" demiş ise de, bu mânâ biraz uzak görünüyor. Açık olan, vakti gelenlerin edası veya kılınamayanların kazasıdır.

اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا **Zira namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır. Yani düzenli ve belirli vakitlerde yazılı kesin bir farzdır.** Ki bu vakitler Kur'ân'da, اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ *"Güneşin öğle vakti zevalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl"* (İsrâ, 17/78), اَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ *"Hem de gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl"* (Hûd, 11/114), وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ *"Güneş doğmadan önce ve batmadan önce hamd ile rabbini tesbih et. Gece saatlerinde ve gündüzün etrafında da onu tesbih et."* (Tâhâ, 20/130), فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ *"O halde akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O'nun içindir. Günün sonunda ve öğle vaktine girince Allah'ı tesbih ediniz."* (Rûm, 30/17-18) gibi âyetlerle öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah beş vakit olmak üzere tayin edilmiş, özel sınırlarıyla sınırlanması ve nasıl kılınacakları da Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından açıklanıp izah edilmiş ve o zamandan beri yapılagelerek de müslümanlar arasında yapılması zorunlu görevlerden biri olarak korunmuştur.

Namazın böyle beş vakit ile takdiri, akıl ile bilinebilen şeyler açısından şu şekilde de izah edilmiştir:

Âlemin hayat akışında her şey beş mertebe geçirir: Birincisi, ortaya çıkma ve varlık âlemine gelme mertebesidir. Nitekim insan da doğar, bir müddet gelişme ve büyüme devresi geçirir. Bu müddete "büyüme çağı" denir. İkinci mertebe, duraklama devridir ki, bir süre artıp eksilmeyerek olgunluk sıfatı üzere kalır ve bu müddete "gençlik çağı" denir. Üçüncü mertebe "olgunluk çağıdır". Bu devrede insanda gizli bir noksanlık yüz göstermeye başlar. Dördüncü mertebe "yaşlılık çağıdır" ki, insanda açıktan açığa bir takım noksanlıklar ortaya çıkmaya başlar ve ölünceye kadar gider. Buna da yaşlılık ve ihtiyarlık denir. Beşinci mertebe, insan öldükten sonra bir müddet daha izleri devam eder ve daha sonra bu izler de yok olur ve ortada adı ve izi kalmaz. İşte âlemde bu beş mertebe, gerek insanda ve gerekse diğer canlı ve bitki olaylarının hepsinde geçerlidir. Doğuşuna ve batışına göre güneş de bu beş hal ile ilgilidir. Doğudan

doğduğu sıradaki hali insanın doğduğu zamanki halini andırır. Yavaş yavaş yükselir, nuru kuvvetlenir, ısısı şiddetlenir, nihayet göğün ortasına gelir, bir duraklama anı geçirir. Sonra inmeğe başlar ve gizli eksilmelerle yavaş yavaş ikindiye kadar gider. Sonra eksiklikleri ortaya çıkar, ışığı ve ısısı zayıflar, çökmesi artar ve hızla batmaya yönelir. Battıktan sonra batı ufkunda şafak denilen bazı izleri kalır, sonra bu da kaybolur ve güneş sanki âlemde yokmuş gibi bir hale gelir. Herkesin görebileceği bütün bu durumlar Allah'tan başka hiçbir gücün hakim olamayacağı garip işlerden olduğu için, yüce Allah bu beş halden herbirini bir ilâhî emre alamet kılarak herbirinde bir namaz farz kılmış ve bu beş vakit namazı her günkü değişmeleri belirtip gösteren bir takvim gibi, görevleri nizama koyan, vakti ve zamanı belli bir farz yapmıştır. Bunun içindir ki, müminlerin namazları ne kadar düzenli olursa, durumları da o oranda düzenli olur. Namaz hem bir intizam sağlama yolu, hem de rahatlama amacıyla yapılan bir şükran borcudur. Korku halinde kılınırsa ümidi, emniyet halinde kılınırsa neşe ve isteği artırır. Fakat o zaman da görev sadece bundan ibaret zannedilip de kalmamalıdır. Namazı güzelce kılınız. Bununla beraber وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ **o kâfir topluluğunu takip edip peşinden gitmede gevşeklik de göstermeyin. Zayıf kalpli olmayın.** إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ **Eğer siz bundan acı ve elem duyarsanız bilmelisiniz ki,** فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ **onlar da sizin acı duyduğunuz kadar acı duyarlar.** Fazla olarak وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ **siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyler umarsınız.** Onlar az bir sermaye olan dünya hayatını ararken siz sonsuz sevap ve ahireti istersiniz. Sizin ümit sahanız onlardan çok geniştir. Onun için siz onlardan çok yüksek bir azim ve istekle cihad etmelisiniz. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Allah her şeyi bilen ve her şeyi bir hikmete göre yapandır.** Dolayısıyla Allah'ın emirlerine sarılıp ilim ve hikmet dairesinde hareket ediniz ki, umduklarınıza kavuşasınız.

Burada İslâm dininin ruhu ve Kur'ân'ın iniş hikmeti olan pek önemli bir mesele vardır ki, o da hak ve haklıya hakkını verme meselesidir. Kâfirlere karşı böyle cihad etme ve onları takip etme buyruklarını görüp de onlara hainlik etmeyi, haksızlık yapmayı, yapmadıkları şeyi "yaptılar" diyerek iftira etmeyi dinin gereği zannetmemelidir. Hak, kâfirle de ilgili olsa yine haktır. Bir dinin mükemmeliği hukuk anlayışının kapsamlı ve ciddi olmasında ve İslâm'ın en büyük gelişiminin de adalete dayanan kuvvetinin ortaya çıkışında aranması gerekir. Kâfirin inkârı, onun haklarına tecavüzü helal kılmaz. Hak dinin gereği, kâfirin dahi lehinde ve aleyhinde ancak Allah'ın indirdiği hak kanun, adalete dayanan hükümler ve ilmin gösterdiği yollarla hüküm vermektir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ

بِمَا أَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ

إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ

أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ

مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ

مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾ هَا أَنْتُمْ

هٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ

سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا

﴿١١٠﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ

عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا

فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ

وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا

أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ
بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ
اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى
وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ
مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ
لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ اِنْ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ اِلَّا اِنَاثًا وَاِنْ يَدْعُونَ اِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللّٰهُ
وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَاُضِلَّنَّهُمْ
وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ
الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ اُولٰئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ
عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَا اَمَانِيِّ

أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾
وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ
مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

105- Biz sana Kitab (Kur'ân)ı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma!

106- Allah'tan bağışlanmanı dile. Şüphesiz, Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.

107- Kendilerine hainlik edenleri savunma. Muhakkak Allah hain günahkârları sevmez.

108- Bunlar, insanlardan (hainliklerini) gizlerler de, Allah'tan gizlemezler. Oysa O, geceleyin istemediği şeyi kurarlarken onların yanı başlarındadır. Allah, onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.

109- Haydi siz dünya hayatında onları savunuverdiniz (diyelim). Peki kıyamet gününde Allah'ın huzurunda onları kim savunacaktır? Yahut onlara kim vekil olacaktır?

110- Kim bir kötülük işler, yahut nefsine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.

111- Kim bir kötülük işlerse, kendi nefsine kötülük etmiş olur. Allah

her şeyi hakkıyle bilendir, hikmet sahibidir.

112- Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak iftira etmiş ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113- Eğer Allah'ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir güruh seni sapıtmaya çalışırdı. Halbuki onlar, ancak kendi nefislerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana Kitab (Kur'an)ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfu büyüktür.

114- Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı veyahut da insanlar arasını düzeltmeyi emreden(ler)inki hariç, onların aralarındaki gizli gizli konuşmalarının çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaparsa, yakında ona büyük bir mükafat vereceğiz.

115- Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyup giderse onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir gidiş yeridir.

116- Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediğini bağışlar. Allah'a ortak koşan, muhakkak ki, derin bir sapıklığa düşmüştür.

117- Onlar, Allah'ı bırakırlar da, yalnız dişilere taparlar. Böylece ancak inatçı şeytana tapmış olurlar.

118, 119- Allah o şeytana lanet etti. Ve o da: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağımı, onları boş kuruntulara sokacağım, ve onlara emredeceğimi de hayvanların kulaklarını yaracaklar, onlara emredeceğim de Allah'ın yaratışını değiştirecekler" dedi. Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, şüphesiz o, apaçık bir ziyana uğramış olur.

120- Şeytan onlara vaad eder ve onları boş umutlarla oyalar. Oysa şeytanın onlara vaadi, aldatmadan başka bir şey değildir.

121- Bunların varacakları yer cehennemdir. Ondan kurtulmak için çare bulamazlar.

122- İman edip iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız, orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir. Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?

123- (İş), ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kötülük yapan, o yüzden cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.

124- Erkek veya kadın, kim mümin olur da güzel amellerden işlerse, işte onlar cennete girerler. Zerre kadar da haksızlığa uğratılmazlar.

125- İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in dinine dosdoğru olarak tâbi olan kimseden, din bakımından daha iyi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmişti.

126- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **Biz sana** kendisinde şek ve şüphe olmayan **bu en mükemmel kitabı,** bu Kur'an-ı azimüşşan (şanı büyük Kur'an)ı **hakk ile,** Hak Teâlâ'nın insanlar üzerinde, insanların ferdî veya toplum olarak birbirleri arasındaki hukukun temelini içeren, özetle hakkı açıklayan, batıldan ve eğrilikten uzak ve sırf hak yolu, adaleti ve doğruyu gösteren bir hidayet düstürü olarak **indirdik ki,** لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُ **bütün insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği hak ilim ve mutlak vahiy ile hükmedesin:** İnsanlar arasında itikadî veya amelî her çeşit anlaşmazlıkların halledilmesinde Allah'ın kitabını, düstür ve vahyini, hüküm dayanağı edinip, hak ve hakikatle, hakkıyla hükmedesin ve ayırım yapmadan herkese kazandığı hakkını veresin. Yani kitabın asıl iniş hikmeti, insanlar arasında hükmetmek ve hakim olmak için, hakkı gösteren bir esas olması ve bunun Peygamber'e indirilmiş olmasının hikmeti de Peygamber'in Allah tarafından gelen vahyi ve vahiyden elde edilen ilmi başlı başına hüküm merkezi edinmesi ve vahyin geldiği hususlar da buna aykırı diğer sebepleri ve delilleri dikkat nazarına almamasıdır. Çünkü diğer deliller sırf zahiri (görünür) olduğu halde, vahiy temel hakka uygun, zorunlu bir ilimdir.

Demek ki hakimin görevi ne kendinin, ne de şunun bunun rey ve arzusunu değil, ancak hakkı (doğruyu) takip etmesi ve kesin olarak bildiği bir hakkın zıddına asla hükmetmemesidir. Burada hakimin bilgisinin muteber olduğuna bir delil vardır. Fakat bunun bir rey ve ictihad değil, bir ilm-i şuhudî (görmeye mahsus ilim) olması şarttır. Bunun için Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki, "Allah'ın bana verdiği rey ile hükmettim" demeyiniz, çünkü بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُ "Allah'ın sana gösterdiğiyle" demek vahiydir ve Peygamber'e mahsustur. Sizin kanaatınız ise ilim değil, nihayet bir zandır. Şu halde hakimler, sırf rey ve kanaatleriyle

hükmedemezler, sebep (neden)lere ve sabit olan vasıtaların araştırılmasına ve onların delaletine uymaya mecburdurlar. Bununla beraber asıl maksat doğruya isabet olduğundan hakimin ilm-i şühûdî (görmeye dayanan ilim) ile bildiği bir hususta bilgisinin dışında hükmetmesi asla caiz olmaz.

İşte ey Muhammed (s.a.v.), sen Allah'ın gösterdiği vahy ile hükmet, وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا **hainlerin iyiliğine, yararına savunucu olma,** yani kim olursa olsun, isterse ümmetinden olsun, isterse başka dinden olsun, hainleri savunmak için temiz olanlara düşmanlık etme; daha açıkçası hainler adına müdafaa vekili olma, avukatlık etme. Bu âyetlerin Beni Übeyrik (Übeyrik Oğulları) olayı hakkında inmiş olduğunda tefsircilerin ittifak ettikleri nakledildiyor. Ebu Hayyan'ın nakline göre, "Kirmânî demiştir ki: 'Bu âyetlerin, Beni Zafer b. Haris'ten Tu'me b. Übeyrik hakkında inmiş olduğunda tefsircilerin ittifakı vardır.' Ancak İbnü Bahr demiştir ki: 'Münafıklar hakkında indi ve bu فَمَا لَكُمْ فِى الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ *"size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?"* (Nisâ, 4/88) ilâhî sözüne bağlıdır"[1]. Übeyrik'in Beşır, Bişr, Mübeşşir adlarında üç oğlu bulunduğu ve bunlardan Beşir'in, başkalarına isnat ederek sahabe hakkında hicviyye söyleyen bir münafık olduğu rivayet edildiğine ve Tu'me denilen de bu Beşir olduğuna göre İbnü Bahr'in sözü de bu ittifaka aykırı değildir. Bunun için Razî, mutlak oluşu üzere der ki: "Bu ayetlerin çoğu Tu'me b. Übeyrik hakkında inmiş olduğunda tefsirciler ittifak etmiştirler."[2] Fakat olayın durumunda birkaç rivayet vardır: Birisi: Tu'me zırhlı bir gömlek çalmış, istenince hırsızlığı bir yahudiye atfetmiş. İkincisi: Zırh kendisine emanet olarak bırakılmış, şahit de yokmuş, istenince inkâr etmiş. Üçüncüsü: İstendiği zaman yahudinin çaldığını iddia etmiş... Tefsircilerin çoğunluğunun tercih ettiklerine göre rivayetlerin özeti şudur: Ensar'ın yanında Zafer Oğulları'ndan Tu'me b. Übeyrık adında birisi, komşusu Katade b. Nu'man'dan bir gece bir un dağarcığı içinde bir zırh çalmış. Dağarcığın yırtığından un dökülerek götürmüş. Zeyd b. Semin adında bir yahudinin yanına bırakmış. Tu'me aranmış, zırh bulunmamış; almadığına ve bilmediğine yemin etmiş, bırakmışlar. Un izini takip etmişler, yahudinin evine varmışlar ve bulmuşlar. Yahudi bunu kendisine Tu'me'nin getirip bıraktığını söylemiş ve yahudilerden şahitlik edenler de olmuş. Zafer Oğulları Peygamber'e gitmişler. Tu'me'nin temiz olduğuna ve yahudinin hırsızlığına şahitlik etmişler ve Tu'me'yi müdafaa edip müslümanlık adına yahudilerle mücadele etmesini

(1) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhit, III, 343.
(2) Fahru'r-Râzî, a.g.e., XI, 33.

rica etmişler, Resulullah da görünüşte müslüman olan Tu'me'nin yeminine ve bunların şahitliklerine dayanarak öyle yapmak istemiş, bunun üzerine Allah tarafından bu âyetler inmiş ve hain ile temizi doğrudan doğruya bildirerek Resulullah'ı irşad ve hata etmekten korumuştur. Buna karşı Tu'me Hakk'a teslim olup tevbekar olacak yerde Mekke'ye kaçmış ve dinden dönmüş. Önce Sülafe binti Sa'd (Sa'd kızı Sülafe) adında bir kadının yanına inmiş, Hz. Hassan'ın bir şiirinden dolayı kadın bunu kovmuş, sonra Selim Oğulları'ndan Haccac b. Allat adında birinin yanına gitmiş, orada da bir hırsızlık yapmış kovulmuş. Daha sonra yine hırsızlık için bir evin duvarını delerken duvar yıkılmış, altında kalmış, bir rivayette bununla da ölmemiş, Mekke'den çıkarılmış. Araplardan bir tüccar kafilesine karışmış, bunlardan da bir mal çalmış, kaçmış ve fakat tutmuşlar, feci bir şekilde öldürmüşler. Bundan dolayı da İslâm dininde dinden dönenlerin halini ve sonucunu gösteren ... وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِمَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى *"Her kim, hidayet kendisine belli olduktan sonra peygambere muhalefette bulunursa..."* (Nisâ, 4/115) âyeti inmiştir. Şu halde iniş sebebine göre "hainin" (hainler)den maksad, bu Tu'me ve buna yardım edenler, genel olarak da bu gibi haksızlar ve ahlâksızlardır.

Şimdi hakimiyet hakkı meselesinin önemini, hakimlerin, şahitlerin, avukatların sorumluluklarındaki dehşeti anlamalı ki, Allah Teâlâ, görünürde İslâm'a ve kavminin istek ve şehadetine dayanarak Tu'me'yi savunmaya meyletmiş olmasından dolayı Peygamber'i hata etmekten korurken, daha doğrusu kendisine gaybı haber veren bir mucize bahşederken bir hakimin, bilmeyerek de olsa, açık sebeplere aldanarak da olsa, bir hain yararına meyledip zimmeti temiz olan (aklanmış) bir kimseye düşmanlık etmesinin, aslında bir kusur olduğuna işaret için o hainleri savunucu olma, وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ **ve Allah'a istiğfar et.** اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Çünkü Allah affını isteyenlere gafûr, rahîmdir** diye istiğfara davet etmeden diğer hatırlatmalara geçmemiştir. Allah'ın lütuf ve rahmetiyle hikmet ve peygamberlik sayesinde böyle bir kusur ve hatadan koruduğu, sonra iyilikle anılacaksa da, ilk önce istiğfara davet edilmesi her halde bir belağatlı azarlamaya işaret eder. Şu halde bu belâğatlı azarlamayı hainlerin hainliklerini, haksızların haksızlıklarını bile bile zulüm ve hainliğe yardım edenlere ve bir menfaat hissi veya taassup ve yağcılık sebebiyle haksızlığa imrendirip ve teşvik edenlere ve aynı şekilde hükmünde, Hakk'ın hükümlerini esas almayıp kendi rey ve arzusuna tabi olanlara karşı şiddetini tasvir etmek mümkün olmayan gayet dehşetli bir tehdit ve korkutmayı ve tevbeye teşviki içine alır. Bunun için bu

şiddet ve akıcılıkla hatırlatmaya devam olunarak buyuruluyor ki: وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ ... **Kendilerine hainlik edenler tarafından veya onlardan dolayı mücadele etme.** Böylelerinin ne himaye eden vekili ol, ne şahitlikleriyle hükmet.

Nefsine hainlik, kendini aldatmak, bir gelir sağlıyor zannıyla bir zarar getirmektir. Bunun için bir insanın günah işlemeye gayret ederek kendini azaba maruz kılması, kendini aldatmak ve Allah'ın emaneti olan nefse hainlik etmektir. Haine taraftar olmak da nefsine bir hiyanettir. اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا *"Allah, günahkâr ve hain olan kimseyi sevmez."* "Havvan", pek hain, "esîm", pek günahkâr, yani hainlikten sakınmayan ve günahtan çekinmeyen demektir. Bu ifade de, ısrar ve alışkanlıktan çekindirme ve tevbeye bir teşvik vardır. يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ ... Burada nefse hainliğin bir şeklini izah ve kendilerine hainlik edenlerden belli bir kısmın tasviri vardır ki, bunlar اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ **Allah'ın razı olmayacağı sözler söylerler ve bunu yaptıkları zaman, Allah yanlarında iken, O'ndan gizlemezler, Allah'a karşı bunu yapmaktan çekinmezler de insanlardan gizlerler.** Yukarda da açıklandığı üzere "tebyit" kelimesi, "beytûtet"ten veya "beyt"ten alınmıştır. "Beytûtet"ten olduğuna göre, bir işi geceleyin düşünmek, geceletmek, gece karanlığında yapmaktır. "Beyt"ten olduğuna göre de, bir sözü manzum bir beyit, bir şiir yapar gibi uğraşıp uydurmak, tanzim etmeye çalışmaktır. Bu gibi kimseler de zihinlerinde veya aralarında kötü fikirler tertip ederler. Bunları herkesten gizli tutmak için geceleri kendilerine mahsus gizli yerlerde toplanarak veya veznine, konusuna uydurup beyit tanzim eder gibi çalışarak ve süsleyerek Allah'ın razı olmayacağı bir takım kararlar verirler, yalan-yanlış şeyler uydururlar ve bunları yaparken Allah'tan korkmazlar, onu hiçe sayarlar da insanlardan son derece çekinirler ve onları aldatmaya çalışırlar. Halbuki وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا **onlar ne yapıyorlarsa Allah hepsini kuşatıcıdır.** Hiçbirini kaçırmaz, erinde, gecinde cezalarını verir, böyle yapanlar sonunda kendilerini aldatmış, nefislerine hainlik etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Yaptıkları fenalık, bulundukları muhitin içindedir. Tu'me gibi hainleri müdafaa ve himaye etmek isteyenler de bu gibiler arasında bulunduğu için bu tasvir üzerine çeşitli uslubda hitap ile ve onlara sözü çevirerek buyuruluyor ki:

Ey hainleri savunanlar! هَا اَنْتُمْ **İşte siz,** هٰؤُلَاءِ **onlarsınız,** o kendilerini aldatan, nefislerine hainlik eden kimselersiniz **ki,** جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **bu dünya hayatında o hainler tarafından mücadele ettiniz.** Haydi dünyada bunu yapa-

bilirsiniz. Fakat böyle yapmakla onları gerçekten kurtardınız mı? فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **sonra** يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا *"Kimsenin, kimse yerine hiçbir şey ödeyemeyeceği bir gün"* (Bakara, 2/123) **olan kıyamet gününde o hainler tarafından kim mücadele edecek?** اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا **Veya onlar üzerine kim himayeci vekil olacak?** Bütün o amelleri kuşatan Allah Teâlâ'nın azabına karşı onların himayesini, avukatlığını kim üzerine alacak düşünmüyor musunuz? Şu halde siz dünyadaki bu mücadelenizle o hainleri kurtarmış olmadığınız gibi, tersine onların sorumluluklarına iştirak ederek nefsinize hainlik etmiş ve kendinizi aldatmış oluyorsunuz. Ve Allah Teâlâ Peygamberine وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ buyurduğu için, kendinizi onun şefaatinden de mahrum etmiş bulunuyorsunuz. Bununla beraber bu böyledir diye ümidinizi kesip de kendinizi büsbütün hainliğe kaptırmayınız, hemen tevbe ve istiğfar ediniz. Çünkü وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا **her kim başkasına bir kötülük yaparsa,** اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ **veyahut kendisine zulmeder de** ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ **sonra Allah'a istiğfar ederse** يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا **Allah'ı bağışlayıcı ve merhamet edici bulur.** Fakat, "adam sen de, Allah gafûru'r-Rahîmdir." diye, kibire kapılıp da günahı hafif görmemelidir. Zira وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ **her kim bir günah kazanırsa, onu ancak nefsine kazanmış olur.** O günahı ile bozulan kendi nefsidir. Ve onun zarar ve vebalini çekecek olan ancak kendisi olur. Ve bunun için her günah, nefse bir hainliktir. Günahtan kaçınmak gerekir. Çünkü Allah affedici ve esirgeyici olmakla beraber وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah her şeyi bilir, hükümü ve hikmet sahibidir"* de, ilmi ile her şeyi, herkesin her maksadını, gizli, açık her günahını bilir, hikmetinden dolayı da her günahı işleyene isnad eder, cezasını ona çektirir. O halde وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيٓـَٔةً اَوْ اِثْمًا **her kim bir hata veya günah kazanır da** ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيٓـًٔا **sonra bu kazandığını hiç ilgisi olmayan temiz bir kimseye atarsa,** فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا **muhakkak ki bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur.** "Hatie" (hata) ile "ism" الاثم in ayırımında üç şekil vardır: Birincisi, "hatie", küçük günah; "ism", büyük günahtır. İkincisi, "hatie", yapanda kalan küçük günah; "ism" ise zulüm ve öldürme gibi başkasına tecavüz eden geçici günahtır. Üçüncüsü, "hatie", gerek isteyerek olsun, gerek bilmeden olsun, yapılması layık olmayan; "ism" ise, isteyerek meydana gelendir. Demek ki, başkasına iftira edilen günah, gerek büyük, gerek küçük olsun, her iki takdirde iftiranın kendisi pek büyük bir günahtır. İftiranın mahiyeti birdir. Başkasına, yapmadığı bir kötülüğü iftira etmek, aslında ağır ve büyük bir günah olduğu gibi, kendi günahını başkasına yüklemek, o günaha bu ağır ve büyük günahı ilave etmektir. Bundan dolayı bütün bunlardan kaçınmak ve şayet böyle bir şey olmuşsa, derhal tevbe ve istiğfar edip helallaşmak lazım gelir.

Bu hatırlatmalardan sonra, böyle nefislerine hainlik edip geceleri fitne kurmakla meşgul hainlerden bir kısmının Allah'ın Resulü'nü bile gaflete düşürmek ve sapıtmak istediklerini haber vermek ve buna karşılık Resulullah'ın Allah Teâlâ'nın lutfuyla masum olduğunu ilân ve yüksek mevkiini açıklamakla şükür ve mücahedeye sevketmek için geçmiş azarlamanın sırf nimet olduğunu gösteren özel bir lütuf ve iltifat ile buyuruluyor ki:

Ey Muhammed! وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ **Üzerinde Allah'ın lütfu,** yani her nimetten fazla bir nimet olan nübüvvet (peygamberliğ)i **ve rahmeti,** yani hıfzetmesi ve koruması **olmasaydı** لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ **o hainlerden bir güruh seni muhakkak şaşırtmak istemişlerdi.** Zira Tu'me'nin kavmi, onun hırsız olduğunu bildikleri halde Peygamber'e gelmişler, onu müdafaa ve mücadele ile beraet ettirmesini (temize çıkarmasını) ve hırsızlığı yahudiye isnat etmesini istemişler ve bu şekilde batıl ve yanlış bir hüküm verdirmek istemişlerdi. Halbuki onlar وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ **bununla başkasını değil, ancak kendilerini sapıtıyorlardı.** Günah ve düşmanlığa yardım ve yalan yere şahitlik ve iftira ile kendilerini sapıklığa düşürüyorlar, وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ **şu anda ve gelecekte sana bir zarar yapmış olmuyorlardı.** Çünkü sen hükmünü, zahir-i hal (durumun görünüşün)e dayandıracaktın ve aksi bilinmedikçe ve sabit olmadıkça bir hakimin vazifesi de zahir (görünüş) ile hükmetmek olacağından, o hükmün sorumluluğu sana ait olmayacaktı. Halbuki sen bu kadarla kalmış değilsin وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ **Allah sana kitap ve hikmet indirdi,** وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ **ve bilmediğin sırları ve gerçekleri sana bildirdi.** Kitap, her delilin üstünde bir delil; hikmet, ilim ve amelde hak (doğru) ve sevaba isabet için en büyük bir haslet ve bu, ilm-i ledün (Hak katından gelen bilgi) görünenin ötesini gösteren ve zahir ve batında hatadan ve zarardan koruyan bir ilâhî rahmet, bir ayn-i yakin (gözle görerek kazanılan kesin bilgi), وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظٖيمًا **ve bu şekilde Allah'ın sana lütfu büyük oldu.** Şu halde sen, umumi peygamberlik ve tam riyaset (başkanlık)le zahir (dış) ve batın (iç)da hatadan korunmuş olarak hükmedersin ve sana hiçbir şekilde bir zarar gelme ihtimali yoktur.

O hainlere bakma لَا خَيْرَ فٖي كَثٖيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ **onların fısıltılarının,** gece fesatçılık etmek için toplanıp gizli konuşmalarının **çoğunda hayır yoktur.** اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ **Ancak bu arada sadaka veya bir iyilik veya insanlar arasında bir ıslah emredenler,** bu üç maksaddan biri için toplanıp gizlice konuşanlar **hariç.** وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ **Ve her kim bunları Allah rızası için yaparsa** فَسَوْفَ نُؤْتٖيهِ اَجْرًا عَظٖيمًا **yarın ona büyük bir ecir veririz.** Demek ki

başka bir maksatla değil, Allah rızası için olmak şartıyla bu üç maksaddan birisi için toplanma aktedip gizlice konuşmak, istişare ve müzakere etmek caiz ve hatta mendubtur. Bunların dışındaki toplanmalarda ve gizli müzakerelerde ise hiçbir hayır yoktur. Müminlerin bunlardan sakınmaları ve bu gibi toplantılara iştirak etmemeleri ve hatta yasaklamaları gerekir.

Sadaka, Ma'ruf (iyilik), Islah-ı beyn (arayı düzeltmek) : Bu üç kelime hayırlı işlerin hepsini içerir. Zira insanlara geçen hayırlı amel, ya menfaatin ulaşması veya zararın defedilmesi içindir. Menfaat ise, ya mal vermek gibi cismanidir ki "sadaka" ile bu çeşide işaret olunmuştur. Veya ruhanidir ki emr-i bi'l maruf (iyiliği emretmek) ile de bu çeşide işaret edilmiştir. İnsanlar arasını ıslah etmek de, zararı defetme kısmına işarettir. Görülüyor ki bütün bunlarda sevab vaadi emre değil, وَمَنْ يَفْعَلْ *"her kim yaparsa"* diye fiile bağlanmış ve Allah rızası için olmakla da kayıtlanmıştır. وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى **Her kim bu şekilde kendisine hak ortaya çıktıktan** (yani yukarda geçtiği üzere kitap, hikmet ve Hak'dan gelen ilim ile gerçeği açıklayarak peygamberlik ve Muhammedî hakimiyeti isbat ve açıklayan gayba ait mucize ve ilâhî hidayet anlaşıldıktan) **sonra Peygamber'e karşı çıkar,** وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ **ve müminlerin yolundan başkasına uyarsa,** نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى **biz onu döndüğü tarafa çevirir,** وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ **ve cehenneme basarız,** وَسَاءَتْ مَصِيرًا **ve fakat bilir misiniz o cehennem ne kötü bir yerdir? ".** Bu âyet yukarda nakledildiği üzere Tu'me'nin hainliği ilâhî açıklama ile ortaya çıkınca Hakk'a kendini teslim etmeyip Mekke'ye kaçması ve dinden dönmesi üzerine inmiştir.

"Şikak" ve "müşakka" kelimeleri, "şakk" dan türemiştir, "ayrılıp muhalefete geçmek" mânâlarına gelir.

Müminlerin yolu, itikad (inanç) ve amelde müminlerin tuttuğu tevhid yolu ve sağlam dindir ki, Allah'a, Allah'ın Resulü'ne ve ulu'l-emre itaat yoludur. Bundan başkasına tabi olmak da tevhid yolundan çıkmaktır, müminler yolu olmayacağı bellidir. Şu halde Allah'ın Peygamberi'ne karşı çıkmak, müminler yolundan başkasına gitmek demek olacağı açık olduğu halde, bunun وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ diye ayrıca açıklanması, elbette dikkate şayandır. Demek ki, Allah'ın Resulü'ne ittiba (uymak) gibi, müminlerin yoluna uymak da açıkça istenmektedir. Resulullah'dan kesin delil (nass-ı kat'i) gelen hususlarda Resulullah'a karşı çıkmakla müminlerin yoluna gitmemek mütelazim (birbirinden ayrılmayan) ve aynı şey ise de nass (dini delil) gelmeyen hususlarda bu telazüm (beraberlik) açık değildir. Müminler وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (Nisâ, 4/

83) nassına uygun olarak ittifak ve icma ile bir yol tuttukları zaman bazı kimseler müminlerin tuttuğu bu yola karşı çıktıkları halde Resulullah'a doğrudan doğruya karşı çıkma ve muhalefet etme mevkiinde bulunmamış olduklarını iddia edebilirler. İşte وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى dan sonra وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ kaydının açıklanması bu ikisinin bizzat matlub ve gerekli bulunduğunu, yani Resulullah'a karşı çıkmak, müminler yoluna gitmemek demek olduğu gibi, müminler yoluna gitmemek de Resûlullah'a karşı çıkmak demek olduğunu açıkça anlatmış ve buna binaen icma-ı ümmet (İslâm bilginlerinin ittifakı) ile dahi doğrunun ortaya çıkacağını ve ona da uymanın farz olduğunu göstermiştir. Bunun için Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bilginleri, bu fıkrayı icma-ı ümmete uymanın farz olduğunu ifade için sevkolunmuş bir delil olarak anlamışlar ve delalet yönünü çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. "İttiba" kelimesi de asıl meselenin uyma esası üzerinde cereyan ettiğini gösterir.

"İslâ" kelimesi, bir şeyi yakmak için ateşe atmak ve ateşe atıp durdurmaktır. İşte doğru yol ortaya çıktıktan sonra Peygamber'e karşı çıkan ve müminler yolundan başkasına uyan mürted (dinden dönen)in sonu budur. Bunu geçici sanmamalı ve yalnız Tu'me gibi dönmelere de mahsus zannetmemelidir. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ ***"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."*** Yukarda ve yine bu sûrede bu âyetin benzeri kitap ehli hakkında geçmiş ve açıklanmıştı. Burada da Tu'me gibi dönmelerle beraber kitap ehlinden başka olan küfür ve şirk ehli açısından sevkolunmuştur. Bunun için orada اَلْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ *"Mesih Allah'ın oğludur"*, عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ *"Uzeyr Allah'ın oğludur"* gibi, oğul isnat ve iftirasına işaretle وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظِيمًا *"Kim Allah'a şirk koşarsa mutlaka büyük bir günah ile iftira etmiş olur."* (Nisâ, 4/48) buyurulduğu halde, burada şöyle buyuruluyor: وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا **Her kim Allah'a ortak koşarsa artık derin bir sapıklık ile sapıklığa düşer gider.** Yani öyle sapıtır öyle sapıtır ki, doğru yoldan pek uzaklara düşer, ilâhî mağfiret ve rahmetten uzaklaştıkça uzaklaşır. Şu halde şirk (Allah'a ortak koşmak), hem Hakk'a bir iftira ve büyük günah, hem de derin bir sapıklıktır. Ve her iki şekil de büyük zulümdür. Bununla beraber bazı müşrik (Allah'a ortak koşan)lerde iftira durumu açık, bazılarında da sapıklık durumu açıktır. Bunun için her birinde affedilmemek, yerine göre bir sebebe bağlanmıştır. Kitap ehlinin şirki, sapıklıktan çok, bir iftira eseri; diğerlerinin şirki iftiradan çok bir sapıklık eseridir. Şu halde biri ahlâksızlığa, biri de cehalete dönüyor demektir. Ve bunların her ikisinin de tevbesiz affedilmesi mümkün değildir. Fakat bilgisizlikten doğan şirk sahiplerinin ilmî ve aklî

gelişmeler ile şirkten vazgeçmeleri düşünülebildiği halde, sırf ahlâksızlıktan doğan şirk erbabı, ilimde ilerledikçe azgınlık ve sapıklığını artırır, iftirasına devam etmek için daha çok vasıta bulmuş olur. Bundan dolayıdır ki, kitap ehli hakkında وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ اِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ الْعِلْمُ *"O kitap verilenlerin ihtilaf etmeleri ancak kendilerine ilim geldikten sonra olmuştur."* (Âl-i İmran, 3/19) buyrulmuştur. Gerçi ilmin, ahlâkı düzeltmek hususunda büyük önemi vardır. Fakat ahlâk işi, ilimden çok bir irade ve ihtisas işi olduğundan, iman için sadece bilgi yetmediği gibi, ahlâka ait teminatlar için de sadece ilim yeterli değildir. Eğer yeterli olsaydı, hiç bir kimse hakkı bilirken yalan söyleyemez, tersine hareket edemezdi. Bir gaflet, bir şehvet, bir öfke, bir haset, bir alışkanlık, bir ümit, bir ümitsizlik, bir gurur, bazan bir kimseye pek iyi bildiği bir gerçeğin ve hatta bütün bildiklerinin tersini yaptırmaya yeterli olur. "İnsan bir hakkı anlar da kabul etmez olur mu?" diyenler, herhangi bir yalancının, doğrusunu bilip dururken yalancılık ettiğini ve herhangi bir dolandırıcının bilerek dolandırdığını düşünemeyenlerdir. Bunlara, "Öyle ise kesenizi önünüze gelen adama teslim eder misiniz?" denirse, "hayır" diyeceklerinde şüphe yoktur. Aynı şekilde, "bütün kötülüğün başı bilgisizlikte ve eğitimsizliktedir" diyenler, zeki veya tahsil görmüş şerlilerin şerrinden daha çok korktuklarını hesap etmeyenlerdir. İblis bunun en büyük örneği, şeytanlık da bu mânânın menba ve kaynağıdır. Cahillerin şirki de esasında böyle şeytanlık yapan hainlerin hakkı bozmakla tezvir (yalan-dolan) ve iftiralarına aldanıp kapılmalarının eseridir. Aldatma araçlarının en tesirlisi şehvet ve şehvete çağıranın en heyecan vericisi ise kadındır. زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَآءِ. *"İnsanlara, kadınlardan gelen şehvet sevgisi süslü gösterildi"* (Âl-i İmran, 3/14).

İşte Nisâ sûresinde şirk ehlinin iki çeşidi, birbirine benzeyen iki âyette, iftira ve sapıtma durumlarıyla tesbit edilerek affolunmamakta, birleştirildikten ve bu şekilde buradan yukarıya dikkat çekildikten sonra bunların derin sapıklıkları Nisâ sûresinin konusu ile uygun olmak üzere şu şekilde açıklanıyor:

اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ اِلآَّ اِنَاثًا **Allah'a ortak koşanlar Allah'ı bırakarak ancak inâs (dişiler)a dua ederler,** kancıklara çağırır ve kancıklara taparlar, onların en çok taptıkları, gönül verip yalvardıkları veya adına davet ettikleri tanrıları kancıklar olur. Bunların nazarında ilâh düşüncesi, mabud tasavvuru, her şeyden önce bir kadın hayalidir. Ve bunun içindir ki, putların çoğunluğu dişi şeklinde, dişi isimdedir. Bunlar nefislerinden başka bir fail (yapıcı) görmek istemediklerinden, tanrılarını etkin, hakim, faal olmak üzere değil, kendilerine itaat etmek mev-

kiinde bulunacak, isteklerine boyun eğecek dişi unsurlarda alıngan durumlarda ararlar ve bu ruh halinden dolayıdır ki, bir işte kendilerine bir başkan seçecek olsalar, böyle yumuşakları ve acizleri seçerler. Tefsirciler burada "inas" kelimesini, hakiki olmayan müennes (dişi) mânâsıyla "asnam" (putlar) diye yorumlamışlar ve bununla inas (dişi) şeklinde süslenir, dişi isimleriyle anılır bir takım putlara tapıldığını göstermişlerdir. Arap müşriklerinin "el-Lat", "el-Uzzâ". "menât" gibi kadın isimleriyle isimlenmiş bir çok putları vardı ki, "el-Lât", "el-Lâh"ın dişisi; "el-Uzzâ", "el-Aziz"in dişisidir. Ve denilmiştir ki, Arabın her kabilesinin bir putu vardı. Ve "filan oğullarının unsâsı, filan oğullarının unsâsı" diye anarlardı. Yani puta unsa (dişi) derlerdi. Yunanlılar ve diğerleri gibi putperest toplumların putlarının çoğunun da dişi olduğu bilinmektedir. Şu halde bu mânâ aslında doğrudur. Fakat bunu anlamak için "inas" kelimesini hakiki mânâsından çıkarmaya gerek yoktur. Her hayal, bir gerçeğin yansıması olduğundan, bu hal "inas"a çekilmenin bir neticesi olarak düşünmek ve "inas"ı hakiki mânâsıyla mütalaa etmek hem asıldır, hem de âyetin ifade ettiği mânânın ruhuna daha uygundur. Yani müşrik ruhunun, tanrıdan gayesi kadındır. Onun kanaatince tapınmanın en büyük misali kadına tapmadır (culte de femme), o bütün zevkini, bütün ilhamını kadından almak ister, kadın zevki onun için en büyük lezzet olur. Onun bütun hayallerinin başında bir kadın hayali vardır. Ve bundan dolayı, her oturduğu yerde, her hürmet edeceği mevkide güzel bir kadın resmi arar. Putların ve hele pek çok putların kadın ismiyle isimlendirilmiş olması da kadına tapmanın rûha hakim olmasından doğmuştur. Putların yerleri buna bir remiz, bir timsal olmaktan ibarettir. Bu şekilde fevkalade veya hayal edilen güzellerin resimleri genelleştirilerek, onların hayalleri karşısında, diğer kadınlar hakir görülür. Ve en çirkin bir kadının, en güzel bir puttan daha kıymetli olması gerekirken, tanrısını kadın kabul eden müşriklerin elinde gerçek kadınlar öyle bir aşağı düşerler ki, hürmet şöyle dursun, en basit insani haklardan bile mahrum edilirler. Davaya bakarsınız kadın herşeydir, tatbikata bakarsınız kadın oyuncakların en düşüğü olmuştur. Bu hal müşriklerin öyle bir sapıklığı ve şeytanların öyle bir aldatmacasıdır ki, herhangi bir şeyi sevecek olsalar, ona mutlaka bir kadın tasavvuru karıştırırlar. Güneşe taparlar, dişi tasavvur ederler. Yıldıza taparlar, dişi tasavvur ederler. Meleklere taparlar, dişi tasavvur ederler ve bu şekilde bütün tapmanın zevkini şehvetlerde toplayıp, hakları, gerçekleri hayallere feda ederek, kadın hayalleri karşısında gerçek kadınları ayak altında süründürürler.

Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki, tapmanın bir sevgi ve ümid, bir de

korku ve saygı yönü vardır. Dua, her şeyden önce, sevgi ve ümid ifade eden bir ibadettir. Halbuki müşriklerin, korku ve saygı tanrıları da yok değildir. Ve böyle korku ve dehşet tanrıları da çoğunlukla erkeklerden seçilmiştir. Nitekim Arapların da Hübel ve Zü'l-Huleysa gibi erkek isimli putları da vardı. Bunlardan kaçılır ve şerlerinden kurtulmak için tapılır. Bu, gerçek bir tapma değil, bir çeşit yağcılıktır. Bunlar, bir velî olmaktan çok, bir nasîr (yardımcı) gibi tutulur ve birinin şerrinden, diğerinin kuvvetine sığınılır. Müşriklerin karşısında birer kadın kesilirler ve bir kahramana boy gösterisi yapan veya sığınan kancık bir kadın halinde döşenir, yalvarır, yaltaklanırlar. Şu halde إِلَّا إِنَاثًا tahsisi, nasıl doğru olur denilmemelidir. Önce akla böyle bir soru gelmemesi için mutlak mânâda إِنْ تَعْبُدُونَ *"İbadet ediyorsunuz."* buyurulmamış, إِنْ يَدْعُونَ *"Dua ediyorlar."* buyurulmuş ve bununla müşriklerin derin sapıklıkları asıl sevgi ve ümid yolundan başlamış olduğu anlaşılmıştır. İkinci olarak إِلَّا إِنَاثًا istisnâ-i müferrağı, duanın mef'ûlü olduğu gibi, failinden hal olması da caiz olacağından, müşriklerin Allah'ı bırakmakla O'nun gücünden çok aşağı olan kuvvetler karşısında inâs (dişi) durumuna düştüklerine de işaret olunmuş olur.

Evet, müşrikler Allah'ı bırakırlar da ancak "inas" (dişi)a dua ve ibadet ederler. Veya Allah'ın kudreti altındakilere kadın gibi yalvarırlar, وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا **ve böyle yapmakla inatçı şeytana dua ve ibadet etmiş olmaktan başka bir şey de yapmış olmazlar.** Bunu onlara yaptıran, teşvik eden şeytandır. Onların dişiye tapmaları ya şeytana tapmanın aynı veya başlangıcı veya sonucudur. En yüksek sevgilerini bir Allah'a tahsis etmeyip de kadınlara tahsis etmiş olanlar, şeytana aldanmaktan, şeytana kul olmaktan kurtulamazlar. Nitekim اَلنِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ "Kadınlar şeytanın ağlarıdır" (1) denilmiştir. Şeytanlar başka yol ile aldatamadıklarını en çok kadınla aldatırlar. Bu şekilde müşriklerin putlara tapışları da şeytanın emridir. Aynı şekilde bütün hareket ve kuvvetin kaynağı olan Allah'ı bırakıp da O'nun dışındakilere kadın gibi yalvaranlar, kendilerini inatçı bir şeytana teslim etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmazlar.

"**Merîd**" ve "**mârid**", hayır ile ilgisi yok demektir. Türkçede buna bozulmuş olarak "meret" denilir. Bu maddenin aslî terkibi, kaypaklık mânâsıyla ilgilidir. Nitekim emred, yalabık; صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ " Sırçadan yapılmış yalçın sırça saray" (Neml, 27/44) ; mürada', ot bitmez kumsal yer veya kasığında kıl bitmez kadın; şecere-i müradâ', yaprağı dökülmüş çıplak ağaç demektir.

(1) Keşfü'l-Hafâ, II, 418 (2802).

Öyle bir inatçı şeytan ki لَعَنَهُ اللّٰهُ **Allah onu lanetlemiş,** hayır ile ilgisini kesip kendinden uzaklaştırmıştır. وَقَالَ **O da Allah'a yemin ederek demiştir ki** لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا **elbette ben senin kullarından muayyen, mukadder bir nasib alacağımı ve** وَلَاُضِلَّنَّهُمْ **elbette onları haktan şaşırtıp saptıracağım,** وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ **ve elbette onları kuruntulara düşüreceğim,** yani dipsiz emeller, boş ümitler, yalan sevdalar, batıl düşünceler, idealler, umumcamalarla imrendireceğim, وَلَاٰمُرَنَّهُمْ **ve elbet onlara emredeceğim** فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ **de hayvanların kulaklarını doğrayacaklar,** bu şekilde Allah'ın helal kıldığını haram kılacaklar. Araplar bir dişi deve beş defa doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını dilerler ve artık ondan faydalanmayı haram sayarlardı. Bazı tefsirciler de demişlerdir ki, putlara ibadet için kurbanlık nişanesi olmak üzere hayvanların kulaklarını keserler ve bu, bir küfür iken ibadet zannederlerdi. وَلَاٰمُرَنَّهُمْ **ve muhakkak emredeceğim** فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ **de Allah'ın hilkatini değiştirecekler.** Yaratılışın şeklini veya sıfatını değiştirerek durumunu başka şekle sokacaklar, fıtratının kemaline götürecek yerde bozacaklar, çığırından çıkaracaklar. Tefsirlerde gelen misallere bakarak kadını erkek, erkeği kadın yapmaya çalışacaklar; kadın yerine erkek, erkek yerine kadın kullanacaklar; bıyıklarını sakallarını yolacaklar, yüzlerini boyayacaklar, kılıklarını değiştirecekler; kulak; burun kesip göz çıkaracaklar, erkekleri iğdiş edip hadım ağası yapacaklar, uzuvlarını yaratılış görevlerinin dışında kullanacaklar; nikâh yerine zina edecekler, temizi bırakıp pisliklere koşacaklar, menfaati bırakıp zararı seçecekler, ciddilikleri atıp eğlenceye heves edecekler, vazifeden kaçıp oyuna gidecekler; doğruluğu budalalık, eğriliği hüner sayacaklar; helâla haram, harama helâl, iyiye kötü, kötüye iyi diyecekler; hayır yerine şer işleyecekler, imar edilmesi gerekeni yıkıp, yıkılması gerekeni imar edecekler; kanun-ı ıstıfa (seçme kanunu)yı kötüye kullanmak sûretiyle yaratılışın zıddına alışkanlıklar edinecekler, yaratılış kanunu zıddına işler yapacaklar, ruhlarının yaratılışındaki selamet ve saflıklarını bozacaklar, hak kanunu فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا *"Allah'ın, insanları, kendisine göre yarattığı fıtratı"* (Rûm, 30/30) olan kuvvetli dini, doğru yolu, Hakk'a tapmayı bırakacaklar; yaratılanı yaratıcı yerine koyacaklar, tevhidden çıkacaklar, batıl dinler ve fikirler arkasında koşacaklar, şuna buna tapınacaklar, şeytanlık peşinde dolaşacaklar, لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ *"Allah'ın yaratmasının değiştirilemez"* (Rûm, 30/30) olduğunu bilmeyecekler, bilseler bile tanımayacaklar.

O inatçı melun şeytan lanetlenince Allah'a karşı bu beş sözü haliyle veya sözlü olarak yemin ile söyledi! Bu şekilde Allah'ın kullarına musallat olarak onlardan belli bir hisse almaya karar verdi ki, işte şirkin başı ve sapıklığın kaynağı

budur. Kâinat içinde insanlara düşman olan ve insanların kalbine nüfuz ederek onları hak ve hayırdan şaşırtan melun bir geçici kuvvet vardır ki, Allah'ın emrine ilk isyan eden ve insanların aklını şaşırtan odur. Ve o inatçı şeytan Allah'ın lanetini ve bu sözleri söylemek kötülüğünü üzerinde toplayan böyle bir melundur. Ve müşrikler dişiye tapmakla veya dişi durumuna düşmekle böyle bir şeytana tapmış olmaktan başka bir şey yapmazlar. Halbuki, وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Allah'ı bırakıp da şeytanı veliyyü'l-emr (amir) edinenler, Allah'ın emrini dinlemeyip şeytana itaat edenler,** فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا **artık çok açık bir şekilde zarar ederler.** Zira يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ **şeytan onlara devamlı vaadlerde bulunur, arzular verir,** ağızlarının suyunu akıtır, fakat وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا **o melun şeytan onlara gururdan başka bir şey vaad etmez.**

"Gurur", insanın pek hoş bir şey buldum sanarak keyiflenip, sonra onun çok fena bir şey olduğunu anlayarak acı duyması, önceden yalan yere sevinip sonradan ciddi olarak yerinmesi, yani aldanmasıdır ki, şeytanın bütün vaadleri ve aldatmacaları hep böyle bir gururdan başka bir şey ifade etmez. أُولٰئِكَ **İşte bunların,** o şeytanı dost edinen gururluların şeytanla beraber مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ **varacak yerleri,** sonra varıp girecekleri yer **cehennemdir.** وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا **Ve ondan kurtulup kaçacak hiçbir yer bulamayacaklardır.** Şeytan melun olduğu için ebedî olarak affolunmaktan hissesi yoktur. Şeytanın hissesine düşmüş, tuzağına geçmiş olan o müşrikler de, o melunun arkasında derin sapıklıklarla sapık ve affedilmekten mahrumdurlar. Meğer ki fırsat elde iken tevbe ve istiğfar edip, şirkten ve şeytanı dost edinmekten vazgeçmiş olsunlar. O zaman وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ *"Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (4/116) hükmüne girerler.

Bunlara karşı وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا **iman edip iyi işler, salih ameller yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız, orada ebedî olarak kalacaklar,** وَعْدًا حَقًّا **bu da Allah'ın verdiği vaaddir.** Ve doğru olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا **Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?**

Ey müslümanlar! لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ **Allah'ın hakkıyla vaad ettiği bu cennete girme gayesi; ne sizin kuruntularınızla olur, ne de kitap ehlinin kuruntularıyla.** Naklonuyor ki, müslümanlarla kitap ehli birbirlerine karşı öğünmüşler, her biri Allah katında kendilerinin daha hayırlı olduğunu iddia etmiş, kitap ehli: "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden önce, kitabımız kitabınızdan öncedir ve biz İbrahim'in dini üzereyiz" demişler. Yahudiler, "cennete ancak yahudi olanlar girecek"; Hıristiyanlar da, "Ancak Hıristiyan

olan girecek" diye iddia etmişler. Müslümanlar da: "Bizim peygamberimiz, sizin peygamberinizden sonradır ve peygamberlerin sonuncusudur, kitabımız da sizin kitabınızdan sonra ve onlara hakimdir. Ve biz İbrahim, İsmail ve İshak dini üzereyiz, cennete ancak bizim dinimizde olanlar girecek" demişler. Bunun üzerine bu âyet ve devamı inmiş ve böyle kuru kuru öğünmelerle soyut arzular, kuruntular, ümitler, temennilerle cennete girilemiyeceği anlatılmış ve onun yolu gösterilmiştir. Allah'ın bu vaadine ermek için sadece kuruntu ve temenni kâfi gelmez, zira:

مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِه۪ Gerek müslüman ve gerek kitap ehli, gerekse diğerlerinden **her kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır**, ya dünyada veya ahirette veya her ikisinde onun bir cezasını görür وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا **ve kendisine Allah'tan başka ne sığınacak bir dost, ne de kurtaracak bir yardımcı bulamaz.** وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ **Erkekten olsun, dişiden olsun, her kim de mümin olarak güzel güzel ameller işler, yarayışlı işler yaparsa,** فَاُو۬لٰٓئِكَ **işte bunlar** يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَق۪يرًا **cennete girerler ve bir nıkır (çekirdekteki küçük oyuk) kadarcık bile zulmedilmezler.** Yani en küçük, çok önemsiz bir ölçüde bile hakları kesilmez. İşte cehennem görmeden cennete girme hususunda Allah'ın hak olan kesin vaadi bunlar hakkındadır.

"Nakir", aslında hurma çekirdeğinin üstündeki beyaz çukurcuğa denilir ki, fidan bundan biter. Nitekim yarığındaki ibliğe "fetil", çekirdeğe yapışık ince kabuğa da "kıtmir" denilir ve bunlar, ölçüler ve düşük miktarlardan kinaye olur. Dilimizde de, "çok ufak tefek" yerinde "nıkır", "kıtmir" tabir (deyim)i bilinmektedir. "İman ve güzel amel yapmak için en güzel din hangisidir?" diye münakaşaya, tartışmaya da gerek yoktur. وَمَنْ اَحْسَنُ د۪ينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ **Dince o kimseden daha güzel kim olabilir ki, özünü, yüzünü tertemiz Allah'a tutmuş, teslim etmiş** وَهُوَ مُحْسِنٌ **ve bu halde her ne yaptıysa güzel yapmış, hasenat (güzellikler) işlemiş**, kötülük yapmamış, işlediği iyilikleri de Allah huzurunda yaptığını bilerek gücü yetebildiği kadar en güzel şekilde yapmış, وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًا **ve hanif, yani diğer dinlerden yüz çevirmiş bir muvahhid (Allah'ı birleyen) olarak İbrahim milletine, İbrahim'in izince giden topluma uymuştur.** Çünkü وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰه۪يمَ خَل۪يلًا **Allah İbrahim'i halil (dost) edinmiştir.** Bundan dolayı ona uyan toplum, الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّ۪نَ وَالصِّدّ۪يق۪ينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِح۪ينَ وَحَسُنَ اُو۬لٰٓئِكَ رَف۪يقًا ... *"Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddikler, şehitler ve salih kimselerdir.."* (Nisâ, 4/69).

"Halil", bir kimsenin işleri ve sırları arasına giren ve sevgisi, kalbinin her

yerine nüfuz eden dostu demektir ki, hiçbir eksikliği olmayan sevgi mânâsına "hullet"den alınmıştır. Ve Allah'ın İbrahim'i halil (dost) edinmesi, onu bir dost gibi özel seçim ile lutfetmiş ve Rabbânî sırlara mazhar kılmış olmasından mecazdır. Allah Teâlâ, İbrahim Aleyhisselamı bir takım kelimeler ile imtihan etmiş, o da onları tamamlamış olmakla اِنّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا *"Ben seni insanlara önder yapacağım."* (Bakara, 2/124) ikramıyla en güzel önder yapmış, hayat verme sırrını, yüksek ve alçak gayb âlemini göstermiş, o da toplumunu peşi peşine ilâhî tevhide davet etmiş, putlara, yıldızlara, Güneş ve Ay'a tapmayı yasaklamış, Tağut'a karşı gelmiş, Allah uğurunda ateşlere atılmaktan, oğlunu kurban etmekten, malını misafirlere feda etmekten çekinmemiş, ilâhî ahlâk ile ahlâklanmakta selef (kendinden öncekiler)in hepsini geçmiş, insanî seçeneğin en yükseği onda ve onun ailesinde tecelli etmiş, zürriyeti -zalimleri hariç olmak üzere- mülk ve peygamberlikle müjdelenmiş ve muradına ulaşmıştır. Böyle bir Allah dostunun milletine tabi olan zat da o dostluktan elbette hissedar olacaktır. İşte o zat اَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da"* (Âl-i İmran, 3/20) diyen Muhammed Aleyhisselam ve gerçek tabileri ve bu din de İslâm dinidir. Ve bundan güzel hiç bir din yoktur. Peygamberimiz demiştir ki: "Allah İbrahim'i halil (dost); Musa'yı neciyy, yani kelîm ve beni habib (sevgili) edindi. Sonra buyurdu ki, 'İzzet ve celalim hakkı için habibimi halilime ve kelimime muhakkak kolaylaştıracağım ve tercih edeceğim." Gerçi meşhur Mirac hadislerinde sabit olduğu üzere Mirac gecesi Peygamberimiz Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüş ve kendisi bunları geçip Cibril'in makamı olan Sidre-i müntehaya ve sonra onun da ötesine geçmiştir. Dinlerin mukayesesi bakımından hıristiyanlar, Hıristiyanlığa ait prensiplerin daha güzel ve daha ulvi bir ruh telkin ettiğini ve bundan dolayı İslâm dininden daha ince ve daha güzel olduğunu iddia ederek: "Bir efendinin oğlu kulundan kıymetli ve şereflidir. Bunun için İsa hakkında 'Allah'ın oğlu' denmesi büyük bir şeref verme ve izzetlendirmeden mecazdır. İsa, Allah katında kıymetli bir kul payesiyle değil, bir evlat nisbet ve payesiyle izzetlendirilmiş olduğundan, bir hıristiyanın teslis (üçleme) ile bakışı da Allah'ın makbul kulları değil, evlat gibi bu izzet mertebesinden hissedar olmaktır. Şu halde bir efendinin makbul bir kul (küles)u ile oğlu arasındaki fark ne ise, Müslümanlık ile Hıristiyanlık arasındaki fark odur. Nitekim Yuhanna İncili'nin onbeşinci babında, 'Eğer size emrettiğim şeylerin hepsini yerine getirirseniz dostlarım olursunuz, artık size kul ismi vermem, çünkü kul efendisinin ne ettiğini bilmez, fakat size dost ismi verdim, zira pederimden işittiğim şeylerin hepsini size bildirdim' diye yazılıdır." diyorlar. Ve işte وَاتَّخَذَ اللّٰهُ

إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا fıkrası, bilhassa bu noktayı da mukayese edip, meselenin ruhunun sevgide olduğunu göstererek hıristiyanların prensiplerindeki şirk şüphelerini kötülemiş ve İslâm'ın şeref ve izzetçe de yüksek ve her dinden güzel olduğunu anlatmıştır. Önce "Allah'ın oğlu" deyiminin mecaz olarak öğretildiği düşünülse bile, Allah'a karşı böyle bir mecazda güzellik yok, küfür vardır. Çünkü "oğul" tabiri, Allah'a benzeme ve ilâhî hakikate ortak olmayı anlatır. Ve İsa'da da uluhiyet vardır demek olur. Ve nitekim tanrıyı üçlemede bu inanç açıkça da söyleniyor. Bu ise Allah'a büyük bir iftira olan Allah'a ortak koşmadır. İkincisi: Bir efendinin nazarında oğlu, muhakkak makbul bir kulundan daha kıymetli ve daha yüksek olması iddiası doğru değildir. Ne oğullar vardır ki köleye köle olmaya değmez, Hz. Nuh'un oğlu bunun en açık misalidir. Üçüncü olarak Yuhanna İncili'nin bu onbeşinci babının özelilkle son âyetleri İsa'dan sonra "Farıklıt'in ve hak ruhun ve şahidinin" geleceğini açıklayarak İslâm dinini ve Muhammed Aleyhisselam'ın geleceğini müjdelemiş ve meselenin ruhunun oğullukta değil, dostlukta olduğunu göstermiştir. Ve hem de Allah'a kulluğu değil, İsa'ya kulluğu yasaklamıştır. Bütün bunlar, aslındaki bozulmayı bir yana bırakarak, Türkçe tercümelerinde görülmekte olan fazla bozmalar içinden anlaşılmaktadır. Allah katında sevgi ve yakınlığa erişmenin en şüphesiz ve en yüksek derecesini gösteren peygamber, veli, halil (dost), habib (sevgili) gibi yüksek vasıfları bırakıp da şirk mânâları üzerinde dolaşmak ve Allah'a kulluktan kaçınmak dindar olma mânâsına aykırı bir sapıklık ve iftiradır. Kulluğu inkâr, Allah'ı inkârdır.

Şimdi bu açıklama üzerine, acaba Allah'ın İbrahim'i dost edinmesi dışardan kendisine bir dost tedarikine ihtiyacından mıdır? Şâyet öyle ise gerçekte şirk tasavvurundan kurtulmak ve hanif olarak tevhid üzerinde yürümek nasıl mümkün olur? Ve bu şekilde bütün bütün Allah'a kendisini teslim etmek onun dışındaki kuvetleri ihmal ile onlara karşı kendisini tehlikeye koymak demek olmaz mı? Ve sonra ortada belli bir hisse olmaya karar vermiş ve Allah'ın kullarını bedbaht etmeye azmetmiş ve lanetlenmiş bir şeytan bulunduğuna göre, şerrinden kurtulmak için biraz da ona dost gibi görünmek gerekmez mi, gibi bir takım kuruntulara meydan bırakmamak üzere bu âyet ve bütün geçmiş bahisleri şu âyetle tamam ediliyor:

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsi Allah'ındır.** Allah'ın yaratığı, Allah'ın mülküdür. Ulviyyat (yüksektekiler) ta Allah'ın, süfliyyat (alçaktakiler) ta Allah'ındır. Şu halde İbrahim'in dostluğu ne ilâhî mülkün dışından bir seçim, ne de ilâhî mülkten bir çıkarmadır. O bir

kulluğun gayesidir. Buna karşılık şeytanın lanetlenmişliği de ne ilâhî mülkten bir çıkarma, ne de ilâhî mülkten dışarı bir muameledir. Mukadder olan azab hissesini almak için ilâhî mülk içinde hayır ve rahmetten mahrum olmak ve bir bahtsızlık gayesidir. Aynı şekilde Allah'a kendisini teslim etmeyenler, ilâhî mülkten çıkacak değil, ilâhî mülk içinde huysuzluk etmiş ve lanetlenmişe iştirak etmiş olacaktır. Zira ilâhî mülkün dışında bir şey yoktur. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا Ve **Allah her şeyi kuşatıcıdır.** Yalnız gökler ve yerdekiler değil, onların ötesinde gerek zihin âleminde ve gerek dış âlemde "şey" denilebilen hiçbir varlık yoktur ki, başlangıcından ve sonundan, görünen ve görünmeyeninden Allah Teâlâ'nın ilim ve kudreti ve ilâhî hükmüyle kuşatılmış olmasın. Şu halde içler ve dışlarda, yükseklik ve alçaklıkta, maddelerde ve mânâlarda, dünyada ve ahirette ilâhî kuşatmanın dışında bir şey tasavvur etmek bir tenakuz (çelişki), batıl bir hayaldir. Varlık ve hak ilmin karşısında yer almaya çalışan çelişkiler, hayaller bile, o kuşatıcı kudretin dışında değil, O'nun hükmünün etkisi altında cereyan eder. Bütün mümkün kâinatta kaza ve kader silsilesi O'nun icadı, O'nun yaratması, O'nun var etmesi, O'nun mahkumudur. Mülk O'nun, bütün tasarruf hakkı ve hüküm O'nundur. Bütün varlığın cereyan etmesi, O'nun ilim ve kudreti, ilâhî hükümleri altındadır. Bütün varlıkların silsilesi, böyle bir kuşatıcı hakim ve mülk sahibinin sanatının tecellileridir. Ve bunda, ancak O'nun nizamı, O'nun kanunları, O'nun hükümleri ve teklifleri, O'nun rahmet ve öfkesi, O'nun sevab ve cezası hüküm icra eder. "Allah" deyince başka türlü düşünmek cahillik ve sapıklıktan başka bir şey değildir. Artık her akıllı, kendisine tahsis edilen irade sahasında onun tekliflerine, O'nun emir ve yasaklarına uymalı, özünü, yüzünü tertemiz O'na tutmalı ve O'nun sevgi ve rızasına ulaşmak ve bu yaratılış devletinde güzel bir mertebe kazanmak için her yaptığını güzel yapmalı ve O'nu sevenlerin yoluna gitmelidir. Ve bunun için adalet hükümlerine ve hakka çok iyi riayet etmeli; adaletli hükmün, bu en güzel dinin, en güzel ameli olduğunu bilmeli; müminin, kâfirin hukukunu gözetmeli; hırslı arzularla, istek ve heveslerle, temenniler, kuruntular ile değil, her şeyde hak kanunlar ile amel edici olmalı ve onunla hükmetmelidir. Müşriklere, kâfirlere, münafıklara karşı savaşlardan, mücadelelerden maksad da bu adalet hükmünün teminidir. Dünyaya gönderilmenin sırrı budur ve kitap bunun için gönderilmiştir. Ve bunun için her işte, her hükümde Hakk'ın yolunu (şeriati) aramalı ve onu gözetmelidir. Ve bu din, millî, insânî ve âilevî terbiyenin esası olmalı ve yalnız kalblerde kalmayıp yüzlerde de okunmalıdır.

Bu aydınlatmalar üzerine yine gözleri sûrenin başına çevirerek ve bazı as-

hab-ı kiramın miras ve başka şeylerle ilgili soru ve fetva istemelerine cevap olarak buyuruluyor ki:

Ey Muhammed:

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ
فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ
أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ
بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا (١٢٧) وَإِنِ امْرَأَةٌ
خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا
بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (١٢٨) وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا
أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا
كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا
(١٢٩) وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا
حَكِيمًا (١٣٠) وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا

فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ
يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِاٰخَرِينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾
مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ
وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

127- Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor: Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz ve nikahlanmayı istemediğiniz öksüz kızlar ve zavallı çocuklara ve bir de yetimlere adaletle davranmanız hakkında Kitap'ta size okunan âyetler vardır. Sizin her yaptığınız iyiliği, muhakkak Allah bilir.

128- Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden, yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında, onlara bir günah yoktur. Sulh hep hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve geçimsizlikten sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

129- Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

130- Eğer karı-koca birbirlerinden ayrılacak olurlarsa, Allah, onların her birini geniş lutfuyla muhtaç bırakmaz. Allah'ın lutfu geniştir, hikmeti büyüktür.

131- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkmanızı emrettik. Eğer inkâr ederseniz, biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah

hiçbir şeye muhtaç değildir, hamd ve senâ O'na yakışır.

132- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133- Ey insanlar! Eğer Allah dilerse sizi giderir de başkalarını getirir. Ve Allah, buna kadirdir.

134- Kim dünya nimetini isterse, bilsin ki dünya ve ahiret nimeti Allah katındadır. Allah her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi görendir.

İstiftâ, fetva istemektir. "Meselede filana istifta ettim, şöyle ifta etti," denilir ki, fetva verdi demektir. "Dava" vezninde "fetva", "rüya" vezninde "fütya", ifta mânâsına konulmuş isimlerdir. İfta ise sorulan bir müşkülü halletmek ve açıklamaktır ki, kuvvetli ve mükemmel, genç ve dinç olan فتى "fetâ"dan alınmıştır. Ve gençleştirip kuvvetlendirmek demek gibidir. Sanki bir kimsenin müşkil (problem)ini halleden, onu dinç bir genç gibi kuvvetlendirmiş olur. Şu halde fetva, zor bir olayda doğru hükmü açıklamakla, amel edecek kimsenin kalbine bir kuvvet vermektir. "Müfti" (müftü)de bu kuvveti verebilmek için ehliyetine ve selahiyetine, ahlâk ve gücüne hakkıyla güvenilir bir zat olması gerekir ki, bu da مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ (Bakara, 2/112) mânâsı üzere İslâm ve ihsan sahibi olmak ve لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (Nisâ, 4/83) âyetinin delaleti üzere istinbat (dini delillerden sonuç çıkarmay)a gücü yeten âlimlerden olmakla mümkün olur. Fakat müşrikler, kâfirler gibi kuvvetini haktan değil batıldan almak ve yalnız kendi arzularına kuvvet vermek emelinde bulunanlar, yapacakları işlerde ya hiç kimseden fetva almaya tenezül etmezler veya müftiler (fetva vericiler)ini acizlerden, dalkavuklardan ve hile öğretenlerden seçerler. Bunlar da ya doğru hükmü bilmezler veya bilseler bile fetva isteyenin nefsinin arzusuna hizmet için asılsız veya zayıf zayıf fetvalar verirler ve neticede bundan iyilik yerine fesad, kuvvet yerine zayıflık hasıl olur. Bunun için burada asıl fetva vermenin Allah'a ait olduğu ve Peygamber'in bile ilâhî fetva ile fetva vermesi gerektiği ve asıl hüküm ve kuvvet Allah'ın bulunduğu وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ardından وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ açıklamasıyla anlatılmıştır.

Yani ey Muhammed! وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَاءِ **Kadınlar hakkında senden fetva da isterler** قُلْ **sen onlara de ki:** اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ **Onlar hakkında Allah size -geleceği üzere- fetva verir** وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ **ve kitapta size tilavet olunan (okunan) âyetlerde** sorularınızın bir kısmı bundan böyle halledilecek ve bir

kısmı şimdiye kadar okunmakta olan Kitab'ın âyetleri ile halledilmiştir. Bu mânâya göre, وَمَا يُتْلٰى ، يُفْتِيكُمْ fiilinin failine atfedilmiş veyahut وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ takdirinde, haberi hazfedilmiş mübteda olarak atf cümlesidir. Fakat tefsircilerin açıklamasına göre mübteda Levh-i mahfuz mânâsına haber olmak üzere bir muteriza cümlesi veya kasem olması caizdir. Ve bu şekilde mânâ: "Allah size yukarda geçtiği ve aşağıda olduğu üzere fetva verir ve bu size okunan şeyler kitapta, yani Levh-i mahfuzdadır". Şu halde bu açıklanan ve açıklanacak olan hukuk (haklar)da adalete ve insafa riayet ve muhafazası farz olan büyük işlerdendir. Yahut bu kitapta okunan âyetlere kasem ederim ki, Allah size bunlar hakkında -geçtiği ve geleceği üzere- fetva verir. Yukardaki fetva verme şunlar hakkındadır: فِى يَتَامَى النِّسَاۤءِ **Kadın yetimleri, yahut yetim kızlar ve kadınlar hakkında,** الّٰتِى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ **ki siz onlara yazılmış farz olan miras, mehir ve diğerleri gibi haklarını vermezsiniz** وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ **bir de onları kendinize nikâh etmeyi arzu edersiniz** veya kimseye nikah etmek istemezsiniz ve her iki şekilde sefalet (düşkünlüğ)e düşürürsünüz. Bunun nüzul sebebi yukarda وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ (Nisâ', 4/3) âyetinde Hz. Âişe'den rivayet olarak nakledilmişti. Yukardaki fetva vermenin bir de وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ **baliğ olmayan (ergenlik çağına ermeyen) küçük çocuklar hakkındadır** ki, bunlara miras vermiyorlardı, يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ (Nisâ, 4/11) buyuruldu. Bir de وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ **bütün yetimler hakkında adaletli olmanız,** işlerine adalet ile bakmanız hakkındadır. Ki وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا .... الْخَبِيثَ (Nisâ, 4/2) gibi âyetlerdir. وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ **Gerek bunlar ve gerek diğerleri hakkında her ne hayır yaparsanız,** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا **Allah her halde onu bilir ve mükafatını verir.**

Gelelim bundan böyle açıklanacak olanlara:

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا **Ve eğer bir kadın efendi (koca)sinin huysuzluğundan,** yani kocasının kendisinden hoşlanmayıp surat ve geçimsizlik ederek yanına yaklaşmamasından ve hakkını menetme (yasaklama)sinden اَوْ اِعْرَاضًا **yahut i'râzından** -yani herhangi bir sebeple konuşma, görüşme ve iltifatını azaltıp yüz çevirmesinden- **korkarsa** اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاۤءِ (Nisâ, 4/34 âyetine bak) o zaman فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا **aralarını bir sulh (anlaşma) ile düzeltmelerinde** veya يَصَّالَحَا kırâetine göre karşılıklı anlaşmalarında, mesela Peygamberimizin eşlerinden Sevde binti Zem'an'ın talak (boşanmak)tan endişe ederek nöbetini Hz. Âişe'ye bırakması gibi kadının erkeği kendine çekmek için hakkı olan mehrinde, kasm (derece) ve nöbetinde indirim ve fedakarlık yaparak

veya bir şey bağışlıyarak aralarını düzeltmeye çalışmasında ve erkeğin bunu kabul etmesinde bir günah yoktur. Yani böyle bir şey rüşvet gibi bir günah olmaz. وَالصُّلْحُ خَيْرٌ **Sulh her halde ayrılmaktan ve geçimsizlikten hayırlıdır.** وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ **Nefisler ise cimrilik ve pintiliğe hazırlanmıştır;** yaratılıştan cimrilik ve hırsa meyledici ve hazırdırlar. Kadın nöbetine düşkün olur, hakkını vermek istemez, erkek de onun çirkinliğine veya herhangi bir eksikliğine karşı kendini çeker, iyi davranışta cimri davranır. Şu halde buna karşı diğer taraftan az bir anlayış gösteriliverirse sevinmeye sebep olur ve arayı düzeltir. Fakat وَاِنْ تُحْسِنُوا **ey erkekler siz iyilik eder,** iyi geçinmede bulunur, وَتَتَّقُوا **geçimsizlik ve yüz çevirmekten sakınırsanız** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Allah Teâlâ muhakkak sizin yaptıklarınızı bilir ve** ücretini eksik etmez. وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ **Bir de kadınların arasını denk tutmaya yani sevgide de eşitlik üzere adalet yapmaya çok istekli de olsanız, herhalde gücünüz yetmez.** Hepsini aynı seviyede sevemezsiniz, buna gücünüz yetmez. Yetemeyince de لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *"Allah hiç bir kimseye gücünün yetmeyeceği bir şey yüklemez."* (Bakara, 2/286) âyeti delaletince Allah bunu teklif de etmez. Şu halde فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ **bütün meylinizi diğerine verip de eşlerinizin bazısını muallaka, yani muallak (askı)da kalmış ne kocalı, ne kocasız bir kadın gibi ihmal edilmiş bir halde bırakmayınız.** Ki işte فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً *"Eğer adalet edemeyeceğinizden korkarsanız bir tane (nikahlayın)."* (Nisa, 4/3) emri gereğince korkulması gereken cevr (eza, cefa), adaletsizlik budur. Yani kadınlar hakkında iki çeşit adalet vardır. Birisi infak ve kasım denilen geceleme nöbeti gibi hukukta adalet ve eşitliktir ki, bu güç ve iktidar dahilindedir isteğe bağlı olan işlerdendir. Ve teklif olunan adalet budur. Diğeri ise sevgide adalet ve eşitliktir ki, bu beşerî güç ve iktidarın dışındadır. Çünkü muhabbet, zorunlu işlerdendir. فَلَا تَمِيلُوا karinesiyle burada adaletten maksat da budur. Ve bundan yasaklamak, mâ-lâ-yutâk (güç yetmezlik)tır. Şu halde teklif olunan adalet, mümkün olan hukukda adalettir ve korkulması gereken adaletsizlik diğerini karılık muamelesinden tamamen mahrum edip, büsbütün terkedilmiş ve ihmal edilmiş gibi bırakmak sûretiyle eza etmektir. Yani yiyeceği, giyeceği ve oturacağı yeriyle nafakasını vermek ve geceleme nöbetini eşit tutup konuşup görüşme ve arkadaşlık etmek yeterli değildir. Kadının ara sıra nefsânî payını da vermek, iyilik etmek lazımdır. Ancak bu noktada eşitlik teklifi güç yetmez olduğundan bahis konusu değildir. Hatta böyle bir teklif erkeğe ezadır. Adalet denince, her halde eşitlik düşünmemelidir. "Elyak" (en uygun)ı, "layık" (uygun)a tercih etmek de bir hak, bir adalettir.

Görülüyor ki, burada isteğe bağlı işler ile zorunlu işlerin hükmü ayırt edi-

lere: فَاِنْ خِفْتُمْ اَنْ لَا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً (Nisâ, 4/3) emrinin bir açıklaması yapılmıştır. Ve işte sevginin böyle zorunlu işlerden olması kazıyye (önerme)sidir ki, zinadan korunmak için birden fazla eşe sahip olmayı caiz gören zorunlu sebeplerden biri olmuştur. Buna karşı, "sevsin ve her fenalığı yapsın da nikâh etmesin" demenin büyük bir zalimlik olacağı açıktır. Bunun için burada tek eşe teşvik eden nass (dini delil)ın açıklamasıyla beraber, birden fazla eş almanın şartlarından ve zorunlu sebeplerinden en önemlisi de anlatılmıştır. Hadis-i şerifte de varid olmuştur ki: مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَاَتَانِ يَمِيلُ مَعَ اَحَدِهِمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاَحَدُ شِقَّيْهِ مَائِلٌ "İki karısı olup da birine büsbütün meyleden kimse kıyamet gününde bir yanı eğik olarak gelir."(1)

وَاِنْ تُصْلِحُوا **Ve eğer** zorunlu bir sebeple böyle bir hal olunca **aralarını düzeltir, bozulan yönlerini iyileştirir.** وَتَتَّقُوا **Bundan sonra meyletmeden sakınırsanız** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا **Allah affedici ve merhamet edici olduğundan, geçmişi affeder** ve sizi rahmetiyle maksad ve muradına eren bir kimse eyler.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا **Ve eğer** sulh ve arayı düzeltme, hakem ve aracılık ve diğer herhangi bir şekilde karı koca arası onarılamaz da, **her ikisi istekleriyle birbirlerinden ayrılırlarsa,** يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ **Allah Teâlâ kendi vüsat (genişliğ)ı, zenginliği ve kudretiyle her birini diğerine muhtaç etmez,** onu ona muhtaç etmez, onu da ona. Çünkü وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا **Allah her şeyi kaplayıcı ve hikmet sahibidir.** Çünkü وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır."* Demek olur ki ayrılık, iki tarafın rızasıyla olmaz. Birinin diğerinde gözü bulunursa bu iğna (muhtaç etmeme) vaad edilmiş değildir. Kadın ayrılmak istemez, geçinmek arzu ederse, erkeğin onu boşaması günahtır. Aynı şekilde erkek bırakmak istemez, geçinmek arzu ederse, ayrılmaya zorlamak veya zor kullanmakla ayırmak da günahtır. O zaman bir taraf zalim durumunda kalır ki, bundan son derece sakınmak gerekir.

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ **Ey müslümanlar, yemin olsun ki, hem sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlara ve hem size** اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'tan gereğince sakınınız, azabından korkunuz diye tavsiye ettik** وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **ve eğer inkâr edecek olursanız biliniz ki, göklerde ve yerde her ne varsa hepsi Allah'ındır.** وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا **Ve Allah her şeyden zengin ve sizin ibadetinize muhtaç değildir,** حَمِيدًا **o kendi zatında hamîd (övgüye layık)dir.** Siz gerek hamdediniz, gerek etmeyiniz, o hadd-i zatında mahmud (hamdedilen) ve hamde layık olandır. Ne yaratılmışların küfür ve günahlarıyla zarar eden, ne de şükür ve itaatleriyle menfaat görendir. Ve hamîd

---

(1) Neseî, Nisa, 2.

(övgüye layık) olduğundan dolayı sırf rahmetiyle menfaatlerinizi temin ve sizi zarardan korumak için Allah'tan gereğince korkmayı ve inkâr ve küfürden sakınmayı emreder **diye tavsiye ettik.**

Hakikatte وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **göklerde her ne var ve yerde her ne varsa bütün bunlar yaratılış ve mülk, öncelik ve sonralık bakımından Allah'ındır.** Bütün bunlarda Allah'ın hükmüyle var etmek ve yok etmek, diriltmek ve yok etmek, sevindirmek ve azarlamak, sevab ve ceza ve diğerleri ile istediği gibi tasarruf eden ancak O'dur. Ve bu tasarruf ancak O'nun hakkıdır. Allah bunların hepsine bizzat sahip olduğu gibi, وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا hepsinin işlerini ve işlerin hepsini tedbir ve idare etmekte ve her birini kendi hesabına görüp gözetmekte **vekil olarak da Allah yeterlidir.** Şu halde herkes O'na tevekkül ve itimat etmeli ve kendi işlerinde başarılı olmak için O'na müracaat edip teslim olmalıdır. Çünkü اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ **ey insanlar, bilmiş olunuz ki Allah dilerse sizi ortadan kaldırır, def eder** وَيَاْتِ بِاٰخَرِينَ **ve yerinize diğerlerini getirir.** وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا **Allah buna da kadirdir,** hem pek kadirdir. وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ *"Eğer haktan yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir kavim getirir de sonra onlar sizin gibi olmazlar."* (Muhammed, 47/38) Rivayet olunuyor ki bu âyet indiği zaman Resulullah (s.a.v.) mübarek elini Selman-ı Farisi'nin arkasına vurmuş, "onlar bunun kavmi" buyurmuştur.[1] مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا **Her kim dünya sevabı isterse, bilmeli ki** فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ **dünyanın da ahiretin de sevabı ancak Allah'ın katındadır.** Dünya sevabını da verecek olan başkası değil, yine Allah'dır. Bunun için de Allah'a ve Allah'ın kanunlarına müracaat etmek gereklidir. Fakat bunun karşısında bir de ahiret sevabı vardır. Şu halde Allah'a müracaat edip de yalnız dünya sevabına göz dikmek ne kadar himmet (gayret) sizlik, ne kadar budalalıktır. Akıllı olan -hiç olmazsa- رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً *"Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de"* diye ikisini de istemeli veya en şerefli ve en yükseğine göz dikip dünyayı kâle almayarak ahireti istemelidir. مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ *"Kim ahiret menfaatini isterse, onun mükafatını artırırız"* (Şûra, 42/20) âyetinin delaletince, ahireti isteyen, fazla olarak, dünyadan da hissedar olur. Nitekim Allah için mücahede eden dünya ganimetinden mahrum kalmaz, onunla beraber ahiret sevabına da erer. Fakat ganimet için harbe gidenler gibi sırf dünya peşinde koşanlar bunu bulurlarsa diğerlerinden mahrum kalırlar. Çünkü وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا **Allah semî (işitici) ve basîr (görücü)dir.** Söylenenleri işitir, yapılanları görür, herkesin niyyet ve maksadını bilir ve ona göre muamele eder. Bunun için şu ilâhî emir ve tavsiyeleri iyi dinleyiniz:

---

(1) Âlûsî, Rûhu'l-Meanî, III, 165.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ
بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ
إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ
وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي
نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ
وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا
بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا
كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾
بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ
أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ
لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ
آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا
فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ
فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾ الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ
مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا

أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ
قَامُوا كُسَالٰى يُرَاۤؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾
مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَا إِلٰى هٰۤؤُلَاۤءِ وَلَا إِلٰى هٰۤؤُلَاۤءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَاۤ أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ
أَوْلِيَاۤءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا
مُبِينًا ﴿١٤٤﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ
تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ
وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَأُولٰۤئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ
وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

Meâl-i Şerifi

135- Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

136- Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a, ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse sapıklığın en koyusuna düşmüş olur.

137- İman edip sonra inkâr eden, sonra iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenleri Allah ne bağışlayacak, ne de doğru yola eriştirecektir.

138- Münafıklara da haber ver ki, kendileri için çok acı bir azab vardır.

139- Onlar, müminleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Halbuki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir.

140- Allah size Kitab (Kur'an)da: "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, o kâfirlerle oturmayın. Aksi halde siz de onlar gibi olursunuz" diye hüküm indirdi. Muhakkak ki Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.

141- Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer Allah tarafından size bir zafer nasip olursa: "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlerin zaferden bir payı olursa: (Bu defa da onlara): "Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı?" derler. Allah, kıyamet gününde aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.

142- Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Halbuki Allah, onların oyunlarını başlarına geçirecektir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az anarlar.

143- Münafıklar, küfür ile iman arasında bocalamaktadırlar. Ne bu müminlere bağlanırlar, ne de şu kâfirlere. Allah kimi doğru yoldan saptırırsa, sen artık ona kurtuluş yolu bulamazsın.

144- Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

145- Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara bir yardım edici de bulamazsın.

146- Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sarılanlar

ve Allah için dinlerine samimi olarak bağlananlar müstesna. İşte bunlar müminlerle beraberdirler. Allah, müminlere büyük bir mükafat verecektir.

147- Eğer şükreder ve iman ederseniz Allah size azabı ne yapar? Allah, şükredenlerin mükafatını veren ve her şeyi bilendir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Yalnız kadınlar üzerinde adaleti yerine getiren kimseler olmakla kalmayınız, her hususta كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ **adaletle hüküm verici olunuz,** adaletle kaim (ayakta duran) ve müstakim (doğru) hakimler olup, adalet ve haklılığı ayakta tutunuz, شُهَدَاءَ لِلّٰهِ **Allah için örnek olacak şahitler olunuz,** hakka dosdoğru şahitlik ediniz. وَلَوْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَوِالْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ **İsterse kendinizin veya ana-baba ve yakınlarınızın aleyhinde de olsa böyle olunuz.** Ki bunda iki mânâ vardır: Birisi başkasının sizde bir hakkı varsa, kendiniz ikrar ve itiraf ediniz; ananız, babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa hükümden, şahitlikten kaçınmayınız demektir. Diğeri de üçüncü, şahıs aleyhine şahitlik, kendinizin ve yakınlarınızın bir zararıyla sonuçlanacak da olsa, yine dosdoğru şahitlik ediniz demektir. اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا **Aleyhine ve lehine şahitlik ettiğiniz kimseler zengin olsa da böyle yapınız, fakir olsa da;** ne zengine dalkavukluk etmek, ne de fakiri gözetmek için şahitlikten kaçınmayınız, doğruluktan ayrılmayınız. **Çünkü** فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا **zengine de, fakire de Allah daha yakındır.** O, onları daha iyi gözetir. Şu halde فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا **doğruluktan sapmakla isteklerinize uymayınız,** keyf ve arzuya tabi olmayınız. Yahut adalet ediyoruz zannıyla arzulara uyup fakiri zengine, akrabayı yabancıya tercih ederek hakkı gizlemeyiniz veya bozmayınız. وَاِنْ تَلْوُوا **Ve eğer hakkı tutmakta veya şahitlikte dillerinizi eğer büğerseniz** اَوْ تُعْرِضُوا **veya büsbütün yüz çevirirseniz** فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا **Allah muhakkak hepinizin yaptıklarınızdan haberdardır.** Hiç biriniz yakanızı kurtaramazsınız. Hamze ve İbnü Amir kıraetlerinde لام (lâm)ın zammı ve واو (vâv)ın sükunuyla تَلُوا okunur ki, birincisi لَوٰى ، يَلْوِى ، لَيًّا den, bu da وَلِىَ ، يَلِى ، وَلْيًا ، وِلَايَةً dendir. Bu şekilde mânâ: "Ve eğer şahitlikte görevlendirilir de hakkiyle yerine getirmez veya yerine getirmekten yüz çevirir ve çekinirseniz, her iki halde Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Birinde mükafatını, birinde de cezasını verir" demek olur. İşte müslümanlar böyle keyf ve arzuya uymaz, adaletli ve doğru, قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ doğru söyleyen, hakkı taparcasına seven, شُهَدَاءَ لِلّٰهِ Allah için şahitler olmalıdır. O halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey imana gelenler** اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ **Allah ve Resulüne,** yani Muhammed Aleyhisselama **ve Allah'ın bu Peygamberine tenzil buyurduğu** (zaman zaman, kısım kısım indirmekte olduğu) **bu kitaba,** yani Kur'an'a ve bundan önce indirdiği kitap cinsine iman ediniz. Bunların bir kısmına iman ettiğiniz gibi, hepsine de iman ediniz. İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Âmir kırâetlerinde meçhul sigasiyle نُزِّلَ ve اُنْزِلَ okunur. Bunlara ciddi olarak iman ediniz. Zira وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **her kim, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe küfreder (inanmaz), bunlardan birini inkâr ederse,** فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا **son derece derin bir sapıklığa düşmüş,** doğrudan uzaklaşmış, artık yolunu bulamayacak derecede şaşırmış, gayeyi kaybetmiş **olur.** Bununla küfrün bizzat وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (Nisâ, 4/116) hükmüne katılmış bulunduğu, yani her küfrün şirk demek olduğu açıkça gösterilmiştir.

Rivayet edildiğine göre yahudi hahamlarından bir topluluk, Resulullah'a gelmişler: "Ey Allah'ın Resûlü biz, sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman ediyoruz ve bunlardan başka kitapları ve peygamberleri tanımıyoruz" demişlerdi. Peygamberimiz de: "Hayır, Allah'a, bütün peygamberlerine, Muhammed'e ve kitabı Kur'an'a ve ondan önceki her kitaba iman ediniz" buyurdu. "Yapmayız" dediler. Bu âyet nazil oldu ve hepsi iman ettiler. Dikkate şayandır ki, iman fıkrasında "Allah'a, Resulüne, Resulüne indirilen kitaba, ondan önce indirilmiş olan kitaba" diye dört şeye iman belirtilmiştir. Bu da "Allah'a iman, Peygambere iman, kitaplara iman" diye üç mertebede özetlenebilir. Halbuki küfür fıkrasında, "Allah'ı inkâr, meleklerini inkâr, kitaplarını inkâr, peygamberlerini inkâr, ahiret gününü inkâr" diye melekler ve ahiret günü de eklenerek beş şey açıklanmış, hem de Resul'e diğer Resuller de eklenerek cem' (çoğul siyasiyle) رُسُلِهِ buyurulmuştur. Bununla Allah ve Peygamber'e, bütün kitaplara imanın, her halde bütün peygamberlere, meleklere ve ahiret gününe imanı içine aldığı gösterilmiş ve bir insanın Allah'a, Peygamber'e ve kitaplara iman iddia edip de peygamberlerden birini, melekleri veya ahireti inkâra kalkışması ve bu hususta gelmiş olan âyetleri tevile çalışması ihtimali bulunduğundan, bunları inkâr edenlerin Allah'ı da inkâr etmiş oldukları bilhassa açıklanmıştır.

Bütün bunlar müşrikler gibi son derece derin bir sapıklık ile sapmış olanlardır. Şu da muhakkak ki, اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا **önce iman etmiş, sonra inkâr etmiş, sonra iman etmiş, sonra yine küfretmiş ve tamamen küfre dalmış olanlar,** böyle imandan küfre, küfürden imana dönerek so-

nunda küfürde karar kılmış ve bu şekilde küfürü çoğaltmış olanlar **yok mu,** لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا **hiçbir şekilde Allah'ın bunları affetmesine ve doğru yola sevketmesine ihtimal yoktur.** Yani iman ederlerse kabul etmez değil, fakat çoğunlukla bunlar kalpleri mühürlü olduklarından can çekişme zamanına gelmedikçe iman etmezler ve belki o zaman bile etmezler. Ve iman etmeyince de لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ âyeti delaletince asla af yüzü görmezler. Tevbenin kabul edilebileceği bir zamanda tevbe edip ihlas ile iman etseler, gelecek olan اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا istisnası gereğince kabul edilir ve affedilebilirlerdi ama etmezler ki... Bunun için, بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا **münafıklara müjde et ki, onlara acıklı bir azab muhakkaktır.** Bu bölüm, bu âyetin doğrudan doğruya veya dolayısıyla münafıklarla ilgisini ifade eder. Gerçekte münafıklar, görünüşte iman ederler, sonra gizli gizli küfürler yaparlar, sonra müminleri görünce yine "amenna" (inandık) derler. Ara bozuculuk ve fesatta ısrar ederler. Bununla beraber âyetin zahiri, açıktan açığa imandan küfre, küfürden imana defalarca değişiklik gösteren ve sonunda küfürde karar kılan fertler ve toplumlar hakkındadır ki, münafıklar da bunlara dahildir. Ve rivayet olunduğuna göre bunun asıl iniş sebebi yahudilerdir. Çünkü yahudiler, önce Hz. Musa'ya iman ettiler, sonra buzağıya taptıkları zaman küfrettiler, sonra Hz. Musa dönünce yine iman ettiler, sonra Hz. İsa'yı inkâr ettiler, sonra da Hz. Muhammed (s.a.v.)'a küfretmekle inkârlarını artırdılar ki, âyet bunların bu hallerini tasvir edip böyle olanları da bunlara katmış. Münafıklar da bunlara benzediği ve bunlara dost oldukları için بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ *"münafıklara müjde et"* diye inzar (korkutma) yerinde tebşir (müjdeleme) ile tehekküm (alaya almay)e tabi tutulmuşlardır. Demek oluyor ki, bu gibi döneklik ve kararsızlıklar sadece fertler hakkında değil, toplumlar hakkında da felaket sebebidir. Çünkü yahudilerin âyette tasvir olunan bu durumları fertlerinin değil, toplum ve milletlerinin durumudur. Çünkü Hz. İsa'ya ve Hz. Muhammed'e küfreden fertler ile buzağıya tapan ve ondan önce iman eden fertlerin aynı olmadığı malumdur. Fakat bu değişim ve kararsızlık, o milletin genel bir karakteri olmuştur. Şu halde burada bir zamanlar İslâm dinine hizmet etmiş olup da, sonra kâh küfür ve kâh iman, şuraya buraya bocalıyarak sonunda kâfirlere dönmüş olanların kurtuluş ve selamet bulmalarına asla ihtimal olmadığı da anlatılmış oluyor. Nitekim Endülüs'te dinden dönenlerin hiçbiri dünyalarını kurtaramamışlar, hepsi yok olmuşlardır. Yani: اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ **Onlar ki müminleri bırakıp, kâfirleri dost edinirler ve onların arkalarından giderler.** Münafıklar, müminlere karşı yahudilerle dostluk ediyorlardı. **Bunlar** اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ **o kâfirlerin yanında izzet (şeref) ve kuvvet**

mı arıyorlar? Onlara dost olmakla izzet ve şeref bulacaklarını, üstün geleceklerini mi sanıyorlar? Ne kadar yanılıyorlar. **Çünkü** فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا **bütün izzet Allah'ındır.** Ve ancak ondan alınır, Allah'ın izzet vermediği kimseler hiçbir şekilde aziz (şerefli) olamazlar. Allah ise müminleri şerefli kılmıştır. وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ *"Şeref, Allah'a, Resulüne ve müminlere aittir".* (Münafikûn, 63/8) Şu halde kâfirlerin dostluğundan şeref beklemek ne kadar terstir.

وَقَدْ نَزَّلَ : Âsım ve Yakub kırâetlerinin dışında meçhul sığasiyle وَقَدْ نُزِّلَ okunur. عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ **Halbuki daha önce size kitapta Allah şöyle indirmiş, şöyle indirilmiş idi:** اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا **Ki Allah'ın âyetlerine küfredilirken ve alaya alınırken işittiğiniz zaman** فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ **o kâfirler ve alaycılarla beraber oturmayınız,** حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ **ta ki başka söze dalsınlar.** O halde onlarla beraber oturmaktan bile sakınmak ve imanın şerefini korumak gerekirken onlarla dost olmak ve onlardan şeref beklemek nasıl olur?

Mekke'de müşriklerin durumlarına karşı Peygamber'e hitap edilerek, وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ *"Âyetlerimiz üzerine lüzumsuz münakaşaya dalan kimseleri gördüğün zaman onlardan uzaklaş ki, ondan başka bir söze dalsınlar"* (En'am, 6/68) âyeti inmişti. Medine'de de yahudi hahamları bulundukları meclislerde Kur'an'dan küfür ve alay ile bahsederler ve münafıklar da onlarla beraber bulunur, dinlerlerdi. Bundan dolayı o âyet meâl olarak anılmış ve bu şekilde Peygamber'e hitabın, bütün ümmetine hitap etmek demek olduğu anlatılmış ve buyurulmuştur ki: اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ **Bu takdirde,** yani Allah'ın âyetleriyle küfür ve alay edilirken yanlarında oturduğunuz takdirde **siz onların, o kâfir alaycıların aynısınız.** O zaman siz de onlar gibi kâfir olursunuz. Bu âyetin zahirine bakarak Allah'ın âyetleri ile alay etmek küfür olduğu gibi, o esnada yalnız onların yanında oturmak da küfür olacağı anlaşılıyor.

Bununla beraber Akaid âlimleri bunu rıza (hoşgörme) ile kayıtlandırmışlar ki, buna karine de nüzul sebebinin münafıklar hakkında olmasıdır. Fakat rıza itirazı terketmek demek olduğuna göre açık veya gizli itiraz edilmedikçe kişi küfürden kurtulmuş olamaz. Kalkıp gitmek de bir itiraz demektir. Meğer ki اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ *"Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde küfre zorlanan kimse hariç"* (Nahl, 16/106) olsun. Oturur onlar gibi olursa ne mi olur? اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِى جَهَنَّمَ جَمِيعًا **Şüphesiz ki Allah münafıklarla kâfirlerin hepsini cehennemide toplayacaktır.** Dünyada Allah'ın âyetleriyle alay etmek için toplandıkları gibi, ahirette de cehennem azabında öylece toplanırlar.

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ **O münafıklar ki sizi gözetir beklerler** فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ

derken Allah tarafından size birtakım fetihler oluverirse قَالُوٓا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ **"Biz, sizinle beraber değil miydik?" derler,** hemen ganimete konmak isterler. وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ **Ve şayet nasib kâfirlerin olur, zafer kâfirlere nasib oluverirse o zaman da onlara** قَالُوٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **"biz size üstün gelmedik mi? Ve sizi müminlerden muhafaza etmedik mi?" derler.** Onlara minnet edip bir hisse kapmak isterler. Bu söz başlıca iki mânâya müsaittir. Birisi: "Fırsat elimizde değil miydi? Biz de müminlerle beraber olup sizinle harbetseydik, sizi mağlub ve perişan etmez miydik? Halbuki siz dışardan uğraşırken biz kaleyi içinden fethettik, müminlere yardım etmedik. Sizin hesabınıza onlara propaganda yaptık, aldattık, kalblerine korku düşürdük ve sonunda bu sayede siz muzaffer oldunuz. Şu halde bu bizim mevkiimiz sizden yüksektir" demek olur ki, tefsircilerin çoğunluğu bunu tercih etmişlerdir. Diğeri de: "Siz müslümanları kuvvetli zannedip müslüman olacakken biz size yasaklamadık mı? Muhammed'in işi zayıflayacak siz kuvvetleneceksiniz diye sizi imandan vazgeçirmedik mi? Bakınız işte dediğimiz oldu, bizim kanaatimiz size galip geldi, şu halde üstünlük asıl bizimdir. Bu zaferin ganimetine sizden çok biz layıkız" demektir ki, bazı tefsirciler de bu mânâyı seçmişlerdir.

فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ Şu halde bu böyle kalmayacak, **kıyamet gününde Allah aranızda hükmedecek,** o zaman mümin ile münafık tamamen seçilecektir. Dünyada zahir ile hükmolunur, zahirde kelime-i şehadet söyleyip müslüman görünene müslüman muamelesi yapılır. Fakat ahiret için ise böyle değildir. Şunu bilmelidir ki, وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا **Allah kâfirler için müminler üzerine kesin olarak yol vermez.** Dünyada bazan kâfirler zafer kazansalar, müminlere hakim görünseler bile, bu bir yol, bir kanun, bir şeriat değil, geçici ve devamsız bir imtihan ve istidrac (şerre bağlı başarı)dır. Kalblere işleyecek delil ve burhandan mahrum, gelip geçici şeylerdir. قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ ، شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ *"Adaleti yerine getirici ve Allah için şahitler"* olan hak ve adalet ehli muhakkak onlara üstünlük sağlarlar. Dünyada olmazsa, ahirette üstün gelir. Allah'ın şeriatinde, hak kanunda mümin kâfirden daima şereflidir. Onun altında kalmaz, onun ayağının altına düşmez. Şerefiyle ölür, hakkın şerefini çiğnetmez. Ve işte bu hikmetten dolayıdır ki, bir mümin kadının kâfirle evlendirilmesi caiz olmaz, küfür olur. Çünkü onu onunla evlendirmek, mümin üzerine kâfire yol vermek, o mümin kadını kâfirin istilasına terketmektir. Allah ise وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا buyurmuştur.

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ **Şüphe yok ki münafıklar Allah'a hile yapmaya**

kalkışıyorlar. Kalblerinde küfür saklayıp, zahirde mümin görünüyorlar ve sanki bununla Allah'ı aldatmak istiyorlar. وَهُوَ خَادِعُهُمْ **Halbuki Allah onların hilelerini kendi başlarına geçirmiştir.** (Bakara sûresinin başındaki münafıklarla ilgili âyetlere bkz. 2/8-20) وَاِذَا قَامُٓوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى **Bunlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel, istemeye istemeye çok tembellik ile kalkarlar.** Çünkü bunlar يُرَٓاؤُ۫نَ النَّاسَ **insanlara gösteriş yaparlar,** وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ **ve Allah'ı hatırlarına getirmezler, yadetmezler,** اِلَّا قَل۪يلًا **anarlarsa pek az anarlar ki,** o da ağızlarındadır. **Bunlar bunu yaparken** مُذَبْذَب۪ينَ بَيْنَ ذٰلِكَ **iman ile küfür arasında kararsız, tereddüt içinde, şaşkın bir haldedirler.** لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ **Ne onlara, ne de onlara,** yani ne müminlere mal olurlar, ne de kâfirlere. İkisi arasında bocalar dururlar, çünkü bunları Allah şaşırtmıştır. وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلًا **Allah'ın şaşırdığına da artık bir yol bulamazsın.** Nerede kaldı ki ona hidayet edebilesin. Şu halde, يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِر۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَ **Ey inananlar! Siz inananları bırakıp da kâfirleri dost edinmeyiniz.** اَتُر۪يدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُب۪ينًا **Münafık olduğunuza dair Allah için aleyhinize açık ve savunulması mümkün olmayan bir delil ve burhan vermenizi ister misiniz?** Elbette istemezsiniz değil mi? Halbuki müminleri bırakıp kâfirlerle dostluk yapmak münafıklığın açık bir delilidir. اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ **Münafıklar hiç şüphe yok ateşin en alt tabakasındadırlar.** Bunlar, kâfirlerin en çirkini, en düşkünü olduklarından, yerleri de cehennemin dibidir. وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَص۪يرًا **Ve artık onları buradan kurtaracak bir yardımcı, bir kurtarıcı bulamazsın.** اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا **Ancak iki yüzlülükten tevbe edenler** وَاَصْلَحُوا **tevbe edip** وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ **halini düzeltenler, halini düzeltip Allah'a tutunanlar,** وَاَخْلَصُوا د۪ينَهُمْ لِلّٰهِ **Allah'a tutunup, Allah için dinlerini halis kılanlar hariçtirler.** فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِن۪ينَ **Çünkü bunlar kendilerinden hiç iki yüzlülük sadır olmayan müminlerle beraberdirler.** وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ اَجْرًا عَظ۪يمًا **Allah da müminlere muhakkak büyük bir mükafat verecektir.** Şu halde o tevbe edenler de bundan hisseli olacaklardır.

Ey insanlar, مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ **siz şükreder ve iman ederseniz, Allah size azabı ne yapacak?** Çünkü azabın Allah tarafından konulmasının hikmeti, inkâr ve küfürden çekindirmek, şükür ve imana sevk içindir. Şu halde şükür ve iman hasıl olduktan sonra Allah kullarına azab edip de ne yapacak? وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَل۪يمًا **Halbuki Allah şâkir ve alîmdir:** Şâkirdir, yani azıcık bir taate büyük sevab ile karşılık verir. Alimdir, yani pek büyük bir kadir (değer) bilendir, şükür ve imanınızın kadrini bilir, takdir eder. O halde ihlas ile tevbekar olup halini düzelten ve Allah'ın dinine sarılıp şükür ve iman yolunu tutanların mükafat ve sevabdan mahrum kalmaları nasıl tasavvur olunur? Demek azab,

inkâr ve küfürde ısrar etmenin ve Allah'ın koyduğu hükümlere karşı gelmenin bir sonucu ve ilâhî bir hikmet meselesidir. Varlığın konuluşu, ilâhî rahmet içindir, şükür ve iman da bunun yoludur. İnkâr ve küfür ile Allah'dan kaçanlar bu yoldan sapmaya, bu Hakk'ın koyduğunu bozmaya ve Allah ile mücadele etmeye savaşmış olduklarından dolayı, Allah'dan ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olurlar. Allah'ın mülkünden dışarı çıkmak mümkün olmadığı için, azab da işte bu meydana getirme işinin ve bu uzaklaşmanın gerekli bir sonucu olur. Bu sonuç esasen doğru ile yanlış, hayır ile şer, güzel ile çirkin arasındaki fark ve üstünlüğe göre sıralanmıştır. Bu da Allah Teâlâ'nın vacib olan vücuduyla, ortağının mümkün olmayışı arasındaki karşılıklı ilginin bir dalıdır. Şu halde inkâr ve küfürden sonra da olsa şükür ve iman ile Allah'a yaklaşma yolu tutulunca artık azab için hiçbir sebep kalmaz. Şâkir ve alîm olan Allah, muhakkak o şükür ve imanın mükafatını ihsan eder. Şükür ve imandan sonra inkâr ve küfüre sapıp Allah'dan ve Allah yolundan kaçanlar azaba varacakları gibi inkâr ve küfürden sonra da olsa şükür ve iman yolunu tutup Allah'a doğru gidenler de muhakkak Hakk'ın rahmetine vasıl olurlar. Şu halde hayat cereyanı yürüyüp dururken, "Artık ben vazifemi yaptım" deyip de Allah'a karşı gururlanarak şükür ve imandan sonra saygısızlığa, inkâr ve küfüre sapmak caiz olamayacağı gibi, "Ben şimdiye kadar inkâr ve küfür yolunda dolaştım, günahlara daldım, bundan sonra kurtuluş imkânı kalmamıştır" diye ümitsiz olup da henüz fırsat eldeyken tevbe ve düzelmeden yüz çevirmek de caiz değildir. Derhal kötülüklerden tevbe edip şükür ve iman yolunu tutmalıdır. Zira Allah şükredenleri takdir eden ve her şeyi bilendir.

Şükür ve iman ile inkâr ve küfrün hükümlerini takdir sırasında geçmiş açıklamaların tamamlayıcısı ve yeni beyanların başlangıcı olmak üzere şu ilâhî ahlâkı bilmek ve tevbekar olanlara geçmişten dolayı kınama ve kötülemede bulunmamak gerekir:

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ

مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَم۪يعًا عَل۪يمًا ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا

اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُٓوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَد۪يرًا ﴿١٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

148- Allah, zulme uğrayanların dışında, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanmaz. Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

149- Bir hayrı açıklar yahut gizlerseniz, yahut da bir kötülüğü bağışlarsanız, biliniz ki, Allah da çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kadirdir.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ **Allah, kötü sözün açıklanmasını sevmez.** Kötü fiil şöyle dursun, kötülüğün söz kabilinden olarak bile meydana konulmasını istemez, buğzeder. Gerçi Allah, ne fiil olarak, ne söz olarak, ne gizli, ne aşikâr kötülüğün hiç birini sevmez. Fakat ister sözle olsun ilan edildiği ve açıklandığı zamandır ki, bilhassa gazab ve azab eder. Ve işte ilâhî azabın sır ve hikmeti bu noktada, yani Allah'ın kötülüğü sevmemesindedir. اِلَّا مَنْ ظُلِمَ **Ancak mazlum (zulme uğrayan) hariç.** Zulmedilmiş, hakkına tecavüz olunmuş olan kimse feryad edebilir, zalim aleyhine bağıra bağıra beddua edebilir veyahut ondan yakınarak kötülüklerini söyleyebilir, hatta kötü sözlerine aynen karşılıkda bulunabilir. وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا **Ve Allah zulme uğrayanın feryadını dinler, halini bilir.**

Bu âyetin sebebi nüzulünde deniliyor ki, bir gün Peygamberin huzurunda bir adam Hz. Ebu Bekir'in yüzüne karşı küfretmiş, o da birkaç kere sustuktan sonra sonuçta karşılık vermişti. Karşılık verince Peygamberimiz meclisten kalkıverdi. Hz. Ebu Bekir: O bana söverken oturuyordunuz, ben karşılık verince kalktınız" dedi. Resulullah da: "Bir melek senin tarafından cevap veriyordu, sen karşılık verince o melek gitti, şeytan geldi, şeytan gelince ben de oturmadım" buyurdu ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bir rivayete göre de, bir topluluğa bir misafir gelmiş, yemek vermemişler, şikayet etmiş, şikayetinden dolayı da azarlanmış, bunun üzerine bu âyet inmiş. Hakkına riayet edilmeyen misafirin mazlumlar arasında bulunduğu ve şikayete hakkı olduğu açıklanmıştır.

اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ **Siz sözlü veya fiili olarak herhangi bir hayrı açık veya gizli yapar** اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ **veya kendinize karşı yapılan bir kötülüğü affederseniz,** yani bilhassa affetmek hayrını yaparsanız فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا **şüphe etmeyiniz ki, Allah çok affedici ve her şeye gücü yetendir.** Affı çok, kudreti pek

büyüktür. Şu halde ilâhî ahlâk ile ahlâklanınız da, gücünüz yeterken affediniz ki, Allah katında affa mazhar olasınız ve mükafatınızı alasınız.

Fakat bu ilâhî affa kimlerin nail olabileceğini iyi anlamak gerekir. Şöyle ki:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ
وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا
بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا
لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا
بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

Meâl-i Şerifi

150- Onlar, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederler, Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler. "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" derler. Bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isterler.

151- İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azab hazırlamışızdır.

152- Allah'a ve peygamberlerine iman edenler ve onlar arasında ayırım yapmayanlara (Allah) pek yakında mükafatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ "*Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler*" Bu âyetten anlaşılıyor ki, kâfirler başlıca üç kısımdır. Birincisi: Ne Allah, ne pey-

gamber tanımayan, hiç birine iman etmeyenler. İkincisi: İmanda Allah ile peygamberi birbirinden ayıranlar. Yani Allah'a iman iddiasında bulunup da Allah'ın gönderdiği peygamberlere inanmayanlar. Üçüncüsü: Peygamberlerin bazısını tanıyıp da bazısını tanımayanlardır ki, kitap ehlinden yahudi ve hıristiyanlar bu kısımdandır. Ve bu âyet doğrudan doğruya bunlar hakkında inmiş, iman ile küfür arasında orta bir derece, bir yol bulunmadığı ve peygamberlerden bazısını tanımamak, hepsini tanımamak ve hepsini tanımamak Allah'ı da tanımamak demek olduğunu göstermiştir. Yani Allah'a ve peygamberlerine küfreden (inkâr eden)ler, fakat bunu açıklıyarak değil, fikir ve mezhepleri bu küfrü gerektiren, وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ **ve Allah ile peygamberleri arasını imanda ayırdetmek isteyenler,** hatta bunu da genel olarak ve umumi şekilde açıklamayıp sözleri bunu gerektiren, وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ **biz bazısına inanırız ve bazısına inanmayız diyenler,** mesela "Musa, Üzeyr filan ve filan peygamberlere ve Tevrat'a inanırız, fakat İsa'ya ve Muhammed'e, İncil'e ve Kur'ân'a inanmayız" diyen yahudiler; aynı şekilde, "Musa'ya ve İsa'ya, Tevrat'a ve İncil'e inanırız ama, Kur'ân'a ve Muhammed'e inanmayız" diyen hıristiyanlar ve aynı şekilde yahudiler arasında "Muhammed bir peygamberdir ama, bizim peygamberimiz değildir" diye kaçamak yapan, وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا **ve bu şekilde iman ile küfür arasında bir yol tutmak isteyenler,** اُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا **İşte bütün bunlar muhakkak kâfirdirler ve küfürleri açıkça sabittir.** Zira iman ile küfür, hak ile batıl arasında bir mertebe yoktur. Bir peygambere küfretmek, peygamberliğe küfretmektir. Peygamberliğe küfretmek, bütün peygamberlere küfretmektir ve bütün peygamberlere küfretmek, Allah'a küfretmektir. Çünkü Allah'ın bir emrine küfretmek, genel olarak, Allah'a küfretmektir. وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا **Biz de üstün kudret ve büyüklüğümüzle bütün kâfirlere alçaltıcı, ihanetli, aşağılatıcı bir azab hazırlamışızdır,** sırası gelince tadacaklardır. Şu halde vaad edilen af ve mükafat böyle inkâr ve küfür sahiplerine değildir. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ **Allah'a ve peygamberlerine iman edip, bunlardan hiç birinin arasını ayırmayanlar yok mu?** اُولٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ **İşte Allah bunlara muhakkak mükafatlarını verecektir.** وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا **Geçmiş olan günahlarına da Allah gafûr (çok affedici), rahîm (çok merhamet edici)dir.** O mağfiret ve rahmet vadi işte bunlaradır.

Bu düzenlemeden sonra kitap ehlinin küfürlerini genişçe incelemek ve inatlarını açıklamak ve iptal (hükümsüz bırakmak) için buyuruluyor ki:

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا
مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ
جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ
بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى
سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ
ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا
مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ
بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ
وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ
وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ
الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ
عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ
مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ

هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لٰكِنِ
الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ
وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ
وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

153- Kitap ehli, senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişler ve: "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. Haksızlıkları sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine açık deliller geldiği halde buzağıyı (tanrı) edinmişlerdi. Onları bundan dolayı da affettik. Ve Musa'ya açık bir delil (yetki) verdik.

154- Söz vermeleri için Tur dağını üzerlerine kaldırdık. Onlara: "O kapıdan secde ederek girin" dedik. Yine onlara: "Cumartesi yasağını çiğnemeyin" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık.

155- Verdikleri sözden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerl, haksız yere peygamberlerini öldürmeleri ve "kalblerimiz kılıflıdır" demelerinden dolayı (başlarına türlü belalar verdik). Doğrusu Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar.

156-(Kalblerinin mühürlenmesinin diğer bir sebebi de İsa'yı) inkâr etmeleri ve Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarıdır.

157- Bir de "Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldür-

dük" demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler.

158- Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah, aziz (daima üstün)dir, hikmet sahibidir.

159- Kitap ehlinden hiçbir kimse yoktur ki, ölmeden önce ona (İsa'ya) iman etmiş olmasın. Kıyamet gününde o, onlara şahitlik edecektir.

160/161- Yahudilerin zulmetmeleri ve birçok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık.

162- Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve iman edenler, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Onlar, namazı kılan, zekatı veren, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerdir. İşte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.

يَسْئَلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ **Ey Muhammed! Kitap ehli,** senin peygamberliğine inanmak için, Allah tarafından Kur'ân'ın sana kelâm (söz) halinde indirilmiş olmasını yeterli görmüyorlar ve bunu semavi kitaplardan saymak istemiyorlar da, **senden kendilerine gökten bir kitap indirivermeni istiyorlar.** Bir kere Allah'ın değil, senin indirmeni istiyorlar. İkincisi, başkasına değil, kendilerine, kendi üzerlerine indirmeni istiyorlar ki, bununla peygamberliği kendilerinde görmedikçe ve kendilerinde peygamberliği tecrübe etmedikçe iman etmiyeceklerini anlatmış oluyorlar. Üçüncüsü, kitabın mânâ veya nazım ve mânâ olarak vahy yoluyla kalbe inmesine ve bundan sonra onun kullar tarafından yazılmasına kanaat etmeyip, gökten bir hatt (yazı) ile yazılmış levhalar veya sayfalar halinde belli bir cisim olarak şu maddi gökten düşüvermesini istiyorlar. Kitabın ulviliği ve semavi oluşunun, ancak böyle bir maddi ve cismani şekilde görmeleri halinde tasdik edilebileceğini iddia ediyorlar. Halbuki bu şartlar altında her cismin, Allah'ın kudreti yönünden bir kitap olduğunu, fakat okumasını bilmediklerini düşünmüyorlar. Âyetin zahirinden de anlaşılacağı üzere tefsircilerin çoğunun açıklamasına göre bu kitap ehlinden maksat yahudi-

lerdir. Rivayet ediliyor ki, Ka'b b. Eşref ve Finhas b. Azura gibi yahudi din adamları sırf tahakkum ve inat etmek için Peygamberimizin huzuruna gelmişler, "Eğer sen peygambersen bize Hz. Musa gibi gökten ve topu birden bir kitap indir" demişler. Bazıları bu kitabın Tevrat gibi levha üzerine ve bir semavi yazı ile yazılmış olmasını, diğer bazıları inerken kendilerinin de muayene ve görmelerini, diğer bazıları da filan ve filan diye bizzat kendilerine indirilmesini ve bunun içinde "Muhammed Resulullah" (Muhammed Allah'ın peygamberidir) diye yazılmış olmasını söylemişler, bu âyetler de bunun üzerine inmiştir.

Buyuruluyor ki:

Ey Muhammed! Sen bunların bu isteklerini büyük görme, bunu bunlara çok görme, فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ **çünkü bunlar Musa'dan bundan daha büyüğünü istediler** فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً **bize Allah'ı açıktan göster, dediler. Dediler de** فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ **bu zulümleri sebebiyle kendilerini yıldırım çarptı.** (Bakara sûresinin 55. âyetine bkz.) ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ **Sonra bunlara deliller geldikten,** yani Hz. Musa'nın Firavun'a karşı gösterdiği asâ, yedi beyza ve denizin yarılması mucizeleri gösterildikten **sonra** -ki henüz Tevrat inmemişti- **da tuttular buzağıya taptılar.** فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ **Böyle iken biz bundan affettik.** وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا **Ve Musa'ya sultan-ı mübin (açık hakimiyet),** yani üzerlerinde tesiri açık bir hükmedici sulta **verdik.** Öyle ki isyanlarına tevbe olmak için kendilerini öldürmelerini emrettik, وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ **ve misak (ahid)lerini almak için dağı, gölgelik gibi tepelerine kaldırdık,** وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا **ve kendilerine kapıdan usluca boynunuzu eğip secde ederek giriniz dedik.** وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِى السَّبْتِ **Ve sebt, yani Cumartesi günü kımıldamayın,** diğer deyişle bu günün hürmetine tecavüz etmeyin, balık malık avlamayın **dedik.** وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا **Ve böyle baskı ve zorlama ile bunlardan ağır bir ahidname aldık.**

İsrail oğullarının sözleşmelerini almak için Tûr'un bir gölgelik gibi başlarına kaldırılıp dikilmesi mucizesi hakkında birkaç söz vardır: Bazıları bu Tûr'dan maksadın Tûr-i Sina olduğunu söylemişler, bazıları da kelimenin asıl mânâsıyla bir dağ demek olduğunu açıklamışlardır. Bununla beraber anlaşılıyor ki, Kur'ân'da bu Tûr'u kaldırma olayı bir baskı ve zorlama mânâsını ifade etmek için getirilmiştir. Bakara sûresinde geçen خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ *"Size verdiğimize (Tevrat'a) kuvvetle yapışın."* (Bakara, 2/93) bunun açık bir ifadesi olduğu gibi, burada da سُلْطَانًا مُبِينًا deki sultayı açıklama sırasında zikrolunmuştur. Şu halde asıl maksad Tûr'un kaldırılmasının nasıl olduğu değil, gayesidir. Yani Allah Teâlâ

bunları kamil imanla değil, dağın altında kafalarını ezecek gibi bir vaziyette maddi kuvvetle bastırarak dine bağlamış ve çok ağır bir şekilde sözleşmelerini almıştır.

Bunlar bu ağır sözleşmeye bağlandıktan ve böyle zabt u rabt (sıkı bağlantı) altına alındıktan sonra sebat ettiler mi? Hayır. Tersine sözleşmeyi bozdular ve nice cinayetler yaptılar ve Allah'ın gazabına da asıl bundan sonra uğradılar. Bunu açıklamak için buyuruluyor ki: فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ **Bundan sonra sözleşmelerini bozmaları** ve gelecekte sayılacak olan cinayetleri işlemiş olmaları **sebebiyle...** Bu nazımda "ba"nın müteallakı (ilgilendiği kelâm) hazfedilmiştir ki, "Biz de belalarını verdik. Şu şu sebeplerden dolayı kendilerine lanet ve gazeb ettik" demektir. Nitekim Maide Sûresinde de فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ *"Andlaşmalarını bozmaları sebebiyle onları lânetledik."* (Maide, 5/13) diye açıklanmıştır. Bu gibi hazifler, sükût içinde duyan zihne mümkün olan her hatırayı atarak gayet belağatlı bir korkutma ifade eder.

Yani sözleşmelerini bozmaları وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın âyetlerini, hükümlerini ve emirlerini gösteren açık delilleri ve derin mucizelerini inkâr etmeleri,** وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ **ve birtakım peygamberleri haksız yere öldürmeleri,** وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ **ve bizim kalblerimiz** غُلْفٌ **"ğulf" tür demeleri sebebiyledir ki,** bunda iki mânâ vardır: Birisi, "Bizim kalblerimiz ilim mahfaza (kap)larıdır. Şu halde, ilmimiz sayesinde biz artık peygamberlere, filanlara muhtaç değiliz" demektir. Diğeri de, "Bizim kalblerimiz kabuklu, kaşerlidir, ne söylense etkilenmez. Şu halde yapılan davet ve telkinlerin hiçbiri kulağımıza girmez" demektir. Burada bu söze karşı bir cümle-i mutarıza (ara cümle) halinde şöyle buyuruluyor: Hayır bunların kalbleri ilim kabı ve ve doğuştan kabuklu olduğundan değil, belki طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ **Allah o kalblerin üzerine inkârlarını basmış;** küfrü, ısrar ve alışkanlıkları dolayısıyla artık onlara huy yapmış da, فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا **ondan dolayı iman etmezler, ancak pek azı hariç.** Yoksa ne ilim insanı dinden, imandan, Allah'dan, peygamberden müstağni (ihtiyaçsız) kılar, ne de aslî yaratılışta beşer kalbi bu kadar katı ve bu kadar zalim olur. Bir bu sebeplerle, وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا **bir de böyle huy edindikleri küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftirada bulunmaları.** Bunlar, Hz. Meryem'i zina ile suçlamak suretiyle büyük bir iftirada bulunmuşlar, bu da Allah Teâlâ'nın, beşerin dokunması olmaksızın bir çocuk yaratmaya kudretini inkâr etmelerinden dolayı olmuştur. Bunu inkâr ise, tabiatın ezeli olması davasıyla Allah'ı inkârdır. وَبِكُفْرِهِمْ buna işarettir. Bu küfürleriyle o

büyük iftirayı söylemiş olmaları, وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ **ve Allah'ın peygamberi olan Mesih Meryem oğlu İsa'yı biz öldürdük demeleri**, yani peygamberlik vasfıyla alay ettik ve böyle bir zatı öldürdük diye öğünmeleri **sebebiyledir ki, Allah bunları gazab ve düşüklüğe düçar etmiş, belalarını vermiştir.** وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ **Halbuki bunlar onu gerçekte ne öldürdüler, ne astılar.** Çünkü İsa'nın hakikati bir kelime, bir ruh idi. Bunu ise ne öldürebildiler, ne de asabildiler. وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ **Ve fakat şüpheye düşürüldüler, onlara öyle gibi gösterildi.**

Bu teşbih (benzetme) meselesinde çeşitli rivayetler vardır ki, başlıca iki vecih (görüş) vardır:

I- Kelâmcıların birçoğu demiştir ki, yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek istedikleri zaman Allah onu göğe kaldırdı. Yahudi reisleri de halkın fitneye düşmesinden korktular, bir insan tuttular, öldürüp astılar ve insanlara: "Mesih işte bu" diye aldatarak ilan ettiler. Çünkü halkın çoğunluğu onu şahsen değil, ancak ismiyle tanıyorlardı.

II- شُبِّهَ لَهُمْ demek, İsa'nın benzeri birine ilka olundu, başka bir insan ona benzetildi, ona benzer bir şekle konuldu demektir demişler ve bunda dört görüş nakletmişlerdir:

1- Yahudiler Hz. İsa'nın ashab (arkadaşlar)ı ile beraber filan evde bulunduklarını öğrendikleri zaman başlarında bulunan Yahuda, kendi adamlarından Taytayus adında birine eve girip İsa'yı öldürülmek üzere çıkarmasını emretmiş, o da girmiş, Allah Teâlâ da Hz. İsa'yı evin tavanından çıkarıp o adamı ona benzettirmiş, bundan dolayı onu Hz. İsa zannetmişler, tutup asarak öldürmüşler.

2- İsa'yı gözetmek için bir adam görevlendirmişler, İsa (a.s.) dağa çıkmış ve göğe çıkartılmış, Allah o gözcüyü ona benzettirmiş, onu yakalamışlar, öldürmüşler, "ben İsa değilim" demişse de dinlememişler.

3- Yahudiler Hz. İsa'yı tutmaya azmettikleri zaman ashabından on kişi beraberinde bulunuyormuş. Onlara: "Benim kılığıma sokulmaya razı olup cenneti satın alacak olan kim var?" diye sormuş. İçlerinden birisi de: "ben" demiş. Bundan dolayı Allah onu İsa'ya benzettirmiş, çıkarılmış öldürülmüş ve İsa yükseltilmiş.

4- Birisi İsa Aleyhisselam'ın ashabından olduğunu iddia edermiş ve münafıkmış. Gitmiş Hz. İsa aleyhine yahudilere yol göstermiş ve onu tutmak için yahudilerle beraber girmiş, Allah Teâlâ da onu ona benzettirmiş, bundan

dolayı o öldürülüp asılmış. Fakat görülüyor ki Fahruddin-i Razi'nin dediği gibi: "Bu vecih (görüş)ler birbirine zıt ve itişmektedirler".(1) Şu halde âyeti açıklama hususunda delil getirmeye elverişli değildirler.

Hıristiyanlar Filatos devrinde Hz. İsa'nın yahudiler tarafından öldürülüp asıldığını ve sonra ayağa kalkıp semaya yükseltildiğini söylemişlerdir. On iki Havariyyundan biri olan Yahuda Esharyutı'nın, yahudi kahinlerinden para alarak Hz. İsa'ya ihanet ettiği ve öldürülmesine yol gösterdiği, sonra pişman olup kendini astığı İnciller'de nakledilmektedir. Fakat hıristiyanlar, diğer taraftan, başlıca üç grup olarak, öldürmenin Mesih'le ilgisinin durumu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kısmı öldürme ve asmanın hem nâsut (cism)e hem lahut (ruh)a vaki olduğuna; fakat ruha dokunmakla değil, duygu ve şuur ile vasıl olduğuna kani olmuşlar ki, bunlara Melkaiyye denir. Diğer kısmı, öldürme ve asmanın iki cevher (esas)den doğmuş olan Mesih'in cevherine vaki olduğunu söylemişlerdir ki, bunlara Ya'kubiyye denir. Üçüncü bir kısmı da, onun cismi öldürüldü, ruhu yükseltildi demişlerdir ki, bunlara da Nesturiyye derler.

İmam Fahruddin Razi der ki: "Filozofların çoğu bu görüşe yakın bir kanaattedirler. Zira isbat edilmiştir ki, insan şu heykelden ibaret değildir. Belki ya bu beden içinde şerefli bir cisim veya zatında mücerred (soyut) ve bu bedeni idare eden bir ruhani cevherdir. Şu halde öldürme işi, o heykel (maddi yapı) üzerinde vaki olmuş, gerçekte İsa aleyhisselam olan nefs (ruh) ise öldürülmemiştir. Buna karşı, "Her insan böyle değil mi? O halde bunu İsa'ya tahsis etmenin mânâsı nedir?" de denilemez. Çünkü İsa'nın nefsi kudsî, ulvî, semavî, ilâhî nurlar ile çok parlatılmış, meleklerin ruhlarına çok yakın bir nefs idi. Böyle bir nefsin de öldürülmesi ve harab edilmesi beden ile büyük bir acı duyma olmaz ve karanlık bedenden ayrıldıktan sonra da kurtulup geniş semalara, Allah'ın nur âlemlerine yükselir, şirinlik ve saadeti büyür de büyür. Ve bilinmektedir ki, bu durumlar herkesde olmaz ve belki Âdem (a.s.)'in yaratılışının başlangıcından kıyamete kadar çok az kimseye nasip olmuştur. İsa (a.s.)'nın bu hale tahsisinde mânâ işte budur."(2)

Bu farklı görüşler hakkında buyuruluyor ki: وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ **Bu hususta, bu İsa işinde ihtilaf etmiş olanlar da** لَفِى شَكٍّ مِنْهُ **muhakkak bundan dolayı şüphe içindedirler.** مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ **Buna dair hiç bir ilimleri yoktur.** اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ **Fakat zanna tabi olmuşlardır.** وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا **Halbuki, biz Mesih'i öldürdük diyenler onu yakînen öldürmediler.** Şu halde öldürme cinayetiyle öğünmeleri

(1) Fahru'r-Râzî, a.g.e., XI, 102.

(2) Fahru'r-Râzî, a.g.e., XI, 103.

de bir yalandır. Çünkü bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. Onların ise öldürmeye teşebbüsten maksatları asla hasıl olmadı. Gerçi ortada bir cesedin öldürülmüş olduğu mahsus idi, fakat onların öldürmek istedikleri Mesih bu değildi, asıl Mesih'i öldüremediler, بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ **belki Allah onu kendine kaldırdı,** onların yok etmek istedikleri İsa'yı göklere çıkardı da kendilerini kötü zelil etti. وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا **Ve Allah ezelden aziz (üstün) ve hakim (hikmet sahibi)dir.**

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ **Kitap ehlinden gerek yahudi ve gerek hıristiyan hiçbiri yoktur ki, ölümünden önce İsa'ya iman edecek olmasın,** her halde edecektir, etmek mecburiyetindedir. Çünkü ölüm zamanında imanın faydası olmayacak, وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا **ve kıyamet gününde İsa onların aleyhlerine şahit olacaktır.** Tefsircilerden çoğunun açıkladığına göre "ـهِ" (hû) gizli zamiri İsa'ya قَبْلَ مَوْتِهِ zamiri de iman edecek olan kitap ehline racidir ve İbnü Abbas'dan da böyle nakledilmiştir. Yani İsa ölmeden önce demek değil, kitap ehlinden her biri ölmezden önce demektir. Fakat her halde iman edecek olunca, İsa niçin aleyhlerinde şahit olacak, denilirse, buna karşı وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّى تُبْتُ الْاٰنَ (Nisa, 4/18) âyetinde geçtiği üzere yeis imanı kabul edilmeyeceğinden dolayı bu imanlarının kendilerine faydası olamayacağı söylenmiştir. Fakat âyette حِينَ مَوْتِهِ "ölüm zamanı" buyurulmayıp قَبْلَ مَوْتِهِ "ölümden önce" buyurulduğuna nazaran bu cevap âyetin zahirine pek de uygun değildir. Şu halde âyetin meâli, ölümünden önce yahudiler İsa'yı yalanlamaktan, hıristiyanlar tanrılık isnadından tevbe ederek her halde İsa'ya iman etmek zorundadırlar, yani iman ile borçludurlar. Ölüm gelmeden, tevbe kapısı kapanmadan, zorunlu hale düşmeden önce tevbe edip imana gelmelidirler. Yoksa o zaman imanın da faydası olmayacak, İsa kıyamet gününde aleyhlerinde şahit olacak, yahudiler aleyhinde: "Ey Rabbim bunlar beni yalanladılar" diye; hıristiyanlar aleyhinde de: "Ey Rabbbim, bunlar bana ilâh ve Allah'ın oğlu" dediler, diye küfürlerine şahitlik edecektir. Demek olur ki, bunda hem İsa'nın yükseltilmesi, hem ilâhî izzeti açıklama vardır. Demek ki Fransız filozoflarından Ernest Renan'ın tarihi inceleme davası altında Hz. İsa'yı, nebilik ve resulluk iddia etmemiş, ancak halk hem Roma hükümetine, hem de yahudi başkanlarına olmak üzere iki vergi altında ezilmekte olduklarından dolayı, Roma hükümetinin tanınıp, yahudi reislerine vergi verilmemesi hakkında ahaliyi kışkırtma ve tahriklerde bulunmuş olduğundan dolayı yahudiler tarafından öldürülmüş normal bir şahıs olarak tasvir etmesi, hıristiyanlıktan kaçmak için yahudilerin Hz. İsa'yı yalanlama ve öldürme davasına katılmaktan başka bir şey

değildir.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا **Yine bu kitap ehlinden yahudi olanların,** yani buzağıya tapmaktan pek acı bir şekilde nefislerini öldürerek tevbe edenlerin sırf **zulümlerinden dolayıdır ki,** حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ **kendilerine herkes gibi helal kılınmış olan tertemiz nimetleri haram kıldık,** onları o güzel şeylerden mahrum ettik. (Âl-i İmran, 3/93. âyet ile En'am, 6/146. âyetlerin tefsirine bkz.)

Bu mahrum edilişleri, o temiz, helal nimetleri yemekten yasaklanmaları hep zulümleri sebebiyle وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا **ve Allah yolundan pek çok menetmeleri,** وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ **ve faizden yasaklanmış oldukları halde faiz almaları** وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ **ve insanların mallarını batıl yollarla yemeleri sebebiyle oldu. Bundan başka** وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا **bunların kâfirlerine, yani küfürlerinde ısrar edip sana iman etmiyenlerine ahirette çok can yakıcı bir azab da hazırladık.** لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ **Fakat ey Muhammed, bu kitap ehlinden** -Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi- **sağlam bilgi sahibi olanlar ve doğru iman sahibi bulunanlar,** ... يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ **hem sana inmiş olana, hem de senden önce inmiş bulunana iman ederler.** وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ ***"Namazı kılanlar"*** ilk bakışta وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ atıflarıyla ahenk bakımından bunun da her halde واو "vav" ile وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ olması gerekirdi gibi sanılır. Fakat Bakara sûresinde لَيْسَ الْبِرَّ âyetinde وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ (Bakara, 2/177) fıkrasında da geçtiği üzere, bu gibi yerlerde Arap dili, fıkralardan herhangi birine bir özellik vererek dikkat çekmek istediği zaman irabı değiştirerek "şuna özellikle önem veriyorum" mânâsına اعنى "a'nî" takdiriyle üstünlü olarak okur ki, buna "medh üzere nasb" tabir olunur. Ve hatta mevsuf (nitelenen) ile sıfat arasında uygunluk zorunlu iken, bu üstün okuma bazan bir sıfatta bile yapılır da مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْكَرِيمِ "cömert olan Zeyd'e uğradım" diyecek yerde, الْكَرِيمِ sıfatı الْكَرِيمَ diye üstünlü okunabilir. İşte burada da salat (namaz)ın üstünlüğüne işaret için namaz kılmaya özellikle önem verilerek وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ yerinde وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ buyurulmuştur ki bunun sonucu وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَاَعْنِى الْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ demek gibidir. Bundan başka bir de İmam Kisai'nin tercih ettiği yön vardır ki, o da bunun üstünlük olmayıp بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ deki «مَا» ya atfile kesreli olması, yani iman edenler meyanında değil, iman olunanlar meyanında getirilmiş bulunmasıdır ki bu şekilde namaz kılanlardan maksat, ahid lam'iyle peygamberler veya melekler demek olur. Bununla beraber önceki vecih daha tercihe şayan görülmüştür. Şu halde mânâ: O sağlam ilim sahipleri, inananlar ve namaz kılanlar ki, özellikle önem verilmeye değer ve öğülmüşlerdir, وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ **ve zekatlarını verenler,** وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve ahiret gününe iman**

edenler var ya أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا işte ey Muhammed, biz o kâfirlere karşılık bütün bunlara muhakkak büyük bir mükafat vereceğiz.

Hz. Musa'nın levhalarını ileri sürerek Kur'ân'ı hiçe sayıp üzerlerine gökten bir kitap indirilmesini isteyen ve bu olmadığı takdirde Muhammed (a.s.)'in peygamberliğinin sabit olamayacağı iddiasında bulunan kitap ehli bu istekleriyle manen aleyhlerinde ilâhî bir kitabın inmesini istemiş olduklarından tercüme-i hal (öz geçmiş)lerini, geçmiş ve geleceklerini tasvir eden ve anlatan bu açık âyetler indirildikten sonra, o sorularında ortaya atmak istedikleri şüphenin hem ilmi ve hakikî, hem de inandırıcı ve susturucu bir şekilde cevabı açıklanarak buyuruluyor ki:

Ey Muhammed!

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ
وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا
(١٦٣) وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ
عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١٦٤) رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ
لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا (١٦٥) لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَ
الْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (١٦٦) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا (١٦٧) إِنَّ الَّذِينَ

كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًاۙ ﴿١٦٨﴾ اِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًاۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

Meâl-i Şerifi

163- Muhakkak biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.

164- Daha önce sana anlattığımız peygamberlerle, anlatmadığımız başka peygamberlere de (vahyettik). Ve Allah Musa ile de konuştu.

165- Peygamberleri müjdeciler ve azab habercileri olarak gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah mutlak üstündür, yegane hikmet sahibidir.

166- Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de kafidir.

167- Şüphesiz inkâr edip, insanları Allah yolundan alıkoyanlar, derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.

168- Muhakkak Allah, inkâr edenleri ve zulmedenleri ne bağışlar, ne de doğru bir yola eriştirir.

169- Onları ancak cehennemin yoluna (iletecek ve) onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu ise Allah'a çok kolaydır.

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِه۪ **Muhakkak ki biz sana tıpkı Nuh'a ve ondan sonraki bütün peygamberlere vahyettiğimiz gibi vahyettik.** Yani mücerred bir ilham, bir saniha (çok düşünmeksizin akla doğan fikir), bir feraset (çabuk seziş) değil, bütün peygamberlerde kanun olan bir vahy ile vahyettik.

Sana olan vahy, o peygamberlerde cereyan eden ve onları peygamber tanıtan vahiylerin bütün türlerini içeren ve onların tamamının benzeridir. Şu halde seni onlardan ayırt etmek küfür ve inattan başka hiçbir şey değildir. Sen ilk gelen bir peygamber değilsin. Nuh'tan sana gelinceye kadar nice peygamberler gelmiştir. Ve bunların içinde kitap ehlinin doğruladıklarını iddia ettikleri birtakım meşhur peygamberler vardır ki, şimdi isimleri anılacaktır. Ve bunlar öyle hep semadan birer kitap indirmemişlerdir. Musa'nın levhaları mucizesi hepsinde olmamıştır. Ve peygamberliğin zorunlu gereksinimlerinden değildir. Peygamberliğin aslı, bir Allah vergisi olan özel vahiydir. Bütün peygamberler böyle ilâhî vahy ile peygamber olmuşlardır. Sana da bütün onlara vahyolunduğu gibi vahyedilmiştir ve sende onların hepsinin vahy şekli tecelli etmiş ve sana indirilen kitap bu şekilde indirilmiştir. Böyle iken o kitap ehlinin diğer peygamberleri tasdik ettiklerini iddia edip de seni onlardan ayırmaya kalkışmaları ve Allah'dan böyle bir vahy ile indirilen bir kitabı nebilik ve resullük için yeterli görmeyip de üzerlerine gökten bir kitap indirmeni istemeleri, yalnız sana inanmamak değil, hiçbir peygambere inanmamaktır, bu da Allah'a inanmamaktır.

Îhâ «الايحاء» vahy göndermektir. İbnü Esîr'in Nihaye"de ve Süyutî'nin "Dürri Nesir"de zikrettikleri üzere vahy, lugatta risalet, kitabet (yazmak), işaret, ilham, gizli söz mânâlarına gelir[1]. Ve kelimenin aslı, sürat mânâsınadır. Firuz Abadî'nin "Besair" de açıklamalarına göre vahy, asıl lugatte süratli işaret demektir. Bu mânâ, kâh remiz ve tariz (üstü kapalı söyleme) yoluyla söz ve kâh terkib (kompozisyon)den ayrılmış ses ve kâh organlardan biriyle işaret ve yazmakla olur. Nitekim فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا *"Onlara (Zekeriya), akşam sabah (Rabbinizi) tesbih edin diye işaret etti."* (Meryem, 19/11) İlâhî sözü bu mânâya gelir ki, remiz veya itibar veya kitabet (yazmak) denilmiştir. يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا *"İnsan ve cin şeytanları aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"* (En'am, 6/112). Aynı şekilde وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ *"Şeytanlar, dostlarına fısıldarlar"* (En'am, 6/121) âyetlerinde de vahy bu şekiller üzerinedir ki, مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ *"İnsanlara kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden"* (Nas, 114/4) şerefli nazmında işaret olunan vesvese ile olur. Bir de vahy, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve velilerine öğretilen ilâhî kelimeye denir. Bu da وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِىَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ *"Allah hiçbir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahy ile, yahut perde ar-*

---

(1) İbnu'l-Esîr, en-Nihaye, fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser, V, 163; es-Suyûtî, ed-Dürrü'n-Nesîr, IV 212, (İbnü'l-Esîr'in Garîbü'l-Hadîs'i ile birlikte).

kasından konuşur; yahut bir elçi gönderip, izniyle dilediğini vahyeder" (Şûrâ, 42/51) ilâhî sözünün delalet ettiği üzere birkaç çeşittir ki, ya Cibril aleyhisselamın Hz. Peygamber'e belli şekilde tebliği gibi zatı görülür ve kelâm (söz)ı işitilir, görülen bir elçi aracılığıyla veya Hz. Musa'nın Allah'ın kelamını işitmesi gibi görmeksizin sözü duymakla veya إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِى رُوعِى *"Rûhu'l-kudüs benim kalbime üfledi"* nebevî hadisinde[1] açıklandığı üzere samimi kalbe üflemekle veya وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ *"Musa'nın annesine o (çocuğu)nu emzir diye ilham ettik"* (Kasas, 28/7) gibi ilham ile veya وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ *"Rabbin balarısına vahyeti"* (Nahl, 16/68) gibi teshir (emre boyun eğdirme) ile veya rüyayı saliha (doğru rüya) ile olur. Nitekim Resulullah (s.a.v.) انْقَطَعَ الْوَحْىُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ *"Vahiy kesilmiş, yalnız hayırlı alâmetler kalmıştır ki, o da müminin rüyasıdır."* buyurmuştur[2]. Zikredilen âyette ilham, teshir, rüya الاَّ وَحْيًا ile; kelâmı duyması أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ile; Cibril'in tebliği de أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً ile ifade olunmuştur. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِىَ إِلَىَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَىْءٌ *"Allah'a karşı yalan uyduran-dan, ya da kendisine bir şey vahyedilmemiş iken bana da vahyolundu diyenden daha zalim kimdir?"* (En'am, 6/93) âyetinde zikredilen, vahy çeşitlerinden hiçbiri olmadığı halde, "oldu" diye iddia edenler hakkındadır. Hasılı bir çok âyetlerde vahy bu çeşitli mânâlarda kullanılmıştır ki, bunların hepsinde süratli işaret mânâsı vardır. Zeccac vahyin lugat bakımından genel mânâsını, الاعْلاَمُ عَلَى سَبِيلِ الْخَفَاءِ "gizli bir şekilde bildirmek" diye tarif etmiştir. Zira sürat, bir gizliliği de gerektirir. Şu halde kim olursa olsun diğerine gizli bir şekilde bilgi verir, bir ilim telkin ederse ona genel mânâsıyla bir vahy yapmış olur. İ'lâm, ilimden alındığına ve ilim ise çeşitli de-recelere dayanmakla beraber hatayı içermiyeceğine göre, vahyin gizli yol olmakla beraber, muhakkak sonunda isabetli bir telkin ve işaret olması gerekir. Ve isabetsiz olanlarda kullanılması mecaz olur. Ancak gayesinin hayır olması şart değildir. Bunun için bir fesatçının gizliden gizliye bir fesat belletmesine ve şeytanların aldatmalarına da genel mânâsıyla vahy denilebilir. Şu halde gerçek mânâsıyla vahy denildiği zaman sürat, gizlilik mânâlarıyla beraber bir ilmî kıymet de istenir ki, bu ilmî değer, o i'lâm ve işareti yapanın hal ve şanına ve alanın irfan kabiliyetine göre çeşitli derecelerde tasavvur olunabilir.

Demek ki genelde vahyin, ilk iş olarak ikiye ayrılması gerekir ki, biri Allah'dan başkasından olan işaret ve i'lâm, diğeri de Allah tarafından olan işaret ve

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, I, 268 (707).

(2) Buharî, Tabir, 5; Müslim, Salat, 207,208; Ebu Davud, Salat, 143; Tirmizî, Rüya, 2; Neseî, Tatbik, 9,62; İbn Mace, Rüya, 1; Muvatta, Rüya, 3; Dârimi, Salat, 77; Rüya, 3; Ahmed b. Hanbel, I, 219, III,267, V,454, VI,129.

i'lâmdır. Vahy esas lugatta bunların hepsini içine almakta ise de, lugat örfünde ancak Allah tarafından olana işaret ve i'lâma isim olmuştur. Mutlak olarak vahy denildiği zaman da bu anlaşılır. Bunun da وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ (Şûrâ, 42/51) âyetinden anlaşıldığı üzere çeşitli şekilleri ve bunların peygamberlere mahsus olup olmayanları da vardır. Şu halde genel mânâsıyla vahy, peygamberlere mahsus değildir. Fakat peygamberlere mahsus olan bir çeşit vahy vardır. Bu özel mânâsıyla peygamberlik vahyi, diğer beşerî ilimlerin üstünde özel bir keyfiyet ve kesin zorunluk ile gerçekliğinde şüphe olmayan bir ilim telkin eden hakkın tecellisinin özel ismidir. Şer'an (dinî yönden) vahy denildiği zaman da bu mânâ kastedilir. Vahyin diğer kısımları hem peygamberlerde, hem de diğerlerinde bulunabilir. Fakat tam mânâsıyla peygamberlik, hangi çeşitle olursa olsun hiç şaşmayan özel bir vahy ile başlar ve tecrübe ile ortaya çıkar. Vahyin diğer kısımları ise bunu istidlal ile mülahaza ve tasavvur edebilmek için yeterli bir sebep teşkil eder. Yani her vahy, ruhî bir hadisedir. Gerek açık duyular ve gerek gizli duyulardan kalbe gizli bir yol ile süratli bir anlayış telkin eden rûhanî bir iniştir. Eğer bu inişin, emin bir ruh ile olduğu tecrübeyle bilinirse, tam mânâsıyla vahy tahakkuk etmiş (gerçekleşmiş) ve o zat peygamberlik makamını kazanmış olur. Nitekim نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ *"Onu, Ruhu'l-Emin (Cebrail), senin kalbine, uyarıcılardan olman için indirdi"* (Şuara, 26/193-194) buyurulmuştur. Fakat Emin Ruh ile olduğu belli olmaz, kâh isabet eder, kâh da etmezse, o ya hiç vahy değildir veya vahy olsa bile hak peygamberlik bahşeden tam ve özel vahy değildir. İşte burada اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِه۪ buyurulmasında önce bu vahyin ilâhî vahy olduğuna ve ikinci olarak peygamberlere vahyin bu özel yüksekliğine işaret buyurulmuş ve üçüncü olarak Peygamber efendimizin bütün peygamberlerde cereyan eden vahy çeşitlerinden her türlüsüne mazhar bulunduğu da ifade edilmiştir.

Şimdi bunu daha çok açıklamak ve kitap ehlini cevap veremez duruma getirecek noktaları belirtmekle buyuruluyor ki: وَاَوْحَيْنَا اِلٰى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَع۪يسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَ **Ve biz Nuh'tan sonraki o peygamberler arasında özellikle, kitap ehlince de bilinen ve meşhur olan İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbat'a, yani Yakub'un çocuklarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a vahyettik,** وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراً **ve bunlar arasında Davud'a bir Zebur da verdik.** Vahyden başka bir kitap ile de ikram ettik. Halbuki kitap ehli genellikle itiraf ederler ki, bu sayılıp dökülen peygamberlerin hiçbiri onların istedikleri şekilde semadan bir defada bir kitap indirmediler. Gerçi Davud'a Zebur verildi, fakat bu da bir defada levhalar ile inmedi.

Bununla beraber bunların hepsi peygamberlerin meşhurlarıdırlar. Zebur زَبُوراً kelimesi, Hamze kırâetinde زُ 'nın ötrüsü ile زُبُوراً şeklinde okunur ki زُبُرٌ "zübür" kelimesinin çoğuludur. "Zübür", aynı şekilde üstün ile "zebur", "mezbur" mânâsında "kitap" demektir. Kurtubi tefsirinde der ki: "Zebur yüz elli sûredir ve içinde hiç hüküm yoktur. Hepsi hikmetler, vaazlar ve Allah Teâlâ'ya hamdetmek, O'nu yüceltmek ve öğmekten ibarettir."(1)

Tefsirciler diyorlar ki Hz. Nuh Allah tarafından kendi dilinden Allah'ın dinî hükümleri kanun yapılan peygamberlerin ilkidir. Ve ilk önce ümmeti azab edilen peygamber de odur. Bunun için önce o zikredilmiş, sonra bütün peygamberler özetlendikten sonra bazıları belirtilerek açıklanmış ve bunda ülü'l-azm peygamberlerin ilki bulunan Hz. İbrahim'den başlanıp, Hz. Nuh ile beraber on iki peygamber zikredilmiş ve Hz. Musa bunlar arasında sayılmayıp en sona bırakılmıştır. Çünkü bunların sayılmasından asıl maksat, kitabın inmesinde Hz. Musa gibi olmayan ve kitap ehlince kabul edilen meşhur peygamberleri bir arada göstermektir. Bununla beraber peygamberlerin bunlardan ibaret olmadığını açıklamak ve وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ kısaltmasının açıklamasını tamamlamak ve aynı mânânın insanları Allah tarafından davete görevli olmak demek olan risalet (peygamberlik) mânâsıyla da cereyanını anlatmak için buyuruluyor ki: وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ **Bunlardan başka sana bundan önce haber verdiğimiz birtakım peygamberler** وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ **ve sana haber vermediğimiz daha nice peygamberler de gönderdik.** Şu halde Allah'ın vahyettiği peygamberler, gönderdiği resuller gerek burada ve gerek bundan önce isimleri, kıssaları bildirilmiş olan belli ve meşhur zatlardan ibaret zannedilmemelidir. İnsanlara daha bir çok peygamberler gönderilmiştir ki, bunların sayılarını, isimlerini, yerlerini, kavimlerini, kıssalarını ancak Allah bilir. Cenab-ı Allah bu izah ile de kâfirlerin takip ettikleri bazı şüpheleri de kesmiştir. Zamanımızda bazı kimselere rastlanıyor ki, bunlar güya peygamberler hakkında bir şüphe uyandırmak için devamlı şu soruyu soruyorlar: "Allah âlemlerin Rabbi değil mi? Acaba peygamberlerini niçin sayılı yerlerden ve sayılı kavimlerden seçmiş? Neden hep peygamberler arz-ı mukaddes (Filistin)den ve civarından çıkmış? Yeryüzünün diğer kıtalarındaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midirler? Çin'den, Japon'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan peygamber niçin gönderilmemiş?" diyorlar ve bununla felsefe adına dinlere bir itiraz ettikleri fikrinde bulunuyorlar. Halbuki böyle bir soru, esas itibarıyle yaratılışta özel seçimi bilmemekten doğan ve

(1) el-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'ân, VI, 17.

hiçbir fikrî ve ilmî kıymeti olmayan boş bir sözden ibarettir. Böyle olduğunu göstermek için buna karşılık şunları sormak yeterlidir. Bütün dünyadaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midir? Niçin hepsini aynı seviyede yaratmamış, niçin hepsini peygamber yapmamış? Haydi yapmamış, ya niçin akıl ve dehada, güç ve kuvvette eşit yapmamış, niçin tarihte belli olan büyük filozoflar birkaç kavme tahsis edilmiş az şahıslar olmuştur? Niçin her toplumda büyükler sınırlı ve sayılı kimselerden ibaret bulunuyor? Niçin her kıtada, her memlekette, her toplumda kaşifler, fatihler çok olmuyor? Niçin her zamanda dünyanın siyaset nizamını bir bölge, bir millet tutuyor? Niçin mesela bu günkü Avrupa her yerden çok ilimlerin, fenlerin, medeniyet ve siyaset yapanların merkezi oluyor? Niçin ve niçin? Şu halde örnekleri pek çok olan bu gibi özellikler diğerleri hakkında garip görülmüyor da, en büyük bir ilâhî tahsis olan peygamberlik ve resullük hakkında niçin garip karşılanıyor?

Kur'ân daha önce bu gibi hatıraları إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Gerçekten Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler üzerine seçkin kıldı."* (Âl-i İmran, 3/33) âyetinde ilâhî iradeyi ve seçme kanununu göstererek halletmiş ve defetmişti. Bundan başka burada وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ *"Sana haber vermediğimiz nice resuller..."* fıkrasıyla peygamberlerin malum olan kimselere mahsus olmadığını anlatarak, peygambrlerin arz-ı mukaddes (Filistin) ve civarına tahsis edilmiş az kişilerden ibaret olması hakkındaki varsayımın da katıksız yalan olduğunu anlatmış ve bununla meseleyi kökünden yok etmiştir. Bütün peygamberlerin adedi yüz yirmi dört bin veya bir milyon dört yüz yirmi dört bin olduğu hakkında bazı rivayetler varsa da, doğrusu peygamber ve resullerin sayısı bilinmemektedir. Zira وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ buyurulmuştur. Şüphe yok ki İslâm dininde bütün peygamberlere inanmak imanın esaslarından bulunduğu cihetle, bütün peygamberler bildirilmiş olsaydı müslümanların bunlara geniş bir şekilde inanmakla yükümlü olmaları gerekecek, bu da dinde büyük bir zorluk olacaktı. Şu halde ilâhî seçimin en yüksek mertebelerinde bulunan büyük peygamberlerin açıklanmasıyla yetinilmesinde icmâlî (kısaca) imanın yetmesi gibi büyük özel bir lütuf vardır.

Özetle isimleri, kıssaları bildirilen veya bildirilmeyen daha birçok peygamberler gönderildi. وَ **ve bütün bunlar arasında** كَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا **Allah Teâlâ Musa'ya perde arkasından**, yani لَنْ تَرٰينِي *"Sen beni asla göremeyeceksin"* (Âr'af, 7/143) mânâsı üzere **kendini göstermeden, gerçekten kelâm ile söyledi** ki böyle vasıtasız Allah ile konuşma vahy mertebelerinin sonuncusudur. Musa'ya

verilen kitapta da bundan daha yüksek bir vahy şekli olmamıştır.

İşte ey Muhammed, Nuh'tan sana gelinceye kadar gönderilen peygamberlerin hepsine biz böyle çeşitli mertebelerde vahyettik, sana da onların tümüne yaptığımız gibi vahyin bütün çeşitleriyle vahyettik. Şimdi diğer peygamberler arasında Musa'nın, vahyin mertebelerinin sonuncusu olan Allah ile konuşmakta derinleşmesi, diğerlerinin peygamberliklerinin doğruluğu hususunda ne bir şüphe etmeyi gerektirmiş, ne de imanda ve peygamberliğin mahiyetinde ayrılmalarını zorunlu kılmıştır. Şu halde Tevrat'ın ona bir defada inmiş olması, her peygamber için de böyle olmasını neden gerektirsin? Ve ona öyle oldu diye kitap ehli her peygamberden o şekilde inmiş olan bir kitap isteme hakkını nereden almış? Sana böyle çeşitli vahiyler ile nebilik ve resullük verilmiş iken, hikmetlere ve maslahat (menfaat)lara göre peyderpey Kur'ân indirilip dururken bu ilâhî kitabı tanımayıp, gökten kitap istiyenler ve seni diğer peygamberlerden ayırmaya kalkışanlar artık küfür ve sapıklıktan başka bir şey yapmış olmazlar. Ve bu konuda kabule değer hiçbir mazeret de ortaya atamazlar. Çünkü رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ **biz bütün insanlara böyle müjdeci ve Allah'ın azabından korkutucu olarak,** yani iman ve itaat edenlere ahirette ecir ve sevab ile müjde vermek, küfür ve isyan edenlere cehennem azabını haber verip çekindirmek üzere **elçiler gönderdik ki** لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ **bu peygamberlerden sonra Allah'a karşı insanların mazeret göstermeye vesile olacak hiçbir delili, bir tutanağı olmasın.** Azabı gördükleri zaman: "Ey Rabbim vaktiyle bize bunları bildirseydin hükümlerini, şeriatını, kanunlarını bildiren bir peygamber gönderseydin de, bilmediklerimizi öğrenip onlara tabi olsaydık ve bu felaketler başımıza gelmeseydi ne olurdu; لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى *"Bize bir elçi gönderseydin de böyle alçak ve rezil olmadan önce senin âyetlerine uysaydık"* (Tâhâ, 20/134) diye mazeret göstermeye hakları kalmasın. وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا **Allah ezelden böyle aziz ve hakîmdir.** Hükmüne karşı gelinmez, yaptığını hikmetiyle sağlam yapar. Şu halde böyle mertebe mertebe pek çok peygamberler göndermiş olması ve o kitapların iniş şeklinde ve bazı şeriat ve hükümlerde birbirlerinin aynı olmaması sırf hikmetinden ve ümmetlerin durumlarının çeşitli tabakalar üzere bulunmasındandır. Çünkü ilâhî sorumlulukların dayanağı çeşitli durumlar ve kulların iyiliğidir. Allah Teâlâ yaratış hikmeti gereğince ümmetleri çeşitli ve farklı tavırlar ve hasletlerle yaratmış olduğu gibi, kanun koyma hikmeti gereğince de bunlara dünya ve ahiretlerinde durum ve gidişatlarına uygun çeşitli ve farklı olan kabiliyetleriyle uyuşan şeriatler ve hükümler emir ve teklif etmiş ve itiraz arzetmelerine sebep bırakmamıştır. Buna

karşı bütün insanlara gönderilmiş olan bir Peygamber'e gökten topyekün bir kitap indirmesini teklif etmek hem Allah'ın şerefine bir tecavüz ve hem ilâhî hikmete aykırı batıl bir istektir.

Gerçek böyle iken o zalimler, o kalpleri mühürlenmiş kâfirler buna şahitlik etmezler de hâlâ gökten kitap isterler, لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ **fakat Allah sana indirdiğiyle kendi şahitlik ediyor ki,** اَنْزَلَهُ بِعِلْمِه **O, sana onu kendine özgü olan ilmiyle indirdi.** Bu, öyle bir bedii telif ve ilâhî kelâmdır ki, buna Allah'dan başka hiç kimsenin ilim ve kudreti yetişemez, öncekiler ve sonrakiler ona karşı gelmekten acizdir. Allah bunu öyle bir icaz sanatıyla inzal buyurdu ki, belağatlı nazmındaki belağat sırları, kapsamındaki kudsî nurları, gayba ait mânâlarındaki yüksek hakikatleri, hükümlerindeki hikmet ve güzellikleri, gayesindeki mutlak saadeti, ilâhî ilimden başkasının ihata kudreti dışındadır. Bu, ne istenilen şekilde ittifak etmek suretiyle vaki oluvermiş bir tesadüf, ne de cahil bir tabiatın şuursuz bir feveram (fışkırması)dır; her şeyi bilen ve her yaptığını bilerek yapan Allah Teâlâ'nın ezeli ilmiyle indirdiği hak bir ferman, derin bir mucizedir. Buna Allah Teâlâ böyle şahitlik ettiği gibi وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ **melekler de şahitlik eder.** Çünkü melekler ilâhî şahitliğin taşıyıcısıdırlar. Bunun inişi, emin Cibril'in elçiliği ve onun emrindeki bütün meleklerin ululamaları içinde vaki olmuştur. Ve onlar لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ *"O (melekler) ondan önce söz söylemezler".* (Enbiya, 21/27) Bununla beraber başka şahide ihtiyaç da yoktur. وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا **Şahit olmak üzere Allah yeter.** Allah senin peygamberliğinin doğruluğuna öyle derin deliller ve açık hüccetler getirmiş ve dikmiştir ki, bunlar diğer şahitlerle şahit getirmekten mustağnidir. Muhammed ve Kur'ân... Bunlarda ortaya çıkan hak tecellileri, diğer şahitlerden müstağnidir. Hakk'ın kendine, kendi tecellileriyle şahitliğinden daha açık hangi şahitlik olabilir. قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ *"De ki: 'şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?' De ki: "Allah".* (En'âm, 6/19) Buna karşı اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Allah'ın şahitlik ettiği herhangi bir gerçeği inkâr edenler,** وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **ve Allah yolundan, yani doğru yol olan İslâm dininden yasaklayanlar** قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا **derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.** اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Böyle inkâr edip,** وَظَلَمُوا **zulüm yapanlar,** yani Muhammed Aleyhisselama ait nebilik ve peygamberliği inkâr etmek gibi haksızlıkta bulunanlar muhakkak ki, لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ **Allah'ın bunları ne bir şekilde affetmesi,** وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا اِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ **ne de cehennem yolundan başka bir yola hidayet etmesi ihtimali yoktur. Yani** bunlar اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه *"Muhakkak Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz".* (Nisâ, 4/116) âyetinin hükmüne tabidirler. خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا **Cehennemde ebedî olarak kalacaklardır.** Bu kadar azgın kâfirler nasıl mağlub edilirler de

cehenneme tıkılırlar, diye uzak görmeye de yer yoktur. **Çünkü** وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا **bunu yapmak Allah'a çok kolaydır.** Zaten kurmuş olduğu düzenin hükmü budur. Onlar O'na kendi ayakları ile koşa koşa gideceklerdir.

Duydunuz ya:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَ
الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

170 - Ey insanlar, Resul size, Rabbi'nizden hakkı (gerçeği) getirdi. Kendi yararınıza olarak ona inanın. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Özellikle bu insanlar içinde:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا
فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ
اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ

عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاَمَّا الَّذِينَ
اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَلَا
يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

171- Ey kitab ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında ancak doğru olanı söyleyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atmış olduğu kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve peygamberlerine inanın (Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınız için buna son verin. Muhakkak ki Allah tek bir ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan yüce (münezzeh)dir. Göklerdeki ve yerdekilerin hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

172 - Hiçbir zaman Mesih de Allah'ın bir kulu olmaktan çekinmez, Allah'a yakın melekler de. Kim O'na kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.

173- İnanıp güzel işler yapanlara gelince, onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. Allah'a kulluktan çekinip büyüklük taslayanlara da şiddetli bir şekilde azab edecek ve onlar Allah'dan başka kendilerine ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ Genel anlamda olmakla beraber, yukarda daha çok yahudiler hedef alındığı gibi, burada da özellikle hıristiyanlar hedef alınmıştır. Yani **ey bütün insanlardan ve insanlar içinde kitap ehlinden bir kısım olan**

hıristiyanlar لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ **dininizde taşkınlık etmeyiniz.** İsa (a.s.)'ın yüksek şanını, yukarda açıklandığı üzere, inkâr ve küçültmeye, gayri meşru çocuk Mechul "incannu" diye iftira etmeye kalkışan yahudilerin alçaltmalarına karşılık, siz de onun hakkında Allah'lık iddiası ile ifrata gitmeyiniz, وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ **ve Allah'a karşı haktan başka hiçbir şey söylemeyiniz.** Allah Teâlâ'yı bazı şeylere girme, değişme ve başka bir şeyle birleşme, arkadaş ve çocuk edinme vesaire gibi imkansız ve batıl olan vasıflar ile vasıflandırmayınız da, böyle noksanlardan uzak tutunuz ve her hususta hakkı takip ediniz, doğruyu söyleyiniz. Çünkü اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **Meryem oğlu İsa Mesih başka bir şey değil, ancak** رَسُولُ اللّٰهِ **Allah'ın bir elçisidir,** وَكَلِمَتُهُ **ve yaratma veya tebliğe dair bir kelimesidir ki** اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ **onu Meryem'e atmış** اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak ki Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Onun adı Meryem oğlu İsa Mesih'dir."* (Al-i İmran, 3/45) âyetinin delaleti üzere melekleriyle Meryem'e bildirip müjdelemiş, Cebrail'in üflenmesi ile Meryem'in rahimine bırakıp كُنْ فَيَكُونُ *"ol, oldu"* emriyle yaratmıştır, وَرُوحٌ مِنْهُ **ve Allah tarafından bir ruhtur,** ki Allah bununla bir çok ölü kalblere hayat vermiştir. Peygamberlik, kelime, ruh; işte Meryem oğlu İsa Mesih'in son hakikatı bunlardan ibarettir. İsa, öldürülmedi ve asılmadı veya henüz ölmedi, semaya kaldırıldı denildiği zaman bu gerçekten başka bir şey anlamamalıdır. Şu halde فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ **Allah'a ve bütün peygamberlerine iman ediniz,** Allah'ı Allah, peygamberleri peygamber tanıyınız, وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ **ve "üç" demeyiniz,** ne "ilâhlar üçtür: Allah, Mesih, Meryem'dir" diye açık şirk ile, ne de "Allah üçtür: baba, oğlu, Ruhul-Kudüs üç esas; üç şahıs olarak tek esastır" gibi bir yorumlu şirk ile "üç ilah" anlayışına sapmayınız. اِنْتَهُوا **Üç ilâh inanışından vazgeçiniz ki** خَيْرًا لَكُمْ **sizin için hayırlı olur. Çünkü** اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ **Allah ancak bir ilâhtır,** hiçbir şekilde ortaklığı kabul etmez, zatında her türlü çoğalmadan uzak ve ilâhlıkta tekdir, سُبْحَانَهُ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ **hâşâ, O'nun bir çocuğu olması ihtimali yoktur. O'nu öyle bir noksanlıktan tenzih eder ve yüceltirim. Çünkü** لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **göklerde ve yerde, yukarılarda ve aşağıda her ne varsa hepsi O'nundur.** Halk O'nun, mülk O'nun, hükümranlık ve tasarruf O'nundur. İsa da içinde olduğu halde eşyadan hiçbir şey O'nun mülk ve melekutu (gayb âlemi)ndan hariç değildir. وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا **Allah vekil olarak da kafidir.** Yani bütün bunları yaratmak ve düzenlemek ve adına zabtetmek ve idare etmekte Allah'ın hiçbir kimseyi vekil tutmaya ihtiyacı yoktur. O bizzat ve asaletle hüküm ve tasarrufa kadir, âlemlerden müstağnidir. Bununla beraber yarattıklarının işlerini, onların hesap ve faydaları adına en güzel düzenleyen ve idare eden ve edecek olan da

O'dur. Onlar görevlerini yapıp kendisine tevekkül ederek ve dayanarak işlerini ona havale ettikleri takdirde, onları düzeltmek, arzu ve emellerini tatmin etmek için kendilerini başka bir vekile muhtaç da etmez. Özetle O, bütün yaratıkların işlerini düzeltmeye ve kendisine dayanmasına yeterlidir ve işinde bir vekile muhtaç değildir. O, herşeyin yerini tutar, hiç bir şey O'nun yerini tutamaz ve O'na dayanmadan duramaz. Şu halde Allah'ın mülkü dışında bir şey, Allah'ın yerini tutacak bir çocuk, yerini dolduracak bir vekil, Allah'tan başka işleri havale edecek bir merci, bir mabud düşüncesi muhal (mümkün olmayan)in tasavvurudur. Bu gibi şeyler, ancak faniler ve acizler hakkında düşünülür. "Peygamber" denildiği zaman da bir "vekil" değil, ancak sözü nakleden bir emir kulu anlamalıdır. Buna karşı ey hıristiyanlar, "Mesih nasıl kul olur?" demeyiniz. لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسٖيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلّٰهِ ... **Mesih, hiç bir zaman Allah'a kul olmaktan çekinmez.** Hıristiyanlar Peygamberimize gelmişler, "Bizim sahibimize niçin ayıp isnad ediyorsun?" demişler. "Sahibiniz kim?" buyurmuş. "İsa" demişler. "Ne dedim" buyurmuş, "O Allah'ın kulu ve resulüdür diyorsun" demişler. (Bunun üzerine) : "Allah'a kul olmak bir âr değildir" buyurmuş ve bu âyet bunun üzerine inmiştir, diye rivâyet edilmiştir.

Gördünüz ya:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ

قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُوراً مُبٖيناً ﴿١٧٤﴾

فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِهٖ فَسَيُدْخِلُهُمْ فٖى رَحْمَةٍ

مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدٖيهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطاً مُسْتَقٖيماً ﴿١٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

174 - Ey insanlar! Size Rabbinizden bir delil (Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur indirdik.

175 - Allah'a inanıp O'na sımsıkı sarılanları (Allah), kendisinden bir rahmet ve lutfa sokacak ve kendisine varan dosdoğru yola iletecektir.

Burhan, Muhammed (a.s.)'ın zatı; Nûr-î mübîn, Kur'ân,

Sırat-ı müstakim, din ve İslâm şeriatıdır. Bundan sonraki sûrelerde bu hidayetin tamamlanması açıklanacaktır.

Şimdi sûrenin başındaki يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ *"Ey insanlar Rabbinizden sakınınız"* hitabı bu Allah'ın delili ile gelişe gelişe böyle bir açık nura ulaştığı ve doğru yolu aydınlattığı, bu noktada ölüm ile ilgili olan ve sûrenin başındaki mallarla ve mirasla ilgili hükümleri tamamlayan bir âyet ile sonu başa döndürmek üzere buyuruluyor ki:

Ey Muhammed! Bu doğru yola gitmek arzusunda bulunanlar:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ
لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا
اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ
وَاِنْ كَانُوا اِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

Meâl-i Şerifi

176- Senden fetva istiyorlar. Deki: "Allah size kelâle (babasız ve çocuksuz kimse) nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan, fakat kız kardeşi bulunan bir kişi ölürse, bıraktığı malın yarısı o (kız kardeşi)nundur. Çocuğu olmayan kız kardeş ölürse, erkek kardeş ona varis olur. Eğer (ölenin) iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkek ve kız olurlarsa, erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadardır. Şaşırmamanız için Allah size (hükümlerini) açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

"Kelâle"nin mânâsı sûrenin baş tarafında ... وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً (Nisâ, 4/12)

âyetinde geçmişti. (Oraya bakınız). Bir rivayete göre birincisi kışın, bu ikinci âyet de yazın inmiş ve bunun için buna "yaz âyeti" denilmiştir. O yaz وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ (Al-i İmran, 3/97) âyeti inmiş, Resullullah Mekke'ye gitmek için hazırlık yapıyordu. Bu sırada, yani veda haccına gidilirken Medine'den çıkılmadan ve bazılarının görüşüne göre yolda bir âyet inmiştir. Berâ b. Azib (r.a.) bunun en son nazil olan âyet, Berâe sûresinin en son nazil olan sûre olduğunu ve sahabeden birçoğu da son nazil olan âyetlerden olduğunu söylemişlerdir. Nüzul sebebi hakkında da Câbir b. Abdillâh (r.a.)'den rivayet edilmiştir ki:" Resulullah (s.a.v.) ziyaretime gelmiş idi, hastaydım 'Ey Allah'ın Resulü ben kelâle (babası ve çocuğu olmayan)yim, malımı ne yapayım?' Diğer bir rivayette: Miras kimindir? Bana ancak kelâle varis olacak' dedim. Bu âyet bu sebeple nazil oldu.[1] "Hz. Ebu Bekir (r.a.) bir hutbesinde demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın Nisâ sûresinde ferâiz (miras hukuku) hakkında indirmiş olduğu âyetlerden birincisi çocuk ve baba hakkındadır. İkincisi koca, karısı ve ana bir kardeşler hakkındadır. Üçüncüsü ana, baba bir veya baba bir kardeşler hakkındadır." Şu halde اِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ **Erkek veya kız bir çocuğu bulunmayan bir adam ölür ve** لِاَبَوَيْنِ **"ana - baba bir", yahut** لِاَبٍ **"baba bir " bir kız kardeşi bulunursa, terikesini (bıraktığı malı)n yarısı kız kardeşinin farz hakkıdır.** Diğer yarı, asabe (baba tarafından akraba)si varsa onun, yoksa redden yine kız kardeşinindir. Oğlu bulunursa kız kardeş düşer, kızı bulunursa kız kardeşin belki bir farzı olmaz. اِجْعَلُوا الْاَخَوَاتِ مَعَ الْبَنَاتِ عَصَبَةً *"Kız kardeşleri, kızlarla birlikte asabe yapınız"* [2] hadis-i şerifi gereğince asabe olur.

Aşağı doğru inen neseb (çocuklar, torunlar...) in dışında kalanları ifade eden kelâle anlayışında "çocuk ve baba olmamak " ölçü olduğundan dolayı لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ *"çocuğu olmayan"*, babası olmadığı gibi, çocuğu da olmayan demek olur. Yani baba bulunursa bütün kardeşler düşer, miras alamazlar. Hz. Ömer bu noktada biraz tereddüt etmiş ise de sünnet bu şekil üzere kararlaşmış ve böyle olduğunda ittifak hasıl olmuştur. Fakat ana فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ *"Eğer kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir"* (Nisa, 4/11) âyetinin delaletinden anlaşıldığı üzere kardeşleri düşürmez. Bu mesele Feraiz ilminde şöyle ifade olunmuştur: وَبَنُوا الْاَعْيَانِ وَالْعَلَاتِ كُلُّهُمْ يَسْقُطُونَ بِالْاِبْنِ وَابْنِ الْاِبْنِ وَاِنْ سَفَلَ وَبِالْاَبِ بِالْاِتِّفَاقِ وَبِالْجَدِّ عِنْدَ اَبِى حَنِيفَةَ *"Ana-baba bir kız ve erkek kardeşler ile baba bir erkek ve kız kardeşlerin hepsi, oğul ve aşağıya doğru ne kadar inerse insin oğulun oğlu ile, ittifakla*

---

(1) İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, I, 592; el-Kurtubî, a.g.e, VI, 28.

(2) Buhari, Ferâiz, 12; Dârimi, Ferâiz, 4.

baba ile, sadece Ebu Hanife'ye göre dede ile düşer".(1)

Erkek kardeş ölürse böyle olduğu gibi وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ **tersine o kalır, kız kardeşi ölür, çocuğu (aynı şekilde babası) bulunmazsa, o erkek kardeş de ona varis olur,** yani bütün bıraktığı mirası alır. Fakat oğlu veya babası bulunursa düşer. Kızı bulunursa tamamını alamaz kalanı alır. وَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ **Eğer aynı şartlar altında kalan kız kardeşler iki veya daha fazla iseler** فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ **farz hakları terekeden iki üçte bir, yani üçte ikidir.** Geri kalan asabe (baba tarafından akraba) varsa ona verilir. Yoksa farz olarak değil, red olarak onların olur. وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَٓاءً **Ve eğer kalanlar yine aynı şartlar altında, erkekli dişili karışık kardeşler ise,** yani hem erkek kardeş ve hem kız kardeş varsa, o zaman فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ **erkeğe iki dişi payı kadar taksim olunur.** يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا **Şaşırırsınız diye Allah size hükümlerini açıklıyor.** Bu اَنْ تَضِلُّوا ve benzerlerini Basralılar, كَرَاهَةَ اَنْ تَضِلُّوا "şaşmanızı çirkin görerek" diye, Kûfeliler de لِئَلَّا تَضِلُّوا "şaşırmamanız için" diye takdir ederek tefsir etmişlerdir ki, birinciye göre mânâ :"Allah şaşırmanızı istemediği için size beyan ediyor" demek olur. Bizim dil lehçemize göre: "şaşırırsınız diye Allah size açıklıyor" demek de aynı mânâyı ifade eder. Fakat bu da "açıklama yapmazsa şaşırırsınız" demek olduğundan daha uzun bir takdiri içerir. Halbuki bir nefy harfinin takdiri böyle bir şart cümlesinin takdirinden elbette daha iyidir. يَسْتَفْتُونَكَ *"Senden fetva istiyorlar"* ifadesindeki fetva istekleriyle bu beyan kısmı, gelecek olan Maide sûresinin beyanlarına da bir hazırlıktır. وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Allah her şeyi bilendir.** Sizin hayat ve ölümünüzle ilgili durumlarınızı da pek iyi bildiğinden iyilik ve faydalarınızı içeren hükümlerini size açıklamıştır. Şu halde siz de bunları biliniz, ilim ve nur ile doğru yolda yürüyünüz ki, ilâhî sofraya konasınız.

(1) İbn Abidin, Reddü'l-Muhtar, VI, 781.

Mâide Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 120

Bu Mâide Sûresi de Medine'de inmiştir. Yani Peygamberimizin hicretinden sonra inmiştir. Hem de son zamanlarda inmiş olan sûrelerdendir. Nitekim سُورَةُ الْمَائِدَةِ مِنْ اٰخِرِ الْقُرْاٰنِ نُزُولاً فَاَحِلُّوا حَلاَلَهُ وَحَرِّمُوا حَرَامَهُ "Mâide Sûresi nüzul bakımından son inen sûrelerdendir. Şu halde helalini helal, haramını haram tutunuz."(1) diye de Peygamberimizden rivayet edilmiştir. Hudeybiye senesinden itibaren inmeye başlamış, bir kısmı Mekke'nin fethedildiği yıl, bir kısmı da Veda haccında inmiştir. Bazıları bu sûrenin hepsi birden Veda haccında Arefe günü, bazıları da bu sefer esnasında inmiş olduğunu söylemişlerdir. Esma binti Yezid'den nakledilmiştir ki, "Mâide Sûresi'nin hepsi nazil oldu, ben Resullullah'ın devesi Adba'nın yularından tutuyordum, ağırlığından devenin kolları kırılayazdı."(2) demiştir. Fakat çoğunluğun tercihine ve Hz. Ömer'den de sahih rivayete göre bu bütün sûre hakkında değil, bazı âyetler, bu cümleden olarak اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ *"Bugün sizin dininizi tamamladım"* (Mâide 5/3) âyeti hakkındadır. Ve bilinmektedir ki, hicretten sonra gerek bizzat Medine'de, gerek bir seferde ve gerekse Mekke'de inenlere Medenî sûre veya âyetler denir.

---

(1) Tirmizi, Tefsiru Sûreti 5/23; Ahmed b. Hanbel, VI,188.

(2) İbn Kesir, a.g.e, II, 2.

Âyetleri: Yüz yirmidir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz dörttür.

Harfleri: On bir bin dokuz yüz otuz üçtür.

Fasılalar: لم ندبر : د ، ب ، م ، ن ، ل ، ر

İsimleri: Mâide, Ukud, Munkıza, Müba'sire'dir.

Mâide: Yemekli sofra demektir. Nisâ Sûresi'ni Mâide'nin takip etmesi ne kadar uygun ve ne kadar mânâlıdır. "İsa'nın Mâide (sofra)si"nin bu sûrede anılmış olması bu ismi vermenin açık bir sebebi gibi görünürse de, doğrusu onun için buna Mâide Sûresi denilmiş değil, bu Mâide Sûresi olduğu için o bunda zikredilmiştir. Esasında bu sûre İslâm nimetinin sofrasıdır. Burada اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Bugün dininizi ikmal ettim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Mâide, 5/3) âyetinin mânâsınca İslâm nimeti tamamen kurtarılmış, sözleşmelerine sadık kalan, akitlerini yerine getiren iman ehline sunulmuştur. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ
الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ
يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ
وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمّ۪ينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝٢ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ
وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ
وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ
عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ
يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ
دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪ينًا
فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ۝٣

Meâl-i Şerifi

1 - Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız şartıyla, çeşitli hayvanlar size helal kılındı. Ancak haram oldukları size okunacak olanlar müstesna. Şüphesiz Allah dilediği hükmü verir.

2 - Ey iman edenler! Allah'ın alâmetlerine, haram aya, kurbanlık hediyelere, gerdanlıklarına ve Rablerinden lutuf ve rıza bekleyerek Kabe'ye yönelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı olan kininiz, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.

3 - Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen; boğulmuş, vurulmuş, yukardan düşmüş, boynuzlanmış, canavar yırtmış olup da canlı iken kesmedikleriniz; dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet (şans) aramanız size haram kılındı. Bunların hepsi doğru yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, dininize karşı ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâmı beğendim. Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir.

Bu sûrenin diğerlerinde bulunmayan onsekiz farzı içine aldığı açıklanıyor. Ebu Hayyan'ın kaydettiği üzere, Arapların ilk filozofu meşhur el- Kindi'ye öğrencileri: "Ey filozof, bize şu Kur'ân'ın bir dengini yapıver" demişler. O da: "Peki, hepsinin değil ama, bir kısmının benzerini yapayım" demiş. Ve bir çok günler çekilip kapanmış, sonra çıkmış: "Vallahi demiş buna ne bizim kudretimiz yetecek, ne de başka birinin. Mushaf'ı açtım, Mâide suresi çıktı, baktım vefa (sözde durma)yı söylemiş, dönekliği yasaklamış, bir genel tahlil yapmış, sonra bir istisna istisna eylemiş, sonra da kudret ve hikmetinden haber vermiş ve bütün bunları iki satıra sığdırmış, bunu ise hiç kimse ciltlerle yazı yazmadan ifade edemez."(1)

UKUD: Akdin çoğuludur. Akd, belgeye bağlanmış anlaşma demektir ki, bir şeyi diğerine sağlam şekilde bağlayan bağ ve düğüme, mesela ip düğümüne benzetilmiştir. Yani anlaşma asıl lugatta sıkı bağlamak ve düğümlemek, sağlam bağ ve düğüm demek olup, bundan nakledilerek bir kimsenin bir şeyi benimsemesi veya başkasını susmaya mecbur ederek kendini veya diğerini bağlamasına veya karşılıklı bağlanmalarına akid adı verilmiştir ki, itikad da bundandır. Şu halde her akid icab ve kabule dayanmayıp, bazıları yalnız razı olmakla da anlaşma yapılmış olur ki, adaklar ve gelecekle ilgili yeminler bu türdendir

AHİD de asıl lugatta bir şeyi halden hale saklayıp gözetlemektir. Böyle gözlenmesi istenen, gerekli görülen belgelere de ahid (anlaşma) ismi verilir. Bu ölçü ile ahid ve akid anlamdaş demek iseler de, akid kelimesi, "misâk" gibi daha çok ihkâm (sağlamlaştırma) ifade eder.

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., III, 411.

VEFA ve İFA ise ahid ve akdin gereğini yerine getirmek, icabını tamamen icra eylemektir. Burada çoğulu muhallâ bi'l-lâm (lâm harfiyle süslenmiş yani harfi tarifli) olan الْعُقُود, "el-ukud", istiğrak ifade eder ki, gerek Allah Teâlâ'nın kullarına gerekli kıldığı ve anlaşma yaptığı teklifleri ve dine ait hükümleri gerek kulların kendiliklerinden Allah'a karşı bağlandıkları adakları ve yeminleri, gerekse insanların kendi aralarında sahih olarak anlaştıkları emanetler, muameleler ve diğerleriyle ilgili her çeşit akidleri içine alır. Hatta harb ehli, zimmet ehli, Haricîler ve diğer insanlar ile yapılan anlaşmalar da dahildir. Şu halde bundan şu kural ortaya çıkar ki, "akidler de aslolan sıhhattir, meğer ki bozulmasına bir delil gelmiş olsun". Bunun için herhangi bir akidde söz, sıhhat davacısının,delil fesad davacısınındır. Meğerki o akidde fesadın batıl olmasından başka bir mânâ ifade etmemiş olsun. Çünkü batıl olma iddiası, akdin yokluğunu iddia ve varlığını inkâr demektir. Bunda ise delil, vücut ve sıhhat iddiacısına yönelir. Çünkü emri yerine getirmek, sahih olarak mevcut olan akde yöneliktir. Akid, sabit ve aktedilmiş değilse yerine getirilecek bir şey yoktur. Ebu Bekir Râzî bu fıkhî mânâ ile "Ahkâm-ı Kur'ân"da der ki: اَوْفُوا بِالْعُقُودِ 'Akidleri yerine getirin', ukud (akidler) isminin ulaşmış olduğu bütün akidlerin yerine getirilmesini gerektirir. Şu halde herhangi bir akdin caiz olması veya fasit olmasında veya her hangi bir adağın sıhhat ve lüzumunda anlaşamadığımız zaman اَوْفُوا بِالْعُقُودِ ilâhî sözü ile delil getirmek sahih olur"[1]. Fakat akidler her çeşit dini sorumluluklardan daha genel olduğu ve halbuki dini teklifler içinde mendublar ve müstehapların da varlığı bilindiği için, bu اَوْفُوا "îfâ ediniz" emrinin de vücub ve nedben daha genel bir mânâya yüklenilmesi gerekeceğinin de unutulmaması lazım gelir. Nitekim bunu Ebu's-Suud açıkça göstermiştir. Netice olarak dinin özünün, Allah ve kullarla sağlam birtakım anlaşmalar ve mukaveleler yapmak ve sahih olarak aktedilen anlaşmalar ve akidleri ifa etmek suretiyle hükmünü yerine getirmek demek olduğu bu sûrenin başında genel bir esas olarak özetlenip buyurulmuştur ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ **Ey iman etmiş olan müminler, bağlandığınız bütün akid (anlaşma)leri ifa ediniz.** Yani ilk önce iman bir akiddir. Ve siz bu akid ile Allah'a karşı bir takım sözleşmeler ve akidler yaptınız, bağlandınız. Sonra kendiliğinizden veya kendi aranızda veya bütün insanlar arasında birtakım akidler daha yapar bağlanırsınız. İşte bütün bu akidleri ifa ediniz. Dinin kökü, imanın hükmü, Allah'ın emri kısaca budur. Şimdi sûrenin ismiyle

---

(1) el-Cessas, Ahkâmu'l-Kur'ân, III, 286.

uyuşmuş olmak üzere önce geçim vasıtalarından başlıyarak bunun biraz açıklamasına gelelim:

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ **Size çeşitli hayvanlar helal kılındı.** Bunlardan faydalanır ve helal helal yiyebilirsiniz. اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ **Ancak haram olması okunan** veya aşağıda geleceği üzere okunacak olanlar **müstesna.** Ki bu cümleden olarak حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ gelecektir.

Daha önce bilhassa şu dikkat çekicidir ki غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ **siz ihramlı iken avlanmayı helal kılamayacağınız,** ihram halinde avlanmayı ve av eti yemeyi **caiz göremeyeceğiniz halde çeşitli hayvanlar, bazı müstesna ile helal kılındı.** Yani ey müminler, siz hayvan öldürmek caiz olmayan ihram halinde avdan ve av eti yemekten yasaklanmışsınız. Fakat bu halde bile bir akdin meyvesi olmak üzere et yemekten mahrum bırakılmadınız. Siz ihramlı iken, av olmamak şartıyla ihramda bulunmayanların kestikleri hayvanlardan yiyebilirsiniz ki, bu helal ve haram olma birer ilâhî akiddir. Ve böyle başkasının kestiği hayvanın etini yiyebilmeniz, herhalde kendi aranızda yapacağınız alış-veriş ve hibe gibi bir akdin meyvesidir. Şu halde bununla akidlerin faydalarını ve İslâm dininde geçiminizin nasıl genişletildiğini takdir edin ve bu helal ve haramı ifa eyleyin de helali haram, haramı helal yapmayınız. İlerde أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ ... وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا âyetinde açıkça görülecektir ki, ihram halinde haram olan av, deniz avı değil kara avıdır. Buradaki av da kara hayvanları, demek olan behime-i en'âmdan istisna yerinde bulunmak bakımından buna bir işareti içerir. "Behime", esasen aklı olmayan herhangi bir hayvan demektir ki "İbham" (kapalı bırakma) mânâsından alınmıştır. Sonra bu isim kara ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlarda daha çok kullanılarak onlara tahsis edilmiştir. Burada helal kılınan ise mutlak behâim (hayvanlar) değil, kara ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvanlardır.

"EN'AM" da (ne'am) ın çoğulu olup, En'am sûresinde: وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ *"Hayvanlardan da kimi yük taşır, kiminin tüyünden döşek yapılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin"* (En'âm, 6/142), ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ *"Sekiz çift (hayvan), koyundan iki, keçiden iki".* (En'âm, 6/143) وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ *"Ve deveden iki, sığırdan iki"* (En'âm, 6/144) diye açıklandığı üzere ehli hayvanlardan deve, sığır, davar, yani koyun ve keçiye söylenir ki, yumuşaklık mânâsına olan "nu'ûmet"den alınmıştır. Pençeliler şöyle dursun beygir, katır, eşek gibi "hafir" denilen tek tırnaklı hayvanlar bile "en'âm"da dahil değildirler. Nitekim Nahl sûresinde وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ *"Hayvanları da ya-*

vattı. Onlarda sizin için ısınmanızı sağlayan şeyler ve daha bir çok yararlar vardır. Ve onlardan kimini de yersiniz" (Nalh, 16/5), وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Binmeniz ve süs için atları, katırları ve eşekleri ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmaktadır"*. (Nalh, 16/8) buyurulmuştur. Şu halde "behimetü'l-en'âm" terkib-i izâfi (isim tamlama)si ya "çam ağacı" gibi izafet-i beyaniyye olup "en'âm denilen kelimeler" demektir ki, bu şekilde diğer bir âyetteki وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ "Size okunup açıklananlar dışındaki hayvanlar sizin için helal kılınmıştır". (Hacc, 22/30) gibi doğrudan doğruya en'âmın helal oluşu nasla bildirilmiş ve bunlara benzeyen ceylan, geyik ve diğerleri gibi av hayvanları en'âma katılarak helal kılınmış olur. Veya "behime" den maksad en'âmın dışından olarak izafet-i lâmiye-i teşbihiyye ile "en'âm gibi olan behâim" demektir ki, bu şekilde de geviş getirmek ve köpek dişleri olmamak bakımından en'âme benzeyen geyik ve diğer vahşi hayvanların helal olduğu ve helal olma sebebine işaret edilmiş olur. En'âmın helal olması ise daha önce diğer nass (dinî metin) ile açıklanmış olduğu gibi, buradan da müşebbehün bih (benzetilen) bir asıl olmak üzere yine bi'l-işâre (işaretle) anlaşılır. Ve bundan غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ *"avı helal saymaksızın"* hâl kısmı ile avın istisnası (hariç tutulması) bir istisnâ-i muttasıl (bitişik istisna) yerinde bulunacağı "behîme" kaydı da te'kide değil, te'sise sarfedilmiş olup fazla bir menfaat ifade edeceğinden bazı tefsirciler bu şekli tercih etmişlerdir. Fakat bunda ihram durumuna bakarak kelâmı, sırf haram kılmaya yöneltmek vardır. Ki, أَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"akidleri ifa edin"* sözünün akışına pek de uygun değildir. Zira vahşi hayvanlardan faydalanmak ava dayandığı için, bunu müteakip ihram halinde avın yasaklanması açıklanırken ihram haline göre bu helal olmanın hiç hükmü kalmamış ve o halde kelamın gelişi büsbütün haram bulmaya yönelmiş ve şu halde bu yasaklama halinde en'amın helal olmasından faydalanma ve anlaşmaların semerelerinden isifade etme hususu nasla bildirilmemiş ve bu İslâm nimeti ile başa kakma mânâsı gösterilmemiş olacaktır. Gerek bu ince beyan zevki ve gerekse en'amın aslında helal oluşunun bilinmesi sebebiyle tefsircilerin çoğu da birinci izafet-i beyaniyye şeklini tercih etmişlerdir. Ki bunda "behime" lafzı helal olma sebebini araştırmamakla beraber, buna işaret etme nüktesinden de uzak değildir. Vahşi hayvanların bunun hükmüne girmesine vasıta olur. Ve her iki takdirde behime-i en'am (kara hayvanları), deniz hayvanlarını içine almaz.

Şimdi bu ilâhî nimetlere karşı acaba bu helal ve haram olma niçin böyle oluyor? Niçin hayvanlar, ihramlı ve ihramsız bütün hallerde mübah kılınır da, avlanmak bazan mübah, bazan haram oluyor? Hayvanların hepsi can değil mi-

dir? Nasıl oluyor da ilâhî hükümde bu hayvanların, isterse bazıları insanlara helal olabiliyor, gibi birtakım düşüncelere de gerek yoktur. Helal ve haramın hükümlerini sebeplerini aramaktan çok Allah'a kullukla yerine getirmelidir. Zira إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ **şüphe yoktur ki Allah neyi irade ederse onu hükmeder.** Hükmünde serbesttir. Yani esas itibarıyla bütün hükümler onun istek ve iradesine tabidir. İlâhî irade üzerinde tesir icra etmesi düşünülen hiçbir sebep, hiçbir kuvvet yoktur. Gerçi birçok defalar geçtiği üzere Allah Teâlâ hikmet sahibi olduğundan Allah'ın tekliflerinin dayanağı da kulların iyilikleri ve menfaatleridir. Ve şu halde bu helal ve haram da birçok yüksek hikmetleri içermektedir. Fakat bütün bu hikmetler, ilâhî iradenin meyveleri ve sıralanmış hükümlerinden başka bir şey değildirler. Asıl hükmün sebebi, o hikmetler, o iyilikler değil, Allah'ın iradesidir. Mesela insan, hayvanlara tercih edilmiş ve en'am (hayvanlar) insana mahsus hayatın iyiliğine diğerlerinden daha elverişli yaratılmış ve bu gibi fıtri hikmet ve iyiliklerden dolayı en'am helal kılınmış denebileceği farzedilsin. Fakat buna karşı acaba bu hilkat, bu nizam niye böyle olmuş? Bunda ne zaruret varmış, sorusu derhal ortaya çıkar. Bunun ise tek cevabı Allah'ın böyle istemiş ve böyle hükmetmiş olmasıdır. Şu halde esas itibariyle bunların hiç birinde özel zaruret yoktur, hepsi mümkün olan şeylerdendir. Bütün gerekliliğin, zaruretin ve güzelliğin kaynağı Allah'tır. Hüküm, hikmet, hukuk, şeriat hep bu iradenin ortaya çıkmasıdır. Ve bunun için tekliflerin güzel ve çirkin oluşu da her şeyden önce yaratan ve yaratılan, Allahlık ve kulluk ölçüsüyle Allah'ın iradesine dayanmaktadır. İlim ve hukuk hikmeti ne kadar derinleştirilirse derinleştirilsin, esasında hukuk konusundan dışarı çıkamaz. Asıl hikmet eşyanın tabiatı değil, onların yaratıcısı ve بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ *"her şeyi kuşatıcı"* olan Allah'ındır. Din açısından bu helal ve haram da sırf onun iradesinin eseridir. Bunun için: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ **Ey iman edenler ne Allah'ın şeâirine,** yani iradesini gösteren merasim ve dini sorumluluklarına, ibadet ve taatlarına nişane olanı işaret edici alâmetlerine, mesela hacc için ihram , mikatlar, cemreler, Safa ve Merve, Meş'ar-i haram, Arefe ve rükun, tavaf ve sa'y, kurban, traş olma ve ıhlal gibi menasik denilen şiarlara وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ **ve ne bu alâmetlerden sayılan haram aya,** yani savaş haram olan receb, zilkade, zilhicce, muharrem dört aydan birine (Bakara Sûresi 2/194. âyetine bkz.) وَلَا الْهَدْيَ **ve ne hedye,** yani Kabe'ye hediye edilen kurbanlıklara, وَلَا الْقَلَائِدَ **ne de kılâdelere,** yani kurbanlık nişanesi olmak üzere kurbanlıklara herhangi bir şeyden takılan gerdanlıklara ve özellikle bunların takıldığı gerdanlıklı kurbanlıklara, وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ **ve Kabe'ye doğru gelenlere,** يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا **Rabblarından hem bir fadl (dünyaya ait bir**

bir fadl (dünyaya ait bir ticaret) ve hem hoşnutluk ümit ederek ziyaret kastedenlere hürmetsizlik etmeyin. Yani bütün alametlere hürmet edin, hürmeti terketmeyin. Bu cümleden olarak haram aya savaş ve nesi' (haram ayı tehir etmek) sûretiyle riayetsizlikte bulunmayın, hediye kurbanlık ve gerdanlıkların hürmetini ihlal etmeyin, diğerlerinin sevk ettiklerine hücum etmeyin. Kendinizin kurbanlık götürüp, ona bir nişane takmanız da ihramlının yapacağı işlerdendir. Öyle ise bozmayın, derhal elbisenizi çıkarıp ihrama girmekle ve bundan sonra bunların etlerini sadaka olarak vermekle bu hürmeti koruyun. Hem ziyaret, hem ticaret kastıyla Kabe'ye gelenleri yasaklamayın, hacıların yolunu kesmeyin. Kabe'ye dışardan gelenler de Mekke'ye ihramsız girmesin. وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا **Avlanacaksanız ihramdan ve Harem'den çıkıp, hılle (harem dışına) girdiğiniz zaman avlanın.** O zaman Harem dışında avlanmaya izin var. Fakat harem avı, ne ihramlı, ne ihramsız hiç bir halde caiz değildir.

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا **Bir zamanlar sizi Mescid-i Haram'dan yasaklamaları sebebiyle bir kavme olan buğz (kızgınlık) sizi kendilerine taarruz ve tecavüzünüzle günaha sokmasın, şeârie hürmetsizlik etmek cürmüne düşürmesin.** İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerinde "hemze"nin esreriyle اِنْ صَدُّوكُمْ okunduğuna göre: Bir toplum sizi Mescid-i Haram'dan men ederlerse, onlara buğz ve kininiz şeâire hürmetsizlik ederek kendilerine tecavüz etmeniz suretiyle sizi günaha sokmasın. وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى **iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın da,** وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ **günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın,** وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'tan korkun,** bu emirlere karşı gelmekten çekinin. اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir,** dayanılır şey değildir.

Rivayet edildiğine göre bu âyetin başlıca iniş sebebi Benu Dubey'a b. Sa'lebe'den Hutam b. Hindi Bekri olayı olmuştur .Bu Hutam Medine'ye gelmiş, atlarını Medine dışında bir yere bırakmış, yalnızca Peygamberimizin huzuruna varmış, bir kavmin davetçisi olduğunu ve arkadaşlarıyla beraber gelip müslüman olacaklarını vaad etmiş. Çıktığı zaman Resulullah: "Bu adam bir günahkar yüzüyle girdi ve bir hain kafasıyla çıktı" buyurmuş. Sonra Medine'den çıkmış, Medine halkının yayılmakta olan develerine rastgelmiş sürmüş götürmüş ve şu recez bahriyle söylenmiş şiiri söyleyerek gitmiş:

قَدْ لَفَّهَا اللَّيْلُ بِسَوَّاقٍ حُطَمْ ۞ لَيْسَ بِرَاعِي اِبِلٍ وَلَا غَنَمْ

وَلَا بِجَزَّارٍ عَلَى ظَهْرِ الْوَضَمْ ۞ بَاتُوا نِيَامًا وَابْنُ هِنْدٍ لَمْ يَنَمْ

بَاتَ يُقَاسِيهَا غُلَامٌ كَا الزَّلَمِ   خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ مَمْسُوحَ الْقَدَمِ (1)

Haber alınınca takip edilmiş, yetişilemememiş, ertesi sene yani kaza Umresi senesi Bekir b. Vail hacıları yanında Yemâme'den çıkmış, hacca gelmiş ve beraberinde hayli ticaret malı varmış. Sürüp götürdüğü develerden bir çoğunu gerdanlıklarla süsleyip Kabe'ye hediye olarak sevk etmiş. Müslümanlar karşıdan bunların geldiklerini işitince karşılayıp vurmak için Resulullah'tan izin istemişler, bu âyet inmiş, izin verilmemiştir(2).

Kaza Umresi zilkade ayında vaki olduğundan "eş-Şehra'l-Haram" önceden ve bizzat buna işaret demektir. Diğer taraftan İbnü Zeyd'in rivayetine göre Mekke'nin fethi senesi müşrikler de Kabe'yi ziyarete geliyorlar ve Umre'ye giriyorlardı. Müslümanlar, "ey Allah'ın Resulü bunlar müşrik, biz de bunları bırakmayalım baskın edelim" demişler. وَلَاۤ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ *"Kabe'ye doğru gelenlere engel olmayın"* âyeti nazil olmuş, Hudeybiye'yi hatırlatan وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ ... kısmı da buna daha çok yatkındır.

Bu rivayetlerde gösterilen nüzul sebebine göre وَلَاۤ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ yalnız müslüman hacıların değil, müşriklerin bile Kabe'yi ziyaretten yasaklanmamalarını emreder ve hoşnutluk isteği kendi mezheplerine göre "kendi kanaatlarınca" demektir. O halde Berae sûresinde: مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰۤى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ *"Müşrikler, nefislerinin küfrünü göre göre Allah'ın mescidlerini onarmazlar"* (Tevbe, 9/17), اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا *"Müşrikler pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 9/28) âyetleriyle hicri dokuzuncu seneden sonra müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan yasaklandıkları zaman bu umûm neshedilmiş, وَلَاۤ آمِّينَ yalnız müslüman hacılara mahsus kalmıştır.

Aynı şekilde وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ hükmü de Bakara sûresinde açıklandığı üzere وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları nerede yakalarsanız öldürün"* (Bakara, 2/191) gibi ge-

(1) Tercemesi:

Bunları gece, gaddar bir sürücü ile dürdü büktü
Ki ne deve çobanı ve ne koyun,
Ne de vadam (deve) üzerinde kassab
Hep uyudular, Hind oğlu ise uyumadı
Ok gibi bir oğlan bunlarla uğraşıyordu
Ki baldırları dolgun ayağı silik (düz taban) (Müelif)

(2) et-Taberî, Camiul-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân, VI, 38-39; Ebu Hayyan, a.g.e., III, 419; Ebu's-Suud, İrşâdü'l-Akli's-Selim ila Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, III, 4; Şihabüddîn el-Hafacî, İnayetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî alâ Tefsîri'l-Beydâvî, III, 213-214.

nelleştirme âyetleriyle neshedilmiştir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü de budur. Fakat bazı âlimler haram ayda hücum harbinin yasaklanmasının baki olduğuna ve taarruzu yasaklayan وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ hükmünün kaldırılmadığı görüşüne sahip olduklarını gibi, esasen وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ de müslümanlardan başkasına şamil olmadığına ve çünkü يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا sevap arzusu ve ilâhî rıza mânâsıyla mü'minlerin şiarında açık bulunduğuna, dolayısıyla müşriklerin yasaklanmasını emreden Berâe âyetlerinin bununla ilgisi olamayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Bunun için Hasen (r.a.), "Mâide sûresinde neshedilmiş âyet yoktur" demiş. Ebu Meysere'nin, "Bu sûrede onsekiz farz vardır ve bunda neshedilmiş âyet yoktur" dediği de nakledilmiş ve bu konuda yukarda anılan: سُورَةُ الْمَائِدَةِ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ نُزُولًا فَأَحِلُّوا حَلَالَهَا وَحَرِّمُوا حَرَامَهَا *"Mâide sûresi, nüzul bakımından Kur'anın sonlarındadır, helalini helal, haramını haram kabul edin."* (1) hadis-i şerifi ile de delil getirilmiştir ki, bunlar sûrenin tamamının Veda haccı senesinde inmiş olduğu rivayetine taraftar olmuşlar demektir. Bununla beraber Mâide sûresinin iki âyetinin dışında neshedilmiş âyet bulunmadığı hakkında da bütün tefsircilerin ittifakı vardır. Hz. Ebu Bekir'in hacc ile görevlendirildiği hicri dokuzuncu seneye kadar Arap müşriklerinin hacdan yasaklanmadıkları bilinmektedir. Zikredilen Berâe âyetlerinin inişi üzerine bu seneden sonra yasakladıklarında ve hicrî onuncu senesinde Resulullah'ın bizzat başkanlık yaptığı Veda haccında kâfirlerden hiç birinin yaklaştırılmadığında da ihtilaf yoktur. Fakat mesele bundan önce kâfirlerin yasaklanmaması, yasaklanmaya dair bir emir varid olmamasından mıdır? Yoksa yasaklanmamaları bu âyet ile emredilmiş olmamasından, وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ yani kâfirleri de içine almış bulunduğundan mıdır? İşte ihtilaf bu noktadadır. Ve bilinmektedir ki nesih, nassın kalanındakinin kesinliğine zarar vermeyeceğinden, her iki şekilde وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ kısmının önce ve sonra müslüman hacıların hacdan yasaklanmaları hükmündeki hükmü kat'i ve muhkemdir. Berâe âyeti de müşrikler aleyhinde muhkemdir. Ve bugün ihtilafın semeresi, ancak "haram ay" meselesinde açıkça olabilecektir. Zira bazı âlimlerin dediği gibi burada nesih yoksa müslümanlar "haram ay" denilebilen dört ayın hiçbirinde saldırıcı olarak harp ilan etmeye izinli değillerdir. Çoğunluğun dediği gibi nesih varsa, lüzumuna göre, gerek savunma ve gerek saldırı savaşı edebilmek için bu dört ay da diğer aylar gibidir. Daha önce mevcut olan "haram aylar" kaydı bugün kaldırılmıştır. Biz de çoğunluk ile beraber bu kanaatteyiz.

---

(1) Tirmizi, Tefsiru Sûreti 5/23; Ahmed b. Hanbel, VI,188.

Sonra bu âyetin hacc aylarında asayişin korunmasına her zamandan çok ve özel bir şekilde dikkatli davranılması gerektiğine çok ciddi olarak işaret ettiğinde de şüphe yoktur.

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"Siz ihramlı olduğunuz zaman avlanmayı helal saymanız hariç"* istisnasına dair olan bu açıklamadan sonra, اِلاَّ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"haram oldukları size okunacak olanlar müstesna"* istisnasının açıklanmasına gelelim:

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الأَنْعَامِ *"Çeşitli hayvanlar size helal kılındı"*, fakat حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ **size şunlar haram edildi.**

1. الْمَيْتَةُ **Meyte**, (leş yani, kesilmeden ölen, daha doğrusu tezkiyesiz ölen.) Meyte, canlı karşılığı ölü demek değil, hiç bir haricî tesir olmadan ölen demek de değil, mezbuh (kesilmiş) karşılığı ölü, مَا فَارَقَهُ الرُّوحُ مِنْ غَيْرِ ذَبْحٍ *"kesilmeden ruhu ayrılan"* tam şer'i mânâsıyla söylenecek olursa مُزَكَّى karşılığı ölüdür ki, aşağıda gelecek olan اِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ *"ancak tezkiye ettikleriniz"* ifadesi bu karşılığı gösterecektir.

2- وَالدَّمُ **Dem, yani kan ki,** maksad akıtılmış kan olduğu diğer bir yerde, bu cümleden olarak En'am sûresi 145. nci âyette açıklanmıştır. Meyte (leş) meyte, kan da kan olduğu için bizzat kendileri pis ve haramdırlar. Fakat kanın böyle haram oluşu şunu anlatır ki, leşin haram olmasında, akabilecek kanın tamamen içinde kalmış olmasının da az çok bir hissesi vardır. Ve leşin mânâsına bu dahildir. Bazı müşrikler leşi yerler ve "Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğünü niçin yemiyorsunuz?" derlermiş. Aynı şekilde kanı barsaklara doldururlar ve kızartır misafirlerine yedirirlermiş.

3- وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ **Domuz eti**, ki, En'am sûresinde فَإِنَّهُ رِجْسٌ *"Muhakkak o pistir"* (En'am, 6/145) buyurulduğu üzere domuzun kendisi aynen pistir. Domuz eti de, domuz eti olduğu için bizzat haramdır. Domuz kendisi genel mânâda haram olduğu halde, burada الْخِنْزِيرُ, denilmeyip de وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ (domuz eti) denilmesi aşağıdaki tezkiye istisnasına bunun için bir ilgisi olamayacağını iyice anlatmak içindir.

4- وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ **Kesilirken üstüne Allah'tan başkasının ismi çekilen"** ve mesela "bi'smi'l-lâti ve'l-uzzâ" (Lât ve Uzzâ'nın ismiyle) denilen ki, berabe-rinde "Bismillah" gerek denilsin ve gerek denilmesin. Bu da Allah'dan başkası adına kesildiği için haramdır. Hayvanı yaratan, insanın emrine veren ve buna onu kesmek hak ve kudretini lütfeden Allah olduğu halde, o hayvanı Allah'tan başkasının adına kesmek büyük bir zulüm, bir şirktir. Böyle kesilen bir hayvan

da manevî ve hukukî durumuyla murdar ve haramdır.

Bu dört, esastır. Bundan sonrakiler, dinen bunların şumülüne dahildir. Onun için bir çok âyetlerde yalnız bunların zikredilmesiyle yetinilmiştir. Fakat cahiliye devrinde bir takım kimseler leşi yemedikleri halde, leşi "bir harici tesiri olmaksızın kendi kendine ölen" diye kabul ederler ve gerçekte leş kabilinden olan, gelecekte görüleceği üzere ölüleri yerlerdi ki, müslümanlar dışında böyle kimseler hala vardır. Şu halde burada dini bakımdan leşin kısımlarından bazıları şu şekilde açıklanıyor:

5 - وَالْمُنْخَنِقَةُ **Boğulan,** yani gerek takıldığı iple ve gerek kemend ile ve gerek el ile ve gerek ağaç ve taş arasına sıkışarak, özetle herhangi bir şekilde nefesi tıkanarak boğulup ölen.

6- وَالْمَوْقُوذَةُ Vurulmuş, yani yakından veya uzaktan her hangi bir darbe ile **vurulup ölmüş olan.**

7- وَالْمُتَرَدِّيَةُ Tereddi eden, yani yüksekten aşağı veya bir kuyuya, bir suya **düşüp ölen.**

8- وَالنَّطِيحَةُ **Tosuşan,** yani süsülmüş ve süsmüş olan. At veya diğer bir hayvan tekmesiyle ölen de bu mânâda olmakla beraber, daha önce mevkûze (vurulmuş) de dahildir.

9- وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ **Canavarın yediği,** yırtıcı bir hayvan tarafından telef edilen. Belki bundan maksat hayvanın boğazına giden değil, artığı ve hatta yırttığıdır.

SEBU', nâb denilen sivri dişleri bulunan arslan, kaplan, kurt, köpek ve diğerleri gibi âdet olarak saldıran, kapan, yırtan, öldüren her hangi bir yırtıcı hayvan demektir ki, pençe denilir. Pençesi bulunan yırtıcı kuşlar da aynı mânâda dahildir. Dilimizde canavar (cânver) ismi üç mânâda kullanılmıştır. Biri, canlı mânâsına, genelde hayvan demektir ki, bu kullanış şimdi kalmamış denecek kadar azdır. İkincisi özellikle domuza veya kurda söylenmesidir ki, kara canavar, boz canavar diye ayrılır. Üçüncüsü cana saldıran yırtıcı hayvan demektir, örfümüzde canavarın asıl mânâsı budur. "Sebu" da bu demektir. Cahiliye devrinde leşi yemeyenler içinde de münhanika" (boğulup ölen) dan buraya kadar sayılan beş ölüyü yiyenler bulunuyordu. Nitekim bugün hıristiyanlar domuz etini yedikleri, gibi, darbe ile vurularak ölen (mevkuzey)i de yerler ve özellikle domuzu tepesinden ağır bir demirle vurarak yerler. Güya bunları, dahili bir sebeple ölmeyip , bir insan veya hayvan fiil ve tesiriyle ölmüş olduklarından leş gibi değil, kesilmiş gibi telakki ederler. Halbuki bunların beşi de

kesmek suretiyle kanları akıtılmamış olduğundan tamamen leştirler ve haramdırlar.

اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ **Ancak tezkiye ettikleriniz müstesnadır.** Yani henüz canları çıkmadan yetişip kesmek suretiyle hayatlarına son verdikleriniz haram değildir. Şu halde debelenirlerken, henüz gözünü kırpar veya kuyruğunu oynatır veya bacağını depretirken bile yetişip kesilebilenler helal olur. Bazı tefsirciler bu اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ istisnasının istisna-i munkatı olduğuna, yani yukarda zikredilen hiçbirini haram olmaktan çıkarmış olmayıp, hepsine karşılık olarak helal olanı ayrıca göstermiş bulunduğunu söylemişlerdir. Gerçekte bütün kelimeler şer'î mânâ ile düşünüldüğü takdirde bu istisnanın neticesi, leş ve haram olanlarla kesilmiş ve helal olanların karşıtını ifade etmekten başka bir şey değildir. Diğer bazı tefsirciler ise bu istisnanın en sondaki وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ *"canavarın yediği"* kısmına tahsis edilmiş bir istisna-i muttasıl olduğunu söylemişlerdir. Zira lafız bakımından en yakın olan budur. Bir de bunun lugat anlamıyla, şer'î anlamı arasında bir fark yoktur .Halbuki kendinden önceki natıha (süsülmüş), yukardan aşağıya düşmüş, vurulmuş, boğulmuş, lugat anlamlarından başka ölüm mânâsını da içine almış olarak leş kısımlarından birer şer'î isimdirler. Şu halde onlara nazaran istisna ancak munkatı istisna olabilir. Bir istisna ise hem muttasıl, hem munkati' olamayacağı ve muttasıl mümkün iken munkatıya gidilemeyeceği için, bu da muttasıl olarak yalnız sonuncuya bağlı olabilir. Ancak bunların mevt (ölüm) mânâsını içine almaları, asıl anlamlarına nazaran değil, istisnayı düşündükten sonra, haram olma hükmüne göre olduğu ve şer'î mânâları da bununla ortaya çıktığı düşünülürse اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ istisnasının, kendisinden önceki مَا اَكَلَ السَّبُعُ dan "münhanika" (boğulmuş)ya kadar beşinden bir muttasıl istisna olduğu anlaşılır. Mesela "münhanika" (boğulmuş)nın mânâsı, lügat mânâsı bakımından ölmüş ve ölmemiş olanı içine aldığından, henüz ölmeden kesilebilenler haram olmaktan çıkarılmış, ölmüş olanlar da haram kısmında kalmış olur. Hakikatte Hz. Ali, İbnü Abbas, Hasen, Katade, bunun "münhanika" (boğulmuş)dan, مَا اَكَلَ السَّبُعُ "canavarın yediği" ne kadar hepsinin istisna olduğunu söylemişler. Tefsircilerin çoğu da bunu tercih etmişlerdir. Bununla beraber bu üç bağlama şeklinin hiçbirinde şer'î hükme göre bir ihtilaf yoktur. Daha yukarıdaki dörde gelince: Bu istisnanın onlara hiç bitişmesi ve onlardan bir şeyi haram olmaktan çıkarması ihtimali yoktur. Çünkü kesilmiş olanın bir daha kesilmesi mümkün olmadığından bir kerre اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ ün مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ e bitişmediği kesinlikle bilinmektedir. Bunu atlayıp da daha üstündekilere bağlanamayacağı da dil kuralları ile bilinmektedir. Bundan başka yukarda hatırlattığımız üzere domuzun kesilmesi mümkün ise de,

etin kesilmesi düşünülemez. Aynı şekilde kan ve leş de böyledir. Bunun için hiç kimse bu istisnanın "münhanika"dan daha yukarısına bağlanma ihtimalini söylememişlerdir. Ancak tümümün münkatı' olduğunu söyleyenler bulunmuştur. Şu halde, o dört içinden tezkiye (kesmek)ile helal sayılması düşünülen hiçbir şey akla gelmez. Gelelim tezkiyeye:

TEZKİYE, وَذَكَاةً ، ذَكَا ، يَذْكُو ، ذَكِى sülâsî (üç harfli) sinden تَفْعِيلٌ (tef'il) dir ki zekat yapmak demektir. Burada "zekatına yetişmek" diye tefsir olunmuştur "Asâ" vezninde "zekâ" ve "necât" vezninde "zekât", kesmek yani boğazlamak mânâsınadır. Bu maddenin aslının , lugatte bir tamamlanmak mânâsıyla ilgili olduğu açıklanıyor. Nitekim ateşin parlamasına ذَكَا ، يَذْكُو ، ذَكَا denilir ki, tamamı parlama demektir. Aynı şekilde anlayışa ذَكَاء "zeka" denilir ki, tamamı anlama demektir. Sonra yaşın kemaline "zeka" denilir ki, gençliğin sonuna gelip tamam olması demektir. İşte hayvanı boğazlamak da, kanını akıtarak ve vücudunun normal sıcaklığını teskin ederek hayatına tamamen son vermek demek olduğundan zeka ve zekat denilmiştir. İşte kelimenin lügat bakımından mânâsı ve esası budur. Ve bundan şer'î mânâya nakledilerek ذَكَاة zekat bir şer'î isim olmuştur ki, lugatta mânâsı olan kesmekten bir yönden daha özel ve bir yönden daha geneldir. Önce daha özeldir: Çünkü gerek bu âyet ve gerek diğer naslara göre şer'î zekatta zekatın yeri ve kesilecek kısım, alet, diyanet, besmele gibi bazı özel şartlar gereklidir. Şu halde her kesilen temiz değildir. İkinci olarak, şer'î zekatta da kesmek asıl olmakla beraber av hayvanlarında olduğu gibi kesmeye güç yetmediği zaman yalnız yaralama ve kan akıtma ile veya kesilmesi âdet olmayan balıkda herhangi bir haricî sebep ile ölümün ortaya çıkması şer'an zekat olmaya yeterlidir. Halbuki bunlara ne dinen, ne lugat bakımından boğazlama denilmez. Bu şekilde şer'î zekat, isteğe bağlı zekat ve zorunlu zekat adıyla iki kısımdır. İsteğe bağlı zekat mümkün olan yerde zorunlu zekat yeterli olmaz. Bunları biraz açıklıyalım:

Önce boğazlanacak olan hayvanda kesilme yeri "Lebbe" denilen boyun dibinden, yani gerdandan çene altına kadardır. Resulullah فِى اللَّبَّةِ وَالْحَلْقِ "Gerdanda ve boğazda"(1) buyurmuştur. İmam-ı Azam Ebu Hanife demiştir ki:" Boğazın altı, ortası, üstü, hepsinde boğazlamada bir mahzur yoktur".

İkinci olarak kesilmesi vacip olan şey أَوْدَاجٌ denilen dört şeydir ki, حُلْقُومٌ yani nefes borusu olan gırtlak, مَرِىٌ yani yenip içilen şeylerin geçtiği yemek borusu, bir de şah damarları denilen iki damar ki, nefes borusu ile yemek borusu bun-

(1) Buharî, Zebâih, 24; Tirmizî, Sayd, 13.

ların arasındadır. Bunların dördü de güzelce kesildi mi zekat (kesme) tamamıyla ve sünneti üzere yapılmış olur. Bu dörtten eksik kesilirse Hanefi mezhebi imamları evdacın çoğu kesilirse yenir, bunların herhangi taraftan olursa olsun üçü kesilirse yenir" demişler. Bununla beraber Ebu Yusuf şunu açıklamıştır ki: "Nefes borusu, yemek borusu ve iki damarın biri kesilmedikçe yenmez". İmam Malik ve Leys ise: "Evdac ve nefes borusu kesilmelidir, birisi bırakılırsa olmaz" demişlerdir. Sevrî de: "Evdac kesilirse, nefes borusu kesilmese bile mahzur yoktur" demiş, İmam Şafii hazretleri de: "Zekat (kesmen)ın yetecek en alt derecesi nefes borusu ile yemek borusunu kesmektir, iki damar da kesilmelidir. Bununla beraber, bunlar kesilmez de nefes borusu ile yemek borusu kesilirse caiz olur" demiştir.

Üçüncü olarak: Âlet, evdac (nefes ve yemek boruları ile iki şah damarın)ı yarıp kanı fışkırtabilecek keskince herhangi bir alette mahzur yoktur, zekat (kesme) doğrudur. Yerinde duran dip ve tırnak ile yarmak caiz değildir. Çıkmış tırnak veya kemik veya boynuz veya diş ile yarmak mekruhtur. Aynı şekilde kör bıçakla da mekruhtur. Peygamberimiz buyurmuştur: "Allah Teâlâ her şeye ihsanı yazmıştır. Şu halde öldürülmeyi haketmiş birini öldürdüğünüz zaman, öldürmeyi bile güzel yapınız. Hayvan kestiğiniz zaman da boğazlamayı güzel yapınız, her biriniz bıçağını bilesin ve keseceği hayvanı rahatça yatırsın."[(1)]

Dördüncü, diyanet, yani kesenin Müslüman veya kitap ehli olması. Müslüman ise ihramda bulunmaması.

Beşinci, besmele çekilmesi.

Altıncı, zorunlu zekat (kesim) olan av meseleleri bundan sonra da gelecektir. İşte şer'î kesim budur. Şu halde ذال (zal) harfi ile olan bu maddeyi, زاى (zay) ile olan ve esasen "temizlik ve üreme" mânâsına gelen زكى (zeka), زكاة (zekat) tezkiye maddesiyle karıştırmamalıdır. Böyle bir yanlış ile اِلاَّ مَا زَكَّيْتُمْ "temizlediğiniz ve tezkiye ettiğiniz müstesnadır" gibi bir mânâ vermeye kalkışmamalıdır. Tezkiye ile pis hayvan temizlenmez, temiz hayvan pis ölmekten kurtarılır. Bu açıklama ve izahtan maksadımız, zamanımızda bir doktorun müslümanlara domuz eti yedirmek için yazdığı bir risalede düşmüş olduğu sapıklığı hatırlatmaktır. Bilinmektedir ki, domuz etinde zararlı bir mikrop (trişin) bulunduğu son zamanlarda fen bilgileriyle anlaşılmıştır. Bu zat da, önce Kur'ân'da domuz etinin haram kılınmasını, domuz olduğu için aynen değil,

---

(1) Ebu Davud, Edahî, 12; Nesei, Dahâyâ, 22,26,27; İbn Mace, Zebâih, 3; Dârimî, Edâhî, 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 123,124,125.

ancak bu mikroptan dolayı olduğuna kendince bir karar vermiş, sonra domuz etinde malum olan bu mikrobun ilmen ve kimya ile yok edilebildiğini okumuş ve bunun domuzu temizlemek demek olduğuna da hükmetmiş, bunun üzerine ذال (zâl) ile زاء (zây)ı; ذكاة ile زكاة ı; تذكية ile تزكية yi ayırmayarak إلا ما ذكيتم istisnasını ele almış bunun temizlemek demek olduğunu ve domuz etine kadar hepsini içine aldığını, tahlil ve kimyevî tasfiyenin de bir temizleme olması hasebiyle domuz etini temizliyeceğini, dolayısıyla domuz etinin kesmekle helal olmadığı halde, kimyevî tasfiye ile helal olabileceğini, diğerlerinde de aynı hükmün cereyan edeceğini iddia etmiştir. Halbuki burada تزكية ve تذكية maddelerinin farkını bir kenara koyarak bile böyle bir düşünce tarzına imkan yoktur. Zira bu düşünceye göre domuz ölüsünün yenmesi caiz olacak da, mesela boğulmak üzere bulunan bir koyunu ölmeden kesip yemek caiz olmayacak. Bu şekilde temizlemek mânâsıyla ذكيتم kesmeyi de içine alır, denecek olursa, o zaman domuzun da kesilip yenmesi caiz görülmüş olacak ve domuz eti haram değildir, denilmiş olacaktır .Ve eğer bunun domuzla ilgisi olmadığı itiraf edilecek ise, aynı kelimenin kavramı olduğu iddia edilen mikrop tasfiyesinin domuzla ilgisinden bahsetmek büyük çelişki oluşturacaktır. Sonra unutmamak gerekir ki, Kur'ân'ın haram kıldığı domuz etinin sade mikrobu değil, kendisidir. Buna karşı domuzun yalnız bu mikroptan dolayı pis ve haram olduğunu ve bunda maddî veya manevî daha başka sebep ve hikmetler bulunamayacağını iddia etmek ise baştan bir tehakküm ve bir haksızlıktır. Daha sonra etin içindeki mikropları kimya yoluyla yok edip öldürmek, etin kendisinde tasfiye denebilecek bir kimyevî tahlil yapmak da değildir. Şu halde buna bir temizleme demek de yanlıştır. Eğer maksat, tam anlamıyla bir tahlil veya kimyevî etki ise herhangi bir et, sun'î veya tabiî bir şekilde kimya ile tam bir tahlil ve değiştirmeye tabi tutulduğu zaman o artık et ismini kaybeder, diğer bir niteliğe dönüşür ve başka bir isim alır; dinen onun helal ve haramlığı da yeni aldığı isim ve niteliğe göre ayrıca düşünülür ve takdir edilir. Nitekim pis olan bir şey yanıp kül olduğu zaman temiz olur. Domuz kemiklerinden elde edilecek olan kömür veya fosforun diğerlerinden farkı olmaz, fakat bunlar başka meselelerdir.

Bu açıklamadan sonra konumuza dönelim:

10 - وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ **Dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlananlar.** Bu kısım, وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ *"Kesilirken üstüne Allah'tan başkasının ismi çekilenler."* üzerine atfolunmuştur, bu da haramdır. Demek ki her kesme, şer'î kesme değildir.

NUSUB, " mansub" (dikilmiş) mânâsına tekil, veya "nisab"ın veya "nusbe" nin çoğuludur, bunun çoğulu da "ensab" gelir. Bazı tefsirciler bunu "asnâm" (putlar) diye tefsir etmişlerdir. Fakat diğerleri "asnâm" ile "ensab"ın farkını göstermişlerdir. Şöyle ki "asnâm", resimli ve nakışlı taşlar, putlardır. "Nusub" ise dikili taşlardır ki, resimli veya nakışlı olması şart değildir, vesen (put) gibidir. Nitekim Adiy b. Hâtim boynunda haç ile geldiği zaman Peygamberimiz : " Boynundan şu putu at" buyurmuş, haç'a vesen demişti. Demek ki "Nusub" resimli ve nakışlı olması şart olmayarak evsan (putlar) kabilinden hürmet için konulmuş ve dikilmiş taşlardır ki, zamanımızda "âkide" derler. Bunlar tek parça bir taştan, ibaret olabilecği gibi, birçok taşların birleşmesinden de olabilir ve sadece bir yığın halinde de bulunabilir. "Nusub"ın tekil ve çoğul olması düşüncesi de bundandır. "Ensab" da birçok nusublar demektir.

Kısaca cahiliye devrinde Kabe'nin etrafında böyle dikilmiş veya konulmuş birtakım taşlar vardı ki, bunlara hürmet ve tazim ederler ve üzerlerinde kurban keserlerdi. Hatta bunlara bile kurban keserlerdi. Mekke'de olduğu gibi diğer Arap beldelerinde de böyle saygı ve hürmet edilen putlar vardı ki "Sa'd" dedikleri taş da bunlardan biri idi. İşte Mücahid, Katade ve diğerlerinin dedikleri gibi nusub (dikili taşlar) bu taşlardır. Mücahid'in açıklamasına göre cahiliye insanları bunların üzerinde kurban keserler ve isterlerse bunları daha hoşlarına giden diğer taşlarla da değiştirirledi. İbnü Abbas hazretlerinden de : " Bunlar üzerinde kurban keserler ve bunlar üzerinde ihramdan çıkarlardı" diye nakledilmiştir. İbnü Cerir demiştir ki:" Bunlar asnâm (putlar) değildirler, sanem resimli olur. Bunlar ise üçyüz altmış kadar dikilmiş taşlardı. "Derler ki, üçyüzü Huzâa'da idi. Kurbanları kestikleri zaman, bunların Kabe'ye gelen taraflarına kanları serperler ve etleri yarıp bu taşların üstlerine korlardı. Müslümanlar: Ey Allah'ın Resulü, cahiliye halkı Kabe'ye kan ile saygı gösterirlerdi. Bu ise bize daha çok layık değil mi? demişler. Peygamberimiz "hayır" dememişti. Bunun üzerine لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ *"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvanız ona ulaşır"*. (Hacc, 22/37) âyeti inmiştir." (1)

İşte وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ bütün bunları haram etmiştir. Bunlar ya açıktan açığa مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ dir veya o kabildendir, o mânâdadır. Bu şekilde ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi, عَلَى "lâm" mânâsına olarak "putlar için boğazlanan" demektir. Fakat bunun, وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ cümlesinden olduğu açıklamaya muhtaç değildir. Diğeri, "Putlara karşı, yani ona bir hürmeti içererek

---

(1) et-Taberi, a.g.e, V, 48.

üzerinde veya dibinde ve yanında her ne adına olursa olsun kesilen" demektir ki, bu şekilde boğazlanırken dikili taşların veya putların veya diğer bir adın anılıp anılmamasından daha genel olur. Ve hatta dikili taşlar (putlar)a hürmet fikri beslemek üzere yalnız Allah'ın ismi anılsa bile yine haram olur. Bu ise وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ mânâsında olmakla beraber açık değildir. Dolayısıyla delil olarak gösterilmesi, leşe nazaran boğulmuş hayvan ve diğerleri gibi mühim bir faydayı içermektedir. Özetle عَلَى النُّصُبِ her halde dikili taşlar (putlar) üzerinde ve üstünde kesilene mahsus değildir. Ve bununla yalnız kesilenin haram olması değil, bir kesme tarzının haram oluşu da açıklanmıştır. İşte bütün bu mânâlarla مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ haram olduğundan dolayıdır ki, bir âmirin veya büyüklerden birinin gelişinden dolayı kurban kesmek haramdır. Fakat Allah için misafire ikram veya fakirlere sadaka olarak dağıtmak üzere kesmek caizdir.

11- وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ **Ezlam, yani zarlarla kısmet istemeniz veya almanız.** Cahiliye Arapları bir yolculuğa, bir harbe, bir ticarete, bir nikaha, kısaca mühim bir işe teşebbüs edecekleri zaman üç zar ile bir kısmet çekerlermiş. Zarın birinde ," Rabbim emretti", yahut "yap" diye emir, diğerinde, "Rabbim yasakladı", yahut "yapma" diye yasak yazılı; biri de boş olurmuş. Torbaya elini sokar, birini çeker, emir çıkarsa yaparlar, yasak çıkarsa yapmazlar, boş çıkarsa bir daha çalkalarlarmış. İşte burada böyle falcılık yasaklanmıştır. Cumhur (çoğunluğun görüşü budur. Bu şekilde "istiksam", rızık ve diğer ihtiyaçlarla ilgili hayır ve şer, kısmeti bilme sevdası demek olur. Kaffal tefsirinde der ki: "Bu istiksâm (kısmet isteme) , cahiliye devrinin bir buluşu idi ve yenecek şeyler hakkında yaptıklarına da uygun idi. Çünkü dikili taşlara kesmek Kabe'nin yanında yapıldığı gibi, orada bulundukları zaman bunu da orada yaparlardı." Mücahid, burada "ezlâm" (zarlar)'ın Fars ve Rumlar'ın kumar oynadıkları küp şeklinde olan tavla zarları ile Arab'ın ok gibi olan zarlarından daha genel olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Arab'da küçük çakıl taşlarından zarlar olduğu da nakledilmiştir. Diyorlar ki, asıl Arab'ın zarları üç çeşit idi: Birisi, zikrolunduğu üzere üç zar ki herkes kendisi edinebilirdi. İkincisi, yedi zar ki Kabe'nin içinde "Hubel" denilen putun yanında dururdu. Birinde الْعَقْلُ yazılı ki, diyet işlerinde bu yediyi çekerler, الْعَقْلُ kime çıkarsa diyet ona lazım gelirdi. Birinde نَعَمْ (evet), diğerinde لَا (hayır) yazılı. Çekerler, çıkan ile amel ederlerdi. Birinde مِنْكُمْ (sizden), birinde مُلْصَقٌ (bitişik),birinde مِنْ غَيْرِكُمْ (sizden başkası) yazılı, bir insanın kendilerinden olup olmadığını tanımak için çekerler. Çıkana uyarlardı. Birinde de مِيَاهٌ yazılı idi. Su için çıktıklarında da bunu çekerlerdi. Bu yedi zar kahinlerin ve hakimlerin yanında da Hubel'in yanında gibi bulunurdu. Üçüncüsü

de on zar ki Bakara sûresinde يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Sana şarap ve kumardan soruyorlar"* (Bakara, 2/219) âyetinde açıklanan kumar ve piyango zarları idi. Bazı tefsirciler burada "zarlarla kısmet isteme"den maksadın yine bu meysir (kumar) olduğunu söylemişlerdir. Hakikatte bunun yenecek şeylerle münasebeti açıktır. Çünkü مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"Dikili taşlar üzerine boğazlananlar"*ın bir taksim şekli demektir. Bu şekilde "istiksam" kısmet almak demek olur. Bununla beraber fal ve kısmet aramak da rızık ve yemek meseleleriyle ilgilidir. Netice olarak bir mânâya göre falcılık, bir mânâya göre de kumarcılık yasaklanmıştır. Kumar ayrıca yasaklanmış olduğundan çoğunluk burada öbür mânâyı tercih etmişlerdir. Ve her iki şekilde قرعة "kur'a"nın da her şeyde caiz olamayacağı anlaşılmıştır.

ذٰلِكُمْ فِسْقٌ **Bütün bunlar fasıklıktır** bu sayılan haramlara el uzatmak, Allah'a itaattan ve Allah yolundan çıkmaktır. Şu halde müslümanlar bunlara asla el uzatmamalıdırlar. Sofralarını, kursaklarını, şahıslarını, toplumlarını bu gibi kötülüklerden temizlemelidirler.

اَلْيَوْمَ **Bugün,** şu şimdiki zamanda, şu son yıllar zarfında veya özellikle şu âyetin indiği şu günde, şu demde. Ki bu âyet hicrî onuncu yılda, Veda Haccı'nda Arefe günü olan cuma günü ikindiden sonra, Peygamber Efendimiz Arafat'da "Adba" adındaki kıymetli devesinin üzerinde vakfede iken nazil olmuştu. Devenin kolları vahyin şiddeti ile, üzerinden basan saadet yükünün ağırlığına dayanamayıp çöküvermişti.

Bugün يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ **kâfirler sizin dininizden artık ümitlerini kestiler.** Bu dini bozmak ve sizi kendilerine çevirmekten veya bu dine karşı size üstün gelmekten ümitlerini kestiler. Şu halde فَلَا تَخْشَوْهُمْ **siz o kâfirlerden korkmayın,** korkup da yemenizde, içmenizde ve diğer fiil ve hareketlerinizde onlara göz yummayı hatırınıza getirmeyin, onlardan endişe etmeyin de وَاخْشَوْنِ **ancak benden korkun,** benden korkun da emirlerimi, yasaklarımı tamamen icra edin ve anlaşmalarınızı güzelce yerine getirin, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ **bugün sizin dininizi kemaline erdirdim,** size bütün iman, akaid ve ahlâk kurallarını koydum ve en mükemmel teşrî usulü ve ictihat kanunlarını öğrettim, bundan sonra bu ahkâmın, bu helal ve haramın nesholunma (kaldırılma)sı ihtimali kalmadı, وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى **ve size nimetimi tamamladım.** Tevfik ve hidayetle tam saadete eriştirdim, galip ve muzaffer kıldım. Mekke'yi fethetmeyi ve cahiliyye nişanelerini yıkmayı, müşrikleri Kabe'ye yaklaşmaktan ve çıplak tavaf etmekten yasaklayarak, sizi bugün tam emniyet ve üstünlükle haccı eda etmeyi ve hükümlerini yerine getirdiğiniz şu mesut makama ulaşmayı nasip ettim.

Mücahedelerinizin meyvelerini toplattırarak, özetle sizi kuvvetli bir güce ve haklını bir devlete mazhar kılıp tam mânâsıyla اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz"* (Fatiha, 1/4) diyebilen tek sosyal toplum haline getirerek bulunduğunuz şu mukaddes makamda, لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ ، لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ ، اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ وَالْمُلْكَ لَكَ لَبَّيْكَ *"Allahım, ben senin emir ve fermanına her zaman uyarım, her zaman itaat ederim. Senin ortağın yoktur. Davetine sadakatle icabet ederim. Şüphesiz hamd de, nimet de, mülk de, sana mahsustur. Emir ve davetine uyarım"* diye Allah'ın kelimesini yücelten, şükrünü ilan eden, alınları ak, gönülleri pak, seçkin ve yüce bir Muhammed ümmeti kıldım da وَلأُتِمَّ نِعْمَتِى عَلَيْكُمْ *"size olan nimetimi tamamlayayım"* (Bakara, 2/150) vaadimi yerine getirdim, وَرَضِيتُ لَكُمُ الاِسْلاَمَ دِينًا **ve size din olmak üzere İslâm'ı beğendim, ona razı oldum ki,** Allah katında beğenilen din başkası değil, ancak odur. İşte sayılan haramlar, bu en mükemmel din ve bu tam nimet ve bu İslâm cümlesindendir. Şu halde müslümanlar bundan böyle başka tebliğleri beklemeyerek ve bu haramların kaldırılabileceğini hatıra getirmiyerek bu din gereğince akitlerini yerine getirmeye özen göstermeye ve ilâhî minetler ile nimetlenmiş olmaya devam etmelidir.

Eser sahipleri (râviler) demişlerdir ki, bugünden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) nihayet seksenbir veya sekseniki gün kadar yaşadı ve bundan sonra dini hükümlerde ne bir fazla, ne bir nesh, ne bir tebdil (değiştirme) vaki olmadı. Bununla Hz. Peygamber'e peygamberlik görevinin sonu ve böylece vefatının yaklaştığı haber verilmiş oluyordu. Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti okuduğu zaman ashab-ı kiram gerçekten sevinmiş ve pek büyük sevinçler göstermişler ve fakat Hz. Ebu Bekir ağlamıştı. Sorulduğunda: "Bu âyet Resûlullah'ın vefatının yaklaştığını gösteriyor" demiş ve bundan tebliğ vazifesinin sona erdiğini anlamıştı. Ve yine rivayet edildiğine göre aynı mânâyı Hz. Ömer de anlamıştı. Bakara sûresinde açıklandığı üzere en çok tercih edilen rivayete göre وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ *"Bir günden korkunuz ki, o gün hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz"* (Bakara, 2/281) âyeti de bundan sonra ertesi gün Kurban Bayramının birinci günü inmiş ve seksenbir gün sonra Peygamberimizin vefatı vuku bulmuştu. Rivayet edilir ki, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında bir gün yahudilerden birisi: "Ey müminlerin emiri, siz kitabınızda okuyorsunuz, bir âyet var; eğer bu, bizim yahudi toplumuna inmiş olsaydı, o gün biz bayram yapardık" demiş. "Hangi âyet?" diye sormuş ... اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ olduğunu söylemiş. Hz. Ömer (r.a.) de: " Biz o günü ve o gün bunun Hz. Peygamber (s.a.v)'e nazil olduğu yeri tanırız. Cuma günü Arefe'de bulunuyordu" buyurmuş

ve o günün bayramımız olduğuna işaret etmiştir. İbnü Abbas'dan da bayram günü ve cuma günü, iki bayramın birleştiği bir günde indi" diye nakledilmiştir.

ذٰلِكُمْ فِسْقٌ den buraya kadar gelen اَلْيَوْمَ aziz hitapları haram olan yiyeceklerin beyanı sırasında bir mu'tarıza cümlesi siyakında toplanmıştır ki, bunun hikmeti de bu haramların bir zarar ve baskı değil, bir kâmil din ve tam bir nimet cümlesinden olduğunu ve Allah katında hoşnut olunan İslâm dininin sağlam hükümlerinden bulunduğunu ve müslümanların bu çirkinliklere asla tenezzül etmemeleri gerektiğini özellikle anlatmak suretiyle haramı tekit ve ondan çekinmeyi anlatmaktır. Şu halde bunu takip eden فَمَنِ اضْطُرَّ bu mu'tarıza cümlesine değil, öncesindeki haramlara bağlıdır. Fakat bu mu'tarıza cümlesinin tekit durumuyla yukarda işaret ettiğimiz üzere bu bağlantıya şöyle bir ifade siyakı verilmiş oluyor:

Şimdi müminler bugün bu dini olgunluğa erdiklerinden ve böyle pisliklerden kurtulup temiz ve saf tam bir nimete erdiklerinden dolayı Allah'a teslim olmak ve bağlanmakla hamd ve şükür etsinler, bayram yapsınlar ve sakın Allah'a itaatten çıkıp da harama el sürmesinler ve bu haramların helal olabileceğini hatırlarına getirmesinler, فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ **ancak her kim bir mahmesada** yani karın kasığa geçmiş ölümden ve ölümün başlamasından korkulur **bir açlık halinde sıkışık durumda olur da,** غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ **bir günaha meyletmeyerek,** yani zaruret miktarını geçmiyerek veya diğer bir çaresiz durumda olanın elinden almayarak **bunlardan yerse** فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Allah gafurdur, rahimdir, cezalandırmaz.** Zaruretler, haram olan şeyleri mubah kılar. Fakat muztar olmak, başkasının hakkını iptal etmez. Nitekim bu mânâ Bakara sûresinde غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ *"başkasına saldırmadan ve sınırı aşmadan"* (Bakara, 2/173) diye ifade olunmuş idi.

Haram edilen şeylerin bu şekilde açıklanmasından hemen sonra bunların zıddı olan helallerin açıklanması siyakında buyuruluyor ki:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾ الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ
وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ
وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ
وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerifi

4- Sana, kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helal kılındı." Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin), Allah'tan korkun. Muhakkak Allah, hesabı çabuk görendir.

5- Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal olduğu gibi, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Ve müminlerden iffetli hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, namuslu bir şekilde mehirlerini ödediğiniz takdirde, size helâldir. Her kim imanı inkâr ederse, ameli boşa gitmiş olur ve o, ahirette zarara uğrayanlardandır.

يَسْأَلُونَكَ Ey Muhammed, ümmetin sana şunu sorarlar veya soruyorlar:

مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ Kendilerine neler helâl kılındı? İkrime ve Muhammed b.

Ka'b'den nakledildiğine göre Cebrail aleyhisselam: "Biz köpek bulunan eve girmeyiz" demiş olduğundan dolayı Hz. Peygamber köpeklerin öldürülmesini emretmiş ve Ebu Rafi'i bununla görevlendirmiş. O da Medine'deki köpekleri hep öldürüp Avali'ye (şehrin dışındaki yüksek kısımlara) kadar varmış. Bunun üzerine Asım b. Adiy ve Sa'd b. Hayseme ve Uveym b. Sa'd gelmişler: "Bize ne helâl kılındı ey Allah'ın Resulu?" demişler. Resullullah susmuş, sonra bu âyet nazil olmuştur. Hakim Ebu Abdullah "Sahih"inde senediyle rivayet ettiği üzere Ebu Râfî demiştir ki: "Resulullah bana köpeklerin öldürülmesini emretti. İnsanlar geldiler: 'Ey Allah'ın Resulü, öldürülmesini emrettiğin bu ümmetten bize ne helal kılındı?' dediler, Allah Teâlâ يَسْئَلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ âyetlerini indirdi." Bundan başka Saîd b. Cübeyr demiştir ki, "Adiy b. Hatim ve Zeydülhayl : 'Ey Allah'ın Resulü, biz köpeklerle ve doğanlarla av avlarız, Âli Dır'in ve Âli Ebi Havriyye'nin köpekleri yaban sığırlarını, yaban eşeklerini ve geyikleri alırlar. Bazısını kesmeye yetişiriz, bazısı da öldürülür kesmeye yetişemeyiz. Halbuki Allah Teâlâ leşi haram kılmıştır. Şu halde bize bunlardan neler helal oluyor?' demişlerdi. Bu âyet bu sebeple indi."(1) Buna göre bu soru اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ istisnasına ait, ve cevap da tezkiye (kesme) nin şer'î mânâsını açıklama ve izah sadedinde gelmiş demek olur ki, söz gelimine çok uygundur. Önceki rivayet, bu âyetlerin inişinin, haram kılma âyetinden önce olduğuna; ikinci rivayet de sonra olduğuna delalet etmektedir. Bundan sonraki اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمْ *"bugün size helal kılındı"*, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ *"bugün dininizi ikmal ettim"* den başka bir gün olmadığına göre de, bu âyetlerin inişleri başka başka olduğunu kabul etmek zor olacaktır. اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمْ ، اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ ، اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ denilen günlerin birbirinden başka günler olmadığı açık ve belli bulunduğundan, bunlar yalnız Arefe gününü değil, Mâide sûresinin bütün nüzul zamanını kaplayan Muhammed (a.s.)'ın son senesini tek zaman olarak ifade etmekte ve bu şekilde gerek haramın açıklanması ve gerek helalin açıklaması âyetlerinin nüzul tarihi açısından ya hakikaten veya hükmen bitişik ve yakın bulunduklarını anlatmaktadır. يَسْئَلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ "Böyle soruyorlar" diye sorunun vaki oluşunu hikaye değil, " sorarlar" diye olmuş ve mümkünü içine alacak şekilde daha genel bir soru tasavvur edilmesi gerekir. O halde her türlü şüpheyi kaldırmak ve defetmek için:

قُلْ Ey Muhammed, şöyle söyle: اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ size iyi ve güzel şeyler helal kılındı. Kötü ve çirkin şeyler değil, nitekim يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ *"Onlara güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar"* (A'raf, 7/157) buyurulmuştur. Şu halde İslâm midesine, İslâm sofrasına pis şeyler değil, hoş şeyler

(1) el-Kurtubî, a.g., VI, 65.

konmalıdır. Daha önce de işaret edildiği üzere "tayyib" lugatta "müstelezz" yani hoşlanılan temiz ve hoş şey demektir. Haram olma şüphesi bulunmayan - izin verilen- helale de buna benzeterek "tayyib" denilir. Zira zararı olmamak mânâsında birleşirler. İbnü Cerir, Taberi gibi bazı tefsirciler burada "tayyibat", "helaller" diye tefsir etmişlerse de "helaller helal kılındı" demek tutuk bir ifade olacağından tefsircilerin çoğu ve müctehidler bunun "lezzet ve iştah duyulan temiz ve hoş şeyler" mânâsına yorumlanmasının vacib olduğunu göstermişlerdir. Şu halde mânâ, "Hoşa giden ve iştah hissedilen her temiz şey size helal kılındı" demektir. Fakat bundan herkesin her hoşuna giden şeyin helal olduğunu da sanmamalıdır. Muhakkaktır ki, kötü alışkanlık ile huy ve ahlâkı bozulmuş kimselerin zevk ve takdirine itibar yoktur. İbret, selim tabiatadır. Ve "tayyibat" ancak selim tabiatlı kişilerin tiksinmeyip hoşlandıkları şeylerdir. Yoksa çöl halkı ve zorluklar içinde yaşayanlar her çeşit hayvanı hoşlanıp yiyebilirler. Gerçi خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا *"Yerde olanların hepsini sizin için yarattı"* âyeti delaletince mubah olmak esastır. Ve bu umûma göre insandan başka her hayvandan, her bitkiden ve her şeyden yemek suretiyle de faydalanmanın mubah olması lazım gelirdi. Fakat يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ *"Onlara temiz şeyleri helal, murdar olanları haram kılar."* (A'raf, 7/157) delaleti üzere bu umûmdan habâis (çirkin ve kötü şeyler) çıkarılarak helal, tayyibata tahsis edilmiş ve dolayısıyla aslî mubah olmayı kayda bağlamak için, bu büyük bir esas ve genel bir kanun olmuştur ki; helal ve haramın tayininde özel delil bulunmadıkça buna müracat olunur. Ve çirkin şeyleri ayırt etmeyenlerin zevkine itibar olunmaz. Cahiliye Arapları, yukarda açıklandığı üzere leşi veya leş kabilinden bir hayli şeyleri yedikleri halde, tayibattan olan en'am (hayvanlar) dan bazılarını, En'am sûresinde açıklanacağı üzere deve), sâibe (puta adanan deve), vasîle (erkek ve dişi olarak ikiz doğan yavrular), ham (on kere döl alınan deve) adlarıyla kendilerine haram ederler yemezlerdi. Bunların temiz olduğuna hükmettikleri halde bazı vehimlerinden dolayı yemezlerdi. Buna karşı temiz olan her şeyin helal olduğu açıklanmış ve bu hüküm: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ *"De ki: 'Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti?'* (Araf, 7/32) âyetiyle de tekid edilmiştir ki, sebepler ve nüzul hikmeti yanında bu âdetin kat'i şekilde kalkması da vardır. Şüphe yok ki, bu "tayyibat"da kara ve deniz hayvanlarından başka, kuşların ve hatta bütün bitkilerin de hoşları dahildir. Ve sonra أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ helal olan her hayvanın bütün kısımlarının da helal olması gerekmeyeceğini ve kesilmiş olan hayvanların kısımları meyanında bulunan habâis (çirkin şeyler)in de haram olduğuna işaret etmektedir.

Özetle selim tabiatın ve sağlam fıtratın hoşlandığı bütün tayyibat (hoş ve güzel şeyler) helal kılındı ... وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin..."*

CEVÂRİH, "cariha"nın çoğuludur ki, esas olarak "cerh"den alınmış olup, tesir mânâsı düşüncesiyle "kasibe" (kazanan) mânâsına isim olmuştur. Şu halde cevarih, kevasib demektir. Bunun için el, ayak ve ağız gibi yaralama ve kazanma aleti olan organa cevarih denildiği gibi, av tutan yırtıcı hayvanlara ve kuşlara da kavasib ve cevarih denilir ki, burada maksat budur. "Mükellibîn", "mükellib"in çoğuludur. Mükellib, teklib eden yani yırtıcı hayvanları ava dadandırıp alıştıran, avcılık talim edip öğreten demektir ki; bir köpek, sahibi tarafından kışkırtıldığı yere gider, çağırılınca gelir, avı tutunca habseder yemez, sahibi almak isteyince kaçmaz, zorlayınca dinler ve bunu en az üç kere yapıp âdet edinirse öğrenmiş sayılır. Ahmed b. Hanbel ikiyi, Hasenü'l-Basri biri yeterli görmüştür. Bu öğretime teklib denilmesi tağlib yoluyladır. Zira çoğunlukla öğretilen köpeklerdir. Bununla beraber her yırtıcı hayvana da köpek (kelb) denir. Nitekim Ebu Leheb'in oğlu Utbe, Şam seferine giderken Resulullah: اَللّٰهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبًا مِنْ كِلَابِكَ "Allah'ım buna kelblerinden bir kelbi musallat et"(1) diye dua etmiş, Utbe'yi de yolda arslan yemiş idi. Bunun için bu eğitimin bilinen köpeğe mahsus olduğu sanılmamalıdır. Şu halde mânâ şudur: Bir de kelb ve diğer yırtıcılar meyanından ava alıştırarak Allah'ın size öğrettiği anlayışlardan eğitim yaptırarak öğrettiğiniz eğitilmiş avcı hayvanlar helal kılındı. Şu halde bunlardan bu şekilde faydalanır, besler, alır satarsınız. Fakat yemeye gelince kendilerini değil. فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ **Size imsak ettikleri, tutuverdikleri avlardan yiyiniz.** Dikkat edilmesi gerekir ki, مَا اَمْسَكْنَ değil, مِمَّا اَمْسَكْنَ dir. Tuttuklarının hepsini değil; bir kısmını, güzel kısımlarını yiyiniz. Sonra mutlaka اَمْسَكْنَ *"yakaladıkları"* değil, اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"size tutuverdikleri"* dir. Yani kendilerine değil, size tutuverdiklerini yiyiniz. Şu halde bir köpek eğitilmiş olursa ve avcı tarafından sevkedilir de bir avı tutar, yaralar, öldürür de avcı ona ölmüş olduğu halde yetişirse helaldir. Eğitilmiş yırtıcının yaralaması, boğazlama yerine geçen bir kesmedir. O, onun bir aletidir. Diğer parçalayıcılar ve aynı şekilde ok, mızrak, tüfek de böyledir. Muhakkak diriyken yetişilip boğazlanması şart değildir Zira o zaman eğitilmiş ile eğitilmemişin farkı yoktur. Fakat cevarih (yaralayıcılar) kavramı gereğince yaralama gereklidir. Yaralamadan boğar veya çarpar da öldürürse bazıları, مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"size yakaladıklarından"*, zahirî ola-

(1) Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübrâ, V,211.

rak mutlaktır, diyerek yine yenir demişse de, doğrusu bunun boğulmuş veya vurularak öldürülmüş olandan farkı yoktur, aynı mânâya dahildir, yenmez. Sonra eğitilmiş köpek, yaralamış ve öldürmüş olmakla beraber, biraz da yemiş bulunursa bu da yenmez. Çünkü o onu kendisine tutmuş demektir. مَا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ "*Size tuttukları*" değildir. Bununla beraber Selman-ı Farisi'den, Sa'd b. Ebi Vakkas'dan, İbnü Ömer'den, Ebu Hüreyre'den yenir diye rivayet de edilmiştir. Malik ve Evzâi yenir demişlerdir. Ancak bu meselede köpek ile kuş ayrılmıştır. Ve kuşun yemiş olmasının helal olmasına engel olmayacağı gösterilmiştir ki, Hanelî mezhebi bunu kabullenmiştir.

Bu şekilde bunların tuttuklarından yiyin, وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ **ve üstüne Allah'ın ismini anın.** Yani köpeği ve kuşu salarken "besmele çekin" وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ **ve her halde Allah hesabı süratli olduğundan emirlerine karşı gelmekten sakının.**

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى ... "*Bugün sizin dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım*" diye tekit ve belgelendiği gibi yine aynı mânâ ile helallerin vurgulanması ve ondan sonra genellenmesi dolayısıyla buyuruluyor ki: اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ **Bugün size bütün tayyibat, her çeşit hoş nimetler helal kılındı.** وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ **Bir de kitap ehlinin yiyeceği,** yani gerek bu tayyibattan kestikleri ve avladıkları ve gerek ekmek ve diğerleri gibi yiyecekleri **size helal,** وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ **sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir.** Yani yedirir ve satabilirsiniz. "Taam"dan maksadın ne olduğu hakkında üç görüş vardır: Birincisi, kurbanlık demektir. İkincisi, ekmek ve meyve gibi kesilmeye muhtaç olmayandır ki, Zeydiyye imamlarından nakledilen budur. Üçüncüsü, kurbanlıklar ve diğer her çeşit yiyeceği içine alır. Çoğunluk birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü kurbanlıktan başkasının yiyecek olmasında sahibine tahsisi yoktur. Kurbanlık ise kesicinin fiiliyle yiyecek olabilir. Ve bunun için kitap ehline bağlanmasının bir mânâsı vardır.

Ahkâm-ı Kur'ân'da Ebu Bekir er-Râzî der ki: "İbnü Abbas'tan, Ebu'd-Derdâ'dan, Hasen ve Mücahid, İbrahim, Katâde ve Süddi'den rivayet edilmiştir ki وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ den maksad kurbanlıklardır.[1] Gerçekte görünen de bunu gerektirir. Gerçi yiyecek lafzını genel mânâda kullansak, gerek kurbanlıklarını ve gerek diğer yiyeceklerini içine alır. Fakat daha açık olan özellikle kurbanlıklar kastedilmektedir. Çünkü ekmek, zeytin yağı ve diğer yiyeceklerin hükmü, onu imal edenlerin özellikleriyle ayrılık arzetmez. Bunlarda

---

(1) el-Cessâs, a.g.e., III, 320.

mecusî veya kitabî (semavî bir kitaba inanan kişi)nin farkı olmadığında kimsenin şüphesi yoktur. Haramlarda söylendiği üzere kesilmeden ölenlerin de gerek müslüman ve gerek kitabî ve gerek mecusî ve diğer her kim tarafından öldürülmüş olursa olsun haram olduğunda müslümanların ihtilafı yoktur. Şu halde طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ diye özellikle kitap ehlinin yiyeceğinin mübah sayılmasındaki maksadı, bilhassa dinlerin değişmesi ile hükmü değişen kurbanlıklara yorumlamak vacib olur. Yani açıklamanın faydası, özellikle kurbanlıklar itibarıyla ortadadır. Belli ki أُوتُوا الْكِتَابَ kitap verilenler, kitabı olmayanlardan ihtirazdır (yani onları hükmün dışında bırakmaktır). Halbuki yiyecek hususunda kitap ehli ile diğerlerinin farkı ancak kurbanlıklar ve av meselelerindedir. Kitap ehlinin leşine, domuz etine ve şarabına varıncaya kadar her yiyeceği helal olmadığı, haram edilenlerden bulunduğu gibi, kitabî olmayanların her yiyeceğinin haram olmadığı da bilinmektedir. Şu halde kitap ehlini seçerek diğerlerinden ayıran bu özel mubahlığın faydası ancak kurbanlıklarda açıktır. Demek ki yiyecek güzel ve temiz şeylerden olmak şartıyla genel mânâsı üzere bırakılsa da, bakış açısı ve beyanın hedefi, özellikle kitap ehlinin kestikleri ve avladıklarının helal olduğunu göstermek ve bu şekilde kesmek için diyanet, yani müslüman veya kitap ehli olmak şart olduğunu anlatmaktır. Bununla beraber ذَبِيحَةُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"kendilerine kitap verilenlerin kurbanlığı"* denilmiş olsaydı, o zaman diğer yiyeceklerin haram olması, şüphesi ortaya çıkacak ve karşılıklı yiyecek yedirmenin caiz olacağı anlaşılamayacaktır. Bunun için yine "yiyecek" kelimesini, güzel ve hoş, temiz şeylerden olmalı şartıyla kurbanlıklar ve diğerlerinden daha genel olmak üzere, asıl mânâsıyla düşünmek ve ancak kitap ehlinin diğerlerinden farkının, kurbanlıklar itibarıyla olduğunu da mâsîkaleh (sözün kendisi için getirildiği şey) olarak anlamak, yani kurbanlıkların helal olmasını ibarenin delaletiyle, diğerlerinin helal oluşunu da işaretin delaletiyle almak gerekecektir. Ve bundan dolayıdır ki, Ebu Bekir Razî kurbanlıklar hakkında "azher: daha açık " deyimini kullanmıştır.(1) Şunu da unutmamak gerekir ki مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Allah'tan başkası için kesilen"* mutlak şekilde haram idi. Kitap ehli ise görünüşte tevhid (Allah'ı bir kabul ettiklerini) iddia ettiklerinden dolayı görünüş durumlarına bakarak kurbanlıklarında Allah'tan başkasının adını ilan etmezler demektir. Şu halde bir yahudi veya hıristiyanın kestiğini acaba ne ad ile kesti diye araştırmaya kalkışmayarak ve dış görünüşleriyle yetinerek yemek caizdir. Fakat bir hıristiyanın, mesela bir koyunu keserken veya ava köpeğini salarken "Mesih'in adına" dediğini bizzat duyan bir müslümanın da o koyundan

(1) el-Cssâs a.g.e, III, 320.

veya avdan yemesi caiz olmaz. Çünkü bunun مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Allah'dan başkası için kesilen"* olduğu şüphesiz bir şekilde malumu olmuştur. Kitap ehlinin dış görünüşüyle yetinmek caiz olunca, müslümanlık iddiasında bulunan herhangi bir kimsenin de dış görünüşüyle yetinmenin caiz olacağında ve dolayısıyla gerek ehl-i sünnet olsun ve gerek olmasın İslâma ait mezheplerden hepsinin kurbanlığının helal olduğunda şüphe yoktur. Meğer ki -Allah korusun- dinden dönmüş olsun. Çünkü mürted (dinden dönen), kitap ehline da katılsa kestiği asla yenmez.

Yiyecek çeşidinden olan bu temiz ve hoş şeylerden başka وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ **müminlerden muhsane olanlar, yani hür ve namuslu müslüman kadınlar ve kızlar,** bunlardan başka وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ **kitap ehlinden olan muhsaneler, yani hür ve namuslu kadınlar ve kızlar da** إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ **ihsan ederek yani namuslu bir şekilde nikahınız altına alarak** غَيْرَ مُسَافِحِينَ **ne metres tutmakla açıktan** وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ **ne de dost tutmak suretiyle gizlice zina etmiyerek ücretleri olan mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde sizin için helaldirler.**

Görülüyor ki, yiyecek hususunda iki taraftan izin verilmiş, müslümanlara hem kitap ehlinin yiyeceklerini yemek, hem de kitap ehline müslüman yemeğini yedirmek suretiyle karşılıklı alış veriş helal kılınmış, fakat nikah hususunda bu helal olma bir tarafa tahsis edilmiş, yalnız müslümanların kitap ehlinden namus dairesinde nikah ile kadın almaları helal kılınmış ve bununla daha önce Bakara sûresinde geçen وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ *"İman etmedikçe müşrik kadınları nikahlamayın"* (Bakara, 2/221) yasaklaması, kitap ehli kadınlar hakkında kaldırılmış ve karşılıklı olarak müslüman kadınlarının kitap ehliyle evlenmelerine asla izin verilmemiş, bu cihet aslı ve geçmişteki haramlığı üzerine bâkî kılınmıştır.

İlk önce هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا *"O, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı "* (Bakara, 2/29) âyetinde açıklandığı üzere, insana ait nefis ve ırz meselelerinde mubah olmak değil, haram olmak esastır. İkinci olarak bu aslî ve ezelî haramlık وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا *"Allah'a ortak koşan erkekler de inanıncaya kadar, onlarla (kadınlarınızı) evlendirmeyin"* (Bakara, 2/221) yasaklaması ile tekit edilmiş ve açıklanmıştır. Üçüncü olarak Nisa sûresinde وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا *"Allah, müminlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir."* (Nisa, 4/141) ile bu haramlık ve yasaklama daha genel şekilde açıklanmıştır da. Dördüncü olarak bütün helallerin özetlenip açıklandığı bu âyette, yiyecek her iki taraftan incelenerek nikah için de bu beyan sergisi açılmış olduğu halde, kitap ehlinden kadın almanın müslümanlara helal oluşu açıklanmış ve tersinden

sükut edilmiştir ki, bunda zaruret beyanı denilen bir kasr (tahsis) vardır . Ve bu şekilde müslüman kadınlarının kitap ehli ile evlendirilmesinin asla bahis konusu olamayacağı hatırlatılmış, aslî ve geçmişteki haramlığı üçüncü defa olarak anlatılmış ve belgelenmiştir. Çok açık olan ve asr-ı saadetten beri ümmetin ittifakı ile de bilinen bu meseleyi hatırlatmamıza sebep zamanımızda İslâmî delilleri bilmeyen bazı cahillerin Kur'ân'da buna dair bir nass (dini delil) bulunup bulunmadığını sormaları olmuştur. Halbuki bu gibi, haramlık asıl olan meselelerde, izin verilmemiş olması yeterli bir delildir. Şu halde bu gibiler hakkında yasaklama var mı diye değil, izin var mı diye sormak lazım gelir.

Burada gerek yiyecek ve gerek nikah bölümlerindeki الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ kitap verilenler, kitap ehli olan yahudi ve hıristiyanlardır. Hz. Ali (r.a.) Arap hıristiyanlarından Beni Tağlib hakkında: "Bunlar hıristiyanlıktan, şarap içmekten başka bir şey anlamamışlar. Ve şu halde hıristiyan hükmüne dahil değildirler" demiş. İmam Şafiî de bunu tercih etmiş ise de çoğunluk ve Hanefî imamları, kitabın zahirine göre bütün Arap hıristiyanlarının kestiklerinde de bir mahzur yoktur, demişlerdir. Ancak İbnü Abbas nikah bölümünde kitap ehlinden maksadın harbî (düşman ülkesinde) olmayanlar olduğunu ve dolayısıyla harbî olan yahudi ve hıristiyan kadınlarını nikah etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Fakat bunda da âlimlerin çoğunluğu âyetin mutlak olmak üzere harbî ve zimmî düşman ülkesindekileri de, İslâm devleti tebasındaki yahudi ve hıristiyanları da içine aldığını ve bu bakımdan harbî olan kitap ehlinden kadın almanın haram değil, bir zaruret bulunmadıkça nihayet mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Kitap ehlinden başkasına gelince: Bunlardan mecusiler hakkında Resullullah: سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ اَهْلِ الْكِتَابِ غَيْرَ نَاكِحِى نِسَائِهِمْ وَلَا اٰكِلِى ذَبَائِحِهِمْ "Mecusilere kitap ehli muamelesi yapınız, fakat kadınlarını nikah etmemek ve kestiklerini yememek şartıyla"(1) buyurmuştur.

Bununla beraber dünyada kitap ehline yiyecek ve kadın yönüyle verilen bu özelliklerden dolayı ahiret açısından da böyle sanılmasın. Çünkü, وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ **her kim bu imana yani en mükemmel dine ve İslâm şeriatına küfrederse bütün ameli tutulur,** وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ **Ve ahirette zarar edenlerden olur.** Şu halde bunların yiyeceklerini yerken veya kadınlarını alırken imanı bozmaktan, dinden dönme tehlikesine düşmekten son derece çekinmelidir. Ve bundan dolayıdır ki, düşman ülkesinde yaşayan bir kadını almak mekruhtur. وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ *"Sizin hoşunuza gitse, de inanan bir ca-*

(1) Muvatta, Zekat, 42; Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübrâ, IX, 189.

riye, Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır." (Bakara, 2/221).

İlâhî anlaşma ve akidlerden helal ve haram hükümlerinin açıklanması sırasında dinin kemale erdirilmesi ve nimetin tamamlanması ile Allah'ın ahdinin (vaadinin) yerine getirilmiş olduğu anlatıldıktan ve bu cümleden olmak üzere dünya hayatının maksatlarından olan sofranın güzel ve temiz şeyleri, Nisâ sûresinin فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ *"Size helal olan kadınlardan alın"* (Nisâ, 4/3) kavramını açıklayarak temiz ve güzel şeyleri aile ile birleştirerek müslüman toplumuna sunulduktan ve nihayet bundan böyle anlaşmayı yerine getirme hükmünün tamamen kulluk görevine yöneldiği, bunun da iman akdi ile İslâm'a ait hükümleri yerine getirmeye bağlı olduğu işaret edildikten ve bu dünyanın bir de ahireti bulunduğu hatırlatıldıktan sonra اَلطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّب۪ينَ *"İyi kadınlar, iyi erkeklere"* (Nur, 24/26) âyetinin delaleti üzere ahirete ait nimetleri kemale erdirmek için, bu en mükemmel dinin imandan sonra kulluk anahtarı olan temizlik emrinden başlamakla kulluk akdini belgelemek için buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ
اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا
بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ
وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ
اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ
وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٦﴾ وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَم۪يثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ

إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

Meâl-i Şerifi

6 - Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin. Hasta iseniz, yahut yolculukta iseniz, yahut biriniz abdest bozmaktan gelnıişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin. Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor.

7- Allah'ın, üzerinizdeki nimetini ve "İşittik, itaat ettik" dediğinizde sizden aldığı ve kendisiyle sizi bağladığı ahdini hatırlayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah göğüslerin özünü çok iyi bilir.

Bu âyete, teyemmüm âyeti denilmiştir ki, Buhari ve Müslim'de Hz. Aişe'den rivayet edildiği üzere, adı geçenin gerdanlığının düştüğü seferde geceleyin susuz bir yerde kalınıp abdest almak mümkün olmadığından dolayı nazil olmuş ve bu gibi durumlarda abdest yerine teyemmümü emretmiştir. Gerçi bu âyet, ilk önce abdestin farzlarını tesbit etmekte ve böylece aynı zamanda bir "abdest âyeti" olduğu muhakkak bulunmakta ise de, abdest başlangıçta bu âyet ile meşru kılınmış olmayıp, ta Mekke'de namazla beraber farz kılınmış ve hatta İslâm'da hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamış olduğu bilindiğinden, bununla abdestin farz oluşu doğrudan doğruya değil, taharet (temizlik) hükümlerini çıkarmada esas alınmak üzere, takrir yoluyla tesbit edilmiş ve bunun ismi abdestten çok teyemmüme dayandırılmıştı. Sahabeden Alkame b. el-Feğra (r.a.) demiştir ki: "Bu يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ âyeti ininceye kadar Resullullah su dökmüş (küçük abdestini yapmış) olursa, abdest almadıkça ne konuşur, ne de selam alırdı. Biz söyleriz, o söylemez, biz selam veririz, o vermez ve almazdı." Yani Ebu Hayyan'ın da naklettiği üzere Resullulllah, bu âyetten önce abdestsiz bir iş yapmak şöyle dursun, söz bile söylemezdi. Şu halde bunun inişi abdestin her işi için değil, namaz için farzolduğunu açıklamakla Resulullah'a bir ruhsat ifade etmiştir. Anılan sefer, ifk (iftira) kıssasının ortaya çıktığı Benî Mustalik Gazvesi olduğuna, bunun da hicrî altıncı

sene şaban ayında Hudeybiye seferinden önce vuku bulunduğuna göre bu âyet, Mâide sûresinin ilk inen âyetlerinden ve hatta bu sûrenin Hudeybiye'den sonra inmiş olduğu söylendiğine göre inişinin başlangıcı olan ilk âyeti demek olur. Fakat unutmamak gerekir ki, Nisâ sûresinde يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Ey iman edenler, siz sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın"* (Nisa", 4/43) âyetinde de geçmişti.

KIRÂET: وَاَرْجُلَكُمْ İbnü Kesir, Ebu Amr, Asım'dan Ebu Bekir Şu'be, Hamze, Ebu Cafer, Halefü'l-Âşir kırâetlerinde (لام = lâm) cer ile esre وَاَرْجُلِكُمْ şeklinde; geri kalanlarda yani Nâfi, İbnü Âmir, Âsım'dan Hafs, Kisai, Yakub kırâetlerinde nasb ile üstün وَاَرْجُلَكُمْ şeklinde okunur. Nasb (üstün), ayaklarını, yüz ve el gibi فَاغْسِلُوا "yıkayın" emrine bağlanmasında, cerr (esre) de وَامْسَحُوا "meshedin" hükmüne bağlanmasında açıktır. Ve bu iki kırâetin birbirine uyumu açısından bir mezheb ihtilafı ortaya çıkmıştır. Zira birine göre ayaklar yıkanacak, diğerine göre de mesh ile yetinilebilecek görünüyor. Bunun en güzel en doğru çözüm şekli, çıplak ayakların yıkanması, meşhur sünnet ile sabit olduğu üzere abdestle giyilmiş mest ve fotin üzerine de meshedilmesidir. Ehl-i sünnetin çoğunluğunun mezhebi budur. "Kaffâl Tefsiri"nde, sahabeden yalnız İbnü Abbas ve Enes b. Malik, tabiinden İkrime ve Şa'bi ve Ebu Cafer Muhammed b. Aliyyi'l-Bâkır'dan, "ayaklarda abdestin farzı, mesh" olduğu nakledilmiştir ki, Şia'dan İmamiyye'nin mezhebi budur. Bütün fakihlerin çoğunluğu ve tefsirciler ise, "ayaklarda abdestin farzı, yıkamak" olduğunu beyan etmişlerdir. Zahiriye'nin başkanı olan Davud-ı İsfahanî de: "Her ikisinin cem'i (toplanması) vacib" olduğunu söylemiştir ki, bu da Zeydiye imamlarından Nasır Lilhakk'ın görüşüdür. Hasenü'l-Basrî ile Muhammed b. Cerir et-Taberi de mükellefin, meshetme ile yıkama arasında serbest olduğunu söylemişlerdir. Bunların tartışması fıkıh kitaplarında genişçe yapılmıştır. Burada ancak şu kadar söyleyelim ki, çıplak ayaklara meshetmeyi caiz görmek âyetin sonunda يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ *"sizi temizlemek istiyor"* diye açıklanan temizlik hikmetine kesin olarak aykırı bulunduğu ve hele yıkanmamış kirli ayaklarla camilere girmenin, temizlik şöyle dursun, normal temizlik ile bile uyuşmasının mümkün olmadığı ortadadır. Nitekim ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında Resulullah وَيْلٌ لِلْاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ "Vay şu ökçelerin ateşten haline"(1) buyur-

(1) Buhari, İlim, 3,30, Vudû, 27,29; Müslim, Taharet, 25-28,30; Ebu Davud, Taharet, 46; Tirmizî, Taharet, 31; Neseî, Taharet, 88; İbn Mace, Taharet, 55; Dârimî, Vudû, 35; Muvatta, Taharet, 5; Ahmed b. Hanbel, II,193, 201, 205, 211, 226, 228, 282, 284, 389, 406, 407, 409, 430, 467, 482, 498; III,316, 390, 426, IV,191, V,465, VI,81, 84, 99, 112, 192, 258.

muş ve tekrar yıkanmasını emretmiştir. Bir de maksat mesh olsaydı بِرُؤُسِكُمْ gibi sadece وَاَرْجُلِكُمْ demek yeterli olur. اِلَى الْكَعْبَيْنِ *"Topuklara kadar"* kaydına hiç de gerek kalmazdı. Bu da farzın esasının yıkamak olduğuna ve meshin buna dayanması lazım geldiğine işaret eder. Kısaca ayaklar hakkında yıkamak emri muhkem, mesh emri mücmeldir ve yüksek sünnet ile açıklanmıştır. اَوْلَامَسْتُمُ النِّسَاءَ tıpkı Nisâ sûresindeki gibi de okunmuştur. (Nisâ, 4/43 âyetine bkz.)

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Malum ya, imandan sonra ilk vazife namazdır. Siz اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ **namaza kalktığınız, yani namaza kalkmak istediğiniz zaman** فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ **yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız** وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ **ve başlarınıza meshediniz,** وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ **iki topuğa kadar ayaklarınızı da.** Yani ayaklarınızı da yıkayınız, yahut mesli ise meshediniz. Bu temizlikler yapılmadan namaz, namaz olmaz. لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ صَلَاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ "Allah, taharetsiz hiçbir namazı kabul etmez"(1). Buna "tuhûr: temizlik" ve "vudu: abdest" denilir ve işte abdestin farzı bunlardır. Ve görülüyor ki, bu da dört şeyden, ibarettir: Üç yıkama, bir mesh. İmam Şafii, bunların tertibi de dahil olmak ve bir de niyetsiz ibadet olamayacağı düşüncesiyle niyet de hesaba katılmak üzere altı; Ahmed b. Hanbel hazretleri de yüzde ağız ve burun içlerinin de dahil olduğu düşüncesiyle mazmaza (ağıza su verme) ve istinşak (buruna su vermey)i de katıp sekiz saymıştır. Hanefilerde ise niyet, tertip, ağız ve buruna su vermek sünnettir. Ve abdestin daha birtakım sünnetleri ve edebleri vardır ki, bunları tamamlayıcıdır. Hepsinin başında besmele vardır. Âyetin zahirine bakınca, her namaza kalkarken ayrıca bir abdest almak gerekir gibi görünür. Bunun için Zâhirîler, her namaz için ayrıca bir abdestin farz olduğunu söylemişlerdir. Çoğunlukla Peygamberimizin ve Raşid Halifelerin böyle yaptıkları da muhakkaktır. Fakat bunlar farz değil, sünnettirler. Çünkü Mekke'nin fethi günü Peygamberimiz, beş vakit namazı bir abdest ile kılmış, Hz. Ömer de: "Ey Allah'ın Resulü, bundan önce yapmadığın bir şey yaptın" demiş, cevabında "Bilerek yaptım ey Ömer" buyurulmuş olduğu da rivayet olarak sabittir ki, bu isteyerek yapma ile cevaz (izin) gösterilmiştir.(2) Sonra âyetin tamamiyle zahirine bakılacak olursa, abdestin ancak namaza kalkıldığı zaman alınabilmesi gerekecek ve dolayısıyle otururken abdest alıp da, namaza kalkmak da yeterli olmayacaktır. Bunu ise Zâhiriyye de söylememiştir. Demek olur ki,

---

(1) Buharî, Vudû, 2; Müslim, Taharet, 1; Ebu Davud, Taharet, 31; Tirmizî, Taharet, 1; Neseî, Taharet, 103; Zekat, 48; İbn Mâce, Taharet, 2; Dârimî, Vudû, 21; Ahmed b. Hanbel, II/20, 39, 51, 57, 73, V/74, 75.

(2) Müslim, Taharet, 86; Ebu Davud, Taharet, 65; Ahmed b. Hanbel, V, 350.

bu noktada âyetin zahiri kastedilmediği ittifakla sabit olduğundan gerek halin delaleti ve gerek teyemmüm fıkralarında hades (küçük veya büyük abdessizlik)in açıklanması karineleriyle âyetin mutlak oluşu ya hitabın abdesti olmayanlara tahsis edilmesi veya إِذَا قُمْتُمْ مُحْدِثِينَ yani "abdestiniz olmadığı halde namaza kalktığınız zaman" mânâsıyla kayıtlanarak tefsir edilmesi gerekir. Ve o halde abdestin vücubunun sebebi, mutlak namazı irade etmek değil, abdestsizlik şartıyla namazı irade etme demek olur ki, çoğunluğun görüşü de budur. Sonra dikkate şayandır ki, وَامْسَحُوا رُؤُسَكُمْ "başlarınızı meshediniz" değil, "ba" ile وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ buyurulmuştur. Bu ise "başınızla meshediniz" demek gibidir. Nasıl ki "mendile sildim" demekle "mendil ile sildim" demek arasında fark vardır. Burada meshin başa yapılacağı ve başın mesh aleti olamayacağı açık olduğu halde, (ب = ba)'nın getirilmesi bir alet mânâsına işaret, bu ise örf bakımından bir elden ibaret olmakla, bu ifade şeklinden ve bir de "nasıye" hadisinden Hanefi imamları, "Elinizi ölçü tutarak elinizle başınıza meshediniz" mânâsı anlaşıldığını göstermişler ve meshin farzı, "cüz'î bir harekette tam bir el mikdarı, diğer deyimle nasıye mikdarı, diğer deyişle dörtte biri" olduğunu ve tamamını meshin sünnet olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel tamamına meshin farz olduğunu, İmam Şafiî de bir parmak dokunmanın yeterli bulunduğunu söylemiştir.

YIKAMANIN MAHİYETİ: Suyu âzânın üzerinden tamamen akıtmaktır. Oğmak şart değildir. Şu halde su damlamadıkça yıkama denmez. Abdest, hadesten taharet yani itibarî ve görülmeyen bir kirlilikten temizlik olduğu için bununla necaset (maddî pislik)ten temizlenmek için olan yıkamayı birbirine karıştırmamalıdır. Necasetten temizlenmede, pislik iyice kayboluncaya kadar yıkamak ve gereğine göre oğmak veya silmek gerekli ise de abdestte bu gibi temizliğe engel olan kir ve pislikler daha önce kaldırılmış olacağından görünmeyen hadesi kaldırmak için bir defa yıkamak yeterli olabilir, farzı bu kadardır. Çünkü emir, tekrarı gerektirmez, fakat iki defa daha iyi olur. Ve üç defa tekrar sünnettir, oğmak da sünnettir. Ancak İmam Malik, oğmak farzdır demiştir.

MESH: Esasen bir şeye dokunmak ve örfte el sürmektir. Dînen de farzı, dokunmaktır. Şu halde başa meshetmek, taze, kullanılmamış bir yaşlığın istenen mikdara isabet etmesi demektir. Bundan tekrar sünnet değildir. Fakat hafifçe bir saç düzeltmesi olabilir.

İşte namazın şartlarından biri böyle abdesttir. fakat bunun yeterli olması,

cünüp olmadığı takdirdedir. وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا **Ve eğer cünüp iseniz,** yani rüyada veya uyanıkken fışkırarak meninin inzal (inme)i ve inzal olmasa (inmese) bile iltikai hitaneyn (erkek ve kadının sünnette kesilen yerleri, yani tenasül uzuvlarının birleşmesi) olmuş ise فَاطَّهَّرُوا **iyice temizleniniz** kendinizi baştan tırnağa tamamen yıkayıp temizleyiniz, guslediniz ki Nisâ sûresinde حَتّٰى تَغْتَسِلُوا *"gusledinceye kadar"* (Nisa', 4/43) diye "iğtisal" (gusletme) ile tabir edilmişti. Burada tekellüf (zahmet verici, zorlayıcı) sigasiyle "tetahhür" denilmiş ve gusletmede mübalağa edilmesinin gereği gösterilmiştir. Bunun için zorluğa varmamak üzere mümkün olan her taraf yıkanmalı ve hatta ağız burun içleri bile yıkanmalıdır. Abdestte sünnet olan ağzı çalkalama ve buruna su çekme gusülde farzdır.

Fakat bu gusül ve o abdest mazeret bulunmadığı takdirdedir. وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى ve **eğer hasta olur,** اَوْ عَلٰى سَفَرٍ **veya seferde bulunur,** اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنَ الْغَٓائِطِ **veya herhangi biriniz helâdan gelir,** اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ **veya kadına dokunursunuz da** فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً **bir su bulamazsanız,** yani ya gerekli araştırmadan sonra gerçekten bulamaz veya hastalık veya sefer aramaya engel veya kullanmaya engel olduğundan dolayı arama veya kullanmaya güç ve çare bulamazsanız, o zaman abdest veya gusül yerine فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا **hoş ve temiz bir toprakla teyemmüm ediniz.** Niyet ediniz de فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُ **o topraktan yüzlerinize ve kollarınıza meshediniz.** Hastalık ve yolculuk kayıtları, suyu bulmaya veya kullanmaya engel olan özürleri; heladan gelmek veya kadına dokunmak da abdesti veya guslü gerektiren sebepleri; suyu bulamamak da bunların yerine teyemmümün sıhhatinin şartını göstermektedir. Açıktır ki, heladan gelmek, bedenden bir necasetin çıkmasından kinayedir ki, dilimizde abdest bozmak denilir. Hanefilerce durum böyledir. Fakat İmam Şafiî sebileyn (idrar ve dışkı yolların) dan çıkması demiş, İmam Malik de iki yol (idrar ve dışkı yolların)dan çıkması alışılmış olan pislikten demiştir.

(Nisâ 4/43. âyetinde teyemmümün, saîdin mânâları ve daha bazı izahlar geçmiş olduğundan oraya bakınız.) Burada fazla olarak مِنْهُ kaydı zikredilmiş ve bu şekilde teyemmümde yalnız kasd ve niyet ile mesh yeterli olmayıp temiz toprağa dokunmak da gerektiği işaret edilmiştir. مِنْ 'in ibtida veya teb'îz olması ihtimali vardır. İbtida olduğuna göre elin temiz toprağa dokunması yeterlidir. Teb'îz olduğuna göre de muhakkak elden yüze ve kollara da biraz bir şey sürülmesi lazım gelir. Birincisi Hanefi mezhebinin, ikincisi de Şafiî mezhebinin görüşüdür. Taşa, mermere ve madene teyemmüm caiz olup olmayacağı hakkındaki ihtilafın kaynağı budur. İbtida olması ruhsat, teb'îz olması ihtiyattır.

Şimdi sakın "bu külfetler, zahmetler nedir?" demeyiniz. مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ **Bu taharet (temizlik) veya teyemmüm emirleriyle Allah'ın isteği size bir baskı yapmak sıkıntı ve zahmete koşmak değil,** وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ **fakat o sizi tathir etmek, maddî manevî, görünür görünmez pisliklerden ve günahlardan temizlemek** وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ **ve size nimetini tamamlamak ister ki** لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **şükredesiniz,** dışınız ve içiniz temizlenip nimetin zevkini tadasınız, nimet vereni ve nimet verenin hakkını göresiniz. Şu halde dinde güçlük çıkarma yoktur. Dine ait teklifleri külfet ve zahmet değil, bir nimet tanımalıdır. Abdestin, guslün, teyemmümün hikmeti, maddî paklık ve manevî temizliktir. Güzel ve temiz şeyler, temiz kişiler için olduğundan temizlik, nimet ve saadetin tamamlanmasına sebeptir. Bu da şükretmeye sebeptir. Şükür de: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ *"Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım".* (İbrahim, 14/7) âyeti gereğince nimet ve saadetin artmasına sebeptir. Bu şekilde tamamın üstünde nimet ve saadet sonsuz bir artma ile cereyan edip gidecek demektir. Yukarda وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى *"size nimetimi tamamladım"* buyurulduğu halde, ondan sonra burada وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ "size olan nimetini tamamlamak için" buyurulması, daha doğrusu inişte önceliği bulunan bu âyetin, bu vechile tertipte geriye bırakılmayı gösterir ki, orada nimeti tamamlamak, izafî ve dünyaya ait bir tamamlamadır. Burada daha tamamlanması vaad olunan nimet de ebedî ve sonsuz olan ahirete ait nimettir. Bu sebeple bunda اِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir"* (Al-i İmran, 3/185), وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ... *"O günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastaman verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmiyecektir"* (Bakara, 2/281) kavramlarına işaret vardır. Nihayet burada şu da anlaşılıyor ki, nimet ve saadetin en büyüğü şükran (teşekkür etme, iyilik bilme) dir. Ve en mesut kimseler teşekkür hissi ile dolu olanlardır. Ve Allah'ın rızasına erme zevki bunun içindedir. (Fatiha sûresinde اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ye bkz.)

Özetle, nimetin artması şükür ile, şükür de nimeti unutmamakla ayakta duracağından bu temizlikleri yapınız وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **ve Allah'ın size olan nimetini ve özellikle İslâm nimetini unutmayınız,** zikir ve fikrinizden çıkarmayınız, daima anmakla şükrediniz ki, namaz bu şükür cümlesindendir. وَمِيثَاقَهُ الَّذِى وَاثَقَكُمْ بِهِ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **Ve o mîsakı anıp îfa ediniz ki, Allah onunla sizi** سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا **"işittik ve itaat ettik" dediğiniz zaman belgelemiş, sağlamlaştırmıştı.** Burada Bakara sûresinin sonundaki: سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"İşittik, itaat ettik! Rabbimiz, bizi bağışlamanı dileriz! Dönüş sanadır"* (Bakara, 2/285) iman ve belgelemelerine bir işaret bulunduğu açıktır. Bu mîsaktan maksat, Akabe

gecesinde ve Beyatu'r-Rıdvan'da vaki olan mîsak (anlaşma) olduğu ve Peygamberimiz ile olan bu mîsakın Allah'a isnad edilmesi اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ *"Muhakkak ki sana beyat edenler, söz verenler, gerçekte Allah'a beyat etmektedirler."* (Feth, 48/10) âyetinin delaletine dayanmış bulunduğu da söylenmiş ise de, bunun âlemin yaratılması ve Âdem'in hilkati konularının içinde olup, Fatiha'da اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz"* (Fatiha, 1/4) diye aktedilen ve sonra ağır ağır bütün müslümanların Peygamber'e kolay ve zor, sevinç ve keder, bütün durumlarda işitmek ve itaat etmek esası üzere iman, ittiba ve bey'atlarıyla belgelenen ve dolayısıyla bütün anlaşmaları içine alan ezelî ahd olması daha açık ve daha tercih olunandır. Mücahid, bu mîsakdan maksad, A'raf sûresinin 172. âyetinde açıklanan اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Evet" dediler"* (A'raf, 7/172) anlaşması olduğunu; Süddî de, Allah Teâlâ'nın tevhid ve şeriatler hakkında tayin etmiş olduğu aklî ve şer'î deliller olduğunu söylemiş ve ilm-i kelâmcıların çoğunluğu bunu tercih etmişlerdir ki, bunların hepsi aynı yoruma dönüşürler. Çünkü asıl mîsak birdir. Fazlalaşan bunun çeşitli şekilde belgelenmesidir. Bu hatırlatmanın özeti, اَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"sözleşmeleri yerine getirin"* gereğinin kabulü geçmiş olduğunu hatırlatmakla yerine getirilmesini belgelemektir. Şu halde mânâ şöyle demek olur:

Yaratılışınızın bütün geçmiş safhalarında ve mutlak acizliğinizin hüküm sürdüğü varlığınıza ait devrelerinizde, fıtrat olarak bağlanmış olduğunuz ve sonra ihtiyaçlarınızın sıkıştırdığı, emellerinizin kaynaştığı şuurlu demlerinizde akıl ve fikrinizle samimi kalbinizden kopan yalvarmalarınızla سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا *"işittik ve itaat ettik"* diye kuvvetli sözleşmelerle belgelediğiniz o kulluk sözünü, semerelerini vermeye, nimetlerine ermeye başladığınız genişlik günlerinde ve başarılı olduğunuz sırada unutuvermeyiniz de, o İslâm nimetini ve iman hidayetini teşekkür zevkiyle anıp, akitlerinizi tamamen yerine getirin, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkunuz** da, bunları unutup nankörlük etmeyiniz, kalbinizi bozmayınız, **Çünkü** اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ***"Allah sinelerinizde gizlenen en gizli şeyleri bilir."*** Şu halde yalnız cisim ve görünüşle ilgili temizlik ile değil, hem cismanî, hem rûhanî, hem zahirî, hem batınî tam bir temizlik ile temiz ve pak olarak olgun bir kullukla Allah'ın huzuruna geliniz ve nimetin tamamına erip şükrediniz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

8- Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevketmesin. Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

9- Allah, iman edenlere ve salih amel işleyenlere şöyle vaad etmiştir: Onlar için mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.

10- İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, cehennemliktirler.

Tevhid dininin ahlâkî gayesini, sosyal ve siyasî hikmetini özetleyen bu âyetin benzeri Nisâ sûresinde geçmiş idi. Fakat orada قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ *"Adaleti tam yerine getirerek, Allah için şahidler olun"* (Nisâ, 4/135), burada ise قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ *"Allah için hakkı ayakta tutanlar olun."* buyurulmuştur. Gerçi iki mânânın birbirini gerektirmiş olduğunda şüphe yoktur. Elbette adaletle ayakta duran, Allah için ayakta ; Allah için ayakta olan da adaletle şahitlik eden olur. Şu halde ifade sırf kelâmda bir sanat gösterme ve çeşitlenmeden ibaret sanılabilir. Fakat dikkat edilirse anlaşılır ki, orada asıl maksad, Tu'me olayında olduğu gibi sevgi ve iltimas yerlerinde adalet ve hakkâniyeti gözetmek, kendisi ve sevdiği yakınları aleyhinde bile olsa hakkı (doğruyu) itiraf ve adaleti yerine getirmek idi. Burada ise maksad, düşmanlık ve nefret yerlerinde adalet ve hak-

kaniyeti gözetmek, düşmanın lehinde bile hak ve adaleti tutmak ve tatbik etmektir. Yani orada dahilî siyaset, burada ise haricî siyaset görüşü üstündür. İkinci olarak, orada sözün gelişi kullara adalet ile Allah'a ihtisas ve kulluğu temindir. Burada ise Allah'a ihtisas ve kulluk ile kullara adaleti temindir. Her iki bakış açısıyla da birincide adaletle ayakta durmakla, burada Allah için ayakta durmakla başlamanın uygun olduğu açıktır. Şu halde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey müminler,** yalnız abdest alıp namaz kılmakla kalmayınız ve ancak o zaman Allah huzurunda kıyam edilir zannetmeyiniz, كُونُوا قَوَّامِينَ لِلّٰهِ **daima Allah için ayakta olunuz,** yapmanız gereken her işe Allah için sarılıp Allah için hükümler icra ve işleri idare ediniz, شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ **hep adalet ve hakkaniyet şahitleri olarak hakkı yerine getiriniz.** Her fiiliniz ve sözünüz Allah için olsun. Her yönden adalet ve hak şahidi olunuz, adaleti yerine getirmede numune-i imtisal (örnek insan) olunuz. وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا **Ve bir kavme şiddetli kininiz veya onların size kini ve düşmanlığı sizi adaletsizliğe sevketmesin.** Şu halde haklarında doğru şahitlik ve adilane hükmetmeye veya işkenceye, iftiraya, harbe girmeyenleri öldürmeye, sözünden dönme vesaire gibi helal olmayan şeyleri yapmakla zulüm ve düşmanlık yapmaya, günaha sokmaya sebep olmasın. اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى **Adalet yapınız ki, o takvaya daha yakındır.** Allah'ın korumasına girmek için en yakın vasıtadır. Artık haricî siyasette düşman olan kâfirler hakkında adalet bu derece önemli vacip olunca, dahilî siyasette ve müslümanlar hakkında adaleti yerine getirmenin ne büyük bir fariza (görev) olduğunu ve Nisa sûresi âyetine ne kadar önem vermek lazım geldiğini kıyas ediniz. Evet, adalet böyle yüksek ve takvaya en yakın bir görevdir. Fakat takvanın aynısı da değildir. Bunun için adalet yapınız, وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'dan korkunuz.** En yüksek gaye budur. Bütün kurtuluş, bütün iş bundadır. Allah'dan korkmayan adalet de yapamaz. Şu halde emirlerine ve hükümlerine karşı gelmekten sakınıp, Allah'ın korumasına giriniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ***"Allah yaptıklarınızdan haberdardır"*** iyi veya kötü, hiçbir işten gaflet etmez ve hiçbirisini hükümsüz bırakmaz.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **O her işten haberdar olan Allah, iman edip, temizlik, namaz, adalet ve takva gibi güzel ameller yapan ve akidlerini yerine getiren kimselere şöyle vaad etti:**

1- لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ **Onlara hem bağışlama, hem de büyük mükafat vardır.**

2. وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا **İnkar eden ve âyetlerimizi** -ki, işte bu adalet ve takva emirleri ve vaad ve tehdit haberleri de bu cümledendir- **yalan sayanlar.** اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ **Bunlar da hep cehennemliktirler.** لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ bir de اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ İşte sonuçta amellerin cezası ya o, ya budur. Bu iki kanun, Allah'ın değişme kabul etmeyen vaadidir. Buna dünyada bir misâl olmak üzere:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

11 - Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) yeltenmişti de, O (Allah) onların elleri-ni sizden çekmişti. Allah'tan korkun. Müminler Allah'a dayansınlar.

Bunun nüzul sebebi hakkında biri genel, biri de özel olmak üzere iki vecih rivayet edilmiştir:

1. İşin başlangıcında müşrikler galip ve çok, müslümanlar ise mağlub ve yenik idiler. Müşrikler, devamlı şekilde müslümanları belaya sokmak, basmak, öldürmek, yağmalamak istiyorlar. Allah Teâlâ da onları maksatlarından men-ediyor, müslümanları koruyordu. Bu şekide az zaman içinde İslâm kuvvetlendi, müslümanların gücü büyüdü ve müşriklerin elleri kırıldı. İşte burada bu kurtuluş nimeti hatırlatılmıştır.

2. Özel bir olayı hatırlatmıştır. İbnü Abbas ve Mükâtil'in beyanlarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Beni Âmir'e bir seriyye (küçük süvari müfrezesi) göndermişti. Bi'r-i Meûne'de hepsi şehit olmuşlar, ancak bir kayıp aramakta olan üç kişi kurtulmuşlardı ki, bunlardan birisi Amr b. Ümeyye ed-Damrî idi. Bununla diğer biri Resulullah'a durumu haber vermek için beraber gittiler. Yol-da Beni Amir'den olduklarını söyleyen iki kişiye rastladılar. İkisini de öldürdü-

ler. Meğer bunlar Benî Selim'den imişler. Resulullah'tan eman (eminlik)ları varmış, bunu bilmediler ve hata etmiş oldular. Bundan dolayı Benî Selim geldiler, diyet istediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yüksek maiyyetlerinde dört seçkin dostu Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali (r.anhüm) bulundukları halde çıktılar, Benî Nadir'e vardılar. Çünkü bunlar kendileriyle savaş yapılmamak ve taraflarından diyetlere yardım olmak üzere Resûlullah ile anlaşma yapmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) : " Ashabımdan biri benim eman verdiğim iki kişiyi vurdu. Bana diyetleri gerekti. Buna sizin yardımda bulunmanızı istiyorum" buyurdu. Onlar da:" Buyurunuz, yemeğimizi yiyiniz, isteğinizi veririz" derler ve aralarında Peygamber'e ve ashabına bir su-i kast yapmaya da karar verirler. Atâ'nın rivayetine göre, üzerine damın üstünden büyük bir taş yuvarlatıp ezmek için karar verirler ve hazırlarlar. Bu esnada Cebrail inip hemen durumu haber verir. Resullullah, derhal kalkar hareket eder. Yahudiler: "Çömleklerimiz kaynıyor" derler. Resul-i Ekrem niyetlerinin vahy ile haber verildiğini söyler ve açılır. Bu âyetin iniş sebebi, özellikle bu olay olmuştur." Kavm"den maksad, bu Benî Nadir yahudileridir. Bunun gibi daha birtakım olaylar vardır ki bazıları Nisâ sûresinde "korku namazı " (salatu'l-havf)nı emreden ... وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ *"Sen de içlerinde bulunup namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun..."* (Nisâ, 4/102) âyetinde geçmiş idi.

Yani يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **ey müminler!** Allah'ın nimetleri yalnız hayra ulaşmak kabilinden olanlar değildir. Şerden koruma şekliyle olan nice nimetler de vardır. Bunun için اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **Allah'ın size şu nimetini de unutmayınız, şükrünü eda ediniz,** اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ **Hani bir kavim size ellerini uzatmak istemişlerdi de,** فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ **Allah onların ellerini sizden menetmişti.** O zaman bunu Allah'tan başka kim yapabilirdi? Şu halde وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ **müminler** bunları unutmasınlar da **ancak Allah'a tevekkül etsinler ve dayansınlar.** Allah'dan başka itimad ve istinad olunacak hiçbir şey olmadığını bilsinler. O ahlâksızlar gibi dünyaya veya şuna buna meylederek ve dayanarak Allah'ın anlaşmalarını bozmaktan sakınsınlar, akitlerini yerine getirsinler ve ancak Allah'a dayanarak içte ve dışta adalet ve takva ile hükümleri icra ve İslâm'ı ilan etsinler.

Bakınız anlaşmayı bozmak ne kadar çirkin ve sonucu ne fecidir:

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖۤي اِسْرَٓائٖيلَۚ

وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقٖيبًاۜ وَقَالَ اللّٰهُ اِنّٖي مَعَكُمْۜ لَئِنْ اَقَمْتُمُ

الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلٖي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ

قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ

جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ

ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مٖيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ

وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةًۚ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهٖۙ وَنَسُوا

حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهٖۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰى خَٓائِنَةٍ مِنْهُمْ اِلَّا قَلٖيلًا

مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٣﴾

وَمِنَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّا نَصَارٰٓى اَخَذْنَا مٖيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا

ذُكِّرُوا بِهٖۖ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ

وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerifi

12 - Allah, İsrailoğularından söz almıştı. İçlerinden on iki müfettiş göndermiştik. Allah şöyle demişti: " Ben, muhakkak sizinle beraberim. Namazı dosdoğru kıldığınız, zekatı verdiğiniz, peygamberlerime iman ettiğiniz

ve onlara yardımda bulunduğunuz, (mallarınızı) Allah yolunda güzelce sarfettiğiniz takdirde, günahlarınızı mutlaka örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere korum. Fakat sizden her kim de, bundan sonra küfrederse, dosdoğru yoldan sapmış olur.

13- Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar. Uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma. Çünkü Allah güzel davrananları sever.

14- "Biz hıristiyanız" diyenlerden de söz almıştık. Onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmuşlardı. Biz de onların arasına, kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık soktuk. Allah, ne yapmış olduklarını onlara - elbette- haber verecektir.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ **Bir zamanlar Allah, İsrailoğulları'ndan da söz almıştı.** وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ نَقٖيبًا **Ve onlardan on iki nakib (müfettiş) göndermiştik.** Birinci cümlede "Allah", ikincide " biz" diye gıyabdan tekellüme iltifat (dönme), büyüklük ve ululuğun ortaya konması veya nakibleri Hz. Musa aracılığıyla gönderdiğine işaret içindir.

Nakib, teftiş mânâsına «نقب» dan «فاعل» veya «مفعول» mânâsına olarak «فعيل» vezninde müfettiş veya teftiş veya tecrübe olunmuş emin (inanılır) ve itimad olunur mânâsına olup bir kavmin durumlarını bilen ve işlerine güçlerine kefil olan amir ve eminlerine söylenir ki, reis (başkan) den başkadır, نَقٖيبُ الْاَشْرَفِ gibi. Zeccac'ın beyanına göre bu kelimenin aslı, geniş delik demek olan نقب den olduğu için bizim "kulağı delik" deyiminden anladığımız "sırlara âşina olma" mânâsını içine alan bir anlam vardır. İsrailoğulları on iki sıbt (torun) olduklarından, her sıbttan bir nakib gönderilmiştir. Mücâhid, Kelbî ve Suddî demişlerdir ki, bu nakibler, Musa (a.s.)'ın harp ile görevlendirilmiş olduğu Cebbarlar şehrine gidip durumlarını öğrenmek ve dönüp peygamberleri Musa'ya haber vermek için gönderilmişlerdi. Gittiler, birtakım büyük cisimler ve bir kuvvet, heybet gördüler ve korktular, döndüler; gelir gelmez de kavimlerine söylediler, bildirdiler. Halbuki Musa (a.s.) onları söylemekten yasaklamıştı. Fakat sözlerinde durmadılar, caydılar. Yalnız Yehudâ sıbtından Kaleb b. Yufenna ile, Efrâim b. Yusuf sıbtından Yuşa b Nun sözlerinde durdular ki, ileride gele-

cek olan قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ *"Allah'tan korkanlardan iki adam dedi"* (Mâide 5/23) âyeti bunlar hakkındadır.

Rivayet edildiğine göre Firavun'un suda boğulmasından sonra Allah Teâlâ İsrailoğulları'na Şam topraklarında Kenanlıların zalimlerinin oturdukları Eriha'ya gitmelerini emretmiş ve "Ben, burayı size vatan ve karargâh olmak üzere yazdım. Gidiniz içindekilerle savaş ediniz, yardımcınız benim" demiş. Hz. Musa'ya da verilen emirlerin yerine getirilmesi için, her sıbttan kavmine kefil olacak bir nakib ve emin seçmesini emretmişti. Hz. Musa nakibleri seçti ve İsrailoğulları'ndan söz aldı, nakibler bunlara kefil oldular ve bu şekilde hep birlikte hareket ettiler. Kenan topraklarına yaklaştıkları zaman nakibleri, anıldığı üzere, teftiş ve gizli şeyleri öğrenmeleri için gönderdi.

وَقَالَ اللّٰهُ **Ve Allah İsrailoğulları'na demişti ki:** اِنّ۪ي مَعَكُمْ **ben sizinle beraberim.** Yani ilmimle, kudretimle yanınızda hazırım, emin olunuz sizi başarılı kılacağım. Şöyle ki: لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ **Eğer siz namazı doğru bir şekilde kılarsanız,** وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ **ve zekatı verir,** وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُل۪ي **ve bütün peygamberlerime inanır,** وَعَزَّرْتُمُوهُمْ **ve onları müdafaa ederseniz** -"Ta'zir"in aslı kötülüğü defedecek bir iş yapmaktır. Kabahatli kimselere yapılan yola getirme ve terbiyeye ta'zir denilmesi de kötülükleri yasaklama ve iyilikleri savunma olması bakımındandır.- Bunlardan başka وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا **bir de Allah'a karz-ı hasen (borç verme) ile borç verirsiniz.** Yani farz vergi olan zekatdan başka sırf kendi arzunuzla Allah için sadakalar, yardımlar verir ve verdiklerinizin mükafat ve karşılığı Allah tarafından muhakkak ödeneceğine inanmakla beraber, onu bugün dünyada almak ve görmek sevdasında bulunmaz ve ahiret sevabını ve sırf Allah'ın rızasını düşünerek verirseniz; işte namazı kılma, zekatı verme, bütün peygamberlere iman, bunları düşmanlara karşı savunma, Allah'a borç verme, bu beş şeyi yaptığınız takdirde لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ **muhakkak ve muhakkak tarafınızdan günahlarınızı örteceğim** وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **ve mutlaka sizi altlarından, ırmaklar akan cennetlere koyacağım.** فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ **Bundan sonra,** yani bu söz almadan ve bu şart ve tekit edilmiş vaadden sonra **her kim de kâfirlik eder, peygamberlerin hepsine iman etmezse,** فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ **açık yolun ortasında göz göre göre sapmış,** hiçbir mazeret kabul etmiyecek çirkin bir hata yapmış, açıktan açığa en büyük tehlikelere atılmış **olur.** Şu halde bundan önce küfredenler hakkında bir mazeret kuruntusu olsa bile bundan sonrakiler için böyle bir şey bahis konusu olamaz. İşte İsrailoğulları vaktiyle böyle irşad edilmiş ve bu şartlar altında böyle sağlam ve tekit edilmiş bir sözleşmeye

bağlanmış idi, fakat bozdular. Şu halde فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ **başka bir sebeple değil, ancak sözleşmelerini bozduklarından dolayıdır ki** لَعَنَّاهُمْ **biz de onları lanetledik**

Bu lanetin tefsirinde üç şekil zikredilmiştir: Ata'nın açıklamasına göre, rahmetimizden kovduk ve uzaklaştırdık demektir ki, asıl mefhumu ve detaylı mânâsıdır. Hasen ve Mukatil: "çevirdik, şekillerini maymunlara ve domuzlara çevirdik" demek olduğunu söylemişler. İbnü Abbas hazretleri de: "Rezil ettik, üzerlerine cizyeleri, ağır vergileri bastırdık" diye tefsir etmiştir ki, misal ile açıklamaktır.

Özetle sırf sözleşmeyi bozmak yüzündendir ki, başlarına felaketler yağdırdık. وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً **ve kalplerini kasvet içerisinde bıraktık**, ne söylense duymaz, hak ve adalet tanımaz, haksızlık ve zulümden kaçınmaz, Allah'dan korkmaz, ümitsizlikten kurtulmaz bir hale getirdik. Hamze ve Kisaî kırâetlerinde "ya"nın şeddesiyle ve "elif"siz olarak قَسِيَّةً okunur ki, kalp veya hileli akçe (para) demektir. Yani kalblerini kalp para gibi bozuk ve düşkün bir hale getirdik. Bunun için يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ **kelimeleri yerlerinden değiştirerek bozarlar.** Kelimeleri şuraya buraya çekerek kelâmı (sözü) değiştirirler. Bu onların öyle bir âdeti olmuştur ki, diğerleri bir yana, Allah'ın kelâmını ve arzularına uymayan ilâhî hükümleri bozar ve değiştirirler. Nitekim Tevrat'taki "recm" âyetini reisler hakkında "tahmim" yani "kömürle yüz karalamak" diye yorumlamaya kalkışmışlardı. Fırsat bulunca kelimeleri de başkalaştırırlar. Fakat çoğunlukla buna imkan bulamadıklarından dolayı bozgunculuklarını, kötü yorum ile yaparlar. Allah'ın kelâmını bozmaktan daha büyük bir kalb katılığı da düşünülmez. (Nisâ sûresindeki مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *"Yahudilerden öyleleri var ki, kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar"* (Nisâ, 4/46 âyetine bak.)

Yine kalblerinin katıldığından ve bozukluğundan dolayı وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ **hatırlatıldıkarı ve ihtar olundukları şeylerden en mühim bir kısmını da unuttular,** Diğer bir mânâ ile, hatırlatıldıkları, belletildikleri şeylerin bir kısmından tad almayı, faydalanmayı unuttular, hatırlarına getirmez veya getiremez oldular ki, peygamberlerin sonuncusu olan peygamberimize iman bu cümledendir. وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ **Ey Muhammed, sen de bunlardan daima bir hiyanete muttali olur durursun.** Yani bunların âdetleri budur. Geçmişleri, peygamberlere sözleşmeyi bozmak ve öldürmek ile hiyanet edegeldikleri gibi, sonra gelenleri de sana hainlik eder dururlar, sözleşmelerini bozarlar, düşmanlarına

yanında bulunurlar, seni öldürmeye ve zehirlemeye teşebbüs etmek isterler. إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ **Ancak birazı müstesna.** Ki çoğunluğun açıklamasına göre bunlar iman etmiş olanlardır. Bununla beraber denilmiş ki, bu azlığın küfür üzere kalmış olmakla beraber, siyasi açıdan yaptıkları sözleşmede duran ve hainlik etmeyenler olması da muhtemeldir. Bu kadar kötülüklerin ve hainliklerin sayılmasından sonra bunlara hiç emân vermeyiniz. Hemen mahvediniz ve yok ediniz tarzında bir emir verilecek gibi gelirken bakınız ne buyuruluyor:

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ **Şimdi ey Muhammed, sen bunlardan geçmişteki hainliklerini affet.** Onlara aldırma, geçmişi Allah'a bırak ve geleceğe bak. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"muhakkak Allah iyilik yapanları sever"*. Affetmek ve aldırmamak da ihsan (iyilik yapma) dır. Sen ise büyük ahlâk, güzel ahlâk ile gönderilmişsin. Bu affetme ve aldırmama emrinin, müstesna olan az kimselere mi, yoksa diğerlerine de mi ait olduğu bahis konusu olmuştur. Bazı tefsirciler müstesnaya ait olduğunu, yani Hz. Peygamber'e iman edenlerin geçmişteki günahlarına veya iman etmemekle beraber sözünde duranların ufak tefek kusurlarına aldırmayıp affetmeyi emrettiğini söylemişlerdir. Fakat bunun böyle hainlikten istisna edilmiş olanlara bağlanması lafız itibarıyla yakın olmakla beraber, mânâ yönüyle kusurlu ve açık değildir. Doğrusu burada bu âyetin inmesinden önce vaki olan hainliklere ait olmak üzere, hainlere ibare ile ve müstesnalara öncelikle ve delaletle olmak üzere hepsine karşı genel bir af ve aldırmama emredilmiş ve bu şekilde âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'e önce el uzatmak isteyen hainlere karşı bile kin ve intikam hissinden uzak olarak adaletten başka güzel ahlâk ile muamele etmesi emredilmiştir. Affın, genelde vaki olan suça sarfedilmiş olacağı malumdur. Bununla beraber bunlarda hainliğin devam edip duracağı açıklandıktan sonra فَاعْفُ عَنْهُمْ *"onları affet"* buyurulması, bu affın geleceğe de bir ilişkisine işaretten uzak değildir. Ve işte tefsircileri düşündüren de bu nokta olmuştur. Fakat bu yönle affetme ve aldırmamanın bütün gelecekte her suça ve hatta her hainliğe umum ve şümulünü (kapsamını) ifade eden hiçbir kayıt yoktur. Nihayet bununla her hainliğin cezalandırılmasının vacib olmadığı ve bazılarının affı caiz ve hatta mendub olduğu anlaşılır. Çünkü mutlak emir esasen ne umum ifade eder, ne de tekrar. Şu halde burada yahudilerin bu kadar cinayetlerden sonra muhakkak cezalandırılmaları gerekir gibi bir zan defedilmiş ve İslâm dininin musamahası gösterilmiştir. Şu halde mânânın özeti: "geçmişi affet, gelecekte de her hainliği cezalandırma taraftarı olma" demek olur. Katâde bunun Berâe (Tevbe) sûresindeki قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Allah'a inanmayanlarla savaşın"* (Tevbe, 9/29) âyetiyle, bazıları seyf (kılıç) âyeti ile, bazıları da Enfal

sûresindeki, وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ *"Bir kavmin, (sözleşmeye) hainlik yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde onlara at, çünkü Allah hainleri sevmez."* (Enfal, 8/58) âyetiyle hükmünün kaldırılmış olduğunu söylemişlerdir. Fakat فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ "geçmişte ve gelecekte yahudilerin hiçbir hainliğini, hiçbir suçunu cezalandırma" demek olmadığı gibi; savaş ve öldürme emirleri de, "hiçbir af yapma" demek olmadığından, bunlarla nesih sözü çoğunluk katında bâtıldır. Ancak yukarda geçen (Enfal, 8/58) âyeti dikkat çekicidir. Fakat yerinde görüleceği üzere bunu da neshin affı değil, belki buradaki özetlemeyi bir açıklama olarak kabul etmek gerekir. Çünkü nebz (atma) emri bile bir izindir. Ve ondan sonra vuku bulacak tevbe ve müracaatın kabulü de yasak değildir.

İsrailoğulları böyle olduğu gibi وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰى **"biz hıristiyanlarız" diyenlerden, kendilerine "hıristiyan" adı veren, hıristiyan oldukları iddiasında bulunan hıristiyanlardan da biz öylece söz alnıştık.** Bunlar da İncil gereğince Allah'a ve peygamberlerine iman edecekler, Tevrat ve diğer Allah'dan inen kitaplar ile amel edeceklerdi ki, bu arada hak ruh olan Hatemü'l- Enbiya (Peygamberlerin sonuncusu) Resulullah Efendimiz de -özellikle- dahil idi. Fakat فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ **çok geçmeden bunlar da sözlerinden, kendilerine anılıp hatırlatılan şeylerden mühim bir kısmını, en çok haz ve nasib alacakları esaslı noktaları terkedip unuttular,** anlaşmalarını bozdular, bu cümleden olarak Allah'ı birlemek (tevhid) ve hak ruh olan son Peygamber'e iman bu aradadır. Unuttuklarından فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **biz de aralarında kıyamete kadar kin ve düşmanlığı kışkırttık.** Birbirlerini küfre nisbet edip kin ve nefret saçtılar, birbirlerinin kanlarını döktüler, kıyamete kadar da dökeceklerdir, وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ **ne yaptıklarını, ne sanat işlediklerini de Allah ileride kendilerine haber verecektir.** O zaman sanatlarının cezasını görecekler, acısını tadacaklar, ne yaptıklarını anlayacaklardır. Bu cümle, şiddetli bir azab ile korkutma ve tehdittir. Nitekim dilimizde de: "Ben sana bu yaptığını anlatırım" demek, şiddetli bir tehdit ifade eder. "Allah" isminin açıkça geçmesi de büyüklük terbiyesi içindir. Yaptıklarına "sanat" denilmesi de iki nükteyi içerir ki, önce bunların bu kötü işlerde becerikli olduğunu, andlaşmayı bozmayı, kitabı ihmal etmeyi, kin ve düşmanlık saçmayı ve daha birtakım kötülükleri sanat edindiklerini bildirir. İkinci olarak, bunların sanayi ile öğündüklerine işaret ederek, yahudilerin ticaret sevdasıyla dini, Allah'ı ve ahireti unutmaları çoğunlukla ticarette zarar ve ziyan ile tasvir olunduğu gibi; bunların da sanat sevdasıyla Allah'ı, peygamberi, din ve diyaneti unutmaları zararlı bir sanat olarak tasvir edilmiştir.

Azab etme ve cezalandırmanın يُنَبِّئُهُمْ "haber verir" diye "tenbie", yani haber verme ve bildirme ile ifade edilmesi de bunların yaptıkları kötü, işlerin ahirete ait neticeleriyle hakikatinden يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ *"Dünya hayatından sadece (görünen) dış yüzü bilirler, ahiretten ise onlar tamamen gafildirler"* (Rum, 30/7) âyeti gereğince gafil bulunduklarına ve başlarına kıyamet kopmadan fenalıklarını anlamayacaklarına işaret eder. Bütün bunlarla beraber bu cümlede, gelecekteki hitaplar ve beyanları destekleyici bir söz ve hazırlama mânâsı da vardır. Zira bu arada yaptıklarının bazıları haber verilecektir. Bunun için bu noktada her iki kitap ehline hitabı yöneltmek ile buyuruluyor ki:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ
قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ
وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾
يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾
لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ
شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
جَمِيعًا وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ
وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ

أَبْنَٰٓؤُا اللّٰهِ وَأَحِبَّٰٓؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ
خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾ يَٓا أَهْلَ الْكِتَابِ
قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا
مَا جَآءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَآءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

15 - Ey kitap ehli! Kitaptan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu açıklayan, çoğundan da vazgeçen peygamberimiz size geldi. Ayrıca size, Allah'tan bir nur ve apacık bir kitap da gelmiştir.

16 - Allah o kitabla rızasına uygun hareket edenleri selamet yollarına iletir. Onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları dosdoğru yola sevk eder.

17- Muhakkak ki, "Allah, ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. (Onlara) de ki: " Allah, Meryemoğlu İsa Mesih'i, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese O'na kim engel olabilir? " Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır. Allah, her şeye kadirdir.

18- Yahudiler ve hıristıyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: " O halde niçin günahlarınızdan ötürü (Allah) size azab ediyor?" Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü Allah'ındır. Nihayet dönüş de O'nadır.

19- Ey kitap ehli! Peygamberlerin arasının kesildiği bir sırada size Resulümüz geldi, gerçekleri açıklıyor ki, (yarın kıyamet gününde): "Bize bir

müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah, her şeye kadirdir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ **Ey Kitap ehli,** ey Tevrat ve İncil ile kendilerinden söz alınmış yahudi ve hıristiyanlar! قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا **Muhakkak kitaplarınızda özel vasıfları anılarak vaad edilmiş ve müjdelenmiş olan Resûlümüz Muhammed aleyhisselam size geldi.** يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ **O mensup olduğunuz kitabın içeriğinden gizlemekte olduğunuz, haz almayı unuttuğunuz şeylerin birçoğunu size açıkça beyan ediyor,** وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ **bir çoğundan da affediyor yüzünüze vurmuyor.** Açıkladıkları kaçınılmaz olan dinî esasları içerdiği, dolayısıyla diğerlerinden müstağni olduğu için, onları dikkatinize havale ediyor ve dinî bir zaruret bulunmadıkça sizi teşhir ve zelil etmek istemiyor. قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ **Şimdi size Allah'tan her türlü şek ve sapıklık zulmetleri (karanlıkları)ni yok eden bir nur ve i'cazlı bir beyan ile doğru yolu açıklayan bir kitab-ı mübin -yani Kur'ân- geldi ki,** يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ **Allah bununla rızası arkasında giden,** yani Allah'a iman ile rızasını arayan **kimseleri selamet yollarına** (اَلسَّلَامُ = es-Selam, Allah'ın güzel isimlerinden olduğuna göre) Allah yollarına **hidayet eder,** doğrultur, وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ **ve onları izin ve kolaylaştırmasıyla karanlıklardan nura,** (cehâlet, küfür ve şaşkınlık zulmetlerinden tevhidin yakîn nuruna) **çıkarır.** وَيَهْدِيهِمْ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **Bunları doğru bir yola, dosdoğru bir caddeye, hak bir kanuna götürür ki,** artık bundan sonrası selamet ve kurtuluşun kendisidir. Bu caddeden sapmaksızın gidenler doğruca giderler, Allah'ın rızasına ererler. صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ *"Nimet verdiğin kimselerin yoluna, kendilerine gazab edilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil"* (Fatiha, 1/6-7)

Görülüyor ki burada önce yahudi ve hıristiyanların kitaplarında türlü türlü yorumlar, bozmalar ile gizlemeye uğraştıkları Resulullah'ın peygamberliği meselesi kendilerine açıktan haber verilerek hepsi doğru yola davet edilmiş ve bunların yaptıkları işlerde Allah'ın rızasını hesaba katmadıkları ve selameti nur ve açıklıkta ve doğrulukta değil, karanlıklarda, sapa ve eğri yollarda aradıklarına da işaret edilmiştir. Bu ise Allah'a imansızlıktan doğduğu için bu arada özellikle Allah'ın birliğini, birleşme davasıyla gizleyenlerin küfürleri pek açık bir şekilde anlatılmak ve cüz'i aklı bulunup hitaba değer olabilecek hiç kimsenin böyle apaçık bir küfrü benimseyemeyeceği de anlatılmak üzere hitaptan gıyaba geçilerek buyuruluyor ki:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ **"Allah, o Meryem'in oğlu Mesih'dir" diyenler yemin olsun ki şüphesiz küfrettiler.** Burada bunu kimlerin söylediği açıklanmıyor. Fakat bunların, "yahudi değil ancak hıristiyanız" diyenler arasında bulunacağı açıktır. Hıristiyanların bunu inkâr ettikleri nakledilmiştir. Gerçekte genel de teslis (üçlü ilâh)e kani olan hıristiyanların böyle tek başına birlik isnadını inkâr etmesi lazım gelir gibi de görünür. Bunun için bazı tefsirciler, bu söz hıristiyanların arasında ittihadı benimseyen belirsiz bir kısmın mezhebi bulunduğunu, bazısı ise bu âyetin "Yakubiyye mezhebi", gelecek olan لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ *"Muhakkak Allah üçün üçüncüsüdür, diyenler kâfir olmuşlardır"* (Mâide, 5/73) âyetinin de Keldaniyye mezhebi hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Diğer tahkik (kritik)çi tefsirciler ise, "hıristiyanlarız" diyenlerin hepsinin mezheplerinin, açıkça olmasa bile benimseme açısından böyle olduğunu anlatmışlardır. Çünkü bunlar genellikle Mesih'e ilâh (tanrı) dedikleri gibi, "eb (baba), oğul, ruh, üç ilâh, bir ilâhtır. Uluhiyet (Allahlık) cevheri birdir" diye, üçlü inanma altında bir de tevhid (tek ilâh inancı) iddia ettiklerinden, gerçekte "Allah, Mesih'ten ibarettir" demiş oluyorlar. Gerçekte hıristiyanların üçlü inanışının iki yüzü vardır ki, birisi şirk, birisi birliktir. Şirk ile azarlandıkları zaman tevhid yüzünden görünürler, ittihad ile muâheze edildikleri zaman da; " biz üç diyoruz" derler. Hıristiyanlar, baba, oğul, ruhul-kudüs diye ayırdıkları üç ilâhı, bir Allah olmak üzere birleştirdikleri zaman bu birlikte Mesih'i kastederler. Baba ve Ruhu'l-kudüs'ün oğulda cesetlendiğini düşünürler ki, işte "Allah, Meryemoğlu Mesih'ten ibaret" dedikleri budur. Küfür olması için " Mesih, ilâhtır" demek bile yeterli olduğunda, şüphe yok ise de, böyle demek, "Mesih, ilâhtır" veya "Allah, Mesih'tir" demenin aynı olmadığı için buna hıristiyan mezheplerinin hangisinin açık ve hangisinin gizli bir şekilde temas edeceğini biraz düşünelim:

Birincisi: "Allah" bir özel isim olduğu gibi, Meryemoğlu Mesih isminin de bir şahsı ifade eden bir özel isim olduğu açıktır. Bunun için "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'dir" demek, Allah ile Mesih arasında, "Mesih İsadır" demek gibi tam bir şahsî birliği iddia etmektir. Ve böyle diyenler Mesih'i ancak lahut (Allah)tan ibaret bir şahsî hüviyet farzetmiş olurlar. Ve Meryem'in oğlu olan bir insanî şahıstan insanlığı uzaklaştırıp, onu yalnız Allah olarak almış olurlar. Bu şekilde, "Allah, Mesih'tir" demek, "Mesih Allah'tır" demenin aynıdır. Mantık bakımından birisi diğerine "aks" olur.

İkincisi, resmî hıristiyanların iddia ettikleri gibi Mesih'in Allah'tan başka

İnsanlık tarafı bulunduğu, Mesih'in hem tam bir ilâh, hem de tam bir insan ve hatta küllî bir insan olduğu tasavvur edildiğine göre anılan söz: "Allah bir insandır veya bir çeşit insandır" demek gibi bir cüz'i birliği veya hulûl (başka cisme girme) iddia etmek olur. Bu takdirde, "Allah, Meryem'in oğlu Mesihtir" sözü, " Mesih aynen Allah"tır" demek olmasa da "Mesih'in bir kısmı: bir cüz'ü Allah'tır, Mesih'in dışında Allah yoktur; fakat Mesih'te Allah'tan başka bir şey de bulunabilir" demek olur.

Mesih hakkında bütün hıristiyanların inancı üç mezhebe ayrılmıştır: Bir kısmı Mesih'de ancak bir tabiat, diğer kısmı iki tabiat tasavvur ederler. Bir tabiat tasavvur edenlerin bazısı yalnız beşer demiş, diğer bazısı da yalnız Allah olduğunu iddia etmiştir. Birisine göre Mesih ilâh değil, ancak bir insandır. Diğerine göre de insan değil, ancak bir ilâhtır. Diğerleri ise Mesih'te biri Allah, biri insan iki tabiat var demişler ve bu beşerî oluşun küllî veya cüz'î olup olmadığından da bahsetmişlerdir. Başlangıçta İskenderiye papazlarından olup Aryan mezhebinin sahibi olan Aryos ve taraftarları gerçekten muvahhid (Allah'ı birleyen) idiler. Bunlar İsa (a.s.)'ın bir kelimetullah (Allah'ın kelimesi) olduğunu ve fakat Allah'ın aşağısında olup mahluk (yaratılmış) olduğunu ve Hz. İsa'nın bir ilâh değil yaratılmış olgun bir insan olduğunu benimsiyorlardı. Aryos Hıristiyanlığı ilk kabul eden İstanbul'un kurucusu I. Konstantinin zamanında idi. Konstantin kendisi ve birkaç halefi bu mezhepte bulunuyorlardı. Hıristiyanlığın resmen ortaya çıkmasından daha önce Antakya patriği olan Şemşat'lı Pols ve buna uyanlar da gerçekten tevhid ehli idiler. Bu zat, "İsa (a.s.) diğer peygamberler gibi Allah'ın kulu ve resulüdür. Allah onu Meryem'in rahminde eşkalsiz yaratmıştır. Hz. İsa bir insandır, onda ilâhlık yoktur. Kelime nedir, Ruhu'l-kudüs nedir, bilmem" diyordu. Aynı şekilde hıristiyanlığın resmen ortaya çıkışından sonra I. Kostantin'in oğlu II. Konstantin zamanında İstanbul patriği bulunan Makdonyos da yalnız tevhidi kabul ediyor Hz. İsa yaratılmış bir kul, bir insandır, diğer peygamberler gibi bir nebi ve Allah'ın resulüdür, İsa Ruhu'l-kudüs ve Allah'ın bir kelimesidir, fakat Ruhu'l-kudüs ve kelime mahlukturlar" diyordu. Bütün bu mezhepler, bir Allah tanıyor ve Hz. İsa'da yalnız bir ilâh durumu görüyorlardı ki, asıl "Apostolik" yani "Havari mezhebi" sayılması gereken Hıristiyanlık inancının da böyle olması gerekirdi. Âyetin bu mezheplerle ilgisi yoktur. Fakat yine I. Konstantin zamanında (M.325) tarihinde İznik'te toplanan ilk konsilde (Hıristiyan ruhani meclisinde) iki bin kırksekiz piskopos toplanıp içlerinden -Aryos hariç bırakılmak ve onun aleyhinde birleşmek üzere- üçyüz onsekiz kişi seçilmiş ve bunlar İskenderiye patriğinin başkanlığı altında toplana-

rak Aryos'u kâfir ilan ederek ve teslis (üçlü inanç)i kabul edip ilk olarak Hıristiyanlık kanunlarını koymuşlardır. Bunların kabul ve yaydıkları inanç şu idi: "Biz herşeyin sahibi, görülenin görülmiyenin yapıcısı olan bir ilâh babaya ve bir oğula: bir Allah'ın bir oğlu, bütün yaratılmışların ilki ve yaratılmış değil babasının cevherinden bir hak ilâhtan bir hak ilâh, bütün âlemler ve her şey onun eliyle yaratılmış bizim için ve bizim kurtuluşumuz için gökten inmiş ve Ruhu'l-Kudüsten cesetlenip bakire Meryem'den doğmuş ve Filatos zamanında asılıp defnedilmiş olan ve sonra üçüncü gün kalkıp göğe çıkan ve babasının sağında oturan ve ölülerle diriler arasında hüküm vermek için bir kere daha gelmeye hazır bulunan Yesu Mesih'e iman ederiz. Bir de Ruhu'l-kudüse, babasından çıkacak olan hak ruha ve günahları affetmek için bir vaftize (ma'mudiyeye) ve katolik, kutsal bir Mesih cemaatine ve bedenlerimizin dirileceğine ve sonsuz daimî hayata da iman ederiz ve 'bir zaman var idi ki Allah'ın oğlu yoktu' diyenlerle 'Allah'ın oğlu kendisiyle tek cevher değildir' di-yenlerin Katolik kilisesi tarafından kâfir ilan olunacaklarını beyan ederiz." demişler ve artık bu "Mukarrerat mezhebi" resmen ilan edilmiş idi.

Görülüyor ki bunlar, ilk iman kısmında önce Allah'ı Mesih'ten başka gibi gösterdikleri halde, ikinci Yesu hakkında: "babasının cevherinden, bir hak ilâhtan bir hak ilâh" diye üç aslı (ekanim-i teslisi) toplayıp üçünü de ilâhlıkta baba cevherinde birleştirmişler, sonra da Mesih'i bulup Allah'ın sağ tarafına yani üstüne oturtmuşlardır ki, bunun: "Allah'ı makamından indirmek ve gerçekten Allah Mesih'ten ibarettir" demek olduğu açıktır.

Sonra bunların ikinci iman kısmında Ruh'ul-kudüs'ü: "babasından çıkacak olan hak ruh" diye vasıflandırıp ve tefsir ederek ayırmaları da dikkate şayandır. Doğrusu bununla geçmiş kitaplardaki son peygamber müjdesini tesbit etmişlerdir. Çünkü bu kısım özellikle İncil'deki "Ben gideceğim ve size benden sonra kendi nefsinden söylemeyen Farıklit, hak ruh gelecek ve herşeyi öğretecek ve benim söylediğim şeyleri de size hatırlatacaktır." diye Hz. İsa'nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği ahir zaman peygamberine ait olduğu çok açıktır. Burada Ruhu'l-kudüs'ün, "hak ruh" diye tefsir edilmesi ve bunun o zaman henüz gönderilmiş olmayıp ileride Allah tarafından geleceğini anlatmak üzere hıristiyanların deyişiyle" babasından çıkacak olan" diye vasıflandırılması ve bir de Hz. İsa'nın bir daha gelmesi meselesinden sonra bunun ayrıca açıklanmış olması tamamen gösterir ki, bu Ruhu'l-kudüs'ten maksat, ilk defa İsa'nın kendisinden cesetlendiği söylenen Ruhu'l-kudüsün aynı değil, sonradan

Allah'tan gelecek olan ruhu'l-hak (hak ruh) ile tefsir edilmiş bir Ruhu'l-kudüs'tür. Bundan da doğrudan doğruya son peygambere iman kasdedilmiş bulunduğu açıktır. O zaman İznik Konsili henüz Muhammed (s.a.v.)'in gönderilmesi karşısında bulunmadığından bunu kendi terimlerine göre kitaplarından bir gelecek müjde olarak özetlemişler ve belli bir niyete tabi olmamışlardır. Gerçekte geçmiş kitaplarda Allah'tan geleceği vaad edilen o hak ruh, bu karardan üç asır sonra Muhammed (s.a.v.)'in gönderilmesi ile gelmiş ve Allah tarafından يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ hitabıyla Kitap ehline bu gerçeği hatırlatmış ve ihtar eylemiştir. İznik konsili, Mesih'e iman kısmımda samimiyet (ihlas) ve açıklığı benimsemeyip ... فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ *"Onların aralarına düşmanlık soktuk."* (Mâide, 5/14) âyetinin delaleti üzere, sırf Aryos ve Aryânileri küfre nisbet etmek için harekete geçmiş, İsa'nın hakikatinin yaratılmamış ve fakat Meryem'den doğmuş olmak gibi çelişkili birtakım vasıflarla vasıflandırmış ve ilâhî hakikat ile cevherde birleştirerek bir taraftan üçleme (teslis), bir taraftan birleme ve sonra Mesih'in Allah'a üstünlüğü davalarını içine alan batıl olduğu apaçık bir muamma ile hakkı örtmüş, bozmuş ve bu şekilde gelecek nesilleri için açık ve ortada olan gerçekleri inkâra vesile olacak bir münakaşa başlangıcı ve bir dalalet (sapıklık) muamması koymuş bulunduğundan; Allah ile peygamberi, mâlik ile mülkü, yaratan ile yaratılanı birbirine karıştıran bu sapıklık düğümü, gözleri, gönülleri, karartmış, Allah bilinmez olmuş, Allah'tan geleceğine iman edilen "Hak ruh" büsbütün unutulmuş, sonraki katolikler de "bunun oğuldan, yani Mesih'den çıkması şarttır" diye bir şart daha eklemiş; o ezeli müjde, o nur-i mübin (açık nur) parladığı ve وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Biz O'nu Ruhu'l-kudüs ile te'yit ettik"* (Bakara, 2/87) âyeti delaletince Hz. Mesih'i kudsiyetiyle tasdik ve teyit ederek bütün beşeriyete hak dini öğretmek ve Mesih'in davetini hakkıyla hatırlatıp düşündürdüğü ve yeryüzünde ilâhî melekûtu bütün âlemlere gönderdiği halde, "bu Hıristiyanlık içinden ve Hıristiyanlık kilisesinden çıkmadı" diye inkâra sapılmış ve hala sapılmaktadır. Sonraki hıristiyanlar doğruyu inkâr hususunda daha çok ifrata (aşırılığa) gitmiş olmakla beraber, bütün bunların sapıtma kaynağı İznik konsilinin bu çekişkili muamması olduğundan , "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibarettir" diyen birlik ve hulul (başka şeye girme) küfründen yalnız Panteistler, Monofozitler, Yakubiler değil, İznik konsilinden itibaren Melekanîler yani Katolik ve Ortadokslar da sorumludurlar.

Tefsirciler burada Hıristiyan mezheplerinden başlıca Melekâiyye, Nesturiyye ve Yakubiyye mezheplerini bahis konusu etmişlerdir. Çünkü bunlara çeşitli

mezheplerin prensipleri nazarıyle bakılabilir. Şu halde gerçeği anlamak için bu mezheplere bir göz atmak gerekecektir:

MELKAİYYE YAHUT MELİKİYYE VEYA MELKİT MEZHEBİ: Esasen İbranî dilinden "melk" kelimesinden alınmış olup, "hükümdar fırkası" mânâsıyla Katolikliğe ve Ortadoksluğa verilmiş bir isimdir. Ve bugün Rum katoliklerine "Melkit" denilmektedir. Frenklerin "Larus" lugatında der ki: Melkit, Ötükenler tarafından katoliklere verilmiş bir isimdir. Ve o zamandan beri Grek ortadokslarında kalmıştır. Beşerel lugatında ise "M. 451 tarihinde toplanan dördüncü konsilin kararına tabi olanların ismidir ve bu isim • zaman Ötükenler tarafından Ortadokslara verilmiştir" denilir. IV. hicri asırda yetişmiş olan Endülüslü İbnü Hazın "Fisal" isimli eserinde demiştir ki : "Bugün Hıristiyan mezheplerinin başlıcaları Melekaniyye, Nestûriyye, Yakubiyye olmak üzere üçtür. Ve en büyükleri Melekâniyye fırkasıdır ki, Habeş ve Nube'den başka hıristiyan memleketlerinden her birinin bütün ahalisinin ve İslâm memleketlerinden Afrika, Sicilya ve Endülüs hıristiyanlarının hepsinin ve Şam hıristiyanlarının çoğunun mezhebidir"(1). Ebu Hayyân da Endülüs hıristiyanlarının Melekâni olduğunu ve "Mesih Allah'tır" dediklerini söylüyor. İlk İznik konsilinden sonra Konstantin'in oğlu II. Konstantin zamanında İstanbul Patriği olan "Makdunyos", Aryos gibi Ruhu'l-kudüs ve kelimenin yararatılmış (mahlûk) olduğunu ve İsa'nın mahluk bir insan ve bir peygamber olduğunu açıklayarak tek tevhidi benimsemiş, II. Konstantin de bunu desteklemişti. Sonra büyük "Tedus" zamanında yüzelli piskoposun toplanmasıyla Konstantiniye'de ikinci konsilde bu Makdunyos ve taraftarları aforoz edilmiş ve Aryosî'lerden sonra Makdunîler de kaldırılmış mezheplerden olmuştur. Bundan sonra Ermenistan'ın istiklalini kazandığı küçük Tedus "Teodosios" zamanında (M. 428) İstanbul patriklerinden "Nestoryos" Allah Teâlâ'nın tek olup baba, oğul, Ruhu'l-kudüs ,yani vücud, ilim, hayat üç esası bulunduğunu ve Ekanim-i Selase (üç asıl) Allah'ın zatı üzere ne fazla, ne de هو هو *"o odur"* şeklinde aynı olmadığını; Hz.İsa'da biri ruhanî ve ilâhî, biri de cismanî ve ilâhî iki şahsiyet bulunduğunu, Meryem'den doğan ancak insan olup, ilâhın ancak ilâhdan doğduğunu ; kelimenin İsa'nın cesedi ile birleşmesi Melkâniye'nin dediği gibi uyuşma ve zırhlanma suretiyle olmayıp güneşin pencereye veya bardağa doğması gibi doğmak suretiyle olduğunu kabul etmiştir. Bu şekilde Nesturiyye mezhebi kurulmuş olduğundan Efsus (Efes- Ayasluğ) şehrinde ikiyüz piskopostan ibaret üçüncü

(1) İbn Hazın, Ali b. Ahmed, el-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, I, 48-49.

konsil toplanıp bunu aforozla lanetleyerek sürmüşler (M.431), böylece Nestûrîlik de kaldırılmış mezheplerden olmuştur. Fakat Nestoryos durmamış, Yukarı Mısır'a gitmiş, mezhebini yaymış ve tabileri çoğalıp muhalifleriyle harp ve öldürme vaki olmuş ve bir zaman bu mezhep sönmüş; sonra Nusaybin Mattanı "Bersuma" tarafından tekrar diriltilmiş, Musul, Irak, Faris (İran) ve Horasan hıristiyanlarına galip gelmiş olup bugün Musul ve civarında mevcuttur. Nestoriliğe karşı mücadele ederken İstanbul patriklerinden "Ötükes" tersine, Hz. İsa'da ilâhtan ibaret olmak üzere ancak bir tabiat bulunduğunu ve cesetlenmesinden itibaren ilâhın beşeri yutmuş olduğunu ve şu halde öldürme ve asmanın ilâha taalluk ettiğini iddia etmiş ve bu şekilde Frenklerin "Monofizit veya Monofizim" dedikleri "şahsî birlik" mezhebi ortaya çıkmış bulunduğundan, geçmişte anılan küçük Teodosios'un halefi Merkıyan zamanında (M.451) İstanbul'da Kadıköy'de üçyüz otuz piskoposdan ibaret dördüncü konsil Ötüken aleyhinde toplanmış, fakat bu toplantıda Yakubîler çıkıp muhalefette bulunmuş, konsilin kararını benimseyen çoğunluk mezhebine muhalifleri, Melkit adını vermişler. Bundan sonra Yâkubilik de hayli yayılmış, Merkiye'nin halefi büyük Liyon'dan sonra küçük Liyon, ondan sonra Zenun, ondan sonra Nestas hep Yakubi mezhebinde imişler. Sonra Yustin hükümete geçince Yâkubilerden pek çoğunu öldürmüş, daha sonra Yustanos zamanında da Mısır şehirlerinde Melekanîler arasında bir ihtilal ve öldürmeler olmuştur.

İş bu Yâkubiyye mezhebi, ilk önce İstanbul rahiplerinden olup Antakya Patriği olan Yakub Berdeai (Jakop Barada) ya mensubtur ki, Monofizitlerin en tutucusu sayılır. Şu halde bu mezheb bir çok Monofizit mezheplerinin esası demek olduğundan, hepsi bu ad altında düşünülebilir. Bunlar da ekânim-i selâse (üç esas)yi benimseyen ve üç konsil kararına tabi olmakla beraber, dördüncüye karşı çıkarak kelimenin, et ve kana dönüştüğünü ve dolayısıyla Allah'ın tamamen Mesih olduğunu, Mesih'in cesedinden görünen o ve hatta «هو هو» *"o odur"* tarzında aynı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bir kısmı, "Mesih Allah'tır" diye açıkça ifade etmişler; bir kısmı, "İlâh insanlık ile ortaya çıkıp Mesih'in insanlığı hakkın mazharı oldu, fakat ne bir cüz'ün hulûlü, ne de sade bir sıfat hükmünde olan kelimenin birleşmesi yoluyla değil, «هو هو» belki aynı ve mesela meleğin insan şeklinde görünmesi gibi" demişlerdir. Çoğunluğu Mesih, tek cevher, tek esastır. Bununla beraber iki cevherdendir diye iddia etmişler, bazan cevher yerine "iki tabiattan bir tabiattır" deyimini kullanmışlar ve dolayısıyla kadim olan Allah'ın cevheriyle sonradan olan insanın cevherinin, nefis ile beden gibi birleşip bir cevher, bir esas olduklarını; ancak " ilâh insan oldu" denilemeyip,

tersine "insan ilâh oldu" denileceğini söylemişler. Nitekim kömür ateşe atılır ve "kömür ateş oldu" denilir de, "ateş kömür oldu" denilmez. Gerçekte ise o ne mutlak ateş, ne mutlak kömür değil, bir kordur" demişler, kelimenin de insan-ı küllî ile değil, bir insan-ı cüz'î, yani bir şahıs ile tamamen birleştiğini söylemişler ve bununla beraber bu birleşmeye karışma ve zırhlanma, hulûl (karışma), değişme de demişler, fakat bu hulûlu suyun süte karışması gibi cüz'i hulûl ile değil, aynaya insan suretinin hululiyle temsil etmişlerdir.

Melkâîler ise Mesih'in insanlığının cüz'î ve şahsî değil, bir küllî insanlık olduğuna kânidirler. Ve bundan dolayıdır ki, papalarda ve azizlerde bundan bir hisse ile kudsiyet tasavvur etmektedirler. Endülüslü İbnü Hazm vaktiyle Yakubilerin Mısır'a bağlı yerlerde bulunduklarını, Nube'nin hepsi, Habeş'in hepsi ve her ikisinin krallarının Yakûbî olduklarını söylemiştir. "Larus" ta diyor ki: "Monofizitler kuvvetli olarak teşekkül etmişlerdi ve bugün üç müstakil (bağımsız) kiliseye sahiptirler: "Ermeni kilisesi, Suriye Yakubiyye kilisesi, Mısır Kıpt kilisesi." İşte Katolikleri ve Ortadoksları içine alan Melkâniyye, bundan sonra Nesturiyye, bundan sonra da bütün Monofozistleri temsil etmek üzere Yakubbiye bu üç mezheb muvahhid (Allah'ı birleyen) Aryonîlerden yüz çevirerek diğer hıristiyan fırkalarının başlıca mezheplerini içine almaktadır ki, zamanımızda bilhassa protestanlığı da bu arada saymak gerekir. İslâm dininin ortaya çıkış ve tesiri üzerine II. hicrî asırdan (H. 145) itibaren kiliselerdeki Hz. İsa, Meryem, Havariler ve diğer başkanların resimlerine kulluk etmenin (ibadetin) puta tapıcılık olduğunu anlıyan ve müslümanların itirazından aciz kalmış olan hıristiyanlar içinde "İkonoklast" putkıranlar adıyla bir gurup ortaya çıkmış olduğu gibi, İstanbul'un müslümanlar tarafından fethi ve bu şekilde Doğu Roma'nın yıkılmasını takip eden hicrî IX. asrın sonlarında ve miladî XVI. asrın başlarında Almanya'da "Luter" adlı rahibin papalara karşı dini ve siyasi itirazlar ve neşriyatıyla başlayan ve "reform" denilen hareket ile protestanlık ortaya çıkmış ve ondokuzuncu konsil olan Latirant Sinodum'da aforoz edilmiş ve bundan sonra siyasî tesirler ile gelişerek birçok şubelere ayrılmış ve nihayet İsveç, Danimarka, Prusya, İngiltere, Amerika'da resmî mezhep olmuştur.

Hıristiyanlıkta "reform" denilen, dinî ve siyasî tahriklerden çıkan mezheplerin ve fırkaların tümüne Protestanlık denilir ki, bunların bir kısmı o zaman İncil ve akıl adına papaları protesto ederek Roma kilisesinden ayrılan katoliklerle kurulmuş, bir kısmı da bizzat protestan cemaatlerinin sinesinden türemiştir. Bu şekilde diğer hıristiyan fırkalarının toplamına eşit denecek kadar protestan

fırkaları hasıl olmuştur. Başlıcaları Luteranizm, Kalvinizm, Presbiteranizm, Angilikanizm, Anabaptizm fırkalarıdır. Angilikanizm denilen İngiltere'nin resmi mezhebi katolikliğe en yakın mezheptir. Aralarındaki başlıca fark, İngilizlerin papayı tanımayıp, kralı amir ve hakim tanımaları, papazların bekarlığının İngiltere'de yasak oluşu, İncil'in tercemesiyle ayinin İngilizce yapılması hususlarından ibarettir. Kilisenin eski durumuyla ruhânî reislerin derece sıralaması tamamen bâkidir.

Bütün protestanların da üçlü inanç (teslis) ve Mesih'in ilâhlığı davasında Melkâîlerden yani katoliklerden farkı yoktur. Bunlar da onlar gibi üç esasa (ekânim-i selâse) ve Mesih'te iki tabiat ile ilâhlığın birleşmesine kanidirler. Genel şekilde farkları başlıca birkaç noktada özetlenmiştir:

Birincisi: Protestan kiliseleri Mürcie (günah işlemek insana zarar vermez diyen) dirler. Kurtuluş için inanmayı yeterli görürler ve amele pek önem vermezler. Bunlarca inanmanın ölçüsü, katoliklerde olduğu gibi papalar veya konsiller tarafından tayin ve tefsir edilen anane değil, ferdin akıl ve danışmasıyla inceleme ve tefsir yapılmak üzere kitaplar, yani "Ahd-i atik" denilen Tevrat ve ona dahil olanlar ile "Ahd-i cedid" denilen dört İncil ve ekleridir. Bunlar, hakimiyet ve selahiyeti Pasteur dedikleri "ruhani reisler heyetlerine" dağıtırlar. Ve bunların seçiminde başlıca bazı kimselere seçme selahiyeti vermek suretiyle kilise hükümetinde sadıklara da bir hisse bırakırlar. Şu halde ferdî akıl davası da mutlak değildir.

İkincisi: Protestanlıkta ruhbaniyet, yani papazların bekarlığı şartı kaldırılmıştır. Ve pek çok protestan kiliselerinde İsa'nın çarmıha gerilmiş bir resminden başka put bulundurulmaz.

Üçüncüsü: Protestanlar, günahın doğuştan ve takdirin ezelden olduğu inancını bütün şiddetiyle benimserler. Buna gerçi katolikler de kanidirler. Fakat protestanlar akla önem vermiş olduklan iddiasında bulundukları ve halbuki üçlü (teslis) inancı ve Mesih'in ilâhlığı ve bununla beraber Hz. İsa'nın asılması inancının akıl ile uyuşmadığı da açık bulunduğu için, bu noktada insanların doğuştan günahkâr olduğunu ve bu günahtan ancak üçlü ilâh ve İsa'nın asıldığına inanmakla kurtulmanın mümkün olacağını, bunun ise bir akıl işi değil, bir ezelî takdir ve Allah'ın yardımı işi olduğunu en esaslı bir inanç olarak benimsemişler ve bununla davayı kazanacaklarını sanmışlardır. Mutlak mânâda ezelî takdir inancı doğru olmakla beraber, genel olarak, günahın doğuştan oluşu

davası insanları isyana sürüklemekten başka bir şey olmadığı gibi, sonra bunun tek affının çaresi üçlü ilâh ve asılma inancıyla mümkün olacağı iddiası da hak ve akıl ile alay etmekten başka bir şey değildir (Al-i İmran sûresine bak)

Protestanlıkta en çok hakim olan ruh, papaların nüfuzunu kırmak ve Roma kilisesinin hakimiyeti aklından çıkmak arzusu olmuştur. Gerçekte Hıristiyanlığın esasının İncil-i Şerif olması gerekirdi. Güya Katolik kilisesinin esası da bu idi. Fakat gerçekte eldeki İncillerinin ilk İznik konsiline kadar doğruluk ve sıhhatini temin edecek hiçbir ilmî vasıta yoktur. Önce bunların her biri bir zatın yazması olduğundan, nihayet bir tek kişinin haberinde sonuçlanıyordu. Eğer dört kişinin dördü de bir tabaka insanlarından olsalardı, dört İncil'in birleşmiş olduğu noktalar, dört râvînin haber vermesine dayanmış olabilirdi. Fakat bu bile henüz bir tevatür olabilmekten uzak idi. Halbuki bunlar içinde Havarilerden olarak yalnız "Yuhanna" (Senjan) vardır. Bunun ise kendisinden rivayeti sağlam olmadığı gibi, diğerlerinin de kimlerden almak suretiyle rivayet etmiş oldukları belli değildir. Şu halde ittifak ettikleri noktalarda da bir mertebede dört rivayetin birleşmesi yoktur. Sonra bunların ilk yazıldıkları dilin İbrânîce olduğunda, Yunanca, Latince ve diğer dillere önce bundan terceme ve nakledilmiş oluğunda -adeta- ittifak var demektir. Hatta İbnü Hazm bunda hiç ihtilaf olmadığını nakletmiştir. Halbuki mevcut tercemelerin en son Yunancaya dayandığı gösterilmektedir. Özetle eldeki dört İncil'in resmiyeti, yalnız İznik konsiline dayanmaktadır. Ve ondan önce bunların varlığını isbat edecek ilmi vesikalar kayıptır. Bunun için Hıristiyanlığın "mukaddes kitaplar" adına dayandığı İnciller, esas itibariyle Kur'ân-ı Kerim gibi bütün kırâet şekilleriyle kat'i ve mütevatiren sabit bir nass, bir kitab-ı mübin (açık kitap) olmak şöyle dursun; Müslümanlıkta metin ve senetleriyle rivayet ve dirayet bakımından cerh ve ta'dil edilerek tahric ve tenkıh (ayıklama) ve tesbit edilmiş olan hadis kitapları gibi sahih ve ilmî bir rivayet ananesine ve şahitliğine bile dayalı değildir. Eldeki İnciller'in bütün resmi vesikaları "authenticite"si Hz. İsa'dan tam üç asır sonra gelen ilk konsillerin kabullerine dayanır. Şu halde ilk konsillerin tam selahiyeti teslim edilmedikçe ne eldeki İncillerin inanç dayanağı olabilecek bir kıymeti kalır, ne de Hıristiyanlığın. Bunun için akla önem verdikleri iddiasında bulunan protestanların, hiçbir zaman akıl ile uyuşmadığı ittifakla sabit olan teslis (üçlü inanç) ananesinde ve Mesih'in tanrılığı davasındaki tutuculukları ve hatta Mesih'in tanrılığını inkâr ettiğinden dolayı "Mişel Serve" adındaki İspanyalı bir doktoru ateşle yakmaları bir rûhî sapıklık olduğu gibi, ananeyi ve konsillerin selahiyetlerini inkâr eden akılların sırf o anane ile sabit olan İncil tercemelerini sıhhatli,

sağlam bir inanç delili gibi ileri sürmeleri de ondan daha garip bir fikrî çelişki oluşturur.

Netice itibariyle Aryos ve diğerleri gibi eski hıristiyanlar istisna edildikten sonra Katolik, Ortadoks, Nestûrî, Yakûbî, Protestan ve diğer hiçbir Hıristiyan mezhebi yoktur ki inançlarının esasını teslis (üçlü ilâh inancı) teşkil etmesin ve Mesih'in tanrılığını kabul etmesin. Halbuki kendi lugatlarında teslis (üçleme), "seçkin üç şahsın ancak bir ilâh teşkil etmesidir" diye tarif edilmektedir. Şu halde bütün hıristiyanlar, baba, oğul, Ruhu'l-kudüs adıyla herbiri seçkin ve aynı derece eşit birer şahıs saydıkları üç esas (ekânim-i selâse)ın üçü birden Yesu Mesih'te bir ilâh oluşturduğuna ve "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibaret" olduğuna kanidirler. Ancak Mesih'te Allah'tan başka bir cevher, bir tabiat daha olup olmadığında, yani "Mesih Allah'tır" denilip denilmeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Monofizitler, Yakubiler ona da kanidirler, diğerleri değildir. Ve bunun içindir ki, hıristiyanların çoğu mezheplerinin panteizm, yani "vahdet-i vücûd" teorisi olmadığını iddia ederler. Hatta Monofizitler bile Mesih'in cevherinin ve tanrılık cevherinin tek ve bir olduğuna kani olmakla beraber, mutlak cevher birliğini kabul etmediklerinden mezheplerini panteizmden ayrı tanımak isterler. Bununla beraber yine "hıristiyanız" diyenler içinde "vahdet-i vücud"u benimseyenler de vardır. "Metalib ve Mezâhib" adlı eserimizde Avrupa felsefe tarihlerinden nakledildiği üzere Pavlos'un zamanında yaşayanlardan olup Atina'da hıristiyanlığı yayarken idam edilen "Denis"in hıristiyanlıkta vahdet-i vücud mezhebinin kurucularından olduğu ve bunun birçok zamanlar gizli bir şekilde yayıla yayıla nihayet ondokuzuncu asırda protestanlık içinde Almanya'da resmi mezhep haline geçtiği açıklanmıştır. Demek olur ki âyet:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ الْمَسِيحَ بْنَ مَرْيَمَ هُوَ اللّٰهُ *"Muhakkak küfredenler, 'Meryem'in oğlu Mesih Allah'tır' demişlerdir"* şeklinde olsaydı, hıristiyan mezheplerinin ancak bir kısmına ilişmiş bulunacaktı. Halbuki : لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak küfredenler, 'Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir' dediler"* buyurulmuş olmakla teslis (üçleme) iddia edenlerin hepsinin inançlarını içine almış ve burada bunların yalnız şirk ve çokluk ifade eden üçleme açısından değil, özellikle bunun altında iddia ettikleri tevhid bakımından kâfir oldukları açıklanmıştır. Teslis (üçleme) bakımından küfürleri Nisa sûresinde وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ *"Allah üçtür demeyin"* (Nisâ, 4/171) âyeti ile açıklandığı gibi, ilerde لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ *"Küfredenler, 'Muhakkak Allah, üçün üçüncüsüdür' dediler"* (Mâide, 5/73) âyetiyle de ikisi birden gösterilecektir. Ve her ne olursa olsun, "Allah, Mer-

yem'in oğlu Mesih'tir" diyenlerin kâfir olduklarında şüphe yoktur.

قُلْ Ey Muhammed sen o kâfirlere de ki: فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا Şimdi Allah, Meryem oğlu Mesih'i ve onun aslı olan anasını ve bunlar gibi bütün şu yeryüzünde bulunan kimselerin hepsini, ister azab etmek ister kurtarmak şeklinde olsun, helak ve yok etmek isterse, buna karşı Allah'tan yerde ve gökte kim bir şey kurtarmaya kâdir olabilir ki, tanrılıktan ufak bir hisseye sahip olsun? Şüphe yok ki, hiç bir kimse. Demek ki bütün bunlar, hakikatte yok olabilirler. O halde bunlardan biri olan Mesih'in şahsı veya nevi veya cinsi nasıl ilâh olabilir? Hepsinin yaratıcısı ve hakimi olan Allah devamlı sizin öldürüldüğünü ve asıldığını iddia ve bu şekilde yok olması mümkün olduğunu itiraf etmekte bulunduğunuz Mesih'in üstünde olduğunu Allah'tan korkmadan nasıl inkâr edersiniz? Allah'ın dilemesine karşı anasını ölümden kurtaramayan ve Allah dilemezse kendini ve hatta bir kılını kurtarmak ihtimali bulunmayan Meryem'in oğlu Mesih onu şahsıyla, asliyle, çeşidiyle, cinsiyle ve mensup olduğu bütün âlemi ile helak ve yok etmeye gücü yeten Allah Teâlâ'ya nasıl eşit tutulur? Ve nasıl olur da Mesih'in Allah ile birleşmesi veya Allah'ı içine alması iddia edilir? İlmi, kudret ve iradesi her şeyi kaplamış olan şanı büyük Allah'ı, Meryem'in oğlu Mesih'in şahsiyetine veya nevine veya cinsiyetine indirerek fanilerle çevrilmiş farzedip de açıktan veya gizliden, "Allah, Mesih'ten ibarettir" demekten daha büyük bir küfür mü tasavvur edilir? Bu ne çelişki, bu ne küfür, bu ne cüret? Yeryüzünde bulunan bütün ruh sahiplerinin, akıl sahiplerinin, insanların ölegeldikeri ve ölmekte bulundukları belli. Mesih'ten önce dünyaya gelmiş, Mesih'i doğurmuş ve onun aslı ve anası olmuş olan Hz.Meryem'in de bu fanilerden olduğu ve Mesih'in anası olmakla ölümden kurtulamadığı da belli. Sonra Mesih'in de vefatı ve semaya yükseltilmesi muhakkak. Demek ki bütün bunlar, ne olursa olsunlar, hiç kimsenin karşı koyamayacağı hükmedici bir kudrete boyun eğmişlerdir. İşte hak ilâh, bu kudretin sahibi olan Allah'tır. Şu halde bunların yaşaması ve ölümü, yok olması veya baki olması sırf Allah'ın kudretine ve iradesine mahkumdur. O dilerse, dilediği kadar durdurur, dilerse yok eder. Şayet Allah diler de yok etmezse, onlar yine, gerçekte yok olabilmesi mümkün olmaktan çıkmazlar. Allah yok olmalarını dileyecek olursa Allah'ın iradesine karşı kendi kendilerini tutamazlar, çünkü manen hastadırlar. Bu zaruretten dolayıdır ki hıristiyanlar önce bir baba ilâha inanırlar. Şimdi farzedelim ki bunların hiç biri daha ölmemiştir. Henüz bir beşer hayatı vardır ve henüz Mesih vefat etmemiştir. Fakat bununla, gerek Mesih ve gerek diğerleri ve gerek tümü, yok olması kabil olmaktan çıkamazlar.

Kendi nefislerindeki aciz ve zati imkandan kurtulamazlar. Eğer Allah Teâlâ bundan böyle bunları yok etmeyi dileyiverirse, ne bunlardan, ne de semaviler gibi bunların dışındakilerden Allah'ın kudret ve iradesine karşı gelip dayanıp da en ufak bir şey olsun kurtaracak, koruyacak ve devamlı kılabilecek hiçbir kimse, hiçbir kuvvet tasavvur olunamaz. Şu halde Mesih'in şahsı, nevi, cinsi, haddi zatında yok olması mümkün ve fani olmaktan kurtulamaz. Bunlar bizzat değilse düşünce ile fanidirler. Fani, yok olması mümkün olan herhangi bir şahsın veya türün veya cinsin ilâh sayılması ise haksızdır, batıldır. Gerçek ilâh olan Hak Teâlâ'yı inkârdır, zarardır. İlâhlık, her türlü acizlik ve noksanlık şaibesinden uzak üstün bir kudret ve hakım irade ifade eder. Ve hakkıyla ilâh demek, zat ve sıfatlarına, eserlerine ve hükümlerine ve hatta varlıklardan hiç birisine O'nun kudretinden başka ve O'na ciddi olarak karşı koyabilecek hiçbir kuvvet taalluk etmeyen ve etmek ihtimali bulunmayan her şeyin sahibi, her şeyin hakimi, her şeyi içine alan demektir. Hak ilâhın hakkı, kudretine karşı tesir edebilecek hiçbir kuvvetin düşünülememesidir. Bunun için, isterse düşünce seviyesinde olsun, herhangi bir fani veya faniler toplamı ilâh olamaz. Bunlardan biri veya bir kısmı veya hepsi Allah ile zat veya sıfat bakımından küllî (tüm) veya cüz'î bir şekilde birleşemez.

Her çeşit birleşme, katılım, hulûl (başkasına girme) veya ittihad (birleşme) küfürdür. İlâh olmak başka, ilâhî olmak yine başkadır. Mesih'in öldürülme ve asılmasını iddia eden hıristiyanlar, onun helakinin ve fani oluşunun mümkün olduğunu ikrar ve itiraf etmekte olduklarından, bunların hem bu davalarını reddetmek ve hem ikrarlarıyla kendilerini susmaya mecbur etmek için âyette yalnız إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ *"Allah Meryem'in oğlu Mesih'i helak etmeyi dilerse"* demek yeterli iken bununla yetinilmeyip, gerçeği hem ilzamî (susturucu), hem burhanî (delilli) bir şekilde beyan etmek ve anlatmak üzere وَأُمَّهُ وَمَنْ فِى الْأَرْضِ جَمِيعًا *"anasını ve yeryüzündekilerin hepsini"*, atıfları da eklenmiştir ki, çok dikkate şayandır. Bununla azdan çoğa doğru giden bir bakış istikrası öğretilerek Mesih'in önce anasına, ikinci olarak yeryüzündeki bütün ruh sahipleri, akıl sahipleri beşer cinsine dahil ve bunlarla birtakım hususlarda cins birliği ve aynilik olduğu anlatılmış ve bu şekilde Mesih ve anasının yok ve fani olması mümkün olup ilâh olamayacakları önce açıkça ve özellikle, ikinci olarak bütün içinde gizli ve tekitli olarak isbat edilmiş ve hatırlatılmıştır ki, bu ifade de Mesih'i, şahsî beşer veya küllî beşer ile düşünen hıristiyan mezheplerinin hepsine işaret olunarak إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak Allah, Meryem'in oğlu İsa'dır"* iddiasının gerek şahsî birlik ile şahsî ittihad ve aynilik üzere ve gerek tür ve cinse ait vahdet

(birlik) ile cüz'î birleşme ve tazammun (içine alma) şeklinde olsun bütün ihtimalleriyle batıl ve küfür olduğu anlatılmıştır. Yani Allah, Mesih'in ne aynı, ne cüz'ü, ne de cüz'îsi ve ferdidir. Ancak onun üstünde yaratıcısı, sahibi, hakimidir. Diğer deyimle Mesih, Allah'ın ne aynı, ne cüz'ü, ne tümü, ne de küllisi değil, aşağısıdır. Sonra مَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا de مَنْ ve شَىْءٍ lafızları âmm olmakla, yerdekilerle beraber, göktekiler ve melekler de dahil olmak üzere bütün masivallah (Allah'ın dışındakiler)ı içine almış bulunduklarından Allah'ın zatından başka her şeyin yok olmasının mümkün olduğuna işaret ile, bütün Allah'ın dışındakilerden ilâhlığı inkâr etmiş ve şu halde bütün âlemler veya kısımlarından hiç birisinin de Allah ile ayniliği veya küllî, cüz'î bir birleşmesi mümkün olmadığına ve böyle sözlerin yalnız Mesih hakkında değil, diğerleri hakkında da söylenmesi Allah'a küfretmek olduğuna işaret etmiştir. Şu halde Allah'ı âlemde yok etmeye uğraşan vahdet-i vücut davaları da batıl ve küfürdür.

Özetle ne Mesih ilâh olabilir, ne de âlem ve âlemin kısımlarından herhangi bir şey. Çünkü ilâh, gerçekte zeval (sona erme)den uzak ve üstün bir kudretin işe karışmasından azade olmalıdır. Bunların ise hepsi yok olabilir. Allah bunların baki kalmasını istemeyip ve yok olmalarını isteyecek olursa hepsi derhal mahv olur. Allah'ın ilâhlığında ve bütün bunlar üzerine dilediği gibi tasarruf hakkı, kudreti ve hakimiyetinde ise asla şübhe yoktur. Zira, وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا **bütün gökler ve yer ve aralarındaki bütün varlıkların mülk ve melekûtu tamamen ve yalnızca Allah'ındır.** Yani bütün varlıklar üzerinde var etme ve yok etme, yaşatma ve öldürme ve diğer herhangi bir şekilde mutlak tasarruf ve hakimiyet hakkı Allah'ındır. Şu halde Allah dilediğini baki kılar, dilediğini yok eder. Ve böyle yapmakla ne bir haksızlık etmiş olur, ne de bir karşı konulmaya maruz kalır. Şüphe yok ki, Mesih de bunların içinde ve Allah'ın hükmü altındadır. Bunun böyle olduğunu hıristiyanların da bilmesi gerekir. Zira inançlarının başında "her şeyin sahibi, görülen ve görülmeyenin yapıcısı ve yaratıcısı bir ilâha inanma" vardır. Böyleyken Mesih'i hiç bir şey değilmiş gibi Allah'ın mülkü saymazlar, sonra dönüp Allah'a eşit tutarlar, sonra dönüp Allah'ın önüne geçirerek sağ tarafına geçirtir oturturlar. Ve bu şekilde başkanlık ve hakimiyeti ona verirler de artık "Allah, dün Meryem'den doğan ve Allah'ın takdirine karşı gelemeyip asılan ve çıkıp üstüne oturan Mesih'ten ibarettir." diye hem Allah'a, hem Mesih'e küfrederler. Ve sonra da Mesih'in insanlığını genelleştirerek âbâ-i yesûiyyeye (ruhban babalarına) bile ilâhlık hissesi vermek isterler. Bunlar Allah'ın, herşeyin maliki, Mesih'in de yok olmasının mümkün olduğunu itiraf ettikten sonra, dönerler Mesih'in yok olmasının mümkün ol-

madığını iddia etmek için şöyle bir takım şüpheler ve safsatalar da serdederler. "Mesih'in Allah katında özel bir şerefi yok mudur? Baksanıza onun doğumu diğerlerine benziyor mu? O, mucizeleriyle birtakım ölüleri diriltirken, körlerin gözlerini açarken, çamurdan kuş yapıp uçururken Allah'tan bazı şeyleri kurtarmış, Allah'ın yaratıcılığına iştirak etmiş olmuyor mu? Şu halde Allah ona ve onun aracılığıyla bu âleme kendi cevherinden bir şey vermemiş midir? O halde Allah'ın cevherinin yok oluşu kabil olur mu? " derler. İşte bu gibi şüpheler ve vehimleri de reddetmek ve ortadan kaldırmak için buyuruluyor ki:

Allah يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ **ne dilerse yaratır ve dilediği gibi yaratır.** Şu halde ne Mesih'i bir anadan yaratmasında ve ne ona özel bir şeref verip onun eliyle de yaratma ve öldürme işini yapmasında hiç bir şüpheye yer yoktur. Allah, İsa'yı böyle yaratmakla ona bir ilâhlık cevheri vermiş olmaz ve hele bunlarla Mesih'in Allah'a eşitliği ve ileri geçmesi hiç gerekmez. Yani Allah Teâlâ'nın icâdı (yaşatması) kendi zatından dışarıya bir şey koparıp atmak şekliyle değildir. Varlıklardan hiç biri ondan ayrılmaz, doğmaz, sudûr etmez, ortaya çıkmaz; o her şeye kendini, kendinden bir parçayı vermez. Böyle bir tasavvur, Allah'ın zatında ayrılma ve boşalma tasavvurudur ki, mümkün olmayanı düşünmektir. Allah doğurmaz, yaratır; hem de neyi diler ve nasıl dilerse öyle yaratır. Dilerse başlangıçta göklerin ve yerin sahasını ve basit şeyleri yarattığı gibi, bir asli madde olmadan da yaratır. Dilerse bunların aralarındaki mahlûkları yarattığı gibi bir asıldan yaratır. Bunu da ya başlangıç olarak topraktan bitkileri ve hayvanları ve Âdem'i yarattığı gibi, dilerse cinsin zıddı bir asıldan inşa eder (yapar) veya dilerse aynı cins bir asıldan yapar. Bunu da dilerse bir erkekten dişi yaratmak suretiyle çeşitlendirir, nitekim Âdem'den Havva'yı böyle yaratmıştır. Dilerse bir dişiden erkek yaratmak suretiyle çeşitlendirir, nasıl ki İsa'yı da böyle yaratmıştır. Dilerse hem erkek, hem dişiden yaratır ki, diğer insanları da böyle yaratmış ve yaratmaktadır. Aynı şekilde dilerse diride ölüm yaratır, dilerse ölüde hayat yaratır. Dilerse çok yaratır, dilerse nadir ve benzersiz yaratır. Dilerse hiç bir mahluk hizmetinde kullanmadan yaratır, dilerse beşeri sanatlarda olduğu gibi diğer bir mahluku aracı yaparak yaratır ki, işte İsa'nın eliyle kuş yaratması, ölüleri diriltmesi de bu kabildendir.

Şu halde İsa da Allah'ın yaratığıdır, bunlar da . Ve İsa bunları yaparken Allah'a karşı gelmiş, Allah'tan bir şey kurtarmış ve kendi tanrılığını göstermiş değil, ancak Allah'ın iradesini yerine getirmiş ve ancak Allah'ın ilâhlığını ispat etmiştir. Yoksa Allah istemeseydi İsa bunların hiçbirini yapamazdı. İşte Allah

böyle her dilediğini dilediği gibi yaratır. Bir Meryem'den bir Mesih de yaratır ve onun aracılığıyla ölülerde hayat da yaratır, çünkü Allah'tır. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ Ve **Allah herşeye tam kudretle kâdirdir.** Ve her şeye karşı mutlak kâdirdir. Allah'ın kudreti hiçbir şekilde kayıt ve tahdide tabi değildir. Her şeye tam kudretle gücü yettiğinden dilediği şeyi yaratır ve onda dilediği kadar kudret ve şeref de yaratır. Sonra her şeye karşı mutlak kâdirdir. Çünkü yaratmak, yaratıcının kendinden birşey koparmak, kendi zatından, kendi kudretinden birşey eksiltmek demek olmadığından, bütün yaratıklar ve onlarda yaratılmış olan kudretler Allah'ın kudretini kendilerine nakletmiş değildirler. Bütün şahsi aczleriyle onun hakimiyetinin altında elegeçirilmiş mahkumlardır. Bütün yaratıklar ve onlardaki güçler Allah'ın ve kudretinin parçaları ve değişmeleri değil, eserleridirler. Eserler ise eseri yapanın aynı veya bir kısmı değil, ancak delilidir. Yaratıklar, biri diğerinden doğabilir, sebep olabilir, değişebilir. Bunun için varlıklarda yok olma, değişme, seçilme, tekamül ve derecelerin değişimi cereyan eder. Fakat bütün bunlar, eşyanın Allah'a göre değil, birinin diğerine göre olan ilgileridir. Çünkü bütün eşyanın Allah'a nisbeti, yaratığın yaratanına mahkumiyet ve delaletleridir. Bütün bu degişimlerden, bu nisbetlerden eşyanın ve eşyadaki kuvvet ile kudretin aslında aczi ve yokluğu ve hepsinin üstünde illet-i kül ve muhit-i kül (herşeyi kuşatmış) olan ilâhî kudretin tek hakimiyeti ve hakimiyetinin baki oluşu okunur. Bunun içindir ki yalnız eşyanın tabiatını incelemekle uğraşan fen bilimleri bile bilgilerinin başına illiyyet (nedensellik) ve baka-yı illet (illetin bakâsı) kanununu yazarlar. Ve illetin değişmesinden, illetin bâki oluşuna ulaşırlar. Yukarılarda da hatırlattığımız üzere fencilerin illetin değişmesi ve baka-yı illet deyimleri arasında görünüşte bir çelişki vardır. Ve bunun halli şudur: "İlletin değişimi" deyimi, yaratılmış şeylerdeki yaratığın kudret ve kudretinin ifadesidir ki, maksat, illetlinin ve izafinin illetinin değişimidir. Baka-yı illet de, hakiki illetin değişiminden azade olarak mutlak hakimiyetini gösterir. Hasılı "yok olan ve değişen baki ve daim olandır" demek çelişki olduğundan aklın ve naklin şu noktada kesin bir uyuşması vardır ki, değişime mahkum olan eşya gerek eksilmek ve gerek gelişmek üzere yürüsün, bunların bütün kemalleri ve kudretleri izafidir. Ve hepsi tamamen, ebedi, sonu olmaktan ve noksanlıkların münezzeh olan ilâhî yüksek kudretin esiridir. Allah her şeye ve her şeye karşı kâdirdir ve hiçbir şey Allah'a karşı kâdir değildir. Allah'tan başka her şey aslında acizdir. Bu da ilâhî kudretin hükmüyledir. Mesih de aciz, Muhammed de aciz, beşer de aciz, melek de acizdir. Yer ve gökleriyle ve aralarındaki bütün kâinatıyla âlemin bütün sistemleri de acizdir. Allah, bunları her

an yaşatmakla ve yok etmekle ve hepsinin üzerinde mülk ve melekûtunu açıklayıp durmaktadır. Ve şu halde, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'den ibarettir" diyenlerin kâfir olduklarından şüphe yoktur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ **Bir de yahudiler ve hıristiyanlar, 'biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler.** Kendilerinin başka insanlara benzemediklerini, diğer halka karşı Allah katında böyle bir seçkinlikleri olduğunu iddia ettiler ve gurur ile Allah'tan korkmaz oldular. Şu halde müslümanlar Allah'a tevekkül ederken ve dayanırken, her ne yapsak Allah bizi sever sanıp da böyle bir gurura düşmemeli ve Allah'ın kulları olduklarını unutmamalıdırlar. Bunu hıristiyanların söyledikleri belli ise de yahudilerin söyleyip söylemedikleri bahis konusu olmuştur. Fakat İbnü Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre nüzul sebebi asıl yahudiler olmuştur. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.v), yahudilerden bir topluluğu İslâm dinine davet etmiş ve Allah'ın azabıyla korkutmuş idi. Buna karşı: "Bizi bununla mı tehdit ediyorsun, نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ *"biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"* demişlerdir. Hıristiyanlara gelince, İncil'de "Mesih ben babama ve babanıza gidiyorum" dedi diye bir fıkra nakletmektedirler. "Allah'ın oğullarıyız" deyiminin bir özel imtiyaz davası olduğu belli, fakat bunu ne gibi bir anlam düşünerek söyledikleri inceleme noktası olarak görülmüştür. Denilmiş ki yahudiler bununla "Allah'ın oğlu" dedikleri Üzeyr'e mensub olduklarını, hıristiyanlar da "Allah'ın oğlu" dedikleri Mesih'e intisablarını kastedmişler ve intisab ile kendilerini şeref ve imtiyazda Allah'ın torunları hükmünde tutmuşlardır demek olur. Yahut doğrudan doğruya Allah'a intisablarını kasdederek Allah'ın kendilerine bir baba gibi şefkatli ve esirgeyici ve kendilerinin Allah yanında sevgili oğulları gibi nazlanabilecek derecede yakın ve kıymetli olduklarını idda etmişlerdir ki, her iki şekilde "Allah'ın oğulları" deyimi mecaz demek olur. Diğer yerlerde de işaret ettiğimiz üzere geçmiş dinlerde ve özellikle İbranice dilinde Allah Teâlâ'ya raûf (şefkatli) ve rahîm (merhametli) mânâsından mecaz olarak " اب = baba" denmesi caiz görüldüğünü ve Hz. İsa'nın da bu mânâ ile duasında ve vaazlarında bu deyimi kullandığını ve fakat bunun sonradan kötüye kullanılarak hakikat gibi kabul edilmeye başlandığını bazı âlimler zikretmişlerdir ki, işte oğul deyimi de bu kötüye kullanma cümlesindendir. Nitekim asıl İbrânîce İncil'de اِبْن (ibn) ve ولد (veled) deyimleri bulunmadığı halde اب (baba) deyiminin güya buna lüzum göstermekle izin vermiş olması zannıyla sonraki İnciller'e konulmuş olduğunu naklediyorlar. Muhtemel ki bunda yahudilerin عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ *"Üzeyr, Allah'ın oğludur"* demiş olmaları da bir misal tutulmuştur. Bazı hıristiyanlar Mesih hakkında "Allah'ın oğlu" deyiminin şeref ve

yakınlıktan mecaz olduğunu söylemişlerdir. Fakat bunun samimi olmayıp bir perde arkasına gizlenme olduğu anlaşılıyor. Çünkü yukarda söylendiği üzere İznik konsilinin yayınladığı inanç esaslarında "babasının cevherinden" diye açıklanmış olması, bunu doğum görüşüyle bir hakikat gibi isnat ettiklerini göstermektedir. Ancak kendileri hakkında أَبْنَاءُ اللّٰه *"Allah'ın oğulları"* demelerinin mecaz kastıyla olduğunu kabul etmek mümkündür. Bu şekilde وَأَحِبَّاؤُهُ *"Allah'ın dostları"* atfının bir atf-ı tefsir olması gerekecektir. Bu da âyetin zahirinin zıddıdır. Biz, birtakım hıristiyanın ve bu cümleden protestanların bu evlatlık iddiasına sıkı bir şekilde sarıldıklarını görüyoruz. Halbuki mecaz olan bir ifadeye bu kadar şiddetli bir bağnazlıkla sarılmanın sebebi izah edilemez. Anlaşılıyor ki bunlar, "biz Allah'ın evlatlarıyız" demekle, Allah olduğunu iddia ettikleri Mesih'e bağlandıklarını kastediyorlar. Fakat bunun genel şekilde mecaz olarak değil, yine doğum görüşünü takip ederek ve bir gerçek gibi düşünerek söylüyorlar. Çünkü bunlar Mesih'in insanlığını cüz'î ve şahsî değil, bir nâsut-i küllî (tüm insanlık) şeklinde düşündüklerinden ve bu tüm insanlık ile de bütün insanlığı içine alan bir mânâ değil, hıristiyanlık türemesi içinde bir özel kısım kastettiklerinden dolayı Mesih'e "Allah'ın oğlu" derken, onu Allah ile bir cevherde birleştirdikleri gibi, kendilerini de "Allah'ın oğulları" veya "Allah'ın evladı " adıyla anarken Mesih'in cevheri ile birleştiklerini söylemek istiyorlar. Bu şekilde bu deyim cahil hıristiyan halkına göre bir mecaz, seçkinlerine göre de bir hakikat gibi düşünülüyor. Nitekim Cizvit papazlarındaki آبَاء يسوعيه "ruhbân babalar" deyimi de bunun bir çoğaltılmışıdır. Ve işte hıristiyanların teslis (üçlü inanç), muammasını gizli bir ukde (düğüm) olarak benimseyip takip etmelerinin hikmeti, ilâh ile beşerî bir kısmın doğumu görüşüyle birleştirerek kendilerinden babalar ve oğullar silsilesi içinde bir uluhiyet hanedanı oluşturmak sevdası ve bu şekilde kendilerini her çeşit sorumluluktan azade sayıp, diğer halk ve insan yığınları üzerinde bir sahip olma hakkı ve mutlak bir tasarruf ve hakimiyet iddia etme hayalidir ki, نَحْنُ أَبْنَاءُ اللّٰهِ وَأَحِبَّاؤُهُ *"biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* dedikleri zamanda "biz bir uluhiyet hanedanıyız" demek isterler ve kendilerinde böyle bir özel imtiyaz farzederler. Her halde âyet bize gösteriyor ki, gerek yahudi ve gerek hıristiyanlar verdikleri sözü bozmak suretiyle hak dinden çıkmış, hakiki veya mecazi bir ilâhlar doğuşu hayali tutturarak kendilerini عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"her şeye kâdir"* olan Allah'ın kulları değil, oğulları ve evlatlığı ve özellikle dostları ve dengi saymak gururuna düşmüşler, Allah'ın haklarını ve kulların haklarını tanımaz ve Allah'tan korkmaz olmuşlardır. Ve bu gurur kendilerinin felaket sebepleri olmuş ve olacaktır.

قُلْ Ey Muhammed, sen onlara de ki: فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ Öyle de Allah sizi günahlarınızla niçin azab edip duruyor ya? Öldürülmelere mi uğramadınız? Esaretlere mi düşmediniz? Nimetler, devletler mi kaybetmediniz, başka hayvan şekillerine dönüşmeye mi uğratılmadınız? **بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ Hayır, siz Allah'ın oğulları veya dostları değil, akıl sahibi olarak yarattığı yaratıklar cinsinden bir beşer, derisi, aplak, aciz, fakat anlayış sahibi bir mahluksunuz;** haddiniz, hududunuz bu, durumunuz budur. Allah'ın yaratığı ve onun kudret ve iradesine mahkum bulunmak bakımından diğerlerinden hiçbir farkınız yoktur. Ne olsanız bir mahluk olmaktan kurtulamazsınız. Allah'ı sevenler, hiç Allah'a karşı çıkar, günaha girer mi? Sonra Allah sevdiklerine azab eder mi? Allah ise yaratıklarına karşı hiçbir hususta mecbur değildir. Mutlak dilediğini yapandır. **يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ Dilediğini affeder,** günahlarını hasenat (sevaplar) ile örter, rahmet ve sevgisine mazhar eder. Ki bunlar Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve imanlarında sebat edenler arasında bulunurlar **وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ dilediğine de azab eder.** Kötülüklerinin azabını çektirir. Allah'a ortak koşan, yaratılanı yaratan yerine koyanlar için de bu azab muhakkaktır. اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ *"Allah, kendisine ortak, koşulmasını bağışlamaz, bundan başka dilediğini bağışlar"* (Nisâ, 4/116) İşte yaratılanın, yaratan karşısındaki yeri, bu iki dilemenin eşit olarak mutlak ihtimal dairesinde olmasıdır. Ve böyle olmakta sizin beşer cinsi içindeki diğer halktan hiçbir ayrıcalığınız yoktur. Dün çırılçıplak bulunduğunuz, yalın ayak başı açık zaruretler içinde kıvrandığına güldüğünüz, insan yerine koymayıp her türlü hakarete layık gördüğünüz bir fert veya bir kavim, yarın bakarsınız ki Allah'ın lütuf ve mağfiretine ermiş tepenize çıkmıştır. Bugün saadetlere gömülmüş, cihana hakim olmuş, geleceğini temin etmiş sandığınız bir fert veya toplum öbür gün bakarsınız ki Allah'ın bir belasına çatmış, helak olmuş, ateşler içinde yanmakta, ıstıraplar içinde kıvranmaktadır. Allah'a karşı bütün insan cinsi şu iki takdirin nöbetleşme ihtimaline eşit bir şekilde mahkumdur. Çünkü **وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا bütün gökler ve yer ve bunların aralarındaki bütün varlıkların hepsi Allah için bir mülk, bir hükümet, bir saltanattır.** Bu memleketin, bu hükümetin, bu saltanatın hepsi tamamen ve müstakil olarak Allah'ın mülküdür. Ve hepsi Allah'a, mülkü olmakla mensubdur. Varlıklardan hiçbirinin Allah'a mahlukluk, kulluk ve mahkumiyetten başka bir şekilde bağlılık iddia etmeye hakkı yoktur. Hepsi onun mülkü ve melekûtu altında boynunu eğmiş ve mahkumdur. Allah, bütün bunlar üzerinde yaratma, zabt ve idare, yaratma ve yok etme, can verme ve öldürme, takdir etme ve cezalandırma ile dilediği gibi tasarruf eder. Ve bu hak ancak O'nundur.

Şu halde bunlar içinde bir zerre kadar olan şu yer üzerinde çırılçıplak olarak yaratılan ve yerdeki varlıkların az bir kısmından ibaret olan beşer cinsi ve beşer içinden bir kısım halk nasıl olurda öyle bir iddiada bulunabilir? Halbuki وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ **en sonunda varılacak, başvurulacak olan yegane merci de ancak O'dur.** Bugün bu iddiada bulunanlar da, diğerleri gibi O'nun hükmü altında bu dünyadan çekilip ahirete gitmeye ve gittikleri zaman da başkasına değil, ancak O'na varmaya ve O'nun huzurunda hesap verip, itaatlarının veya isyanlarının, iyilik veya kötülüklerinin acı veya tatlı cezasını çekmeye mecburdurlar. Bu böyle iken idrak sahibi olan insanlık bunu nasıl düşünmez ve nasıl Allah'a isyandan çekinmez de öyle batıl gururlara saplanır?

Şimdi bu çıkışma ve ihtardan sonra davette bir nezaket olmak üzere iltifat yoluyla buyuruluyor ki:

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ **Ey kitap ehli,** قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ **peygamberlerin ardının kesilmesine karşı,** yani vahiylerin kesildiği ve eserlerinin unutulması, bozulması ve tahrif edilmesi ile yıkılmaya yüz tuttuğu ve hak dinin bilinemez, tanınamaz hale geldiği bir fetret (kesilme) zamanında **size o Resulümüz Muhammed (s.a.v) geldi, sizin için,** siz insanların selamet ve saadeti için, acı tatlı **her türlü hükümleri ve haberleri, hakkı açıklıyor ki,** اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَش۪يرٍ وَلَا نَذ۪يرٍ **yarın ahirette Allah'ın huzuruna varıp hesaba çekildiğiniz zaman, "Bize ne bir müjdeci, ne de Allah'ın azabından korkutucu geldi,** daha önce gelenlerin de eserleri bozulmuş, yıkılmış, biz fetret için de kalmıştık." **demeyesiniz,** böyle özür göstermeyesiniz فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَش۪يرٌ وَنَذ۪يرٌ **işte size tam bir müjdeci ve korkutucu geldi.** Bundan böyle, öyle bir mazeret göstermeye de hakkınız kalmadı. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ **Allah da her şeye kadirdir.** Şu halde insanlardan peygamber göndermeye, hem bunu bir zaman cereyan eden bir sünnet (âdet) yaparak devamlı ardarda göndermeye, hem de bunları kesintiye uğratıp fetretler (aralıklar) yaratmaya ve sonra bu aralıklar içinde unutulan gerçekleri hatırlatacak ve her şeyi öğretip açıklayacak ve insanlığın bütün hata ve saygısızlığını kesecek bir Peygamber yaratıp göndermeye de kadirdir. Özetle kahretmeye de gücü yeter, lutfa da. O halde en çok irşada muhtaç olduğunuz bir zaman aralığında gönderilmiş olan bu şanlı Peygamber'in, bu ilâhî nimetin kıymetini takdir ediniz, açıklamalarına kulak verip itaat ediniz. Eskisi gibi inkâr ve küfürden, sözleşmeyi bozmaktan sakınınız ve bu sayede günahlarınızın affolunmasını isteyiniz. Ve biliniz ki her ne olsanız, sonunda dönüp dolaşıp اِلَيْهِ الْمَص۪يرُ وَعَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ *"dönüş ona ve herşeye kâdir"* olan Allah Teâlâ'nın huzuru-

bu varacaksınız ve ona karşı fetret (iki peygamber arası zaman)te kalanlar gibi bir mazeret göstermeye de inkâr bulamayacaksınız, bütün sorumluluk üzerinize yüklenip kalacak ve kendi azabınızı kendi eliniz ve kendi isteğinizle bile bile hazırlamış olacaksınız. Ey yahudi ve hıristiyanlar! Siz bugün de Allah'ın huzurunda bulunduğunuzu düşününüz. Elinizi kalbinize koyup vicdan selametiyle bir düşünürseniz, İbrahim'in duası, Musa'nın haber vermesi, İsa'nın müjdesi olan o Peygamber, o hak ruh, o müjdeci ve korkutucu henüz bize gelmedi, diyemezsiniz. Fetretler içinde karmakarışık olmuş, bin türlü değişiklik ve tahriplere uğramış ve bununla beraber yine delalet ve açıklığıyla bu Peygamber'in geleceğini bildirmiş olan Tevrat ve İncil'den sonra Muhammed Resûlullah'ın geldiğini ve Kur'ânın her şüpheden uzak olarak varlığını inkâr edemezsiniz.

Ey Muhammed! Sen bu açıklama cümlesinden olmak üzere şunu da hatırlat:

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ
أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي
كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾
قَالُوا يَا مُوسٰى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا
مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ
يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ
فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ
وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ
إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ
فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ
عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

20- Musa kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. O, içinizden peygamberler çıkardı. Sizi hükümdarlar yaptı. Ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."

21- "Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin, geriye dönmeyin, yoksa kayba uğrarsınız."

22- Onlar da: "Ey Musa! Orada zorba bir kavim var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, şüphesiz biz de gireriz" dediler.

23- Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle dedi: "Onların üzerlerine kapıdan girin. Oradan girerseniz muhakkak galip gelirsiniz. Eğer layıkıyla inanıyorsanız yalnız Allah'a dayanın.

24- Kavmi Musa'ya: "Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabb'in gidin savaşın. Biz burada oturacağız" dediler.

25- Musa: "Ey Rabbim! Ben, kendimle kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum, artık bizimle bu fâsık kavmin arasını ayır" dedi.

26- Allah Musa'ya şöyle dedi: "Kırk sene o mukaddes yer onlara haram kılınmıştır. Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. O fâsık kavim için üzülme!".

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ **Hani bir zaman Musa kavmine şöyle demişti:** يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ **Ey benim kavmim, Allah'ın size olan nimetini anıp yâdediniz.** اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكاً وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَداً مِنَ الْعَالَم۪ينَ **O zamanki nimetini ki, içinizde peygamberler yarattı ve sizi hükümdarlar kıldı ve size âlemlerden hiçbirisine vermediği şeyler verdi.** Âlemde hiçbir kavimde İsrâiloğulları'ndaki kadar çok peygamber gönderilmemiş olduğu bilinmektedir. Önce Yâkûb'un evlatları Esbat (torunlar), sonra Musa, Harun, Yûşâ ve bu cümleden Hz. Musa'nın kavminden seçip beraber Tur dağına gittikleri yetmiş zat ve daha sonra nice İsrailoğlu peygamberi gelmiştir. Ancak âyetin ilerisinden kesin bir şekilde anlaşılıyor ki Hz. Musa bu hatırlatmayı yaptığı zaman İsrâiloğulları henüz Arz-ı Mukaddes'e girmemiş ve daha bir vatan tutmamış ve henüz hükümdarlar devrine ermemişti. O sırada da Musa, Harun ve yetmiş zat ile وَجَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ tahakkuk etmiş ise de "sizi hükümdarlar kıldı" demek nasıl mümkün olabilir? Gerçi bunun vaki oluşunun tahakkukuna dayanarak, istikbalden mazi ile tabir olarak kılacaktır, kılacağı muhakkaktır veya ezelde böyle takdir etmiştir" mânâsına olması ve dolayısıyla peygamberlerden bütün İsrailoğulları peygamberleri, hükümdarlardan da bütün İsrailoğulları hükümdarlarının kasdedilmiş olması muhtemeldir. Bu şekilde meâlin özeti şöyledir: "Ey benim kavmim! Muhakkak ki Allah sizin içinizde daha birçok peygamberler yapacak ve sizi hükümdarlar kılacak. Saltanatlara erdirecek ve size diğerlerine vermediği şeyleri verecek. Şimdi Allah'ın bunları yaptığı veya takdir ettiği zaman size olan nimetini anın ve düşünün de ona göre hareket edin." demek olur. Ve Hz. Musa'nın bu hatırlatmasının o günkü bulundukları zamânâ değil, sırf geleceğe ait bir nimeti, ezeli bir takdiri gaybdan müjdeleme ve haber verme şeklinde kabul edilmesi gerekir. Gerçekte İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışından Hz. Yahya'yı öldürdükleri ve Hz. İsâ'yı öldürmeye teşebbüs ettikleri zamana kadar içlerinden büyük küçük pek çok peygamber ve krallar gelmiş ve bu arada Hz. Davud ve Süleyman saltanatı gibi peygamberlik ve hükümdarlığı şahsında toplayan emsalsiz saltanatlar da geçmiş bulunduğunda şüphe yoktur. Ve burada İsrailoğulları'nın o zamana kadar başka milletlere nasip olmayan en mesut devirlerine işaret de yok değildir. Fakat asıl maksat bu olsaydı اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَمُلُوكاً *"içinizde peygamberler ve krallar yaptı"* denilmesi gerekir ve bu daha veciz ve daha açık olurdu. Halbuki اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكاً buyurulmakta bazısını peygamber ve hepsini hükümdar yapan bir mânâ kastedilmiş olduğu anlaşılıyor. Bunun için tefsircilerin büyüklerinden Süddî ve diğerleri burada "mülük" (hükümdarlar)ün احرار = "hür olanlar" demek olduğunu göstermişler ve hürriyetten maksat ta tam

mânâsıyla hürriyet, yani şahsî ve siyasî hürriyeti içine alan bir mânâ olduğunu anlatmışlar da وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَجَعَلَكُمْ احْرَارًا تَمْلِكُونَ اَنْفُسَكُمْ وَلَا تُمْلَكُونَ وَلَا يَغْلِبُكُمْ عَلَى اَنْفُسِكُمْ غَالِبٌ بَعْدَ مَا كُنْتُمْ فِي اَيْدِي الْقِبْطِ خَدَمًا وَمَمْلُوكِينَ وَمَغْلُوبِينَ بِمَنْزِلَةِ اَهْلِ الْجِزْيَةِ demişlerdir ki: "Siz önceleri Kıbt kavminin elinde bulunduğunuz, hizmetçi, köle ve cizye ehli derecesinde mağlub ve mahkum olduğunuz halde, sizi kurtarıp kendinize mâlik, şahsî, siyasî insanlık hukukunuza sahip, kendinizi anlamaya ve işlerinizi idare etmeye kâdir hürler kıldı; artık kimsenin kulu, kölesi, hizmetçisi değilsiniz ve cizye ehli gibi bir galibiyetin üstünlüğü altında ve istilasında bulunmuyorsunuz. Hem şahsen hür, hem de toplum ve siyaset bakımından hürsünüz" demektir. Ve bu mânâ, hem âyetin nazmına daha uygun ve hem de daha çok faydaları içine almaktadır. Bu şekilde Hz. Musa'nın bu hatırlatması yalnız vaad edilen nimeti ve geleceği haber verme değil, vaki olan nimeti ve gerekli sonuçlarını hatırlatmadır ki, meâlin özeti şu demek olur: Ey benim kavmim, Allah sizin içinizde peygamberler yarattı ve sizin hepinizi esirlikten ve mahkumiyetten kurtarıp sultanlık demek olan hürriyete erdirdi ve size öyle olağanüstü şeyler ihsan etti ki şimdiye kadar hiçbir kavme nasip etmemiştir. Şu halde ey hür ümmetim, Allah'ın bu nimetlerinin değerini biliniz, kendinizi iyi idare ediniz. Peygamberlerinizin Allah tarafından size haber verdiği ve tebliğ ettikleri ve edecekleri hususları güzel rızanızla gereği gibi icra ve tatbik ediniz de bu nimetlerden yararlanmayı ve Allah'ın bu iyiliklerinden istifade etmeyi biliniz." demek olur ki, hürriyet sultanlığının asıl kıymet ve önemi kendine sahip ve hukukuna malik olmanın mânâsı ve faydası lâubalilik (ciddiyetsizlik) değil, insanı gerçekten mesut edecek maksatlara ve iyiliklere gayret sarfetmek için iyi seçimdir. Bu ise ilk önce ilim ve irfana dayanır. Buna da her zaman ve her şahıs için şahsî akıl ve ferdî (tek başına) tecrübe kâfi gelmez. Her şeyden önce Allah'ın özel bir yardımına yani peygamberlerin haber vermesine ihtiyaç vardır. Şu halde genellikle hürriyetten istifade edebilmek için peygamberlere iman, verdikleri haberlere ve irşadlarına başvurmak ve itaat etmek gerekir. Allah da bunları vermiştir. O halde Allah'ın bu nimetlerini hatırlayınız da: يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ **Ey benim kavmim, Arz-ı Mukaddes (mukaddes topraklara) giriniz ki, Allah onu sizin için yazdı, yani size vatan ve mesken olmak üzere takdir ve kısmet etti,** "Levh-ı mahfuz"a yazdı. Şu halde buna emin olarak ve başka bir endişeye tâbi olmayarak azim ve gayret edip oraya giriniz وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَٰى اَدْبَارِكُمْ **ve gerisin geri ardınıza dönmeyiniz.** İmansızlık edip dinden dönmeyiniz veya sebatsızlık edip karşınızdakilerden kaçmayınız, Mısır'a ve Mısır'daki esaret haline dönmeye kalkmayınız ki فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ **hepiniz hiçbir şey elde edemeyen kim-**

seler olursunuz, dünya ve ahirette zarara düşer, herşeyden mahrum kalır, ziyana uğrar, ziyan olursunuz. Yani kısmetiniz geride değil, ileridedir. Bu kısmet de mutlak değil, iman ve itaat, mücedele ve sebat ile şartlanmış ve kayıtlanmıştır. Nitekim yukarda اِنّى مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلى *"Eğer namazınızı kılar, zekatınızı verir ve peygamberlerime inanırsanız, muhakkak ben sizinle beraberim"* (Mâide, 5/12) buyurulmuştu. İşte o günahların örtülmesi ve o cennetlere girmek bu şartlar altında ve Arz-ı Mukaddes'e girmekle mümkün olacaktır. Yoksa haliniz berbattır. Allah'ın emrini, peygamberlerin tebliğini dinlemeyecek olursanız, hürriyet, esirlikten daha çok, zarara sebep olur. Haydi azmediniz ve gayret gösteriniz de oraya giriniz.

ARZ-I MUKADDES (Mukaddes yer): Temiz ve mübarek yer demektir ki, Kudüs'te "Beyt-i Makdis"in bulunduğu yerdir. Vaktiyle birçok peygamberin oturduğu yer olduğundan böyle isim verilmiştir. Bir rivayete göre İbrahim Aleyhisselam Lübnan dağına çıktığı zaman Allah Teâlâ: "Bak, gözün nereye kadar yetişirse orası mukaddestir ve gelecek nesline mirastır" buyurmuş. Bunun tayin ve takdirinde "Tur" yani dağ ve havalisi denilmiş. Dımeşk, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmı denilmiş, Şam toprağı da denilmiştir. Hz. Musa Mısır'dan, çıktıktan sonra Şam arazisinde yerleşme vaad edildiği ve İsrailoğulları'nın buna "arz-ı mevâıd = vaad olunan arz" dedikleri de söylenmiştir.

İbnü Cerir et-Taberi der ki: "En doğrusu Allah'ın peygamberi Musa Aleyhisselâm'ın dediği gibi "arz-ı mukaddes" (mukaddes yer) demekle yetinilmektir. Çünkü şu yer veya bu yer olmasının doğruluğu hakikati ancak haber ile bilinebilir. Halbuki bu konuda kesin şehâdet denebilecek hiçbir haber yoktur. Şu kadar ki bu "mukaddes arz Fırat ile Arîş-i Mısr (el-Ariş) arasındaki sahadan da hariç olmayacaktır. Çünkü bütün tevil (yorum) ve siyer ehli ile âlimlerin bu hususu haber vermekte ittifakları vardır"(1).

Musa'nın bu teklifine karşı kavmi ne dediler bilir misiniz? قَالُوا يَا مُوسٰى اِنَّ فيهَا قَوْمًا جَبَّارينَ **Ey Musa o dediğin yerde öyle bir kavim var ki, hepsi zorba, yani karşı konulmaz,** istediğini zorla, cebren ve ezerek yaptırır, yahut boylarına yetişilmez, iri, güçlü kuvvetli, **dev gibi adamlar** وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا **onlar oradan çıkmadıkça biz asla oraya girmeyiz.** Şu halde فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ **onlar şayet oradan çıkarlarsa biz de muhakkak gireriz, dediler.** Allah'a ve peygambere karşı geldiler. Girme emrini kabul etmeyi," deve iğnenin deliğinden geçerse" kabilinden, mümkün olmayan şarta bağlamak istediler ve

(1) et-Taberi, a.g.e., VI, 110.

sanki "balık kavağa çıkarsa biz de oraya gireriz" demiş oldular. Yukarda geçtiği üzere on iki elçi casusluk için gönderildiklerinde iri iri korkunç bir takım cisimler ve manzaralar ve bir kuvvet ve heybet görmüşler, tutulmuş, tehlikelere maruz kalmışlar, korkmuşlar ve döndükleri zaman ikisinden başkası kavimlerine durumu açıklayıp yaymışlar ve korkutmuşlar.

Tefsirciler temsilî bir ifade ile naklederler ki, Musa Aleyhisselam elçileri durumu öğrenmek için gönderdiği zaman bu zorbalardan biri bunları görmüş ve hepsini tutmuş, bahçesinden getirmekte olduğu bir meyve ile beraber torbasına koyup kralın önüne götürmüş, saçıvermiş ve "Garib değil mi bunlar bizimle harp etmek istiyorlar" demiş. Kral da: "Haydi arkadaşınıza gidiniz ve gördüklerinizi haber veriniz" diye bunları salıvermiş, korku içinde gelmişler, olayı Hz. Musa'ya anlatmışlar, o da bunu kimseye söylememelerini emretmiş, fakat dinlememişler, ancak içlerinden Musa'nın yiğiti Nun oğlu Yuşâ ile Musa'nın damadı Yuhanna oğlu Kâleb işi kolaylaştırmaya çalışmışlar, çok güzel, çok hoş, nimeti bol bir memleket, ahalisinin gövdeleri iri, bedenleri kuvvetli ise de kalbleri zayıf demişler. Diğer on kişi ise halkın gözlerini korkutmuş, yıldırmışlar, savaştan çekinmelerine sebep olmuşlardır. Bu nakilde zorba hükümetinin kuvvetli bir zabıta teşkilâtı bulunduğu ve İsrailoğulları'nın kendilerine saldırma hilesinde olduğunu öğrenmiş bulundukları anlatılmış demektir ki, bunların kuvvetlerini ve iriliklerini tasvir yolunda İsrailoğulları'nın türlü türlü hikayeleri, masalları vardır. Bu cümleden olarak bu zorbalar hükümetini başı gökte gururlu ve kibirli bir şahin misaliyle temsil demek olan "Ac" yahut "Unuk oğlu Uc" masalı bu arada nakledilir ki, fevkâlâde büyük ve kıymetli de olsa zorba bir hükümetin Allah'ın kudreti ile ansızın bir darbe (vurup) altında mahvolup yok olabileceğini anlatır. Dilimizde "ucu boluk" diye bilinen bu tarihi masalı burada nakletmek konunun anlaşılması bakımından faydalıdır. Şöyle ki:

Vekiller casusluğa çıktıkları zaman Unuk oğlu Uc ile karşılaşmışlar ki üçbin üçyüz otuzüç arşın uzunluğunda boyu varmış ve üçbin senedir yaşıyormuş. Rastladıkları zaman başında bir deste odun varmış. Bunları tutmuş o destenin içine koymuş, karısına götürmüş: "Bak bunlar bizimle savaşmak arzusunda bulunuyorlar" diye önüne atıvermiş. "Şunları ayağımın altında eziveyim mi?" demiş. O da: "Hayır öyle yapma, bırak gitsinler, gördüklerini kavimlerine haber versinler" demiş, bırakıvermişler. Onlar da bunların durumlarını gözden geçirmişler. Görmüşler ki, üzümlerinin bir salkımını dört beş kişi götürebiliyor. Nihayet çıkmışlar, birbirlerine:"Eğer bunları İsrailoğulları'na ha-

ber verirseniz, Allah'ın peygamberine karşı dinden dönerler, öyle ise gizleyelim, yalnız Musa ve Harun Aleyhisselam'a söyleyelim, onlar ne fikirde bulunacaklarsa bulunsunlar" demişler ve aralarında böyle anlaşma yapmışlar ve yanlarına bir tane de üzüm almışlar ki bir adam ağırlığında varmış. Fakat geldiklerinde Kâleb ile Yûşâ'dan başkası sözlerinde durmamışlar, her biri kendi torunlarına harbi yasaklamaya ve gördüklerini anlatmaya başlamışlar.

Daha sonra Musa'nın ordugâhı bir fersah (üçmil veya beş kilometre) kare imiş. Uc gelmiş, bunlara bakmış, dönmüş dağdan bu asker mikdarında ve değirmentaşı şeklinde kocaman bir kaya yontup ordunun üzerine bastırmak için başına almış, Allah Teâlâ da bir Hüdhüd göndermiş, başına göre kayanın ortasını oymuş. Delinmiş birden bire Uc'un boğazına geçmiş, geçince sendelemiş yıkılmış. Çabalarken karşıdan Hz. Musa yürümüş. Boyu on arşın imiş, on arşın da âsâsı varmış. On arşın da sıçramış bu otuz arşın yükseklikte ancak topuğuna yetişmiş vurmuş, fakat öldürmüş. Bunun üzerine etraftan hançerlerle üşüşmüşler ve başını koparmışlar.

Bu, bir devletin yıkılış şeklini temsildir. Unuk oğlu Uc bir hükmî şahıs, fakat tarihî bir masaldır. O zaman Arz-ı mukaddes'te oturup hüküm süren bir kavmin timsalidir. Ahad (birler), Aşerat (onlar), Miat (yüzler), ulüf (binler) rakamların mertebelerinden her birinin ilk ferd sayısı olan "üç" adedine çarpımının sonucu bulunan üçbin üçyüz otuzüç sayısı Fisagorilerin sayı körletmesine kaynak teşkil eden gizli bir usul (metod) ile bu devletin hükmünün dairesini, arazisini, maddi kuvvetini gösterir. Bununla üçbin üçyüz otuz üç arşın, Hz. Musa'nın on arşın boyu iki tarafın maddi bakımdan mukayese edilmesine bir ölçü teşkil eder. Üçbin sene, bu kavmin eskiliğini, başındaki odun, parlaması mümkün olan bir fitneyi temsildir ki, bu casusların gelişi ve tutuluşları da bu fitneye bir ek olmuş demektir. Kadın, hükümdarın şehveti ve maiyeti; üzüm, servet ve ziraatın feyz ve bereketi; taş, o devrin mancınık ve diğerleri ile harp araçları; bakış ve dönüş İsrailoğulları'nın gelmesinden sonraki tedbirler ve hazırlıklar; Hüdhüd, ilâhî tasarruf; taşın delinmesi, hükümet merkezi (baş şehir)nin fesat ve dağılması; boğazına geçmesi, harbe ait tedbirlerin tepkisi ve iç ihtilâl; sendeleyip yıkılmak devletin yıkılması; bu sırada Hz. Musa'nın yürümesi, İsrailoğulları'nın sonradan saldırması; üçbin küsüra nisbette Musa'nın on arşın boyu İsrailoğulları'nın ve bulundukları arazinin miktarıdır. Asâ, Hz. Musa'nın i'cazının gücü ve bunun on arşın boyu, harp yoluyla yürünülen mesafe; on arşın sıçrama, hiç harp edilmeksizin işgal edilen mesafe; otuzar arşın yükseklik,

üçbin üçyüz kusûra nisbetle yok edilen kuvvet ve işgal edilen arazi; topuktan vurulup ölmek, koca bir devlet ve memleketin kenarından ve güzergâhından az bir yerin işgaliyle yıkılıvermesi ve nihayet etraftan üşüşüp başını koparmak, hükümetin yok olması ve memleketin komşu kavimler tarafından bölüşülüp istila edilmesidir.

İlk bakışta bundan İsrailoğulları'nın Arz-ı Mukaddes'e girişi Hz. Musa'nın hayatında olmuş gibi sanılırsa da, bunun yanlış olduğu söyleniyor. Şu halde Hz. Musa'nın da şahsı değil, maneviyatı ve dini düşünülmüş demek olur.

Şimdi bunları nakletmekten maksadımız, efsanelere karşı Kur'ân açıklamalarının sağlamlık ve eminliğini anlatmaktır. Kur'ân bize gösteriyor ki, İsrailoğulları'nın bu gibi efsaneleri, boyunu göklere çıkardıkları Acların, Ucların, devlerin asıl ve hakikatı iki kelimeden ibarettir: قَوْمًا جَبَّارِينَ "zorba bir kavim". Bu ve bu gibi geçmiş ümmetlerin kıssalarında doğrudan doğruya Kur'ân'ın sağlam ifadesine dikkat etmek ve buluşları, hayalden gerçeğe nasıl yönettiğini anlamak gerekir. Tefsircilerin bu gibi yerlerde böyle hikayeleri nakletmekten maksatları, Kur'ân'ı bunlarla tefsir ve açıklama fikrini vermek değil, Kur'ân-ı Kerim'in sağlam beyanları ile geçmiş rivâyetlerin durumlarını ölçmek için bir ölçü ve misal vermektir. Bunu farkedemeyen ve ayıramıyanlar, Kur'ân'ın mânâsını bunlara döndürerek düşünmenin gerekeceği zannına düşerek pek çok hata etmiş olurlar. Allah Teâlâ bu gibi hatırlatmalar ile müslümanların diğer kitap ehli gibi efsaneler peşinde dolaşmamalarını ve hak dini vehimlerde ve hayaletlerde değil, gerçek hakikatte aramalarını hatırlatmış ve bunun için kitabına "Kitab-ı mübin" (açık kitap), "Kitab-ı hakîm" (hikmetli kitâp) demiş مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ *"O'nda muhkem âyetler vardır, onlar kitabın aslıdır"* (Al-i İmrân, 3/7) buyurmuştur. Hakikat mümkün iken mecaza gidilmemesinin lüzumunu öğretmiştir. (Bakara sûresinde 26.ncı âyete ve Al-i İmrân sûresine bak.)

Kısaca İsrailoğulları Hz. Musa'ya karşı "Biz arz-ı mukaddes (mukaddes yer)e girmeyiz" diye dayattılar. Ancak قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ **korkanlardan, yani Allah'dan ve Allah'ın emrine karşı gelmekten korkanlardan iki er -rivayetlerin çoğuna göre Yuşâ ve Kâleb- ki** اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا **Allah ikisine de nimet vermek suretiyle mesut etmişti, bunlar dediler ki,** اُدْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ **üzerlerine kapıyı tutunuz, giriniz,** فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ **çünkü onu tutup girdiniz mi, siz muhakkak galipsiniz. Şu halde böyle yapınız** وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا **ve ancak Allah'a dayanınız,** اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **eğer Allah'a ve Musa'nın peygamberliğine inanıyorsanız böyle yapınız.** Allah'tan korkan ve mesud olan bu iki er,

Hz. Musa'nın peygamberliğine, vaadindeki ve verdiği haberindeki doğruluğuna hakkıyla iman etmiş olduklarından, gördükleri kuvvet ve heybete rağmen, Allah'ın lütfuyla, sözlerinde durarak, bu şekilde itimat ve güvenilirliklerini açıklamışlar ve kavimlerini itaate teşvik etmişler ve sürüklemişler ve bunlar başlangıçta bu sebatta Allah'ın nimetine mazhar oldukları gibi, sonra mukaddes arza girme nimetine de erişmişlerdir.

Başka bir rivayete göre رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ İsrailoğulları'nın korkmakta oldukları zorbalar kavminden iki adam demektir. Bunlar, Allah'ın yardımı ile Hz. Musa'ya iman edip gelmişler ve zorbaların içlerinin dışları gibi kuvvetli olmadığını bildiklerinden bu şekilde teşvikte bulunmuşlardır. Dahhâk, Said b. Cübeyr ve Kaffâl bu mânâya kânidirler. Fakat önceki mânâ tercih edilmiştir.

اَلْبَابَ "el-bâb"dan maksat, zorbalar memleketinin kapısı, yani girişi, güzergâhı demek olan bir şehir veya bu şehrin kapısıdır. İbnü Ebi Nüceym'in Mücahid'den rivayetinde قَرْيَةُ الْجَبَّارِينَ (zorbaların şehri) diye vârid olmuştur. Ve bunun "Eriha" olduğu da nakledilmiştir.

Acaba Musa'nın kavmi bu garantiye karşı ne yaptılar? قَالُوا **Büsbütün azıtıp dediler ki:** يَا مُوسٰى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا **Ey Musa, muhakkak ki onlar orada bulundukça, biz o yere ebedî olarak girmeyiz,** kapı şöyle dursun o yere sonsuza dek ayak basmayız. Şu halde فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا **sen Rabbinle git de ikiniz harbediniz,** اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ **biz muhakkak burada oturacağız,** yani bir adım ileri gitmeyiz.

Hz. Musa, bunların sapıklık ve inadını, inkârlarını görünce tam hüzün ve kırgınlıkla ve ilâhî rahmet ve icabeti çekecek olan bir kalb inceliği ile Allah'a şikayet ederek, قَالَ **şöyle dedi:** رَبِّ اِنّ۪ي لَا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي **Ey Rabb'im! ben kendimden başkasına malik değilim, bir canım var ki, kudretim, iradem, hükmüm ancak ona geçer, bir de kardeşime, yahut kardeşimin de benim gibi. Şu halde** فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ **bizimle şu itaatten çıkan, isyanda ısrar eden sapık kavmin arasını ayır,** yani bize bizim hakettiğimize, onlara da kendi hakettiklerine göre hükmedip aramızı ayır. Demek ki Hz. Musa, ya o iki kişiye bile tamamen inanmayarak veya din kardeşi mânâsını kastedip, onları da hesaba katarak böyle dua etti.

Allah Teâlâ da, قَالَ **buyurdu ki** فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَع۪ينَ سَنَةً **o isyan ve bu dua sebebiyle bunlara o vaad edilen "mukaddes yer" kırk sene haram edilmiştir.** Yani oraya girmeleri şer'î bir şekilde haram kılma ile dinen haram olmak

mânâsına değil, men (yasaklama) mânâsına tekvînî haram etme ile kırk sene mahrum kılınmışlardır. Bu müddet içerisinde hiçbiri oraya giremeyecek. يَتِيهُونَ فِى الْاَرْضِ **Şu kara yerde Tih içinde nereye gittiklerini bilemeyecek, açıkta vatansız, şaşırmış ve sersem, serseri olarak dolaşacaklardır.** Bu hüküm, hürriyetlerini kötüye kullanan, peygamberlerini dinlemeyen o sapıklar hakkında Hak Teâlâ'nın kötü bir cezasıdır. Belli ki bu ifadeden bunların hepsi bu müddeti dolduracak ve sonra kurtulacaklar mânâsı anlaşılmaz. Ölenler ölecek, kalanlar girmek isterlerse girebilecek demek olur. Hatta bazı tefsirciler demişlerdir ki, "kırk sene", "tahrim" (haram kılma)nın değil, يَتِيهُونَ nin kaydıdır. Şu halde haram kılma, mutlaktır. Müddet ile kayıtlanan Tih'dir. Yani tîh halinde de nihayet kırk sene kalacaklar, fakat bunlara girişten mahrum kalma hali devamlı olacak, çünkü o zamana kadar hepsi ölecek, ancak evlatları olan yeni nesil girecektir.

تاه ، يتيه ، ويتوه تيها ، وتيها وتوها Şaşırıp son derece hayrette kalmak; isim olarak içinden çıkılmaz, yol bulunmaz ova, çöl demektir. Bunun için İsrailoğulları'nın mahkum oldukları bu çöle "Sahray-ı Tih" (Tih çölü) denilmiştir.

Acaba bu müddet içerisinde Musa ve Harun Aleyhisselâm ne oldular? Nakledildiğine göre bu meselede rivayetler çeşitlidir. Bazıları Tih'te kalmadılar, demiştir ki, âyetin zahiri de bunu gösteriyor. Diğer bazıları ise kavimleriyle beraber Tih'te kaldıklarını, fakat bunun kendileri hakkında bir azab olmayıp, İbrahim'e ateşin soğuk ve selam olması gibi rahat ve selamet olduğunu söylemişlerdir. Bunu söyleyenler de şu noktada fikir ayrılığına düşmüşlerdir: Acaba Harun ile Musa Tih'de mi vefat ettiler, yoksa çıktılar mı? Bir kısmı Tih'de önce Harun'un, bir sene sonra da Musa'nın öldüğüne, bundan sonra vasisi ve kızkardeşinin oğlu Yuşâ b. Nun peygamberlik göreviyle yerine geçerek, Kâleb de hayatta olduğu halde yeni nesil ile çok geçmeden ve hatta bir rivayette Musa'nın ölümünden üç ay sonra Arz-ı mukaddes'i fethettiğine kâni olmuşlardır ki, yaygın olan da budur. Diğer bir kısmı ise Hz. Musa'nın vefatından önce Tih'den çıkıp zorbalarla harp ettiğini ve üstün gelip Arz-ı Mukaddes'in bir kısmına girmiş olduğunu nakletmişlerdir.

"Tih" kelimesi hem masdar, hem isim olduğundan dolayı "Tih'de kalmak" deyimi iki mânâ ile düşünülmelidir: Birisi, hayretler içinde sersem bir şekilde kalmak; diğeri de çölde kalmak. Şüphe yok ki, birinci mânâ peygamberler hakkında tasavvur edilemez. Âyette gelen, azab ve ceza ifade eden يَتِيهُونَ ise bu mânâyadır. Bu mânâ ile Musa ve Harun Aleyhisselam Tih'te kalmamışlardır. Fakat çölde kalmak genelde böyle değildir. Bir çölde yerine getirilen vazifenin

zor da olsa bir ceza ve azab olması gerekmez. Nitekim peygamberlerin âlemde en büyük zahmetlere uğramış oldukları ve bu imtihanın onlar hakkında bir azab değil, peygamberlik makamı gereğinden bulunduğu da bilinmektedir. Şu halde Musa ve Harun Tih'te "yetîhûn" (azab ve ceza içinde) değildiler. Fakat çölde yine İsrailoğulları'nın başında bulunuyorlardı demek olur. Hatta bu sayededir ki, İsrailoğulları bu ceza ve terbiye esnasında فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا *"Bunun üzerine taştan oniki su kaynağı fışkırdı."* (Bakara, 2/60), وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى, *"Ve bulutu üstünüze gölgelik çektik, size kudret helvası ve bıldırcın indirdik."* (Bakara, 2/57) mucizelerinden istifade etmeye devam etmişler ve yeni bir nesil yetiştirmişlerdi. Yoksa kırk yılda değil, kısa bir zamanda tamamen yıkılıp giderlerdi. Arz-ı mukaddes'e girme meselesine gelince, Beyt-i Makdis mevkiine ve Şam toprağına giriş, Hz. Yûşâ zamanında olmakla beraber, ilk hareket ve zorbaları ilk mağlûb eden darbeyle "bâb"e (kapıya) giriş, Hz. Musa'nın hayatında vaki olmuş olduğu anlaşılıyor.

Şu halde فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ **ey Musa böyle sapık kavme, sapıklar güruhuna üzülme, bunlar cezayı haketmişlerdir.** Rivayet edilir ki, Musa Aleyhisselâm duasına nedâmet etmiş, bunun üzerine böyle buyurulmuştur.

İşte ey Muhammed, sen onlara bu kıssayı hatırlat, yine uyanmazlarsa sen de böyle sapıklara üzülme ve sonraki cinayetlerinin hükmüne bir hazırlık yapmak üzere:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ
إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ
لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ بَسَطْتَ
إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي
أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ
مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ
نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللَّهُ
غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ
يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي
فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

Meâl-i Şerifi

27- Onlara Âdem'in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyle oku. Hani her ikisi birer kurban sunmuşlardı, birinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen, ötekine):" Seni öldüreceğim"

demişti. Diğeri ise şöyle demişti: "Allah, yalnız kendisinden korkanlardan kabul eder".

28- "Allah'a yemin ederim ki, sen beni öldürmek için bana el uzatsan da, ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım.

29- "Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş halkından olasın! Zalimlerin cezası budur".

30- Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyenin nefsi kendisini, kardeşini öldürmeye teşvik etti ve onu öldürdü. Böylece zarara uğrayanlardan oldu.

31- Derken Allah bir karga gönderdi, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için toprağı eşeliyordu. "Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim ben?" dedi ve pişman olanlardan oldu.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ **Bunlara karşı Âdem'in iki oğlunun veya iki âdem oğlunun kıssasını da hakkiyle oku.** Çünkü onlar bu kıssanın tam uygun tipidirler. Tefsircilerin çoğu bu iki Âdem oğlu, Hz. Âdem'in oğulları olan Kâbil ile Hâbil olduğunu söylemişler, Hasen ve Dahhâk ise kıssanın sonundaki مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ *"bundan dolayıdır ki"* âyetinin karinesiyle bunların İsrailoğulları'ndan iki şahıs olduğunu söylemişlerdir. Her halde dikkat edilmesi gerekir ki, kıssadan faydalanmak için şahısların hüviyet (kimlik) lerinin tayini lazım olmadığından mutlak olarak ابْنَيْ اٰدَمَ *"Adem'in iki oğlu"* buyurulmuş, بِالْحَقِّ "hakkıyle" kaydıyla da efsanelere değil, olayın zatî gerçeğine dikkat çekilmiştir. Çünkü Kâbil ve Hâbil kıssası adıyla da acaib ve tuhaf bir çok şeyler söylenmiştir. Yani bu kıssa bir olaydır. Mesela bunun hayal edilen bir olay olduğu dünüşülse bile, İsrailoğulları'nın durumları bunun hakiki bir konusunu teşkil eder, bu onlara hakkıyla okunur. Şu halde hata olmak ihtimalinden kurtulmayacak olan türlü türlü rivayetleri ve açıklamaları bir yana bırakarak yalnız Kur'ân'ın nassını takip etmelidir. Bir hadis-i şerifte görülmüştür ki, "Allah Teâlâ size iki Âdem oğlu ile bir darb-ı mesel getirdi, bunun hayrını tutun, şerrini bırakın"(1). Şöyle ki:

اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا **Bir zaman iki âdem oğlu birer kurban sunmuşlardı da,** فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ **her nedense birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemiş idi.** "Kurban", örfümüzde Allah'a yaklaşmak için kesilen kurbanlığa

(1) İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, II, 46.

denirse, de asıl mânâsı Allah'a yaklaşmak için sunulan herhangi bir şey demektir ki, gerek kurbanlık ve gerek diğer sadakalardan daha geneldir. Herhangi bir delil ile birinin kurbanının kabulü, diğerinin ise kabul edilmeyişi anlaşılınca, قَالَ kurbanı kabul edilmeyen diğerini çekemiyerek, لَاَقْتُلَنَّكَ **yemin olsun ki, seni öldüreceğim, dedi.** قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ **Öbürüde dediki: Allah ancak yeterince korunanlardan kabul eder.** Şu halde Allah'tan kork, niyyetini düzelt, لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِى **eğer sen beni öldürmek için elini uzatırsan,** مَا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ **ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim,** اِنِّى اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ **çünkü ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'dan muhakkak korkarım.** اِنِّى اُرِيدُ اَنْ تَبُوءَ بِاِثْمِى وَاِثْمِكَ **Ben bu şekilde şunu isterim ki, beni günaha sokmayasın da, hem benim günahım, hem de kendi günahınla dönüp gidesin,** bu iki günahı yüklenerek can verip Hakk'ın huzuruna varasın da. فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ **ateşe gireceklerden olasın, zira** وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ **zalimlerin cezası budur".**

Burada iki soru vardır: Birincisi وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü taşımaz"* (İsrâ, 17/15) olduğu halde katil olan, öldürülenin günahını nasıl yüklenir?

Bu nokta birkaç şekilde izah edilmiştir: Bir hadis-i şerifte: اَلْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِى مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ "Söğüşen iki kişinin söyledikleri başlıyana aittir, zulme uğrayanı haddi aşmadıkça."(1) Söğüşenlerin bütün söyledikleri başlayana aittir. Yani ilk başlayan hem aynen kendinin günahını, hem de sebep olduğundan dolayı arkadaşının günahının bir aynını yüklenir. Fakat mazlum (zulme uğrayan), haddi aşıp daha ileri gitmedikçe buyurulduğu gibi, burada da بِاِثْمِى *"benim günahım"* demek, şayet sana karşı karşılık vererek el uzatırsam, gireceğim günahın bir aynı demektir. Şu halde biri tecavüz eder, diğeri de karşılık verir de, her ikisi de öldürülürlerse, başlayan iki cinayet diğeri de bir cinayet işlemiş olur. Beriki, karşılık vermeyecek olursa, bu bir cinayetten de kurtulur. Fakat katil yine iki cinayet yapmış ve iki günah yüklenmiş bulunur ki, birisi mazlumu öldürmek, diğeri kendini cezaya layık bulup ateşe atmak cinayetidir. Bundan başka اِثْمِى *"benim günahım"* demek, muzafın hazfi ile اِثْمِ قَتْلِى yani beni öldürmek günahı, اِثْمِكَ de bundan önceki günahın. Bu cümleden olarak, "kurbanının kabul edilmemesine sebep olan günahın" demek de olabilir ki, bu mânâ İbnü Abbâs, İbnü Mes'ûd, Hasen ve Katâde hazretlerinden de nakledilmiştir.

---

(1) Müslim, Birr, 69; Ebu Davud, Edeb, 39; Tirmizî, Birr, 51; Ahmed b. Hanbel, II, 235, 488, 517, IV, 162, 266.

İkincisi, bir insan için kendinin Allah'a isyan etmesini istemek caiz olmadığı gibi, başkasının isyanını isteme de caiz değildir. O halde böyle bir muttaki (Allah'dan gereğince korkan)nin diğeri hakkında iki günah istemesi nasıl caiz olur? Buna da iki cevap vardır:

Birincisi, bu sözden asıl maksat, diğerinin günaha girmesini istemek değil; ne kendinin, ne de onun günaha girmemesini istemek, günahtan uzaklaştıracak bir nasihat vermektir.

İkincisi, isyan istemek caiz değilse de isyan edenin cezalandırılmasını istemek caizdir. Bu itibar ile mânâ, ben günaha girmek istemem, sen ısrar edersen ben de senin Allah'tan cezanı isterim, demek de olabilir. Fakat birincisi daha uygundur.

Bu takva, bu barış fikri, bu hayır dileme, bu nasihat, bu kardeşlik hissi üzerine فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ **kurbanı kabul edilmeyen zalimin nefsi, nefsâniyeti kendisine kardeşinin öldürülmesini güzel gösterdi,** yani vazgeçirmek şöyle dursun, böyle büyük bir cinayeti güya bir itaat zevkiyle endişesiz yapılabilecek, engelden uzak, arzusuna itaat eden ve boyun eğen bir şey gibi gösterdi, kolaylaştırdı ve hatta cesaretlendirdi. طَاعَ لَهُ الْمَرْتَعُ Derler ki "istediği gibi otlamak için, otlak önüne bol bol seriliverdi" demektir. Burada "tatvic" bu mânâda "tavc" dan tef'il veznidir. Bu şekilde nefsi ona bu cinayeti bir otlak gibi önüne serilmiş pek itaat edici ve hoş bir şey gösterdi veya isyanı bir taat gibi yapılması gerekli bir şey gibi saydırdı da فَقَتَلَهُ **kardeşini öldürdü.** فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ **Ve şu halde zarar edenlerden oldu.** Bununla kendisine bir fayda temin etmek ihtimali olmadıktan başka, dininde de, dünyasında da zarar etti, hüsran (zarar) lar içinde kaldı.

İlk önce öldürdüğü insanın cesedini ne yapacağını şaşırdı, فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ **sonra Allah bir karga gönderdi ki, yeri deşeliyordu. Bu gönderiş veya bu eşeleyiş** لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِى سَوْءَةَ اَخِيهِ **ona kardeşinin ayıbını, yani ortada görünmesi çirkin bir hâl alan leşini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek içindi.** Katil, karganın bu hareketinden ilham edilmiş olarak قَالَ يَا وَيْلَتٰى **Eyvahlar olsun, vay bana** اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِىَ سَوْءَةَ اَخِى **ben şu karga kadar olup da kardeşimin leşini gömüp gizlemekten âciz oldum ha..!" dedi ve şu halde** فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ **nedâmet eden güruhdan oldu, nedâmeler içinde kaldı. İşte:**

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِي اِسْرَآئِيلَ

اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ

جَمِيعًا وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ

رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْاَرْضِ

لَمُسْرِفُونَ (٣٢)

Meâl-i Şerifi

32- Bunun içindir ki, İsrâiloğulları'na: "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur" hükmünü yazdık (farz kıldık). Şüphesiz ki onlara peygamberlerimiz açık delillerle geldiler. Yine de bundan sonra onların birçoğu yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ **Sırf bundan dolayı,** yani âdem oğlunun kardeşini hem de salih ve muttaki (Allah'dan lâyıkıyla korkan) ve hayır düşünen bir kardeşini bile haksız yere öldürmesi vâki olan bir iş ve bu kıssa mefhumunun İsrailoğulları'na hakkıyle uymuş olmasından dolayıdır ki; كَتَبْنَا عَلٰى بَنِي اِسْرَآئِيلَ **İsrailoğulları üzerine şöyle yazdık.** Yani onlara indirilmiş olan kitaplarda emrimizle şu hükümler yazılıp farz ve kanun yapıldı ki اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ **her kim insan nefislerinden bir nefsi, ne kısası gerektiren bir nefsi öldürme, ne de yeryüzünde kanını heder edecek bir bozgunculuk karşılığı olmayarak, yani bu iki sebepten biri bulunmayarak, öldürürse,** فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا **bunun** -kendisi de dahil olduğu halde- **bütün insanları öldürmüş gibi olduğu muhakkak.** Çünkü haksız yere birini öldüren katil, genellikle yaşama hakkı tanımamış, kanların haramlığına, nefislerin masumluğuna saldırmış, adam öldürmeye yol açmış, başkalarına da cesaret vermiş olur. Şu halde bir kimseyi

öldüren herkesi öldürmüş gibi, Allah'ın gazabını ve büyük azabını haketmiş olur da hayat hakkı kalmaz, kanı boşa gider ve öldürülmesi vacib olur. İşte haksız yere adam öldürme, böyle genel bir zarardır. Bu gibi adam öldürmelerine sevkeden ve herkesin zararını gerektirecek ve genel asayişi bozacak fesat, eşkiyalık, ihtilal de böyledir. Bunun için böyle bir katil veya bozguncuyu öldüren herkesi öldürmüş gibi değil, belki hakkı yerine getirmiş veya bir kurtarma yapmış olur. وَمَنْ اَحْيَاهَا **Her kim de bir nefse hayat verir,** yani affetmek veya öldürülmesine engel olmak veya herhangi bir yok olma sebebinden kurtarmak suretiyle **hayatının devam etmesine sebep olursa** فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا **sanki insanların hepsine hayat vermiş, birine yaptığını** -kendisi de dahil olduğu halde- **hepsine yapmış gibi olur.**

Bilinmektedir ki, herhangi bir teşbih (benzetme), müşebbeh (benzeyen) ile müşebbehün bih (kendine benzetilen) in her yönde ve bütün hükümlerde eşit olmalarını gerektirmez. Şu halde bundan herkesi ilgilendiren öldürmek veya hayat vermenin, bir kişiyi ilgilendiren adam öldürme ve hayat vermeden hiçbir şekilde farkı yoktur demek anlaşılmamalıdır. Her iki fıkradaki tepkilerden maksad, adam öldürmenin zararını, kişiye hayat vermenin de genel bir fayda olduğunu açık bir şekilde anlatmak ve dolayısıyla adam öldürmeye karşı kısas olarak (öldüreni öldürerek) ve yeryüzünde bozgunculuk suçuna karşı ceza olarak öldürme ve idamın meşruluğunu tesbit ile adam öldürmeye saldırmaktan korkutmak ve hayatı muhafaza etmeye teşviktir.

Fakat burada iki soru vardır: Önce İsrailoğulları'na bu hükümlerin yazılıp vacib olması niçin مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ "bundan dolayı" olsun? Vaktiyle Kâbil'in Hâbil'i o şekilde öldürmüş olması, İsrâiloğulları'na bu hükümlerin vacib olması için ne münasebette sebep ve illet olabiliyor? Bunu İsrailoğulları'na tahsis etmenin sebebi nedir? مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَى النَّاسِ *"Bundan dolayı insanlara yazdık"* veya عَلٰى بَنٖٓى اٰدَمَ *"âdem oğullarına yazdık"* buyurulmak gerekmez miydi? İşte bundan dolayı Hasen ve Dahhâk anılan kıssadaki öldürmenin bizzat Hz. Âdem'in sulbünden gelen iki oğulları arasında değil, İsrailoğulları'nda vuku bulduğuna ve iki âdem oğlundan maksad İsrâiloğulları'ndan iki kişi demek olduğuna ve İsrailoğulları'nda böyle bir öldürme olayının olması, bu hükümlerin inmesi için belirli bir sebep teşkil ettiğine kâni olmuşlardı. Fakat çoğunluğun açıklamasına göre kıssa böyle değildir. O halde bunu, şöyle anlamak gerekir: مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ kıssaya değil, kıssanın mânâsındaki etkin mânâlara aittir. Şöyle ki, insan öldürmek, gerçekte, büyük bir zulüm, hüsran ve nedametin sonuçlarından başka bir şey ol-

mayan büyük bir cinayettir. İnsan olanların bundan son derece sakınmaları gerekir. Halbuki insanlıkta bu zulüm olagelen bir iştir. Hatta iki âdem oğlunun biri, iyi bir kardeşine bu zulmü pek hazin bir şekilde yapmış ve felaketi dillere destan olmuştur. Bu önce bir menfaat kastinden değil, sırf bir zarar verme arzusundan, bir çekememe ve nefsaniyetten doğmuş, hem de ihtirasın coşmasına uygun bir hal içinde değil, Allah'a sunulan bir ibadetin, bir kurban takdim etmenin kabul edilip edilmemesinden ve Allah'ın iradesine razı olmamaktan doğan bir haset (çekememezlik), bir haset ki, buna karşı en yüksek bir takva hissi ile öne sürülen hayır dileme, barış severlik ve insanlığın her türlü temiz hislerini gıcıklamaya yeterli olacak olan en ahlâkî, en akla uygun nasihatlar ve mânevî çekindirmeler asla faydalı olmuyor. Tersine bütün bunları cinayetin teşvik edici sebepleri yerine koyuyor. Kendine karşı elini kaldırmayan, kaldırmak istemeyen ve iyi bir kardeş olmaktan başka bir arzu beslemeyen o güzel kardeşine, "Seni öldürmek ne kolay, ne tatlı şeymiş" diyerek saldırıp kıydırıyor. Sonra da zararlara, nedametlere düşürüyor ve öyle bir felaket haline getiriyor ki, ilk önce o yüksek kardeşinin sarih ve açık öğütlerini ve irşadlarını dinlemeyen o kafa, Allah'ın emri ile en sonunda pislikler arkasında dolaşan bir karganın hareketlerinden eyvahlar çekerek uyanma dersi almaya ve ona gıbtalar ederek nedametler çekmeye mecbur oluyor. İşte beşeriyette adam öldürme cinayetinin vâki olan bir iş olmasından dolayı, buna karşı dayanmak ve genel şekilde meşru bir hak olduğu gibi, özellikle bu olay veya bu kıssada cinayete sevkeden ve yapılmasını kolaylaştıran ruh hali, bu cümleden olarak hased, nefsâniyet ve fiilî karşı koyma olmadığı zaman cinayete teşvik etme hasleti İsrailoğulları'nda çok açık ve kıssanın mânâsı bunların hallerine tamamen uygun olduğundan dolayı, bunlar hakkında daha çok şiddetli hükümler indirilmiş; hem kısas, hem de فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ *"yeryüzünde bir fesat"* suçuna karşı idam cezası farz kılınmış, ferdin hayat hakkı, umumun hayat hakkına eşit ve ferdi kurtarma, umumu kurtarma mânâsında olduğu anlatılmıştır.

Acaba bunlarda hâlâ bu ruh haleti var mıdır? Şu halde bu şiddete hâlâ gerek var mıdır? Ve bu hüküm bugün geçerli olmalı mıdır? Yoksa yalnız nasihat yeterli midir? وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ **Allah biliyor ki bunlara bizim nice peygamberlerimiz açık deliller ile geldiler,** bu konuda açık ve kesin delillerle açıklamalarda bulundular. ثُمَّ اِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ **Ardından bunların birçoğu bundan sonra da** فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ **yeryüzünde hâlâ israf etmekte, fırsat buldukça adam öldürme ve fesat çıkarmada pervasızca ifrat etmektedirler.** Hatta bundan sonradır ki peygamberleri öldürmeye kalkıştılar ve nice nice ihtilaller

çıkardılar. Şu halde yeryüzünde bunlar ve bu gibi israfçılar bulundukça, bunlara karşı yalnız sözlü ve ahirete âit deliller ile yetinilmeyip, fiilî deliller olan şiddetli hükümlerin tatbiki, bütün insanların hayat hakkını korumak ve yeryüzünde fesatçılığın işlenmesine karşı koymak için her zaman hak bir kanundur.

Hakikatte:

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ
فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ
أَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ
فِى ٱلدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟
مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهِمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerifi

33- Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azab vardır.

34- Ancak kendilerini yakalamanızdan önce tevbe edenler başka. Bilin ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkındaki rivayetler şunlardır:

1- Kitap ehlinden bir kavim hakkında inmiştir ki, Hz. Peygamber ile ara-

larında sözleşme yapmışlardı, sözleşmelerini bozdular ve yol kesip yeryüzünde bozgunculuk yapmaya kalkıştılar. (İbnü Abbas'dan bir rivayet).

2- Müşrikler hakkında inmiştir. (İkrime'den, Hasenü'l-Basri'den ve Alâ'dan rivayet)

3- Olayları meşhur olan Ureyneliler hakkında inmiştir ki, Ukûl, Ureyne ve Beciyle'den bir kısım halk yoksulluk ve hastalık içinde oldukları halde Medine'ye gelmişler, müslüman olduklarını açıklamışlar, Resulullah kendilerini zekattan toplanan beytü'l-mâl develerinin otladıkları yere göndererek bunların sütlerinden içip geçinmelerini ve hastalıklarını da bu develerin sidikleriyle tedavi etmelerini emretmiş, varmışlar. Bir müddet sonra tamamen sıhhatlerini kazanıp iyileştikten sonra dinden dönmüşler, çobanları öldürüp develeri sürmüşler ve yolları kesip ırza da tecavüz ederek kaçmışlar, fakat takip edilerek yakalanmışlardı. (Enes b. Mâlik, Urve b. Zübeyr ve daha bazı zevattan rivayet)

4- Ebu Bürde de denilen Hilâl b. Uveymirî Eslemî'nin kavmi hakkında inmiştir ki, Peygamberimiz bu Hilâl ile "ne iyiliğine, ne kötülüğüne yardım etmemek; ona gelen müslümanlar emanlı olup heyecana düşürülmemek ve aynı şekilde her kim Resûlullah'a gitmek üzere Hilâl'e uğrarsa emanlı olup heyecana düşürülmemek" üzere "barış anlaşması" (akd-i muvâdea) yapmıştı. Bir gün Kinâne oğullarından bir kısım halk müslüman olmak maksadıyla gelirken Hilâl'in kavmine uğramış, o gün de Hilâl orada yokmuş, kavmi tutmuşlar bunların yollarını kesmişler ve kendilerini öldürüp mallarını almışlardı.

Bu rivayetlerin toplamından anlaşıldığı üzere âyetin inişi, her halde yol kesme haydutluğu ile ilgilidir. Fakat bazıları bu hükmün kâfirlere mahsus olduğuna, bazıları da fâsık müslümanları da içine aldığına kâni olmuşlardır ki, fakihlerin çoğunun görüşü budur.

Peygamber'le harb etmek akıl ve âdet bakımından mümkün olabilirse de, Allah ile savaşmak ne aklen ne de şer'an mümkün olmadığından her halde mecazdır. Halbuki bir lafzın hem hakikat, hem mecaz olması caiz olamaz. Şu halde burada savaş, hem Allah'a ve hem peygamberine ilgisi itibariyle mecaz olmak gerekir. Şu halde "muharebe" lafzı, ya Allah ve Resulünün emirlerine ve hükümlerine karşı gelmekten mecazdır. Veya o emirler ve hükümleri tatbik ve icra eden Allah'ın kullarına savaştan mecazdır. Sonra bu savaşın bilinen mânasıyla açık savaş olmadığı da gerek siyak (söz gelişin)tan ve gerekse nüzul sebeplerinden anlaşılmaktadır. Zira görülüyor ki bunda esirlik ve cizye gibi

hükümler yoktur. Tefsircilerin çoğunluğu ve fakihler, harbin aslı, bir selb (zorla alma) mânâsını içine alması bakımından bu savaştan maksat, yol kesmek demek olduğunu beyan etmişler ve buna "büyük hırsızlık" adını vermişlerdir. Bazıları da gerek, şehir dışında ve gerek içinde olsun. مُكَابَرَةً بِاللُّصُوصِيَّةِ Yani açıktan hırsızlığa kalkışmak demişlerdir. Bu mânâda ise müste'min (emân alarak İslâm ülkesinde bulunan gayr-i müslim), zımmî (gayr-i müslim vatandaş), harbî (müste'min ve zımmî olmayan gayr-i müslim), kâfirlerden vaki olabileceği gibi, fasık müslümanlar tarafından da olabilir. Özetle bunlar, biri diğerini koruyarak toplanıp kuvvetli bir engel teşkil eden ve bu şekilde gerek müslümanların ve gerek İslâm tabiyetinde veya himayesinde bulunanların canlarına veya mallarına veya ırzlarına kasteden ve asayişlerini bozan sosyal ve siyasi sapıklık erbabıdır. Ve bu âyette bunların cezası olan dinî ceza açıklanmıştır. Şöyle ki:

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah ve Resulüne savaş açan,** yani Allah'ın ve Resulünün emirlerine ve hükümlerine fiilen karşı çıkmakla Allah'a ve Resulullah'a harp vaziyeti alan وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا **ve yeryüzünde bozgunculuk için koşan,** cana veya mala veya ırza saldırmaya veya tarla ve nesli yok etmeye girişmek ve ihmalcilik ile hak (doğru) nizamı ve halkın asayişini bozmak ve ifsat etmek için çalışan kimselerin suçlarının derecelerine göre cezaları şundan ibarettir:

اَنْ يُقَتَّلُوا **Öldürülmeleri,** yani adam öldürmüşler ise kısas yoluyla değil, affı caiz olmamak üzere cezayı tatbik ederek öldürülmeleri اَوْ يُصَلَّبُوا **veya asılmaları,** yani hem adam öldürmüşler, hem de mal almış veya ırza tecavüz etmişlerse diri olarak asılıp, süngü ile öldürülecek, yahut öldürüldükten sonra ölü olarak asılarak halka gösterilmeleri, اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ **veya ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmesi,** yani adam öldürmemişler de yalnız mal almışlar ise, biri sağdan, biri soldan olmak üzere birer elleriyle birer ayaklarının kesilmesi, veya اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ **bulundukları yerden sürülmeleri,** (yani bunların hiçbirisini yapmış olmayıp yalnız yolda tehdit etmişler ise yeryüzünden sürülmeleri), hapsedilmeleri veya bulundukları yerden diğer bir yere sürülmeleri.

İşte Allah'a ve peygamberine harp vaziyeti alarak silahlanıp bozgunculuk yapanların derecelerine göre tayin edilen cezaları, yani şer'î cezaları bu şekilde öldürmek veya asmak veya kesmek veya sürgüne göndermekten ibarettir. Bilinmektedir ki, herhangi bir savaşın mahiyeti bu dördün birinin dışında kalmaz ve bu cezalar bunların gerektirdikleri fiillerin mahiyeti gereği olarak hakkıyle karşılıklarıdır. A'ta'dan, Katâde'den, Hasen'den buradaki tekrarların, yani " اَوْ

=ev" atıf harfinin tahyir (iki şeyden birini seçmek) için olduğuna dair bazı rivayetler vardır. Buna göre âmir bunlara bu dört cezadan birisini tatbik etmeye mecbur, fakat işin gerektirdiği duruma göre bunlardan birini seçmekte serbesttir demek olur. Fakat cumhur (âlimlerin çoğunluğu) bunun gerek rivayet ve gerek dirayet bakımından doğru olmadığını ve tekrarın seçim yapmak değil, yukarda gösterildiği üzere suçun derecelerine göre dağıtım ve taksim etmek için olduğunu ve şu halde veliyyü'l-emr (âmir)in bu konuda seçme hakkı olmayıp, suçun derecesine göre cezayı yerine getirmekle yükümlü bulunduğunu, mesela hapis yatması gerekeni kesmek, kesmek gerekeni öldürmek ve yalnız öldürülmesi gerekeni asamayacağı gibi, bunun zıddını da yapamayacağını ve hiçbir şekilde affetme hakkı olmadığını açıklamışlardır. Hakikatte katili hapsetmekle yetinmek ve katil olmayanı asabilmek gibi rivayet ve dirayet bakımından akla uymayan bir "istediğini seçme" mânâsının batıl olduğu açıktır. Fakat biz burada şunu söyleyebiliriz ki " اَوْ = ev" edatı, hakikatte seçmeye ve bölmeye muhtemeldir. Gerçi burada taksim (bölmek) ve tevzi (dağıtmak) rivayet ve dirayet bakımından tercih edilmiş ve seçilmiştir. Fakat bununla tahyir (seçim yapma) ihtimalinin mutlak batıl ve hükümsüz olması da gerekmez. Çünkü sürgüne göndermeyi âzâ kesmeye, kesmeyi öldürmeye, öldürmeyi asmaya çıkarabilecek şekilde, cezayı şiddetlendirme şeklinde bir seçim yapma asla caiz olamamakla beraber, tersine asmayı öldürmeye, öldürmeyi uzuv kesmeye, uzuv kesmeyi hapse indirebilecek şekliyle cezayı hafifletme suretinde bir seçme ve bir selahiyet düşünülmesi akla yatkın ve mümkündür. Seçim yapma ihtimali, aslında mevcud ve bazı rivayetler de nakledilmiş olduğu halde bu imkan büsbütün inkâr edilemez ve edilemeyince de zaten اَلْحُدُودُ تَنْدَرِئُ بِالشُّبُهَاتِ *"cezalar, şüphelerle düşer"* olduğu için hâl ve zamanın değişmesine göre cezayı hafifletici olmak üzere, gerektiği zaman bu ihtimali de düşünmek doğru olabilecektir. Bu mânâ, bir lafzı aynı zamanda hem seçim yapmaya, hem de tenviâ (çeşitlendirmeye) yorumlayarak iki mânâyı bir delalette toplamak değil, çeşitli durumlar ve farklı zamanlara göre iki mânâyı sırayla düşünerek bir çeşit seçime ihtimal veren taksim ile عَمَلًا بِالْاِحْتِمَالَيْنِ *"iki ihtimalle amel olarak"* her şüpheden uzak bir mânâ almaktır ki, hem cezanın mânâsına, hem de genel kâidelerden hafifletme hükümlerine çok uygundur.(1)

Bilinmektedir ki salb (asman)ın mânâsı kollarından bir yere germektir. Nitekim "salib" bundan alınmıştır. İmam Şâfiî hazretlerinin asmanın ölü olarak

(1) Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, VIII, 238; Feyzü'l-Kadır, I, 227.

yapılmasını, yani önce öldürüp, müslüman ise namazı da kılındıktan sonra asılıp, herkese gösterilmesini tercih etmiştir ki, faydalı olduğunda şüphe yoktur. Bir yere sürgüne göndermeye gelince, esasen nefy, idam etmek, yok etmek demektir. Halbuki burada öldürme ve asmaya karşılık zikredilmiş olduğu için "asma" mânâsına olmadığı açıktır. O halde hayatta olan bir kimsenin bütün yeryüzünden sürülmesi ancak hapsetme demek olabilir ki, Arap dilinde nefy bu mânâya da kullanılmış olmasında fikir ayrılığı yoktur. İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri ve pek çok dil bilgini bu mânâyı tercih etmişlerdir. Gerçi bulunduğu memleketten diğer bir beldeye çıkarmaya veya dâr-ı İslâm (müslüman memleketin) den çıkarmaya da nefy (sürgün) denilebilirse de, bunun ikisi de sakıncadan uzak olmadığı için caiz görülmemiştir. Çünkü maksat, şerri defetmektir. Halbuki bir haydutu diğer bir memlekete sevketmek, orada bulunan Allah'ın kullarına zarar vermekten uzak değildir. Büsbütün İslâm memleketinden gayr-i müslimlerin memleketine çıkarmak ise gayr-i müslimlere bir şahsın katılmasını arzu etmek demek olduğundan hiç caiz olmaz demişlerdir. Bununla beraber şahısların ve yerlerin değişmesine göre anılan sakıncanın ortaya çıkmayacağı anlaşılırsa, diğer bir memlekete sürgün etmenin caiz olduğu söyleyenler de vardır. Bu cümleden olarak Ömer b. Abdülaziz hazretlerinden bu mânâ rivayet edilmiştir. Daha önce Tihâme çölünün en uzağında "Dehlek", Habeş'te "Nâsı' " birer sürgün yeri idi denilmiştir. Dilimizde de nefy, bu mânâda kullanılmaktadır. İmam Şâfiî de demiştir ki, burada nefy'in iki mânâya gelme ihtimali vardır. Birisi, eğer bunlar adam öldürmüş, mal almış ve yakalanmış iseler, cezaları yerine getirilir. Eğer yakalanmamış iseler devamlı takip edilirler. İşte bu şekilde nefyden maksad, bunların hükümetten korkarak bir beldeden bir beldeye devamlı şekilde kaçıp gitmesidir. İkincisi, yalnız korkutmak ile kalmış, adam öldürmemiş ve mal almamış olanlar da devamlı olarak takip edilir. Fakat tutuldukları zaman tazir edilir (şer'î haddin dışında hakimin uygun göreceği bir ceza ile cezalandırılır)ler ve hapsedilirler. Bunlar hakkında da nefyden maksat yalnız hapistir. İmâm Şâfiî'nin nefyi böyle iki hale göre mânâlandırması bizim tahyir (seçme) ve taksim etme meselelerindeki hatırlatmamıza benzer. Bir de Şâfiî'nin bu ifadesi hapsin had (şer'î ceza) değil, tazir mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Hakikatte hapis miktarı tayin edilmemiş olduğuna göre had[illegible] olması gerekir. Şu halde bunun şer'î ceza (had) olması, hapsin aslına göredir.

İşte Allah ve Resulüyle savaş eden ve yeryüzünde bozgunculuk etmek için, koşanların cezaları başka bir şey değil, ya öldürülmek, ya asılmak, ya elleri ayaklarının çapraz olarak kesilmesi veya yeryüzünden nefyolunmak

(sürülmek)tır. Fakat bu cezanın kısaltılması (veya tahsisi) mutlak değil, izafidir. Zirâ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى الدُّنْيَا **bu ceza bunların sırf dünyadaki düşüklük ve rezaletleridir. Bundan başka** وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ **bunlar için ahirette pek büyük bir azab daha vardır.** Ki bunların hiçbiriyle kıyas edilmesi mümkün değildir.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ **Ancak sizin kudretiniz kendilerine yetişmeden, yakalanmaları tahakkuk etmeden önce tevbe etmiş olanlar müstesnadırlar.** فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **O zaman biliniz ki Allah şüphesiz affedicidir, merhamet edicidir.** Şu halde bu şekilde tevbe edenler hakkında Allah'ın hukuku davası takip edilmez ve söylenen cezalardan hiçbiri tatbik edilmez. Ancak şahsî hukuk davası kalır. Adam öldürmüşlerse öldürülenin vârisleri isterse affederler, dilerlerse mahkemece suçları sabit olduktan sonra kısas ettirebilirler (öldürttürebilirler). Tevbe ile düşen hüküm, öldürmenin had cezası olarak yerine getirilmesinin vacib olmasıdır, caiz olması değildir. Aynı şekilde mal almışlarsa, mal sahipleri mallarının geri verilmesini veya tazminini (sebep oldukları zarar ve ziyanı ödemelerini) isteyebilirler ve davada serbesttirler. Sonra gerek böyle ve gerekse savaş durumu almadan bozgunculukta koşanlar hakkında gerek Allah'ın hukuku ve gerekse kulların hukuku dolayısıyla ûlü'l-emr (müslümanların en yetkili âmirinin) bir de ta'zir (had cezasının dışında cezalar verme) yetkisi vardır ki, had cezasını gerektirecek dereceye çıkmayan münkerât (dince yapılması çirkin bulunan hususlar)da tatbik edilir. Geniş bilgisi fıkıh ilmine aittir. Genel kaidesi şudur: وَيُعَزَّرُ كُلُّ مُرْتَكِبِ مُنْكَرٍ Bir münker (dince çirkin bulunan bir şey)i işleyen her şahıs, cezalandırılabilir.

Şimdi:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا
فِى سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ
مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ
يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرِيدُونَ

أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

35- Ey inananlar, Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya yol arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki, kurtuluşa eresiniz.

36- Bütün yeryüzündekiler ve bir o kadarı daha inkâr edenlerin olsa, bunlar kıyamet gününün azabından kurtulmak için hepsini fidye olarak verseler yine onlardan kabul edilmez. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.

37- Cehennem ateşinden çıkmak isterler. Ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için devamlı bir azap vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey Allah'a ve Resulüne iman edenler!** Siz o sözleşmelerini bozanlara, o kâfirlere, o fâsıklara, o bozgunculuğa koşanlara benzemeyiniz de, اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'dan layıkıyle korkunuz.** Allah'ın cezasından, azabından korkunuz, çirkinliklerden sakınınız, şayet bir günaha düştünüzse hemen tevbe ediniz. Zira anladınız ki gafûr (çok affedici), rahîm (çok acıyıcı) olan Allah'ın azab ve cezası da pek büyüktür. Fakat takva (Allah'tan gereğince korkma)yı yalnız fenalık yapmamaktan ve yalnız kaçınmaktan ibaret menfi (olumsuz) bir huy kabul etmeyiniz. Kıssada dinlediniz ki muttakî âdem oğlunun kardeşinin karar verdiği cinayete karşı bile Allah korkusuyla elini uzatmak istememesi ve yalnız öğüt ile yetinmesi, kendisini öldürülmeden kurtarmaya yetmedi. Şu halde kötülüklerden kaçınmakla yetinmeyip, tam mânâsıyla korununuz da Allah'ın korumasına girmek ve affına ve rahmetine ermek için وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ **Allah'dan vesile de isteyin.** Boş durmayıp, yalnız iman ve korku ile yetinmeyip, Allah'a yakınlık için vesile de arayınız. En uygun sebeplere teşebbüs etmek suretiyle Allah'ın sevgisine layık güzel ameller yapmaya iradenizi sarfediniz de وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ **ve Allah yolunda, İslâm dini uğrunda, doğru yol üzerinde gücünüzü bolca kullanmakla mücalede ediniz,** dahilî ve haricî engel ve zorluklara göğüs gerip hak düşmanlarını yeniniz.

Dilimizde bilindiği üzere "vesile", kendisiyle bir gayeye ulaşılan, yani yaklaşılan sebep, yaklaşma sebebi demektir ki "mâbihittakarrub" (kendisiyle yak-

laşılan şey) mânâsına, sadece "kurbet" (yaklaşma) da denilir. Nitekim Hasen, Mücahid, Atâ, Abdullah b. Kesir gibi bir çok selef tefsircileri اى القربة "yani yakınlık" diye tefsir etmişlerdir. Katâde, Allah'a itaat ve hoşnut olacağı amel ile yaklaşınız, diye anlatmış; Sûddî de: فهى المسألة والقربة "yani istemek ve yakınlık" diye ifade etmiştir ki, hem "ibtiğâ" (isteme)yi, hem "vesile"yi açıklamaktır. İbnü Zeyd de, "muhabbet (sevgi) ile Allah'a kendinizi sevdirmeye çalışınız" demiş ve, أولٰئك الذين يدعون يبتغون الى ربهم الوسيلة *"Onların taptıkları da Rab'lerine bir yol arar, her biri Allah'a daha çok yaklaşmak için çalışır"* (İsrâ; 17/57) âyetini okumuştur. Şu halde mânânın özeti: "Biz müminiz, Allah bizi yalnız iman ile sever deyip de ciddiyetsiz olmayınız, Allah'dan korkunuz, kötü ahlâktan ve çirkin amelden sakınınız sonra yalnız korkmak ve sakınmakla da kalmayınız, iradenizi sarfedip gerekli sebeplere de teşebbüs ediniz, Allah'ın emirlerini yerine getiriniz ve bununla da kalmayınız, Allah'a yaklaşmak için daima vesile arayınız, her fırsattan istifade ile kendi gönlünüz ve isteğinizle farzlar ve vacipler dışında güzel güzel işler, Allah'ın rızasına uygun ameller yaparak kendi tarafınızdan da kendinizi Allah'a sevdirmek isteyiniz, isteyerek, yalvararak çalışınız ve uğraşınız" demektir. Ve bunda لا يزال عبدى المؤمن يتقرب الى بالنوافل *"Mümin kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder"* (1) kudsî hadisinin mânâsının yerleştirilmiş bulunduğu açıktır. الوسيلة فى الجنة "Vesîle cennette bir makamdır"(2) hadis-i şerifi vesilenin ahirete ait önemini anlatır. Kısaca vesile, lazımdır. Ve onu bulmak için isteyip aramak ve başvurmak da gereklidir. Çünkü vesilenin vesilesi de iman ve ittika (korunma) ile istek ve iradedir. Ve şu halde asıl vesile Allah'a yaklaşma kasdı ve sevme arzusudur. Ve işte وابتغوا اليه الوسيلة bu kast ve niyet ile sebepleri araştırma, güzel ahlâk ve güzel amel gibi Allah'ın rızasına uygun hoş vesileler hazırlamakla kulluk için koşmayı emretmektedir. Ve bunun içindir ki, buna, mücahede emri katılmıştır. İman, ittikâ ile; ittikâ, vesileyi aramakla; vesileyi arama da, mücahede ile tamam olur.

Şimdi imandan sonra bu üç emri yerine getiriniz ve bunlara da inanıp koşunuz ki لعلكم تفلحون **kurtuluşa ermeyi ümit edersiniz.** Zira ان الذين كفروا **hiç şüphe yok ki o küfredenler,** لو ان لهم ما فى الارض جميعا ومثله معه ليفتدوا به من عذاب يوم القيمة **kıyamet gününün azabından fidye verip nefislerini kurtarmak için, mesela bütün yeryüzündeki şeylerin toplamı daha bir o kadarıyla beraber kendilerinin olsa, hepsini feda etmek isterler, ama** ما تقبل منهم **kendilerinden kabul olunmaz,** ولهم عذاب اليم **ve onlara mahsus elem verici bir azab vardır,**

(1) Buharî, Rikak, 38.
(2) Ahmed b. Hanbel, III, 83; Feyzü'l-Kadir, VI, 374 (9674).

يُرِيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ **ateşten kaçmak isterler** وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا **halbuki onlar ondan çıkamazlar,** çıkmak istedikçe küfrün gereği olarak yine içine atılırlar. وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ **Ve bunların hakkı köklü ve ebedî bir azabtır.** Şu halde siz bunlara asla benzemeyin ve bunlardan korkup çekinmeyin de ancak Allah'tan korkun ve Allah'a yaklaşmak için vesile isteyin, sebeplerini hazırlayın da bunlarla mücahede edin ve yeryüzünde bozgunculuk için çalışanların da dünyadaki cezalarını verin. Ve bu cümleden olmak üzere:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٥﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

38- Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'dan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

39- Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, halini düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir.

SİRKAT, lugatta "başkasının malını gizli olarak almaktır" ki, dilimizde hırsızlık denir. Hırsızın çoğunlukla göz diktiği, çalmak istediği mal, rağbet edilen mallardan olur. Yoksa alınması âdet olarak normal karşılanan şeylerin alınıverilmesini örf tam mânâsıyla bir hırsızlık saymaz. Hırsızlığın mahiyetinde mal sahibinin koruma ve gözetimini çalmaya kalkışmak mânâsı vardır. Bunun için hırsızlık fiilinin cezayı gerektirecek derecede tam anlamıyla oluşması iki şarta bağlıdır ki, birisi alınan malın az çok beğenilebilecek bir ölçüye ulaşması, diğeri de bir mekanda veya muhafızlı bir yerde saklanmış olmasıdır. Ancak İbnü Abbas, İbnü Zübeyr, Hasenü'l-Basri ne miktarın, ne de saklamanın, şart ol-

madlığına ve azın, çoğun hırsızlık olup ceza lazım geleceğine kâni olmuşlardır ki, Zâhiriye mezhebinden Dâvûd-u İsfahâni'nin ve Hâricîlerin görüşleri de budur. Gerçi az veya bekçisiz, açıktaki bir malı alıvermek de hırsızlık kabilinden ise de, bu genellemenin tam bir hakikat olduğu şüphelidir. Zira örfün müsaade ettiği miktarı alıvermek bir terbiyesizlik olmakla beraber ne açığına gasb, ne de habersiz alınmasına hırsızlık denilivermediği de bilinmektedir. Halbuki cezalar her yönden kesin ve yakînî ve şüphe ile düştüklerinden, eli kesilecek hırsıza tam mânâsıyla ve şüphesiz olarak sârik (hırsız erkek) veya sârika (hırsız kadın) denilebilmek için nisab (belli miktar) ve hırz (saklama) her halde şart olmalıdır. Ve bunu isbat için rivayet edilen haberler hiç dikkat nazarına alınmasa bile, hırsızlık kelimesinin tam örfi mânâsı bunu gerektirir. Ve fıkıhçıların çoğunluğu bunda ittifak etmişlerdi. Ancak nisabın ölçüsünde ihtilaf etmişlerdir. Bir kerre dörtte bir dinar veya üç dirhemden aşağısına itibar eden olmamış ve İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri madrûb (basılmış, damgalanmış) olmak üzere on dirhem gümüş akçe kıymetine ulaşamayana itibar edilmiyeceğini yani bunun aşağısında ta'zir (haddin dışında ceza) yapılırsa da, had (şer'î ceza) lazım gelmeyeceğini göstermiştir ki, bir dinara eşit demektir. Hakikatte başkasının bir "tane" sini çalmak bile lugat ve örf bakımından bir hırsızlık olsa da, kesinlik demek olan cezalarda şüphenin muteber olduğunda söz olmadığından, fiilî hırsızlığın ceza ve nekâl olan şer'î cezayı gerektirecek bir suç olması şüphe-i ibâha (bir şeyin alınmasının mubah olduğu hakkındaki şüphe)dan, şübhe-i hak (bir şeyin alınmasının hak olduğu hakkındaki şüphe)dan, şüphe-i ıztırar (bir şeyin alınmasının zaruri olduğu hakkındaki şüphe)dan da uzak olması gerekir. Halbuki bir malın muhafaza edilmemesi bir müsamaha ve dolayısıyla bir ibâha şüphesi teşkil edeceği gibi; bir şahsın az bir miktarda bir malı çalmaya tenezzül etmesi de her halde bir zaruret şüphesinden uzak değildir. İlk önce zekat, sadakalar gibi infak hükümleriyle çaresizliğin defedilmesinin sebepleri temin edildikten وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır"* (Zâriyât, 51/19) buyurulduktan ve haramlardan zaruret halleri istisna edildikten sonradır ki, Hak Teâlâ hırsızlığın cezasını emretmiştir. Bu genel şartlar altında ise hırsızlığa cesaret eden bir elin İslâm sosyal kurumu içinde kangren olmuş bir uzuv gibi kesilmesi gerekli olur. Fakat fakirlerin hakkını vermeyen, ıztırab sahiplerinin acısını düşünmeyen ve tersine o zorluğu günden güne şiddetlendiren bir sosyal toplumun hırsızlara karşı durumu, büyük çapta hırsızlık yapanların durumuna benzemekten kurtulamaz. Şu halde zorlama veya zaruret şüphesi ile kesin bir ceza ve nekâle hak kazanmak sabit olamaz. Nitekim

Hz. Ömer bir kıtlık senesinde hırsızlık cezasını tatbik etmemiştir. Çünkü herkesin sıkıntı ve ihtiyaçla karşı karşıya geldiği böyle bir zamanda infak (fakire dağıtma) görevinin gereği gibi yapılamayacağı açık olduğundan, her fert hadd-i zatında sıkıntılı olmasa bile, zaruret şüphesi içindedir. Şu halde malın açıkta bırakılması bir şüphe-i ibâha olacağı gibi, normal durumlarda çalınan malın bir sıkıntılının el uzatabileceği az miktardan fazla bir nisabda bulunmaması da şüphe-i ıztırardan uzak olamayacağından hırsızlık fiilinin hakkiyle ceza ve nekâl olan cezayı gerektiren bir suç olması için hem nisabın, hem saklamanın, muhafaza etmenin şart olması gerekir. Ve bu şartlar, hırsızlığın lugat anlamından olmasa bile, hakkıyla ceza ve nekâl olan mânâlarından bi'l-işare (işaret yoluyla) sabit, bundan başka hem kitabın genel kâideleri, hem de Resulullah'ın yüksek sünneti ile teyit edilmiştir ki, daha geniş açıklaması Fıkıh ilmine aittir.

Özetle, hırsıza bir özür şüphesi bırakmamak için her halde bir nisâbın da şart olduğu kesindir. Ancak bu nisâbın mikdarı üzerinde ictihatlar yapılmıştır. Ve fakihler nebevi sünnete bakarak bunun dörtte bir dinar ile bir dinar veya on dirhem arasında dönüp dolaştığında da ittifak etmişler, Şâfiî gibi kimisi en küçüğü, İmâm-ı Azam gibi kimisi de en büyüğü tercih etmişlerdir ki, şüpheden tamamen uzak olan da budur. Acaba on dirhemden fazla bir miktar kabulüne imkan yok mudur? Biz buna "vardır" cevabını vermek istiyoruz ve nisâb miktarının, bu iki sınır arasında dönüp dolaştığında ittifak edilmiş olduğuna kâni değiliz. Mademki mikdarın asıl meselesi üzerinde ictihatlar yapılmıştır . Ve madem ki bu konuda şüphe meselesinin büyük bir önemi vardır. O halde bunun ictihada ait mahiyetini muhafaza eden bir zaman meselesi olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer böyle olmasaydı müctehidlere en çok ve en az fikirlerini veren misaller, haberler sabit olmazdı. Bir dinar, bir miskal altın demektir ki, o zaman ondört kırat olan vezn-i sebi (yedi dinar = on dirhem) dirhemiyle on dirhem gümüş, kıymetçe buna eşit idi. On iki dirhem sayıldığı da varsa da bu daha küçük bir dirhem ölçüsüdür. Ve buna göre dörtte bir dinara üç dirhem denir. Nitekim bugün bizde meşhur olan onaltı kıratlık dirhem ile sekiz dirhem on iki kırat tutar ki, mecidiyeden biraz fazladır. Demek ki o zamanlar altın-gümüş farkı ortalama olarak bir on, şimdi ise biz görüyoruz ki bu fark beş altı misli artmıştır. Bir miskal altın sekiz on dirhem değil, kırk elli dirhem gümüş karşılığına çıkmıştır. Altın gümüş farkı böyle olduğu gibi, eşya ile nukut (paralar) arasında da bu farklılık açıktır. Bir zaman bir miskal altına eşit olup şüphe-i ıztırârı kaldıran on dirhem gümüş, bugün için o zamanın üç dirhem

gümüşünden daha aşağı bir kıymette bulunduğunda şüphe olmadığı gibi, bugünün bir miskal altını da böyledir. Şu halde nisab miktarı, şüphe-i ıztırarın defedilmesi açısından zamanın değişmesiyle değişir.

Bu örneklerden istifade ile zamanımıza göre şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir mikdar tayini caiz ve hatta lazımdır. Çünkü: فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur"* (Mâide, 5/3) âyetinin hükmünün şer'î cezada da geçerli olduğunda söz olmadığı gibi, bunun şüphesinin de geçerli olduğunda şüphe yoktur. Ve işte nisab miktarı o günahı ve ona karşı ceza ve nekâli haketmeyi tayin edecek olan bir ölçüdür.

Ey müminler وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ **hırsız erkek ve hırsız kadının da,** yani şüphe ve mazeretten âzâde olarak hırsızlığı açığa çıkan gerek erkek ve gerek kadın hırsızların da فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ **kazandıkları işe bir ceza, Allah'tan bir nekâl, yani bir daha yapmamaları için hakkıyle bir bağ, bir tuşak, bir kelepçe olmak üzere ellerini kesiniz.** İbnü Mesud mushafında فَاقْطَعُوا اَيْمَانَهُمَا olduğundan dolayı, önce sağ elini, tekrar ederse sol elini de kesiniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **Allah hem azîz (üstün), hem hakîm (hikmet sahibi)dir.** Emrine karşı gelinmez, hükmünü hikmetle verir. "Hak" O'nun yüksek himayesinde, ceza O'nun hikmeti cümlesindendir. Zulüm ve bozgunculuğa razı olmayan, hayır ve hakka çalışmak için el ve kudret ihsan eden; Allah'dan gereğince korkmayı, vesile aramayı, mücahedeyi emreden; fakirleri korumak, sıkıntılı olanları gözetmek, düşkünlere yardım etmek için bu kadar âyetler ve hükümler indiren; infak, zekat, sadakalar, yardımlaşma hükümleriyle gücü olanlara vazifeler farz kılan, zenginlerin mallarından dilencilere, düşkünlere belli bir hak veren Allah Teâlâ'nın bu emirlerini, bu hükümlerini icra ve tatbik eden müslüman, sosyal toplumu içinde Allah'tan korkmayarak, Allah'a yaklaşmak için güzel vesileler dileğinde bulunmayarak ve Allah yolunda mücahede etmek için nefsinin, şehvetinin isteklerine sabredemeyerek başkasının hukukuna gizlice el uzatmak kendisinin ne hakkı, ne de hakkı olduğu şüphesi bulunmayan bir malı Allah görmüyormuş gibi çalmaya kalkışmak elbette Allah'ın izzetine bir tecavüz ve gizliden gizliye bir harptir. Ve böyle bir elin cezası da kesilmektir. Şu halde suç ile ceza arasında denklik yok zannedilmesin. Zira bu ceza yalnız malın karşılığı değil, gizli bir hainlik ve Allah'ın izzetine bir tecavüz olan hırsızlık fiilinin cezasıdır. Bu el kendini ateşe sokmuş veya kılıca uzatmıştır. Bu, gerek ona ve gerek ona uyup azacak olanlara Allah tarafından öyle sabit bir kelepçedir. Bununla

hem hırsız fesad (bozgunculuk)tan temizlenir, hem de diğerleri. Sonra Allah Teâlâ'nın izzetine bu şekilde tecavüz edenleri bu cezaya layık kılması ve böyle devamlı bir kelepçeye koyup haddini bildirmesi yalnız bir kızgınlık eseri değil, saf hikmettir. Bu ceza tatbik edilen sosyal toplumda hırsızlığın kökü kesilir. Kesilmeye layık el bulunmaz olur. O şart ile ki, hakkıyle tatbik edilsin ve her şüpheden sâlim olarak tatbik edilsin de hiçbir haksızlığa meydan verilmesin. Aksi halde Allah'ın izzet ve hikmeti de ters şekilde ortaya çıkar. Haksız yere bir mal çalan elin cezası kesilmek olursa, haksız yere bir el çalan ellerin cezasının ne olması lazım geleceği tasavvur olunsun!

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Yani hırsızlık yapıp kendi elinin kesilmesine sebep olarak kendine zulmetmiş olan hırsız erkek veya hırsız kadından herhangi birisi eli kesildikten sonra tevbe edip hâlini düzeltirse Allah affedici ve merhametli olduğu için tevbesini -her halde- kabul eder.** Ve ahirette ona başka azab yapmaz, rahmet ve mağfiret eder. Şu halde eli kesilmiş ve tevbekâr olmuş olanlara daha önce hırsızlık etmiş diye kötü gözle bakmamalı, acıyıp yardımda bulunmalıdır.

Bu tevbe, cezanın tatbikinden önce olursa ceza düşer mi, düşmez mi? Çoğunluk ve Hanefiler, "mal sahibi affetmedikçe olmaz", İmam Şâfiî ise, bir görüşünde "olur" demiştir. Gerçekte zulümden maksat nefsine değil, başkasına olan hırsızlık olduğu takdirde bu âyet, bunu ifade etmiş olacağı ve yukardaki büyük hırsızlık erbabının tevbeleri meselesi de bir itibar ile bunu teyit edeceği için, biz de bu mânâyı tercih edeceğiz. Ancak bu şekilde وَاَصْلَحَ "*durumunu düzeltirse*" şartı gereğince iyi hâlinin ortaya çıkması için tâziren (şer'î bir had cezası dışında) uygun bir müddet hapis ve çalınan mal yok edilmiş ise ödetilmesi lazım geleceğinden gaflet edilmemelidir. Had (el kesme) cezası icra edildiği takdirde ise جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا "*yaptıklarına ceza olarak*" ifadesinin delaletince, fiilin tam cezası verilmiş ve "haketme" de kazanma mânâsında dahil bulunmuş olacağından ödenmesi lazım gelmez. Fakat aynen mevcut ise geriye alınır. Çünkü kazanılmış değildir.

Şimdi bu hükümler ve Allah'ın emirlerinin şiddeti ve insanlık âleminde bu gibi cezaları haketmiş fesad erbabının varlığı âlemlere rahmet olan Resulullah'ın kalbinde bir korku ve hayrete, bir hüzün ve üzülmeye yol açabileceğinden, bunu yasaklamakla adalet hükümlerinin yerine getirilmesine sevketmek için buyuruluyor ki:

Ey Muhammed!

اَلَمْ تَعْلَمْ

اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَغْفِرُ
لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤٠﴾ يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ
الَّذ۪ينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ
قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ
لِقَوْمٍ اٰخَر۪ينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِه۪ يَقُولُونَ
اِنْ اُو۫ت۪يتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ
فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ
اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
عَظ۪يمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَٓاؤُكَ
فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْـًٔا وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ ف۪يهَا
حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٣﴾
اِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ ف۪يهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذ۪ينَ

اَسْلَمُوا لِلَّذٖينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا
مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَٓاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ
وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَلٖيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فٖيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ
بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ
وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾
وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ
وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ فٖيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٤٦﴾ وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجٖيلِ
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فٖيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤٧﴾ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ
اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فٖي مَٓا اٰتٰيكُمْ

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾ وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ
اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ
فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ
كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ
وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

40- Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu, dilediğine azap edip dilediğini de bağışladığını bilmedin mi? Allah herşeye kâdirdir.

41- Ey peygamber, ağızlarıyla "inandık" deyip, kalbleriyle inanmamış olanlardan ve yahudilerden küfürde yarış edenler seni üzmesin. Onlar yalana kulak verirler, sana gelmeyen diğer bir topluluğa kulak verirler, kelimeleri yerlerinden değiştirirler, "eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının" derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun için Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onların kalblerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azab vardır.

42- Onlar, yalana çok kulak verirler ve çok haramı yerler. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever.

43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da ondan sonra da dönüveriyorlar? Onlar inanıcı değillerdir.

44- İçinde hidayet ve nûr bulunan Tevrat'ı, elbette biz indirdik.

Müslüman olan peygamberler, yahudiler hakkında hükmederler, kendilerini Tanrıya adamış zâhitler, âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirler) ve onun Allah'ın kitabı olduğuna şahitlik ederlerdi. İnsanlardan korkmayın, benden korkun, âyetlerimi az bir paraya satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

45- Biz Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas (ödeşme) yazdık. Bununla beraber kim kısas hakkını bağışlarsa, bu kendi günahlarına keffaret olur. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

46- O peygamberlerin ardından, yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryemoğlu İsa'yı gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur olan, kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden ve Allah'dan korkanlar için bir hidayet rehberi ve bir öğüt olan İncil'i verdik.

47- İncil ehli de Allah'ın ona indirdikleriyle hükmetsinler. Kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.

48- Sana da (ey Muhammed) geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kollayıp koruyan Kitab (Kur'ân)ı hak ile indirdik. Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzu ve heveslerine uyarak, sana gelen haktan sapma. Biz, herbiriniz için bir şeriat ve yol belirledik. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi denemek istedi. Öyleyse iyiliklere koşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verir.

49- Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet. Onların keyiflerine uyma. Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Eğer Allah'ın hükmünden yüzçevirirlerse, bil ki Allah, bir kısım günahları sebebiyle onları musibete uğratmak istiyor. Muhakkak ki insanların çoğu yoldan çıkanlardır.

50- Yoksa cahiliyye hükmünü mü arıyorlar? kesinlikle bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?

NÜZUL SEBEBİ: Ebu Hureyre, Berâ b. Âzib, İbnü Abbas ve daha birçoklarından gelen rivayetlerin özetine göre Tevrat'ta İsrailoğulları'ndan zina

edenlere recm (taşlanmak suretiyle öldürülme) emredilmişti ve bunu tatbik ediyorlardı. Nihayet bir gün büyüklerinden birisi zina etmiş, recm için toplanmışlar, fakat ileri gelen seçkinler ve memleketin saygın kişileri kalkmışlar, yasaklamışlar. Sonra zayıflardan birisi zina etmiş, bunu recm etmek için toplanmışlar. Bu defa da düşkünler gürûhu kalkmış, "Arkadaşınızı recm etmedikçe bunu da etmeyin, ikisini de recm edin" demişler. Bunun üzerine, " mesele zorlaştı, geliniz bir çaresine bakalım" demişler. Recmi bırakıp tahmime karar vermişler ki, yünden örülmüş, zifte bulanmış bir kamçı ile kırk kamçı vururlar, yüzünü karalarlar, ters yüzüne bir eşeğe bindirip dolaştırır teşhir ederlermiş. Peygamberimiz Medine'ye şeref verinceye kadar böyle yapıyorlarmış. Berâ b. Âzib (r.a.) den rivayet edildiği üzere birgün Resulullah Medine'de böyle bir yahudinin dolaştırıldığına bizzat rastlamış, âlimlerinden birini çağırmış, "Sizde zina eden kimsenin cezası böyle midir?" diye sormuş, "evet" demiş. "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah için söyle, kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" deyince, "Böyle yemin vermeseydin söylemezdim, doğrusu recimdir" demiş ve kıssayı nakletmiştir. Sonra yahudi ileri gelenlerinden Yüsre adında bir kadın Hayber ileri gelenlerinden bir yahudi ile zina yapmış, tutmuşlar, Kureyza oğullarından bir takımlarını Resulullah'a göndermişler, "Sorunuz bakalım zina hakkında ona indirilen hüküm nedir? Korkarız ki bizi rüsvay eder, şayet celd (deynekle vurma cezası) derse tutunuz, recim (taşlamayla öldürme cezası) derse sakınınız" demişler. Gelmişler, sormuşlar. Ebu Hureyre (r.a.)'ın rivayetine göre: "Şu adam ihsanından (namuslu yaşamasından) sonra namuslu bir kadın ile zina etti, seni hakem yapıyoruz, hüküm ver" demişler. Bunun üzerine Peygamberimiz kalkmış yahudilerin dershanelerine gitmiş, "Ey yahudi toplumu, bana en bilgininizi çıkarınız" buyurmuş, onlar da Abdullah b. Sûriya'yı çıkarmışlar, Kureyza oğullarından bazılarının rivayetine göre o gün İbnü Sûriya ile beraber Ebu Yasir b. Ahtab'ı ve Vehb b. Yehûdâ'yı da çıkarmışlar ve "İşte bunlar bizim bilginlerimiz" demişler. Resulullah biraz konuşmuş, nihayet "Kalanlar içinde Tevrat'ı en iyi bilen budur" diye İbnü Sûriya'yı göstermişlerdir ki, henüz genç ve yaşça diğerlerinden küçük ve tek gözlü imiş, Resulullah bununla tenha kalmış ve meseleyi açmış, "Ey İbnü Sûriya Allah'a ve Allah'ın İsrailoğulları'na olan nimetlerine ant vererek söylüyorum. Namuslu hayatından sonra zina eden kimse hakkında Allah'ın Tevrat'ta recm ile hükmettiğini bilmiyor musun?" buyurmuş, o da: "Allah için evet, ey Kasım'ın babası (Muhammed)! Bunlar senin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kesin bir şekilde bilirler ve fakat haset ediyor (kıskanıyor)

ını" demiş. Resulullah da oradan çıkmış, gelip hükmünü vermiş, zina eden erkek ve zina eden kadının ikisinin de recmini emretmiş. Beni Osman b. Galip, b. Neccâr mescidinin kapısı önünde recmedilmişler. Fakat İbnü Sûriya böyle dediği halde, sonradan düşük karekterli yahudilerin saldırısıyle inkâr etmiş ve işte لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ âyeti ve tahrif olayı bunları hatırlatarak nazil olmuştur. Bir de İkrime ve Katâde ve daha bazılarının rivayetine göre Beni Nadir yahudileri Beni Kureyza'dan daha haysiyetli ve şerefli imiş. Bunun için Beni Kureyza'dan biri Beni Nadir'den birini öldürürse öldürülür. Fakat Beni Kureyza'dan birini öldürürse yüz vesak (1 vesak = 200 kg) hurma diyet alınırmış. İbnü Zeyd'in rivayetine göre Huyey b. Ahtebî, Nadir'li için iki diyet, Kureyzalı için bir diyet hükmedermiş. Sonra Benî Nadir'den biri, Beni Kureyza'dan birini öldürmüş, Beni Kureyza da Peygamberimizin hükmüne müracaat etmişler. وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ Buna işaret olarak inmiştir. Hasılı bu âyetler müslüman olmayanların, İslâmın hükmüne müracaatı hakkında nazil olmuştur. Ve bu arada onların ahlâkı ve müracaattan maksatları da bildirilmiştir. Fakat bu âyetlerin siyakında zinaya dair açıklık bulunmadığına göre asıl nüzul sebebi olan hadise ikinci rivayet dolayısıyla bir öldürme olayı olmak üzere daha uygun görünüyor. Bundan dolayı önceki olay nüzul sebebi olmaktan çok âyetin istidrâd (bir konudan diğerine geçme) yoluyla işaret ettiği geçmiş olaylar cümlesinden olabilir. Bir de İbnü Atıyye, doğru rivayete göre recm meselesini asıl meydana koyup yahudi bilginlerini rüsvay edenin Abdullah b. Selâm olduğunu söylemiştir.

يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ *"Ey peygamber!"* Peygamberlik ünvanıyla nidâ, şân yükseltmek ve kalbi takviye etmek suretiyle vazife yapmaya sevketmek ve لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ *"küfre koşanlar seni üzmesin"* tecellisine güzelce hazırlamak içindir. Zira inkâra koşanlar seni üzmesin, demek, görünüşte kâfirleri Peygamber'i üzecek hareketlerden yasaklamakla beraber, gerçekte: "Sen bunlardan dolayı üzülme" diye Peygamber'i yasaklamadır. Hüzün ise insanın elinde olmayan hareketlerden olduğu için, bundan maksat, yasaklama değil, teselli etmek ve üzüntüyü gidermektir. Ve bunda adaleti ve hakkı tanımayanlara karşı gerçeği anlatmak ve hüküm icra etmenin -âdet olarak- üzülmeye sebep olduğuna da işaret vardır. مِنَ الَّذِينَ قَالُوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"gerek ağızlarıyla "inandık" deyip, kalpleri ile inanmamış olanlardan ve gerekse yahudilerden (olsun)"* Bu ifade küfre koşanları açıklamaktır. Yani bunlar ağızlarıyla اٰمَنَّا "biz inandık" diyen ve fakat kalblerinde iman olmayan münafıklarla yahudilerden imiş. Hüküm, nüzul sebebine ve sayılı şahıslara tahsis edilmiş olmayıp âmm (genel) olmak için belirli vasıflarıyla tarif olunarak buyuruluyor ki, bunlar:

1- سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ dirler, yani **pek çok yalan dinleyicidirler.** Doğru söz bunların hoşuna gitmez, onu dinlemekten içleri sıkılır, fakat yalana gelince seve seve dinlerler, memnun olurlar. Yalanlar, romanlar, masallar, propagandalar, uydurmalar, iftiralar, ara bozuculuk, yağcılık bunların çok hoşlanarak dinledikleri şeylerdir. Ve bu hal onlarda bir alışkanlık olmuştur. Bunun için daima yalancılara mahkum olurlar. Bundan dolayı,

2- سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ dirler. Yani **sana gelmeyen ve geriden geriye insanları, şaşırtıp yanlış iş yaptıran diğer bir kavmi dinlerler** ki asıl küfrün, yalanın kaynağı bunlardır. Bunlar öyle bozgunculuk yaparlar ki يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ **yerli yerine mahallesine konduktan sonra hak kelimeleri bozarlar, asli yerlerinden çıkarırlar.** Güya bunlara göre söz doğruyu anlatmak, doğruyu ve gerçeği açıklamak için değil; hakikati örtmek, aldatmak için konulmuştur. Kendileri hep eğri söyledikten başka belli ve açık sözleri hatta ilâhî kelâm ve kitapları da bozarlar. Baksanıza recm âyetine ne yaptılar!

Bu gelmeyenlerin Fedek yahudileri oldukları da söylenmiştir. Bu fıkra bunların yalnız içerde, perde arkasında tahrik yapanlarına mahsus olmayıp siyasî durumlarına ve yabancı telkinlerine tâbi bulunduklarına da işareti içermektedir. Yani küfre koşanlar en çok yabancı telkinlerine kulak verenlerdir.

Böyle perde arkasından kelâm bozarak ve niyetine hile katarak yalan dinleyicileri tahrik edenler sana ve senin mahkemene gelenlere يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا **şöyle hüküm verilirse tutun, verilmezse sakın yanaşmayın, derler,** küfür telkin ederler. O yalan dinleyiciler de bunlara aldanır küfre koşarlar. وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Ve her kim ki, Allah onun fitneye düşmesini isterse, artık sen onun için Allah'tan hiçbir şey kurtarmaya sahip olamazsın.** Şu halde bunlar seni üzmesin. Çünkü, اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ **bunlar öyle kimselerdir ki, Allah bunların kalblerinin temizlenmesini istememiştir.** Kalblerini bu şekilde bozmuş ve mühürlemiştir. Şüphe yok ki Allah bu kalblerin de temizlenmesini isteseydi, bunların da kurtulması mümkün olurdu, fakat istememiştir,. Bunu "Niçin istememiştir?" denemez. Zira Allah'ın iradesi illet (sebeb) lerin başlangıcıdır. (Bu sûrenin başına ve Bakara sûresinin 6.âyetinin tefsirine bkz.) Bu her iki kısımın hakkı لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ dir. Yani, **onlar için dünyada bir rezillik yine onlar için ahirette büyük bir azab vardır.** Bunlar,

3- سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ **yalan dinleyici, haram yiyicidirler.** Rüşvet alırlar, yalan olduğunu bildikleri bir davayı dinler hükmederler veya ettirmeye çalışırlar. Basit bir menfaat için yalanı yağlarlar, arabozuculuk ve kandırma peşinde koşarlar, rüşvetle bile bile yalancı şahit dinlerler, yalan yere şahitlik

ederler, para alır haksızların, yalancıların yalanını yayınlarlar, yalanlar uydurup para çekerler.

SUHT, سُحْت س (sin)in zammı (ötrüsü) ve "ح" (hâ)nın sükûniyle ve İbnü Kesir, Kısâi, Ebu Cafer ve Yakûb kırâetlerinde "ح" (hâ)nın zammı (ötrüsü) ile لِلسُّحُت şeklinde, haram mal demektir ki, bir şeyin kökünü kazımak mânâsına "saht" ten alınmıştır. Haram da bereketi olmadığı ve ev bark yıktığı için "suht" diye isimlendirilmiştir. Bir hadis-i şerifte كُلُّ لَحْمٍ اَنْبَتَهُ السُّحْتُ فَالنَّارُ اَوْلٰى بِه "Haramın bitirdiği her ete en layık olan şey ateştir"(1) diye rivayet edilmiştir. Suht, her türlü haramı içine alır. Bununla beraber çoğunlukla sahibinin gizlemek zorunluluğunu duyduğu bir ayıp, bir âr olan, basit ve alçak menfaatlerde kullanılır. Nitekim Hz. Ömer, Osman, Ali, İbnü Abbas, Ebu Hureyre ve Mücahid'ten rivayet olarak suht, " rüşvet, fahişenin aldığı ücret, erkek hayvanın dölü karşılığı alınan ücret, şarap parası, kendi kendine ölmüş hayvan satışından alınan para, kâhine verilen ücret, masiyet için verilen ücret diye açıklama yapılmıştır. Bazıları bunlara biraz daha eklemiş, bazıları da çıkarmıştır. İbnü Mes'ud hediye-i şefaat (aracılık hediyesin)i de açıkça ifade etmiştir.

فَاِنْ جَٓاؤُكَ **Şimdi ey Muhammed, bunlar sana hükmün vermen için gelirlerse,** فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ **dilersen duruşmalarına bak, aralarında hüküm ver, tartışmayı kes; dilersen bakma, yüzünü çevir,** kendi kendilerine ne halleri varsa görsünler, yani serbestsin. وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا **Şayet sen onlardan yüz çevirirsen, sana hiç bir zarar veremezler.** وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ **Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletli ve ölçülü hükmet,** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ. **Allah adalet yapanları elbette sever.** Atâ, Nehâvî, Şa'bî, Katâde, İbnü Cerir, Esamm, Ebu Müslim, Ebu Sevr demişlerdir ki, "Müslüman hakimler için de bu ihtiyar (serbestlik) hükmü bâkidir, dilerlerse hükmederler, dilerlerse vazgeçerler." Fakat İbnü Abbas, Mücahid, İkrime, Hasen, Atâ-i Horasânî, Ömer b. Abdilaziz ve Zühri, "Bu serbestlik hükmü, gelecek olan وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ *'aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet'* emriyle kaldırılmıştır. Şu halde baş vurdukları zaman bunları kendi hakimlerine göndermek caiz değildir." demişlerdi. Halbuki bir iki noktada daha nesh sözü geçmiş idi. Hanefi âlimleri de hüküm vermeyi reddetmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Bu cümleden olarak İmam Şâfiî ehl-i zimmet (müslüman devletin gayr-i müslim tebeası) duruşma istedikleri zaman, müslüman hakimlerine hüküm vermek vacibtir. Fakat müslümanlarla bir müddete kadar anlaşmış olan taraflar arasında hüküm

---

(1) Keşfü'l-Hafâ, II, 158 (1973); Feyzü'l-Kadir, V, 17.

vermek vacib değil, muhayyer (serbest)dir demiştir. Serbest bırakma hükmü bir tarafın başvurusu, vücûb hükmü de iki tarafın rızalarıyla müracaatları haline yorumlanırsa neshe ihtiyaç kalmaksızın yardım ve arabuluculuk mümkün görünür.

Şimdi bunların hakeme başvurmaları fikri doğruluktan ve iyi niyetten doğmayıp, sırf arzularına bir çare aramak maksadıyla olduğunu beyan etmek için buyuruluyor ki:

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ **Yanlarında Tevrat, Tevrat'ta Allah'ın hükmü varken onlar seni nasıl tahkim ediyorlar, ne diye hakem yapıyorlar?** ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ **Sonra da nasıl dönüyorlar?** Hiç şüphe yok ki, Allah'ın hükmüne ve kendilerinin iman iddia ettikleri Kitab'a imanları yok da ondan. O halde وَمَٓا اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ **bunlar asla mümin değillerdir.** Ne Tevrat'a iman ederler, ne Kur'ân'a; ancak arzuları, şehvetleri arkasında koşarlar. Bunun için sen bunların küfre koşmalarından dolayı üzülme.

İyi amma, Tevrat ile hâlâ amel caiz olabilir mi? Bazı şartlar altında evet. Çünkü اِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ **hiç şüphesiz biz, Tevrat'ı bir hidayet ve nuru içeren bir kitap olarak indirdik.** يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا **Bütün müslüman olan, dinleri Allah'a teslim ve uymaktan ibaret bulunan peygamberler bununla yahudiler hakkında hükmederler.** Peygamberlerin "İslâm" ile vasıflandırılmaları, İslâmın şerefini ortaya çıkarmak için genel bir övgü sıfatıdır ki, nebiler içinde اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ *"Allah katında muhakkak ki din İslâmdır"* . (Al-i İmran, 3/19) âyetinde anlatılmış olan İslâmı din edinmedik hiçbir fert bulunmadığına işaretle yahudilere tariz (taşlamay)i ifade eder. Kelâmın zahiri, bütün peygamberleri içine alır ki, "Hangisi olsa yahudiler hakkında bununla hükmeder, dolayısıyla "Muhammed de.." demek olur. Bununla beraber bu hükmün yahudiler hakkında olması karinesiyle maksad, Musa'dan İsa'ya kadar olan peygamberlerdir denilmiş. Bazıları da الَّذِينَ اَسْلَمُوا den maksadı, İbrahim dini üzere olan peygamberlerdir, demişler. İkrime: "Muhammed (s.a.v.) ve ondan önceki peygamberler" diye belirtmiş; Hasen ve Süddî de: "Yahudilere hükmü yönüyle, özellikle Muhammed Aleyhisselâm kastedilmiştir" demişler. Çünkü kelamın sevkedilişinin aslı, Muhammed Aleyhisselâm'a ait olan hükmü isbat etmektir. Şu halde mânânın özeti, yahudilere hakem olma durumunda bulunan her peygamber, bununla onlara hükmeder. Şu halde Muhammed aleyhisselâm da.. Bunlardan başka وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ **bütün kendini Tanrıya adamış zâhitler ve yüksek âlimler de.** "Rabbânî " ve "Rabbî" kelimelerinin mânâsı Âl-i

İmran sûresinde وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ *"Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber birçok erenler çarpıştılar"* (Âl-i İmran, 3/146) âyetinde geçmiş idi ki, İbnü Abbas'dan rivayete göre, "Rabbânî, insanlar üzerinde ilim ile siyaset icra eden ve büyük ilimden önce küçük bilgiler ile terbiye eden" ilim ve iyilik erbabı demek oluyordu." Ahbar" da "ح" (hâ)nın kesri ve fethiyle حِبْرٌ kelimesinin çoğuludur ki "tahbir " ve "tahsin" mânâsına "hıbr" kelimesinden alınmış ve "mürekkeb" demek olan "hıbr" ile de ilgili olarak ilm-i tahbir, yani tahriren (yazarak) veya takriren (anlatarak) güzelleştirme, süsleme ve yazarak tesbit ve devam ettirmeye çalışan yahut güzel kalem sahibi olan yüksek âlimler demektir. Esasında bu mânâ ile yahudi âlimlerine "ahbâr" denilmiştir. Fakat burada maksad, doğru ve tam mânâsıyla bilginler olan yahudi fakihleridir. Zemahşeri der ki: "Rabbâniyyun ve ahbar, Harun Aleyhisselâm'ın evlatlarından peygamberlerin yolunu benimseyen zâhidler ve âlimlerdir."(1)

Özetle yalnız peygamberler değil, varisleri olan hakikî zâhitler ve âlimler, imamlar ve fakihler de bununla hükmederler. بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ **Çünkü bu peygamberler, zâhidler ve bilginler Allah'ın kitabını, hakikaten Allah'ın kitabından olanı korumakla görevlendirilmiş ve bunun üzerine şahit olmuş bulunduklarından, bu sebep ve bu haysiyetle öyle hükmederler.** Ki bu koruma iki şekildedir: Birincisi kalblerinde hissetmek ve dilleriyle öğretmek, eğitmek ve beyan etmek. Diğeri de hükümlerine uyup, gereğince amel ederek korumaktır. Şu halde فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا **insanlardan korkmayın, benden korkun, benim âyetlerimi az bir değere satmayın. Çünkü** وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ **her kim Allah'ın indirdiği kitap ile hükmetmez, onun hakimiyetini tanımazsa, işte bunlar o kâfirlerdir.** Ki bunlar için elem verici azab, devamlı azab vardır .Bunlar ateşten çıkmak isteseler de çıkamazlar.

Biz Tevrat'ı indirdik وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا **ve onda bu yahudilerin üzerine şöyle yazdık, şöyle farz kıldık ki** اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ **elbette cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve seviyelerine göre yaralar birbirine kısastır.** Yahut can cana karşılıktır, göz göze karşılıktır, burun buruna karşılıktır, kulak kulağa karşılıktır, diş dişe karşılıktır ve benzerleri bunlar gibi benzeyişleri mümkün olan yaralar birbirine kısastır. Kisâî kırâetinde وَالْعَيْنُ وَالْاَنْفُ وَالْاُذُنُ وَالسِّنُّ وَالْجُرُوحُ hepsi ref' ile okunmuştur ki, her biri birer cümle olarak اَلنَّفْسَ بِالنَّفْسِ cümlesine mânâ cihetiyle

(1) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, I, 615.

bağlanmakla, "şunu da yazdık, şunu da, şunu da "diye كَتَبْنَا fiilinin mef'ûlü olur. İbnü Kesir, Ebu Amr, İbnü Amir kırâetlerinde وَالْجُرُوحُ ref (ötrü) ile okunur ki, tafsilat verdikten sonra hükmün genellemesi ve özeti olur. Nâfi, Âsım, Hamze kırâetlerinde ise hepsi "nefse" atfedilerek mensub (üstünlü) okunur ve "kısâs" hepsinin haberi olabilir. Gösterdiğimiz iki meâl bunları hatırlatmaktır. Bununla beraber hüküm değişmez. Yani yaşama hakkına bilerek zulmedilip haksız yere öldürülen insanın öldürülmesinden dolayı, öldürenin de tam hakkı bir candır. Yok edilen bir hakkın tam gereği de ayniyle ödenmektir. Bir can da bir cana tamamen eşit ve karşılıktır. Ve hayat hakkı eşittir. Şu halde öldürülenin hakkının esası, katilin canıyla kısas olunmaktır. Bir can yerine bir candan fazla almak veya noksan vermek haksızlıktır, zulümdür. Meğer ki hak sahibi noksanı almaya razı olsun. Aynı şekilde bir göz kör edenin tam borcu bir gözdür. Görme dereceleri isterse, eşit olmasın. Yaşama hakkı açısından bir göz de bir gözün dengidir. Şu halde gözü kör edenin tam borcu da nihayet gözünü verip kör olmaktır. Çünkü bir göz, bir gözün dengi, körlük körlüğün kısasıdır. Fazlası fazla, noksanı noksandır. Burun, kulak, diş.. hepsinde de aynı benzerlik geçerlidir. Ve bu ölçü üzere eşitlik ve benzeyişin korunması, kesinlikle mümkün olan her uzvun kesilmesidir. Her yaşamın kısası kendi dengidir. Bir ekleminden parmak veya el ve ayak veya dibinden zeker (erkeklik organı) ve ünseyeyn (iki husye = iki yumurtalık) kesilmek veya eti ezmeden veya kemiği kırmadan baş yarmak gibi denkliğin korunması mümkün olan yaralar aynı aynına takas olur. Fakat et parçalanmak, kemik kırılmak veya içe girmiş olmak gibi benzeme ve eşitliğin muhafazası mümkün olmayan veya ölüm tehlikesi bulunan yaralar böyle değildir. Kısas, tam dengi dengine karşılama ve takas demek olduğundan, denklik bulunmayan veya denkliğin korunamaması ihtimali bulunan yaralamalara kısas yapılamaz. Şu halde bunlar tam mânâsıyla ödenemeyip zaruri olarak tam makul bir dengi olmayan maliyet itibariyle, yani erş (sakatlanan bir uzuv için yaralayandan alınan şer'i diyet, kan parası) veya hükümet-i adl (bilirkişinin tayin edeceği tazminat) ile ödetilebilir. Kısas, tam bir ödetme olduğu için bunda kul haklarının alınması dolayısıyla, Allah'ın hakkı ve umûmun hakkı da ödetilmiş olur. Ve başka hiçbir ceza gerekmez. Fakat kısas edilemeyince başka şekilde ödetilme eksik demek olacağından erş (şer'î diyet) ile tazminattan başka tazir olarak bir ceza haketmesi ortadan kalkmaz.

Sonra şunu da unutmamak gerekir ki, kısas, şeriat sahibine göre yerine getirilmesi öncelikle ve bizzat kastedilmiş olmak üzere meşrû kılınmış bir hüküm değil; tecavüz edilen, yok edilen bir hakkın gereği olmak ve hayat (yaşama)

hakkının masûniyet (dokunulmazlığ)ini temin etmek için meşrû kılınmıştır. Yani cana can, göze göz yazılmak, can almak, göz çıkarmak için değil; cana dokundurmamak, göz çıkartmamak içindir. Şu halde:

فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ **Her kim kısas hakkını tasadduk eder, affederse bu kendisine bir keffarettir.** Yani kısas öncelikle bir kul hakkıdır. Bunun Allah'ın hukukundan bir görev, bir fariza olması, şahsi hukuk dolayısıyla gerçekleşir. Hak sahibi ise hakkının alınmasına da, düşmesine de sahiptir. O halde hak sahibi tarafından talep ve dava olunmadıkça kısas yapılamaz. Ancak istediği zaman yerine getirilmesi farz olursa da, bu talep kendisine farz değil, hatta affetmesi mendûbtur. Şeriatın sahibi Allah Teâlâ kısas istemeyi emretmek şöyle dursun, tersine affa teşvik etmek için tasadduk ve keffaret diye tabir etmiştir. Bu hakkını affeden, bütün günahlarının bağışlanmasına vesile olacak büyük bir sadaka yapmış olacaktır. Çünkü bu af, bir insana bir hayat kazandırmaktır. Buna da bütün insanları ihyâ etmiş kadar bir sevap vaad edilmiştir. Demek ki kısas, Allah katında icrası (yapılması) istenildiği için değil, وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Sizin için kısasta hayat vardır. Ey akıl sahipleri, umulur ki gereğince sakınırsınız"* (Bakara, 2/179) âyetinin delaleti üzere hayat hakkına zulüm ve tecavüz vahşetlerinden ve cinayetlerinden insan hayatını korumak için meşru kılınmıştır. Gerçi kısas da bir yok etmeyi içerir ve bir zarara zarar ile karşılık verme gibi anlaşılabilir. Fakat bu yok etme hakkı, hayatı kaldıran bir cinayet ve vahşeti yok etmektir. Bu ise hayat hakkının yaşaması demektir. Bunun için dünyada adalet ve eşitliğe kısastan daha büyük bir misal gösterilemez ve zaten kısasın mânâsı, eşitlik ve tam bir denklik demektir. Yaşama hakkını yok eden bir caninin yaşama hakkı olmadığını kendi gözüyle görmesi ne büyük bir adalet manzarasıdır. Sonra hak ve adaletin bu güçlü manzarası altında hayat hakkının kendi kazancıyla ortadan kalktığını gören bir kimseyi affedip de, kendisine yeniden bir hayat hakkı bağışlamada da öyle yüksek, öyle kutsal bir ihsan (iyilik yapma) manzarası vardır ki, insanlık âleminde bundan daha güzel, daha yüksek bir iyilik örneği gösterilemez, وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا *"Kim o kimseyi (hayatını kurtarmak sûretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur".* (Mâide, 5/32)

İşte bu ilâhî hüküm, bir tarafında böyle bir adalet manzarası, bir tarafında da böyle bir iyilik manzarası görülen bir hidayet ve nurdur. Yahudiler ise kitaplarında yazılan bu ilâhî hükümler ile de hükmetmez oldular. وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Ve her kimki Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse,**

işte bunlar da o zalimlerdir, o haksızlar güruhundan başka birşey değillerdir. Çünkü zulüm herhangi bir şeyin hakkını vermemek, onu Allah'ın tayin ettiği uygun olan yerinden başkasına koymaktır. Allah'ın hükmedilmek için indirdiği, bildirdiği, yazdırdığı hükümler ile hükmetmemek de önce Cenâb-ı Hakk'ın kanununun hakkını vermemektir. Bu da hiçbir şeyin hakkını vermemek, ya ifrat (çok ileri gitmek) veya tefrît (ihmal) etmektir. Zulmün zulüm, zalimin zalim olmasını tayin eden hükmün ve bu hükme ölçü olarak alınan delil de Allah Teâlâ'nın indirdiği hükümler ve hak kaidelerdir. Şu halde bununla hükmetmemek, zulüm ile adaleti, zalim ile mazlumu ve bunlar arasındaki doğruluk orantısını birbirinden ayırmamak ve seçmemektir. Zulüm ve zalimi ayırmayan, ayırmak istemeyen, Hakk ölçüsünü görmeyen ve görmek istemeyenler ise zalimlerin başlarıdırlar ve asıl zalim bunlardır. Ve bunlar Nadir oğulları ve Kureyza oğulları olaylarında olduğu gibi yahudilere yahudilik görevini tatbik etmeyen zalimler güruhundandırlar. Fakat şunu da bilmek gerekir ki, Allah'ın indirdiği hüküm, Tevrat'tan ve Tevrat'takilerden ibaret değildir. Tevrat'ı indirdikten başka وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ **bir de biz, o peygamberlerin izleri üzere arkalarından Meryemoğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik.** Şu halde Tevrat'ın hükmüyle amel, onun tasdiki ile şartlanmış olmak üzere bir daha teyit edildi. Bu şekilde İsa'yı gönderdik. وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ **Ona da İncil'i** فِيهِ هُدًى وَنُورٌ **bir hidayet ve nuru içine almış,** وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ **ve önündeki Tevrat'ı tasdik ve teyid edici,** وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ **ve yeterince korunanlara bir hidayet ve öğüt olarak verdik.** وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ **İncil ehli de Allah'ın bunda indirdiği tasdik, hidayet ve öğüt ile hükmetsin.** Hamze kırâetinde وَلْيَحْكُمْ ، لام (lâm) ın esresi ve ميم (mim)in fethasıyle لِيَحْكُمَ şeklinde okunur ve mef'ûlün leh olmak üzere وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ e atfolur ki," muttakilere hidayet ve öğüt olmak üzere ve İncil ehlinin bundaki tasdik, hidayet ve ilâhî öğüt ile hükmetmeleri için verdik" demektir. Demek ki İsa, geçmiş peygamberlerin izinde olmakla beraber, bağımsız bir şeriat ile gönderilmiş bir resuldür. Ve yahudilik bununla son bulmuş yani neshedilmiş (hükmü kaldırılmış)tir. Bundan böyle İsa ve İncil'in tasdikini düşünmeden Tevrat ile doğrudan doğruya ve genel olarak amel etmek caiz değildir. İsa ve İncil'i tanımayıp yahudilik iddia edenler, gerçekte kâfir ve zalimdirler. Fakat bunlar kendi dava ve inançlarına göre İncil hükümleri ile mutlak olarak sorumlu tutulamazlarsa da Tevrat hükümleriyle mutlaka yükümlü tutulurlar. Hâlâ mutlak amel edilmesi gerekli Allah'ın kitabı olduğuna imanın lüzumunu iddia eden yahudiler Tevrat ile hükmetmedikleri veya Tevrat

gereğince aleyhlerine verilen hükme itiraz ettikleri takdirde kendi davalarını bozmuş, küfürlerini ve zulümlerini itiraf etmiş ve kendilerinin kendi nazarlarında da kâfir ve zalim olduklarını ispatlamış olurlar. Şu halde Tevrat ile yahudiler aleyhine hüküm ve yükümlülük böyle olduğu gibi hıristiyanlar hakkında da İncil böyledir. O halde İncil ehli, yani hıristiyanların hakkı da İncil ile mutlak, Tevrat ile de İncil'in tasdiki dairesinde mukayyed olarak hükmetmek ve bu şekilde verilen hükümleri kayıtsız şartsız kabul etmektir. وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ **Ve her kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse işte bunlar da o fasıklardır.** Yani Allah'ın hükmünden veya imandan çıkmış kimselerdir. Mesela Tevrat'taki kısas hükümlerinden sonra İncil'de mukabele bi'l-misil (yapılan muameleyi aynen tekrarlama suretiyle) yapmayıp her halde affetmeyi emreden bir hüküm nazil olmuş ise, İncil ehli kısas talep edememeli değil, fakat sabit olmasından sonra affetmelidir. Etmediği takdirde kendi nazarında da zarûri olarak fasıktır. Ya Allah'ın hükmüne iman ettiği halde, o hükümden dışarıya çıkmış isyan eden bir fasıktır. Veya o gün onu kalben de tanımamak veya küçümsemekle imandan çıkmış kâfir bir fasıktır, ve her iki halde fasık cezasına layıktır. Şu halde Tevrat'a uygun hükmü kabul etmeyen yahudiler, İncil'e uygun hükmü kabul etmeyen hıristiyanlar kendi görüşlerinde ve inançlarında da kâfir veya zalim veya fasıktırlar veya hepsidirler. Aynı şekilde bunlara benzeyenler de bunlar gibidirler. Küfürleri, ilâhî hükmü inkâr etmelerinden veya hakir görmelerinden; zulümleri, ölçüsü hak olan ilâhî hükmü atıp, başka hükümler ile hükmettiklerinden; fasıklıkları da hak hükümden çıktıklarından dolayıdır. Şu halde ya bu üç vasfın hepsi birliktedir veya her biri hükümden çekinmeye ilave olan bir hâle göre bağımsız sıfatlardandır.

Tevrat ve İncil böyle. Fakat Allah'ın inzal ettiği bunlardan ibaret de değil. Ey Muhammed وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **asıl kitabı, o kâmil kitap olan Kur'ân'ı da hakkıyla hakka yakın olarak yani hakkın mânâsı, hakkın vasıtası, hak inzal ile sana indirdik**, kitap cinsinden, Allah katından indirilmiş kitaplar cümlesinden önünde bulunanı tasdik edici, وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ **ve onun üzerine müheymin, yani diğer kitaplar üzerine emin bir nezaretçi ve şahit, kontrolcü ve hâkim olmak üzere hakkıyle indirdik.** Ki bu kitap hem müheymin (koruyucu) olan Allah Teâlâ'nın bizzat muhafazası altında olarak bozulma ve tahriften masun (dokunulmaz olarak) kalacak. Hem diğer kitapların amel edilmesi gerekli olarak içermiş oldukları doğru hükümleri kaybolma ve bozulmadan koruyacak, şâhitliğiyle hakikatleri düzeltecek ve bozukları iptal edecek ve bunun tasdikinden geçmeyen yahut buna aykırı olan diğer kitaplar ve geçmiş şeriatlerin

hükümleriyle amel etmek caiz olmayacaktır. Bu kitap onlar üzerinde tasdik ve teyidine başvuruda bulunulacak emin bir merci, bir koruyucu ve murâkıb, bir hak şahid olacaktır .Ve artık Tevrat veya İncil ile hükmün mutlak olması da bununla mukayyed bulunacaktır.

MÜHEYMİN kelimesi, هَيْمَنَ "heymene"den ism-i fâil olarak bir şey üzerine râkıb (gözetici) ve hafız (koruyucu) olan şahit ve emîn (inanılan) demektir. Diyorlar ki, bu vezinde هَيْمَنَ ، سَبْطَرَ ، حَمْيَرَ ، كَيْقَرَ dan, yani bu beş kelimeden başka kelime yoktur. Bazı lugatçılar bunun أَرَاقَ yerine هَرَاقَ ; إِيَّاكَ yerine هِيَّاكَ kabilinden olarak korkudan emin kılmak mânâsına أَمِنَ den bir ism-i fâil olduğuna kâni olmuşlar ise de anılan benzerler mevcut iken, böyle bir tasavvurun gereksiz bir zorlama olduğu açıklanmıştır. İbnü Kuteybe bunun lafzının مُؤْمِنٌ in ism-i tasğiri (küçültme ismi) zannetmiş ise de Ebu'l-Abbas Müberred bundan sakındırmıştır. Çünkü "müheymin" Allah'ın isimlerindendir de.

فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ **Şu halde sen, onlar, o sana gelenler arasında her kim olursa olsun Allah'ın hak ile indirdiği Kitap ile hükmet,** وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ **sana gelen haktan saparak onların isteklerine, eğri arzularına uyma.** Zira arzulara uyulmamak için لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا **sizden her birine yani siz İslâm ümmetinden yahut siz ümmetlerden her birinize, biz bir şir'a, hak maksûda götürür özel birer yol ve bir minhâc, yani bütün o yolları içine alan umûmî bir cadde, açık bir yol tayin ettik.**

ŞİR'A, ŞERİA, MEŞRAA, asıl lugatta bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek veya almak için gidilen yol demektir. Bunda insanların ebedî hayata ve gerçek saadete ermesi için Allah Teâlâ'nın koyup teklif ettiği özel hükümlere ve doğru yola istiâre yoluyla isim verilmiştir ki din demektir. Ya kapalı bir şeyi yarıp açmak, beyan ve açıklamak mânâsına شرع "şeraa" masdarından veya bir şeye girmek mânâsına "şuru' "dan alınmıştır. Birincisi şâria (yol göstericiye), ikincisi sâlike (yola girene) göre münasebeti demek olur.

Minhâc da, vâzıh, açık yol demektir. Şir'a Fransızca "procede", minhâc da "methode" kelimeleriyle terceme olunabilir. Bazıları şir'a ile minhâcın bir mânâdan ibaret olup tekit için tekrar edildiğine ve her ikisinden de maksadın "din" demek olduğuna kâni olmuşlardır. Diğerleri ise aralarını ayırmışlar ve demişler ki, şir'a mutlak şeriatten, tarikat da mekârim-i şeriat (şeriâtın kıymetleri)ten ibarettir. Minhâcdan maksad budur. Şu halde şeriat önce, tarikat sonradır demişler. Müberred, "şir'a tarikın (yolun) başlangıcı, minhâc da devamlı tarik (yol)tir" demiştir. İbnü Enbârî de, şir'a o tariktir ki, bazan açık ve ba-

zan kapalı olabilir; minhâc ise her halde açık olur, demiştir. Gerçek budur ki, fiyette şir'a ve minhâc bir mânâdan ibaret değildir. Şir'a, zamanların ve zeminlerin, ahvâl (durumlar)in değişmesiyle değişebilen dinin fürûu (dalları); minhâc da daima sabit, açık ve devamlı olan dinin asıllarıdır ki, şir'a bunun şubeleri ve çeşitleri demektir. Her milletin mensub olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer şir'a; Allah'a, peygamberlere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve birlik oldukları usul (asıllar) da minhâcdır. Bu iki durum dolayısıyladır ki bazen peygamber ve şeriatların ihtilaf noktasını, bazan da, شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا وَالَّذٰى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهٓ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰٓى اَنْ اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat (hukuk düzeni) yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin"* (Şûrâ, 42/13) âyeti gibi ittifak noktasını gösteren âyetler görürüz. Nitekim burada da önce birbirlerinin izlerinden gönderilen peygamberlerin ve kitapların sonrakileri öndekilerini tasdik ettikleri, ikinci olarak bu devamlılık ve tasdik içinde şerîatların ve ümmetlerin çeşitli oldukları açıklanmıştır. Bunun birisi لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ *"Peygamberlerden hiç birinin arasını ayırmayız"* (Bakara, 2/285), birisi de, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ *"Biz, peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık"* (Bakara, 2/253) âyeti dolayısıyladır. İncil'in, önündeki Tevrat'ı; Kur'ân'ın, önündeki Tevrat, İncil, bütün kitap cinsini tasdik edici ve birini diğerinden derecelerine göre temâyüz edici olarak indiklerini açıkladıktan sonra, bu âyet bize gösteriyor ki, geçmiş ve şimdiki ümmetlerden çeşitli ümmetlere, nefsani arzularına uymamaları için önce hallerine münasip birer şir'a ve minhâc verilmiştir. Mesela Hz. Musa'dan İsa'nın gönderilmesine kadar olan ümmetin şir'ası Tevrat'ta ve İsa'nın gönderilmesinden Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesine kadar olan ümmetin şir'ası İncil'de, Muhammed Aleyhiselâm'ın gönderilmesinden itibaren mevcut olan ümmetin şir'ası da Kur'ân'dadır. Ve bütün bu şir'aların birlik ve sona erici oldukları bir küllî minhacı (yolu) vardır ki, bunda hepsi müşterektir ve bu Kur'ân'dadır. Bu şekilde Kur'ân, İslâm dini, Muhammed'e ait şeriat, her kitabın, her şeriatın esasını ihtiva eden ve mevcut olan her ümmetin hareketlerine hakim ve rehber olacak şir'asını toplayıcı olan bir hak yoldur. وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ *"O, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kıldı"*. (En'âm, 6/165). Şu halde hükmün, herkesin keyfine ve arzusuna uymakla değil, Allah'ın indirdiği şir'a ve minhâc ile olması vaciptir. Mademki Allah çeşitli zamanlarda, çeşitli ümmetlere bir istifâ (seçim) ve gelişme silsilesi ile birer şir'a ve minhâc göndermiş ve sonra gelen önce geleni tasdik edici ve hakim kılmıştır. O halde

şonra gelen şeriatın ortaya çıkmasından itibaren önce gelen şeriât ümmetinin de şeriati olduğunda, yani yahudilerin hıristiyanlığı ve her ikisinin İslâm'ı tanımaları gerektiğinde şüphe yoksa da önce gelen şeriat, sonra gelmiş olan ümmetin de şeriatı mıdır, değil midir? Âlimler, Fıkıh Usulü ilminde ve bu âyetin tefsirinde bunu bahis konusu etmişlerdir. Bir kısım, mademki bu açıklandığı üzere her ümmete bir şeriat tahsis olunmuştur; o halde önce gelmiş olan şeriat, sonra gelmiş olan ümmetin şeriatı değildir. Ve şu halde شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا *"bizden öncekilerin şeriatı, bizim şeriatımız"* değildir, demişler. Diğer bir kısmı ise: شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا شَرِيعَةٌ لَنَا مَا لَمْ تُنْسَخْ "Bizden önceki ümmetin şeriati, bizim de şeriatımızdır; fakat mutlaka değil, mensûh olmamak (hükmü kaldırılmamış olması) şartıyla" demişlerdir. Buna göre İncil veya İsa'nın sünneti ile hükmü kaldırılmamış olan Tevrat hükümleri hıristiyanların da şeriatı olduğu gibi, Kur'ân ve Muhammed Aleyhisselâm'ın sünneti ile hükmü kaldırılmamış olan Tevrat ve İncil'in hükümleri müslümanların da şeriatı demektir. Ve şu halde hükmü kaldırılmamış olan, yani İslâm'a ait nasslara aykırı olmayan yahudi ve hıristiyan hükümleri ile müslümanların amel etmesi caiz olacaktır. Fakat gerçek şudur ki شَرِيعَةُ مَنْ قَبْلَنَا اذا قَصَّهَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ yani "bizden önceki ümmetlerin şeriati bizim de şeriatimizdir; fakat mutlak olarak değil, Allah'ın kitabında ve Resulünün sünnette nakletmiş olması şartıyla". Şu halde hükmü kaldırılmamış olmak, aykırı bulunmamak yeterli değil; Kur'ân'ın ve Peygamber'in tasdikinden geçmiş olması da şarttır. Bu şekildedir ki, geçmiş şeriatler, bizim şeriatimizden bir parçadır ve bizim şeriatimiz, hepsini içermektedir. Bunun için Kur'ân'ın, geçmiş ümmetler, Tevrat ve İncil hakkında naklettiği kıssaları ve hükümleri onlardaki açıklamalara göre değil, Kur'ân'ın ifadesine ve Resulullah'ın beyanına göre anlamak gerektiği gibi; "Kur'ân'da filan hüküm, yahudi veya hıristiyan veya diğerleri hakkındadır. Mesela وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا yahudilere aittir, şu halde biz müslümanların şeriati değildir" demekle de kalmamalıdır. İşte Allah böyle her ümmete bir şeriat vermiş ve onların hepsini de Muhammed ümmetine tahsis ettiği şeriatte مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ "önündekini tasdik edici ve ona şahit olarak" hakkıyla nazil olan bu en mükemmel kitap ile minhâc (şeriat)ı İslâm'da toplamıştır.

Ey insanlar, ey çeşitli ümmetler وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً **Allah dileseydi sizi, önce gelen sonra gelen hepinizi, insanlığın başlangıcında olduğu gibi, bir ümmet kılardı** da, beşer tarihi silsilesinde çeşitli ümmetler yaratmaz, birçok peygamber, birçok şeriat göndermezdi. Bütün insanlar, hayvan çeşitlerinin her birinde olduğu gibi devamlı, yeknasak (bitiveye) bir hayat içinde geçer giderdi.

وَلٰكِنْ **Fakat böyle yapmadı** ve öyle dilemedi de, birçok ümmetler ve zamanlarına, hallerine göre çeşitli şeriatler yaptı. Yaptı da önce yok iken Musa ile Tevrat ehlini ve ondan sonra İsa ile İncil ehlini ve en sonunda Muhammed (s.a.v.) ile Kur'ân ehlini yarattı ve her birinize bir şir'a ve minhac (yol) verdi **ki** لِيَبْلُوَكُمْ فِيمَا اٰتٰيكُمْ **her birinizi, size vermiş olduğu şeriatler hakkında da denesin,** tecrübe yolundan geçirsin de o minhâc (yol) üzerinde yarış yaptırsın. Şu halde فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ **siz de hep hayır işlere, sonucu en güzel olan şeylere koşunuz,** yarış ediniz de nefse ait arzularınıza, keyiflerinize uyup kalmayınız ve bu doğru yolda fikir ayrılığına girmeyiniz. Zira bugün ihtilaf ederseniz, yarın اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ **dönüşünüz bütün Allah'adır. O, hakkında ihtilaf ettiklerinizi size haber verir.**

Ey Muhammed, sana bu hak kitabı وَ **bir de şu emri indirdik ki,** اَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ ***"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların heveslerine uyma!"*** Rivayet olunduğuna göre yahudilerden bir kalabalık toplanmışlar, "haydi bakalım Muhammed'e gidelim, belki bir fitneye düşürür dininden şaşırtırız" demişler. Varmışlar: "Ey Kasım'ın babası (Muhammed) demişler, bilirsin ki biz yahudilerin âlimleri ve önde gelenleriyiz biz sana tâbi olursak, bütün yahudiler de tabi olurlar. Şimdi bizimle hasımlarımız arasında bir dava var, senin huzurunda muhakeme olalım, sen de bizim lehimize hüküm ver de, biz de iman edelim, seni tasdik edelim." Resulullah bundan yüz çevirmiş ve bu âyet nazil olmuştur. Şu halde mânâ, duruşmadan çekinme, fakat hüküm vermeye gelince, Allah'ın bildirdiği hak ile hüküm ver de, onların isteklerine, haksız arzularına uyma. وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ **Ve iyi sakın ki, onlar seni, Allah'ın sana indirdiği şir'a ve minhâc (yol)ın bildirdiği hak hükümlerin tamamından şöyle dursun, birisinden bile aldatıp şaşırtamasınlar,** hiçbir şekilde fitneye düşürmesinler, hükmünde küfürden, zulümden, sapıklıktan hiçbir eser bulunmasın. فَاِنْ تَوَلَّوْا **Şayet onlar bunu kabul etmeyip başkasını isterlerse** فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ **o zaman bil ki, her halde Allah onlara başka bir sebeple değil, günahlarının bir kısım sebebiyle bir bela vermek istiyor.** Ki Allah'ın iradesine karşı gelmenin ihtimali olmadığı bellidir. Bu bir kısım günahlar, Allah'ın hükmünü kabul etmemek, hakka aykırı hüküm isteme günahıdır. Bunun bu şekilde ifadesi şu mânâlara işaret eder: Önce gizliye göre bu günah, açıkça söylenmesi layık görülmeyen pek büyük bir günahtır. Haksızlar bile haklı gibi görünerek haksızlık peşinde dolaşırlar. Şu halde açıktan haksızlık istemenin ve Allah'ın hükmünü kabul etmemenin ne büyük bir günah olduğu düşünülsün! İkinci olarak, bu sevdada bulunanların pek çok

günahları vardır. Ve bu büyük günah onlardan biridir. Üçüncü olarak, Allah dünyada her günah ile cezalandırmaz, tecil eder (sonraya bırakır). وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Eğer Allah, insanları, yaptıkları her haksızlıkla cezalandırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı."* (Fâtır, 16/61) veya affeder, fakat doğru olduğu kesin olarak bilinen bir hükmü kabul etmemenin günahı vâki oldu mu, bunun her halde cezalandırılacağının ve bunların haksızlıkla muhakkak bir felakete uğrayacaklarının bilinmesi lazım gelir. Böyle olmakla beraber وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ **insanların birçoğu fâsıkdırlar,** malûm ve muayyen bulunan doğru sınırlardan çıkmakta ısrarlıdırlar. Ve işte bundan dolayıdır ki, hakk (doğru) olan hükümleri tebliğden sonra hüküm ve hükümete lüzum vardır. Ve hakimlerin hak ile hükmetmeleri ve bu sapıklar güruhundan olmamaları vacibdir. Yoksa haksız hüküm ve hükümet, musîbeti çabuklaştırmaktan başka bir şey yapmaz.

Bu böyle iken اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ **o ilim ve din iddiasında bulunanlar, Allah'ın hükmüne razı olmayıp da kötülüğe meyletme, dalkavukluk, garazkârlık, eşitsizlik gibi haksız davaya tâbi olan cahiliyet hükmü, cahiliyet kanunu mu istiyorlar?** وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا **Halbuki hüküm ve hâkimiyeti Allah'tan daha güzel olan kim vardır?** Allah'ın hükmünden daha güzel hangi hüküm, Allah'ın hükmüyle hükmeden hakimden daha güzel hükmedecek hangi hâkim düşünülebilir? **Fakat bu soru herkese değil,** لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **îkân (sağlam bilgi) sahibi olan kimseler, topluluklar içindir.** Bunu ancak sağlam bilgi ehli olanlar takdir eder. Yoksa küfür ve şüphe içinde bulunanlar, kalblerinde hastalık olanlar, bir zalimin haksız hükmüne "daha güzeldir" demekten çekinmezler.

Rivayete göre bu`âyet, Benî Nadîr ve Benî Kureyza yahudileri arasındaki adam öldürme olayından dolayı Peygamberimizden hüküm talep etmeleri ve Peygamberimiz tarafından musavat (eşitlik) ile hükmedilmesi üzerine Benî Nadîr'in bu eşitlik hükmüne razı olmayarak cahiliye âdeti üzere üstünlük sevdasında bulunmaları sebebiyle nazil olmuştur. Bu sebebe göre, yahudilerin İslâm yoluna, Muhammed Aleyhiselâm'ın hükmüne iman ve ittiba etmemekle yalnız Kur'ân'a ve Muhammed Aleyhisselâm'a değil, kendi dinleri ve kitapları olduğunu iddia ettikleri Tevrat'ı ve Musa şeriatını da tanımayıp mutlak ilâhî hükmü inkâr ederek cahiliye hükümleri peşinde koşmak istediklerini beyan ve isbat etmekle; hem iman iddialarına rağmen küfür, hem ilim ve şeref iddialarına rağmen cehalet, bozgunculuk ve azabı haketmeleriyle cezalandırmış ve sebebin özelliğiyle beraber mefhumun genelliğine göre de bu hükmün yalnız yahudilere mahsus olmayıp hıristiyan ve diğerleri hakkında da böyle olduğunu ve do-

layısıyla İslâm şeriatının, umumun şeriatı ve herkesin yolu olup, bunu tanımayan yahudi ve hıristiyanların kendi din ve şeriatlerini de tanımamış olacaklarını anlatmış ve bu şekilde müslümanların ümmetler arası vazifelerindeki genişliğin önemini göstermiştir.

O halde:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ
وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ
أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ
فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ
آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ
يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ
أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا
الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ

﴿٥٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذٖينَ اتَّخَذُوا دٖينَكُمْ

هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَۚ

وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا

هُزُوًا وَلَعِبًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ

هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُۙ

وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ

مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ

وَالْخَنَازٖيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَۜ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ

السَّبٖيلِ ﴿٦٠﴾ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ

وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهٖۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ وَتَرٰى كَثٖيرًا

مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ

مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ

قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾ وَقَالَتِ

الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌۜ غُلَّتْ اَيْدٖيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواۢ بَلْ يَدَاهُ

مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ
إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ
إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ
فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ
آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ
﴿٦٥﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ
لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ
مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ
يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾
قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ
مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ
آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾ لَقَدْ

أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ

رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ

عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ

قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ

رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ

النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ

ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ

لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ

إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ

إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ

الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerifi

51- Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez.

52- Kalblerinde hastalık bulunanların :" Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz" diyerek, onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah, bir fetih ihsan eder veya katından bir emir (iş) getirir de içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.

53- İman edenler: "Sizinle beraber olduklarına dair, Allah'a bütün güçleriyle yemin edenler bunlar mı?" derler. Onların bütün amellerl boşa gitmiştir ve kaybedenlerden olmuşlardır.

54- Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah yakında öyle bir toplum getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı da onurlu ve şiddetlidirler; Allah yolunda mücahede eder, hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir, her şeyi çok iyi bilendir.

55- Sizin asıl dostunuz Allah'tır, O'nun Resulüdür ve namazlarını kılan zekatlarını veren ve rükû eden müminlerdir.

56- Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve müminleri dost edinirse, (iyi bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir.

57- Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin. Eğer (gerçekten) iman ediyorsanız, Allah'dan gereğince korkun.

58- Namaza çağırdığınız zaman, onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu onların, akıllarını kullanmayan bir toplum olmalarından dolayıdır.

59- De ki: "Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmışlarsınız".

60- De ki: "Allah katında cezaya çarptırılma bakımından bunlardan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah, kimlere lanet etmiş ve gazabına uğratmışsa; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte bunların makamı daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha

çok sapmışlardır".

61- Onlar, size geldikleri zaman, "iman ettik" dediler. Oysa yanınıza kâfir olarak girip, kâfir olarak çıkmışlardır. Allah, onların gizlediklerini çok iyi bilir.

62- Onlardan çoğunu, günah işlemede, düşmanlıkta ve haram yemede yarış ederken görürsün. Bu yaptıkları şeyler ne kötüdür!

63- Gerçek dindarların ve din bilginlerinin, onları günah olan bir söz söylemekten ve haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!

64- Yahudiler, "Allah'ın eli çok sıkıdır" dediler. Söyledikleri söz sebebiyle onların elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Aksine Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü azdırıyor. Biz, onların aralarına tâ kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.

65 - Eğer kitap ehli iman etmiş ve layıkıyla korunmuş olsalardı, onların kötülüklerini örter, nimeti bol olan cennetlere koyardık.

66- Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, hem üstlerindeki, hem de ayaklarının altındaki (nimetlerden bol bol) yerlerdi. Onların arasında ılımlı bir grup da vardı. Böyle olmakla beraber onların çoğunun yaptıkları ne kadar kötüdür!

67- Ey şanlı Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu doğru yola iletmez.

68- De ki: "Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz. Şüphesiz ki, Rabbinden sana indirilenler, onların çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır. Şu halde kâfir olan bir toplum için üzülme!

69- Muhakkak ki inananlar, yahudiler, sabiiler ve hıristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse, onlar için bir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.

70 - Andolsun biz, İsrailoğulları'ndan söz aldık ve onlara peygamber-

ler gönderdik. Fakat ne zaman onlara bir peygamber nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirmişse, bunlardan bir kısmını yalanlamışlar, bir kısmını da öldürmüşlerdir.

71 - Onlar, bir fitne kopmayacak sandılar, kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah onların tevbesini kabul etti. Sonra yine onların çoğu kör, sağır kesildiler. Allah, onların yaptıklarını görüyor.

72- Andolsun, "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa Mesih onlara: "Ey İsrailoğulları, hem benim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, şüphesiz Allah ona cenneti haram kılmıştır ve onun varacağı yer cehenemdir. Zalimlerin yardımcıları da yoktur" demişti.

73- "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa tek ilâhtan başka ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse, elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır.

74- Hâlâ Allah'a tevbe edip O'ndan af dilemiyorlar mı? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

75- Meryem'in oğlu Mesih (İsa), sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Anası da dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak onlara âyetleri nasıl açıklıyoruz. Sonra yine bak nasıl yüz çeviriyorlar!

لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَٓاءَ **Yahudi ve hıristiyanları dostlar edinmeyin.** Onlara velî olmayınız değil, onları velî tutmayınız, itimat edip de yâr tanımayınız, yardaklık etmeyiniz. Velâyetlerine, hükümlerine yardımlarına müracaat etmek, mühim işlerin başına getirmek şöyle dursun, onlara gerçek bir dost gibi tam bir samimiyetle itimat edip de kendinizi kaptırmayınız. Özetle onları dost olur sanıp da yakın dostlarınız gibi sıkı fıkı beraberliklere dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, isteklerine iştirak etmeyiniz. Görülüyor ki لَا تَكُونُوا اَوْلِيَٓاءَ لِلْيَهُودِ وَالنَّصَارٰى *"Yahudiler ve hıristiyanlara dostlar olmayınız"* buyurulmamış, لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى "Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyiniz" buyurulmuştur. Çünkü لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا اِلَيْهِمْ *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez."* (Mümtehine, 60/8) buyurulmuştur. Şu halde müminler yahudi ve hıristiyanlara iyilik etmekten,

dostluk yapmaktan, onlara âmir olmaktan yasaklanmış ve men edilmiş değil, onları dost edinmekten, yardaklık etmekten yasaklanmışlardır. Çünkü onlar müminlere yâr olmazlar. بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Nihayet bazıları bazılarının dostları, birbirlerinin yârânı (dostları) dırlar.** Yani yahudiler birbirinin, hıristiyanlar da birbirinin dostlarıdırlar. Ne Yahudiler, kendilerinden olmayana dost olur, ne de hıristiyanlar. Bunların dostlukları kendilerine mahsustur. Bu da hepsi arasında değil, bazısı arasındadır. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ **Ve siz müminlerden her kim onları dost tanır, veli edininirse, şüphe yok ki, o da onlardandır.** Onlara benzemiş, onların huyunu kapmıştır. O artık hakka değil, onlara ve isteklerine hizmet eder. Netice itibariyle onlardan sayılır. Ahirette onlarla beraber haşrolunur. Çünkü: اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ **Allah zalimler guruhunu her halde doğru yola çıkarmaz.** Şu halde Yahudileri ve hıristiyanları dost edinenler de onlardan olur, başlarını kurtaramazlar.

Şimdi ey Muhammed, فَتَرَى الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **kalblerinde hastalık olanları,** (Bakara, 2/10. âyetin tefsirine bkz) İbnü Übeyy ve benzeri münafıkları **görürsün ki** يُسَارِعُونَ فِيهِمْ **yahudi ve hıristiyanlar içinde onların dostluk ve yardımları konusunda hızla koşuşurlar,** يَقُولُونَ نَخْشٰى اَنْ تُصِيبَنَا دَٓائِرَةٌ **korkarız ki devir aleyhimize döner, başımıza bir felaket gelir derler.**

"Daire", dünyanın baş ucunda dönüp dolaşan felaket ve inkılâb demektir. Bunlar, ahireti hesaba almaz, hakkın üstün gelmesine, İslâmın yükselmesine bel bağlamaz, tersine bir devrim oluverip devletin kâfirlere geçmesini düşünür ve öyle bir halde onlardan istifade edebileceğini de ümit eder ve bu ümit ile özürleri kabahatlerinden büyük olmak üzere bu şekilde itiraz ederler. Bununla güya bir darlık zamanında müslümanlara bir hizmet etmek fikriyle akıllıca bir ihtiyatta bulunuyorlarmış gibi görünmek isterler. Halbuki gerçekte Resulullah'ın başarısından ve İslâm dininin gerçeklerinden şüphe ederler. İhtilaf ve inkılâb peşinde koşarlar. Rivayet olunuyor ki, bu sözü münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy söylemiştir. Benî Kureyza yahudileri Peygambere karşı bir savaş durumu aldıkları zaman Ubâde b. Sâmit (r.a.): "Benim bu yahudilerden pek çok dostum var, fakat ben bunların dostluklarından Allah'a ve Resulüne sığınıyor, Allah ve Resulüne dostluk ediyorum" demişti. Abdullah b. Übeyy de: "Ben öyle bir adamım ki felaketlerden korkarım, dostlarımdan vazgeçemem" demiş bu âyetler nazil olmuştur.

Öyle amma devrin bu gibi ihtimalleri içinde kendilerinden başka kimseye dost olmayanlardan ümit beklemektense فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَاْتِىَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ **Allah'ın**

peygambere ve müslümanlara fetihler veya başka şekilde ferahlık ihsan edivermesi veyahut kendi tarafından bir emir ile o dost dediklerine hatır ve hayale gelmez bir felaket verivermesi ve dolayısıyla فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَٓا اَسَرُّوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ نَادِمٖينَ **bu münafıkların gönüllerinde gizledikleri şeylere nâdim olmaları pek yakın ve Allah'tan daha çok beklenen bir ihtimaldir.** Ki bu, bir ilâhî vaaddir. Allah'ın kudretiyle yahudi ve hıristiyanların kudret ve ahlâkları karşılaştırılınca, hadd-i zatında yakın olan bu ilâhî vaad ile de kesinlik kazanan bu ihtimal gerçekleştiği zaman, bunların bu hallerini gören müminler ne der bilir misiniz?

وَيَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا **O zaman da müminler bu münafıklara işaret ederek ve bunların ümit bekledikleri o mağlub ve perişan dostlarına hitap ederek yüzlerine karşı veya kendi aralarında derler ki:** اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ **Hayret, her halde sizinle beraber olduklarına** وَلَئِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ *"Eğer sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz"* (Haşr, 59/11) diye **güçlerinin yetebildiği yeminlerle Allah'a kasem edenler, şunlar mıydılar?** Bakınız ne oldular: حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرٖينَ **Bütün amelleri, bütün gayretleri boşa gitti de hepsi hiçbir şey elde edemeyen kimseler oldular.** (Nitekim sûrenin yukarısında وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاٖيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ "her kim bu imana küfrederse bütün ameli tutulur. O ahirette de zarar edenlerden olur." (Maide, 5/5) buyurulmuş idi)

Asım, Hamze, Kisâî, Halefü'l-Âşir kırâetlerinde vâv-ı isti'nâfiyye ve لام lâm'ın ref'iyle وَيَقُولُ şeklinde, Nâfi, İbnü Kesir, İbnü Âmir ve Ebu Cafer kırâetlerinde "vâv"sız يَقُولُ şeklinde okunur ki, ikisi de mukadder soruya cevap olacak istinâf cümlesidir ve mânâ birdir. Ebu Amr, Yakûb kırâetlerinde ise atıf vâvı ve لام lâm'ın nasbiyle وَيَقُولَ şeklinde okunur ki, bu da يُصْبِحُوا üzerine atıftır. Sonundaki حَبِطَتْ kısmının اَهٰٓؤُلَٓاءِ den bir haber ve teaccüb istifhâm mânâsına dahil olarak müminlerin sözlerinden olması da muhtemeldir. Ve bu takdirde mânâ: "Onlar bunlar mıdırlar? Allah'ın kudretine bakın ki bütün çalışmaları ne kadar boşa gitti de ne büyük zarara düştüler? " demek olur. Fakat gösterdiğimiz üzere bunun sonucu hali özetleyen tek başına ilâhî bir kelam, bir isti'naf cümlesi olması daha açıktır. İşte yahudileri ve hıristiyanları dost edinmek böyle nifak (iki yüzlülük, ara bozuculuk) gibi bir kalb hastalığından doğar ve dinden dönmeye sebep olur. Bunun da sonucu amellerin boşa gitmesi ile tümden zarardan başka bir şey olmaz. Çünkü dinden dönmenin cezası budur. Görülüyor ki فَرَاَيْتَ "gördün" buyurulmamış, فَتَرَى "görüyorsun" buyurulmuştur. Bu ise istikbâl (gelecek) ve devamlılık fiilidir. Demek ki bunlar geçmişe ait değil, geleceğe ait ve benzerleri birçok defalar görülecek olaylardır. Bunun için şimdi de mutlak dinden dönenlerin hallerine geçilerek, يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ Nâfi, İbnü Amir, Ebu

Cafer kırâetlerinde (idğamsız) مَنْ يَرْتَدِدْ okunur, مِنْكُمْ عَنْ دِينِه buyuruluyor ki, bütün bunlar Kur'ân'ın vâki olmadan önce haber verdiği olaylar cümlesindendir. İbnü Ka'b, Dahhâk, Hasen, Katâde, İbnü Cüreyc ve diğerleri demişlerdir ki, bu âyet kıyamete kadar bütün müminlere hitaben nazil olmuştur. Yani bu âyet, sebebi hâss (özel), hükmü âmm (genel) olan diğer bazı âyetler gibi özel bir sebep ve belli bir olay üzerine değil, doğrudan doğruya bütün müminlere genel mânâda dinden dönmenin bir hükmünü anlatmak için inmiştir. Tefsirciler burada, bu âyetin haber verişine uygun olmak üzere, sonra çeşitli zamanlarda meydana gelen onbir irtidat (dinden dönme) olayından bahsetmişlerdir ki, üçü Resulullah'ın vefatından önce vâki olmuştur.

1- Benî Müdlic (Müdlic oğulları)in dinden dönmeleridir ki, reisleri Zuhmar denilen Esvedü'l-Ansî'dir. Bu bir kahin idi, Yemen'de peygamberlik iddia ve bazı beldeleri istila edip Resulullah'ın memurlarını çıkarmış idi. Peygamberimiz de Yemen valisi Muâz b. Cebel'e ve Yemen'in ileri gelenlerine yazdı, Allah Teâlâ da onu Feyrûz-i Deylemî'nin eliyle helak etti. Gece vakti basılıp öldürüldü, o gece Resulullah bunu haber verdi, müslümanlar sevindiler ve ertesi gün idi ki, Peygamberimizin vefatı vuku buldu. Sonra rebiulevvelin sonunda da Yemen'den haber geldi.

2- Müseylemetü'l-Kezzâb'ın kavmi olan Benî Hanife (Hanife oğulları)nin dinden dönüşüdür. Bu yalancı da peygamberlik iddia etmiş, Resulullah'a şöyle yazmıştı: مِنْ مُسَيْلَمَةَ رَسُولِ اللهِ اِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللهِ اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ الْاَرْضَ نِصْفُهَا لِي وَنِصْفُهَا لَكَ *"Allah'ın elçisi Müseylime'den, Allah'ın Resulü Muhammed'e: Şimdi, yeryüzünün yarısı benim, yarısı senindir"*. Peygamberimiz de şöyle cevap vermişti: Muhammed Resulullah'dan Museylemetü'l-Kezzâb'a: اَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاۤءُ مِنْ عِبَادِه وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ *"Bundan sonra şimdi, muhakkak yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine verir, sonuç Allah'tan layıkıyle korkanlarındır"*. (Arâf, 7/128) sonra buna Hz. Ebu Bekir halife olduğu zaman asker gönderip harp etti ve Hz. Hamza'nın katili Vahşi eliyle öldürüldü. Vahşi: "Ben Cahiliye zamanında insanların hayırlısını, müslümanlığım zamanında da insanların en şerlisini öldürdüm" derdi.

3- Tuleyha b. Huveylid'in kavmi olan Benî Esed (Esed oğulları)'in dinden dönüşüdür ki, Tuleyha da Peygamberimizin vefatı sıralarında peygamberlik iddia etmişti. Buna da Hz. Ebu Bekir, Hâlid b. Velid'i gönderdi. Savaştan sonra Tuleyha yenildi, Şam'a kaçtı. Bundan sonra İslâm'a girdi ve çok güzel müslüman oldu ki, İran harpleri gibi büyük savaşlarda en güzel hizmet eden büyüklerdendir.

Diğer yedi fırka da Peygamberimizin vefatından sonra Hz. Ebu Bekir zamanında dinden dönmüş idi ki bunlar:

4- (1) Uyeyne b. Hısn'ın kabilesi Fezare,

5- (2) Kurre b. Selemetü'l- Kureyşi'nin kavmi Gatafan,

6- (3) Fûcâe b. Abdi Yâleyl'in kavmi Benî Selim,

7- (4) Mâlik b. Nüveyre'nin kabilesi Benî Yerbu,

8- (5) Secah binti Münzir'in kavmi olan Temim'in bir kısmı ki, bu Secah Müseylemetü'l-Kezzâb ile evlenmişti ve kıssası meşhurdur. Ebu'l-Alâ el-Mearri «استغفر واستغفرى» adlı kitabında şöyle demiştir.

آمَتْ سَجَاحُ وَوَالاَ هَا مُسَيْلَمَةُ كَذَّابَةٌ فِى بَنِى الدُّنْيَا وَكَذَّابُ

Mânâsı: Secah dul kaldı, Müseylime de onu sevdi. Dünya insanları içinde o bir yalancı kadın, öteki de yalancı bir erkektir".

9- (6) Eş'as b. Kays'in kavmi Kinde.

10- (7) Hutam b. Zeyd'in kavmi Beni Beler b. Vâil. Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekr'in eliyle bütün bu yedi fırka dönmelerinin de işlerini bitirdi, sıkıntılarını defetti.

11- Cebele b. Eyhem'in kavmi olan Gassân ki, bu Cebele de Hz. Ömer zamanında İslâm'a girmişti: Bir fakire vurmuş olduğu bir tokattan dolayı, kısas yapılarak bir tokat yiyeceğini anlayınca gururuna yediremeyip dinden dönmüş ve Rum beldelerine kaçmış idi ki, kıssası meşhurdur.

Görülüyor ki bu olaylar, sadece ferdî bir dinden dönme halinde kalmamıştır.

Hasılı, ey iman ehli, sizden fert veya topluluk her kim dininden dönerse bilmiş olsun ki فَسَوْفَ يَأْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ **Allah onların belalarını verip, yerlerine diğer bir kavim (toplum) getirecektir.** Öyle bir kavim ki يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ **hem Allah onları sever, dünya ve ahiret hayırlarını murad eder, hem de onlar Allah'ı severler, itaatına koşar,** isyandan kaçarlar. **Öyle bir kavim ki,** اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ **müminlere karşı alçak gönüllü, dost ve merhametli,** اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ **kâfirlere karşı izzetli, güçlüdürler,** يُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda mücahede ederler,** وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لاَئِمٍ **kınayanın kınamasından korkmazlar,** yani hem cihad ederler, hem de dinlerinde pek sadıktırlar. Vazife yapmanın gereğini gördüler mi, münafıklar gibi şunun bunun hatırına, gönlüne bakmaz, dedikodudan sakın-maz, vazifelerini yaparlar. ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ **Bu hal, bu vasıflar ise sırf Allah'ın lutfu ve ihsanıdır.** يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ **O, bunu kime dilerse verir, dileyene de verir.** Şu halde hiç biriniz ümitsizliğe düşmeyiniz, düşüp de kâfirlerin peşinde koşmayınız.

Allah'tan, böyle vasıflara sahip bir toplum olmayı isteyiniz, dileyiniz. Fakat bunu zorla alınır bir hak da zannetmeyiniz, inhisar (tekelcilik) fikrine sapmayınız. وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ **Allah, hem ihsanı çok olan, hem çok bilendir.** Lutufları ve ihsanı çok, ihsanına engel olan ve karşı çıkan yoktur. Onu hiçbir şey bağlayamaz, en ümitsiz zamanda,.en umulmadık yerden, en umulmaz kimselerde neler neler yaratır! Nasıl yaratır, bunu O bilir. Zira o her şeyi bilir. Şu halde lutuf ve ihsanını kimlere ve ne şekilde vereceğini de bilir. Bu şereflere, bu hürriyete, bu izzet ve istiklale ermek istiyenler başkalarının değil, ancak Allah'ın dostluğuna koşmalı, Allah'ın sevgili Peygamberine, müminlere kafa tutmamalı, sevmeli ve yardım etmelidir.

Anlaşılıyor ki, dinden dönme bir olaya mahsus olmadığı gibi, bu kavim de belli bir kavimden ibaret değildir. Dinden dönenlerin zararlarına karşı olmak ve onların terkettikleri saadet mevkiini işgal etmek üzere kıyamete kadar zaman zaman nöbetle gelecek ve i'lâ-yı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltmek) ile İslâm'a hizmet edecek birçok toplumlara işarettir ki, anılan vasıflar bunların mümeyyiz (ayırıcı) vasıflarını ve birleşme yönlerini teşkil eder. Şu halde bunların hepsini ancak alîm olan (çok iyi bilen) Allah Teâlâ bilir. Fakat gerek ortaya çıkmasından sonra ve gerek eserlere göre ortaya çıkmadan önce bazılarını tayin ve tasavvur etmek mumkün olabileceğinden tefsirciler bunları kaydetmişlerdir:

1- Hz. Hasen, Katâde, Dahhâk, İbnü Cüreyc demişlerdir ki, bunlar Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır. Çünkü dinden dönenlerle bunlar savaştılar.

2- Ebu Bekir, Ömer ve arkadaşlarıdır. Zira Resulullah'ın devrinden sonra mücahedeler bunların halifelikleri zamanında olmuştur.

3- Sûddî demiştir ki, bu âyet önce Ensar hakkındadır. Zira ilk önce kâfirlere karşı Resulullah'a yardım eden ve dinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olan bunlardır.

4- Yemen ehlidir. Zira Hâkim'in "el-Müstedrek" inde sahih senet ile rivayet edildiği üzere bu âyet indiği zaman Peygamberimiz Ebu Musa'l- Eş'arî (r.a.)ye işaret buyurarak قَوْمُ هٰذَا "bunun kavmi" buyurmuştur.(1) Ve hakikaten bunlar Resulullah zamanında çok mücahedeler ve hizmetler etmişler ve Hz. Ömer'in fetihlerinin çoğu da bunların eliyle olmuştur.

5- Fürs (fars, eski İran) kavmidir. Çünkü yine sahih rivayette geldiği üzere Peygamberimizden sorulmuş, mübarek elleriyle Selmân-ı Farisî (r.a.)'nin omu-

(1) Hakim, el-Müstedrek, II, 313.

zına vurup: هذا وذووه "bu ve bunun arkadaşları" buyurmuş, sonra da: لو كان الايمان معلقا بالثريا لناله رجال من ابناء فارس *"İman, Süreyya'ya bağlı olsa, Acem soyundan olan birtakım insanlar her halde uzanır alırlardı"*(1) buyurulmuştur ki, bu hadis-i şerifte İmâm-ı Azâm Ebu Hanife hazretlerinin menkıbelerine de delalet vardır.

6- Denilmiş ki, bunlar Neha'den ikibin, Kinde'den beşbin ve diğer insanlardan üç bin kişi idiler ki, Kadisiye günü cihad ettiler.

Sözün kısası bu kavmi, bir zamana mahsus tek bir kavimden ibaret kabul etmemek, imandan sonra herhangi bir şekilde İslâm'dan yüz çevirenlerin kendilerine mevkiyi terketmeye mecbur oldukları ve olacakları herhangi bir kavim olarak anlamalıdır. Ve burada itikat (iman) itibarıyla dinden dönme değil, amel bakımından da dinden dönme bahis konusudur. Vaktiyle yahudilerin hıristiyanlara, hıristiyanların müslümanlara mevkiyi terkettikleri gibi, İslâm nimetinin kadrini bilmeyen nankörler de onun kıymetini bilecek, şükrünü eda edecek yeni bir müslüman kavme mevkiyi terketmeye mecbur olacaklardır. İnsanlık tarihi, İslâm tarihi bunun büyük küçük misalleriyle doludur. Fertleri, küçük toplumları bırakalım da en büyük misallerini alalım: Önce Araplar, kavimden kavime bu hizmeti yapmışlar, bundan sonra Emevilerin son zamanlarında olduğu gibi bu hizmet, Araptan Aceme doğru geçmiş, hadis-i şerifin de gösterdiği üzere Fars kavmi maddî ve manevî olarak İslâm'a çok büyük hizmetler etmiş, sonra bunlar da aynı hale gelmiş, bu defa da Allah Türkleri göndermiş, Arapların, Farsların kıymetini bilemeyip kaybettikleri İslâm devletini ele alarak İstanbul'a ve oradan yeryüzünün her kıtasına yaymışlardır. Şu halde "Ebnâ-i Fâris" hadisinin delaleti ve İstanbul'un fethi ile ilgili hadisin açıklığı ve فعسى الله ان يأتى بالفتح او امر من عنده *"Umulur ki Allah, bir fetih ihsan eder ve katından bir emir getirir."* (Maide, 5/52) ilâhî vaadinin mutlak oluşu ve işareti ile Türkler de, فسوف يأتى الله بقوم يحبهم ويحبونه اذلة على المؤمنين اعزة على الكافرين يجاهدون فى سبيل الله ولا يخافون لومة لائم müjdesine girmişlerdir. Demek ki, onlar da bu nimetin kadrini, kıymetini bilmez, küfür ve küfrâna doğru giderlerse yerlerini Allah'ın göndereceği diğer bir topluma terketmeye mecbur olacaklardır. Ve kim bilir lutfu geniş ve ilmi çok olan Allah kıyamete kadar daha ne toplumlar gönderecektir. İşte tâ yukarıdan اذكروا نعمة الله عليكم "Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın" hatırlatmasından beri gelen ve daha devam edecek olan açıklamaların geliş ve akışına göre meâlin özeti bu noktada toplanmaktadır.

Şu halde ey müminler, dininizin kıymetini biliniz, hiçbir toplumun teke-

---

(1) Feyzü'l-Kadir, V, 322 (7459) V, 333 (7464).

linde olmayı kabullenmeyen bu geniş Hakk'ın feyzini, bu ilâhî lutfu, bu yüksek hürriyeti bırakıp da başkalarının dostluğu arkasına düşmeyiniz. اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا **Sizin her mânâsıyla veliniz (dostunuz), âmiriniz, sevgiliniz, yardımcınız başkası değil, ancak Allah ve Allah'a tâbi olarak Resulü, Allah'a ve Resulüne tâbi olarak müminlerdir.** اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ **Öyle müminler ki, Allah'a ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek rekatlarıyla güzelce namaz kılarlar ve Allah'ın emrine uyarak, isteyerek, rıza göstererek zekatlarını verirler, yahut rükûda oldukları halde zekat verirler.**

Bu âyetin iniş sebebi hakkında birkaç rivayet vardır: Birincisi, Ubâde b. Sâmit hazretlerinin yukarda nakledilen sözü ve müminlerden maksad umumdur. İkincisi, İkrime'nin rivayetine göre Hz. Ebu Bekir'dir. Üçüncüsü, Ata'nın İbnü Abbas'dan rivayetine göre de Hz. Ali'dir. Ebu Zerr'den de: "Bir gün mescidde öğle namazını kılmıştık, bir dilenci: 'Ey Rabbim şahid ol Resulullah'ın mescidine geldim, dilendim, kimse bana bir şey vermedi' diye şikayet etti. Hz. Ali daha namaz kılıyordu ve rükûda idi. Dilenciye serçe parmağındaki bir yüzüğü işaret etti, o da gitti aldı, Resulullah bakıyordu: 'Allah'ım, kardeşim Musa senden: رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي .. وَاَشْرِكْهُ فِي اَمْرِي *'Rabbim! benim göğsümü aç, bana işimi kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, sözümü anlasınlar, bana âilemden bir vezir ver, kardeşim Harun'u; onunla arkamı kuvvetlendir, onu işime ortak yap'* (Tâhâ 20/25-32) diye niyaz etti, sen de: سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا *'Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve ikinize bir yetki vereceğiz'* (Kasas, 28/35) diye Tevrat'ı indirdin. Allahım, ben de peygamberin Muhammed'im, benim de göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, bana da âilemden Ali'yi vezir yap ve bununla arkama kuvvet ver' dedi. Henüz bu kelimeleri tamamlamadan Cebrâil indi, 'Ey Muhammed oku: ... اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ dedi." diye bir rivayet vardır.(1) Bu iki rivayete göre (iman edenler) den maksat belli şahıstır diyenler olmuş ve bundan dolayıdır ki Şîa, Hz. Ali'nin imameti meselesinde bu âyet ile istidlâl etmek istemişlerdir. Şüphe yok ki Ebu Bekir ve Ali وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ cümlesindedirler, fakat yalnız değil.

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ***"Kim Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost edinirse (bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir."*** Hizb, lugatta bir şahsın fikrine tâbi olup kendisiyle beraber bulunan arkadaşlarıdır ki, kendilerini sıkıştıran bir iş için toplanmış kimseler demektir. حِزْبُ اللّٰهِ *"Hizbullah"* tabirini tefsirciler, شِيعَةُ اللّٰهِ *"Allah'ın taraftarı"*, اَنْصَارُ اللّٰهِ *"Allah'ın yardımcıları"*, اَوْلِيَاءُ اللّٰهِ *"Allah'ın dostları"*, جُنْدُ اللّٰهِ *"Allah'ın ordusu"* diye çeşitli

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, III, 105.

tabirlerle tefsir etmişlerdir. Yani gerçekte galip olanlar, ancak Allah ordusu veya Allah dostları yahut Allah yardımcıları ya da Allah taraftarları, Allah fırkasıdır. Asıl velâyet Allah'ındır. Diğerlerinin üstünlüğü görünüşte veya geçicidir. Bunun için: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَاءَ *"Ey iman edenler! **Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin.**"* Görülüyor ki önceki yasak umûmi şekilde yalnız yahudi ve hıristiyanlara mahsus idi. Burada ise yasak bütün kâfirlere genelleştirilmiştir. Ve aynı zamanda bu yasak, kitap ehlinin İslâm dinini alaya alan ve küçük görenlerine tahsis olunmuştur. Bunun nüzul sebebinde deniliyor ki, Rifâa b. Zeyd ile Süveyd b. Hâris görünüşte müslüman olmuşlar, müslüman olmuş gibi görünmüşler, sonra münafıklığa girişmişler, müslümanlardan birtakım kimselerin de bunlara sevgisi varmış, bu âyet bunlar hakkında inmiştir. Şu halde dıştan müslüman görünüp içinden küfür ve nifak taşımak, dini çirkin maksatlara alet yapmak, dini eğlence ve oyuncak yerine koymaktır ve bununla önce müslümanlığını açığa vurarak, müslümanlara içlerinden fesat saçmak isteyen dönme kâfirlere dikkat nazarı celbedilmiştir. Bununla beraber sebep hass (özel) olmakla beraber hüküm âmm (genel)dır ve her çeşit alayı içine alır. Bunun için bu mutlak sözden sonra alay etmenin özel bir çeşidini beyan ile şöyle buyuruluyor:

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا **O kâfirleri de dost edinmeyiniz ki, namaza çağırdığınız, yani ezan okuduğunuz zaman o ezan veya namazı eğlence ve oyun yerine tutar, alay ederler.** ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ **Bu da bunların akılsız bir toplum olmalarından doğar.** Bu akılsızlıkları cümlesindendir ki, mânâsız çanları dinlerler de tevhide, namaz ve kurtuluşa çağıran yüksek mânâlı güzel ezanlardan hoşlanmazlar.

Bu âyet önce ezanın meşru olduğuna, ikinci olarak onunla alay etmenin ve hafife almanın küfür olduğuna delalet etmektedir. Bunun için ezana icabet etmek vacibtir. Bu âyetin iniş sebebinde de şu iki rivayet vardır: Ezan okununca müslümanlar namaza kalktıklarında yahudiler gülüp alay ederek قَامُوا لَا قَامُوا ، صَلُّوا لَا صَلُّوا ، رَكَعُوا لَا رَكَعُوا "Kalktılar, kalkmaz olsunlar; kıldılar, kılmaz olsunlar; rükû ettiler, etmez olsunlar" derlermiş. Sûddi'nin rivayetine göre Medine'de bir hıristiyan varmış, müezzinin اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ *"Ben şahitlik ederim ki, muhakkak Muhammed Allah'ın Resulüdür"* dediğini işittiği zaman اَحْرَقَ اللّٰهُ الْكَاذِبَ "Allah yalancıyı yaksın" dermiş. Bir gece hizmetçisi elinde bir ateş ile odasına giderken bir kıvılcım sıçramış, hane halkı da uykuda imiş, derken bir yangın çıkmış, hıristiyan da bütün âilesi ile beraber yanmış gitmiş, bu âyet de bunun üzerine inmiştir.

Şimdi Kitap ehlinin müslümanlar hakkında besledikleri fesat fikri ile dini alaya alma ve küçük görmelerine karşı cevap, ceza, öğüt ve irşad olmak üzere buyuruluyor ki: ... قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا *"De ki: Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz."*

NAKM (نقم) bir şeyden hoşlanmamaktır ki, nimetin zıddı ve azab demek olan "nikmet" bundan veya bu mânâ ondan alınmıştı. Bu âyette pek güzel bir "kıyas-ı muhassem" (ikilem) vardır. Yani ey kitap ehli, sizin bizden hoşlanmamanız, bizi ayıplamanız, dinimizi beğenmemeniz, başka bir şeyden değil, ancak iki sebepten dolayıdır: Birisi, bizim Allah'a ve Allah tarafından bize, bizim Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya indirilen şeriat ve yola, Kitap ve Sünnete ve bundan önce geçen peygamberlere indirilmiş olan kitaplara ve bu arada Tevrat ve İncil'e de iman etmemiz; diğeri de sizin çoğunuzun fâsık olmasıdır. İşte bizi beğenmemenize ve bize kızmanıza bu iki şeyden başka sebep yoktur. Bizim imanımız sizden geniş ve sizin esaslarınızı da içine almaktadır. Sizin ise hem iman sahanız ve vicdanınız dar, hem de çoğunuz fâsık ve vicdansız. Şüphe yok ki, birincisi olan iman ve vicdan genişliği ayıplanacak bir şey değil, takdir edilmesi gereken bir haktır. Şu halde sizin bizden hoşlanmamanızın tek sebebi fâsıklığınız ve vicdansızlığınızdır. Gerçekte dar kafalılar yüksek kafalıları, vicdansızlar vicdanlıları, günahkârlar doğruları sevmezler ve onları rahatsız etmek için ellerinden geleni yaparlar. Ellerinden gelirse bir yudum suda boğmak isterler. Büyüklerin kıymeti de bunlara tahammül etmek ve mücahede eylemektir. Demek oluyor ki bu âyet, kitap ehline cevap verirken, ilk önce müslümanlara bir derstir. Çünkü müslümanlar toplum olarak bu cevabı verebilmek için, bu geniş ve kuvvetli imana sahip olması ve çoğunluğun günahkâr olmaması lazım gelir. Yoksa yahudilerin ve hıristiyanların günahlarına iştirak edip de onlara kendini beğendirmeye çalışmak veya onlara galip gelme ümidini beslemek hem hakka iftira ve hem kendini rezil etmektir.

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ "Nebe'", mühim haber demektir. Buradaki ism-i işaretin muşârun'ileyhi hakkında ve şerriyyet (şerlik, kötülük) hususunda söz edilmiştir. Bir rivayete göre yahudilerden bir kısmı gelmişler, Resulullah'a dinini sormuşlar, Resulullah اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ ...وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilene ve diğer peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız"* (Bakara, 2/136) diye cevap vermiş. İsa'yı işittikleri zaman, "Biz, sizin dininizden daha kötü dini bilmiyoruz" demişler. Bu âyet bunun üzerine inmiş. Şu halde

bunlar dine "şer" (kötü) dediklerinden dolayı, "Sizin şer dediğinizden daha kötüsünü size haber vereyim ki, o sizin din adını verdiğiniz kendi halinizdir." mânâsına mücârat yoluyla şer denilmiş ve ذٰلِكَ de ayıplanan dine işarettir denilmiş ise de, biz bu iniş sebebine karşı çıkmamakla beraber şu mânâyı daha açık buluyoruz: Ey Muhammed, o kitap ehline şöyle de: Daha kötüsünü çok önemli bir şekilde haber vereyim mi? İşte مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ **Allah'ın lanetlediği** (Bkz: Bakara, 5/13) **ve kendilerine gazab ettiği,** وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ **ve kendilerinden maymunlar ve domuzlar yaptığı,** وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ **ve bir de tağuta tapan, tağuta kulluk eden kimseler.** أُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ **işte bunlar mevkice daha fena ve doğru yoldan daha çok sapmış kimselerdir.**

"Kırade" (maymunlar) ve "hanâzir" (domuzlar) yapılanların, yani görünüş ve manevî bakımlarından mesih (çirkin bir şekle giriş) denilen, bu hale getirilenlerin "ashâb-ı sebt" (cumartesi günü ehli) olduğu, bunların gençlerinin maymun, ihtiyarlarının da domuz kılığına konulmuş bulunduğu söyleniyor ki, geçmiş ümmetlerde ve özellikle İsrailoğulları'nda böyle mesh (başka bir hayvan kılığına çevrilme) ler bilinmektedir. Hıristiyanlarda da İsa'nın sofra arkadaşları hakkında mesih rivayet edilmiştir. Bunun için bazı tefsirciler, kırade (maymun) cumartesi ehli; hanâzir (domuzlar), İsa'nın sofra arkadaşlarıdır, demişlerdir ki, Bakara sûresinde ashâb-ı sebt hakkında yalnız كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ *"Aşağılık maymunlar olun"* (Bakara, 2/65) buyurulduğuna göre bu daha uygun olsa gerektir. İnsanların böyle hayvan hâline konulmasına "mesih" denilir ki, ya yalnız manevî veyahut hem sûrî (görünüş itibariyle) ve hem manevî olmak üzere iki türlüdür: Manevî mesih ahlâkî düşüklük doğuran değişme; sûrî ve manevî mesih de ahlâkî düşüklükle beraber hayatı düşüklük doğuran değişimdir ki, buna "hakiki mesh" de denir. Memsûh olanlar (değişime uğrayanlar) da üreme (tenâsül) olmaz. Şu halde, "maymun ve domuz oldular" demek, "hayvan cinslerinden maymun ve domuz üremesi yapan bir çeşit oldular" demek değil, tamamı sefalet içinde tükenmeye ve sonuçsuzluğa mahkum oldular demektir. Bununla birlikte insanın maymundan genesation (doğma, doğum) yoluyla tekamül ettiğini iddia edenlerin yine insanın da doğum yoluyla maymuna döneceğini bir kanun gibi düşünmeleri gerekir. Ve bu âyet bunlara da bir cevap ve inzar (korkutmay)ı içerir. Âyette, lanetten gadab (kızmay)e, kızmadan mesh (hayvana döndürmey)e, mesihden tağuta ibadet (şeytana kulluğ)e doğru giden beyan silsilesi gösteriyor ki, bunların hepsinin toplamı değil, her biri bir şerdir. Ve bunlar içinde en aşağısı lanet, en yukarısı da şeytana tapmaktır. Demek ki şeytana tapmak, bunların hepsini gerekli kılan bir şer başlangıcıdır. Bunlar önce melûn

olur, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılırlar. İkinci olarak uzaklaştırılmakla kalmaz Allah'ın gazabı başlarına çöker, elemler ve belalar içinde kıvranırlar. Üçüncü olarak maymun gibi bir insan taklitçisi, kararsız, değişken, sahtekâr, bir bakıma zeki, insanın her yaptığını derhal taklit eder, fakat gerçekte ne yaptığını bilmez, taklid derdiyle her felakete atılır, sevkedilir, gayet çirkin, suratsız bir maskaralık örneği veya domuz gibi canavar, boynu bükülmez, kafası tuttuğuna gider, her kötülüğü yapar, her pisliği yer, derisi bile debâğat (tabaklama) kabul etmez, çirkin, nefret edilen, kahredilmiş bir cinayet ve alçaklık timsali olur giderler. (Tağutun mânâsı için Bakara sûresinin 256. âyetine bkz.) وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ "Tağut'a taptı". "Abede = عبد " fiil-i mazi olarak لَعَنَ veya غَضِبَ 'ye mâtuf olup وَمَنْ عَبَدَ demektir. Fakat Hamze kırâetinde ب = bâ'nın zammı (ötrüsü) ile ve تا = te'nin cerri (esresi) ile izafî terkip (isim tamlaması) olarak وَعَبُدَ الطَّاغُوتِ şeklinde okunur ki, bu şekilde de "kırade" ve "hanâzir"e mâtûftur. عَبُدَ "yekuz" vezninde sıfattır.

Bunlar, وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ...يَكْتُمُونَ **ey müminler size geldikleri zaman** اٰمَنَّا **"inandık" derler, inanmış görünürler, halbuki kâfir girer, kâfir çıkarlar. Gönüllerinde ne küfürler, ne fesatlar gizlerler** ve düşünmezler ki, bu gizledikleri küfür ve münafıklıktan Allah gafil değil, onları kendilerinden daha çok bilir. Ey Muhammed veya ey muhatap وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ **bunların hepsi değil, fakat çoğunu görürsün ki** يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ **günah, düşmanlık, haramı yemek, bu üçüne devamlı koşarlar,** atılırlar ki yalancılık, küfürbazlık etmek, zulmetmek düşmanlığın; rüşvet de suht (haram)ın en açık misallerindendir. (Bkz: Mâide, 5/42) لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Bu yaptıkları amel ne kadar kötüdür.** لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ **Rabbânîler yani başlarında rabbânîlik iddiasında bulunan âmirleri, politikacıları ve ahbâr denilen âlimleri bunları yalan söylemekten ve haram yemekten yasaklasalar ya!** Fakat yasaklamıyorlar, en az susmakla olsun destekliyorlar. لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ **Her halde bu işledikleri çok fena bir sanat.** Demek ki bunlar bunu sanat edinmişler, çok çirkin bir siyaset sanatına düşmüşlerdir. Ve bütün sorumluluğun esası bunlardadır. Ve halkın ahlâkını, dinini bozan bunlardır. Tağut bunların içindedir. Ve anlaşılıyor ki, zâhitlerin sorumluluğu, âlimlerden daha öncedir. Âlimler demişlerdir ki, Kur'ân'da âlimleri tevbih eden (azarlayan) âyetler içinde en şiddetlisi, en korkuncu budur. İbnü Mubârek hazretleri de bu âyetin içeriğini şu beytiyle ifade etmiştir.

وَهَلْ اَفْسَدَ الدّ۪ينَ اِلَّا الْمُلُوكُ وَاَحْبَارُ سُوءٍ وَرُهْبَانُهَا

"Dini en çok bozanlar melikler, kötü bilginler (hahamlar) ve din adamları (papazlar) dır." وَقَالَتِ الْيَهُودُ **Yahudiler,** يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ **Allah'ın eli bağlıdır, sıkıdır,**

dediler. Bu söz, mahcûr (kullanılmaktan menedilmiş)dur, bağlıdır, dilediği gibi tasarrufa yetkili değildir, her istediğini yapamaz ve şu halde istediği gibi infak ve ihsan da edemez, dardır, bol rızık veremez demek olduğu gibi, eli sıkıdır, tabiatında cimrilik ve tutmak vardır, vermek istemez, isteyemez demek de olabilir. Yani ya doğrudan doğruya cömertliğin inkârı veya kudretin inkârı ile beraber cömertliğin inkârından kinayedir. Arap dilinde "gulliyet" deyimi, cimrilik ve pintilikten; "bast-ı yed" de el açıklığı gibi cömertlik ve keremden kinaye olur. Ve onun için hakikaten el bulunmayan yerde de kullanılır. Dilimizde "eli bağlı" demek, "el darlığı" gibi bir darlık, fakirlik veya aciz olma ve engel mânâsı ifade eder. El sıkılığı ise, esasen yine darlıktan alınmış olmakla beraber bu mânâ düşünülmeksizin servet ve kudreti de varken doğrudan doğruya cimrilik ve yaratılıştan pintiliği ifade eder. Çünkü kinâyeler, ya bir mertebe veya mertebelerle gerekli yerlerde kullanmak demektir. Arapça "gulliyet" ise, her iki mânâya müsaittir. Nitekim وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ *"Elini boynuna asıp bağlama"* (İsrâ, 17/29) âyetinde el sıkılığı غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ de de el bağlılığı 'zaruret' ve sıkıntılı mânâsınadır. Yahudiler يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ derken, eli, hem bağlı, hem sıkı mânâsını kastetmişler ki, cevapta بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُ "hayır, onun eli açıktır, dilediğine infak eder" buyurulmuş, hem kudret ve hem tam irade ile cömertlik isbat olunmuştur. Şu halde yahudilerin bu sözü, "Allah her istediğini yapamaz ve her istediğini veremez, onun için bol bol rızık da veremez, yoksa yahudilere hiç darlık çektirmez, her şeyi ihsan ederdi" meâlinde olduğu anlaşılıyor.

İbnü Abbas, İkrime ve Dahhâk demişlerdir ki, önce bolluk ve ucuzluk içinde bulunan ve hatta bulundukları yerlerde halkın en zengini olan yahudilerin sonradan Allah'a isyanları yüzünden darlığa ve sıkıntıya düşmüş olmalarından dolayı, bu sözü Finhas b. Azura söylemiş ve bu âyet bu sebeple inmiştir. Mukâtil ise İbnü Suriye ve Azir b. Ebî Azir'in de Finhas ile beraber olduklarını ve hatta istikraz (ödünç para alma) âyetlerine karşı, اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ *"Muhakkak Allah fakirdir, biz ise zenginiz"* (Âl-i İmran, 3/181) dedikleri gibi Bühtünnassar ve hıristiyanlar tarafından Beyt-i Makdis'in tahribi olaylarına da: "Eğer Allah'ın eli bağlı olmasaydı bunları bizden men ederdi" dediklerini rivayet etmiştir. Yahudilerin bu sözü Resululllah'ın ashâbının çok fakirlik ve ihtiyaç içinde bulundukları sırada: "Muhammed'in Allah'ı fakir, eli bağlıdır, onun için onları sıkıntıdan kurtaramıyor" şeklinde müslümanlarla alay etmek için söylemiş olmaları ihtimali de söylenmiştir. Âyette bunun zâhitlerin ve bilginlerin sanatlarını kınamanın hemen akabinde söylenmiş olması sebebiyle sözün gelişi (siyakı) bize şunu işaret ediyor ki, bu sözün yahudilerin bilginleri tarafından

söylenmiş olması itibariyle hepsine nisbet edilmiştir. Ve demek oluyor ki, bu söz yahudilerin inanç ve ahlâklarıyla ilgili bir düstur mahiyetinde özetlenmiş ve herkesin anlayabileceği bir ifade ile anlatılmıştır. Buna göre bunda başlıca iki mesele vardır: Birisi, sonraki yahudilerin Allah'ın hakkındaki felsefi görüşleri; diğeri de buna bağlı olarak ahlâk ve iktisatta tutturdukları cimrilik ve pintilik düsturları ki, bunlar yukarda anılan kötülüklerin sebeplerinden en önemlisini teşkil eder. Demek oluyor ki, yahudi bilginleri sonradan tabiat (huy) ve icab (gerekircilik) nazariye (görüş)sine saparak Allah Teâlâ'nın tam mânâsıyla istediğini yapabilen (fâil-i muhtar) olmadığı ve ilâhî kudret ve iradenin tabiat kanunları ile bağımlı ve mahdut olup onun üstüne çıkamayacağı, diğer deyimle Allah kâinatı yarattıktan sonra artık dinlenmeye çekilip hüküm ve kudretini نَحْنُ اَبْنَٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٰٓؤُهُ *"biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"* dedikleri gibi, yarattıklarına tevdi etmiş olmakla, onlara dilediği gibi sevap veremeyeceği ve ceza yapamayacağı ve bu şekilde eli bağlanmış, lutuf ve ihsanı gayet daralmış olduğu ve böylece yahudilerin bunu böyle bilip gereğince her hususta cimrilik ve pintiliği iktisat kanunu edinmeleri gerektiği fikrine düşmüşler ve bu fikir altında Allah'ın hem rahmetinden ümitsiz ve hem gazabından emin olarak o fena sanata girmişler, kısacası يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ "Allah'ın eli bağlıdır" demişler. غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا **Kendi elleri bağlanmış da öyle söylemişler ve söyledikleriyle lanetlenmişlerdir.** Elleri bağlansın ve sözleriyle lanet olunsunlar!. Bu kısım, ya bu sözlerinin sebep ve sonuçlarını haber vermek veya bu sebeple aleyhlerine dua etmeyi öğreten ve telkin eden bir inşa (dilek)dır.

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ **Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır.** Yed-i cemâli (cemâl eli) de açık, yed-i celâli (celâl eli) de. Hâşâ o cimri değil, mutlak cömerttir, âciz değil, mutlak kâdir (güçlü)dir. يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُ **Nasıl dilerse öyle verir,** isterse verir, isterse vermez; isterse az verir, isterse çok; isterse hesap ile verir, isterse hesapsız; isterse sebep ile verir, isterse sebepsiz; hem zengin, kerim, hem mutlak kâdir; hem isteğini yapan, hem mutlak rızık vericidir. Ne vermeye mecburdur ne vermemeye; ne vermekle zenginliği tükenir, ne vermemekle cimri olması gerekir. Ne kudretini kanıtlayacak bir güç vardır, ne de iradesini yasaklayacak bir kanun. Kudretleri sınırlayan kayıtlar, iradeleri zorlayan kanunlar Allah üzerinde değil, ancak ve ancak yaratıklar üzerinde hâkimdir. Onların sınırlarından çıkmaya yol bulamayacak olanlar yaratıcı değil, yaratık olanlardır. (Bu konuda Bakara 2/212; Al-i İmrân, 3/26-27; Nûr, 24/38; İsrâ', 17/30; Sebe', 34/36; Zümer, 39/52; Şûrâ, 42/12, 27; Talâk, 65/2-3; Zâriyât, 51/58 âyetlerinin tefsirine bkz.)

TENBİH: Biraz önce işaret ettiğimiz üzere dilimizde "filanın eli açık" denildiği zaman bilinir ki bu tabirlerde "el" kelimesinin müfred (tekil) olarak bir mânâsı kastedilmez ve "eli açık" terkibi bütünüyle bir kelime gibi سخى mânâsından mecaz, daha doğrusu kinâye olur. Hakiki mânâ mümkün olsa bile düşünülmez. Sahî, cömert olan kimsenin iyilik etme ve verme sırasında daima elini uzatıp açmakta ve herkes ondan alacağını almakta olması gibi esasa ait kullanmaya sebep olan gerekli şey kimsenin hatırına gelmez. Hatta o derecedeki bazan hakiki mânâ mümkün bile olmaz. Mesela iki kolu dibinden kesilmiş olan bir kimse bile gerçekte cömert olursa ona "eli açık" denir. İşte Arapçada يده مبسوطة *"eli açıktır"* da tıpkı böyledir. يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ *"İki eli açıktır"* ise bunun tekit ile mubalağasıdır ki, kendisinde cimrilikten asla eser olmayıp devamlı ve son derece vergili olduğunu ifade eder. Ve bunlarda "yed" (el) kelimesinin ne tekil ne tesniyesi (ikili)nde özel bir mânâ asla kastedilmiş veya düşünülmüş değildir. Ve bunun Arap dilinde birçok misalleri vardır. Mesela: جَادَ الحمى بَسْطُ الْيَدَيْنِ بِوَابِلٍ شَكَرَتْ نَدَاهُ تِلَاعُهُ وَوِهَادُهُ *"İki elin açılması koruya bol bir yağmur verdi. Dereleri ve tepeleri de onun nimetine şükretti."* diyen şairin derelerinin, tepelerinin feryadını şükredilmiş kılan kuvvetli bir yağmuru koruya ihsan eden بَسْطُ يَدَيْنِ tabirinde asla "el" tasavvur etmeyip, sırf nimeti yaymayı kasteddiği şüphesizdir. Aynı şekilde Lebid: وَغَدَاةِ رِيحٍ قَدْ شَهِدْتُ وَقِرَّةٍ اِذْ اَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا *"Soğuğun yuları poyrazın elinde olunca rüzgar sabahı bir ağırlık görür."* diye soğuğun yularını poyrazın elinde gördüğü rüzgar sabahı, mücerred (soyut) bir temsilî istiâre ile poyrazın tesirini ve soğuğun şiddetini anlatmıştır. Demek ki "rüzgar gibi el" tasavvuru, mümkün olmayan şeylere bile dilde el isnadı ve hatta müfret bir mânâ kastedilmeyerek isnadı pek çoktur. İşte بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ yüksek nazmında da يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ mânâsıyla cömertliği tekit edilmiş yüksek kudret ve kâmil irade kastedilmiş olduğundan "yed"in ne hakiki, ne hakiki olmayan hiçbir mânâsı düşünülmeyerek tamlamanın toplamından kinayeye ait bir mânâ kastedildiğinde tereddüde yer yoktur. Ancak bundan "yed"in bilinen mânâsı düşünülmeksizin (Allah'ın eli) denilmesinin yasaklanmış olmayıp caiz ve meşru olduğu anlaşılır. Hakikatte Allah'a "el" nisbet eden birçok âyet ve hadis vardır ki, bunların bazısı, sayı beyan olunmaksızın يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ *"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir."* (Feth, 48/10), âyeti ve يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın eli toplumla beraberdir."*[1], hadisi gibi mutlaktır. Bu âyet, aynı şekilde قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"(Allah) dedi ki: 'Ey İblis, iki elimle (bizzat kudretimde) yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?'* (Sâd, 38/75) âyeti كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ *"Allah'ın iki*

---

(1) Tirmizî, Fiten 7; Neseî, Tahrim 6.

eli de sağdır."[1] hadisi gibi bazısında "iki yed" (iki el) zikredilmiştir. Bazısında da çoğul gelmiştir أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا *"Ellerimizin yaptıklarından kendilerine nice hayvanlar yarattık"* (Yasîn, 36/71) âyeti gibi. Bunlardan ise bir akaid (inanç) meselesi hasıl olmuştur. Selef âlimleri demişlerdir ki, "Kur'ân'da Allah'a yed (el) isnat edilmiş olduğu ve لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"Zatına benzer hiçbir şey yoktur"* (Şûrâ, 42/11) gereğince yedullah (Allah'ın eli)ın bizim bildiğimiz özel cisim olamayacağı da akıl ve nakil gereğince bilindiği için, biz 'Allah'ın yedi (eli) vardır' diye iman eder ve hakikatini Allah'ın ilmine bırakırız, yorumuna kalkışmayız...". Yani bunu müteşabihlerden tanımışlar ve وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ *"O (Kur'ân)ın tevilini ancak Allah bilir"* (Âli İmrân, 3/7) demişlerdir. Fakat sonradan bazı Mücessime mezhebinde olanlar ortaya çıktığı için, Kelam âlimleri bunların muhkem âyetlere göre her birini makamına uygun bir mânâ ile yorum ve izahını caiz görmüşlerdir.

Arap dilinde يد (el) kelimesi çeşitli şekillerde kullanılagelmiştir:

1. Bilinen özel uzvun ismi ki kâh bileğe ve kâh koltuğa kadar söylenir.

2. Nimet mânâsınadır ki çoğulunda أيادى kullanılır. «كَثُرَتْ أَيَادِى فُلَانٍ عِنْدِى» *"Yanımda filanın nimeti çoğaldı."* «لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ أَشْكُرُهُ عَلَيْهَا» *"Filanın bende bir nimeti var ki onun üzerine kendisine teşekkür ediyorum."* denilir. Dilimizde bu mânâ pek bilinmemektedir. Fakat "efendim elinizin altında yaşıyayım" denildiği zaman da nimetiniz ve yardımınız sayesinde demek olur.

3. Kuvvet ve kudret mânâsınadır. Nitekim أُولِى الْأَيْدِى وَالْأَبْصَارِ "kuvvetlerin ve akılların sahibi" diye tefsir edilmiştir. Sîbeveyh'in naklettiği üzere araplar لَا يَدَ لَكَ بِهَا derler ki, maksat tam kudreti inkâr etmektir. Yani "Senin buna pek kudretin yoktur" demektir. Dilimizde de bu mânâ çok bilinir. Mesela "El, elden üstündür arşa varıncaya kadar" denilir ki, "Kudret, kudretten üstündür, ancak Allah'ın kudretinin üstünde hiçbir kudret yoktur" demektir. Aynı şekilde, "Filanın bunda eli var, yahut parmağı var" denildiği zaman da tesiri, etkisi var demektir ki, bu da kudret mânâsına aynı köktendir. Bu cümleden olmak üzere dilimizde "el", âlet ve iş yapma aracı mânâsına da kullanılır, "Bu işte filanın eli filandır; filan, filanın eli ayağıdır" denildiği zaman bu mânâ kastedilir. Bu kullanma şekli, Arapça'da da yok değildir.

4. "Mülk" mânâsınadır. "Şu arazi filanın yedindedir" denilir ki, mülkiyeti altında veya tasarrufundadır, demek olur. Nitekim الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ *"Nikah bağı elinde bulunan erkek"* (Bakara, 2/237) demek, nikahı akdetmek selahiyetine sahip olan demektir.

5. Yardımın ve özelleştirmenin şiddeti mânâsınadır ki, "Ben bunu elimle

(1) Müslim, İmare, 18.

yaptım" demek, "kendim yaptım" demek olduğu gibi, "İtina ettim, çok özel şekilde önem verdim, şu halde bence büyük bir kıymeti vardır" demek de olur. Âdem hakkında لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ *"Kendi iki elimle yarattığım"* (Sâd, 38/75) buyurulması bu cihetle bir özel şerefi beyandır.

İşte Allah Teâlâ'ya nisbet edilen "yed" de birincideki mânâdan başka hepsi için düşünülmesi mümkündür. Ebu'l- Hasen el-Eş'arî (Allah ona rahmet eylesin) bazı sözlerinde demiştir ki, "Yedullah (Allah'ın eli), zâtullah (Allah'ın zâtı) ile kâim bir sıfattır ki kudretten başkadır. Ve ıstıfa (seçme) yoluyla tekvin (yaratma) bunun şanındandır". Fakat Eş'arî'nin, tekvîn sıfatını kudret sıfatına dönüştürdüğüne göre böyle demesi, yed (el) mutlak kudret değil, bir özel kudrettir mânâsına kabul edilebilir. Âlimlerin çoğu da Allah Teâlâ hakkında yed (el)in, kudretten veya nimetten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Fakat بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ *"hayır, onun iki eli açıktır"* da bu konuların cereyan etmesine hiç de lüzum yoktur. Zira bu, yahudilerin kinayesine yine kinâye ile - bilindiği üzere- bir cevap olduğu için, bunun yorumu bilinemeyecek olan müteşabihlerden olmadığı ve şu halde buradaki "yed" (el) den bu mânâların hiçbiri düşünülmeyerek cömertlik ve kudretin doğrudan doğruya tamlamadan kinâî mânâ olmak üzere anlaşıldığı unutulmamalıdır. Ve bundan dolayı burada, "Allah'ın iki kudreti ne demektir? " diye bir soruya da yer yoktur. Çünkü tesniye (ikil), yukarda hatırlatıldığı üzere, cümlenin mânâsına göre sırf mubâlâğa ve tekit içindir. Bununla beraber كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ *"Allah'ın iki eli de sağdır."* hadisinde olduğu gibi burada da "yed" (el)in kinâyeden vazgeçerek mânâsını düşünmek gerekirse iki "yed"in biri "açık el", biri de "kapalı el" olmak üzere ilâhî kudretin cemâl ve celâli durumlarını anlamak gerekir. Nitekim celâl eserini göstermek üzere buyuruluyor ki: وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا **Ve her halde Rabbinden sana indirilen bu Kur'ân âyetleri o yahudilerden birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır.** Bundan sonra bunlar tağutluk (şeytanlık)ta daha ileri gideceklerdir. Çünkü laneti haketmiş olanlar لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ *"Allah onların kalblerini temizlemeyi istemedi."* (Mâide, 5/41) hükmüne mahkum olmuş zalimlerdir. Kur'ân'ın fiilî hidayeti ise muttakiler ve müminler içindir. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Muttakiler için yol göstericidir"* (Bakara, 2/2); يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir."* (Bakara, 2/26); وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا *"Biz Kur'ân'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. (Ama Kur'ân) zalimlerin ziyanını artırmaktan başka bir katkıda bulunmaz."* (İsrâ', 17/82). Fakat bunların küfür ve taşkınlığından endişeye de yer yoktur. Çünkü وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

"biz onların arasına, kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışız" dır. Bunun için كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللّٰهُ *"ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür."* Şu halde bunlar hiç bir zaman hakiki bir kuvvet ve üstünlük bulamazlar. وَيَسْعَوْنَ فِى الْأَرْضِ فَسَادًا **Yeryüzünde daima fesat çıkarmaya çalışır dururlar.** وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ **Allah ise fesatçıları sevmez,** fesatçılığa koşanların cezasını verir. Ve vermek için yed-i kudreti (kudret eli) bağlı değildir. Onlara lanet eder, sıkıştırır ve azab eder de eder. Bununla beraber yed-i rahmeti (rahmet eli) de bağlı değildir. Bunun için وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا **Kitap ehli fesatçılığa koşmaktan tevbekâr olup iman etseler ve layıkıyla korunsalar,** fesattan sakınıp rahmet eline talip olsalardı, bütün kötülüklerini - istedikleri gibi- kendilerinden muhakkak örter, onları ebedî nimet cennetlerine koyar mesut ederdik. وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ **Bunlar iman edip Tevrat ve İncil'i** وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ **ve Rablerinden kendilerine indirilen diğer kitapları ve âyetleri ikame etseler,** yani her türlü tahriften uzak olarak gözlerinin önüne dikip hiç birinden nasiplerini unutmaksızın bunların içermiş olduğu ilâhî anlaşmaları yerine getirseler ve bu şekilde mutıakî olsalardı -ki o zaman Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğine iman etmiş olacaklardı- bu takdirde لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ **hem üstlerinden ve hem ayaklarının altından yiyecekler,** her taraflarından Allah'ın nimetine garkolacaklardı da, sıkıntılar içinde kalıp cimrilik ve pintilik derdiyle يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ *"Allah'ın eli bağlıdır"* demeyecekler, lanet ve gazaba layık olmayacaklar, hem ahiret ve hem dünya saadetine ereceklerdi. Bunlara Tevrat ve İncil'den başka وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ *"kendilerine Rablerinden indirilen"* den maksad, diğer peygamberlere inmiş olan Şa'ya Kitabı, Habbuk Kitabı, Dâniyel Kitabı gibi Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderileceğinin müjdeleriyle dolu bulunan kitaplar ve Kur'ân'da bu âyetler gibi kitap ehline hitap ederek indirilen âyetlerdir. لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ in birçok mânâlara ihtimâli vardır:

Birincisi: Yalnız alt - üst değil, her yönde bolluktan kinâyedir ki; hiçbir yönden yoksulluk görmeyecek, baştan ayağa nimete gark olarak devamlı nimetleneceklerdi demek olur.

İkincisi: Yukarıdan yemek, yağmur ve diğerleri gibi gökten gelenlerden istifade etmek; ayak altından yemek yeryüzüne ait mahsullerden faydalanmaktır.

Üçüncüsü: Yukardan yemek, ağaçların meyvelerine; aşağıdan yemek de ekilmiş olanlara işaret olabilir.

Dördüncüsü: Yukardan yemek, çalışmaksızın ihsan olunacak Rabbânî mevhibeler (bağışlar); ayaklarının altından yemek de çalışıp çabalamakla ka-

zanılacak nimetleri ifade eder.

Beşincisi: Üstten yemek, devletin elde ettiği ve bölüştürdüğü genel menfaatlere; alttan yemek de şahsî teşebbüs ile olan ferdî üretime delalet edebilir.

Altıncısı: أَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"ahitleri ifâ edin"* emrini yerine getirip, وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *size nimetimi tamamladım"* hitabıyla ve اُذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ *"üzerinizdeki Allah'ın nimetini hatırlayın"* uyarmasına muhatap olan müslümanların, o zaman zaruretten kurtularak nâil oldukları saadet haline işaretle, bu saadetten mahrum kalanların gıbta (imrenme)larını harekete geçirme mânâsı düşünülebilir.

Yedincisi: Bunlardan başka ahiretteki naîm cennetlerinin nimetlenme şeklini de bir tasvirdir.

Fakat bunlar, böyle iman ve ittikâ ile bunları hakkıyla yerine getirmediler مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ **içlerinde muktesid,** yani mutedil (orta yolu tutan) **bir ümmet, bir toplum var, fakat az. Halbuki** وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ **onların çoğu** -yukarda gördüğünüz üzere- سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ **ne fena şeyler, ne çirkin işler yapıyorlar!..** Şu halde toplumun tümüne azınlığın celbedebileceği saadeti, çoğunluğun celbettiği felaket yok ediyor.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً *"Bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize ulaşır)"* (Enfal, 8/25) âyetinin delaleti ortaya çıkıyor. Hepsinde eli açıklık yerine, pintilik vuku buluyor. O halde bu azınlık, o çoğunluktan her yönden ilgisini kesmelidir ki, bu ortaklıktan kurtulmuş olsunlar. Kısaca Allah'ın rahmet eli de açıktır, gazap eli de. Ve bütün bu rahmet ve gazap hükümleri başka hiç bir zorlayıcı şart olmaksızın sırf Allah'ın sübhânî iradesidir. Ve bunlara mahkum olan Allah değil, kullardır. Bununla beraber kullar da istemekte serbesttir. Şu halde kullar bunun hangisini ister ve hangisinin yoluna koşarsa ona ulaşır. Rahmet eline koşan onu daima açık, dilediği gibi rahmet saçıyor bulur. Gazap eline koşan da onun daima açık, dilediği gibi gazap saçıyor bulur. İkisi de sağ, ikisi de kuvvetlidir.

İKTİSAD الاقْتِصَادُ : Lugatte "işte ölçülü olma" demektir ki "kasd" den alınmıştır. çünkü istediğini iyi tanıyan bir kimse, onu hiç eğilip bükülmeden doğru bir şekilde kasteder. İstediğinin yerini ve mevkisini bilemeyen ise şaşkınlık içinde kalır. İfrat veya tefrit ile kâh sağa, kâh sola bocalar, çabalar durur. İşte bu sebeple iktisad, maksada sebep olan amel (iş) demek olmuştur. Maliyeye ait işlerdeki iktisadın da esası budur. Buradaki "ümmet-i muktesidc (orta yollu, ölçülü ümmet) hakkında tefsirciler iki görüş naklediyorlar:

Birine göre maksad, yahudilerden Abdullah b. Selâm, hıristiyanlardan Necâşî gibi kitap ehli arasından Resulullah'a iman edenlerdir. Diğerine göre de وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ *"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan, onu sana öder"* (Âl-i İmran, 3/75) âyetinin delaleti üzere kitap ehli içinde kendi dinlerinde adaletli ve doğru olan ve Resulullah'a iman etmemiş olmakla beraber şiddetli inat ve kızgınlığı bulunmayıp, ölçülü ve tarafsız bulunan kimselerdir ki, öncekiler de bu gibilerden ortaya çıkar. Bizce de açık olan ikincisidir. Zira öncekine göre kevn-i sâbık (geçmiş oluş) la mecaza yüklenmiş olması gerekecektir.

Şimdi يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ **ey o Kitap ehlinin kitaplarında müjdelenmiş olan ve onların iman etmeleri gereken Resulüm Muhammed!** Sen onlar içinde orta yolu tutanların azlığına ve fâsıkların çokluğuna bakma ve o fâsık ve fesatçıların çoğu sana bir zarar yapabileceklerinden korkma da بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **Rabbından sana indirilenin -acı tatlı- hepsini tebliğ et.**

Rivayet ediliyor ki Resulullah (s.a.v) bir hadis-i şerîfinde şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ beni peygamberlik göreviyle gönderdi. Bundan dolayı çok sıkıldım ve görüyorum ki insanlar beni yalanlıyorlar. Yahudiler, hıristiyanlar, Kureyşliler korkutuyorlar. Ne zaman ki Allah, 'Peygamberlik görevlerini tamamen tebliğ etmezsen seni cezalandırırım.' dedi, korku da tamamen ortadan kalktı".[1] وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ **Eğer böyle yapmazsan, yani sana tebliğ edilmek için indirilenleri tebliğ etmezsen Allah'ın peygamberlik görevini, elçiliğini ifâ etmemiş olursun.** Nâfi kırâetinde, çoğul olarak رِسَالاَتِهِ şeklinde okunduğuna göre, Allah'ın elçilik görevlerini tamamen yerine getirmemiş, vazifeni yapmamış olursun. وَاللّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ **Allah ise seni insanlardan tamamen koruyacak. Çünkü** اِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ **muhakkak ki Allah kâfirler gürûhunu gayelerine ulaştırmayacak,** sana karşı herhangi bir sû-i kast yapmaya kalkışacak olanların herhalde kâfirlerden olacağında şüphe yoktur. Şu halde Allah seni -her halde- insanlardan korur ve muhafaza eder. Fakat hiçbir kimseyi Allah'ın azabından koruyacak bir muhafız yoktur. Onun için peygamberlik görevini tamamen yerine getir ve hiç kimseden çekinmeyerek قُلْ **de ki:** يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ **ey kitap ehli, siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz,** yani diyânetiniz yok, din adını verdiğiniz, gittiğiniz yol hiçbir şey değildir. حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ **Tâ ki Tevrat'ı ve İncil'i ve rabbinizden size indirilenlerin hepsini -ki Kur'ân ve Kur'ân'ın bu âyeti de bu cümledendir-**

(1) Alûsî, a.g.e., III, 189.

ikame edesiniz, bunlara hakkıyle riayet edesiniz. Mukaddem (önce gelen)i, sonra gelenin tasdikinden geçirerek toplamının sonucuna göre Allah'ın ahidlerini ve sözleşmelerini tanıyıp yerine getiresiniz. İşte o zaman bir şey üzerinde bulunmuş, bir dine sahip olmuş olursunuz. Yoksa bu gidişiniz dinsizlikten, yolsuzluktan başka bir şey değildir. Ey Muhammed, bunu hiç sakınmadan söyle وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا **ve bununla beraber emin ol ki Rabb'inden sana indirilen ve hak olduğunda hiç şüphe bulunmayan bu âyet de onların çoğunun** -bu cümleden olarak bilgin ve reislerinin- **taşkınhk ve küfürlerini artıracaktır. Fakat bundan dolayı** فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ **kâfirler gürûhuna karşı gam yeme (üzülme).** Ve bu hak tebliğ, içlerinde bir azınlık da olsa hakkı tanımak kabiliyetinde bulunan orta ümmete faydalı olabilir. Çünkü:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا **Şunda şüphe yoktur ki bütün iman edenler,** yani münafıklar da dahil olmak üzere görünüşte iman etmiş olan, müslüman adını taşıyanlar, وَالَّذِينَ هَادُوا **yahudi olanlar,** وَالصَّابِؤُنَ **aynı şekilde sâbiîler (yıldızlara tapanlar)** وَالنَّصَارٰى **hıristiyanlar, bütün bunlardan,** مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا **her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman edip imanının gereğine yaraşır güzel işler yaparsa,** فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ **bunlara ne bir korku vardır, ne de bunlar üzülürler.** Görülüyor ki bir benzeri Bakara sûresinde geçen bu âyette önce iman edenler ve yahudiler, hıristiyanlar, sâbiîler diye dört sınıf zikredilmiş ve bu şekilde yahudiler, hıristiyanlar, sâbiîler, müminlere karşılık ve şu halde müminden başka olarak gösterilmiş ve sonra Allah'a ve ahirete iman edip güzel amel yapanların korku ve hüzünden kesin olarak âzâde olacakları da müjdelenmiştir. Bundan ise bu vaad ve müjdenin bu dört sınıftan ancak müminlere mahsus olduğu ve yahudiler, hıristiyanlar, sâbiîler bu üçünün bu müjdeden hariç bulundukları ve bununla beraber bunlar da iman ederlerse müminler sınıfına dahil olup aynı vaad ve müjdeye nail olacakları ve şu halde bunların da ümitsiz olmayıp hemen tevbekâr olarak iman ve güzel amel yapmaya girişmelerinin lüzumu anlaşılacağı açıktır. Zira "mümin ve mümin olmayan her kim mümin ise bahtiyardır" denilince bu bahtiyarlık mümine tahsis edilmiş ve mümin olmayan istisna edilmiş olur. Ve "mümin ve mümin olmayan her kim mümin olursa bahtiyar olur" denildiği zaman da mümin olmayana iman teklif edilmiş ve bu şart ile ona da bahtiyarlık vaadolunmuş olur. İşte bu âyetin gayet açık ve âşikâr olan mânâsı ve sevkedildiği yönü (mâ sîka lehi) budur. Ve bunun içindir ki, yukarda olduğu gibi, bundan sonraki âyetlerde de bu üç sınıfın küfürleri ve iman kabiliyetleri açıklanmıştır. Bundan başka müminlerin, önce yahudi, hıristiyan ve sâbiîler ile bir tarzda zikredilip bir araya getirilip de sonra-

dan hepsine birden مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ "Allah'a, ahiret gününe inanan" diye şartlı kazıyye (önerme) ile hükmolunmasında başka nükteler de vardır:

Birinci olarak, müminlere de gösteriliyor ki ahirette korkusuz, hüzünsüz kesin kurtuluş, yalnız zahirî (açıktan) iman ile hasıl olmaz. Müslümanlık zahiren mümin görünmekten ibaret değildir. Zahirî bir müslümanlığın, yahudilik, hıristiyanlık ve sâbiîlikten büyük bir farkı yoktur. Korkusuz, hüzünsüz kesin kurtuluş, dıştan ve içten tekit edilmiş, artırılmış hakiki bir iman ve bununla beraber salih amele bağlanmıştır. Hakiki iman olmadan güzel amel, dünya için faydalı olsa bile ahiret için faydalı olmaz. Sonra, güzel amel olmadan sadece hakiki iman mümkün ise de kamil (tam) olmaz; ebedî azabtan kurtarsa bile, mutlak korku ve hüzünden kurtarmaz. Çünkü âsî müminlere de azab vardır. Ve en azından muhtemeldir. Şu halde dinin kesin müjdesi hakiki iman ile güzel amelin birleşmesindedir. Gerçek imanın ilk esası Allah'a ve ahiret sorumluluğuna gerçekten ve bütün varlığıyla ciddi olarak inanmaktır. Ve yukardan beri anlaşıldığı üzere Allah'a gerçekten inanmak da Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarına, önceden ve sonradan indirdiği ve gönderdiği her şeye, her doğruya, her hükme gönderdiği ve inzal ettiği şekilde inanmakla mümkün olur ki, bu indirilenler zaman zaman artar ve gelişir ve Allah'a ciddi olarak inanan hepsine inanır. Ahirete iman ise sonunda sorumluluğa, iman ve amel edip edilmediğine göre sevap ve cezaya, bir gün gelip iman ve amel edenlerle etmeyenlerin hesabı görülüp mükafat ve cezalarının verileceğine ciddî bir şekilde inanmaktır. Nitekim Bakara sûresinin başında وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *"Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar, ahirete de kesinlikle iman ederler."* (Bakara, 2/4) ve Nisâ sûresinde وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَع۪يدًا *"Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse o uzak bir sapıklığa düşmüştür"* (Nisâ', 4/136) buyurulmuştur. Salih (güzel) amele gelince, bu da Allah'a ve ahirete imanın gereğine göre ve Allah'ın indirdiği ve gönderdiği delillere ve hükümlere, haber vermeye ve isteğe uygun olarak tam ihlas (samimiyet)ve hüsn-i niyyet (iyi niyet) ile Allah'ın hoşnut olacağı güzel ameller yapmaktır. Bunun içindir ki bundan önceki âyette يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ buyurulmuş ve yalnız Tevrat ve İncil'in ikamesi (hükümlerinin yerine getirilmesi) bile bu konuda yeterli olmadığı ve Allah tarafından bütün indirilenlerin yerine getirilmesi istendiği anlaşılmıştı. Şu halde, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse, onlara hiç bir korku yoktur, onlar mahzûn da olmazlar"* âyetinin mazmûnunun sonucu, بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ

وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ *"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükafatı Rabbının yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Bakara, 2/112) âyetinin içerdiği mânânın aynıdır. Ve nitekim Bakara sûresinin âyeti bu mânâ ile özetlenmiştir.

İkinci olarak gösteriliyor ki, Allah'ın hükümlerinde dünyaya ve ahirete ait iki değer ve bunlar da biri zahirî (açık) ve siyasî, biri de hakikî ve tam mânâsıyla dinî iki manzara vardır ki, birisi اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"muhakkak iman edenler"*, diğeri de مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ *"kim Allah'a inanırsa"* ile ifade edilmiştir. Zahirî ve siyasî görüş açısından İslâm hükmü altında müslüman ve gayri müslim toplanır. Bu yönden zahirî müminlerin, yahudi, hıristiyan ve sâbiîlerden büyük bir farkları yoktur. İslâm siyasetinde her biri mensûb oldukları dinleriyle tanınır, din hürriyetlerine riayet edilir, o dâirede özel varlıkları gözetilir, müslüman olmaları için zorlanmaz, inançlarına karışılmaz, kendi dinleriyle başbaşa bırakılırlar. Din açısından her biri inançlarına göre Tevrat ehli Tevrat'a; İncil ehli incil'e; öbürleri de itikatlarına bırakılır, müslüman da müslümanlığına sevkedilir. Ahkam (hükümler) ve dünyaya ait muameleler açısından ise hepsi لَهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَيْنَا *"Bizim lehimize olan onların da lehine, aleyhimize olan da onların aleyhinedir"* (1) sözünün delaleti üzere hukuk ve görevlerde eşit ve aynı anayasaya tâbi tutulur. Bundan dolayı vazifesine riayet eden bu mümin olmayan kişi, bir mümin gibi veya ondan daha çok dünyaya ait hazzı (nasibi) alabilir. Şu halde İslâm'ın vaad ettiği mutlak saadet yalnız bu yönden değil, ahiret ve akıbet (sonuç) itibariyledir. Çünkü sonunda kendini tamamen kurtaracak, korku ve hüzünden kurtulacak olanlar zâhir (dış)i ve bâtın (içi)ı mükemmel gerçek mümin ve müslüman olanlardır. Ve işte zahire göre eşitlik, hakikat ve akıbete göre farklılık ifade eden bu nokta İslâm hükmü altında bulunan yahudi, hıristiyan ve sâbiîlere dünyada müslümanlarla beraber eşitlik, adalet, hürriyet vaadiyle bir müjdeyi ve görünüşte müslümanlara bir inzar (korkutmay)ı ve gerçek müslümanlara da bir mutlak müjdeyi içine alır. Ve şu halde âyetin birinci kısmı İslâm şeriatının dünyaya ait hükümlerini özetleyen siyasî ve sosyal bir değeri, ikinci مَنْ اٰمَنَ kısmı da tam mânâsıyla dinî hükmü özetleyen mutlak bir değeri göstermekte ve o siyaseti, böyle hakikî bir imanın devam edeceğini göstermektedir. **Bakara** sûresinde İslâm devletinin tamamen kurulmadan önce اَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ *"Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım"* (Bakara, 2/40) emrine uygun olarak yapılan bu vaad ve müjde Mekke'nin fethi ile İslâm devletinin tamamen kurulmasından sonra, bu Mâide sûresi âyetiyle اَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"akitleri yerine getirin"* emrine ekli olarak sözlü ve fiilî olarak tekit ve tesbit edilmiştir. Ve

(1) ez-Zeylaî, Nasbü'r-Râye, IV, 55; el-Mergınânî, el-Hidaye, II, 136.

bu tekit ve kararlaşmadan başka iki âyet arasında esas itibariyle hiçbir fark yoktur. Gerçi Bakara sûresi âyetindeki فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri katında onların mükafatı vardır."* (Bakara, 2/62) kısmı burada zikredilmemiştir. Fakat لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ *"onlara ne bir korku vardır, ne de üzülürler."* bunu gerektirdiğinden öncekindeki açıklamaya dayanarak burada icaz olunması (kısaca anlatılması) ayrı bir mânâ ifade etmez. Bir de orada atf-ı müfred kabilinden وَالصَّابِئِينَ "yâ" ile mansûb ve "nesarâ"dan sonra geldiği halde, burada وَالصَّابِئُونَ "kezâlik" (aynı şekilde) meâlinde atf-ı cümle takdirinde "vâv" ile merfû, "nesârâ"dan önce zikrolunmuştur. Bu da كَافِرِينَ ، كَافِرُونَ gibi bir i'râb farkından ibarettir ki, kelimenin esas mânâsında bir farkı gerektirici değildir. Şu halde "sâbiîn" ne ise "sabiûn" da odur. İkisi de sâbiîler demektir. Bundan nihayet sâbiîlerin yahudi ve hıristiyanlar arasında sebatsız bir halde bulunduklarına veya hıristiyanlarda da bir çeşit sâbiîlik bulunduğuna bir işaret olabilir. Fakat bundan dolayı bu iki cümlenin veya âyetin mânâlarında ve hükümlerinde bir fark da lazım gelmez.

Bu açıklama ve hatırlatmaya sebep şudur:

Kur'ân'ın Fransızca tercemesinde Kazimireski bu i'rab farkı yerine bir nisbet (ölçü) farkı koyarak Bakara sûresi âyetindeki الصَّابِئِينَ çoğulunu "sabeinler= les sabeites" diye ve bu "Mâide" âyetindeki الصَّابِئُونَ çoğulunu da "sabeenler=les sabeens" diye terceme ederek iki âyeti farklı gibi ifade etmiş ve sonra dipnotunda "Sabiîler müteassıb (tutucu) hıristiyanlardır ki bunları yıldızlara tapan ve şu halde müşrik olan sabiînlerle karıştırmamak gerekir." diye bir de hatırlatma yapmıştır. Gerçi ilerde göreceğimiz üzere sâbiîn adı altında biri kitap ehli, biri müşrik iki sınıf bulunduğu da zikredilmiş olduğuna göre, bu hatırlatma pek esassız değilse de bununla sâbiîni sâbiûndan başka göstermek ve âyetlerden her birini, birine tahsis ederek ayırmak ve terceme etmek doğru değildir. Öncekindeki yahudi ve hıristiyanlar ile ikincisindeki yahudi ve hıristiyan da fark aramak doğru olmadığı gibi, sâbiîn ile sâbiûn da öyledir. Nikah, kurban meseleleri gibi fer'i hükümlere göre kitap ehli ve müşrik ayırımının bir hükmü, bir faydası olabilirse de asıl imana davet eden ve imanın şartlarıyla ilgili bulunan bu gibi âyetlerde bu farkın ve bu hatırlatmanın hükmü yoktur. Çünkü kitap ehli olanlar iman edince kabul edilecek de müşrikler iman ederse reddolunacak değildir. Zira "Her kim Allah'a ve ahirete hakikaten iman eder ve samimiyetle çalışırsa onlara korku ve hüzün yoktur" hüküm cümlesi öyle bir genellemedir ki, zikredilen dört sınıftan başka olmak üzere tasavvur olunabilecek dinli, dinsiz, mecusî, zındık ve diğerleri herhangi bir sınıf ve herhangi bir ferdin iman et-

tıkları ve güzel amel yaptıları takdirde aynı hükümde dahil olacaklarını beyan etmiştir. Bununla beraber anılan ayırım büsbütün asılsız olmadığı gibi, iki sınıf yine bir hükümde birleşmiş olmak itibariyle iki âyeti birbirine çarpıştıracak çirkin bir hata da değildir. Nihayet her âyetten bağımsız ve birbirini tekit ve onaylama olmak üzere anlaşılacak olan bir mânâyı iki âyet toplamından müşterek olarak ve tekitsiz anlatmak istemiştir. "Zeyd okursa mesut olur, Amr okursa mesut olur" demekle, "Zeyd ve Amr okurlarsa mesut olurlar, evet Zeyd ve Amr okurlarsa mesut olurlar" demek arasında bir taaruz (zıtlaşma) bulunmadığı gibi hükümde bir fark da yoktur. Fakat Frenkler bakınız bunu nasıl kötüye kullanmışlardır.

Fransızca "Kur'ân Analyse" (tahlil edilmiş Kur'ân) adında bir eser vardır ki, bunda Fransızlar tarafından Kur'ân'ın Kazimireski tercemesi esas alınarak sûreler, âyetler çeşitli ve birçok konulara göre tahlil edilerek ve bölünerek parçalanmış ve altlarına ara sıra müsteşrikler tarafından bir takım notlarda konulmuş ve mukaddimesinde bu kitabı tertipten maksad müslümanlar üzerine memur olacak Fransızlara müslümanları kitaplarıyla kandırabilmeleri için, Kur'ân'ın içeriğini öğretmek ve özellikle Cezayir müslümanları üzerinde Fransız siyasetine bir hizmet etmek olduğu da açıklanmıştır. Bu eserde bu iki âyet "tolerans" yani musamaha konusu altında toplanmış ve altına şöyle bir dipnot eklenerek denilmiştir ki:

"Eski müslüman müctehitleri bu Bakara sûresi âyetini, beşinci sûre olan Mâide âyeti ile neshedilmiş (kaldırılmış) olmasını istiyorlar. Bu ise mezhep tutuculuğunu her ölçünün dışına çıkarmaktır. O birisi, yani Bakara sûresi âyeti, gibi diğer âyet de tolerans hususunda daha yüksek bir ruh ile ispat ediyorlar ki, en az dinî olduğu kadar siyasî bir zat olan Hazreti Muhammed şartların, zamanların, mekanların ve durumların gerekli sonuçlarına uyuyordu. Onun hadisini açıkladıklarını ve anlattıklarını iddia eden ilk müctehidler ise, müminlerin askerî başarılarıyla heyecanlanarak Kur'ân'ın insânî olan verilerini, (mebâdi-i mevhûbesi) ilk verilerini unuttular. Fakat hayli zamandan beri Batı'nın her şeyde kazanmış olduğu üstünlük, İslâm'ın en büyük siyasi mahfillerindeki gururları özel bir şekilde sûkûnete kavuşturdu. Şüphesiz ki diğer imamlar, yani kanun babaları gelecek bu işi tamamlayacaktır..." Böyle demiş ve nihayet: "şimdi Fransa'da yeni bir mezhep kurulmasına girişilmiştir ki, mevcut olan esaslı üç mezhepten daha az ortodoks olmayacaktır" diye bir fıkra da ilave yapılmıştır.

Müslümanları gayret ve ictihad (çalışmay)a sevkeden, fakat müslümanlık

için değil, yeni Fransız mezhebine simsarlık etmek için sevketmek isteyen ve siyasî gayelerle kaynaşan bu sözler Frenk eserleriyle meşgul olan heveskâr (hevesli) ve gafil gençler üzerinde yanlış kanaatlar bırakmış olduğu için, biz burada tefsir açısından biraz daha bahsi uzatmak mecburiyetinde bulunuyoruz.

Önce şunu hatırlatalım ki, ne eski, ne yeni, ne müctehid, ne de müctehid olmayan İslâm bilginleri yanında bu iki âyetten birinin birisiyle veya diğer bir âyetle mensuh olmasını isteyen veya tasavvur eden hiçbir kimse yoktur ve olma ihtimali de yoktur. Birçok yerlerde açıkladığımız üzere bütün müctehid imamlar ve önceki sonraki bütün müslüman âlimler şunda ittifak etmişlerdir ki, iman ve itikad (inanç) meseleleri gibi dinin esaslarında ve verdiği haberlerinde nesih mümkün ve düşünülmüş değildir. Bu noktada İslâm ve Kur'ân, kendinden öncesini neshedici değil, tasdik edici, teyit edici ve düzelticidir. Evet, nesih de bir gerçek, bir kanundur. Neshi inkâr etmek, yaratılışdaki değişimleri inkâr etmek veya âlemde değişimlerin kanunsuzluğunu iddia etmek gibi bir bilgisizlikten başka bir şey değildir. Neshi inkâr etmek isteyenler şunu düşünmelidir ki, eğer Allah Teâlâ'nın yaratma ve emrinde bir nesih kanunu olmasaydı âlemde ne bir değişme olur, ne de akidlerde, anlaşmalarda ve konmuş kanunlarda insanlar arası feshetme ve ilka (kaldırma) muamelelerine imkan bulunurdu. Fakat şunu da bilmeli ki neshin konusu, ilgilendiği şey, ancak zaman ve mekanın değişmesi, durumların ve menfaatlerin farklılığı ile ilgili olan fer'î hükümler olabilir. Geçmiş dinlerde ve İslâm'ın başlangıcında mensuh olduğu açıklanan hükümler de hep bu cümleden olanlardır. Yoksa ezeli hakikatlarda ameli değil, yalnız ilmi istenen ve hatta zamanla ilgili olan doğru haberlerde de nesih olamaz. Her zaman hak ve sabit olan din ve iman esasları, bütün Allah'dan gönderilmiş dinlerde aynı olmak üzere saklanır, muhafaza edilir. Gerek bilgisizlikten ve gerek şeytanlıktan doğmuş olarak tahrif sûretiyle girmiş olan batıl inançlar ve fâsid fikirler ise, esasta olsun, füru'da olsun daima red ve iptal edilir. Bahis konumuz olan iki âyet ise fürûattan değil, en yüksek iman esaslarındandır. مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse, işte bunlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar."* düsturu, bir ezelî gerçektir. Ve bunu kabül ve tatbik etmeyen hiçbir din, hak din değildir. Muhammed Aleyhisselâm'ın tebliğ ettiği bu gerçek, Musa'nın da, İsa'nın da ve bütün peygamberlerin de tebliğ ettikleri bir hakikattır. Gerek geçmiş ümmetlerde ve gerek şimdiki ümmetlerde hakikî müminler bu esasa uymuş olanlardır. Gerçekten müslüman ve sonunda da mesud olacak olanlar bunlardır. yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiîler bu gerçeğe ciddî olarak iman ile

uymadıkları ve bunu tatbik etmedikleri andan itibaren kâfir olmuşlardır ve bütün münafıklar da böyledir. Aynı şekilde buna imanı olup da tatbik etmeyen fâsıklar da korku ve hüzünden kat'î şekilde uzak kalamayacaklardır. Bundan sonra her kim bu gerçeğe ciddî olarak iman eder, sonuna kadar bağlanırsa, hiç şüphesiz hakikî mümin olur. Geçmişteki bütün kötülükleri silinir, o mesutlar zümresine girer. Şu halde en yüksek iman esaslarından bulunan böyle hakikatler nesih konusundan muhakkak hariçtir. Ve bunlarda mensuhluğu söyleyen veya arzu eden müslüman düşünülemez. Eski yeni bütün İslâm âlimleri bu noktada ittifak ettikleri halde Frenklerin "Eski müslüman müctehidleri birinci âyetin bu âyet ile neshedilmiş olmasını istiyorlar." sözü açık bir yalan ve açıktan açığa bir iftiradır. Ve bütün esası böyle bir iftiradan ibaret olan diğer sözlerin durumu da bundan bellidir. Hem de bu iftira, kasıtlı değilse, pek cahilcedir. Çünkü nesih, nefy ve isbat (olumluluk ve olumsuzluk) ile zıtlaşan iki kanunun önce gelenine sonra geleniyle son veren bir değiştirme beyanıdır. Bu âyetler ise sayılan sınıflar, bu cümleden olarak "sâbiin" ve "sâbiûn", gerek birbirinin aynı olsun ve gerek Kazımireski'nin zannettiği gibi farklı bulunsun, hükme gelince ikisinde de birbirinin aynı olan مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ hükmünden ibarettir. Burada nesih mümkün farzedilse bile ortada iki hüküm yoktur ki nesihten bahsedilsin. Ne, neyi neshedecek? مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ yine مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ ile mi neshedilmiş olacak? Şu halde bu şekilde bir nesih iftirasına kalkışmak, aynı zamanda bir bilgisizlik ilan etmektir. Fakat bunu yapan müslüman müctehidleri değil, onlara hücum etmek için iftiradan başka çare bulamayan ve yeni Fransız mezhebine davete çalışan o Frenk doktorlarının kendileri olmuştur. Bu ise siyaset tutuculuğunu her ölçünün dışına çıkarmaktır. Batının son zamanlardaki ihtilal üstünlüğüyle coşarak gururlarını ilan edenlerin, مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا gibi ilâhî prensiplere sarılan ve haktan başka bir şey düşünmeyen ilk müslüman müctehidlerini, "müminlerin zaferleriyle coşmuş olarak insanî prensipleri unuttular" diye kendilerine kıyas ederek insanlık dışı bir duygu ile tasavvur etmeleri de garip bir iftiradır. Müminlerin zaferleriyle coşmuş olmak insanlığı unutmak ise, mümin olmayanların üstünlükleriyle gururlanmak da insanî bir şey olmayacaktır.

İkincisi, Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî hükümleri mabudluğu tebliğ ederken âleme en yüksek bir siyaset dersi öğretmiş olduğu ve şartların, zamanların, zeminlerin ve durumların gereğine uygun amelî hükümleri de tebliğ ve icra bu-yurduğu şüphesizdir. Ve zaten nesih meseleleri de bu gibi hükümlerdedir. Bu da İslâm dininin her zaman ve mekanda herkes için prensipler koyan bir

hak din olması sebeplerinden biridir. Fakat bu gibi değişen hükümler fer'îdir. Bunların başında usûl (esaslar) denilen sabit hükümler vardır. Ve bunların ikisi de hak kanundur. Bu şekildedir ki İslâm dini hem koruma, hem değişme kanununu içerir. Neshi inkâr edenler, dini yalnız bir koruma kanunu olmak üzere düşünürler. Ve bunun için değişme ve inkılâb noktalarında dinsiz kalırlar. Din ile siyasetin birleşmiyeceğini sanırlar. Dini inkâr edenler de koruma kanununu ve sabit hükümleri inkâr ederler. Her açıdan nesih ve değişim içinde yürümek ve sabit bir hak fikir duymamak isterler. Halbuki En'âm sûresinde geleceği üzere âlemin cereyanı ve özellikle beşer hayatı فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ *"Sizin için bir kalış süresi ve kalacak bir yer vardır."* (En'âm, 6/98) hükmü gereğince, bir taraftan istikra (kalma) ve koruma, bir taraftan bırakma ve değişme nizamları içinde yürür. Bunların biri illet ve sebebin bâki kalmasıyla sebat ve devama; biri de gelişme ve ıstıfa (seçim) ile olgunlaşmaya bakıcıdır. Bunun için koruma kanununa dayanmayan din, din değildir. Değişim kanununu ihtiva etmeyen din de, kamil ve genel değildir. Ve İslâm dini her ikisini içine alır. Ve şüphe yok ki koruma ve sabit kalma aslın, değişime ve inkılâb fer'in vasfıdır. İnanacağım, iman ve itikad edeceğim, dayanacağım prensip, herhalde sabit olmalıdır. Çeşitli zaman ve mekanda, çeşitli şartlar ve durumlar altındaki değişmelerine göre icra ve tatbik edeceğim ölçüler de değişimi mümkün şeyler olmalıdır. Şu halde şunu asla unutmamak gerekir ki, Muhammedî siyaset dinde ve hakkın hükümlerinde hakim değil, din ve hakkın hükümleri Muhammedî siyasetle beraber bütün Muhammedî varlıkta hakimdir. Bunun için Hz. Muhammed dinî olduğu kadar politik değil, siyasetiyle, hayatıyla ve bütün varlık ve insanlığıyla Hakkın emrine bakışını çevirmiş dinî bir zat, bir Allah elçisi idi. Şartların gereğine uygun hükümlerle hareket ettiği zamanlarda da o, şartlara ve çevreye değil, onları ona emreden Allah Teâlâ'nın emirlerine ve sabit (değişmez) hükümlerine uyuyordu ki, bahis konumuz olan iki âyet de işte bu değişmez hükümlerden ve bu esaslardan umuma karşı Allah'a iman ve uyma gereğini haber veren مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ hükmünde şartların ve durumların gereklerine uyma yönünü isbat edecek hiçbir delalet yoktur. Tersine yalnız hakka ittiba ve sayılan sınıflara karşı koyma vardır. "Kur'ân Analyse" yazarları bu âyetleri parçalamayıp da Kur'ân'daki tertiplerine göre alt ve üstleriyle göstermiş olsalardı, belki bu kadar saptırıcı sözler söylemeye cesaret edemezlerdi. Bu cümleden olarak bu âyetin üstündeki iki âyet o kadar açık bir şekilde isbat eder ki, Peygamber bu âyetleri çevresindeki insanların pek çok muhalefet ve karşı çıkmalarına rağmen yalnız Allah'ın emrine ittiba ve sırf Allah'ın korumasına dayanarak tebliğ etmiştir. Gerek Bakara

sûresi âyetinin üst tarafı okunur ve gerek يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَاءَ "*Ey inananlar, sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın*" (Mâide, 5/57) âyetinden buraya kadar gelen ve daha gelecek olan âyetlere dikkat edilirse Kur'ân'ın bunlara ne güzel cevaplar vermiş ve ne açık irşadlarda bulunmuş olduğu görülür. (Bak. Bakara, 2/42; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/59, 62, 63, 64)

Bununla beraber biz bu satırları haksız yere İslâm aleyhine çalışan Fransızlara karşı değil; İslâm için hakkıyla çalışmayan, Allah'ını, Peygamber'ini dinini, diyanetini, Kitabını, ahiretini unutup vazifesini yapmayan, kendinden geçmiş, bilgisizlik ve düşüklük içinde şeytanlara kul olmak vaziyetine düşmüş müslüman kalıntılarına sonlarını göstermek için yazıyoruz. Anlaşıldı ki Allah Teâlâ Kur'ân'ında zahirî (görünürde) müminleri, yahudi ve hıristiyan, sâbiîn gibi karşıtlarıyla bir ölçüde saymış ve kesin vaadini Allah'a ve ahirete gerçekten iman edip güzel amel işleyen hakikî müminlere tahsis etmiştir. Batı ve doğu değişir, bu kanun değişmez. Demek iş, mümin görünmekte değil, kâmil mümin olmakta ve bu iman ile çalışıp son zaferi kazanmaktadır. İman ve İslâm hiç bir zaman mağlub olmaz, burhan (delil) onundur. Fakat eksik ve fasık müminlerdir ki ona mağlubiyet lekesi sürerler.

Şimdi bu tartışmaya sebep olan "sâbiîn" kelimesine gelelim:

"es- SÂBİÎN" الصَّابِئُونَ ، الصَّابِئِينَ : Kırâetlerin çoğunda "hemze" ile (yukarda yazıldığı gibi), Nâfi ve Ebu Ca'fer kırâetlerinde de "hemze"siz الصَّابُونَ ، الصَّابِينَ "es-sâbîn", "es-sâbûn" okunur ki bunda ya "hemze"nin "yâ"ye kalbi (dönüştürülmesi) ile veya aslında "hemze"siz olarak "sâbî"nin çoğulu olmak üzere iki vecih (şekil) düşünülmüştür.

Arapça hemze ile قَارِئٌ vezninde صَابِئٌ meşhur bir dinden diğer bir dine çıkana denilir. "Kâmus"ta der ki, صَبَاَ يَصْبَاُ ، صَبَاً وَصُبُوًا "dininden başka bir dine çıktı" صَبَاَتِ النُّجُومُ "yıldızlar doğuş yerinden çıktı" demektir.(1) İbnü Esir de "Minhâc"ında der ki: Bir kimse dininden başka bir dine çıktığı zaman صَبَاَ فُلَانٌ denilir.(2) Kureyş, İslâm dinine girenlere مَصْبُوٌّ yerinde "masbû", müslümanlara "subat" derlerdi ki "kâdî, kudât" gibi "sâbi "nin çoğuludur. "Sâbi'" ise gençlik, cahillik sevdasıyla bir şeye meyletmek ve sevmek mânâsına "sabv = الصَّبْوُ " ve "sabve= الصَّبْوَةُ "den ism-i fâildir ki "hevâî" ve "aşüfte" demek gibidir. Bundan başka "sâbiîn" in muhaffefi de olur. Fahruddin er-Râzî demiştir ki, "Hemze ile kırâet (okumak), mânâyı açıklamaya daha yakındır. Çünkü ilim ehli هُوَ الْخَارِجُ مِنْ

(1) Âsım Efendi, Kamus terc. I, 61.
(2) İbnü'l-Esîr, Garîbü'l-Hadîs, III, 10.

دِينٍ اِلَى دِينٍ اٰخَرَ *'O, dinden, diğer dine çıkandır' demişlerdir"*[1]. Ebu Hayyân'ın ifadesine göre de هُوَالْخَارِجُ مِنْ دِينٍ مَشْهُورٍ اِلٰى دِينٍ اٰخَرَ *"o, meşhur bir dinden, diğer dine çıkandır"*[2]. İşte bu mânâ, kelimenin tam Arapça olan mânâsıdır. Tam Arapça olan bu mânâya göre "sâbiîn" ve "sâbiûn", "İslâm, Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden hariç olanlar" mânâsına bir genellemeyi ifade etmiş olur ki, "müminler, yahudiler, hıristiyanlar ve diğerleri" demek gibidir.

Sonra, sâbie, sâbiîn, sâbiûn veya sâbîn ve sâbûn, eski bir din veya özel mez-hebe mensup olan bir gruba, bir millete isim olarak söylenir ki, bu mânâca kelimenin aslı Arapça olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Arapça olduğuna göre zikredilen "sâbî" mânâlarının birinden alınmıştır. Arapça olmayıp Süryâni gibi diğer bir dilden alınmış olduğuna göre ise aslı sâbidir. Şit Aleyhisselâm'ın ikinci oğlu veya İdris Aleyhisselâm'ın oğlu olduğu iddia edilmiştir. Bu ihtilafın özetine göre anlaşılıyor ki bunlar kendilerine sâbiy demişlerdir. Arap da gerek bunlara ve gerek benzerlerine sapık veya "yıldıza tapan" mânâsına sâbiî veya sâbî demişlerdir.

Bunlar kimlerdir? Ve bu nasıl bir mezhep veya dindir? "Kâmus"ta: "Sâbiûn Nûh Aleyhisselâm'ın dini üzere bulunduklarını zannederler ve kıbleleri gündüzün yarısı sırasında kuzey rüzgarının estiği yerdir" diyor.[3] "Tehzib" de ise: "Sâbiûn bir kavimdir ki, dinleri Hıristiyan dinine benzer. Ancak kıbleleri güney rüzgarının estiği yerdir. Ve Nûh Aleyhisselâm'ın dininde olduklarını söylerler".[4] deniliyor. Tefsircilerin açıklamalarının özetine göre bunlar, yahudi ile hıristiyan veya yahudi ile mecûsî veya hıristiyan ile mecûsî dinleri arasında bir gruptur ki, hem kitap ehli denebilecek yönleri veya sınıfı, hem de müşrik veya putperest denecek yönleri veya sınıfı vardır. Dinlerinin aslının, İdris veya Nuh Peygamberlerin dini olduğu da söylenmiş; esasında meleklere veya yıldızlara taptıkları ve puta tapıcılar oldukları da söylenmiştir. Anlaşılıyor ki sâbiîlik esas itibariyle Allah'dan gönderilmiş olması düşünülen ve fakat zamanın geçmesiyle felsefî ve siyasî etkiler altında birçok sapmalar ve değişmelere maruz olarak bir gizlilik veya batınîlik kazanmış eski bir mezhebdir. Ve en az bunları ilk sâbiîler ve son sâbiîler olmak üzere düşünerek, yerine göre aralarındaki müşterek ve farklı yönleri bulunabilecektir. Tarihî bakış açısından ilk sâbiîler; Hind'de ve eski Mısırlılarda, Süryânîler ve Gıldânîlerde az çok bir fark ile devam etmiş bir mezhebtir. Ve bununla beraber bu mezhebi en çok temsil edenler Süryânî ve

(1) el-Fahrü'r-Râzî, a.g.e., III, 111.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., I, 239.
(3) Asım Efendi, Kamus terc. I, 62.
(4) Nevevî, Tehzib, I/2, 291.

Gıldânîlerdir. Eski Yunan ve Rum dinleri de bunların bir yansımasıdır. Son sâbiîler de İsrailoğulları, İran, Yunan, Roma ve diğerleri gibi çeşitli kültür ve medeniyetler altında kalmış olan Süryânî ve Gıldânî kalıntılarıdır ki, bunlardan geri kalanları el-Cezire ve Musul taraflarındaki Nabatîler olmuştur. Abbasiler devrinide Yunan eserlerini Arapça'ya terceme eden Sâbit b. Kurre gibi filozof ve mütercimler bunlardan idi. عُيُونُ الأنبَا فِى طَبَقَاتِ الأطبَّا da: "Ebu'l- Hasen Sâbit b. Kurre el- Harrânî, Harran'da oturan sâbi'eden idi. Mezhebiyle ilgili vergiler, farzlar ve sünnetlere dair; ölülerin kefenlenmesi ve defnedilmesine, inançlarına, temizlik ve pisliğe dair risaleleri vardır. Oğlu Sinan b. Sâbit, Hürmüs'ün "Nevâmis"ini Arapçaya çevirmiştir. Ve deniliyor ki, "sâbiûn"un nisbeti «صاب» (sâb) adır. Bu da İdris aleyhisselâmın oğlu «طا ط» (Tât) dır diye zikredilmiştir.

Şihâbuddin Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî "Mesâlikü'l- Ebsâr" ında[1] ve Ebu'l-Fidâ Tarihi'nde, Ebu'l-İsâ el-Mağribi'nin kitabında nakledildiğine göre, "Süryân ümmeti, ümmetlerin ilkidir. Ve bunların milletleri sâbiîn milletidir. Bunlar dinlerini Şit ve İdris Peygamberlerden aldıklarını söylerler. Şit'e yakıştırdıkları bir kitapları vardır, buna "Suhuf-i Şit" (Şit'in sayfaları) derler. Bunda kerem (cömertlik), şecaat, doğruluk, yakına taraftarlık gibi ahlâki güzellikler ve iyilikler zikredilmiş ve emredilmiş, kötülükler zikrolunup bunlardan çekinilmesi emrolunmuştur. Sâbiîlerin bir takım ibadetleri de vardır. Bu cümleden olarak yedi vakit namazları vardır ki beş vakti müslümanlarınkine uyar. Altıncısı kuşluk, yedincisi de gecenin tam altıncı saatindedir. Namazları niyet ve bir de başka bir şey karıştırılmamak itibariyle müslüman namazına benzer. Rükûsuz ve secdesiz cenaze namazları da vardır. Otuz veya yirmidokuz gün oruç da tutarlar. Oruç ve fıtırlarında hilale riayet ederlerdi. O şekilde ki fıtırlarında güneş, hamel (kuzu) burcuna girmiş bulunurdu ve gecenin son dörtte birinden güneşin kursu (yüzü) batıncaya kadar oruç tutarlardı ve hamse-i mütehayyire (beş şaşkın) denilen yıldızların şerefli evlerine inişlerinde bir takım bayramları vardır. Ve hamse-i mütehayyire (beş şaşkın), Zühal (Satürn), Müşteri (Jupiter), Mirrih (Merih), Zühre (Venüs), Utarit (Merkür) tir. Mekke'nin Beyti (Kâ'be)ne de hürmet ederler. Fakat Harran üzerinde bir yerleri vardır ki oraya haccederler ve Mısır ehramlarına da hürmet ederler. Ve bunların biri Şit b. Âdem'in kabri, diğer biri Uhnuh'un (İdris'in) kabri, biri de nisbet olundukları Sabi b. İdris'in kabri olduğu kanaatindedirler. Ve güneşin şeref burcuna giriş gününe hürmet ederler. İbnü Hazım demiştir ki, sâbîlerin mensub oldukları din, dinlerin en eskisi ve bir zamana kadar dünyada galip olanıdır. Nihayet birtakım

(1) Ayasofya kütüphanesinde 3435 numarada ansiklopedi gibi büyük bir eserdir. (Müellif)

dinde olmayan yeni icatlar ortaya çıkardılar ve bunun üzerine Cenâb-ı Allah bunlara Hz. İbrahim'i gönderdi".

Şehristânî "el-Milel ve'n- Nihal"inde[1] dinler tarihi açısından der ki: İbrahim Aleyhisselâm zamanında bütün insan grupları iki sınıfa dönüşmüş bulunuyordu: Sâbie, Hunefa. Sâbie, biz Allah'ı tanımada; Allah'a itaati, emirlerini ve hükümlerini tanımakta bir aracıya muhtacız. Fakat o aracının ruhânî olması gerekir. Çünkü ruhânîler mukaddes, temiz ve Rablerin Rabbine yakındırlar. Cismânîler ise bizim gibi yerler, içerler ve bizim gibi beşere itaat ederseniz zararda kalırsınız derlerdi. Hunefa (hanifler) de biz beşer; bilgi ve itaatde beşer cinsinden bir aracıya muhtacız. Bir beşer ki temizlik ve masumlukta, teyid (doğrulama) ve hikmette derecesi, mücerred (soyut) ruhaniyetten daha yüksek olsun. Beşer olması durumuyla bize benzeyen, ruhaniyeti yönüyle bizden üstün bulunsun da ruhaniyeti tarafıyla vahy olsun, beşeriyeti tarafıyla da insan türüne telkin etsin. Derlerdi ki, Kur'ân'da: قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ اِلاَّ بَشَرًا رَسُولاً *"De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece elçi olan bir insan değil miyim?"* (İsrâ', 17/93), قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى اِلَيَّ *"De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım, bana vahyolunuyor"* (Kehf- 18/110) âyetleri bu mânâya işarettir. Fakat yalnız ruhânî elçiyi benimsemek isteyen sâbie, sırf ruhâniyette sıkışıp kalmaya, doğrudan doğruya kendi zatlarına yakınlaşarak onlardan bizzat (aracısız) almalarda bulunmaya da çare bulamadılar. Böylece bir kısmı tuttular rûhanilerin heykellerine sığınarak bunlardan yardım dilenmeye kalktılar ki, bu heykeller yedi gezegen ve bazı sâbitlerdir. Bu şekilde Rum sâbiesinin sığınağı gezegenler, Hind sâbiesinin sığınağı da sâbitler oldu. Bir çoğu da heykellerden şahıslara; yani o yıldızların Rum'da tabiatları, Hind'de seçkinleri dikkat nazarına alınarak görünüş şekillerine göre yapılan müşahhas (somut) resimlerine tenezzül ettiler. Mücerret (soyut) ruhâniyet tutuculuğu böyle tersine dönüp, ruh sahibi olan beşerin kendini unutarak ruhsuz cisimler önünde boyun eğmesine dönüştü ve bu ruhâniyetin temsili sayıldı. Bunlar düşünemiyorlardı ki, bu temsillerin, dolaylı olarak delalet ettiği, mücerret (soyut) rûhâniyet değil, nihayet beşerî rûhâniyetin bir temsili oluyordu. Fark edemiyorlardı ki bu temsiller, yıldızlardan ve onların rûhânilerinden önce bir beşerî ruhun yanlış tasavvurlarını, meyletmelerini ve sapıklıklarını ifade ederler. İşte bunlardan ashâb-ı heyâkil (heykelciler) denilen önceki grup "yıldızlara tapanlar", ashâb-ı eşhas (şahıscılar) denilen ikinci grup da "puta tapanlar" dır. İbrahim Aleyhisselâm her iki fırkayı, sözlü ve fiilî olarak kırmak suretiyle kolaylık ve müsamaha ile bir büyük millet ve büyük şeriat olan ve kıymetli din ve

(1) Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, II, 6 vd.

doğru yol bulunan "hanif"liği yerleştirdi ve yaydı. Onun oğullarından olan peygamberlerin hepsi de bunu yerleştirip sağlamlaştırıyorlardı. Özellikle şeriatımızın sahibi Muhammed Mustafa (s.a.v) bu yerleştirmede en sona ve en yüksek maksada erişti. Burada en dikkate şâyân olan nokta şudur ki, tevhid, hanifliğin esaslarının en özelidir. Bunun için Kur'ân'da anıldığı her yerde haniflik, şirki reddetmeye yakın olarak zikredilmiştir. مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyan idi, dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi"* (Âl-i İmran, 3/67); حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ *"Allah'a ortak koşmadan, hâlis olarak Allah'ı birleyenlerden olun"* (Hacc, 22/31).

Sâbiîlik ilk zamanda yalnız heva ve hayvaniyetleri, kişisel baskıları ve hissî temayülleri peşinde koşan Haşişiyye, Tabiiyye ve Dehriyye'nin ruhî sefaletlerini görerek insanlık ve azimlikten tiksinip bir takım sınırlar ve aklî hükümler kabul etmiş ve bunun esaslarını vahy ile teyid edilmiş kanunlardan almakla beraber görüşlerini aklî soyutlar (mücerredler)a tahsis etmişler ve aradıklarını yerde ve insanlıkta değil, gökte ve gök cisimlerinde bulmak istemiş bir mezhep dini gibi ortaya çıkmıştır ki, bunlar Âzimûn ve Hürmüs'ü ilk muallim (öğretmen) kabul eden ilk sâbiedirler. Şehristânî burada genel sâbieyi anlatmak için, felsefe tarihine göre şöyle bir özet bölüm yaparak ve son sâbi'e felsefelerini inceleyip tartışarak der ki: İnsanların bir kısmı ne mahsûs (hissedilen)u, ne de makul (düşünülen şey)u kabul etmezler, bunlar Sofestâiyyedir. Bir kısmı hissedileni kabul eder, düşünüleni kabullenmez, bunlar Tabiiyyedir. Bir kısmı hissedileni de, düşünüleni de kabul eder, cezaları ve hükümleri kabul etmezler. Bunlar Dehrî filozoflardır. Bir kısmı hissedileni, düşünüleni, cezaları ve hükümleri de kabul eder, Allah'dan gönderilen bir şeriât ve İslâm'ı kabul etmezler, bunlar Sâbiedirler. Bir kısmı, bunların hepsini, bir çeşit şeriat ve İslâm'ı da kabul eder. Fakat Peygamberimiz'in (s.a.v) şeriatini kabul etmezler, bunlar yahudi ve hıristiyandırlar. Bir kısmı da hepsini kabul eder, bunlar da müslümandırlar. Sâbie, Sofestâiyye, Tabiiyye ve Dehrî filozoflar gibi dinsizlere karşı olan bütün din sahipleri içinde ilk mücadele Haniflere karşı olur. Sâbie ve Hanifler: İşte bütün dinlerin bizzat karşı karşıya olan iki aslî şubesi. Sabve, başlangıçtan beri devamlı olarak Haniflik karşıtıdır. Sâbie, din ararken, hak yoldan saptıkları ve peygamberlerin doğru izinden ayrıldıkları içindir ki Sâbie adını almışlardı. Fakat kendileri, aşk ve arzu mânâsıyla, "sabve, insanların kaydından uzaklaşmaktır" derler. Çünkü Hanifler mezhebi beşerî peygamberlik ile cismânî beşere taraftarlık esası üzerinde yürüdüğü gibi, Sâbie mezhebi de cismânî beşerliği düşük görmekle rûhanilere taraftarlık esası üzerinde yürür. Ve bunun

için sâbie insanların, beşer olan bir peygambere uymak ve ittiba etmekle doğrudan doğruya Allah'a ibadet etmesini doğru bir iş değil, insanların şartı gibi göstererek beşer dışından Allah'a yaklaşmak için aracılar ve münanesebetler arar. Ve bunu önce yalnız ruhâniyette arar. Ve kendilerini sırf rûhânî olabileceklerini sanarak cisimliği ezmek, cisim olan beşerlikten mutlaka ilgiyi kesmek isterler. Ve bu şekilde, sâbie, mezheplerinin iktisab (kazanma) olduğunu iddia ederler, yaradılış hududundan hariç bir iktisab(kazanç)a davet ederler. Bunlara karşı Hanifler de mezheplerinin fıtrat (yaratılış) olduğunu söyler ve fıtrata davet ederler. Ha-niflere göre mahsus (hissedilen) ve makul (düşünülen), cismânî ve rûhânî ikisinin de özel kıymetleri vardır. Fakat bu kıymetler hiç birinde mutlak değil, izafî (değişken) dir. Bir makul, gözle görülen şeyler içinde misali bulununcaya kadar hayal ve kuruntudur. Bir mahsus (hissedilen şey) de, düşünülende misali bulunmadıkça, mahsus (gözle görülen) değil, bir yok olan serabdır. Hakkın zatı, ne sırf makul (akla uygunluk), ne de sırf mahsus (gözle görülen) dur. Ne mahsus (görülen) tamamen makule dönüştürülür, ne de makul tamamen mehsusa dönüştürülür. Her ikisi de birbirini karşılıklı olarak temsil etmek üzere hakka dönüştürülür. Aynı şekilde mutlak etki, ne sırf ruhâniyete mahsustur, ne de sırf cismaniyete; cisim ruhtan etkilendiği gibi, ruh da cisimden etkilenir. Ruh ile cisim arasında karşılıklı bir etki ve etkilenme vardır. Hak parıltısı bu ikisinin arasında bulunur. Hakikî fail (yapıcı), ne ruh, ne cisimdir. Ne ruh cismin eseri, ne de cisim ruhun eseridir. İkisi de Allah'ın eseri ve Allah'ın delilleridir. Allah yalnız maddesiz olanların değil, maddenin ve maddeden olanların da yaratıcısı ve yapıcısıdır. Aynı şekilde hayır (iyilik) ve kemal (olgunluk), fazilet ve selâmet yalnız ruhâniyete mahsus değildir. Şer (kötülük) ve noksanlık, fesatlık ve rezillik ruhâniyette de vardır. Öyle olmasaydı rûhâniyetin derecelerinde ihtilaf olunmaz ve meleklik karşılığında şeytanlık olmazdı. Cisim olma, aslına ve yaratılışına göre şerrin başlangıcı değildir. Cisimlikte öyle faziletler vardır ki onlar ruhânilerde bulunamaz. Şu halde rûhâniyeti ve cisimliği içine alan beşer türünde hak delilleri ve Allah'a yakınlık mücerred (soyut) rûhaniyyetten daha fazladır. Beşer türü mücerred rûhânide‌n -belki- daha faziletli ve daha mükemmeldir. Hatta beşer, meleğin emrinde değil, melek beşerin emrindedir. Beşerin Allah'a yaklaşması için soyut rûhâniyetin aracılığı zaruri değildir. Allah'dan insanlara ve insanlardan Allah'a doğru bir yol vardır. Yaratma Allah'a ait olduğu gibi, emir de Allah'ındır. Hudûd (hadler = cezalar) ve hükümler de Allah'ındır. Allah'ın tayin ettiği, Allah'ın inzal ettiği (indirdiği) dir. Beşer ne sınırsız, ne mühmel (terkedilmiş) dir, ne de yaratılışın müsait olmadığı sınırları kazanabilir. Ya-

tatılışı bozmaya çalışmamalı ve cesedi hakir görüp ezmeye uğraşmamalıdır. Fakat Sâbie bu noktada orta yoldan çıkmış, "hakka yaklaşmak yalnız ruhâniyettedir" zannıyla hissedilen (mahsus)i makul (akla uygun olan)a, cismânîyi rûhâniye dönüştürmeye, insandan melek yapmaya kalkışmış; kolaylığı zorluğa, hoşgörüyü baskıya, tecerrüd (sıyrılma)ü toplanmaya, bağlanmayı ayrılmaya tercih etmeye çalışmış ve buna göre rûhaniyet tutuculuğu etrafında dolaşmak isterken ruhânî olmayan cisimlerden yardım istemeye kadar inmiş; birlik ve tecerrüd (yalnızlaşma) ararken çokluk ve şirk içinde kalmıştır. Bunun için ilk Sâbie de Haniflerden bazı esaslar alarak ruhâniyet ashabı, yahut meleklere tapanlar olmak üzere başlamış; heykel ashabı yahut yıldızlara tapanlar; eşhas ashabı yahut puta tapanlar olmakta karar etmiş ve bu iki gruptan her biri de, biri Hızbâniyye, biri de Hıribbâniyye adıyla iki esas mezhebe ayrılmıştır.

Ashâb-ı ruhâniyyat (Ruhâniyyât ashâbı): Ruh bir cevher (öz), fetha ile "ravh" da onun özel durumudur. Buna göre "rûhâniyet" ve "ravhâniyet" diye iki deyim (tabir) vardır. Bunların mezhebi şudur: Âlemin hakîm (hikmet sahibi) ve hudûs (sonradan olma) kusurlarından uzak bir yapıcısı, yaratıcısı vardır. Ve bizim görevimiz, onun yüksek huzuruna erişmekten aciz olduğumuzu bilmektir. Ona ancak yanında yakınları (mukarrabîn'i) olan aracıları vasıtasıyla yakınlaşılır. Bunlar ise öz olarak (cevheren), fiil olarak ve hâl olarak temiz ve mukaddes olan ruhânîlerdir. Cevher (öz) açısından ruhâniler, cismânî maddelerden mukaddes, cesede ait güçlerden uzak, mekana ait hareket ve zamanla ilgili değişmelerden münezzeh (kusursuz)dirler. Yaratılışları temizlik, fıtratları Allah'ı büyükleme ve yüceltme üzerinedir. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ *"Allah'ın buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler"* (Tahrim, 66/6) dirler. Bizi buna ilk muallimimiz (hocamız) Azimun ve Hürmüs irşad ettiler. Biz bunlara yaklaşırız ve bunlara tevekkül eder dayanırız. Bizim Rablerimiz, ilâhlarımız, Allah katında aracılarımız, şefaatçılarımız bunlardır. Allah da rablerin rabbi ve ilâhların ilâhıdır. Şu halde bizim görevimiz nefislerimizi tabiata ait şehvetlerin kirlerinden temizlemek ve ahlâkımızı şehvet ve gazap kuvvetlerinin ilgilerinden ayıklamaktır ki, bu sayede bizimle rûhâniler arasında bir ilgi hâsıl olsun da onlardan ihtiyaç duyduğumuz şeyleri istiyelim ve durumlarımızı kendilerine sunalım ve bütün işlerimizde onlara âşık ve sabî (sevgili) olalım ki, onlar da bizi ve kendilerini yaratana ve rızık verene şefaat etsinler. Bu temizleme ve süsleme ise ancak bizim çalışmamızla ve kendimize hakim olmamızla, nefislerimizi şehvet kötülüklerinden keserek rûhâniyet yönünden yardım istememizle olur. Yardım dilemek de dualarla, namazlarla, bol sadaka vermekle, yiyecek ve

içeceklerden kendimizi tutmak, kurban kesmek, buhurlarla, tütsülerle tütsülenmek ve büyüklere saygı ile dua ve niyazdır. Bu şekilde nefislerimizde aracısız bir yardım dileme yeteneği meydana gelir ki, o zaman biz de tıpkı vahy aldığını iddia edenlerin hükmünü kazanırız. Ve hatta sırf rûhânî olur, ilâhlar sırasına geçeriz. Peygamberler bizim türde emsalimiz, surette şekillerimiz, maddede ortaklarımızdırlar. Yediğimizden yerler içtiğimizden içerler, şekilde bize benzerler, biz onlara niçin itaat edelim, derler. Kur'ân'da وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ *"Eğer sizin gibi bir insana itaat ederseniz, o takdirde siz, mutlaka ziyana uğrayanlarsınız"* (Mümimûn, 23/34) âyeti, bunların bu sözlerini söylemektedir.

Fiil açısından rûhânîler, yaratma ve icatta, işleri bir halden bir hale çevirmede ve yaratıkları bir başlangıçta olgunluğa yönetmede aracı etkendirler. Kudsî hazreti ilâhtan kuvvet dilenir ve düşkün varlıklara feyz yayarlar. Ve bunların sıraya konulmuş dereceleri vardır.

Birinci olarak, yıldızları idare eden, bu cümleden olarak gezegen yıldızları yörüngelerinde tedbir ve idare eden rûhânîler vardır ki, yedi gezegen yıldızları bunların heykelleridir. Her rûhânînin bir özel heykeli ve her heykelin bir felek (yörünges)i vardır. Ve o rûhâninin o heykele nisbeti, ruhun cesede nisbeti gibidir. O, o heykelin rabbi, idarecisi ve müdürüdür. Sâbiîler, o rûhânilere ilâhlar, heykellere de rabler derler. Bununla birlikte çoğunlukla heykellere babalar, unsurlara anneler ismini vermişlerdir. Rûhânîlerin fiil ve tesiri, o uydu heykellerde ve unsurlarda birtakım değişiklikler meydana getirecek şekilde özel bir miktarda tahrik etmektir. Bundan bileşiklerin terkipleri ve anlaşmaları hasıl olur da buna uyarak cismanî kuvvetler gelir. Ve bu cismanî kuvvetler üzerine de, bitki ve hayvan türlerinde olduğu gibi, rûhânîlerin nefisleri biner ve bu etkiler, bazan bir küllî rûhânîden küllî olarak ve bazan cüz'î rûhânîden cüz'î olarak sâdır olur. Mesela yağmur cinsiyle beraber bir melek, her bir damlasıyla de bir melek vardır.

İkinci olarak, gökle yer arasındaki boşlukta ortaya çıkan ulvî eserlerin idarecileri olan rûhâniler vardır ki, yağmur, kar, dolu, rüzgar gibi yerden çıkıp inen eserler, yıldırımlar, kıvılcımlar, gök gürlemesi ve şimşek, kuyruklu yıldızlar gibi gökten inmekle boşlukta ortaya çıkan eserler, aynı şekilde zelzeleler, sular, buharlar ve diğerleri gibi yerde meydana gelen eserler bunlarla idare edilir.

Üçüncü olarak, bütün varlıklarda geçici olan aracı kuvvetler vardır ki, kâinatın hepsindeki yaygın hidayet bunlarla idare olunur. Öyle ki kabiliyeti bulununca kuvvet ve hidayettten uzak hiçbir varlık görmeyiz. İşte rûhâniler böyle etkili yapıcıdırlar.

Hâl açısından rûhânilerin durumları, rablerin rabbi civarında rahat ve rızık, nimet ve lezzet, rahat ve sevinç olduğu da gizli değildir. Yiyecek ve içecekleri, tesbih ve takdis, temcid ve tehlîldir. Bütün alışkanlıkları Allah'ı zikir ve Allah'a itaat iledir. Kimi, ayakta, kimi rükûda, kimi secdede, kimi ka'dede oturmakta olup, sevinç ve lezzetinden hiç biri durumunu değiştirmez. Kimi Allah'dan korktuğu için gözünü açmaz, kimi bakışından gözünü kırpmaz, kimi sakin hareketsiz, kimi hareketli sükûnsuz, kimi kabz (can alma) âleminde büyük melek, kimi genişlik âleminde rûhânîdir. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve emredildikleri şeyi yaparlar"* (Tahrim, 66/6) âyeti bunların durumlarını anlatmaktadır. Hanifler ise bunların tedbir edici, idareci, etkili sebep olmayıp, Allah'ın saltanatının delilleri ve Allah'ın gerek yaratma ve gerek kanun koyma (teşri) itibariyle emirlerini ve hükümlerini tebliğ edici olan elçileri olduğunu ve bütün bunların bir farklı tabiatla yaratılmış beşer fertlerinin aldığı vahy ve bilgi ile bilindiğini ve o farklı yaratılışda bulunmayanların bunları esas itibariyle o mümtaz beşerin aracılığı, öğretmesi ve telkini ile öğrendiklerini ve herhalde insanlıkta ortaya çıkan ve çıkabilecek olan fiillerin ve eserlerin daha yüsek olduğunu ve cismânî olan beşere ait ruhâniyetin sonlu olması mümkün olmakla beraber, kemalden kemale yükselmesinin de kabil olduğunu ve şu halde her beşer ferdinin, her ruhânîye göre değil ise de, rûhânî türe göre beşer türünün daha yüksek bir fazilete ve Hakk'a yakın olmada daha çok imrenmeye değer sevinç ve sûrûra, hem rûhânî, hem cismânî bir naîın cennetine ve büyük hoşnutluğa namzed bulunduğunu ve fakat Allah'a eş bulunmak mümkün olmadığında bu yükselme ve kemâle ermenin hiçbir zaman ilâhlığa yükselme ve ortaklık mertebesine varamayacağını ve bu yükseliş ve kemale ermenin ancak Allah'a tevekkül ve dayanma ile mümkün olabileceğini, hem asıl yaratılışta, hem her ilerleme anında yaratma ve emir ancak bir Allah'ın olduğundan her hangi bir şirkin sonlu olacağını ve şu halde zât ile sıfat, tesir ile emir her şekilde Allah'ı birleyerek beşerin bütün dayanma noktalarını ruhâniyet ve cismâniyetin anlaşmış iki şahit olarak delalet ettikleri herşeyin döneceği âlemin yaratıcısı ve âlemlerin Rabbi olan Hak Teâlâ'ya iman ve şehadette tanıyıp bütün varlıklarıyla ona yönelmeleri ve en yüksek vasıta ve önderlerini de ruhâniyet ve cismaniyeti içine alan beşer türü içinde farklı yaratılış ile yaratılmış peygamberler, resûller ve onların vârislerinde aramaları ve Allah'ın insanlara ihsan buyurduğu bu nimete, bu doğru yola şükredip nankörlük etmemeleri gerekeceğini anlatmışlardır.

Şehristâni önce Sâbiîleri rûhaniyet taassubu ile hareket eden Ruhâniyet

ashâbı içinde özetleyip son Sâbiîlerin felsefelerine göre Hanifler ile Sâbiîlerin bu konuda birçok münakaşa ve atışmalarını uzun uzadıya anlatarak muhakeme yaptıktan sonra en esaslı gruplarını ayrıntılarıyla anlatarak der ki:[1]

Ashâb-ı heyakil (Heykeller ashabı): İnsan bir aracıya muhtaç olunca ona yönelmenin ve yaklaşmanın mümkün olması ve kendisinden istifade edilebilmesi için, bu aracının görülür bir şey olması gerekeceğini hisseden rûhaniyet sahipleri, ilk önce "yedi gezegen" den ibaret olan heykellere sığınmışlar ve buna göre önce bunların evlerini ve manzaralarını; ikinci olarak doğuş ve batış yerlerini; üçüncü olarak huylarıyla ilgili, uygun ve uygun olmayan şekillerde bitişmelerini; dördüncü olarak buna göre gecelerin, gündüzlerin, saatlerin taksimlerini; beşinci olarak yine bunun gibi sûretlerin ve şahısların, iklimlerin ve memleketlerin takdirini öğrenmeye çalışmışlar ve bunun üzerine mühürler yapmışlar, azanın adıyla bir takım havass, efsûn, dua bellemişler ve her yıldıza -mesela Zühâl'e cumartesi gibi- bir gün ayırmışlar ve ilk saatine riayet etmişler ve onun şekline ve durumuna göre yapılmış mührünü kullanmışlar, ona mahsus elbise giymişler, ona özgü dualarla ondan istenecek dileklerini istemişler ve her birine böyle gün ve saat tayin etmişler ve bunlara erbâb (rabler), âlihe (ilâhlar); Allah Teâlâ'ya da rablerin rabbi, ilâhların ilâhı demişler; içlerinden bir kısımları da Güneş'i ilâhların ilâhı ve rablerin rabbi saymışlar ve bu şekilde heykellere, rûhânîlere yaklaşmak için, rûhânîlere de yaratıcı Allah'a yaklaşmak için ibadet etmişler. Çünkü heykellerin bedenlerinin rûhâniyet olduğuna inanmışlardır. Ve sonra yıldızların iş ve tesirleri esası üzerine tertip edilmiş bir takım acaib hileler ve sanatlar çıkarmışlardır ki, bunlara "tılsım" adı verilir. Kitaplarında yazılmış olan o tılsımlar ve sihir, kehanet ve tencim (yıldız falcılığı), tahtim (mühür basma), ta'zim (büyükleme), suver (şekiller) bunların hepsi onların bilimlerindendir. İşte bunlara "heykel ashabı" ve "yıldızlara tapanlar" denir.

Ashâb-ı eşhasa (Şahıslar ashabına) gelince: Bunlar da ashab-ı heyâkil gibi aracının gerekliliğine ve rûhâniyetin bu aracı vesileler olduğuna; fakat onların gözle görülmedikleri ve dillerle hitap edilmedikleri için kendilerine yaklaşmak ancak heykellerine yaklaşmakla olabileceğini söylemekle beraber, heykellerin de bazı zaman görünüp, bazı zaman da görünmediklerinden dolayı, onlara yaklaşmanın da saf ve devamlı olamayacağına ve böylece heykellere yaklaşmak için de göz önüne dikilmiş bir takım şekiller ve şahıslar gerekli olduğuna hükmederek yedi heykelden her birinin heykele ait misalinde bir takım müşahhas (somut) putlar edinmişler ve her birinde o heykelin özel cevherine ri-

(1) Şehristanî, a.g.e., II, 49 vd.

ayet ederek yine yıldızlar esası üzere bunlara tapmaya ve bunlarla yıldızlara ve onlarla rûhânîlere ve onlarla Allah'a yaklaşacaklarına inanmışlardı. Ve bunlara "semâvî ilâhlar" karşılığında "ilâhlar" demişlerdir ki, işte bu Ashâb-ı eşhas, "puta tapıcılar" cümlesindendir. Yukarda gösterildiği üzere İbrahim Aleyhisselâm peygamber olarak gönderildiği zaman Sâbiîler böyle Ashâb-ı heyakil ve Ashâb-ı es'nam (putlar) olmak üzere iki sınıf bulunuyorlardı. Hazreti İbrahim hak olan Hanifliğe davet etti. اِنّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنيفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكينَ *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve artık ben müşriklerden değilim"* (En'âm, 6/79) diye, Hanifler mezhebini ikrar , Sâbie mezhebini de iptal etti. Fıtratın Haniflikten ibaret ve temizliğin bunda bulunduğunu, fıtrattan kastedilen tevhide şahitlik ve kurtuluşun buna bağlı olduğunu, şeriatlerin ve hükümlerin bu şahitliğe birer şeriat ve yol olup, nebilerin ve resullerin bunları yerleştirmek ve takdir için gönderildiğini, fâtiha (giriş) ve hâtim (bitiş)in, başlangıç ve kemalin bu şerîatlar ve yolları özetleme ve yazmaya bağlandığını ve kıymetli dinin ve doğru yolun bundan ibaret olduğunu açıklamıştır. Ve Allah Teâlâ peygamberi Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya da فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّينِ حَنيفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْديلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ مُنيبينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكينَ مِنَ الَّذينَ فَرَّقُوا دينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın fıtratı değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler. Yalnız ona yönelin ve O'ndan korkun. Namazı kılın ve müşriklerden olmayın. (Onlar) dinlerini parçaladılar ve bölük bölük oldular. Her parti kendi yanındakiyle sevinmektedir"* (Rûm, 30/30-32) buyurmuştur.

Hızbâniye, Sâbie'den bir topluluktur ki, yaratıcı Allah'ın hem tek, hem çok olduğuna kânidirler. Derler ki, zâtında, evvelinde, aslında, ezelde tekdir. Fakat şahıslarla kendi gözünde çoğalır ve bu şahıslar yedi idareci (müdebbir), bir de âlim, faziletli olan hayırlı yeryüzü şahıslarıdır ki, ilk ve bir olan, bunlarla ortaya çıkar ve şahıslarıyle şahıslanır. Ve bu çoğalma, onun zatındaki birliğini iptal etmez. O, feleği (yörüngeyi) ve yörüngedeki bütün gök cisimlerini, yıldızları yaratmış ve onları bu âlemin idarecileri kılmıştır. Bunlar, âbâ (babalar, ana unsurlar), mürekkebât–ı mevâlid (doğurucu bileşikler)dirler. Babalar, diri ve nâtık (konuşan)dırlar. Eserlerini, unsurlara emanet ederler. Unsurlar da o eserleri rahimlerine kabul ederler ve bundan doğumlar olur. Ve sonra vâlidelerden bazan öyle saf ve kâmil yetenek, kusursuz biz mizac ile bir bileşik şahıs raslayıverir ki, ilâh bununla âlemde şahıslanır. Sonra tabiat-ı kül meskûn ilkimlerden her bi-

rinde her otuzaltı bin dörtyüz yirmi beş sene başında insan ve diğer hayvan cinslerinin her türünden erkek dişi bir çift yaratır ve o tür o müddetde bâki kalır. O devir tamam olunca o cinslerin nesli ve üremesi kesilir; yeni bir devir, insanı, hayvanları, bitkileriyle yeni bir karn (asır- devir) başlar. Ve dehr (zaman) ebedî olarak böyle gider. Ve işte peygamberler dilindeki vaad edilen kıyamet budur. Yoksa bu dünya evinden başka ahiret evi yoktur. Ölen dirilmez, kabre giren tekrar dirilmez derler. أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ *"Siz öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman size, mutlaka (yeniden hayata) çıkarılacağınızı mı vaad ediyor?. Heyhat, o size vaad edilen şey ne kadar uzak".* (Mü'minûn, 23/35-36) bunların sözüdür. Tenâsüh, hulûl davaları bunlardan çıkmıştır. Tenâsüh, sonsuza kadar devirlerin tekrar etmesi, hulûl de anıldığı üzere ilâhın bir şahısta sahışlanmasıdır ki, şahsın mizacının yeteneğine göre bazan tam zatının hulûlü (girmes)yle, bazan da zatından bir cüz'ün hulûlüyle olduğunu söylerler. Ve çoğunlukla demişlerdir ki, bu şahıslanma semâvî heykellerin hepsiyle birdendir. O, tekdir. Ancak teker teker her birinde fiili, ondaki eserleri ve onunla şahıslanması kadar açık olur. Şu halde yedi heykel onun yedi uzvu ve bizim yedi uzvumuz onun yedi heykelidir ki, o bunlarla görünür de bizim dilimizle söyler, gözlerimizle görür, kulaklarımızla işitir, ellerimizle alır ve genişletir, ayaklarımızla gider gelir ve uzuvlarımızla işler ve tesir eder. Ve bunların zannınca şerleri, hataları, gübreleri, pis böcekleri, yılanları, akrepleri yaratmak Allah'ın şanına yaraşmaz; bunların hepsi yıldızların saadet ve uğursuzlukla bitişmesinden, unsurların saflık ve üzüntülerle birleşmesinden zorunlu olarak veya tesadüfen vâki olur.

Hırıbbâniyye'ye gelince: Bunlar sözlerini, "Azimun, Hürmüs, A'yânâ, Evazi" adıyla dört peygambere nisbet ederler ve içlerinde Eflâtun'un anası tarafından dedesi Solün'e de nisbet eden ve bunun peygamber olduğunu iddia edenler de vardır." Evazi bize soğanı, cirris balığını, baklayı haram etti" derler. Genelde Sâbie üç namaz kılarlar, cünüblükten ve bir de ölüye dokunmaktan dolayı yıkanırlar. Domuz, deve, köpek ve pençesi bulunan kuşlar ve güvercin yemeyi haram bilirler. Sünnet olmaktan, içkide sarhoş olmaktan yasaklarlar. Evlendirmede velî ve şahidlerin bulunmasını emrederler. Hâkimin hükmü (kararı) olmaksızın boşanmayı caiz görmezler. İki kadınla evlenmeyi de caiz görmezler.

Sâbie'nin, aklî, rûhânî cevherler adına ve yıldızların semâvî şekilleri üzerine bina ettikleri heykellere gelince: Bu cümleden olarak ilk illet (illet-i ûlâ) heykeli, bunun gerisinde akıl heykeli, zaruret heykeli, nefis heykeli. Bunlar yuvarlak şekildedirler. Zuhal heykeli altıgen, Müşteri heykeli üçgen, Merih heykeli

dikdörtgen, Şems (Güneş) heykeli kare, Zühre heykeli karenin karnında üçgen, Utarit heykeli dikdörtgenin karnında üçgen, Kamer (Ay) heykeli sekizgendir.

Yukarda işaret edildiği üzere "sabit yıldızlar"ı, esas kabul eden ve yıldızların kararlarını onların seçkin (havass) lerine dayandıran Sâbie de vardır ki Hind ve Arap Sâbieleri bunlardandır. Sâbie filozofları Âzimun'dan şunu nakletmişlerdir ki, ilk mebâdî (başlangıçlar) beştir: "Allah Teâlâ, akıl, nefs, mekan ve halâ (boşluk)dır. Ve bileşiklerin varlığı bunlardan sonradır". Fakat Hürmüs'ten nakledilen böyle değildir. Hürmüs demiştir ki: "Yaratılışı bakımından faziletli, mayası mahmud (öğülmüş), âdeti merzî (razı olunmuş), sonu ümitli kişinin ilk vazifesi Allah Teâlâ'yı büyüklemek ve onun bilgisine şükretmektir. Bundan sonra da üzerinde namusun yerini itiraf etmekle taat hakkı, sultanın nasihat etme ve uyma hakkı, nefsinin çalışmak ve saadet kapısını açmada başlama ve alışkanlık hakkı ve özünün kendilerine sevgi ve bol bol vermeye koşmakla tahlil (helal kılma) hakkı vardır ki, bu esasları sağlamlaştırdıktan sonra herkesten ezayı defetmek ve güzel ahlâk ile güzel geçinmekten başka bir şey kalmaz". Görülüyor ki Hürmüs tamamen Hanifler'in esasını anlatmış, Allah'ı büyüklemeden sonra namus deyimiyle peygamberliği ifade etmiş ve peygambere itaatı ve yerinin itirafını Allah'ı bilmeye yaklaştırmış ve burada rûhânîleri büyüklemeyi zikretmiş, sonunda da güzel ahlâkı göstermiştir. Hürmüs'ten Hanifler mezhebini anlatan daha başka hikmetler de nakletmişlerdir.

Sâbie'nin farklı vasıfları şu dört hususta özetlenir:

1- Aslında Allah'dan indirilmiş olan bir dinden alınma ve sapma.

2- Rûhâniyet taassubu (tutuculuğu), diğer deyişle meleklere tapma.

3- Yıldızlara tapma.

4- Putlara tapma.

Bu dörtten rûhâniyet tutuculuğu, meleklere tapma en mühim esas ve buna bağlı olarak yıldızlara tapma en açık vasıfları olduğu ve putlara tapmanın bu iki ruh hâlinden doğduğu anlaşılıyor. Şu vasıflar altında mutlak Hind Sâbielerinin Buda'larını, Çin'in Konfüçyüs'lerini, son zamanların "espirtizm" ve "spiritüalizm", "idealizm" dedikleri mezheplerin ve hıristiyanların Entüzyast fırkalarının aslını içine alır. Bilhassa Hızbâniyye ise "panteizm", "panteist" kelimelerinin karşıtı demektir. Hulûl (ruhun başka cisme girmesi), Allah'ın cihanın canı, âlemin ruhu olması inancı, eski Yunan ve Roma dinleri, ilâhların doğması ve doğurması fikirleri Sâbie'nin bu Hızbâniyye mezhebine aittir. Hıristiyanların da rûhâniyetçilikle Mesih'in ilâhlığı davasında bunlara benzerliği vardır. Şer meselesinde de Hızbâniyye, Mecûsilikle ilgilidir. Hırıbbâniyye ise Hızbâniyye kadar

ileri gitmemiş, az çok bazı peygamberlerin izini takip etmiştir Âzimun'un hazreti Şit, Hürmüs'ün Hazreti İdris olduğunu söylemişler, Hazreti Nûh'u da öne sürmüşlerdir ki اعيانا (A'yânâ) dedikleri de bu olsa gerektir. Ve bu kısım Sâbie'de bir "kitap ehli" durumu da yok değildir. Bu noktada Fahreddin Râzî de demiştir ki: "Yıldızlar hakkındaki görüşleri iki şekilde düşünülebilir. Birisi yıldızlara hiçbir tesir isnat etmiyerek yalnız Allah'a ibadet için birer kıble inancıyla yönelmeleridir ki, bu şekilde müşrik değillerdir. Diğeri de, Allah Teâlâ'nın âlemi yarattıktan sonra, onun tedbir ve idaresini yıldızlara vermiş olduğu ve buna göre Allah'ın yıldızlar üzerinde, yıldızların da bu süflî (düşük) âlemde etkili birer rab oldukları inancıyla tapmalarıdır ki, bu Gıldâniler'e nisbet edilen görüştür.(1) Ve bunlar müşriktirler." İşte mutlak Sâbie bir taraftan mutlak müşrik, bir taraftan da bir kitap ehli manzarası arzettiklerinden tâbiîler ve fakihler de son Sâbie'ye şer'an yahudi ve hıristiyan gibi kitap ehli gözüyle mi, yoksa müşrik gözüyle mi muamele edileceğinden bahsetmişler, bazısı "kitap ehli" gibidir, kestikleri yenir, kadınları ile evlenilir demişlerdir. Bazıları da müşrik ve mecûsi gibidirler, kestikleri yenmez, kadınları ile de evlenilmez demişlerdir. İmam-ı Âzam'dan kitap ehlı oldukları, İmameyn (İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) den kitap ehli olmadıkları rivayet edilmiştir. Ebu'l-Hasen el-Kerhî demiştir ki: İmam-ı Âzam katında kitap ehli olan Sâbiîler Mesih dinine geçmiş olan bir kavimdir ki İncil okurlar. Fakat yıldızlara tapan Sâbiîler yani Harran bölgesindekiler ne İmam-ı Âzam, ne İmameyn hiçbirinin katında kitap ehli değildirler. Ebu Bekir er-Râzi "Ahkâm-ı Kur'ân"ında bunu naklettikten sonra der ki: Şu zamanda Sâbiîler ismiyle bilinenlerde kitap ehli yoktur.(2) Yani Harrân civarında bulunanların, gerekse Vâsıt çevresindeki Betaih kısımlarında bulunanların aslında milletleri birdir. Hepsinin de inançlarının aslı yedi yıldızı büyüklemek ve tapmak, onları ilâh kabul etmektir. Bunlar aslında puta tapıcıdırlar. Fakat Fürs'un Irak iklimine üstün geldiği ve Sâbiîler hükümeti (ki Nabat idiler)ni ortadan kaldırdığı zamandan beri bunlar açıktan putlara tapmaya cesaret edemez oldular. Çünkü Fürs'ler onları bundan men etmişlerdi. Aynı şekilde Rumlar, Şamlılar ve Cezire'liler Sâbiî idiler. Konstantin Hıristiyan olunca bunları kılıç ile Hıristiyanlığa sevketti. Ve o zamandan itibaren puta tapma battı ve bunlar görünürde Hıristiyanların içine karıştılar, fakat çoğu puta tapıcılığını gizleyerek eski mezheplerinde kaldılar. İslâm dini ortaya çıkınca da hıristiyan cümlesinden olarak İslâm zamanına dahil oldular. Müslümanlar

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., III, 113.
(2) el-Cessâs, a.g.e., III, 328.

hıristiyanlar arasını ayırmadılar. Çünkü bunlar putlara taptıklarını gizliyorlar ve asıl inançlarını açıklamıyorlardı. Gerçekte bunlar inançlarını gizlemekte en mahir kimselerdir. Çocuklarının akıllarının esmeye başladığından itibaren dinlerini gizlemeleri hususunda da birçok işleri ve hileleri vardır. İsmâîliyye, mezhep gizlemeyi bunlardan almıştır .Ve davetlerinin en sonu da bunların mezhebine dayanır.(1) Hepsinin aslı "yedi yıldız"ı ilâhlar kabul edip tapmak ve onların isimlerine göre putlar edinmektir. Bu hususta aralarında değişiklik yoktur. Harran bölgesinde bulunanlarla Bataih yöresinde bulunanlar arasındaki değişiklik, ancak şeriatlerinden bazı şeylerdedir. Ve bunlarda kitap ehli yoktur.

Ebu Bekir er-Râzî, Mâide sûresinde bu izahları verdikten ve ikisi arasında bir müşterek asıl gösterdikten sonra Berâe sûresinde de demiştir ki: Sâbiîler iki kısımdır. Birisi Kesker ve Bataih yörelerinde bulunanlardır. Bize ulaştığına göre, bunlar din işlerinin pek çoğunda hıristiyanlara aykırı olmakla beraber, Hıristiyanlıktan bir sınıftırlar. Zira hıristiyanların Merkûniyye, Arsosiyye, Mârûniyye gibi böyle birçok grupları vardır ki, Nastûrıyye, Melkiyye, Yakubiyye adındaki üç mezhebin üçü de onlardan yüz çevirirler ve onları haram kılarlar. Bu mezhep de Yahya b. Zekeriyya'ya ve Şit'e bağlanıyorlar. Allah Teâlâ'nın Şit b. Âdem'e Yahya b. Zekeriya'ya indirdiği kitaplardır diye bazı kitaplara da sahip çıkmaya çalışıyorlar. Ve hıristiyanlar bunlara Yuhannasiyye (Senjan hıristiyanları, yani Yahyaviyye) adını veriyorlar. Ve işte İmam-ı Âzam'ın kitap ehlinden saydığı, kestiklerinin yenmesini ve kadınlarıyla evlenilmesini mubah gördüğü Sâbiîler bu kısımdır. Kendilerine Sâbiîler adını veren bir mezhep daha vardır ki, peygamberlerden hiçbirine intisap etmezler. İlâhî kitaplardan hiçbirine sahip çıkmaları yoktur. Bunlar kitap ehli değildirler. Ve böyle bir mezhebin kestiklerinin yenmiyeceğinde ve kadınlarının nikâh edilmeyeceğinde ise ihtilaf yoktur.(2)

Her iki âyette Kur'ân, Sâbiîleri, yahudi ve hıristiyanlar gibi müminlere karşı zikretmekle, bunların da mümin olmadıklarına işaret etmiştir. Fakat Kitap ehli olup olmadıklarına gelince: Kitap ehli siyakında anılmış olmalarına ve yahudi ile hıristiyanlar arasında deveran ettirilmelerine göre kitap ehli değilse de mecusî gibi ve hatta onları da içine alabilecek bir şekilde -şöyle böyle ikisi ortası- bir kitap ehli şüphesinde bulunduklarında bir îmâ (işaret) yapmış olmakla beraber انّمَا أنزِلَ الكِتَابُ عَلَى طَآئِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا "*Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi.*" (En'âm, 6/156) âyetinin gösterdiği üzere Kur'ân'da müslümanlardan önce

(1) İsmailiyye, Karamitanın en batınîsi ve gizli ihtilal teşkilatı yapan sır cemiyetinin en ketumudur. (Müellif)

(2) el-Cessas, a.g.e., IV, 283.

kitap ehli denilişi yahudi ve hıristiyanlara mahsus olduğundan ve her iki âyette "Sâbiîn" ve "Sâbiûn", yahudi ve hıristiyanlardan ayrı olarak zikredilmiş bulunduğundan, âyetlerin zahiri (görünüşü) bunların kitap ehli olmadığını göstermektedir. Âlimlerin anılan görüş ayrılığı da gerçekte bu adı taşıyanlar içinde yahudi veya hıristiyanlardan sayılanlar bulunup bulunmadığını tayin ve tetkik etme meselesinden doğmuştur.

Şunu hatırlatmaya ihtiyaç yoktur ki, Nasara (Hıristiyan) ismi bütün hıristiyan fırkalarını içine almış olduğundan hıristiyanların, Yuhannasiyye, (Senjan hıristiyanları) dedikleri Sâbiîn grubu hıristiyanlardan sayılan bir mezhep olunca, elbet bunlar da hıristiyan ismi altında dahildirler. Ve şu halde yahudi ve hıristiyanlardan başka zikredilen Sâbiîn'in bunlardan başka olan Sâbiûn'a sarfedilmiş olması gerekir. Buna göre Kasımireski madem bunların tutucu hıristiyanlar olduğunu kabul etmiş ve hatırlatmıştır. O halde bu hatırlatmayı yaparken bunları her iki âyette Hıristiyan adı altında düşünmek ve Nesara denildikten sonra Sâbeit denilmesinin mânâsı kalmayacağını düşünmek ve Nesara'dan sonra zikredilen Sâbiîn'i de Sâbiûn gibi "sabeen" diye terceme etmek ve Frenkleri şüpheye düşürmemek gerekirdi. Frenklerin de bu açık hatayı anlamaları ve bundan dolayı İslâm müctehidlerine insanlık dışı bir hisle dil uzatmamaları lazım gelirdi. Ve açıklandığı üzere Sâbie'ye karşılık ruhâniyet ve cismaniyetin birleşmesi noktasında yükseliyen ve bu şekilde insanî kıymeti, insana ait fıtratı Allah'dan sonra her şeyin üstünde yükselmesi ve olgunlaşmasını mümkün gören Hanifliğin en yüksek, en olgun görünüşü olan İslâm dinini hak ve insanlık adına bütün insanlara tavsiye edecek yerde politik gayelerle onun aleyhinde söz söylememek gerekirdi.

Özet olarak hakikat şudur ki: Müslüman, yahudi, hıristiyan ve sâbiî, bu dört sınıf içinde ve hatta bunların dışında her kim gerek devam ve sebat, gerek bundan böyle tevbe ve iyilik ile مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا *"kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse"* şartını hâiz ve bu vasfa ciddi olarak ve tam mânâsıyla sahip olursa, bunlara korku ve hüzün yoktur. Her lekeden, noksandan uzak bir gerçek kurtuluş kesindir. Ve bu şekilde ilâhî rahmet yolu herkese açıktır.

Şüphe yok ki Allah'a iman, Allah'dan gelen her hakkı tanıyıp kabul ve tasdik etmektir. Bunun gereği olan ahirete iman ise gelecekte muhakkak bir sorumluluk gününün geleceğini ve her amelin iyi veya kötü cezasının verileceğini itiraf ve tasdik etmektir. Bu imana yaraşan amel de yaşadığı zamana kadar

Allah'dan gelmiş olan emir ve yasakları hakkıyla yerine getirip, gereğince güzel ve faydalı işler yapmak, kötülükten kaçıp iyiliklere koşmaktır. Ve işte böyle olanların o sorumluluk günü her çeşit korku ve elemden kurtulacakları, ebedilik ve hakiki saadete erecekleri muhakkaktır. Bu kanun her zaman için haktır. Dün de hak, bugün de hak, yarın da haktır. Hem herkes ve her toplum için de haktır. Müslüman içinde hak, yahudi için de hak, hıristiyanlar için de hak, hatta sâbiîler için bile haktır. Evvel ve âhir (önce ve sonra) hiçbir din, hiçbir şeriat, tasavvur olunamaz ki bunu bir yol olarak kabul etmesin ve bunun tersini iddia edebilsin. yahudi ve hıristiyanların bu hak kanuna ilerden beri ne derece uygun olduklarına ve olabileceklerine gelince:

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِى اِسْرَٓائِيلَ **Kasem olsun ki biz bu iman esası üzere İsrailoğularından söz aldık** وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًا **ve onlara birçok peygamberler gönderdik. Fakat** كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ **onlara nefislerinin hoşlanmayacağı bir hak emir ile her ne zaman bir peygamber geldiyse,** فَرِيقًا كَذَّبُوا **o gelen peygamberlerden bir kısmını** -verdikleri iman sözleşmesine rağmen- **yalanladılar.** وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ **Bir kısmını da öldürüyorlardı.** Verdikleri söz gereğince Allah'a iman edip, güzel amel şöyle dursun, tersine Allah'ın gönderdiği peygamberleri yalanlayıp ve hatta öldürüyorlardı. وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ **Ve bu yalanlama veya öldürmede bir fitne yani kendileri için bir bela ve musibet olmayacağını zannettiler.** Yahut Ebu Amr, Hamze, Kisâî, Yakub, Halefü'l-Âşir kırâetlerinde ref' ile اَنْ لَا تَكُونُ okunduğuna göre: "Ve zannettiler ki kesinlikle bir fitne olmaz". Eğer bunların ahirete, sorumluluğa imanları olsaydı böyle zannetmeyeceklerdi. Halbuki böyle zannettiler de فَعَمُوا وَصَمُّوا **kör ve sağır oldular.** Hak delilleri görmez, hak sözü işitmez oldular. ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Sonra Allah kendilerine tevbe nasip etti,** tevbe ettiler. Allah da kabul etti.. ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا **Sonra yine kör, sağır oldular,** fakat hepsi değil كَثِيرٌ مِنْهُمْ **içlerinden birçoğu böyle oldular ve öyle yaptılar.** Şu halde geçmişte bunların çoğunun مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا *"kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve güzel amel işlerse"* âyetinin delaletinde dahil olmadıkları muhakkak. وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ **Allah ise sadece geçmişteki işlediklerini değil, bundan böyle ne yapacaklarını da bilir.** Ve amellerine göre cezalarını verecektir. Bunun için وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"(Ey Muhammed) Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlık ve inkârını artıracaktır. Sen o kâfirler toplumu için üzülme"* (Mâide, 5/68) buyurmuştur.

Hıristiyanlara gelince, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِى

اِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ
Mesih kendisi: "Ey İsrailoğulları, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz, ancak onu ibadete layık tanıyınız. Zira her kim Allah'a ortak koşarsa Allah onu cennetinden mahrum eder, sığınağı ateş olur, zalimlere yardımcılar da yoktur" demiş olduğu halde: "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'ten ibarettir" diyenler, kasem olsun ki muhakkak kâfir oldular. Yukarda bu iddianın hadd-i zatında küfür olduğu gösterilmiş idi. Burada ise özellikle Hz. İsa'ya iman ve onu büyükleme adına söylenmiş olan bu sözün onu yalanlamak ve davetine karşı çıkmak olduğu da anlatılmıştır. hıristiyanların ellerindeki İnciller'de bile Hz. Mesih'in bu sözü zikredilmiştir. "Ey Mamûdiyye oğulları toplumu, yahut ey gençler toplumu, bizimle kalkınız, babama ve babanıza, ilâhım ve ilâhınıza, kurtarıcım ve kurtarıcınıza...". (Âl-i İmran, 3/45. âyetin tefsirine bkz.)

Evet; لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ **Vâhid, yani vâhdâniyet (birlik)le sıfatlanmış ve ortaklığı kabulden uzak bir ilâhtan başka hakikatte ibadete layık olabilecek hiçbir ilâh, hiçbir mabud (ibadet edilen) mevcut olmadığı halde üç ilâh varsayıp da, "Allah üçün üçüncüsüdür" diyenler, kasem olsun ki muhakkak küfrettiler.** Bir hayli tefsirci ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ : اَحَدُ ثَلَاثَةِ اٰلِهَةٍ yani "üç ilâhın biri" demek olduğunu söylemişler ve bazıları özellikle "üçüncü" mânâsına tertip kastedilmediğini de açıklamışlardır. Çünkü Arap dilinde "sâni, sâlis, râbi diye ism-i fail vezninde olan adet isimleri, bir sayı ismi, bir de şibh-i fiil (fiilimsi) olan ism-i fâil olmak üzere kullanılır. İsm-i fail olunca, sâni vâhid, sâlisü isneyn, râbiu selâse.. gibi bir derece aşağısına muzaf kılınarak onun dışındaki dereceyi gösterir ki, değiştirme ifade eder. " Biri ikiliyen, ikiyi üçleyen, üçü dörtleyen" demek olur. Diğerinde ise yalnız kendi hali kastedilir. ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ gibi aynı sayıya muzaf kılınır ve "üçün biri demek olur" diye Nahv kitaplarında açıklanmıştır. Şu halde: "Allah, sâlisü selâsedir" diyenler: "İlâh üçtür. Fakat Allah birdir, bu üçün biridir" demiş oluyorlar. Bu takdirde ekânim-i selâse (üç asıllar) adıyla baba, Rûhu'l-Kudüs, oğul yahut bazı görüşe göre, baba, ana, oğul diye üç ilâh sayan hıristiyanlar, Allah dedikleri zaman bu üç arasında hiçbir tertip itibar etmiyerek kapalı bir şekilde genelde birini kastederler demek olur. Bu ise Rûhu'l-Rudüse ve oğula da muhtemel olmakla beraber, daha çok "baba"da akla gelen bir fikir zannedilir. Ve bu şekilde ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ (üçün biri) diyenler اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak Allah, Meryem oğlu Mesih'dir"* diyenlerden başkası olması gerekir. Bunun içindir ki önceki âyet Yâkûbiyye, bu da Melkânî ve Nestûriyye kısımları hakkında olduğunu söylemişlerdir. Hakikatte küfür ol-

ması için أَحَدُ ثَلاَثَةٍ (üçün biri) demek de yeterlidir. Ve hıristiyanlardan hikaye olmayan مَا مِنْ اِلٰهٍ اِلاَّ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ilâhî sözü de özellikle bu noktaya işaret eder. Sonra hıristiyanların "üç asıl"da eşitlik iddiasına da uygundur. Fakat biz, "sâlisü selâse" deyiminin, "ehadü selâse" deyimine mutlaka mürâdif (anlamdaş) olduğunu kabul edemeyeceğiz. "Sâlisü selâse", üçün içinde üçüncü derecede bulunan biri mânâsına "ehadü selâse" demektir ki ehastır. Bunda da herhalde derece muteberdir. Şu kadar ki bu derece sabit olmak şart olmayıp itibârî (saymaca) de olabilir. Birinci herhangi birisinden itibar edilebilirse, üçüncü yine ikinciden sonra gelir. "Sâlisü selâse" diyen, yalnızca "üçün biri" dememiş, "üçün üçüncüsü" demiştir. Gerçi sabit bir tertip kastedilmediğine göre bu üçüncü, her birini ihtimaline alabilirse de üçüncü üçüncüdür. Şu halde "ehadü selâse" (üçün biri) denilmeyip de, "sâlisü selâse" (üçün üçüncüsü) denilmesi her halde dikkat çekicidir. Ve doğrusu bu görüş , teslis (üçlemey)i kabullenen bütün hıristiyan fırkalarının inancıdır. Burada hıristiyanların üçlemesinin bütün mahiyeti yer almıştır: Sâlisü selâse: Bu bize gösteriyor ki hıristiyanlar üçleme (teslis) ile "Allah üçtür" demiyor, "ilâh üçtür" diyor ve Allah'ı bu üçün üçüncüsü sayıyor. Yani üç ilâhın üçünü de saymadan "Allah" demiş olmuyor. Onun nazarında cevher ve ûlûhiyetin tabiatı birdir, fakat şahıs üçtür. Ekânîm-i selâse (üç esas)nin her biri bir ilâhtır. Baba ilâh, Rûhu'l- Kudüs ilâh, oğlu ilâhtır. Ve bu cihetle üçü eşittir. Bununla birlikte hiç bir tertip de yok değildir. Aralarında itibari de olsa bir tertip vardır. Daha doğrusu baba, oğul kelimeleri, hadd-i zatında birer dereceye işaret eder ve bir tabiî tertibi de gösterirler. Gerçi herhangi birinden saymaya başlanabilir. Fakat genellikle babadan başlanır. Nitekim ilk İznik konsilinin inancında Yesu Mesih hakkında, "babasının cevherinden, hak ilâhtan bir hak ilâh olan tek oğul" denilmiş olması, tabiî bir tertibin ifadesidir. Tek başına düşünülen baba bir ilâh, Ruhu'l-Kudüs bir ilâh, oğul bir ilâh sayılır. Ancak üçü birden düşünüldükleri mertebededir ki Allah denilmiş olur. Bununla üç basit (yalın), bir de mürekkeb (bileşik) olmak üzere dört ilâh farzettikleri de sanılmamalıdır. Zira üçün herhalde üçüncüsü olan birinde birleştiğini tasavvur ederler ki "râbiu selâle" (dördü üçleyen) demezler de "sâlisü selâse" (üçün üçüncüsü) derler. Nitekim bir, iki, üç diye sayıldığı zaman bir birinci, iki ikinci, üç üçüncüdür ve aynı zamanda bir sayıdır ki birle iki bundan birleşmiştir. Bu üçüncü sayı, ikiyi üçleyen bir değildir. Birinci olan bir, ikinci olan ve bir sayı teşkil eden iki de değildir, hepsidir. Ve aynı zamanda üçüncüdür. Yoksa bir, iki, üçün toplamı olan altı sayısı gibi dördüncü bir sayı değildir. İşte hıristiyanların üçleme inancı da hem üç hem birdir. Ve bu, bir râbiu selâse (dördü üçleyen)

değil, sâlisü selâse (üçün üçüncüsü)dir. Üç ilâhı, üçüncüsü olan birinde birleştirirler. Bu üçüncüden maksadın "oğul" olduğu da ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Fakat genelde bunu, açıklamıyor görünürler de râbiu selâse (üçün dördüncüsü) demezler, "üçün üçüncüsü" derler; fakat üçü sayıp birleştirmeden kelimenin oğulda cesetlendiğine itibar etmeden "evvel = bir Allah" demiş olmazlar. Şu halde bunlara göre "baba" bazı deyime göre "vücûd" hadd-i zatında bir ilâhtır. Fakat Allah değil, Allah'ın babasıdır. Aynı şekilde Rûhu'l-Kudüs ve bazı deyime göre hayat, hadd-i zatında bir ilâhtır. Fakat Allah değil, Allah'ın kelimesi veya ruhudur. Aynı şekilde "oğul" veya "kelime" ve bazı deyime göre ilim de kendi zatında bir ilâhtır. Ve babasının cevherinden, ruhundan oğludur. Babadan ve ruhtan ayrı gibi düşünüldüğü derecede henüz Allah değil, Allah'ın oğlu veya kelimedir. Ancak "baba"nın cevheriyle, ruhuyla, kelimesiyle olan oğuldan cesetlendiği düşünüldüğü andadır ki üçü bir Mesih olmuş ve Allah düşünülmüş olur. Nitekim İznik konsili, "Bir zaman var idi ki Allah'ın oğlu yoktu." diyenleri kâfir kabul etmişti. Çünkü kanaatlarında oğuldan önce ilâh varsa bile henüz Allah yok idi. Demek ki hıristiyanlığın üçlemesi açıktan açığa اَللّٰهُ ثَلَاثَةٌ "Allah üçtür" demek olmadığı gibi mutlak olarak اَحَدُ ثَلَاثَةٍ *"üçün biri"* demek de değildir. "İlâhlar üçtür, Allah ise bunların içinde üçün üçüncüsüdür" demektir. Bu da "Allah, Mesih'tir" demektir. Bunun içindir ki hıristiyanlar "İlâh üçtür" dedikleri halde لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'dan başka ilâh yoktur"* da derler ve bunu لَا اِلٰهَ اِلَّا الْمَسِيحُ *"Mesih'den başka ilâh yoktur"* demeye eşit tutarlar. "İlâh üçtür" demekle beraber, Mesih'in dışında hiç bir ilâh tanımazlar. Şu halde ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ *"üçün üçüncüsü"* mânâ bakımından Meryem oğlu İsa'dan eam (daha genel) gibi görünürse de hıristiyanların inancında - araştırma gereği- eşittirler. اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ *"Allah, üçün üçüncüsüdür"* demek اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak Allah, Meryem oğlu Mesih'tir"* demenin diğer bir ifadesidir. Bunu iyi düşünebilmek için "ilâh" kelimesi ile "Allah" kelimesinin mânâlarındaki mazmûn ve şümul (içeriğ)ü iyi gözetmek gerekir. Fâtiha sûresinde açıkladığımız üzere اِلٰهٌ cins isim olduğundan, mânâsına göre, fazla sayıda sayılabilir. Fakat اَللّٰهُ (Allah) özel isim olduğundan ancak tek olarak düşünülebilir. اَللّٰهُ (Allah), hadd-i zatında, hakkıyle mabud (ibadet olunan) ve kendinden üstünü tasavvur edilemeyen احد اكمل (tek ekmel= eksiksiz)dir. Ve şu halde gerçekte ilâh odur. Fakat "ilâh" ve "mabud" kelimesi izafi (değişken) olarak da düşünülür. Ve bunun için Allah'tan başkasına da söylenir. Ve herhangi bir kimsenin en çok saygı duyduğu, kulluk arzusu duyduğu ne ise o onun ilâhıdır. Fakat, bu batıl ve geçici de olabilir. O zaman ona, "onun ilâhı" denilir de "Allah'ı" denemez. Hatta

izafetle, (tamlamayla) "Felanın Allah'ı" demek dil bakımından bile caiz değildir. Allah muzaf (tamlanan) olmaz, muzafın ileyh (tamlayan) olur. "Benim Allah'ım" demek, "benim ilâhım" demek olabilir. Allah ismini bilmeyen veya anlamayan, kullanmayan ve ancak "Mabud, Rab, Tanrı, Diyö, İlâh.." gibi, ilâh mânâsına olan cins ismi kelimeleri kullanan dillerle bu farkı anlatabilmek mümkün değildir. Mesela Fransızcada "Diyö üçtür, Diyö birdir" denilmekle bu mânâ ifade edilemez. Bu noktada hıristiyanlar, "Allah" ismi yerine, Meryemin'in oğlu İsa'nın lakabı olan "Mesih" vasfını, "ehad-i ekmel" (eksiksiz tek) in bir ifadesi olmak üzere almışlardır. Bunun için kanaatlarında "ilâh üçtür, fakat Mesih birdir." Her biri bir ilâh farzedilen ekânîm-i selâse (üç esas)de Yesu yalnız oğuldur. Fakat يَسُوعْ مَسِيحْ *(Yesu' Mesih)* hepsidir. Baba ve kelime ve oğul kendi zatlarında farklı oldukları halde يَسُوعْ مَسِيحْ *(Yesu' Mesih)* de birbirlerini tasdik ederler ve "tek kusursuz= en mükemmel tek" bu sayılır. Bundan dolayıdır ki hıristiyanlar, Yesu Mesih'ten önce âlemlerin kelime ile yaratılmış olduğunu ve her şeyin yaratıcı ve sahibi bir "baba ilâh" bulunduğunu kabul etmekle beraber, henüz âlemlerin sağlam olmayıp, bu sağlamlığın cesetlenmesi "kelime" üzerine Yesû-i Mesih eliyle meydana geldiğini ilk İznik konsilinden beri inançlarının başına yazmışlardır. Demek ki bunlara göre "üçlü esas", birinci ve ikincisiyle değil, üçüncüsüyle en mükemmeldir. Üçünün oluşturduğu tek ilâh ve en mükemmel, tek baba değil, Ruhu'l-Kudüs değil, hepsi olan Yesû-i Mesih'tir, üçün üçüncüsüdür. Buna göre bunların nazarında bir olan Allah mutlak üçün biri değil, üçün üçüncüsüdür, kelimenin cesetlendiği Mesih'tir.

اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ *"Muhakkak Allah üçün üçüncüsüdür"* demek, hem selâse (üç) kelimesi, hem de sâlis (üçüncü) kelimesi itibariyle olmak üzere iki yönden küfürdür. Birisi gerçekten bir ilâhtan başka ilâh olmadığı halde, üç ilâh farzetmek ve bunların her birine "hak ilâh" demektir ki katıksız şirktir. Birin hakkı olan ilâhlığı onunla beraber ikiye daha vermektir, yalandır, zulümdür. Allah'ın hakkını inkârdır. "Allah üç" demek gibi bir çelişkidir. Birisi de bu şirk ve çoğalma içinde yalan bir tevhid davasıyla Allah'ı bu üçün üçüncüsünü farzetmek, Allah'tan başkasına Allah demektir ki, bu da Allah'ı ve Allah'ın önceliğini inkâr etmektir. Halbuki Allah Teâlâ "yok" demekle yok olmayacağı ve yalan inanç ile hak ve hakikat değişmeyeceği için, bu da hadd-i zatında diğer bir şirktir. Ve gerçekte hıristiyanlığın üçlemesinin böyle biri şirk, biri tevhid görünen iki yüzü vardır ki, hakikatte ikisi de şirktir. Ve bu şirk aslında Allah'ın önceliğini inkâr etmeyen ve bununla birlikte açıktan şirk iddia eden açık müşriklerin şirkinden daha ileri gitmiş olmakla beraber, onlarınki kadar açık

değil kaçamaklıdır. Gerçeği ise her şüpheden uzak olarak kesin bilgi ile söylemek gerektiğinden bu hıristiyanların müşrikliği şüpheli olursa da, bu Teslis (üçleme) davası ile kâfir olduklarında asla şüphe yoktur. Ve işte Allah Teâlâ: لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Allah, üçün üçüncüsüdür diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa tek ilâhtan başka ilâh yoktur."* âyetiyle teslis inancında olan bütün hıristiyanların iddia ettikleri üçlemenin bütün içyüzünü " üçün üçüncüsü" diye iki kelimede özetlemekle her iki yönden küfürlerini yemin ve tekit ile açıklamıştır. Gerçi Allah Teâlâ bunların Hz. İsa'ya dost olmadıklarını tamamen anlatmak üzere böyle diyenlerin hıristiyanlar olduklarını zikretmemiştir. Fakat "üçün üçüncüsüdür" diyenler deyiminin de ekânîm-i selâse (üç esas)ye kâni olan hıristiyan mezheplerinin hepsini içine aldığı açıktır. Bunda yalnız "Melkânî" denilen Katolik ve Ortadokslarla Nastûrîler değil, Yâkûbîler, diğer deyimle Monofizitler de dahildirler. Hatta bir zamanlar mevcut olup, sonradan tamamen kaybolmuş olan ve "üç esas"ı baba, ana, oğul diye sayan Berberânîler de dahildirler. Yukarda da açıklandığı üzere اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ *"Muhakkak Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir"* diyenler de Yakûbiyyeye tahsis edilmiş değildir. Gerçek sonuç (üçün üçüncüsü) demek de هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ *"o, Meryem'in oğlu Mesihtir"* demenin diğer bir deyimidir. Bu iki deyim, biri tevhid şeklinde şirk, biri de şirk içinde tevhid iddia eden hıristiyan üçlemelerinin her iki şekilde içyüzünü ve küfür olduğunu söylemektedir. Şu halde bunlar da hak dinin birinci esası olan مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ *"Allah'a iman eden"* şartına haiz değillerdir.

وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ **Ve eğer bu söyledikleri sözlerden vazgeçmezler, vazgeçip şirk şüphesinden uzak bir tevhid ile Allah'a iman etmezlerse** لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **içlerinden böyle kâfir kalanlara elbette ve elbette elîm (acıklı) bir azap dokunacaktır.** اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ **Bunlar bundan böyle bu inkârlardan vazgeçip Allah'a tevbe ve istiğfar etmezler mi?** وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Halbuki Allah gafûr, rahîmdir, tevbe ve istiğfar ederlerse affeder ve kendilerini lutuf ve rahmetiyle mesut eder.** Anlaşılıyor ki, hıristiyanlar, yahudiler kadar inkârcı değildirler. İçlerinde tevbe ve istigfar ile imana gelmek kabiliyetinde bulunanlar onlardan çoktur. Hakikaten bir sayfa sonra bu cüzün sonu ile yedinci cüzün başında bu mânâ açıklanacaktır. Bunun için bunlar, tevbe ve istiğfara teşvik edildikten sonra, delilli yolda hakkı araştırmakla aydınlatılmaları için buyuruluyor ki:

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ **Meryem'in oğlu Mesih başka bir şey değil, ancak bir Resul (peygamber) dür.** İlâh değil, ancak Allah'ın delil ve ferman ile

gönderdiği bir elçi, bir tebliğci, bir peygamberdir. Hem ilk olarak gelmiş bir peygamber de değil, قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ **ondan önce bir çok peygamberler gelip geçmiştir** ki Allah Teâlâ Mesih'e verdiği delillerine ve seçkin özelliklerin benzerlerini daha önce onlara vermiş ve onlar bu özellikleri ve farklı delilleri ile ancak peygamberliklerini isbat etmişler ve sonra da geldikleri gibi durmayıp geçmiş gitmişlerdir. Mesela Allah Mesih'in eliyle ölüye can verdiyse ondan önce Musa'nın elinde asâya can vermiş ve onu koşan bir ejderha yapmıştı ki, bu daha şaşırtıcıdır. Allah Mesih'i babasız yaratmış ise, daha önce Âdem'i babasız ve anasız yarattı ki, bu daha gariptir.

İşte Meryem'in oğlu İsa, geçmişte kendisinin olgunluklarına iştirak etmiş bu kadar denkleri ve benzerleri geçen ve onlar gibi gelip geçeceği açık bulunan bir peygamber. وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ **Anası da sıddıka (doğru), yani doğruluk ve sadakatten ayrılmayan, Allah'ı ve peygamberlerini tasdik eden diğer kadınlar gibi özünde, sözünde, işinde gayet doğru bir kadındır.** Bundan başka كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ **ana oğul ikisi de yemek yerlerdi.** Kendi nefislerinde yokluk, eksiklik içinde kalır, dışardan gıda almaya muhtaç olurlar. Nefes alıp vermek, dolup boşalmak ihtiyacından kurtulamazlardı ki, hayvanların mahkum olduğu bir ihtiyaç ve zarûrettir. Herhangi bir ihtiyaç ile muhtaç olanlara ilâh demek ise "muhtaç değil" demektir, yalandır, çelişkidir. Şu halde sadece yemek yediklerinden belli ki, ne Mesih ilâhtır, ne de anası. Görülüyor ki burada ilâh olmanın bir gerektiricisi, bir de muhalifi bakımından çok açık iki delil gösterilmiştir ki, hem istintâcî (sonuç almaya ait), hem istikrâî (bilgi edinmeye dair) özellikleri taşımaktadır:

Birinci olarak: İlâh olmayı gerektiren kemâl açısından bakıldığı zaman Mesih'in ve anasının çok yüksek kemâlleri, ortaklığı kabul eden ve hatta bizzat emsal (eş ve örnek)leri ve benzerleri geçmiş bulunan bir kemâldir. Böyle bir kemâl ise benzersiz bir kemâli gerektiren ilâhlık hakkını gerektirmez. Ancak örneklerinin ve benzerlerinin hükmünü bağışlar ki, o da Mesih hakkında peygamberlik, anası hakkında sahâbiliktir. Diğer taraftan ilâhlığa uymayan noksanlar açısından bakıldığı zaman Mesih'in ve anasının kemâlleri, gelip geçici imkanı ve son bulmayı inkâr değil, geçmiş örnekleriyle onu teyit ve ispat eden ve bundan dolayı bir noksan ile beraber bulunan bir kemâldir. Bu ise, varlığı vacib ve bâkî olan Allah'a uygun ilâhlık hakkına aykırıdır.

İkinci olarak: Geçmişteki peygamberler geçmemiş, Mesih ilk peygamber ve anası ilk Sıddîka (doğru kadın) olmuş olsaydı, hakkıyla ilâh anlamını idrak

eden her akıl sahibi Mesih'i ve anasını kendi şahıslarıyla düşünür ve ilâh olamayacaklarını kesin olarak anlardı. Çünkü anası da, oğlu da yiyorlar, içiyorlar, bütün hayvanlarda bulunan bir ihtiyaçtan uzak kalamıyorlardı. Ve elbette bunun gereklerinden olan dışarı çıkarmaya da mecbur bulunuyorlardı. Şu halde başka bir delil aramaya lüzum kalmadan her selim akıl kaçınılmaz bir şekilde anlar ki, diğer kemâllerine rağmen böyle bir beşerî ve hayvanî ihtiyaç ile bizzat muhtaç olan herhangi bir varlık hak ilâh olamaz. Çünkü hak ilâh, hadd-i zatında her türlü ümit ve korkuya merci, her kemâle bütün kemâliyle sahip, her türlü ihtiyaç ve noksandan uzak, mutlak gani, mutlak kendisine muhtaç olunan varlık demektir.

Ey Muhammed اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ **bak, biz onlara hak âyetleri ve delilleri nasıl, ne güzel, ne açık beyan ediyoruz** ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ **sonra da bak onlar nasıl veya nereden çevriliyorlar. Bu açık gerçeklerden ne fena saptırılıyor da asıl ve esası yok batıl sevdalar peşinde dolaştırılıyorlar.** Hemzenin fethiyle اَفْكٌ kalb ve sarf, yani döndürüp çevirmek demektir.

Ey Muhammed!

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

Meâli şerifi:

76- De ki: "Allah'ı bırakıp da size ne zarar, ne de fayda vermeye gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah işitendir, bilendir".

Yukardaki ayette bulunan istidlâl (delil ile sonuç çıkarma)ler, "ortak ve benzeri bulunan ilâh olamaz, gelip geçici olması mümkün olan ilâh olamaz, muhtaç olan ilâh olamaz" diye birer kübrâ (büyük önerme)ya bağlı bulunuyordu ki, bu büyük önermeler "hak ilâh" anlamının kendi içinde bulunan ve mate-

mantığe ait hükümler gibi mücerred (soyut) bir tahlil (analiz) ile belli, ilk tahlilî hükümler oldukları için dürülmüşlerdi. Ve gösterildiği şekilde mantıkî anlatımının özetleri şu oluyordu:

1- Mesih ve anası ortağı ve benzeri bulunan kimselerdir صغرى "küçük önerme", belli ki ortağı ve benzeri bulunanlar ilâh olamazlar كبرى "büyük önerme". Şu halde ne Mesih ne anası ilâh olamazlar.

2- Mesih ve anası, benzerleri delaletiyle gelip geçici olmaları mümkündür. Belli ki gelip geçici olması mümkün olanlar ilâh olamazlar. Şu halde, ne Mesih ne anası ilâh olamazlar.

3- Mesih ve anası yemek yer birer muhtaç idiler. Belli ki muhtaç olan ilâh olamaz. Şu halde ne Mesih, ne anası ilâh olamazlar.

İşte bu âyet ilk önce mabudun en açık bir özelliğini göstermek, "aciz olan mabud olamaz" diye bir genel kazıyye (önerme-hüküm) ile o üç büyük önermeye açık bir uyarma yapmış ve onların apaçıklıklarını idrak edemiyecek olanlara daha genel ve daha açık bir büyük önerme (kübra) ile hakikati açıklayıvermiştir. Yani ortağı ve benzeri bulunan herhangi bir şey onun özelliğine sahip olamayacağından gerçekte bir acizdir. Aynı şekilde gelip geçici olması mümkün olan, gerçekte bir acizdir; muhtaç olan hadd-i zatında bir acizdir. Aciz olan ise mabud olamaz. Çünkü mabud hiç bir şekilde acizliği ve noksanı mümkün olmayan ve düşünülmeyen her şeye gücü yeten ve mutlak en büyük demektir. Bir de "yemek yerlerdi" buyurulmasına karşı sâbiîler ve putperestler tarafından, "O halde yemek içmek ihtiyacı bulunmayan meleklere ve cansız heykellere tapmak akla uygun olacaktır." diye bir kuruntu ortaya atabilirler. Bu yönden de bu âyet, bu kuruntu ve muğalâta (yanıltmaca)nın da kökünü kesmek için meselenin acizlik ve kudret, menfaat ve zarar meselesi olduğunu ve bu mânânın esas itibariyle hepsinde eşit bulunduğunu anlatmış ve bununla beraber Sâbiîliğin ve putlara tapmanın daha düşük bir durumda olduğunu da anlatarak, onlara taş atmak (tarîz) ve hıristiyanları korkutmak ile demiştir ki: "Ey hıristiyanlar siz, sâbiîler ve puta tapanlar gibi, Allah'ı bırakıp da O'na karşı ne zarar, ne fayda hiçbir şey yapamayacak olan acizlere mabud der, ibadet mi edersiniz? Halbuki Allah size her menfaat ve zararı yapmaya gücü yettiği gibi işiten ve bilendir de. Gizli, açık her sözü işitir. Açıktaki fiiller şöyle dursun, kalplerdeki inançları, niyetleri bile bilir. Bu yüksek kudret karşısında Allah'a ortak koşmanın, o acizlere mabud demenin, ibadet etmenin ne büyük inkâr, ne kadar tehlikeli olduğunu düşünmez misiniz? İşte sizin Mesih'e ilâh ve

mabud demenizin bundan hiçbir farkı yoktur. Çünkü Mesih, her ne zarar, her ne menfaat yapabilirse kendi zatından malik olarak değil, Allah'ın ihsan etmesi ve vermesiyle yapabilir. Sonra ne Allah'ın verebileceği belalar ve musibetler kadar zarara, ne de Allah'ın ihsan edebileceği sıhhat ve genişlik, hayır ve saadet kadar menfaate hiçbir zaman sahip olamaz. Çünkü Allah bizzat zengin, bizzat güçlüdür. Mesih ise bizzat fakir, bizzat güçsüzdür. Her neye sahip ise hepsi Allah'tan ve Allah'ındır. Allah'ın karşısında Mesih bir lokmaya muhtaç, mutlak âcizdir. Mesih'in karşısında Allah, her şeyi veren mutlak güçlüdür. Allah'ın bütün kemali kendinden, Mesih'in ise nesi varsa Allah'dan. Bu böyle iken Allah'ın kemalini Mesih'e, Mesih'in aczini Allah'a isnat edip de Allah yerine Mesih'e ibadet etmek ne cüret, ne cehalet, ne anlayışsızlıktır? Ne kadar zıddına bir hakkı, doğruyu değiştirmek, ne büyük bir iftira ve beyinsizliktir?

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ
غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا
وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ﴿٧٧﴾ لُعِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
عَلٰى لِسَانِ دَاوُ۫دَ وَع۪يسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ
﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ
لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا
يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ
وَلٰكِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

Meâl-i şerifi

77- De ki: "Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve böylece doğru yolu kaybetmiş bir kavmin keyiflerine uymayın".

78- İsrailoğulları'ndan küfredenler, Davud ve Meryem'in oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırı gitmeleri yüzündendi.

79- Onlar, yaptıkları kötülüklerden vazgeçmiyorlardı. Yaptıkları şey ne kötü idi.

80- Onlardan birçoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine sunduğu şey ne kadar kötüdür! Allah onlara gazabetmiştir. Onlar ebedi olarak azap içinde kalacaklardır.

81- Eğer onlar, Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen Kur'ân'a inanmış olsalardı, kâfirleri dost tutmazlardı. Fakat onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.

Ey Muhammed **قُلْ de ki: يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ Ey kitap ehli ve özellikle ey hıristiyanlar, لَا تَغْلُوا فٖى دٖينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ dininizde haksız yere gulüv etmeyin (aşırı gitmeyiniz).** Gulüv, esasında oku ileriye atmaktır. Bundan, herhangi bir şeyin kadrini ve menzilini geçmek ve sınırını aşıp ileriye gitmek mânâsında genişçe kullanılmıştır. Buradan anlaşılıyor ki dinin sınırı haktır. Ve kitap ehlinin bulundukları dinde hak da vardır, batıl da. Aynı şekilde dinde aşırılık iki çeşittir: Birisi haklı gulüv, diğeri haksız gulüvdür. Haklı aşırılık, dinin hakikatlerini inceden inceye araştırmak ve inceliklerini arayıp taramak ve tetkik etmek, delillerini ve burhanlarını elde etmek suretiyle hükümlerini tam bir dikkatle tatbik etmektir ki, buna selabet, ittika, vera, ictihad, mücâhede, gayret ve dînî hamiyet de denilir. Âyet bunu yasaklamamış belki desteklemiştir. Hak olan hususlarda ne kadar ileri gidilse ifrat (aşırı) ve taassub (tutuculuk) sayılmaz. Diğeri ise batıl ve haksız olan gulüvdür ki, bu delillere göz yumup, şüpheler arkasına düşerek ifrat (aşırı) veya tefrit (tersine aşırı) ile hakkın hududunu geçmek ve açık olan hakkı teslim etmeyip tersini benimsemektir ki, buna da taassup (tutuculuk) ve bilgisizliği koruma denilir. Âyet, غَيْرَ الْحَقِّ *"haksız yere"* diye işte bu çeşit aşırılığı yasaklamıştır. Yani dinde hedefimiz daima hak olsun, kör bir taklit, kuru bir tutuculuk ile ifrat veya tefrîte sapıp hakkın sınırını geçmeyiniz. Haksızlık yap-

mayınız, haksız şeylerde ısrar etmeyiniz. Ey hıristiyanlar, siz Mesih'in hak olan peygamberliğini ileri geçip de onu ilâhlık mertebesine çıkarmayınız. Ey yahudiler, siz de onun peygamberlik ve nebîliğini inkâr etmeyiniz. Kıymet ve değerini düşü-nüp de Allah'ın lütfettiği hakkına tecavüz etmeyiniz. وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ **Ve bundan önce, yani Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesinden önce dininizden muhakkak sapmış, sapıklığa düşmüş, birçoklarını da sapıtmış ve sonra Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesi ile gösterilmiş olan doğru yoldan yan çizmiş bir kavmin, yani selef (geçmiş)lerinizin arzularına uymayınız.** Onları taklit edip arkalarından gitmeyiniz. Görülüyor ki bu âyette, bunların ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"sonra bak onlar nereden çevriliyorlar?"* âyeti delaletince nasıl ve nereden çevrilip hak âyetlerden saptırıldıklarının bir açıklaması vardır:

1- Esasen dinlerinde hakkı, hedef edinmemeleridir.

2- Bu sebeple haksız yere aşırı gitmeleri ve tutuculuk etmeleri,

3- Geçmişlerini körü körüne taklit etmeleri,

4- İnsani hevâ ve heveslerine, meyillerine uymaları ki, birincisinin de sebebini teşkil eder. Ve işte iman ile küfrün, hak din ile batıl dinin başlangıç farkı budur. Hak ilâha kulluk, nefsin arzusuna kulluk ki, zamanımızda "hislerine tabi olma" diye söylenir. Demek ki Mesih'e ilâh diyenler, araştırıldığında Mesih'e değil, yalnız kendi arzularına kulluk edenlerdir. Buna karşılık Mesih'e saldıranlar da yine kendi isteklerine kulluk edenlerdir. Şu halde Mesih'e ilâh diyen hıristiyanlar, yahudilerin zıddına gitmiş görünmekle beraber boş isteklere uymak, hissilik ve tutuculuk arkasında koşmak bakımından yahudilerin yoluna gitmişler ve onlara tâbi olmuşlardır.

İşte böyle sapan ve sapıtan kimselerin arzularına uymayınız ve bu seslenişe karşı da haksız aşırılık edip, " bizim geçmişlerimizde böyle kimseler yoktur" demeyiniz. Çünkü لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي اِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ **İsrailoğulları'ndan küfredenlere hem Davud'un lisanı, hem de Meryem'in oğlu İsa'nın lisanı ile lanet edildi.** Tefsircilerin çoğunluğu demişlerdir ki, Davud'un lisanı ile lanet sebt ashabına (yahudilere), İsa'nın dili ile lanet mâide ashâbına (hıristiyanlara) olunmuştu. Eyle ahalisi cumartesi günü zulmettikleri zaman Davud Aleyhisselam onlara lanet etmiş, maymunlara dönmüşler (Ârâf sûresine bkz.), sofra ashabı da bu sûrenin sonuna doğru geleceği üzere "maide" (sofra)nin inmesinden ve ondan faydalandıktan sonra nankörlük etmişler, İsa

Aleyhisselam da beddua ve lanet etmiş, domuzlara dönmüşler. ذٰلِكَ **Bu lanet** بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ **bu nankörlerin isyan etmeleri ve tecavüz eder olmaları sebebiyle idi.** Yani كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ **yaptıkları bir kötülükten birbirlerini yasaklamazlardı.** لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ **Vallahi ne kötü yapıyorlardı.** Madem ki lanetinin sebebi, isyanları ve hakka tecavüzü alışkanlık haline getirmeleri idi. Demek oluyor ki, bunlardan sonra isyan, tecavüz ve haksız yere aşırılık edenler de tıpkı onlar gibi Davud ve İsa'nın dilleri ile lanetlenmişlerdir.

Ey kendisine hitap edilen! Şimdi تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا **din ve iman iddiasında bulunan bu kitap ehlinden birçoğunu görürsün ki,** Allah'ın Resulü'ne ve müminlere kinlerinden dolayı, **kâfirlerle (yani müşriklerle) pek âlâ dostluk ediyorlar,** müşriklerden tarafa oluyorlar, onların dostluğu arkasına düşüyorlar. لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ **Vallahi nefisleri kendileri için kıyamet gününe ne kötü şey takdim etti ki şudur:** أَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ **Allah kendilerine kızdı ve ebedî azaptadırlar.** Çünkü Allah'a da imanları yok, o Peygamber'e de. وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ **Eğer bunlar Allah'a ve o Peygamber'e ve O'na indirilene iman etselerdi,** مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ **Allah'ın ve Peygamber'in düşmanı olan o kâfirleri dost tutmazlar, yakınları olarak tanımazlardı.** وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Ve fakat bunların çoğu dinden çıkmış fasıklardır.** Geçmişte مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا *"Allah'a, ahiret gününe inanan ve güzel amel işleyen kimseler"* (Mâide, 5/69) olmadıkları gibi, bu gün de değildirler, bundan sonra olmaları da uzaktır. Tersine taşkınlık ve düşmanlıklarını artıracaklardır. Müminlerden hoşlanmamaları, İslâm dini ile alay etmeleri de bundandır. Bunun için inananlar bunları dost bilmemeli ve bunlar gibi olmamalıdırlar. Allah'ın lutfettiği İslâm nimetini unutmamalı, nankörlük etmemeli, anlaşmalarını bozmamalı, ahitlerini, akidlerini yerine getirmeli, güzel amel yapmalı. قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ *"Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler."* (Nisâ, 4/135) olmalıdırlar.

Görülüyor ki bu âyetin kavramı, önce bunlarda مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا şartının halen de faydasını açıklıyor ve fasılası (âyet sonu) ile ta yukardaki وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (Mâide, 5/59) fasılası (âyet sonu)nı tekit ediyor ve o âyeti hatırlatıyor ve oradan daha üst tarafına doğru geri baktırıyor. Demek ki burada sûrenin başına kadar gerisin geri bir mülâhaza daha yapılacak ve tekrar dönülüp sonrasına devam edilecektir. Dikkate şayandır ki yukarda çoğunun fasık olduğu söylendiği halde burada da "kesîr" كَثِيرٌ (çok) tabir edilmiş, yani birçoğu denilmiştir. Gerçi "ekser" أَكْثَرُ e de "kesîr" كَثِيرٌ denilebilirse de, كَثِيرُهُمْ "onların çoğu"

ile كَثِيرًا مِنْهُمْ "onlardan bir çoğu" yani çoğu ile birçoğu deyimleri arasında fark da vardır. Bu fark bize şu iki mânâdan birini hatırlatır.

1. Demek ki ikinci fısk (günah, isyan) birinciden daha şiddetlidir. Çoğunluğun günahkârlığı, itaatsızlık mânâsına fısktır ki inançsız (itikadsız) olup olmamaktan daha geneldir. Çoğunluğun Kitap ehli olmaktan çıkmasını gerektirmez. Bir çoğunun fıskı (isyanı) ise bütün bütün küfür ve azgınlık ile kitap ehli olmaktan çıkma ve dinden dönme mânâsına bir fısktır ki diğerinden daha şiddetli bir şerdir.

2. Her ikisinde fısk aynı mânâya olmakla beraber, demek ki İslâm dininin yayılması ve bu Kur'ân'a ait seslenişin tesirinin feyzi ile kitap ehlinin çoğunluğunun isyanı azalmış وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Fakat onlardan çoğu fasıklar"* olarak kalmışlar. Fakat bu çoğunluğun fıskı وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا *"Ey Muhammed! Rabb'inden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlık ve inkârını artırır."* (Mâide, 5/64) âyeti delaletinde keyfiyet itibariyle eski çoğunluğun fıskından çok fazla, çok şiddetli olmuştur. Gerçekte İslâm dininin yayılması ilk önce bütün kitapları ve dinleri içine alan yeni bir kitap etrafında toplanan salih ve doğru yeni bir ümmet, yeni bir kitap ehli teşkil etmiştir. İkinci olarak, genellikle kitap ehli üzerinde bir düzelme hissi uyandırmış. Üçüncü olarak, kitap ehlinin mümin ve doğru azınlığı İslâm'a girmiş, diğer taraftan fasık çoğunluğu kalmıştır. Sonra bu fasık çoğunluğun birçoğu da müslüman olmamakla beraber az çok bir düzelme uyanışı ile İslâm tabiyyetine girmiş, İslâm'ın zimmeti (koruması)ni kabul etmiş ve bu şekilde eski günahlarının birçoğundan vazgeçmiştir. Bu şekilde fasık (günahkâr) çoğunluk azalmış, fakat buna karşılık birçoğu da hakkı büsbütün unutmuş öfke ve taassub (tutuculuğ)a sarılmış, küfür ve zulmünü artırdıkça artırmış, her kötülüğü desteklemiş, İslâm'a düşmanlıkta müşriklerle beraber olmuş ve hatta daha ileri gitmiş, Davud ve İsa dili ile lanetlenen melunlar derecesine düşmüştür. Şu halde başlangıçta وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ *"Muhakkak sizin çoğunuz fasıktır"* hitabına layık olan kitap ehli sayı bakımından eski haline göre وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Fakat onlardan birçoğu fasıktır"* kalmış ve fakat keyfiyet bakımından أَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ *"Allah kendilerine kızdı ve ebedî olarak azaptadırlar."* قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ *"Allah katında yeri itibariyle bundan daha kötü."* (Mâide, 5/60) olmuşlardır. Demek ki müslümanlar iman sözleşmesine ve iyiliğe gereği gibi uymakta devam ettikçe ve hayır yapmada yarışmak sûretiyle mücâhedeye gayret ettikçe kötülük azalacak, âlemin düzelmesi artacak, herkes لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"onlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir de"* sırrına kavuşmakla mesut olacaklar. Bunun

tersi bir durumda müslümanların hali de kitap ehlinin haline dönecek, fasıkların mahkum olup onların sürüklediği azaba düşeceklerdir.

Bu açıklamalardan ve kötülüğün azalmasından anlaşıldı ki, kitap ehli içinden önce fasıkların pek çoğuna, sonra da fasıkların çoğuna karşılık olan biter kısım vardır ki haksız aşırılık ve taassubtan sakınır, orta yolu tutar bir mutedil ümmettirler. Bunların bir kısmı fasıkların çoğuna katılmamış, önce ve sonra iman ve iyi hallerini muhafaza etmişler, Musa'ya olduğu gibi İsa'ya, İsa'ya olduğu gibi son peygamber Hz. Muhammed'e de iman etmişlerdir. Bunların hallerinde bir fark varsa önce o Peygamber, o hak ruh gelecek diye iman ederken, gelince de geldi diye iman etmiş ve geçmişte indirilmiş kitaplar ile beraber bunlara katılan yeni kitapları da doğrulamış olmalarından ibarettir. Diğer kısım ise önce fasıkların çoğundan oldukları halde sonradan uyanmış, tevbe eder olmuş ve diğerlerine katılarak fasıkların çoğunun karşısında yer almışlardır veya alacaklardır ki, işte bunlar مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve güzel amel işleyen"* dirler.

Acaba bunlar içinde yahudi ve hıristiyanlar da aynı oranda mıdırlar, yoksa farklı mıdırlar? Bu bakış açısından yahudi ile hıristiyanları mukayeseye gelince: Hakikatte bunların ikisinin de çoğu fasıktırlar, fasıklar da müminleri sevmezler, düşmanlık ederler. Bununla beraber hepsinin düşmanlık dereceleri ve sevme kabiliyetleri de eşit değildir.

Ey Muhammed!

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ

عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً

لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ

وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾ وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ

اِلَى الرَّسُولِ تَرٰى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا

لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ
الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerifi

82- İman edenlere karşı düşmanlık yönünden insanların en şiddetlisi olarak yahudileri ve Allah'a ortak koşanları bulursun. Ve yine iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da: "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır. Ve onlar büyüklük taslamazlar.

83- Peygamber'e indirilen (Kur'ân)i dinledikleri zaman, onun hak olduğunu öğrendiklerinden dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Onlar derler ki: " Ey Rabb'imiz iman ettik, bizi de şahitlerden yaz".

84-"Hem biz Rabb'imizin bizi iyi kişilerle birlikte (cennete) sokmasını arzulayıp dururken, neden Allah'a ve hak olarak bize gelen şeylere inanmayalım!".

85-Böyle demeleri sebebiyle Allah onları altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükafatlandırmıştır. Orada ebedî olarak kalacaklardır. İşte iyilik yapanların mükafatı budur.

86-İnkar edip âyetlerimizi yalanlayanlar da cehennem ehlidir.

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا **Gerek yahudi ve hıristiyan kitap ehli, gerekse bunların dışında bütün kâfir olan insanlar içinde müminlere düşmanlık etmede en şiddetlisini -kasem olsun ki- yahudiler ve müşrik (Allah'a eş, ortak katan)leri bulacaksın.** İman sahiplerine, düşmanlı-

ğın şiddeti açısından yahudileri müşriklerin de önünde göreceksin. Demek ki bunlar imandan uzaktırlar, fasıkların çoğunluğu bunlarda daha fazladır. Çünkü bunların dünyaya hırsı hepsinden çoktur. وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Onları, insanların hayata en düşkünü, puta tapanlardan daha tutkunu bulacaksın"* (Bakara, 2/96). Çünkü bunların kalpleri kasvetlidir. وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً *"Biz onların kalblerini katılaştırdık.."* (Mâide, 5/13) Arzuları üzerine düşkünlükleri, fesat çıkarmaya meyilleri, Hakk'a karşı kibir ve inatları pek kuvvetlidir. Peygamberleri yalanlama ve öldürmede , isyan ve ihtilal yapmada alışkanlıkları pek çoktur.

وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى **Ve yine kasem (yemin) olsun ki bütün bu insanların müminlere sevgice en yakınını "biz nesaray (hıristiyanlar)ız" diyenleri bulacaksın.** Gerçi bunlar da genelde mümin değildir. Ve müminlere düşmanlık bunlarda da vardır. Fakat cins cinse mukayese edildiği zaman öbürlerinin düşmanlıkta şiddeti çok, bunların da müminleri sevebilmek kabiliyeti fazladır. Yani onların sevme ihtimalleri büsbütün yok değil, fakat bunların sevmesi daha çok düşünülebilir ve daha çok yakın ihtimaldir. Bunlarda iman kabiliyeti, iman ehli sevgisi diğerlerinden fazla bulunur. ذٰلِكَ **Bunların daha yakın bulunması şu sebepledir ki,** بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ **bunlardan kıssisler, yani ilim ve ibadetle meşgul olan keşişler,** وَرُهْبَانًا **ve rahipler,** yani ahiret korkusuyla manastırlarda nefislerini ezen, ibadetle meşgul olan dünyayı terketmişler vardır. وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ **Bir de bunlar kibirli değildirler.** Mütevazi (alçak gönüllü) ve cana yakındırlar. Bu iki sebeple müminleri sevebilmeleri daha çok düşünülebilir. Ve buna göre kulaklarına söz girme ve anladıkları zaman hakkı kabul etme ihtimalleri fazladır.

KISSÎS: Gece bir şeyi taleb etme ve inceleme mânâsına "kasse"den mübâlağa siğası (kipi)dır. İlim ve dini incelemeleri itibarıyla hıristiyan reislerinden olan bilginlere ve ibadetle meşgul olanlara da "kass" ve "kıssis" denilmiştir. İbnü Zeyd'in açıklamasına göre "kıssis", rahiplerin başı demektir. İbnü Atiyye, aslı Arapça olmayıp Arapçalaşmış olduğunu; Kutrub da, aslı Rumca olup bilgin demek olduğunu söylemişlerdir ki, "Kamus" mütercimi de "keşiş olacaktır" diyor.[1] "Rağıb"ın "Müfredât"ında da açıklandığı üzere "ruhbân" kelimesi "rehbet" kökünden "rahib"in çoğuludur. "Su'büm' gibi müfret (tekil) olarak kullanıldığında zikredilmiştir ki, o zaman çoğulu "rehabîn" ve "rehâbine" gelir.[2]

(1) Âsım Efendi, Kâmus terc. II, 987.
(2) Ragıb el-Isfahânî, a.g.e., 204.

"Rehbet", ızdırab ile korkup çekinmektir. "Terahhüb", manastırda ibadet etmektir ki, rehbetin kullanılması demektir. "Rehbâniyyet" de fazla korkup çekinmekten dolayı ibadete tahammül etmede aşırılık ve ifrat etmektir. Eski hıristiyanlarda et yememek savm-ı visâl (kavuşma orucu) tutmak, nefislerine eziyet etmek için boyunlarına zincir takmak ve hatta kendilerini iğdiş etmek derecesine varanlar olmuştur ki, bunlar nefs ile mücadele ederek aşırı isteklerini kaldırmak, nefsi sabır ve tahammül ile itaate alıştırmak ve hıristiyanların deyimince doğuştan olan günan ile günahkâr olan nefsi temizleyip kutsayarak Allah'ın rızasını celbetmek (çekmek) gibi maksatları içine alan bir hareket ise de, gerçekte لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ *"haksız yere dininizde aşırı gitmeyin"* hükmünde dahil olan doğuştan olmayan aşırılık ve şiddet cümlesindendir. hıristiyanlar, güya Hazreti Yahya ve İsa peygamberlerin hayat-ı tecerrüdlerini (her şeyden ellerini eteklerini çekmiş bir hayat sürmelerini ileri götürmek ve bu şekilde Allah'ın rızasına ermek maksadıyla bu ruhbanlık tarzını din reisleri hakkında bir kesin görev koymuş iseler de Hadid sûresinde وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا *"Arkalarından Meryem'in oğlu İsa'yı da gönderdik. Ona İncil'i verdik. Ve ona uyanların kalblerine şefkat ve rahmet duygusu koyduk. İcad ettikleri ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu icad ettiler, fakat ona layıkıyle de uymadılar"* (Hadid, 57/27) âyetinde hatırlatıldığı üzere buna hakkıyle riayet edememişler ve meşru olandan kaçarken meşru olmayan durumlara düşmüşlerdir. Ve bunun için لَا رَهْبَانِيَّةَ فِى الْاِسْلَامِ *"İslâm'da ruhbanlık yok"*[1] tur. Ve böyle olduğu bu âyetlerin arkasından anlatılacaktır. Fakat her çeşit kötü ahlâkın başı olan dünya hırsı ve şehvetlere uyma taşkınlığı ile bunun tamamen zıddı demek olan ruhbaniyet karşılaştırıldığı zaman, herhalde d ünya ihtiyaçlarına karşı ruhbanlık mücadelesinin bir fazilet olduğu da inkâr edilemez. Çünkü dünya sevgisi bütün hataların başıdır. Bir millet içinde böyle ciddi bir rehbet (korku) ile son derece dindar ve ibadete sarılmışcasına bir tecerrüd (Allah'dan başka her şeyden elini, eteğini çekmek), sabır ve tahammül hayatı takip edebilenler, o millette ölçülü olma hissi uyandırabilecek bir ıslah örneği olmaktan uzak kalmazlar. İşte bundan dolayıdır ki, doğru bir şekilde ilim ve amele ilgi gösteren keşişleri ve dünyaya ait arzulardan soyunmaya çalışan rahiplerin varlıkları hıristiyanların kibirlerini kıran ve müminlerin sevgilerinin yakınlaşmasına sebep olan menkibelerinden sayılmıştır. Yoksa ruhbanlık adı altında dünya peşinde koşanların, helali yasaklayıp harama göz yumanların, din

---

(1) el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 377.

ve dünyaya zararlı, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Ve onlardan çoğunun fasık"* (Hadid, 57/27) olduklarında şüphe yoktur. Nitekim Hadid sûresinde فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmışlardır".* (Hadid, 57/27) buyurulmuştur. Kısacası âyet bize gösteriyor ki, ilim ve âlimleri sevmek, ahiret düşüncesi, akibet endişesi, aynı şekilde alçak gönüllülük, isterse kâfir olsun, hadd-i zatında beğenilen, en faydalı, en güzel yakınlaşma sebepleri cümlesindendir. Ve bu sebepledir ki hıristiyanlar, müslümanlara sevgi açısından daha yakın bir vaziyettedir. Bundan dolayı bu ahlâkî durumlar mevcut oldukça hıristiyanlarda iman etme kabiliyeti daha fazladır. Ve bunlardan ciddi olarak imana gelenler yahudilerden daha çok olmuştur.

Bu şekilde bunlar kibirsiz ve müminlere sevgi bakımından diğerlerinden daha yakın bulunduğu gibi, içlerinde bizzat iman eden ve edecek olan ince kalbli, Hakk'ı bilen müminlerin de bulunduğunu ispat ile iman ehline hitabı nakletmek için şöyle buyuruluyor:

وَاِذَا سَمِعُوا مَا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ **Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı dinledikleri zaman da,** تَرٰى اَعْيُنَهُمْ **gözlerini görürsün** تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ **tanıdıkları ve bir kısmını bilmiş oldukları haktan dolayı duygulanmış ve etkilenmiş olarak coşar, göz yaşlarından dolar dolar taşar, gözleri dolarak** يَقُولُونَ **derler ki:** رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ **Ey Rabb'imiz biz, bu indirdiğin hakka ve gönderdiğin Peygamber'e kayıtsız ve şartsız, iman ettik. Sen bizi de onun ümmeti olan şâhitler ile beraber yaz.** Yani bunlar hitaplarında "Ruhu'l-Hakk" (Hakk'ın ruhu) olan o âhir zaman Peygamberinin geleceğini bilirler. Ve "iman ederiz gelecektir", diye inanırlar. Onun gönderilmesine arzu duyarlar, beklerler. Kur'ân'ı dinledikleri zaman da Hakk'a karşı kibirleri olmadığı ve kalblerinde incelik ve ihlâs, o şevk ve bekleyiş mevcut olduğu için Hakk'ı tanırlar, tesirinin feyzini duyarlar. Gözlerine yaşlar dolar, o Hakk'ın Resulünün gönderilmiş, gelmiş olduğunu anlarlar. Gıyâbî (gaybe ait) olan imanları şühûda (görünüre) çevrilir. Başlangıçta "iman ederiz gelecektir" derken, bu defa "geldi iman ettik" derler. Şühûd ve şehâdet ehli olan Muhammed ümmeti defterine yazılmalarını niyaz ederler. Kendi nefislerine, yahut itiraz edenlere karşı bu iman ve itikatlarını teyit ve ispat için şunu da söylerler: وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ **Biz Allah'a ve bize hak olarak her ne gelmişse ona niçin, ne sebep, ne hak, ne mazeretle iman etmeyeceğiz.** وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ **Halbuki Rabbimizin bizi de salihler topluluğuyla beraber aynı yere koymasını ister ve bunu çok arzularız.** Şu halde inanmamaya hiçbir sebep olmadıktan başka, salihler

zümresinin sonuç ve takdirlerine iştirak etme istek ve arzusu gibi, inanmayı gerektiren yüksek bir sebep ve çağırıcı da vardır.

İşte onlar Kur'ân'ı dinledikleri zaman hakkı tanıyıp böyle derler ve derken gözleri yaşlarla dolar taşar. Şu halde فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا **Allah da onlara iman ve ihlâs (samimiyet)la söyledikleri bu sözleri sebebiyle altlarından ırmaklar akan cennetleri sevap ve mükafat olarak vermiştir, orada ebedî olarak kalacaklardır.** وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِنِينَ **Muhsinlerin, yani güzel bakış, iyi niyet ve iyi amel, sahiplerinin, diğer deyimle yaptıkları işi en güzel şekilde yapmayı alışkanlık edenlerin mükafatı da budur.**

Rivayet ediliyor ki, bu dört âyet Necâşî ve ashab (arkadaşlar)ı hakkında inmiştir İlk Muhacirlerin Habeşistan'a göç ettikleri zaman Mekke müşrikleri arkalarından bir grup insan göndermiş ve Necâşî'yi aleyhlerinde tahrik ve teşvik ederek onlara baskı yaptırmak ve perişan ettirmek istemişlerdi. Bunun üzerine Necâşî, ileri gelen keşişler ve rahipler ile bir toplantı yapmış ve müslümanlarla müşrikleri de oraya davet etmiş idi. Bu mecliste toplandıkları zaman Necâşî müslümanlara seslenerek: "Kitabınızda Hz. Meryem'in zikri (anılışı) var mıdır?" diye sormuş, Ca'fer b. Ebî Tâlib hazretleri de: "Evet, onun adına mensub (nisbet edilen) bir sûre vardır." demiş, ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ *"İşte Meryem oğlu İsa budur."* (Meryem, 19/34) âyetine kadar bu sûre ile وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى *"Musa'nın haberi sana geldi mi?"* (20/9) âyetine kadar Tâhâ sûresini okumuş ve bundan dolayı Necâşi ağlamış idi. Sonra Necâşi Medine'ye Peygamber'imize yetmiş kişilik bir grup göndermiş, Resulullah (s.a.v.) da onlara Yâsîn sûresini okumuş, aynı şekilde bunlarda ağlamışlar ve iman etmişlerdi.

Bu âyetler de bunların hallerini tasvir ederek nazil olmuştur. Bunun için bazı tefsirciler bu âyetlerin hükmü bunlara ve düşmanlığın şiddeti meselesinin de Peygamber'in zamanında bulunan Medine yahudilerine mahsus olduğuna kâni olmuşlardır. Fakat âyetin zahiri âmm olduğundan tefsircilerin pekçoğu her iki kavmin cins cins mukayeselerini gösterdiğini açıklamışlardır. Gerçekte Abdullah b. Selâm ve benzerleri gibi yahudilerden de bu şekilde imana gelenler bulunmuş ise de bunlar nadir, hıristiyanlardan imana gelenler ise ilerden beri çok bulunduğundan, herhalde iman kabiliyetinin ve sevgi yakınlığının hıristiyanlarda daha çok olduğu gösterilmiştir.

Muhsin (iyilik yapan)ler böyle, bunlara karşılık وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ***"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar da cehennem ehlidir".*** hıristiyanların İslâm'a yakınlık ve kabullenmelerine işaret eden bu açıklamada hıristiyanlar önce içlerinde keşişler ve rahipler bulunmakla öğüldüğü, ruhbanlı-

ğın mânası da dünya lezzetlerinden ve güzelliklerinden bütün bütün kesilme ve çekinme demek olduğu için, bundan müslümanların ruhbanlığa teşviki mânâsının anlaşılmaması ve İslâm'da ruhbanlığın bulunmadığının anlatılması için burada yine sûrenin başındaki akid (anlaşma)lerin yerine getirilmesi, helal ve haram hükümlerine sözü nakletmekle müminlere seslenilerek buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا

الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا

وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِٓي اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ

فِٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُٓ

اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ

اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ

اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

Meâl-i şerifi

87- Ey iman edenler! Allah'm size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Ve aşırı da gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.

88- Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun.

89- Allah sizi, kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Bozulan yeminin keffareti (cezası), ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu yedirmek veya giydirmek yahut da bir köle azad etmektir. Verecek bir şey bulamayan kimse için de üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizi bozmanın cezası budur. Yeminlerinizi koruyun. İşte Allah âyetlerini size böyle açıklar ki, şükredesiniz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ **Allah'ın size helal kıldığı nimetlerin hoş, lezzetli olanlarını haram kılmayınız.** Yani onlardan kendinizi tesebbüben (sebep olmak sûretiyle) veya mübâşereten (doğrudan doğruya haram saymak sûretiyle) mahrum etmeyiniz. Önce yahudiler gibi akidleri yerine getirmemek ve anlaşmayı unutup bozmak sûretiyle o nimetlerin kesilmesine sebep olmayınız. İkinci olarak hıristiyanlar gibi ilâhî akitlere uymayan akitler yaparak, aşırılığı ve şiddeti benimseyerek Allah'ın size, اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ ... *"Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. Ve inananlardan namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın namuslu bir biçimde mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir"* diye helal ve mubah kıldığı güzel nimetlerden kendinizi menetmeyiniz. وَلَا تَعْتَدُوا **Hakkın sınırlarına, ilâhî akitlerin hükümlerine de tecavüz etmeyiniz (geçmeyiniz).** Önce helale haram demeyiniz, ikinci olarak o hoş ve temiz nimetleri kesib de başkasının hakkına yeltenmek sûretiyle haram yapmayınız, üçüncü olarak helal şekilde kazandığınız nimetlere de hakiki ihtiyaçtan çok hırs ve düşkünlük ile atılıp israf etmeyiniz ve yalnız şehvetler peşinde dolaşmayınız, gerek nefsin ve gerek başkasının hakkını gözeterek ölçülü ve iktisad ile hareket ediniz. Çünkü اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ **Allah aşırı gidenleri sevmez,** bu muhakkaktır. Hasılı, helali haram, haramı helal yapmayınız da, وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا **Allah'ın size rızık olarak verdiği nimetlerden helal, hoş ve temiz olarak yiyiniz.** وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِٓي اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ **Ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkunuz,** azarlamasından korkunuz da ifrat (aşırılık) ve tefrit (ihmalkârlık)ten çekininiz.

Ne Allah'ın nimetlerini beğenmemek, onlardan kaçınmak gibi nankörlük, ne de bu dünya nimetlerini son gaye zannedip Allah'dan ve ahiretten gaflet ederek hırsın ve şehvetin esiri olunuz.

Rivayet ediliyor ki, bir gün Resulullah (s.a.v.) ashâbına kıyameti anlatmış ve son derecede inzar (korkutma)da bulunmuştu. Ashâb-ı kirâm bundan etkilenip duyguları incelerek Osman b. Maz'ûn'un evinde toplanmışlar, daima oruçlu olmaya, döşek üzerinde uyumamaya, et ve yağlı yememeğe, kadınlara yaklaşmamaya, koku sürünmemeye, dünyayı terketmeye, eski çul, paçavra giyip yeryüzünde seyahat etmeye ve erkekliklerini kesmeye ittifakla karar vermişler. Derhal bu haber Resulullah'a erişmiş, bundan dolayı onlara: "Ben böyle emrolunmadım, muhakkak ki nefsinizin üzerinizde bir hakkı vardır. Şu halde oruç tutunuz, iftar da ediniz, namaz kılınız ,uyku da uyuyunuz; ben namaz kılarım, uyku da uyurum, oruç tutarım, iftar da ederim, et de yerim, yağ da yerim, kadınlara da yaklaşırım. فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى "Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir" (1) buyurmuş, bu âyetler inmiştir. Yine rivayet ediliyor ki, Resulullah tavuk ve palûze yerdi, tatlı ve bal hoşuna giderdi ve buyurdu ki اِنَّ الْمُؤْمِنَ حُلْوٌ يُحِبُّ الحَلاوَةَ "Mümin tatlıdır, halâveti, tatlılığı sever."(2) İbnü Mes'ud hazretlerinden nakledilmiştir ki, bir zat ona: "Ben döşeği kendime haram ettim" demiş, o da bu âyeti okumuş: "Döşeğine yat ve yeminine keffaret ver" diye cevap vermiştir. Hasenü'l- Basrî hazretlerinden nakledilmiştir ki, "Bir gün yemeğe davet edilmiş, beraberinde Ferkad Sebhî ve arkadaşları da varmış, sofraya oturmuşlar, yağlı tavuklar, tatlı ve diğerleri türlü türlü yemekler var. Ferkad bir kenara çekilmiş, Hasenü'l- Basrî de: "Oruçlu mu?" diye sormuş, "Hayır, böyle çeşitli yiyecekleri mekruh görür" demişler. Bunun üzerine Hasenü'l- Basrî Ferkad'e dönmüş: "Ey Ferkadcik demiş, sen hâlis tereyağı ve buğday özü ile lüab-ı nahli, yani balı bir müslüman ayıplar fikrinde mi bulunuyorsun?" demiştir. Yine adı geçen Hasenü'l- Basrî'ye: "Falan zat palûze yemiyor, şükrünü edâ edemem diyor" demişler. "Soğuk su içiyor mu?" diye sormuş, "evet" demişler. Buyurmuş ki:" O halde bu adam cahil, Allah Teâlâ'nın ona soğuk sudaki nimetinin palûzeden daha çok olduğunu bilmiyor".

Şimdi burada bir müşkil (mesele, problem) vardır. اَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"Akidleri yerine getirin."* emri, bütün akid (anlaşma) leri içine alır ve şüphe yok ki, yeminler de bu akidlerde dahil idi. Burada da لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah'ın size helal kıldığı güzel şeyleri haram saymayın"* buyurulmuştur. Şu halde bir kimse her hangi bir sebeple yemin eder ve bu yemin ile bir helali kendine haram etmiş olursa ne yapacak? Zira yemininde dursa "haram saymayın" anlaşmasını boz-

(1) Buharî, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5; Neseî, Nikah, 4; Dârimî, Nikah, 3; Ahmed b. Hanbel, II, 158, III, 241.

(2) Keşfü'l-Hafâ, II, 386 (2679)

muş olacak. Yemininde durmasa yemin akdini yerine getirmemiş olacak. İşte bu müşkülü halletmek için buyuruluyor ki: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِىٓ اَيْمَانِكُمْ **Allah, yeminleriniz içinde lağv olan kasem (yemin)lerle sizi sorumlu tutmaz.** O, bir akid değildir. Yemin-i lağvin tarif ve tefsiri Bakara sûresinde geçmişti. (Bakara, 2/225) وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ **Ve fakat akdetmiş olduğunuz,** yani "şöyle yapacağım, böyle yapacağım, yahut şöyle olursa şöyle edeceğim" şeklinde gelecekle ilgili olmak üzere **kendinizi bağladığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.** Bunlara "yemin-i mün'akide" (mün'akide yemin) denir. Mesela "Vallahi evlenmiyeceğim, vallahi karıma yaklaşmayacağım, vallahi yarın oruç tutacağım, yahut vallahi sigara içmiyeceğim" gibi yeminler mün'akidedirler. Bu gibi yeminler birer akid oldukları için yerine getirilmeleri lazım gelir. Getirilmezse Allah muâheze eder (cezalandırır). Bunlar ise iki türlüdür. Birisi günah olmayan bir şeye yemindir ki, bunun bozulması asla caiz değildir, büyük günahtır. Diğeri günah olan bir şeye yemindir ki, bunda sebat etmek bozmaktan daha günahtır. Ve bunun için ehven-i şerreyn (iki şerden daha hafifi) seçilip مَنْ حَلَفَ عَلٰى يَمِينٍ ثُمَّ رَاٰى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ ثُمَّ لِيَاْتِ بِالَّذِى هُوَ خَيْرٌ *"Kim birşeye yemin eder sonra ondan başka daha hayırlısını görürse yemininin keffaretini versin, sonra o daha hayırlı olanı yapsın"* (1) hadis-i şerifi delaletince yeminin bozulması tercih edilir ve keffaret (dünyevî ceza) verilir ki, bu keffaret, hem yeminin bozulmasının bir cezası ve muahezesi, hem de ahirete ait cezadan kurtuluş için bir ibadettir. Bununla beraber keffaretin lüzumu yalnız bu kısma mahsus değildir. Öncekinde de vacibtir. Çünkü bozulması caiz ve daha uygun olan bir yemin akdinin bozulmasından dolayı muaheze demek olan keffaret (ceza) vacib olunca, bozulması asla caiz olmayan yeminin bozulmasından dolayı bu muahezenin öncelikle farz olacağı açıktır. Bu şekilde bütün keffaretlerde hem ceza, hem de ibadet mânâsı vardır. Ve herhangi bir mün'akide yemin bozulduğu zaman da dünyada bir keffaret ile cezalandırılır. Ve bu keffaret ile yukardaki müşkil (problem) halledilir.

فَكَفَّارَتُهُ **Şimdi yemini bozmanın keffareti,** اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ **ailenize yedirdiğiniz yemeğin çeşit ve miktarında orta bir şekilde on fakiri bir gün doyurmaktır.** Bu iki şekilde olur: Birisi bir akşam, bir de sabah çağırıp yemek yedirerek karınlarını doyurmaktır ki, buna ibâha denilir. Diğeri de akşam sabah doyuracak kadar ellerine bir şey vermektir ki, buna da temlik ismi verilir. İmam-ı Âzam Ebu Hanife'ye göre bunun ölçüsü her fakir için bir fıtra (fitre) gibi buğdaydan yarım sâ (sâ = 2.917 kg. hububat ölçüsü),

(1) Müslim, Eymân, 11-13, 16; Tirmizî, Nüzür, 6; Neseî, Eymân, 15-16; İbnü Mâce, Keffârât, 7; Dârimî, Nüzür, 9; Muvatta, Nüzür, 11; Ahmed b. Hanbel, IV, 256,378,428.

diğerlerinden bir sâ' dır. İmam Şâfiî'ye göre bir "müd" (1 müd = 832 gr.) dür. Yeminin keffareti ya böyle on fakiri doyurmak, أَوْ كِسْوَتُهُمْ **yahut on fakirin kisveleridir. Kisve, dinen örtülmesi gereken yerleri örtecek bir elbise demektir.** Bir rivayete göre de bir "sevb-i câm" (bütün bir takım elbise)dır. أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ **Veyahut bir rakabe, bir köle veya cariye insan azad etmek (hürriyetine kavuş-turmak)tir.** İmam Şâfiî, adam öldürme keffaretine kıyas ederek, bunun da mümin olmasını şart kılmış ise de, Hanefî imamları, adam öldürme keffaretinden başkasında, nassın (dînî delilin) görünüşüne (zahirine) göre müslüman olmayan köleyi de yeterli görmüşlerdir. Sözün kısası yeminin keffaretinde bu üçten biri vacibdir, tayininde ise mükellef serbesttir. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ **Buna göre her kim bunlardan birini bulamaz, vermeye gücü yetmezse onun keffareti de üç gün oruçtur.** İbnü Mes'ud Mushafında ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ olduğundan bu üç günün fasılasız (ara vermeksizin) birbiri ardınca tutulması da vacibtir. ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ **İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin keffareti budur.** Bozulduğu zaman bu keffareti yerine getiriniz. وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ **Ve yeminlerinizi muhafaza ediniz.** Yani önce her şeye yemin etmeyiniz. İkinci olarak, yemininizin şeklini iyi belleyiniz, ihmal ederek unutmayınız. Üçüncü olarak, günah olmayan ve bir hayrı yasaklamayan yeminlerde gücünüz yettiği kadar sebat ediniz, bozmayınız. Dördüncü olarak, bozduğunuz takdirde keffaretini de vererek yeminin şanını koruyunuz. كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ve gelecekte daha beyan edecektir ki, şükredesiniz.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ
وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ
وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ
فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ

وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾ لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

Meâl-i Şerifi

90 - Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.

91 - Şeytan, içki ve kumarla sizin aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?

92 - Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Kötülüklerden sakının. Eğer yüz çevirirseniz, biliniz ki, Peygamber'imize düşen sadece apaçık tebliğdir.

93- İman edip salih amel işleyenler, Allah'tan korktukları, imanlarında sebat ettikleri, salih amel işlemeye devam ettikleri, sonra Allah'tan sakındıkları, imanlarından ayrılmadıkları, yine Allah'tan korktukları ve iyilikte bulundukları müddetçe, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah iyilikte bulunanları sever.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Helâl olan güzel şeyleri haram etmediğiniz gibi, haram olan pisliklerden de iyi sakınınız. Bu cümleden olarak اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ **muhakkak ki hamr, yani sarhoş edici şeyler ve meysir, yani piyango ve kumar** (Bakara Sûresi 2/219. âyetin tefsirine bkz.) وَالْاَنْصَابُ **ensâb yani tapılmak için dikilmiş taş vesâir putlar,** وَالْاَزْلَامُ **kumar ve piyango kalemleri, okları, zarları, bütün bunlar başka bir şey değil, ancak** رِجْسٌ **birer ricstir, aklınızın tiksi-**

neceği, iğreneceği pis, murdar bir şeydir, مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ **şeytanın işlerinden-dir.** Şeytanın işi, şeytanın teşvikidir. فَاجْتَنِبُوهُ **O halde bu pislikten çekininiz, uzak durunuz ki** لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **kurtuluşa eresiniz.**

Bu âyet, müskirât (şarhos edici şeyler)ın yasaklanması ve haram edilmesi hakkında üçüncü ve son olarak nazil olan âyettir ki birincisi Nisâ Sûresindeki لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Sarhoş olduğunuz zaman namaza yaklaşmayın."* (Nisâ, 4/43) ikincisi de Bakara sûresindeki يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَب۪يرٌ *"Senden içki ve kumarı sorarlar. De ki: Onun ikisinde büyük bir günah vardır."* (Bakara, 2/219) âyeti idi. (Oraya bkz.) Allah Teâlâ bu âyette içki ve kumarın haramlığını çeşitli yönleriyle tekit etmiştir. Birinci olarak cümlenin başı اِنَّمَا ile başlanmış; ikinci olarak putlar ve fal okları ile beraber zikredilerek, شَارِبُ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ "Şarap içen puta tapan gibidir"(1) hadis-i şerifi delaletince puta tapıcılık kabilinden gösterilmiş; üçüncü olarak "pislik" adı verilmiş; dördüncü olarak başlı başına şer veya galip olduğuna tenbih edilerek مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ *"şeytanın işlerinden"* buyurulmuş; beşinci olarak bizzat kendilerinden çekinilmesi emredilmiş; altıncı olarak, bu çekinme, kurtuluş ümidine bir sebep yapılmıştır. Yedinci olarak da bu beyandan asıl maksad, içki ve kumarın haram kılındığını hatırlatan ve bunların haram kılınmasını gerektiren dine, dünyaya ait kötülük ve veballerini anlatmış ve şeytanın işini açıklayarak buyurulmuştur ki: اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ **İçki ve kumarda şeytanın gayesi, başka değil, ancak aranıza kin ve düşmanlık düşürmek ve sizi Allah'ı anmak ve yadetmekten, namazdan menetmektir.** Ki bir defa bunlar olduktan sonra artık her günah, her cinayet işlenir, ne din kalır, ne iman, ne dünya kalır ne ahiret. Sekizinci olarak, bütün haram olma sebepleri açıklandıktan sonra itaat sözü alınmak üzere soru takriri ile anlaşmayı belgelemek için buyuruluyor ki: فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ **Artık siz şimdi bu yasaklamayı kabul ettiniz ve içki ve kumardan tamamen vazgeçtiniz mi?** Elbette geçtiniz değil mi? Bunun üzerine Hz. Ömer'in ne söylediği Bakara sûresinde geçmiş idi. Dokuzuncu olarak genelde itaati belgelemek ve tekid edilerek muhalefetten sakındırmak sûretiyle buyuruluyor ki: Vazgeçiniz وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ **ve Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e de itaat ediniz,** وَاحْذَرُوا **ve karşı gelmekten çekininiz.** فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا **Eğer itaatten yüz çevirecek olursanız biliniz ki,** اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ **bizim Resulümüzün üzerine ait olan vazife açık bir tebliğden ibarettir ki,** O da onu işte yapmıştır. Ondan ötesinin sorumluluğu ve zararı ona değil, sırf sizin kendinize aittir.

(1) İbn Mace, Eşribe, 3.

Rivayet ediliyor ki, içkiyi haram kılan âyet nazil olduktan sonra ashab, "Ey Allah'ın Resulü, ya bundan önce vefat eden ve şarap içmiş bulunan kardeşlerimizin ahirette hali ne olacak? " demişler, şu âyet nazil olmuş: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا **İman edip salih, iyi işler yapanlar** اِذَا مَا اتَّقَوْا **haramdan sakınıp iman etmekte ve güzel ameller yapmakta ciddi olarak, dış görünüş ve içyüzü bakımından sebat ettikleri** ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا **sonra yine haram kılınandan sakınıp iman ettikleri** ثُمَّ اتَّقَوْا **sonra ittikada, kötülüklerden sakınmakta devam edip** وَاَحْسَنُوا **ihsan (iyilik) yaptıkları, güzel güzel ameller araştırarak onlarla güzelce meşgul oldukları takdirde, geçmişte tattıkları, yani yasaktan önce içtikleri içkide günah yoktur.** Bunlar "ihsan mertebesi"ndedirler. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ **Ve Allah iyilik yapanları sever, onları cezalandırmaz.** Şu halde, kurtuluş ve saadetin gayesi ruhbanlıkta değil, bu şartlar altında iyilik yapmaktadır.

Görülüyor ki, bu âyette iman ve güzel amel iki defa ve takva üç mertebe olarak zikredilmiş ve neticede ihsan mertebesine gelmiştir ki, takvanın bu üç defa zikri, çeşitli vecihlere ve takva mertebelerine işarettir. Birinci olarak, geçmiş, şimdi, gelecek, üç zamana işarettir. İkinci olarak üç hâle işarettir ki, birincisi insanın kendisiyle yine kendi nefsi ve vicdanı arasında takva ve iman, ikincisi kendisiyle insanlar arasında takva ve iman, üçüncüsü kendisiyle Allah arasında takva ve imandır. Bunun için üçüncüsünde iman, ihsana tebdil edilmiş, Peygamberimiz (s.a.v.)'in اَلْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ *"İhsan, senin Allah'a, onu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen Onu görmüyorsan da, muhakkak ki o seni görüyor"* (1) tarifine işaret buyurulmuştur. Üçüncü olarak, Bakara sûresinin başında açıklandığı üzere başlangıç, orta ve nihayet olmak üzere takvanın üç derecesi bulunduğuna işarettir. Dördüncü olarak, sakınılacak şeylerin derecelerine işarettir. Çünkü önce azabdan sakınmak için haramı terk, ikincisi harama düşmemek için şüpheleri terk, üçüncüsü nefsi noksandan korumak, tabiat ve alışkanlık kirlerinden temizlemek için bazı mubah şeyleri terketmek gerektir. Nitekim bu noktaya yukardaki لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah'ın size helal kıldığı güzel şeyleri siz haram etmeyiniz."* (Mâide, 5/87) ilâhî sözünde de bir işaret vardır. Zira اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ *"Güzel şeyler size helal kılındı."* (Mâide, 5/4) âyeti delaletince helal kılınanlar zaten tayyibât (güzel şeyler) olduğu halde, helallerin tayyibât (güzeller)ı طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ *"Allah'ın helal kıldığı güzel şeyler."* buyurulması "tayyibâtın tayyibâtı" (güzellerin güzelleri)

(1) Buharî, İman, 37; Tefsiru Sûreti; 31/2; Müslim, İman, 1,5,7; Neseî, İman, 5.

meâlini ifade eder ki, bu da kıymetsiz olan mubahlardan bir çekinmeyi içine alır.

İçki (şarap), kumar ve diğerleri gibi daima haram olanlardan başka, bir de geçici ve sırf ibadet etme ve terbiye hikmetiyle yasaklanan ve haram edilenler vardır ki, buna da sûrenin başında غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ *"İhramda iken avı helal saymamak şartıyla"* (Mâide, 5/1) kaydıyla işaret buyurulmuş idi. Şimdi buna dikkat çekerek buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْد۪يكُمْ وَرِمَاحُكُمْ

لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِۚ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ

اَل۪يمٌ ﴿٩٤﴾

Meâl-i şerifi

94- Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla dener ki, gizlide kendisinden korkanları meydana çıkarsın. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azab vardır.

Bu âyet Hudeybiye senesi nazil olmuş ve bu imtihan o sene vuku bulmuştur. Resulullah (s.a.v.), Ten'ûm denilen yere vardıklarında av hayvanları (âhû ve diğer çeşitli vahşi yaratıklar) müminlerin etrafına fazlasıyla dolmuş, yüklerinin aralarına varıncaya kadar sokulmuş, mızraklarını dürtseler yetişecek ve elleriyle tutsalar tutulabilecek derecede yaklaşmışlardı. Halbuki müminlerin hepsi ve bir rivayette bazısı ihramlı olmakla, bunlara el uzatmaktan yasaklanmış olduklarından, bu hâl onlar için önlerine gelen ve hırslarını gıcıklayan bir dünya

nimetine karşı ondan meneden Allah'ın emrine uyma derecelerini gösterecek, yani Allah'tan korkanla korkmayanları ayıracak bir deneme olmuştur. Gerçekte içki ve kumar gibi doğrudan doğruya zarar olduklarından dolayı haram kılınan şeylerde Allah'ın emrine uymak nisbeten çok kolaydır. Fakat bu gibi sebep ve hikmeti açık ve bilinen şeylerde emir veya yasağa uymada nefsin zarar ve çıkarı bulunduğundan, Allah sevgisi veya Allah korkusu hâlis ve samimi olamaz. Bunlar Allah için değil, nefis için tapınma demektir. اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"O kimseler ki gayba inanırlar"* (Bakara, 2/3); وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللّٰهِ *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verir"* (Bakara, 2/207); وَمَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ *"Her kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse..."* (Bakara, 2/112) âyetleri gereğince tam ihlas ve teslim olma ise, yaptığını sırf Allah için, Allah rızası için yapmaktadır. Tevhid, ancak bundadır. Bu ise bütün nefse ait isteklerden sıyrılmaya bağlıdır. Bu da nefsin, zarar veya menfaati açık olmayan, diğer bir deyişle açıkta mânâsı makul bir sebep ve hikmeti görünmeyip, bütün hikmeti yalnız Allah'ın emrine itaatten ve O'nun rızasına uymaktan ibaret olan ve bundan dolayı görünüşte faydasız ve zararlı görünse bile yerine getirilmesi gereken, kısaca Allah ve Allah'ın rızasının herşeyin ve her menfaatin başı olması iman ve itikadıyla yapılan amellerle ortaya çıkar ki, bunlara ibadetle ilgili işler denilir. Ve bizzat hayır olan ihsan (iyilik) ancak bununla ortaya çıkar. Ve insan nefsin şirkinden ancak bununla kurtulur. Yoksa insanın kalbinde kendine tapmak hissi silinmemiş ve gerçekten لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ "Allah'dan başka ilâh yoktur" denilmemiş olur. Ve Allah'ın dışında kendi iyilik ve çıkarını düşünmek iddia-sında bulunanlar da, hakikatte hayır ve menfaat düşünmemiş olurlar. Bunun içindir ki, mesela sarhoş edici şeyleri Allah'ın yasakladığı ve haram ettiği için değil, sırf kendilerine zarar olduğu için terkedenler, bu terkedişlerinden dolayı dünyada o zarardan kendilerini kurtarsalar bile, ahirette bundan dolayı bir sevaba nail olamazlar. Zira onu Allah rızası için terketmemişlerdir. Ve yine bunun içindir ki, namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetlerin, nefsinize şu şu faydaları vardır gibi nefisle ilgili bir maksatla değil, sırf Allah rızası için ve Allah'ın emri olduğu için, yalnız bir ibadet etme fikriyle ve sırf Allah'a yaklaşmak için samimi ve ihlaslı olarak ibadet niyetiyle yapılması gerekir. Ve öyle olmadıkça makbul olmaz. Çünkü o zaman Allah'a değil, nefse ibadet edilmiş olur. Nefis ise hangi arzuları üstün gelirse onun peşinde koşar. Böyle demek, bunların hadd-i zatında hiçbir faydası yok demek değil, tersine faydaları ve menfaatları sayılamayacak ve tayin edilemeyecek kadar genel ve sonsuz demektir. Fakat Allah ve Allah'ın rızası kavramına göre "umûmî" ve "sonsuz" kelime-

leri bile ufak olduğundan, ibadette nefsine az-çok bir mabudluk hissesi düşüncesi vermekten uzak olmayan genel menfaatler ve sonsuzluk fikirlerinden de sıyrılarak Allah sevgisini ve Allah korkusunu her menfaat ve zarardan öne almak, ancak ve ancak Allah'ı ve Allah'ın emrini düşünmek aslî bir şarttır. İşte birtakım helalleri geçici olarak haram ve yasak etmek demek olan ihram da Allah'ı böyle halis bir niyyet ile tanıyıp tanımayanları ayırdedecek soyut bir ibadet hikmetiyle emredilmiştir ki, bunlarla insanların fazilet terbiyeleri kemâle erecek, Allah için dindar olanlarla, dünya ve nefisleri için dindar olanlar ayrılacaktır. Fakat bilinmektedir ki, elde bulunmayan bir nimetten vazgeçmekle, nimetin karşısında nefsi menetmek arasında fark vardır. Birincisi kolay, ikincisi zordur. Mesela dağ başında kalmış bir kimsenin açlığa sabrederek Allah'a ibadet etmesiyle, kurulmuş bir sofranın karşısında açlığa sabrederek ibadet etmesi arasındaki fark düşünülsün. Elbette öncekinde fazilet mânâsı az, ikincisinde ise çoktur. Birincide başarılı olanların çoğu ikincide olamaz. Ruhbanlık terbiyesiyle İslâm terbiyesinin arasındaki fark da bu misalden ortaya çıkar. Bu âyette Allah Teâlâ ihrâmın hikmetini göstermek üzere müminleri böyle bir denemeye tâbi tutacağını açıklayarak buyurmuştur ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ **Ey inananlar, elbette Allah sizi av cinsinden bir şeyle** -yani can ve bilfiil elde bulunan mal feda etmek kadar zor ve büyük değil, oldukça kolay bir şeyle - **deneyecek,** تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ **öyle bir şey veya o şekilde bir av ki elleriniz ve mızraklarınız onu yakalayıverecek bir halde,** yani av hayvanları o kadar çok olacak ve yanınıza o kadar yakın sokulacak ki ellerinizle tutsanız tutulabilecek ve mızraklarınızla dürtseniz erişilebilecek bir vaziyette bulunacak, bu hâl içinde siz ise ihramda ve avdan yasaklanmış olacaksınız. Bu da sizin nimetler karşısında Allah'ı ne kadar saydığınızı ve emirlerini ne kadar tanıdığınızı ve O'nun azabından ne kadar korktuğunuzu isbat edecek bir imtihan olacaktır. Herhalde Allah sizi böyle bir şey ile imtihan edecek ki, لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ **Allah kendisi gıyabında tanıyıp azabından korkanları bilsin.** Yani başkalarından ayırıp meydana çıkarsın da ilerde kendilerine nice nice büyük nimetler verilecek ve büyük büyük ilâhî emanetlere ehil olacak kimselerin ehliyetlerini ortaya çıkarsın ve tahakkuk ettirsin. Şu halde فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ **bu denemeden ve Allah'ın haber verdiği bu av imtihanının tahakkukundan sonra her kim sınırı aşar, yasaklandığı şeye elini sunarsa,** فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ **ona acıklı bir azab vardır.** Böyleleri geleceğin büyük nimetlerinden mahrum olduktan başka, dünya ve ahirette acıklı bir azap da göreceklerdir. Zira böyle bir durumda kendini tutamayan ve Allah'ın hükmüne riayet edemeyenler, nefislerin

daha çok meyledici ve daha çok hırslı olacakları şeylere karşı nasıl sabredebilirler? Ve öyle büyük nimetlerin emanetlerini nasıl edâ ederler? Ve o halde böyle kimseler canların, ırzların, hazinelerin, Allah'ın hakları (hukûkullah) ve kulların haklarının başına geçmek ehliyet ve selahiyetini nasıl yüklenebilirler?

Görülüyor ki, bu âyet ihramdaki ibadet hikmetini açıklamak için müminlere ileride yönelecek büyük ilâhî nimetleri av şeklinde bir öncü misal teşkil eden olağanüstü bir bolluğun vuku bulacağını haber vermiş ve bununla müminlerin en büyük ilâhî emanetlere ehliyet temin edecek bir deneme ve düzeltmeden geçirileceklerini hatırlatmış ve iman ehline büyük bir ders ve yüksek bir fazilet terbiyesi veren bir mucizeye işaret etmiştir. Şu halde müminin öyle bir fazilet ile yükselmesi gerekir ki, her zaman haram ve çirkin olan şeyler şöyle dursun, aslı helal olan her türlü nimetler etraflarına saçılmış, önlerine konulmuş olsa bile, Allah'ın izni ve şer'î cevazı olmadan onlara el uzatmayacak, haksız, selâhiyetsiz (yetkisiz) hiçbir şeye dokunmayacak, kendine sahip, nefsine mâlik, eğilimlerine hâkim, Allah'ın emirlerine bağlı olacak. Bu şekilde her türlü emanetlere yetkili, ahlâkî bir fazilet ile başkalarından ayrılacaktır. Hudeybiye senesi müslümanlar böyle bir imtihan ve ıslah ile seçilmiş ve Hudeybiye barışının kendisi de bu imtihanın başka bir şekilde tekit ve teyidi olmuş ve bundan sonra İslâm sofrası gelişmiş de gelişmiştir. Ve ihrâm işte böyle bir seçim hikmetiyle meşru kılınmıştır. Bu hikmetden dolayı:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ
وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ
ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ
أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ
وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (٩٥) أُحِلَّ لَكُمْ
صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ

صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾
جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ
الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٩٨﴾ مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾ قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبٖيثُ
وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبٖيثِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُولِي الْاَلْبَابِ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

Meâl-i şerifi

95- Ey iman edenler, ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için, öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; yahut (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nisbette fakirleri doyurmak, yahut onun dengi oruç tutmaktır. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim de bu suçu tekrarlarsa, Allah ondan intikamını alır. Allah damia gâliptir, intikam sahibidir.

96 - Size ve yolculara yiyecek olmak üzere, deniz avı ve onu yemek helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe size haram edilmiştir. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.

97 - Allah, Kâbe'yi, o Beyt-i haram'ı, haram ayı, kurbanı ve (kurbanlardaki) gerdanlıkları insanlar için bir nizam kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olan herşeyi bildiğini ve Allah'ın herşeyi hakkıyle bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir.

98 - İyi bilin ki Allah, hem cezası çok şiddetli olandır, hem de çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

99 - Peygamber'in üzerine düşen sadece duyurmadır. Allah, açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.

100- De ki:"Pis olan şeyle temiz olan şey bir olmaz, pis olanın çokluğu hoşuna gitse bile". Ey selim akıl sahipleri Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"Siz ihramlı iken av hayvanını öldürmeyin.."* Hurum kelimesi "haram"n çoğuludur ki, muhrim, yani gerek Harem'de ve gerek Harem dışında olsun ihramda bulunan kimse demektir. Ve Harem'de bulunup da ihramda olmayan da bu hükümdedir. Sayd, av demektir. Eti yenene de, yenmeyene de söylenir. Fakat örfte daha çok eti yenenlerde yaygındır. Burada da lâm-ı ahd (ahd lâmı) veya mutlakın kemâline sarfı ile murad budur. Nitekim bir hadis-i şerifte: خَمْسٌ يُقْتَلْنَ فِى الْحِلِّ وَالْحَرَمِ : الْحِدَأَةُ وَالْغُرَابُ وَالْعَقْرَبُ وَفِى رِوَايَةٍ الْحَيَّةُ وَالْفَأْرَةُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ "Beş şey Harem dışında da Harem'de de öldürülür: Çaylak, karga, akrep -ve bir rivayette yılan- fare, kuduz köpek."(1) buyurulması da bunu teyit etmektedir ve kuduz köpek kavramında insana saldıran diğer yırtıcı hayvanların öldürülmesinin caiz olduğuna da uyarma vardır.

Hasılı ey müminler, siz ihramda iken avı öldürmeyiniz. وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا **İçinizden her kim kasden, yani ihramda olduğunu ve avı öldürmenin kendisine haram olduğunu bilerek avı kasden öldürürse,** فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ öldürdüğü ava denk hayvanlardan deve, sığır, davardan bir ceza gerekir. Yani onun ona denk olduğu, yalnız kendi ölçünüzle değil, ilim ehli makamında itimada şâyan iki doğru kimsenin takdiriyle tayin edilir. Ve bu ceza هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ **Kâbe'ye varacak bir kurbanlık deve olmak üzere lazım gelir.** İhramda avı

(1) Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, IX, 316, V, 209,210; Buharî, Bedü'l-Halk, 16; Müslim, Hacc, 72,76,77,79; Ebu Davud, Menasik, 39; Neseî, Menasik, 82,86-88; İbn Mâce, Menasik, 1; Dârimî, Menasik, 19; Muvatta, Hacc, 88,89,90; Ahmed b. Hanbel, II, 8, 32, 37, 48, 50, 54, 65, 72, 138; Buharî, Sayd 7; Müslim Hacc, 73.

öldürmenin cezası ya bu أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ **veya fakirlerin yiyeceği bir keffaret,** أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا **veya bunun dengi oruçtur.** Hakem aracılığıyla avın kıymeti takdir edilir. Bununla ya Kâbe'ye varacak bir kurbanlık deve alınır veya yiyecek alınıp her fakire yarım sa' (1 sa' = 2.917 kg) olmak üzere fakirlere verilir. Veyahut her yarım sa' yerine bir oruç tutulur. Bu üçü arasında seçmeli bir ceza vacib olur ki لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ **ihramdayken avı öldüren kimse yaptığı işin vebalini, ağırlığını tatsın.** Âyetin zahirine göre avı öldürmek istiyerek olmayıp, hata ve unutmak şeklinde olursa ceza gerekmiyecek sanılabilir. Fakat mefhûm-i muhalifin muteber olmadığının da unutulmaması gerekir. Hz. Ömer'den, İbnü Abbas'dan, Tavûs'tan, Hasen'den, İbrâhim Nahaî'den, Zührî'den rivayete göre hata ve unutmada da bu ceza vardır. Ebu Hanife, Mâlik, Şâfiî ve arkadaşları da buna kâni olmuşlardır. Sonra ihramlının avladığı veya kestiği, her ne şekilde olursa olsun, Hanefi ve Mâliki mezheblerince ölü hayvan hükmündedir, kesilmiş temiz değildir; ne kendisi yiyebilir, ne başkası. Fakat İmam Şâfiî, "kesilmiş temizdir, başkası yiyebilir" demiştir. عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ *"Allah geçmişi affetmiştir. Kim tekrar bu yasağa uymazsa Allah ondan intikamını alır. Allah daima gâliptir, intikam sahibidir."*

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ **Size her çeşit deniz avı ve yiyeceği, yani yenebilecek şeylerinden yemek, gerek mukîm (yolcu olmayan) lerin ve gerekse yolcuların yemesi ve istifadesi için her zaman helal kılındı.** Ki taze taze tutar veya kurutur, tuzlar, hazar (yolculuk dışın)da veya yolculukta yer veya ticaretle faydalanırsınız. وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَادُمْتُمْ حُرُمًا **Kara avı da ihramda bulunduğunuz müddetçe size haram kılındı.** Dikkate şayandır ki kara avında: وَطَعَامُهُ *"ve onun yiyeceği"* buyurulmamıştır. Demekki ihramda bulunan kimse kara avı avlayamaz ve aynı şekilde hayvan da kesemez. Fakat ihramda bulunmayan kimsenin avladığı avdan ve kestiği hayvandan yiyebilir. Şu kadar ki, avlanması veya kesilmesi kendi tarafından emredilmiş veya gösterilmiş olmasın. Deniz avına gelince, başka zaman olduğu gibi, ihramda dahi hem avlanması, hem yemesi mutlak olarak helaldir. İmam Şâfiî هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ وَالْحِلُّ مَيْتَتُهُ "Denizin suyu temiz ve temizleyicidir, ölüsü helaldir"(1) hadis-i şerifi ile de delil getirerek gerek balık cinsinden olsun, gerek olmasın denizden avlanan her hayvanın helal olduğunu söylemiş ise de en çok bilinen balıktır. Balık kesilmeden yendiği için ölü tabir olunmuştur. Yoksa kendi kendine denizde ölen hayvan, balık da

(1) Ebu Davud, Taharet, 41; Tirmizî, Taharet, 52; Neseî, Taharet, 46, Misak, 4, Sayd, 35; İbn Mâce, Taharet, 38, Sayd, 18; Muvatta, Taharet, 12, Sayd, 12; Dârimî, Vudû', 53, Sayd, 6; Ahmed b. Hanbel, II, 237, 361, 378, 393, III, 373, V, 365.

olan, yenmez. Rivayet edildiğine göre bu âyet Benî Müdlic hakkında nazil olmuştur. Bunlar deniz sahillerine inerlerdi, suyun çekilmesiyle kenarda kalan balıkları sormuşlardı. "Bahr"den maksad, bütün geniş ve çok sulardır ki, nehirleri, gölleri, dereleri, büyük havuzları ve kaynakları da içine alır. Hepsinin hükmü birdir. Ancak bazı bilginler "bahir"den maksad, bilindiği üzere denizdir, âyetin nüzul (iniş) sebebi de buna delalet eder, diğerleri buna katılmıştır, demişlerdir. İşte deniz avı ve yiyeceği böyle her zaman helal ve mubah, fakat ihramda veya Harem'de bulunulduğu müddetçe kara avı haramdır. وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **En sonunda toplanıp kendisine varacağınız, huzurunda haşrolacağınız Allah'tan korkun da haramdan, hürmetsizlikten sakının.**

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ **Allah, Beyt-i haram olan (gayet muhterem ve her şekilde hürmeti vacib bulunan) Kâbe'yi insanların ayakta durmalarına vesile kıldı.** Halk bununla tutunur kalkınır, din ve dünyaları bununla ayaktadır. Dünya ve ahiretlerinde kalkınmalarının sebebidir, korkanlar buraya sığınır, zayıflar burada eminlik bulur. Hacılar ve ziyaretçiler buraya gelir, namaz kılanlar buraya döner. اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَم۪يعاً *"Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya toplayacaktır."* (Bakara, 2/148) âyetinin sırrı bununla açık olur. وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ **Haccın yerine getirildiği haram ayı, kurbanlığı ve gerdanlıkları da böyle yaptı,** bütün bunları insanların maddî, mânevî hayatlarının kalkınma vesilesi kıldı. ذٰلِكَ Allah'ın bunları böyle yapması لِتَعْلَمُٓوا **şunu bilmeniz içindir, ki** اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ **hiç şüphesiz ki Allah göklerde her ne var ve yerde her ne varsa hepsini bilir. Ve hiç şüphe yok ki Allah her şeyi tamamiyle bilir.** Ve bu ibadetlerin vukuundan önce zararları defeden ve gerekli menfaatleri celbeden hükümlerin konması, insan hayatının böyle birtakım açık ve kapalı hikmetleri içine alan gizli hükümler ve intizamlı düzenle ayakta durması, Allah Teâlâ'nın hikmetine ve noksansız ilmine delildir. Şu halde bunu kısaca bilesiniz ve bunların açık hikmeti sizin eksik ilim ve kısa aklınızla kavranılabilmekten çok yüksek olduğunu anlayasınız da bu ibadetlerin, bu haram ve helal etmelerin gizli hikmetlerini ve sırlarını Allah'ın ilmine bırakıp, gerekleriyle amel edesiniz. اِعْلَمُٓوا **İyi biliniz ki,** اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ **Allah'ın azabının çok şiddetli olduğu muhakkak.** Bununla beraber, وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ **Allah'ın gafûr (affedici), rahîm (merhametli) olduğu da muhakkak.** Bunun için Allah'ın hükümlerine ve dinin korunmasını gerekli kıldığı hususlara iyi dikkat etmeli ve bunları yalnız azab korkusuyla değil, hem yüksek bir korku ve haşyet, hem de yüksek bir bağışlanma ümidi ve rahmet aşkı ile tatbik ve icra etmelidir.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ **Elçinin, Peygamber'in görevi tebliğden ibarettir.** İşte o da bunu fazlasıyla yapmıştır. Artık sizin için hiçbir şekilde mazeret göstermeye ve Peygamber'den başka şeyler istemeye hak yoktur. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ **Ve ancak o her şeyi bilen Allah bilir, siz ne açıklayıp ne gizliyorsunuz, dışınızı da bilir, içinizi de".** Şu halde tasdik etme ve yalanlamanızda, fiil ve amellerinizde, maksat ve fikirlerinizde ona göre ihlas ve samimiyetle hareket ediniz.

Ey Resul قُلْ **de ki:** لَا يَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ **Ey söyleneni anlayan akıllı kişi, şahıslarda, amellerde, mallarda, kısaca herhangi bir şeyde çirkinin çokluğu, kötünün çokluğu hoşunuza gitse bile, hiçbir zaman çirkin ile güzel, iyi ile kötü, pis ile temiz denk olamaz.** İyilik kötülük, pislik temizlik sade bir anlayış meselesi değil, gerçekte bir mânâyı içerir. Gerçi dünyada çirkin güzelden daha çok, daha fazla bulunabilir. Mesela boncuk elmastan, bakır altından, ısırgan dikeni gülden, karga bülbülden, hayvan insandan, cahil bilginden, kâfir müminden, günahkâr günahsızdan, hasılı kötü iyiden daha çok bulunur ve daha çabuk yetişir. Ve birtakım kimseler kemmiyyet (nicelik) den daha çok memnun olduklarından dolayı haram helal, iyi kötü demez, kötüleri toplar ve çokluğu ile öğünür, sevinirler. Halbuki gerçekte iyi iyi, kötü kötüdür. Pis pis, temiz temizdir. Yüz okka kokmuş kurtlu et yığmadan ise, bir okkacık tertemiz ekmeğe sahip olmak elbette daha iyidir. Şu halde فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا اُولِى الْاَلْبَابِ **ey akıl sahipleri, Allah'dan korkun da** çok olan çirkinlere talip olacağınıza, isterse az olsun iyilere ve temizlere talip olunuz ki لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ **kurtulabilesiniz.** Her halde kıymet verme çokluğa değil, temizliğe ve iyiliğedir.

Bu âyetin nüzul sebebi, sûrenin başında لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ *"Allah'ın (ibadetine delalet eden) alâmetlerine saygısızlık etmeyin."* âyetinde geçtiği üzere Hutam b. Dubey'a el-Bekrî olayı olmuştur. Bir de bir kimse: "Benim ticaretim şarap satmaktı, ben bundan birçok servet kazandım, bu maldan Allah'a ibadet olan ameller yaparsam faydası olur mu?" diye Resulullah'a sormuş Peygamberimiz de: "Sen onu hacca veya cihada veya sadakaya da sarfetsen Allah katında bir sinek kanadına değmez, muhakkakki Allah iyi ve güzelden başkasını kabul etmez" buyurmuş ve bir rivayette bu âyet bunun hakkında inmiştir.

Şimdi akıl sahipleri, az olsa bile, daima iyiyi tercih etmek gerektiği gibi, faydasız, mânâsız, münasebetsiz, neticesi zararlı dedikodudan, asılsız çirkin şeylerden de sakınmak lazımdır. Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ
اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حٖينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ
عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ
قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرٖينَ ﴿١٠٢﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحٖيرَةٍ وَلَا
سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصٖيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ
تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا
عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

Meâl-i şerifi

101- Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeylerden sormayın. Eğer onları Kur'ân indirilirken sorarsanız size açıklanır. Halbuki Allah onlardan geçmiştir. Allah çok bağışlayan ve çok yumuşak davranandır.

102- Sizden önce gelen bir kavim bunları sormuştu da sonra inkâr etmişti.

103- Allah, ne "bahîre"yi, ne "sâibe"yi, ne "vasîle"yi ve ne de "hâm"ı meşru kılmıştır. Fakat küfredenler, Allah'a yalan iftira etmektedirler. Onların çoğunun akılları ermez.

104- Onlara: " Allah'ın indirdiği (kitabı)ne ve peygamber'e gelin" dendiği zaman:" Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler.

Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kimseler olsa da mı (onlara uyacaklar)?

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ **Ey iman edenler, bir takım şeyler vardır ki size açıklanır ve beyan edilirse gücünüze gider, üzülmenizi gerektirir, böyle olması düşünülen şeylerden soru sormayınız.** Çünkü cevabında kederlenirsiniz. Akıllı olanlar ise kendi üzülmesine sebep olacak şeyi yapmaz. وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ **Ve eğer Kur'ân'ın indirildiği sırada, yani vahy zamanında böyle şeylerden soru sorarsanız.** تُبْدَ لَكُمْ **Size onlar açıklanır,** cevabı verilir, bundan dolayı da kederlenmeniz muhakkak olur. Bunun için Peygamber'e bunları sormayınız. Onlar öyle şeylerdir ki عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا **Allah bunlardan sizi affetmiş, sorumlu tutmamıştır.** وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ **Malûm ya Allah gafûrdur, halîmdir.** Birçok şeyleri affeder. Bunun için geçen geçti, Allah affetti, fakat bir daha böyle bir şey yapmayınız.

Anlaşılıyor ki bunlar, haber verilmesi ve açıklanması sahiplerini rezil edecek olan gizli sırlar veya sorulması edepsizlik ve terbiyesizlik olan münasebetsiz, faydasız veya mânâsız, şeyler kabilinden haberlere ilişik sorular, yahut derinleştirilmesi, güç yetiştirilemeyecek birtakım meşakkatli teklifleri gerektirecek duyulmamış, işitilmemiş şeylerle ilgili sorulardır. Nitekim Hz. Ali'den rivayet olunduğu üzere وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"İnsanlar üzerine o Beyt'i haccetmeleri, Allah'ın bir hakkıdır"* (Âl-i İmrân, 3/97) âyeti nazil olduğu zaman Resulullah bir hutbe okumuş, Allah Teâlâ'ya hamd ve senadan sonra, "Allah üzerinize haccı farz kıldı" buyurmuştur. Esed oğulları'ndan Ukâşe b. Mihsan ve bir rivayette Süraka b. Mâlik de: "Her sene mi ey Allah'ın resulü?" dedi. Resulullah cevap vermedi, o da üç kere tekrar etti,bunun üzerine, "Hayır, fakat 'evet' demeyeceğime nasıl emîn oldun, vallahi 'evet' desem vacib olacaktı, vacib olsaydı dayanamayacaktınız, terkederseniz de kâfir olacaktınız. Şu halde benim sizi terkettiğim müddetçe siz de beni terkediniz, sizden öncekiler hep çok soru sormaktan ve peygamberlerine karşı ihtilâf etmekten yok oldular. Bir şey emrettiğim zaman, gücünüz yettiği kadar tutunuz. Bir şeyden yasakladığım zaman da çekininiz" buyurdu.[1] Aynı şekilde Hz. Enes ve Ebu Hüreyre'den rivayet edildiği üzere, "İnsanlar, Resulullah'a birçok şeyler sormuşlar, hatta ısrar ve direnme derecesine varmışlardı. Bir gün Resulullah kızgın bir şekilde hutbeye çıktı, Allah'a hamd ve senâdan sonra:' Sorunuz, Allah'a yemin ederim ki şu makamda

(1) İbn Kesîr, a.g.e., II, 105; İbn Mâce, Menâsik, 2.

bulunduğum müddetçe her ne sorarsanız açıklayacağım' buyurdu. Ashâb-ı kirâm başlarına bir tehlike gelmek üzere bulunduğundan korktular. Enes (r.a.) demiştir ki, 'Sağıma, soluma baktım, herkes başına elbisesini çekmiş ağlıyordu.(1) Kureyş'ten Beni Sehm'den Abdullah b. Huzafe denilen adam ki, erkeklerle bir münâkaşa ettiği zaman babasından başkasına nisbet edilirdi. Kalktı: "Ey Allah'ın Nebisi, benim babam kim?" dedi. Peygamberimiz de: "Baban, Huzafe b. Kays ez- Zührî'dir" buyurdu. Diğer biri de kalktı: "Benim babam nerede?" dedi, فِى النَّارِ "ateştedir" buyurdu. Sonra Hz. Ömer (r.a.) kalktı: "Biz, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, Resul ve Nebi olarak Muhammed Aleyhisselâm'a razı olduk, biz fitnelerden Allah'a sığınırız, henüz bir cahillikten ve şirkten yeni kurtulduk. Şu halde bizi affet ey Allah'ın Resulü" dedi, Resulullah'ın kızgınlığı da yatıştı'. Ki bu âyetlerin nüzul sebebi bu olaylar olduğu rivayet edilmiştir.(2)

Ey müminler, قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ **sizden önce bir kavim böyle meseleler sordular da,** ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ **sonra bu sebeple kâfir oldular.** İsrâiloğulları, peygamberlerine birtakım şeyler sorarlar, sonra tutmazlar, terkederler, yok olurlardı. Bundan dolayı müminler bu kâfirler gibi olmamalı, onların mesleğine sarılmamalı, aynı şekilde cahiliyye uydurması asılsız, çirkin şeylerden de vazgeçmelidirler. مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ **Allah, ne bahîre ve sâibe, ne vasîle, ne hâm, hiçbirini meşrû kılmamıştır. Allah'ın şeriatında bunların aslı yoktur.** Cehalet devri halkı, bir dişi deve beş kere doğurur ve beşincisi erkek olursa kulağını yararlar ve salıverirlerdi. Artık onu ne sağarlar, ne binerler, ne kullanırlardı ki "bahîre" budur. İkinci olarak: Bir adam, başına bir dert geldiği ve mesela hasta olduğu zaman, "İyileşirsem devem sâibe olsun" diye adar ve bahire gibi salıverir, ondan faydalanmayı haram ederdi. Üçüncü olarak: Koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa ilâhlarının olurdu. Eğer ikisini birden doğurursa, وَصَلَتْ اَخَاهَا *"kardeşine ulaştı"* derler. Bu dişiden dolayı erkeğini de kurban etmezlerdi ki, vasile de budur. Dördüncü olarak: Bir erkek devenin dölünden on batın doğarsa, onun sırtını haram sayarlar ve hiçbir sudan ve otlaktan menetmezler, قَدْ حُمِىَ ظَهْرُهُ *"onun sırtı yasaklandı"* derlerdi ki حَامِى "hâmî", حَامٍ "hâm" da budur. Bunlar Hakk'ın meşrû kıldığı şey değil, وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ **ve fakat kâfir olanlar Allah'a karşı din, şeriat adına böyle yalan uydurur, iftira ederler.** Tefsirciler demişlerdir ki: Amr b. Lûhayyi'l-Huzaî Mekke'ye hükümdar olmuştu. İsmail dinini ilk önce değiştiren de bu idi. Putlar

---

(1) Buharî, Mevakit, 11; Fiten, 15, İtisam, 3; Müslim, Fedail, 136,137.
(2) İbn Kesîr, a.g.e., II, 104-105.

yaptırmış ve diktirmiş, bahire, sâibe, vasîle, hâm âdetlerini koymuştur. Bunun hakkında Peygamberimiz: "Ben onu ateşte gördüm, cehennem ehlini ريح قُصب 'bağırsak kokusu' ile incitiyordu"(1) buyurmuştur ki "aksâb" bağırsaklar demektir. İşte kâfirlerin ileri gelen seçkinleri, reisleri böyle yalan ve batıl şeyler uydurarak halkı sapıtırlar ve peygamberleri de kendileri gibi hesap ederek Allah'a iftira ederler. وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ **Ve bu kâfirlerin çoğunun, özellikle cahil halkının akılları da ermez,** onlara uyar giderler.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ **Bir de bunlara Allah'ın indirdiği hak şerîate ve Peygamber'e geliniz, denildiği zaman,** حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا ***"Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter"*** derler. Körü körüne onları, o kâfirce âdeti taklit ederler. Hayret, اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ **ataları hiçbir şey bilmez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi?** Yani âdete itibar etmek, atalara, geçmişlere hürmet etmekle onlara uymak gerçi genelde yasaklanmış değil, birçok durumlarda gereklidir bile, fakat bu uymanın cahillik ve sapıklığa değil, ilim ve hidayete sarfedilmiş olması lazım gelir. Uyma ve taklit etme, yalnız ilmi olana bile değil, ancak doğru yolda olan ilmi ile âmil kimseye olmalıdır. Daha doğrusu âlimin şahsına değil, onun hak olan ilminedir. Örf ve âdet de makul ve meşru olmak şartıyla kıymetlidir. Zira haktan başkasına uyan muhakkak zarar eder. Bunun için siz o kâfirlere bakmayınız da:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْۜ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

Meâl-i şerifi:

105- Ey inananlar, kendinize dikkat edin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yaptıklarınızı size O haber verecektir.

---

(1) Buharî, Menakib, 9; Tefsiru Sûreti 5/13; Müslim, Küsuf, 9,10, Cennet, 50,51; Ahmed b. Hanbel, II, 275, 366, III, 318, 353, 374, V, 137.

Burada عَلَيْكُمْ kelimesi zarf değil, اِلْزَمُوا "üzerinize gereklidir" mânâsına İsm-i Fiil (fiil ismi) dir.

Müminler kâfirlerin hallerine bakarlar, emir ve yasak dinlemez, sapıklık içinde yüzdüklerini görürler, bunlara acıyarak iman etmelerini temenni ederlerdi. Bu sebeple bu âyet nazil olmuş ve buyurulmuştur ki:

يَاۤ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ **Ey iman edenler! Siz ancak kendinize bakınız,** genelde hepiniz kendi şahıslarınızı, kendi millet ve toplumunuzun iyiliğine önem veriniz, önce kendinizi düzeltmeye uğraşınız. Çünkü لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ **siz, ferd ve toplum olarak hepiniz hidayette bulunur, doğru yolu tutarsanız, sapıklıkta kalanlar size zarar vermez.** Bundan, "hiç kimse kimseye karışmasın, herkes kendi nefsinde bir yalnız hayatı yaşasın" gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır. Bilinmektedir ki doğru yolda olmanın, doğru yolu tutmanın esaslarından biri de, gücü yettiği kadar iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamaktır. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰۤئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup kötülükten men eden bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"* (Âl-i İmrân, 3/104); كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz"* (Âl-i İmrân, 3/110) âyetleri yukarda geçmişti. Aynı şekilde bir hadis-i şerifte de: "Sizden her kim bir kötülüğü görür ve değiştirmeye gücü yeterse onu eliyle değiştirsin, ve eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin"(1) buyurulmuştur. Hz. Sıddîk (Ebu Bekir) (r.a.)den de rivayet edilmiştir ki, bir gün minberde, şöyle demiştir: Ey insanlar, siz bu âyeti okur ve konusunun dışına kor, ne olduğunu bilmezsiniz. Ben Resulullah'dan işittim, diyordu ki: İnsanlar bir kötülüğü görürler de değiştirmezlerse, Allah Teâlâ genelde hepsine azab eder. Şu halde iyiliği emrediniz ve kötülüğü men ediniz, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ âyetini yanlış anlayarak aldanıp da herbiriniz: "Neme lazım, ben kendime bakarım" demesin. Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülükten men edersiniz, yahut Allah sizin üzerinize şer olanlarınızı kullanır da onlar size en kötü azapları getirirler, sonra iyileriniz dua eder de kabul edilmez."(2) Yine Peygamberimizden şu hadis rivayet edilmiştir ki: "Hiç bir kavim yoktur ki, içlerinde kötülük işlensin veya fenalık yol alsın ve onlar onu değiştirmesin ve reddetme-

---

(1) Müslim, İman, 78; Tirmizî, Fiten, 11; Neseî, İman, 17; Ahmed b. Hanbel, III, 20,49.

(2) İbn Mâce, Fiten, 20; Ebu Davud, Mesakin, 17; Tirmizî, Fiten, 8; Tefsîru Sûreti 5/17; Ahmed b. Hanbel, I, 2, 5, 7, 9, VI, 304, 333.

sinler de onların hepsine cezaları umûmileştirmek Allaha hak olmasın olmaz. Herhalde genel cezayı hakeder, sonra da duaları kabul olmaz"[1]. وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızda yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz."* (Enfâl, 8/25) âyet-i kerimesi bunu anlatmaktadır. Şu halde bu âyeti sırf ferdî bir mânâda almamalı, اَنْفُسَكُمْ den ferdî nefsi ve tümüyle toplumun kendisini içine alan bir mânâ anlamalıdır. Yani her ferd, kendi ferdliğinde vazifesini bilir ve yapar. Müslüman sosyal toplumu da bütün işleri itibariyle toplum halinde iyilik üzere bulunur, bizzat hidayet üzere gider, ferdî nefis ferdliğinde, sosyal nefis sosyalliğinde hidayet ve iyiliğini muhafaza ederse, onlara kâfirlerin, müşriklerin, yabancı milletlerin sapıklıkları hiçbir zarar vermez. Yoksa "Ben yapmıyorum ya, başkaları ne yaparsa yapsınlar" deyip de toplum işlerinin işleyişiyle ilgilenmeyen ve onun düzelmesini görev edinmeyenler, kendi şahıslarında doğru yolu tutmamış ve yuları, şerli önderlerin ve sapık kişilerin ellerine teslim etmiş olacaklarından dolayı, herhalde sorumlu olur, zarar görürler. Bununla beraber âyet bize asıl şunu da gösteriyor ki, kurtuluş ve toplumun hidayeti, kurtuluşun başlangıcı ve hidayeti de ferdîdir. Fertler doğrulunca toplum da doğrulmuş olur. Toplumu ıslah ve tazim etmek isteyen kişiler ilk önce kendilerini düzeltmeli, iyiliği emir ve kötülükten menetmeye önce kendi şahıslarından başlamalıdırlar. Her fert, hak yolunu tutup kendini bizzat düzeltince, başkasına örnek olması, kurtuluş ve hidayetinin diğerlerine bulaşması nisbeten kolay olur. Ferdî nefis böyle olduğu gibi, sosyal nefis de böyledir. Nefsinde kendi işleri hasta, kurtuluş ve hidayete muhtaç olan bir toplum da diğer bir toplumu düzeltemez, başkalarını ıslah etmek veya onların zararlarından kendilerini korumak isteyen bir millet ilk önce kendi iç işlerini düzeltmeli ve nizama sokmalı, kendi yolunu doğrultmalıdır. Bunun için müminler de başkalarından önce kendilerini düzeltmeli ve kendi iç işlerini ıslaha dikkat etmelidirler. Bunu yaptılar mı, diğer bozuk olan bireylerin ve toplumların sapıklıklarından rahatsız ve sorumlu olmazlar. Onların zarar ve sorumlulukları sırf kendilerine ait kalır. Bundan dolayı sapıklara bakmayın da önce kendinize dikkat ediniz. Zira her kim, hangi birey veya hangi toplum olursa olsun. اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا **Sonunda hepinizin dönüş yeri ancak Allah'adır.** Mümin ve kâfir, salih, fâsık, doğru ve eğri hepiniz sonuçta Allah'a gidecek, Allah'ın huzuruna varacaksınız ve Ondan başka bir dönüş yeri bulamayacaksınız. فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **O da, o zaman size her ne yaptınızsa hepsini haber verecek, ona göre muamele edecektir; kâr mı, zarar mı ettiniz, o zaman**

(1) Ahmed b. Hanbel, V, 390.

anlaşılacaktır. Şu halde doğru yol ancak Allah'ın yolu, Allah'ın rızası yoludur. Akıllı olan, önce ve sonra, bundan ayrılmaması gerekir. Her kim olursa olsun ölümden, ahiretten, Allah'tan kurtuluşa imkan yoktur.

Ölüm ve ahireti hatırlatan bu noktada ölüm olayı ile ilgili dünyaya ait bir hükmü tebliğ ile nefislerin muhafazasından sonra, hukuk ve malların muhafazasının da vacib olduğunu anlatmak ve bu şekilde عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ *"nefislerinize dikkat ediniz"* emrinin son nefeste bile toplumdan ayrılamayacağını anlatmak üzere buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ
اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ ح۪ينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ
مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةُ الْمَوْتِۜ
تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَر۪ي
بِه۪ ثَمَناً وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۙ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذاً لَمِنَ
الْاٰثِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْماً فَاٰخَرَانِ
يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ
بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذاً
لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٧﴾ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا
اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُواۜ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٠٨﴾

Meâl-i şerifi

106- Ey iman edenler! İçinizden birine ölüm (emareleri) geldiği zaman, vasiyet sırasında aranızdaki şahitliğin hükmü, kendi içinizden iki adaletli şahit, yahut yeryüzünde yolculuğa çıkmış iseniz, ölüm (emareleri de) size gelip çatmışsa, sizden olmayan (müslüman olmayan) diğer iki şahit tutmaktır. Eğer (bunlardan) şüpheye düşerseniz, o iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz. Onlar da Allah'a şöyle yemin ederler: "Akraba bile olsa, yemini bir çıkar karşılığı satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz. Aksi halde günahkârlardan oluruz".

107- Eğer o iki şahidin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçerler ve: "Bizim şahitliğimiz, önceki iki kişinin şahitliğinden daha doğrudur. Biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik. Aksi halde biz de zalimlerden olurduk" diye Allah'a yemin ederler.

108- İşte bu, şahitliklerini gerektiği gibi yapmaları, yahut yeminlerinden sonra yeminlerinin kabul edilmemesinden korkmaları için en iyi yoldur. Allah'tan korkun ve emirlerini dinleyin. Allah, doğru yoldan çıkan bir topluluğu hidayete erdirmez.

Bu âyetin nüzul sebebi: Temim-i Dârî ve kardeşi Adî ve beraberlerinde Amr b. el- Âs'ın azatlısı Büdeyl üçü ticaret için Şam'a çıkmışlardı. Büdeyl, müslüman muhacir; diğer iki kardeş de henüz hıristiyanmışlar. Şam'a vardıklarında Büdeyl hastalanmış ve yanında nesi varsa hepsini güzelce bir defter yapıp bir sayfaya yazmış, arkadaşlarına haber vermeksizin kumaşların arasına yerleştirmiş, sonra onlara döndükleri zaman bu mallarını ailesine teslim edivermelerini vasiyet etmiş ve ölmüş. Onlar da o malların içinden üçyüz miskal miktarında altın ile işlenmiş bir gümüş kabı almışlar, geri kalan eşyayı döndüklerinde Büdeyl'in ailesine teslim etmişler. Bunlar da eşyayı araştırdıklarında defteri bulmuşlar, o gümüş kabın da yazılmış olduğunu görmüşler, Temim ile Adiyy'e, "Bu kab nerede?" diye sormuşlar, "Bilmiyoruz, bize teslim ettiğini size verdik" demişler. Bunun üzerine Resulullah'ın huzurunda muhakeme olunmuşlar, bu يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler"* âyeti indirilmiş. Bundan dolayı Resulullah, Temim ile Adiyy'i ikindi namazından sonra minberin yanında, kendilerine teslim edilen eşyadan hiçbir şeye hainlik etmediklerine ve gizlemediklerine

dair لا اله الا هو "Kendisinden başka ilâh olmayan" Allah'a kasem ile yemin ettirmiş, onlar da yemin ettiklerinden yollarını boşaltmış. Sonra o gümüş kab bunlardan satın alan müşterinin elinde Mekke'de bulunmuş, Sehm oğulları bunu haber alınca Adıyy ile Temim'den yine istemişler, bu defa da her ikisi: "Biz bunu Büdeyl'den satın almıştık" demişler, buna karşı: "Biz size Büdeyl eşyasından hiçbir şey sattı mı, diye sormadık mı? O zaman siz hayır demediniz miydi" dediklerinde: "Evet ama bizim delilimiz yoktu, bunun için ikrar etmek istemedik" dediklerinden tekrar Resulullah huzurunda muhakeme olmuşlar, bunun üzerine de فَاِنْ عُثِرَ âyeti inmiş, Amr b. Âs ile Muttalib b. Ebi Vedâ'a kalkmışlar, yemin etmişler ve kabı almışlardır . Çünkü satın alma iddiası ispat edilemediğinden yemin bunlara dönmüştür. Bu âyet, Kur'ân'ın i'râbı, mânâsı, hükmü itibariyle en müşkil âyetlerinden olduğu söylenmiştir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ **Ey iman edenler! Emrolunduğunuz şeylerden biri de herhangi birinize ölüm göründüğü zaman, vasiyet zamanı aranızdaki şahitliktir.** O zaman vasiyet etmek gerek olduğu gibi, şahit de getirmeli, şahitler de bunu muhafaza edip gereği halinde güzelce yerine getirmelidirler. اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ **Şahitlik edecek olanlar sizden, yani akraba ve teallukatınızdan ve müminlerden iki adalet sahibi** اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ **yahut gayrınızdan, müslüman olmayanlardan iki kişidir.** Fakat bu diğer iki kişinin şahitliği ancak اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ **yolculukta bulunursunuz da ölüm musibeti başınıza gelirse o takdirdedir.** Çünkü o zaman kendinizden kimse bulmak mümkün olmaz da zaruret tahakkuk edebilir. تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ **Bu ikisini namazdan sonra -özellikle ikindi namazından sonra- alıkorsunuz.** Yani durdurursunuz da فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ **kendilerinden şüphelenir, kuşkulanırsanız Allah'a** لَا نَشْتَرِى بِهِ ثَمَنًا **"bu yemin karşılığında hiçbir bedel almayız,** yani yemininizi bedele satarak, şuna buna tamah ederek yalan yere yemin etmeyiz. وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى **Çıkarına yemin edeceğimiz kimse yakınlarımızdan olsa yine etmeyiz.** وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ **Allah'ın şahitliğini, yani Allah'ın bildiği ve doğruca yerine getirilmesini emrettiği şahitliği gizlemeyiz de.** اِنَّا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمِينَ **o takdirde bizim, herhalde günahkârlardan olduğumuzda şüphe yoktur" diye yemin ederler.**

Burada dikkate değer iki mesele vardır ki, birisi müslümanın bulunamayacağı zaruret halinde müslüman olmayanın şahit tutulması ve şahitliği; diğeri de şahitlere yemin verilebilmesi meselesidir. Fakihlerin çoğunluğuna göre مِنْكُمْ akrabanızdan ve kabilenizden, اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ de kabilenizden olmayan müminler-

den demektir. Akraba, ölünün durumlarına daha vakıf ve diğerlerinden daha şefkatli olacağı için vasiyete, öncelikle hısım ve akrabadan, yolculuk gibi bunların bulunamadığı durumlarda da yabancılardan şahit getirmek daha uygun olduğu gösterilmiştir. İbnü Abbas, Ebu Mûsâ el-Eş'arî, Saîd b. Cübeyr, Said b. Müseyyeb, Şürayh, Mücâhid ve İbnü Cüreyc'den nakledildiğine göre, bir insan gurbette bulunur ve vasiyetine şahit getirecek müslüman bulamazsa, hıristiyan, yahudi, mecusi, putperest veya herhangi bir kâfir olursa olsun şahit getirebilir ve şahitlikleri kabul edilebilir. Ve bu şekilden başkasında kâfirin mümin aleyhine şahitliği caiz olmaz. مِنْكُمْ Müslümanlardan, مِنْ غَيْرِكُمْ müslüman olmayanlardan demektir. İmam Şâfiî demiştir ki: Müslümanlardan bir adam gurbette hastalanmış, vasiyetine şahit getirecek bulamamış, kitap ehlinden iki adamı şahit getirmiş idi. Kûfe'ye geldiler, vali bulunan Ebu Musa el-Eş'ari'ye vardılar, olayı haber verdiler. O adamın terekesini (ölünün bıraktığı malını) ve vasiyetini takdim ettiler. Ebu Musa: "Bu iş bir defa Resulullah zamanında vâki olmuş, o zamandan beri vuku bulmamıştı" dedi ve ikisini de Kûfe mescidinde ikindi namazından sonra "yalan söylemediklerine, değiştirme ve bozmadıklarına dair Allah'a yemin verdi ve şahitliklerini kabul etti". Bu görüşü kabul edenlerin bir kısmı, bu hükmün muhkem ve bâkî (devamlı) olduğunu, bir kısmı da mensûh (hükmünün kalkmış) olduğunu söylemişlerdir. Cessas Ebu Bekr Râzî "Ahkâm-ı Kur'ân"ında der ki: "Bu âyetin zahiri, müslümanın yolculuktaki vasiyetine zimmî (İslâm devletine tâbi olan kitap ehli)nin şahitliğinin caiz olmasını gerektirir. Yani مِنْ غَيْرِكُمْ ün gayr-i müslimler demek olduğu ve bunun da zimmet ehline sarfedilmesi açıktır"(1).

Vasiyette satın alma veya borcu ikrar veya bir şeyi vasıyyet veya hîbe veya sadaka herhangisi bulunursa bulunsun, ölüm hastalığında aktedildiği zaman vasiyet ismi hepsini içine alır. Allah Teâlâ seferde olmak üzere vasiyet esnasında bunların şahitliğine izin vermiş ve vasiyeti tahsis etmemiştir. Vasiyet esnasında ise borcu veya aynı (taşınabilen kıymetli eşya) ikrar veya başka şeyler olabilir. Âyet bunları ayırmamıştır. Fakat Bakara sûresindeki "Müdâyene" âyetinin (Bakara, 2/282) Kur'ân'ın en son nâzil olan âyetlerinden olduğu kesin olarak rivayet edilmiştir. Gerçi bazıları Mâide sûresinin de son inen sûrelerden olduğunu rivayet etmişlerse de bu, her âyetinin değil, sûre itibariyle kısmen son inenlerden olduğunu ifade edebilir. Müdâyene (borç) âyetinde ise gerek vasiyet ve gerek diğerlerine ve gerek hazar (evde oturmay)a ve gerek yolculuğa, şâmil olmak

(1) el-Cessas, a.g.e., IV, 161-162.

üzere mü'minler zararına şâhitlik ehliyeti, وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ *"Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun."* (Bakara, 2/282); مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ *"Razı olduğunuz şahitlerden"* (Bakara- 2/282) diye müslümanlara tahsis edildiği için müslaman olmayanın ikamet halinde, yolculuğunda ve vasiyette müslüman üzerine şahitliğinin caiz olmasına dair hükmün kalkmış olmasını içine alır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki bu Mâide sûresi âyeti, zimmî (İslâm tebeasındaki kitap ehli)nin yolculukta müslümanın vasiyetine şahitlik etmesinin caiz olduğunu ifade ederken, zimmînin vasiyetine de şahitliğin caiz olduğuna delalet eder. Ve sonra müslümanın vasiyetine şahitliğin caiz olması müdâyene âyeti ile neshedildiği zaman da zimmînin vasiyeti zimmîye gerek yolcu olmadan ve gerekse yolculuğunda şahitliğin caiz olması hükmü bâki kalmış olur. Bundan başka bu Mâide âyeti şuna da delalet eder ki iki vasî (vasiyeti yerine getirmeye memur olan kişi)nin, ölünün vasiyetine şahitliği caizdir. Bunların ölüden bir şey satın alma davaları delilsiz kabul edilmez. Söz, yeminle beraber veresenindir. Yani bahis konusu olan neshin bu noktalara şümûlü yoktur. Gerçi Kâdî Beydâvî, " مِنْ غَيْرِكُمْ akraba (yakınlar) demektir, bunu 'zimmet ehli' diye tefsir edenler ise mensûh demişlerdir. Çünkü zimmînin müslüman aleyhine şahitliği ittifakla kabul değildir"(1) demişse de Fahreddin Râzî ihtilaflı olduğunu göstermiştir. Ve hatta mensûh değildir diyenlerin görüşünü altı şekil ile düzelterek, tercih yolunda söz söylemiştir. Birinci olarak: Hitap, bütün mü'minleredir. Şu halde, اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ *"sizden olmayan iki kişi"* bütün mü'minlerden başkası demek olur. İkincisi: Bunların şahitliği اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ *"eğer yolculukta iseniz"* diye yolculuk ile kayda bağlanmıştır. Eğer bunlar müslüman olsalardı şahit olmalarını istemenin caiz oluşunun yolculukla şartlanmaması gerekirdi. Çünkü müslümanın şahitliği yolcu olmadan da, yolculukta da caizdir. Üçüncüsü: Yemin ettirme meselesi de bunların müslüman olmadıklarına bir karine demektir. Dördüncüsü: Rivayet edilen nüzul sebebi iki hıristiyanın müslüman olan Büdeyl üzerine şahitliği hakkındadır. Bütün bunlar Ebu Bekr Râzî'nin dediği gibi âyetin görünüşü مِنْ غَيْرِكُمْ müslüman olmayan hakkında olmasını gerektirir. Beşincisi: Ebu Musa el-Eş'arî'nin yukarda nakledilen hükmü ashabdan kimse tarafından reddedilmemiş olduğuna göre bir icma demektir. Altıncısı: Mesele, müslümanlardan, şahitlik yaptıracak kimsenin bulunamayacağı gurbet haline ait olduğu için bir zaruret meselesidir. الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ *"Zaruretler, mahzurları mubah kılar"*. Bir gurbette bulunan ve eceli yaklaşan bir müslüman şahitlik yaptıracak müslüman bulamaz ve bu halde kâfirlerin de şahitliği makbul olamazsa birçok mühim

(1) el-Beydâvî, Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, I, 362.

şeylerini kaybetmeye mahkum olur. Belki zekat, keffaret borçları vardır. Ve belki yanında emanetler ve üzerinde başka borçlar vardır. Şu halde erkeklerin bilemediği hususlarda, zaruretten dolayı, yalnız kadınların şahitliği caiz olduğu gibi bunda da olmalıdır demiş ve neshi uzak bulmuştur.(1) Hakikatte Mâide sûresi, Kur'ân'ın son nazil olan sûrelerindendir. Bundan mensûh (hükmü kaldırılmış âyet) yoktur. Veya ikiden fazla mensuh yoktur rivayetlerini dikkat nazarına almamak sûretiyle, zaruret sebebiyle caiz görülmüş olan hususlarda da nesih tasavvur olunmaması gerekir. (Bu konuda İbni Kayyim el-Cevzî'nin "Siyâset-i şer'iyyeden turuk-ı hükmiyye" adlı eserinde de geniş bilgi vardır).

Şahit ve yemin ettirme meselesine gelince: أَشْهَدُ بِاللّٰهِ *"Allah'a şahitlik ederim"* demek esasen bir yemin mânâsını içerir. Sonra şahidin, adaletli ve doğru kimse olması gerekir. Şu halde şahide bir daha yemin ettirmek, hem onu hakîr görme ve eza etme mânâsını içine alır, hem de yemini tekrar ettirmek sûretiyle bir ifrat (aşırılık) ve görevi kötüye kullanmadır. Bunun için müctehid imamların çoğuna göre şahide yemin vermek meşrû değildir. Her yemin ettirmenin vacib olmadığı hakkında ittifak vardır. Bu âyette ise اِنِ ارْتَبْتُمْ "eğer şübhelenirseniz" kaydıyle şüphe halinde şahide yemin ettirmek, hem de vakit ve keyfiyette tağliz (kabalık etme) suretiyle yemin ettirme gereği gösterilmiştir. Gerçi bundan bu vacib olmanın anıldığı üzere müslaman olmayan şahitler hakkında olduğu anlaşılıyor. Fakat aynı zamanda bundan müslüman olan şahitler hakkında da şüphe edildiği zaman yemin ettirmenin caiz olduğu delalet sûretiyle anlaşılır. Hz. Ali'nin şahit ve rivayet edeni töhmet halinde yemin ettirdiği de nakledilmiştir. Bundan dolayı ahlâkın bozulduğu ve ahlâksızlığın çoğaldığı zamanlarda ve özellikle şahitliğin yemin demek olduğunu bilmiyerek şahitliğe gelenlerin yemin ettirilmesi caiz olmalıdır.

فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا **Bundan sonra, yani hükümden sonra bu iki şahidin günaha müstehak oldukları, yani gerçeği bozmak gibi bir günah işledikleri anlaşılırsa o zaman** فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا **o iki şahidin veya vasî (vasiyeti yerine getirmekle görevlendirile)nin yerlerine** مِنَ الَّذٖينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ **en uygun ve öncelikli olan bu iki şahidin veya vasînin aleyhlerinde günaha müstehak oldukları, yani haklarına tecavüz ettikleri kimselerden diğer iki şahid getirilir.** Hafs rivayetinde malum sîgasıyle اسْتَحَقَّ okunur, الْاَوْلَيَانِ bunun fâili olur. Diğer kırâetlerin hepsinde ise meçhul sîgasıyle okunur. Sonra diğerlerinde yine الْاَوْلَيَانِ okumakla beraber Âsım'dan Ebu Bekr, aynı şekilde

(1) el-Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XII, 122-123.

Hamze ve Yakub kırâetlerinde الأولين okunur. Şu halde استحق عليهم الأوليان okunduğuna göre mânâ: "Müstehakkun aleyh olanlardan, yani haklarına tecavüz edilmiş bulunanlardan diğer iki şahit öbürlerinin yerine gelir. O zaman bu iki (şahit) daha layık ve daha haklıdır" demek olur ki, bu şekilde الأوليان ، هما الأوليان takdirinde haber veya «آخران» den bedel olur. الأول 'nin çoğulu olan الأولين kırâetlerine göre mânâ ise: "Önceki haklarına tecavüz edilmiş olanlardan diğer iki öbürlerinin yerine geçer" demektir ki hepsinin meâli birdir. Ve kastedilen o iki şahidin veya vasînin karşısında davacı olan varisler demektir. İlk önce önceki iki kişi vasî veya vasiyet sahibi olduklarında yeminleriyle sözleri makbul idi, sonra, yani hükümden sonra muteber bir delil ile hainliklerine dair bilgi edinilince bu defa söz ve yemin önce aleyhine hüküm verilen ve bu defa inkârcı olan ve durumun açıklanmasını iddia eden varislere yönelecek ve onların yerine bunlar geçecektir. Şu halde varislerin bu defa da- bilinen mânâsıyla - şahid durumunda bulunmadıkları bellidir. O halde bunların iki olması şart olmayıp, bir de olsa hükmün yine böyle olması gerekir. Bundan dolayı فآخران *"diğer iki kişi"* buyurulması, şahidde olduğu gibi tek kişiden mutlaka ihtiraz (kaçınma) için değil, birinci olarak nüzul sebebine göre vukûîdir. İkinci olarak, meselede önceki şahitlerin vasî bulunmaları takdiri de âyetin ifade ettiği manalar cümlesindendir. Vasîlerin hainlikleri ortaya çıktığı takdirde ise görevden alınmalarıyla yerlerine diğerlerinin tayini gerekir. Şu halde ölen tarafından "tercih edilen vasî " olarak tayin edilmiş olan iki kişinin evvela inanılır olmak üzere, yeminleriyle sözleri tasdik olunduktan sonra hainlikleri öğrenilirse, görevden alınmalarıyla yerlerine aynı sayıda vârislerden iki kişinin tayini hususuna da işaret buyurulmak üzere فآخران يقومان مقامهما *"diğer iki kişi o iki kişinin yerine geçerler"* buyurulmuştur. Bunun içindir ki, tercihli vasînin hainliği iddia edildiği zaman, eğer borç dâvası ise duruşmanın bitmesiyle hainliğin sabit olmasından sonra ve fakat ayn (taşınabilir mal) davası ise duruşmanın devam edebilmesi için, ilk önce vasînin görevden alınması ile işten el çektirilmesinin gereği ve duruşmadan sonra hainlik sabit olmayıp şüphe kalktığı takdirde hâkim tarafından tekrar atanabileceği Hanefî fıkıh kitaplarında ittifakla açıklanmıştır.

Bunlardan başka bu âyet şunu da gösteriyor ki, "hükümden sonra def (bir davayı müdafaa için açılan başka bir davâ) mesmû'dur (dinlenir)", "kesinlik kazanan bir hükümden sonra yeni deliller ortaya çıkarsa muhâkeme (duruşma) tekrar edilir". Hasılı bu iki âyet, şahitlik, vasiyet, yemin, delillerin tercihi meseleleri itibariyle birçok hukûkî esasları içeren çok açık ve vecîz birer asıldır.

Bu şekilde iki tarafın durumları değişir, öncekilerin yerine karşıt taraftan ikisi geçer ve bu defa yemin bunlara yönelir de onlar müdafa için açtıkları davayı ispat edemedikleri surette bunlar فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا **Allah'a yemin ederiz ki bizim şahitliğimiz, onların şahitliğinden daha hak, daha doğrudur.** وَمَا اعْتَدَيْنَا **Ve biz bu şahitliğimizde hakka tecavüz etmedik.** اِنَّا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ **Çünkü tecavüz ettiğimiz takdirde muhakkak zalimlerden olduğumuzda şüphe yoktur** diye yemin ederler, yeminleriyle sözleri tasdik olunur. Buradaki لَشَهَادَتُنَا *"bizim şahitliğimiz"*den kastedilen, فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ *"Onlardan (eşlerine zina suçu atanlardan) her birinin şahitliği, dört defa Allah'a yemin edip şahitlik etmektir"* (Nûr, 24/6) âyetinde olduğu gibi yemin etmek demek olduğu beyan olunuyor. Esasen şahitlik, görmeye dayanan bir bilgi ile şüphesiz doğruyu haber vermek demek olduğundan başkası aleyhinde şahitliğe hem شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahitlik etti"* (Âl-i İmrân, 3/18); شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ *"Kendiniz zararına da olsa, yalnız Allah için şahitler olunuz"* (Nisâ, 4/135) âyetlerindeki gibi hem ikrara, hem de yemine yani kasem ile tekit ve takviye edilen habere de denir ve vasiyet mânâsına da gelir. Şu halde burada "yemin" ile tefsir edilmesinden "yemine yemin" gibi iki kere kasem mânâsı anlaşılmamalıdır. Maksad, "Bizim kesin ilmimizi ifade eden haberimiz, sözümüz" demek olduğu açıktır.

ذٰلِكَ **Bu zikrolunan hüküm veya bu yemin verme** اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا **şahitlerin layıkı vechile, yani yüklendikleri üzere, olduğu gibi şahitlik etmelerine,** اَوْ يَخَافُوٓا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ **veyahut yeminlerinden sonra yeminler davacılara red olunmaktan, yani bu şekilde kendilerinin yalanları meydana çıkarak rezil olmaktan korkmalarına daha yakındır.** Yemini tekit etmede ahiret korkusu, yemini reddetmede de dünya korkusu şer'î hikmetleri vardır. Bu iki korkunun birleşmesi de şahitliği hakkıyle yerine getirmeye en çok sevkedecek olan sebeptir. Bunu böyle biliniz. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'tan korkunuz**, وَاسْمَعُوا ve (Allah'ın tavsiye ettiği hükümleri) **dinleyiniz, uyunuz.** Eğer korkmaz, sakınmaz ve dinlemezseniz, fasık olursunuz. وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ **Allah ise isyankârlar gürûhunu doğru yola çıkarmaz.**

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ

مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

Meâli şerifi

109- Allah, Resulleri topladığı gün:" Size ne cevap verildi? "der. "Bizim bilgimiz yok" derler, "gizlileri bilen yalnız sensin, sen!".

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ Bu "yevm" يَوْمَ kelimesi, اِتَّقُوا اللّٰهَ deki "Allah" lafzından bedeldir. Yani Allah'dan, Allah'ın o gününden korkunuz ki o gün Allah bütün peygamberleri toplayacak da فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ **ne gibi cevapla cevaplandınız, ne ile, hangi şekilde karşılandınız, kabul edildiniz? diyecektir.** Onlar da ne diyecekler bilir misin قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **Ya Rab, senin ilmine göre bizim hiç ilmimiz yoktur. Muhakkak ki, gayb (gizli)'leri layıkıyla bilen sen, ancak sensin.** Yani ümmetlerimizin içlerinde gizlediklerini, arkamızdan neler yaptıklarını ancak sen bilirsin, açıkta bize gösterdiklerini de sen bizden daha iyi bilirsin, diyecekler. Böyle diyecekleri Allah'ın ilminde kesindir. Yahut dünyada böyle dediler, ahirette de diyecekler, şefaat etmeye kalkışmak şöyle dursun, işi tamamen Allah'ın ilmine havale etmek sûretiyle kapalı bir şekilde bir çeşit şikayet bile ettiler ve edecekler de يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Yapmış olduklarınızı size haber verecek."* (Mâide, 5/105) âyetinin sırrı bütün dehşetiyle ortaya çıkacaktır.

Hasılı Allah o gün genellikle peygamberlere ümmetlerinin cevap verme şekillerini soracak; onları, onların aleyhinde şahit tutup konuşturacak, onlar da tamamen Allah'ın ilmine havale edecekler, Allah da her peygambere verdiği âyetleri, delilleri ve bunlara karşı ümmetlerinin aldıkları durumu, gelecekte olduğu üzere, birer birer sayarak iyi cevapta bulunmayanları azarlayacaktır. İşte bu mânâyı ifade etmeye birer birer her peygambere ve ümmetine karşı yapılacak sayım ve tehdit şeklini göstermek üzere peygamberler yanında en çok aşırılığa ve gevşekliğe maruz kalan Hz. İsa örnek olarak şöyle tasvir olunuyor:

O gün, o dem ki:

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَت۪ي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَ
اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا

وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَاِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِاِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِي
وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِي وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِي وَاِذْ كَفَفْتُ
بَنِي اِسْرَٓائِيلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ
اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيِّينَ اَنْ
اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifi

110 - Allah şöyle diyecektir: "Ey Meryemoğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla! Hani seni Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştim. Beşikteyken ve kemâle ermişken insanlarla konuşuyordun. Sana yazıyı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. İznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış ve ona üflemiştin, o da iznimle kuş olmuştu. Anadan doğma kör olanı ve alaca hastalığına yakalanmış kimseyi iznimle iyileştirmiştin. Ölüleri iznimle (hayata) çıkarmıştın. İsrailoğulları'na âyetlerle geldiğin ve onlardan inkâr edenlerin: "Bu ancak apaçık bir sihirdir" dedikleri zaman seni, onlardan korumuştum.

111- Hani Havarilere: " Bana ve Resulüme iman edin" diye ilham etmiştim. Onlar da: "İman ettik, bizim şüphesiz müslümanlar olduğumuza şahit ol" demişlerdi.

اِذْقَالَ اللّٰهُ Durum gereği gelecek zaman kipiyle اِذْ يَقُولُ "diyecek" şeklinde buyurulması lazım gelirken, bunun mazi (geçmiş zaman) kipiyle قَالَ "dedi" buyurulmasında iki nükte vardır, birisi, bilindiği üzere ilerde bu hitabın vâki olması kesin olduğundan dolayı gelecek, vâki olmuş şeklinde tasvir edilmiştir.

Nitekim dilimizde de: "Şöyle dediği zaman ne yaparsın?" denildiği zaman, gelecekten geçmiş zaman kipiyle söylenmiş olur- ki böyle diyeceği muhakkaktır- "derse ne yaparsın?" demek olur. Biri de, Allah'ın kelâmının ezeli olduğuna ve Allah'a nisbet edilen fiillerde zaman kavramı olmadığına ve buna göre o gün ahiretteki bu hitabın bir kelâm başlangıcı değil, ezelî olan ilâhî kelâmın muhataba zuhur ve tecelli ile ilgisi olacağına tenbihtir. Yani Allah'ın şöyle dediği günden sakınınız ki: يَا عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ **Ey Meryemoğlu İsa, benim sana ve annene olan nimetimi hatırla.** اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ **O zaman ki, nimetimi ki hani ben seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile teyit ve takviye etmiştim.** Hıristiyanlar, Ruhu'l-Kudüs'e iki şekilde inanırlar: Birisi, İsa'nın Meryem'den doğum ve cesetlenmesine başlangıç olan Ruhu'l-Kudüs ki, buna yalnız Ruhu'l-Kudüs derler. İslâm inancında bu Cebrail Aleyhisselâm'dır. Biri de âhir zamanda çıkacak olan Ruhu'l-Kudüs'tür ki, hıristiyanlar buna Ruhu'l-Hak olan Ruhu'l-Kudüs derler. Bu bir Hâtemü'l-Enbiya (peygamberlerin sonuncusu) inancıdır. Fakat hıristiyanlar bunun Muhammedî hakikat olduğunu kabul etmemektedirler. Doğrusu Ruhu'l-Kudüs zatı itibarıyla birdir ki ülü'l-azm peygamberlere inmiş olan Cebrail Aleyhisselâm'dır. İndirilmesi ve ilgisi itibariyle de bir çok isimlerle anılır. Mesela daha çok soyut ve Ruhaniyet hayatı yaşayan, yahudilerin iftiralarından uzak ve temiz olan Hz. İsa'ya iniş ve tecellisi itibariyle Ruhu'l-Kudüs ve hakikat hayatı yaşayan Hz. Muhammed'e iniş ve tecellisi bakımından da Ruhu'l-Hak (Hakkın Ruhu), Ruhu'l-Emin (Emin Ruh, Nur-i Muhammedî (Muhammedî nur) ve genel olarak da Ruhullah da denir. Şu halde Hz. İsa'ya اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Seni Ruhu'l-Kudüs ile teyid ettim" h*itabı, birinci olarak ve bizzat Cibril ile teyidi ifade etmekle beraber, arkasından yine Cibril'in inmesi ve Muhammed Aleyhisselâm'ın gönderilmesi ile de teyidine bir işareti içerir. Ve mânâ şu demek olur:" Ey Meryemoğlu İsa, seni Ruhu'l-Kudüs ile, senden sonra Muhammed'i de Ruhu'l-Hak ve Ruhu'l- Emin olarak tecelli eden Cibrîl ile teyit ettim, günahtan temizlenmiş, güçlü bir ruhî hayata erişmiş ve dini ihya eden etkili bir kelâm ile takviye ettim. تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً **Sen hem beşikte çocukken ve henı yetişmiş adamken insanlarla konuşuyordun.** انِّي عَبْدُ اللّهِ اٰتَانِيَ الْكِتَابَ *"Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi"* (Meryem, 19/30) diyordun. وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ **Ve o zamanki nimetimi ki hani sana kitabet** (yazı yazma), **hikmet, Tevrat ve İncil öğretmiştim.** وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ **Ve o zamanki nimetimi ki, hani sen çamurdan kuş şekli gibi bir şey yapıyordun ve bunu kendine has olan kudretinle değil benim iznimle, irademle yapıyordun, yapıyordun da** فَتَنْفُخُ فِيهَا **içine üflüyordun.** فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِي **O şekil**

de benim iznimle bir kuş oluyordu. وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنِى **Ve yine benim iznimle körü ve abraş (alacalı)ı iyi ediyordun.** وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْنِى **Ve o zamanki nimetimi ki, hani ölüleri yine benim iznimle diriltip kabirlerinden çıkarıyordun.** وَاِذْ كَفَفْتُ بَنٖى اِسْرَٓائٖيلَ عَنْكَ **Ve o zamanki nimetimi ki hani senden İsrailoğulları'nı defetmiş, seni öldürmek isteyen yahudilerin elinden kurtarmıştım.** اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ **O zamanki sen onlara, yukarda anlatıldığı üzere, deliller ile gelmiştin de** فَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ **o İsrailoğulları'nın kâfir olanları: "Bu açık bir sihirden başka bir şey değil" demişlerdi.** Ey İsa, sen bu nimetlere eriştin ve bu delillere karşı böyle bir küfür ile karşılandın, bundan başka وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّٖنَ اَنْ اٰمِنُوا بٖى وَبِرَسُولٖى **o zamanki nimetimi de hatırla ki, hani ben Havârîlere: "Bana ve Resulüme iman ediniz" diye vahy göndermiştim,** yani sana ve diğer peygamberlere vahyettiğim kitaplar ile emretmiştim; yahut kalblerine böyle ilham etmiştim, onlar da قَالُٓوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ **iman ettik ve şahit ol, biz hiç kuşkusuz müslümanız, yani imanımızda samimiyiz, dediler.** Önceki kâfirlere karşı bir kısım da seni ve Allah'ın emrini böyle bir iman, İslâm ve ihlâsa şahit getirme sözüyle karşıladılar. İşte ey müminler, Allah'ın İsa'ya böyle dediği ve böyle bir bir nimetlerini sayarak kâfirleri tehdit ettiği ve müminleri tasdik edip heyecanlandırdığı günden; bütün peygamberlere ve ümmetlerine yaptıklarını böyle birer birer haber vereceği günden korkun ve korunun.

Dikkat etmek gerekir ki bu âyetler Hz. İsa'ya hitab ederek değil, ahirette ona olacak hitabı hikaye ederek Muhammed ümmetine hitaptır. Çünkü اتَّقُوا اللّٰهَ *"Allah'tan korkun"* emrine bağlıdır. Havârîlerin müslüman olduklarına şahit getirdikleri bu noktada onların da hallerini tasvir ve yadetmek için herkesin şahidi olan Resulullah'a üslûb değişikliği ve umûma hitabı andırır bir beyan lehçesi ve iltifat ile buyuruluyor ki:

Ey Muhammed, sen burada şunu hatırla ve hatırlat:

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عٖيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطٖيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ
عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١١٢﴾

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ
رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا
وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ
اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا
لَا اُعَذِّبُهُ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerifi

112- Havariler:" Ey Meryemoğlu İsa, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" dediler. İsa da: "İnanıyorsanız Allah'tan korkun" dedi.

113- Havâriler: "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalblerimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve bunu bizzat görenlerden olalım" dediler.

114- Meryemoğlu İsa da: "Allah'ım, Rabbımız, bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın!" dedi.

115- Allah buyurdu ki:" Ben onu size indireceğim. Fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, ben ona âlemlerden hiç kimseye yapmayacağım bir azabı yaparım".

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ **O zaman havariler, ey Meryemoğlu İsa dediler,** هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ **Rabbin bizim üzerimize gökten bir sofra indirebilir mi?** Bu deyim, dış görünüşüne göre Allah'ın kudretinden bir şüphedir. Bu da havarilerin gerçekten samimiyetle iman etmemiş olduklarını

ifade eder. o halde, ya o zaman imanları daha tahkik ve bilgi üzere değildi veyahud هَلْ يَسْتَطِيعُ "gücü yeter mi?"den kastedilen mânâ başkadır. Nitekim bazı tefsirciler demişlerdir ki, burada istitâat (güç yetme) den maksat, güç yetmeyi gerektiren değil, hikmet ve iradeyi gerektiren istitâattır. Yani "Gökten bize bir sofra indirmek Rabbinin hikmet ve iradesine uygun olabilir mi?" demektir. Süddî gibi diğer bazı tefsirciler ise "duayı kabul etme" ve "cevap verme" gibi, يَسْتَطِيعُ 'nun يُطِيعُ mânâsına geldiği, yani "Gökten bir sofra indirmek isteğine Rabbın rıza gösterir mi?". Kısaca "istersen indirir mi?" demek olduğunu söylemişlerdir. Kisâî kırâetinde هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ okunur ki: "Gökten bize sofra indirmesini Rabbinden istiyebilir misin?" demek olur. Bu şekilde önceki mahsur varid olmaz. Bununla beraber, her ne olursa olsun, bu soruda bir olağanüstü, bir mucize isteği vardır. Halbuki mucizeler gaye değil, delillerdir. Mümin ise medlul (delil getirilmiş olan)a iman etmiştir. Bunun için mucize istemek küfrün şiarıdır. Hakk'ın gücünü deneme sevdasıdır. Bir de olağanüstü ve mucize talebinde ısrar etmek, onu umumî bir âdet ve tabiat gibi tek düzeye giden bir şey saymaktır. Bu ise bir çelişkidir. Şu halde müminin mucize isteğinde ısrar etmesi asla caiz olamayacağı gibi, mucize istiyor gibi görünmesi bile, imanında bir şüpheye işaret edeceği için edepsizliktir.

İşte bu gibi hikmetlerden dolayı قَالَ **İsa dedi ki:** اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Eğer siz gerçekten mümin iseniz Allah'dan korkunuz.** Böyle bir istekte bulunmayınız. Yani Allah'ın kudretinde ve benim peygamberliğimin doğruluğunda şüpheye işaret edecek ve sizi iman ve ihlâs iddianızda, şüpheli gösterecek söz kullanmayınız diye menetti ki, bu yasaklama ve hatırlatmada ne büyük bir incelik ve ne büyük bir terbiyeyi içine almış bulunduğunu iyi düşünmeli.

قَالُوا Havârîler özür dileme makamında maksatlarını ve samimiyetlerini açıklamakla نُرِيدُ اَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ *"Biz istiyoruz ki ondan yiyelim, kalblerimiz iyice yatışsın da senin bize doğru söylediğini bilelim ve ona şahitlik edenlerden olalım"* dediler. Bu açıklama üzerine قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ **Meryemoğlu İsa** -bunların maksatlarındaki meşruluğu görerek bu arzudan vazgeçemiyeceklerini anlayıp tam anlamında delil getirmeyi arzu ederek- **Allah'a dua edip şöyle dedi:** اللّٰهُمَّ رَبَّنَا **Ey rabbimiz olan yüce Allah,** اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ **bize gökten (yüksekten) bir sofra indir. Öyle bir sofra ki,** تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا **o, yani onun indiği gün, bize, bizden öncekilere ve sonrakilere bir bayram,** وَاٰيَةً مِنْكَ **ve senden bir âyet -senin tam kudretine ve benim peygamberliğimin doğruluğuna delalet eden bir delil-**

olsun. Bize böyle bir sofra indir. وَارْزُقْنَا **Ve ondan bizi rızıklandır.** وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ **Ki rızık verenlerin en hayırlısı sensin.** Çünkü Allah rızkın hem yaratıcısı, hem de -karşılıksız olarak- vericisidir. Ne kadar dikkate şâyandır ki, Havârîler sofrayı isteyip maksatlarını anlatırken yemeği öne almışlar ve diğer dinî ve Ruhânî maksatlarını geriye bırakmışlardı. Halbuki Hz. İsa dini maksatları öne almış ve yeme maksadını hem geriye bırakmış, hem de rızık olmakla ifade etmiş ve sonra rızıkta kalmayıp rızkı veren Allah'a geçmiş ve onu ululamış ve onu yüceltmekle şükrünü de arzetmiştir. Bunlar düşünülünce ruhların derecelerindeki mertebeler ne büyük bir fark ile ortaya çıkmış oluyor.

Bu dua ve niyaza karşı قَالَ اللّٰهُ **Allah Teâlâ** اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ **muhakkak ben onu size indiririm. Bir çok defalar indiririm, bu kolay; fakat** فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ **bundan sonra da sizden her kim küfrederse,** فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا **herhalde ona öyle bir azab ile azabederim ki** لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ **öyle bir azabı âlemlerden hiç birine yapmam, buyurdu.**

Şimdi bu sofra indi mi, inmedi mi? Bu konuda tefsirciler arasında üç rivayet vardır:

1- Çoğunluğun rivayetine göre iki bulut arasında kırmızı bir sofra indi. İnerken bakıyorlardı. Geldi ta önlerine düştü. Bunun üzerine İsa Aleyhisselâm ağladı, "Allah'ım, beni şükredenlerden kıl; Allah'ım, bunu bir rahmet kıl, bir işkence ve ceza kılma" diye dua etti. Kalktı abdest alıp namaz kıldı, yine ağladı. Sonra örtüsünü açtı ve بِسْمِ اللّٰهِ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ "Rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah'ın adıyla başlarım" dedi. Ne baksınlar, kızarmış, pulsuz ve kılçıksız yağ akıyor bir balık. Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke ve etrafında pırasadan başka her türlü sebze ve beş yufka ki birinde zeytin, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir, beşincisinde pastırma. Şem'ûn: "Ey Ruhullah, bu dünya yiyeceklerinden mi, ahiret yiyeceklerinden mi?" dedi. O da: "İkisinden de değil ve fakat Allah Teâlâ'nın kudretiyle yarattığı bir şey, dua ettiğiniz şeyi yiyiniz ve şükrediniz ki, Allah size devam ettirir ve lutuf ve kereminden daha da artırır" dedi. "Ey Ruhullah, bu mucizeden bize bir mucize daha göstersen!" dediler. Bundan dolayı: "Ey balık, Allah'ın izniyle, diril" dedi, balık da deprendi, sonra: "dön önceki haline" dedi, döndü yine kebap oldu. Bundan sonra sofra uçtu, sonra da isyan edenler oldu, maymun ve domuza çevrildiler. İndiği gün bir pazar günü imiş, hıristiyanlar o günü bayram edinmişlerdir.

2- Diğer bir rivayete göre sofra kırk gün, gün aşırı iniyordu; fakirler, zenginler, zayıflar, küçük, büyük toplanıp yiyorlardı. Zeval gölgesi dönünce uçar

giderdi ve arkasından gölgesine bakarlardı, bundan hangi bir fakir yediyse ömür boyunca zengin olmuş ve hangi bir hasta yediyse şifa bulmuş ve bir daha hastalanmamıştı. Sonra Allah Teâlâ: "Soframı zenginlere ve sağlamlara değil, fakirlere ve hastalara tahsis et" diye vahyetti, bunun üzerine insanlar ıztırab ve ihtilale düştü ve bundan dolayı seksenüç kişi maymun ve domuza çevrildi.

3- Bir de denilmiştir ki, Allah sofrayı indirmeyi o şart ile vaadedince istiğfar ettiler, "Böyle bir tehlikeyi arzu etmeyiz" dediler, bundan dolayı inmedi.

Kâdî Beydâvî bu üç rivayeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Mücahid'den: 'Bu bir atasözüdür ki, Allah Teâlâ bunu mucize isteğinde ısrar edenler için söylemiştir', diye nakledilmiştir. Bazı mutasavvıflardan da: 'Burada sofra, bilgilerin hakikatlerinden ibarettir. Çünkü yiyecekler, bedenin gıdası olduğu gibi, bilgilerin gerçekleri (veya gerçek bilgiler) de Ruhun gıdasıdır', diye nakledilmiştir. Bu durum şöyle düşünülebilir ki, bunlar henüz öğrenmeye yetenekleri olmayan birtakım gerçeklere rağbet etmişler, İsa Aleyhisselâm da: 'Eğer siz imanı kazandınızsa takvayı kullanınız ki bunları öğrenebilesiniz' demiş, onlar ise sorudan vazgeçmemişler, üzerine düşmüşler, ısrarlarından dolayı o da istemiş, Allah Teâlâ bunun inmesinin kolay olduğunu ve fakat sonucunun tehlikeli ve korkunç bulunduğunu anlatmıştır. Zira manevî yola girene makamından daha yüksek bir makam açıldığı zaman ona tahammül edememesi ve bundan dolayı istikrar (kararlılık) bulamayıp bu yüzden büyük sapıklıklara düşmesi ihtimali çok düşünülebilir"(1). Şihâb'ın dediği gibi, Kâdî Beydâvî'nin bu ilavesini âyetin bir tefsiri olmak üzere değil, bir işârî mânâ olmak üzere kaydetmelidir. Bununla bu kıssanın Resulullah'a ve müminlere hatırlatma hikmeti de açıklanmış oluyor. Demek ki İsa'nın sofrası, İslâm sofrası için bir ibret örneği olmaktan çok, bir ibret meselidir. Küfrün ve nimeti inkârın azabı yalnız ahirette değil, dünyada da büyüktür. Nimet ne kadar büyük, ne kadar olağanüstü ise küfür ve inkârın azabı da o ölçüde eşsiz ve o nimetin zevali de o ölçüde acı olur. اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim"* (Mâide, 5/3) buyurulduğu gün müslümanlara ihsan edilmiş olan sofranın gerek hoşluğu ve gerek lütfedilme şekli bakımından İsa'nın sofrasından ne kadar büyük bir devlet olduğunu düşünmeli de, buna karşı küfür ve inkârın nasıl bir azaba layık olacağını anlamalıdır.

Bu şekilde Mâide sûresinin içeriğinin bir özeti demek olan bu hatırlatma

---

(1) el-Beydâvî, a.g.e., I, 366-367.

yapıldıktan sonra, yine ahireti hatırlatmaya devam ile yukardaki إذْ قَالَ اللّٰهُ kıssasına atfedilerek ve وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا *"Allah'tan korkun ve iyi dinleyin."* emri altında müminlere seslenilerek şöyle buyuruluyor:

وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ
تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ
﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ
وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ
الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ
عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

Meâl-i Şerifi

116- Ve Allah demişti ki: "Ey Meryemoğlu İsa, sen mi insanlara: 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin?". "Hâşâ, dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan birşeyi söylemem bana yakışmaz. Eğer demiş olsam, sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben ise senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!".

117- "Ben onlara sadece, senin bana emrettiklerini söyledim. Benim ve sizin Rabbınız olan Allah'a kulluk edin, dedim. Aralarında olduğum müddetçe onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen

yalnız sen oldun. Sen herşeyi görensin.

118- "Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarındır, eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin".

ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **O insanlara, "beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh edininiz" diye sen mi söyledin?** Bunun, ne müthiş bir azarlama hitabı olduğunu düşünmeli ve Hz. İsa'nın ilâhlık makamına karşı nasıl bir acizlik ve kulluk mevkiinde bulunduğunu anlamalıdır. Şüphe yok ki bu azarlamanın asıl hedefi şimdi açığa çıkacağı üzere bizzat Hz. İsa değil, onu ilâh edinen üçlü tanrı inanışı sahipleridir. Fakat onların Hz. İsa'yı büyükleme adına taşkınlık ettikleri küfrün ona Allah'ın huzurunda nasıl bir sorumluluk yöneltmiş olduğunu ve bundan dolayı o kâfirlerin Allah'ın katında nasıl bir azarlanma ve azab edilme mevkiinde bulunduklarını düşünmelidir. Bu âyetten anlaşılıyor ki, Allah'tan başka İsa'yı ilâh edinenler bulunduğu gibi, annesi Hz. Meryem'i de ilâh kabul edenler varmış. Acaba bunlar kimlerdir? Âyet bu yönü açıklamamıştır. Bununla beraber açıktır ki, bu da -olsa olsa- hıristiyanlar arasında bulunacaktır. Gerçi hıristiyanlar tarafından mezheplerince Hz. Meryem'in üçlemeye sokulmadığı ve bundan dolayı ona oğlu İsa gibi ilâh denmediği ileri sürülerek bu âyete itiraz edilmek istenilmiştir. Fakat birinci olarak, İbnü Hazm'ın "Fisâl"inde zikrettiği üzere hıristiyanlardan "Berberâniyye" fırkası vardı ki, bunlar İsa'ya da, anasına da ilâh diyorlardı. Bu mezhep sonra bitmiş kalmamıştır. Demek ki bunlar üçlemeyi, baba, ana, oğul diye sayıyorlardı. Ve halk nazarında üçlemenin açık şekli de budur. İkinci olarak, hıristiyanların üçleme inancı birlik değilse, hulûl (ruhun başka bir şeye girmesi) inancından ayrı değildir. İsa'da ilâhî bir tabiat veya İsa'nın bir cüz'ünü ilâh farzederek onu tam bir ilâh edinenler Meryem'in de hamileliği esnasında o ilâhî cüz'ü taşıyan ve bundan dolayı bir ilâh olduğu inancından - ister istemez- uzak değildirler. Sonra kiliselerinde ve evlerinde Hz. İsa gibi Hz. Meryem'in de resimlerine karşı vaziyetleri, ibadet durumundan başka bir şey değildir. Bu bakımdan âyetin mânâsı yalnız "Berberânîler"i değil, diğerlerini de içine alır. Üçüncü olarak, böyle bir itiraz, âyetin mânâsındaki azarlama hitabını ve sorumluluğun dehşetini düşünmemek ve hesaba katmamaktan ileri gelmektedir. Zira azarlamanın asıl şiddeti, İsa'nın ilâh kabul edilmesi noktasında toplanmaktadır. Çünkü sorumluluk hitabı, "Ey Meryemoğlu İsa" diye doğrudan doğruya ona yöneltilmiştir. Buna karşı Hz. İsa'nın "Ey Rabbim, annemi demedim ama beni (kendimi) dedim" diyebileceğini far-

zetmek ve bundan dolayı İsa'ya ilâh demekte ısrar ettikleri halde, annesine ilâh dememekle bu dehşetli sorumluluğun azabını hafifletecekleri zannında bulunmak ne büyük sapıklık olduğunu hatırlatmaya bile gerek yoktur. Ve işte bu küfürlerdir ki Hz. İsa'yı Allah'ın huzurunda böyle korkunç bir sorumlu mevkide bulundurmuştur. İsa bu sorumluluğu kabul eder sanmasınlar, o bu soruya cevap olarak ne dedi ve ne diyecek bilir misiniz?

قَالَ **İsa muhakkak diyecek ki,** سُبْحَانَكَ **seni sana layık paklıkta tenzih ederim,** ilâhî paklığına sığınır ve öyle haksız ve yakışıksız bir sözden uzak olmayı dilerim, hâşâ ey Rabbim! مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ **bana, hak ve layık olmayan sözü söylemem bana yakışmaz,** buna ilmini şahit getiririm. اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ **Eğer ben onu söylemiş olsaydım,** فَقَدْ عَلِمْتَهُ **elbette sen onu bilirdin.** Çünkü sen benim dışım, açıklayıp ilân ettiklerim şöyle dursun, تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى **nefsimde gizlediğim, gönlümden geçirdiğim şeyleri de bilirsin.** وَلَا اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ **Ben ise senin nefsindekini, ilminde gizlediğin bilgileri bilmem.** Şu halde söylemediğimi bildiğin halde, bana bu soruyu sormaktaki ilâhî hikmetini de bilmem. اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **Çünkü bütün gaybları tamamıyla bilen "allâmû'l-ğuyub" sen, ancak sensin.** Tam paklık ve yüksek ululama ile İsa o müthiş soruya karşı böyle ince bir edebî kulluk içinde, delalet bakımından nefy ile tekit edilmiş ve delilli bir şekilde cevap verdikten sonra, o isnadı açıkça reddederek diyecek ki: مَا قُلْتُ لَهُمْ **Ben onlara başka bir şey söylemedim,** اِلَّا مَٓا اَمَرْتَنِى بِهِ **ancak bana emrettiğin emrini söyledim.** اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ **Hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz, ancak onu ibadete layık tanıyınız, dedim.** (Âl-i İmran, 3/50-51. âyetlerin tefsirine bkz.) وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ **İçlerinde bulunduğum müddetçe de kendilerine şahit oldum.** Şu halde bu müddet içerisinde çıkar ve zararları hususunda kabul edip etmediklerine şahitlik edebilirim. فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى **Fakat ne zaman ki sen beni vefat ettirdin,** içlerinden aldın, kaldırdın. اِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ اِلَىَّ *"Ben seni öldüreceğim, bana yükselteceğim"* (Âl-i İmran, 3/55) vaadini yerine getirdin, o andan itibaren كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ **üzerlerine kontrolcü, gözcü ancak sen oldun,** وَاَنْتَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ **ve sen herşeye şahitsin,** önüne de şahit, sonuna da şahitsin. Şimdi اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ **eğer onlara azab edersen şüphe yok ki onlar kulların, kölelerin, mülk senin, hak senin, adalet senindir.** وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve eğer bağışlarsan, şüphesiz ki sen gâlipsin ve hikmet sahibisin, aziz ve hakîm ancak sensin.** Şu halde ne azab etmende bir haksızlık, ne bağışlamanda bir düşüklük, bir isabetsizlik düşünülebilir. Ne istersen yaparsın, ne yaparsan aynen hikmet ve sevap olur; yüce şeref senin, yüksek hikmet senindir. Ne hükmüne karışılabilir, ne de hikmetine itiraz edileb-

ilir. Her korkunun kaynağı sen, her ümidin merci'i yine sensin. Hâsılı ilâhlık ve hükümranlık ancak senindir. Tek ilâh ancak sensin.

İşte ey müminler, İsa'nın Allah'ın huzurunda tam teslimiyet, sadakat ve ihlâs ile böyle dediği ve bütün peygamberlerin de bu tarz üzere ilim ve Allah'ın hükmüne dayanmayı emrettiği o toplanma gününden ve sorulardan korkunuz ve o kıyamet gününün tek sahibi olan Allah'tan korkmak sûretiyle sakınınız ve Allah'ın emirlerini dinleyiniz.

Fakat bu hatırlatmalar üzerine: Mademki Allah Teâlâ herkese karşı böyle azap etmeye ve bağışlamaya - mutlak olarak- kâdirdir. Bundan onu menedecek hiçbir kuvvet, hiçbir hüküm de tasavvur edilemez. O halde kâfirlere affı, müminlere azab etmesi de mümkün demektir. O halde Allah'tan korkup korkmamanın, emrini dinleyip dinlememenin hükmü eşit olmaz mı? Dünyada misalleri görüle geldiği gibi Allah o gün de kâfirleri nimetlenmiş, müminleri de acı çeken kılarsa ve mesela sadakatle kulluk eden İsa'yı cezalandırıp da ona ilâh diyen kâfirleri bağışlayacak olursa, bu hatırlatmalardan ne fayda hasıl olacak? diye bir kuruntu hatıra gelebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın mutlak kudretiyle beraber, ilâhî ahlâkın hikmetini isbat ve Allah üzerine görev (vücüb alallah) olmamakla beraber, Allah'ın emriyle kullara vacib olma (Vucub anillâh) nın sabit olduğunu açıklamak sûretiyle, böyle bir kuruntuyu defetmek ve o müthiş soru karşısında Hz. İsa'da ve diğer peygamberler zümresi ve sıddîklarda meydana gelen korku heyecanını yoketmek için, hükmü yürütmeyi haber verme şeklinde bir vaad veya hükmü yürütmenin vaadi şeklinde bir inşâ (dilek kipi) olmak üzere şu ilâhî hüküm tebliğ olunuyor ki:

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا

يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقٖينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ

خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١١٩﴾

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فٖيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٢٠﴾

Meâl-i şerifi

119- Allah buyurdu ki: "Bu, sadıklara doğruluklarının fayda sağladığı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır". Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.

120- Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. O herşeye kâdirdir.

قَالَ اللّٰهُ **O aziz ve hakîm ve mutlak bâkim olan Allah Teâlâ muhakkak buyuracak ki** هٰذَا **işte bu korkunç gün** يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ **doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür.** Nâfi' kıraâtinde nasb ile يَوْمَ okunduğuna göre: Allah buyurdu ki, bu soru ve cevap doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündedir. O gün vâki olacaktır. Dünyada sözleşmelerinde duran, akitlerini samimiyetle yerine getiren doğrulara Allah öyle vaad eder ve müjdeler ki, onların doğruluk ve samimiyetleri kıyamet günü olan o korkunç toplanma ve sorgu gününde herhalde kendilerine faydalı olacak. Hem dünyadaki gibi kederler ve gamlarla karışık bir fayda değil, her türlü korku ve hüzünden uzak bir fayda ile faydalı olacaktır. لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır.** خَالِدِينَ فِيهَا **O sadıklar orada ebedî olarak kalacaklar.** رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ **Allah onlardan ezelî rızası ile hoşnut olup rızasına erdirmiş,** وَرَضُوا عَنْهُ **onlar da dünyada Allah'tan razı olmuş,** sırf Allah'ın rızası uğrunda koşmuş oldukları gibi, bugün tamamen rıdvanın zevkine ermiş bulunacaklar; hem hoşnut, hem kendilerinden hoşnut olunmuş olarak kalacaklardır. ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ **İşte büyük kurtuluş bundan, bu rıdvandan ibarettir.** Bütün gönüllerin aradıkları kavuşma zevkinin en büyüğü bu rızadır, ebedî olarak Allah'ın rızası ile kulun rızasının toplamı demek olan bu rızanın üstünde ne bir murad tasavvur olunabilir, ne de bir zevk. Ve bu büyük zafer Allah'tan başkasında değil, Allah'ın rızasında ve ancak O'na sadakat ve ihlastadır. Çünkü وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ **o bütün göklerin, yerin ve ihtivâ ettiklerinin mülk ve saltanatı ancak Allah'ındır.** Bununla beraber, وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ **O Allah her şeye de tam kudretle kâdirdir.** Bütün bu âlemde ve âlemin bölümlerinde dilediği gibi tasarruf ve saltanat icra etmeye kâdir olduğu gibi, daha başka âlemler yapmaya da gücü yeter. Bunun için Allah'ın dışında herhangi bir şeyin ve herhangi bir kimsenin rızasına ermenin kıymeti yoktur. O, bugün zevk ise yarın acıdır. Ebedî olarak faydalı olacak olan doğruluk ve samimiyet ancak Allah'a olan sadakat ve

ihlâstır. Şu halde ey müminler, yahudi ve hıristiyanlar gibi antlaşmalarınızı bozmayınız, sırf Allah rızası için akitlerinizi yerine getirmekle doğruluk ve samimiyetinizi isbat ediniz de bu büyük kurtuluşa ve bu ilâhî rızaya eriniz. Asıl ilâhî sofra bu, asıl bayram işte o gündür .Ve hiç şüphe yok ki Allah her şeye kâdir olduğu gibi, buna da kâdirdir.

Şimdi Mâide Sûresi bununla son buluyor ve bunu اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ *"Allah'a hamdolsun"* teşekkürü ile En'âm Sûresi takip ediyor.

En'am Sûresi

Mekke'de Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 165

Bu En'âm Sûresi Mekkî (Mekke'de inmiş)dir. Ancak altı veya üç âyeti hariç. İbnü Abbas (r.a.) demiştir ki, bu sûre Mekkî'dir, hepsi birden bir gecede nazil olmuş ve yetmiş bin melek uğurlamıştır. Resul-i Ekrem (s.a.v.) vahy kâtiplerinin hepsini çağırdı ve sûrenin hepsini o gece yazdılar. Ancak altı âyet hariçtir ki bunlar da:

1- ... قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ... (âyet, 151)

2- ... وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ ... (âyet, 91)

3- ... وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى ... (âyet, 21)

4- ... وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ ... (âyet, 93)

5- ... وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ ... (âyet, 114)

6- ... اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ ... (âyet, 20) âyetleridir. İbnü Abbas'dan, Mücâhid ve Kelbî'den diğer bir rivayette ancak قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ 'den لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ a kadar (âyet 151-

153) üç âyet Medine'de inmiştir. Katâde ancak وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ ile وَهُوَ الَّذٖى اَنْشَاَكُمْ... (âyet, 98) âyetleri; Kisâî de ancak iki âyet قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ (âyet 91) ile onu takip eden 92. âyet Medine'de nazil oldu demişlerdir. Bir de ... قُلْ لَا اَجِدُ (âyet, 145) âyetinin Mekke'de arefe günü indiği zikredilmiştir. Hz. Enes (r.a.) den rivayet edildiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur ki: "Kur'ân'da En'âm sûresinden başka bir sûre bana tümü birden inmedi (gerçi Fâtiha sûresinin de toptan nâzil olduğu anlaşılıyordu.) ve şeytanlar bu sûre için toplandıkları kadar hiç bir sûre için toplanmamışlardı. Bu sûre bana Cibril ile emrinde elli bin melek olduğu halde gönderildi. Bunu kuşatmışlar, bir düğün debdebesiyle getirdiler. Havuza su kor gibi göğsümde kararlaştırdılar. Allah Teâlâ bununla bana ve size öyle ikram etti ki artık bundan sonra ebedî olarak saptırmaz. Bunda müşriklerin bütün delillerinin ibtali ve Allah'ın bozulması mümkün olmayan bir vaadi vardır".[1] Muhammed b. Münkedir'den de rivayet edilmiştir ki, En'âm sûresi nazil olduğu zaman Resulullah tesbih etmiş ve: "Bu sûreyi, ufuğu kapayacak kadar melekler uğurladı" buyurmuştur.[2]

Âyetleri: Yüz altmışbeştir. (Kûfî)

Kelimeleri: Üçbin elli iki.

Harfleri: On iki bin ikiyüz kırk.

Fâsılası: (لم نظر) ل ، م ، ن ، ظ ، ر

İsimleri: "Sûretü'l-Enâm", "Sûretü'l- Hucce"; çünkü "en'âm" tekrar edilerek zikredilmiştir. Esası da peygamberlik delilini hatırlatmaktır. فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ *"Üstün delil Allah'ındır"* (En'âm, 6/149), وَتِلْكَ حُجَّتُنَا *"İşte bunlar delillerimizdir"* (En'âm, 6/83).

Bu sûrede tevhîd, adalet, peygamberlik, ahiret delilleri, batıl ehlinin ve dinsizlerin mezheplerini iptal etmek ve Mâide sûresinde geçen En'âm (hayvanlar)ın helal ve haram olmasıyla ilgili açıklamalar vardır. Buna göre Mâide sûresini En'âm Sûresinin takip etmesi de pek mânidârdır. Mâide sûresi, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دٖينَكُمْ *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım"* (Mâide, 5/3) âyetinin mânâsını içine alması ve nüzul bakımından sonra inmiş bulunması itibariyle bir kemâl gayesini içeriyordu. En'âm sûresi ise, öncelikle bu kemâle ermenin gelişme seyrini içine alır. Bunun için, Mâide'den önce gelmiş olan bu gelişmenin, Kur'ân'ın tertibinde onu takip etmesi de وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتٖى *"Nimetimi size tamamladım"* (Mâide, 5/3) dan sonra, abdest ve teyemmüm âyetinin وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ *"Allah size olan nimeti-*

(1) Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, III, 244.
(2) İbn Kesîr, a.g.e., II, 122.

ni tamamlamak istiyor" (Mâide, 5/6) kısmında beyan olunan hikmeti içine alır. Ve bundan anlaşılır ki Kur'ân'da En'âm sûresinden itibaren Fâtiha sûresinin ikinci bir inkişaf devresine ve açıklanmasına başlanmaktadır. Bu şekilde Mâide sûresinin sonunda hamd ve teşekkürü telkin ederek başlayan En'âm sûresi, Fâtiha'nın الحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ العَالَمِينَ *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."* (Fâtiha, 1/1) âyetinin başlangıcını özel bir şekilde genişletmek ve açıklamakla başlamış ve bu şekilde, her son buluşun, bir başlamanın girişi olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı gökler ve yer saltanatı kendisinin mülkü olan وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "O, her şeye kâdirdir" bulunan Allah Teâlâ'ya sıdk ve ihlâs ile şu şekilde hamd ve senâ ve hürmetlerimizi sunmalıyız:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ
ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ
مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلاً وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾
وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ
مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا
عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ
يَأْتِيهِمْ اَنْبٰؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا
مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا
السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَاراً وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ

بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ
كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا
إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا
مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا
لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ
بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ
﴿١٠﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyleyken kâfirler hâlâ Rablerine başkalarını eşit sayıyorlar.

2- Sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel takdir eden O'dur. Tayin edilen bir ecel de (kıyamet zamanı) O'nun katındadır. Sonra bir de şüphe ediyorsunuz.

3- O, göklerde de, yerde de (tek) Allah'tır. Sizin gizlinizi, açığınızı ve ne kazandığınızı bilir.

4- Onlara Rab'lerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki, ondan yüz çevirmesinler.

5- Hak, kendilerine gelince onu yalanladılar. Alaya aldıkları şeyin haberi yakında kendilerine gelecektir.

6- Kendilerinden önce nice nesilleri helak ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkanları onlara vermiştik. Onlara gökten bol bol yağmur indirmiş, altlarından ırmaklar akıtmıştık. Fakat onları günahlarından dolayı helak ettik. Ve kendilerinden sonra başka bir nesil yarattık.

7- Eğer sana kağıtta yazılı bir kitap indirmiş olsak da onu elleriyle tutsalardı, yine de o kâfirler: "Muhakkak ki bu, apaçık bir sihirdir" derlerdi.

8- "O'na bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, sonra kendilerine biç göz açtırılmazdı.

9- Eğer Peygamberi, biz bir melek yapsaydık, yine de onu bir adam şeklinde yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.

10- Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Fakat onlardan alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıverdi.

11- De ki: "Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş, görün!".

الْحَمْدُ لِلّٰهِ **Hamd hep Allah'a,** الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ **ki başların üstündeki gökleri ve ayakların altındaki yeri yarattı** وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ **ve karanlıkları ve nuru yaptı.** Şu halde onun bunlar üzerindeki mülk ve saltanatı, sahipliği, yalnız var olduklarından sonraki tedbir ve olgunlaşmaları, sonra gelen arızalar üzerinde cereyan eden, zâtı ve tabiatlarına mahkum bulunan bağımlı ve hasta bir mülk ve sahiplik değil, daha önce yaratma ve yapma ile bütün varlıklarına da hâkim olan bir mülk ve saltanattır. Ve bunun için bütün hamd ve senâ, bütün ululama ve teşekkür ancak ve ancak Allah'ın hakkıdır. Zât ve sıfatı bakımından Allah'a mahsustur.

Kur'ân'da beş sûrenin başında الْحَمْدُ لِلّٰهِ güzel kelimesi zikredilmiştir. Birinci olarak Fâtiha'da الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."* İkincisi bu sûrede الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve nuru var eden Allah'a mahsustur."* Üçüncüsü Kehf sûresinde الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ *"Hamd, kuluna Kitab indiren Allah'a mahsustur".* Dördüncüsü Sebe sûresinde الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Hamd, göklerde ve yerde bulunanların hepsi kendisinin olan Allah'a mahsustur".* Beşincisi Fâtır sûresinde الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا

"Hamd, gökleri yaratan, melekleri elçiler yapan Allah'a mahsustur" buyurulmuştur ki hepsi Fâtiha'daki الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."* hamdiyle âlemlerde ilâhî mülkiyetin çeşitleri ile açıklama ve izahıdır.

Mâide sûresinin sonundan geçilerek burada görülüyor ki, gökler ve yer hakkında "halk" (yaratmak), karanlıklar ve nur hakkında "ca'l" (yapmak) denilmiştir. Tefsirciler diyorlar ki "جَعْل = ca'l" de "خلق = halk" gibi bir inşâ ve yaratmadır. Şu kadar ki "halk", tekvînle ilgili inşâya tahsis edimiş ve bir takdir ve tesviye mânâsını da içine alır. Yani halk (yaratma)da, yaratılanın her yönüyle özel kaderlerini yoktan var eden ve takdir eden öncü bir kapsayıcı ilim ve ona göre gerek maddesiz ve gerek bir maddeden yapma ve düzen verme mânâsı vardır. Ve bu şekilde fıtrat (tabiat) anlamı, halk (yaratma) ve hilkat (yaratılış) anlamından bir cüzdür. Ca'l (yapma) ise bu âyette olduğu gibi tekvînî inşâ ile مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ *"Allah, bahîre diye bir şey yapmamıştır"* (Mâide, 5/103) âyetinde olduğu gibi teşrîî inşâdan daha genel olduğu gibi, bundan başka "ca'l"de bir tasyîr (değiştirme) ve tazmîn (boynuna yükleme) mânâsı, yani mef'ûlün diğer bir şey ile zarflık veya gâiyyet (gâyelik) veya başlangıçlık veya diğer herhangi bir sebeple münasebeti mânâsı da vardır ki, bu şey arada kâh gizli bir kayıt olarak ve kâh ikinci bir mef'ûl şeklinde kelâmın esası olarak düşünülür. Birincide "ca'l", gizli bir şekilde de olsa, mukayyed bir mef'ûle teallûk eder. وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Karanlıkları ve nuru var etti"*; وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا *"Ve ikisinin arasına bir engel koydu"* (Furkân, 25/53); وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ *"Orada (yerde) sabit dağlar var etti"* (Ra'd, 13/3); وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *"Bize katından bir koruyucu ver."* (Nisâ', 4/75) âyetlerinde olduğu gibi. İkincisinde ise وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا *"Geceyi dinlenme zamanı yapmıştır."* (En'âm, 6/96); يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ *"Parmaklarını kulaklarına tıkarlar"* (Bakara, 2/19) âyetlerinde olduğu gibi iki mef'ûle teallûk eder. Ve yerine göre bu ikinci şeyin bir gizli kayıt veya kelâmın esası olup olmadığını ayırmak gerekir ki, bu mânâlar dilimizde "yapmak" ve "kılmak" kelimeleriyle ifade olunabilir. Nitekim karanlık yaptı, aydınlık yaptı, geceyi gündüz, gündüzü gece yaptı, karanlığı hoş olmayan, aydınlığı hoş kıldı denilebilir.

Demek olur ki, karanlıklar (zulümât)ın ve nûrun mec'ûliyet (yapılmışlığ)ı, birinin diğeri ile ard arda gelmesi, gökler ve yerdeki şeylerin varlığı, yaratılış gayesinde birer karşıt hadise olmaları itibariyledir. Ve bundan zulmetin kendisinin, nur gibi, varlığa ait bir şey ve aslî yokluğun mevcut şeyler olması ve eşya nazar-ı itibare alınmaksızın zamanın, gece ve gündüzün, hadd-i zatında mevcut

bulunması lazım gelmez. Demek ki Mâni'cilerin dediği gibi zulumât (karanlıklar)ın ve nûrun biri şerri yaratan, biri hayrı yaratan iki ilk başlangıç olmaları şöyle dursun; bunlar, göklerin ve yerin yaratılışı dolayısıyle ikinci derecede ve dolaylı olarak var edilmiş, nisbî ve izafî birer hadiseden başka bir şey değildirler. Zulümâtın nûrdan önce getirilmesi, yaratılmış şeylerde aslî yokluğun melekelerden önce olmasına işarettir. "Zulümât"ın çoğul, "nûr"un tekil olarak gelmesi de, zulmetin çokluk, şirk ve ayrışım ile ilgili bulunduğuna ve bunda tek ve tekliğin çoklukta kaybolmasına; nûrun ise tevhid ile ilgili olduğuna ve bunda çokluğun tekde kaybolduğuna bir tenbih gibidir. Ve bu çoğul ve önce getirme ile tekil getirme ve geriye bırakmada, zulümât ve nûrun, gökler ve yer karinesine ayrıca bir güzel kabul edişi (hüsn-i tekabbülü) de vardır. Sonra karanlıklar ve nurdan maksad, gece ve gündüzün birbirini izlemelerinde görüldüğü üzere hissedilen iki zıt hadise olduğu açıktır. Zira lafızların lugattaki hakikatleri budur. Bununla birlikte nûr, ferahlığa; karanlık, kederlere sebep olmak bakımından, bunlar küfür ve iman, cehalet ve ilim, keder ve sevinç, şer ve hayır gibi maneviyatta imandan da uzak değildirler. Ve hatta bu mânâlarda mecâz-ı müteâref (meşhur mecaz) olmak üzere kullanılırlar. Bundan dolayı tefsirciler bununla tefsir etmişler, Vahidî de, zulümât ve nûrun hissedilen ve anlaşılan her ikisini içine aldığını göstermiştir ki umûm-ı mecâz demek olur. Hakikatte bilgi ve tevhid delili olan nûrun yalnız objektif (âfâkî = nesnel) ve maddî bir hadise olmasında ısrar etmek doğru değildir. Bundan subjektif ve objektif, maddî ve manevî olmanın bir anlaşması, bir kavuşma bakışı vardır ki, biz ona idrak, görme ve vicdan şuuru ismini veririz. Şu halde nûrda, her halde, bir mânâ gözetilmeli , hissedilen ve akla uygun olan toplayıcı bir genel mânâ düşünülmelidir. Hislerin çeşitliliğine rağmen nûrûn tekil olarak gelmesi de hepsinin, şuurun nurunda ve idrakte toplandığını anlatır.

İşte Allah öyle âlemlerin Rabbidir ki maddiyât ve mâneviyâtiyle gökleri ve yeri yaratmış, karanlıkları ve nûru yapmıştır. ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **Sonra bütün bu nimetlere nankörlük edip küfredenler** بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ **O yaratan Rab'larına bu yaratılmışları veya bunlardan bazılarını denk tutuyorlar.** Bir kısmı tutuyor eşyanın tabiatına tapıyor bir kısmı tutuyor yıldızlara, güneşe tapıyor. Bir kısmı tutuyor hayır ilâhı, şer ilâhı, Yezdan ve Ehremen diye karanlığa ve nûra tapıyor, bir kısmı tutuyor sıcağa, ateşe tapıyor, bir kısmı tutuyor taşlara, topraklara, madenlere ve bunlardan yaptıkları putlara tapıyor, bir kısmı tutuyor bitkilere ve hayvanlara tapıyor, bir kısmı insanlara tapıyor. Bir kısmı tutuyor Firavun ve Nemrud gibi azgın Tağutlara tapıyor. Bir kısmı da İsa ve anası veya Melekler

gibi Allah'ın kullarına tapıyorlar. Ki bütün bunların yaratıcı Allah'a karşı ne büyük bir küfür, ne kadar bir utanmazlık olduğu açıktır.

Acaba bunlar bu küfür ve inkârın sorumluluğunu hiç düşünmüyorlar, o yüce yaratıcının kendilerine hiçbir şey yapamayacağını mı sanıyorlar? Ey insanlar! هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ **O öyle bir Allah'tır ki, sizin hepinizi bir çamurdan yarattı.** Allah, yeri yarattığı zaman üzerinde hayattan hiçbir eser yoktu, o hayatsız yer maddelerinden çamur, çamurdan da bitki, hayvan, insan yarattı ve sonra o insanın sulbünden o çamurun bir seçim örneği olarak çıkardığı "değersiz bir su" içindeki zerreciklerden devamlı bir sülâle olarak sizleri yarattı ve yaratmaktadır. Sizin ilk maddeniz bir çamurdan ibarettir. Onu insan yapan Allah'tır. Burada meşhur tefsir budur: Allah Teâlâ insanları Âdem'den, Âdem'i de bir çamurdan yaratmıştır. Fahreddin Râzî der ki: "Bence bunda diğer bir vecih daha vardır. Şöyle ki, insan, meni ile hayız kanından yaratılmıştır .Bunlar ise kandan, kan da gıdalardan doğar. Gıdalar da ya hayvansal veya bitkiseldir. Hayvansal olduğu takdirde o hayvanın doğuş niteliğindeki durumu, insanın doğuşundaki hali gibidir. Kala kala bitkisel gıdalar kalır. Bundan dolayı sabit ki insan, dolayısıyla bitkisel gıdalardan, bitkisel gıdalar da şüphe yok ki çamurdan doğmuştur. Ve o halde her insan bu şekilde başlangıçta çamurdan yaratılmıştır. Çamurdan döl suyu, döl suyundan kalb, beyin, karaciğer ve diğerleri gibi sıfatta, sûrette, renkte, şekilde çeşitli cihazlar ve uzuvlar doğması ve teşekkül etmesi ise kendi kendine olabilecek bir şey değildir. Bu benzersiz sanatı ancak hikmetli bir takdir edici ve merhametli idarecinin takdir ve tedbiri ile mümkün olabilir."(1) Çünkü yok, kendi kendine var olamaz. Kendiliğinden doğma (jeneraspon spontane), sebepsiz, illetsiz hudûs (oluş) mümkün değildir ve batıldır. Özellikle böyle bir seçme ile böyle bir insan vücudunun tesadüfen ve cahilce bir şekilde meydana gelmesi öncelikle batıl ve mümkün değildir. Râzî'nin bu hatırlatması hâl-i hazırda görülen ve bilinen hayatî olayları düşünmekle yalnız Âdem Aleyhisselâm'ın değil, her insanın çeşitli devirler içinde çamurdan ayıklanmakla yaratılmış olduğunu göstermesi ve Âdem'in yaratılışının aydınlatma ve açıklaması itibariyle gerçekten önemi hâizdir. Ancak bu müşahede, meşhur tefsirde olduğu gibi ilk insanın, ilk menî'nin yaratılışını bir izah olmak üzere düşünülmedikçe meselenin bütün inceleğiyle kavranılmış olacağı şüphelidir. Zira insan türünün yeryüzünde ilk yaratılışına kadar çıkılmayınca, her insanın menîden önce çamurdan yaratılmış olduğu hakkıyla ortaya çıkamaz. Çünkü her ferdin yaratıldığı baba menisi ve annenin hayız kanı, topraktan aldığı gıdasından

(1) el-Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XII, 161.

öncedir. Bundan dolayı insanın yaratılışı مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ *"Menîden, hakir bir sudan"* (Secde, 32/8) dır. Dölde menînin, rahimde hayız kanı ve yumurtanın yaratılışı da menşeinin bitkisel olması dolayısıyla toprağa ve suya borçlu ise de, bunların kana benzeşmesi daha önce o döl ve rahimin hayatî tabiatına, bu da doğduğu meni ve hayız kanına borçludur. Şu halde meseleyi her yönden tahlil (analiz) etmiş olmak için çamurun, insan yaratılışının başlangıcı olması ilk menî ve hayız kanının yaratılışına kadar döndürülmek gerekir ki, bu da birinci olarak Âdem'in yaratılışını düşünmekle mümkün olur. Bu münasebetle zamanımızın fennî teorilerini bir gözden geçirmek faydalı olacaktır:

Bugünkü teorilere göre gerek hayvansal ve gerek bitkisel hayatın başlangıcı son analizde bir "sellûl"e yani bir hücreye dayanmaktadır. Bir bitki, bir hayvan, bir insan bedeninin bütün doku uzuvları, mikroskop ile muayene olunabilen gayet küçük yuvarlak veya uzun bir takım hücrelerin ince bir sanatla dokunmasından meydana gelmiştir. Hayat ve canlılığın ilk örneği bu hücrededir ki, biz bunları insanlar hakkında Âdem'in sırtından çıkarılan zerrecikler diye düşünebiliriz. Hücre, hücreden doğarak çoğalır. Bir hücre, hava, su ve diğer yeryüzüne ait maddelerle gıdalanır ve onlar hücrenin içinde organizmaya benzeşir. Bundan diğer hücreler doğar ve tümünden de bir canlı beden dokunur, meydana gelir. Ve bu şekilde bitki türleri, hayvan türleri ve bu arada insanlar birli veya ikili olarak kendi esas hücresi üzerinde bir sülale (soy) takip ederler. Bir insanın oluşumunun başlangıcı olan ilk hücre, anasının rahminde bir yumurta hücresiyle onu aşılayan bir menî hücresinin oluşturdukları aşılanan bir hücre olmak üzere mutalaa olunur ki horoz tohumuyla aşılanmış bir tavuk yumurtası bunun tam değilse de zahirî bir örneği gibidir. Şimdi, her hücreye "kendi tabiatiyle kendisi yaratıyor" demek, yoktan, sebepsiz, illetsiz bir eser tasavvur etmek olduğu için nasıl bir çelişki ve mümkünsüz ise, "bütün üretken hücrelerin yaratıcısı ve bunları bir beden olarak dokuyup vücuda getiren yapıcısı da ilk hücredir" demek de ondan daha büyük bir çelişki ve mümkünsüzlüktür. Çocuğu yaratan ve yaşatan kendisi veya anası - babasıdır zannetmek gibi açık bir cahilliktir. Şüphe yok ki bir hücreden bir menînin karışımından yüzlerle, binlerle, milyonlarla milyarlarla hücre yaratan ve bunları dokuyarak vasıfları ve şekilleri, faydaları ve tabiatları, çeşitli uzuv ve aygıttan oluşmuş mükemmel bir beden, bir hayat makinesi halinde işleten ince sanat, bunların hepsi üzerinde hâkim olan bir üstün ilâhî kudretin en mükemmel şahididir. Ve böyle olduğu Kur'ân'ın bir çok âyetlerinde de gösterilecektir. Fakat bu âyetten çıkan mesele, yalnız bundan ibaret kalmıyor. O ilk hücrenin menşeinin ne olduğu da gösteriliyor ki,

bütün hayatı yaratananın kudreti, o bir hücreye ait olması gibi bir yanlış anlaşılmaya da meydan kalmasın. Bugün fenciler diyorlar ki, hayat ve canlılık böyle bir hücreye, bir tohuma dönücüdür ve Pastör deneyine göre de gerek bitkisel ve gerek hayvansal her canlı, her organizma muhakkak kendi cinsinden böyle bir tohum ile geçmiştir. Yani bir sülaledir. "Jenerasyon spontane" (kendi kendine doğum) yoktur ve olamaz. İlletsiz, sebepsiz bir hadisenin olamayacağını anlatan bu ifadeden birçokları yanlış sonuçlar çıkarmış ve yaratıcı kudreti inkâra kadar varmışlardır. Halbuki bu noktada fennin genişçe tahlil edemediği ve bununla beraber kısa yoldan halleylediği ikinci bir safha vardır. Zira yeryüzünün ve yeryüzü üzerinde hayatın kadîm (ezelî) olmayıp fen ve mantık bakımından bilindiği gibi, "hücrenin bileşik ve yaratılmış ve buna göre sonradan olma" olduğu da kesin olarak bilinmektedir. Hatta organik kimyada ve ilm-i ensac (dokubilim)da hücrelerin terkipleri ve şekilleri ile ilgili bir hayli bilgi de vardır. Cansız birtakım basit maddelerden canlı bir organik hücre meydana gelmiş bulunuyor. Gerçi fen bilimleri bu maddelerin sanatla terkibinden bir hücre yapamıyor. Fakat hücrenin bileşik ve yaratılmış ve sonradan olma olduğu da her şüpheden uzak olarak biliniyor. Zaten zincirleme doğum tasavvuru da her hücrenin oluş ve sonluluğunu tasavvur etmektir. Şu halde, "hücre içinde hücre ve daha önce yeryüzünde ilk insan veya ilk hayvan veya ilk bitki hücresi nasıl ve nereden yapılmıştır?" sorusu vardır. Buna karşı beşer fenni: "Nasıl yapıldığını henüz bilmiyorum, fakat şurası muhakkaktır ki her halde yeryüzünün basit maddelerinden yapılmıştır. Bu nokta ilmen ve aklen kesindir. Zira terkiplerinde yeryüzünde bulunabilen basit maddeler görülüyor." cevabını vermekte ve bu noktada mesele kimyadan ve hayat bilgisinden "ayıklama kanunu" ile ilâhî hikmet sahasına geçmektedir. Sebepsiz, kendi kendine "sonradan olma" mânâsına "Jenerasyon spontane" doğum veya bizzat doğum hadd-i zatında çelişki olduğu için, akıl ve ilim bakımmdan zorunlu olarak imkansız ve aynı zamanda hücrenin sonradan olma ve yaratılmış olduğu da kesin olarak bilindiğinden, bu konuda Pastör teorisi daha çok felsefî demek olan "ayıklama" düşüncesine gerek göstermeden fenni, doğrudan doğruya yaratıcının kudretine dayandırmıştır. Çünkü ayıklamayı bahis konusu etmenin sonucu da bunu isbattan başka bir şey değildir. Yoksa "her canlı kendi cinsine mahsus bir tohumdan olur. "Jenerasyon spontane" yoktur" diyen Pastör bu sözü ile başlangıç hücrelerinin kıdem ve ezelîliğini iddia etmek gibi bir çelişkiyi benimsemek istememiştir. Pastör bilirdi ki canlı hücreler ilmî bakımdan en fazla olarak yüz derece ısıya bile tahammül edemez, yok olur. Hatta bundan dolayıdır ki deney yerine

koyduğu şişelerindeki suları ve onlardaki organik maddeleri bu şekilde dezenfekte etmiştir. Şu halde jeoloji ilmine göre sonradan oluşan ve bir zamanlar binlerce derece ısı içinde bulunan yeryüzü üzerinde kadîm ve ezeli bir canlı hücrenin varlığını nasıl kabul etmiş ve düşünmüş olabilir? Şayet ettiyse böyle bir iddianın ne ilmî kıymeti olur? Şu halde ilkel hücre her halde sonradan olmuş ve yeryüzü maddelerinden oluşmuştur. Fakat kendi kendine doğum ve oluş da batıl olduğundan bunun yaratma ve var edilmesi bizzat yaratıcı Teâlâ'nın ezelî kudretine dayalı, ona delil ve şahittir. Bu konuda ilk hücrenin yeryüzüne diğer gök cisimlerinden gelip gelmediğini varsaymaya kalkışmak da sözü uzatmaktan başka bir şey değildir. Hasılı insan içinde insanın, hücre içinde hücrenin doğum ve oluşumu ile hayat özünün devam etmesi gıdalanmakla ilgili, gıdalanmanın ise yerden, çamurdan yaratılarak gelen bir tahvil ve temsil gıdası demek olduğu açıktır. Bu şekilde yere ait maddelerin beşerin yaratılışına, kısmen de olsa, bir başlangıç olduğu da açık ve yaratıcının kudretini bu tahvil ve temsil şeklindeki ayıklamadan anlayarak meseleyi kısa kesmek de mümkündür. Ancak bunun yaratıcı sebebini gıdalanma ve temsil kudretinde farzetmek, bu kudreti de sırf o insan veya o hücrenin daha önceki bir insan veya hücreden kalıtım yoluyla geçen hayatla ilgili kuvvetin eseri olarak düşünmek mümkün ve hatta alışılmış bulunduğundan bu hal içinde insanın başlangıçta çamurdan yaratılmış olması esasına henüz karışıklık ve benzerlikten uzak bir şekilde açığa kavuşmuş nazariyle bakılamaz. Ve Pastör'ün görüşünü takip edenler de bu devam eden bölüm içinde yaratıcı sebebi, ilk hücrenin sahip bulunduğu canlıya ait güçde gözetebilirler. Fakat mesele, yer üzerinde ilk oluşan hücrede mütalaa olunur. Hem de sebepsiz, illetsiz olma, kendi kendine doğma mümkünsüz olduğu ve hücrenin kadîm (evveli olmayan) ve ezelî olamayıp zorunlu olarak sonradan olmuş bulunduğu unutulmayarak mütelaa edilirse; o zaman gerek Pastörcüler ve gerek ıstıfa (ayıklama) cılar, herkes zorunlu olarak itiraf etmek zorundadırlar ki, beşerin ilkel maddesi, yer maddelerinden, yerin çamurundandır. Fakat beşer o çamurun süzülmüş, ayıklanmış bir şekil ve sûretidir. مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ *"Menîden, çamurdan"*. (Mûminûn, 23/ 12)

İşte Allah o yaratıcıdır ki insanları başlangıçta böyle bir çamurdan yarattı, ثُمَّ قَضٰى اَجَلاً **sonra bir ecel kaza etti, takdir ve hükmedip bizzat icra mevkiine koydu,** her dünyaya gelenc ölümüne kadar bir ecel ile vakit tayin etti ki, her eceli yetenin ölmekte olduğu açık ve hepinizin bildiği ve gördüğü bir husustur. Bundan başka وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ **takdir ve isimlendirilmiş bir ecel, bir ecel-i müsemmâ da onun katında, onun huzurunda vardır.** Ki bu da bu dünya

hayatındaki güzel-çirkin bütün fiillerin ölümden sonra sorumluluk vakti, yani saat ve kıyametin eceli, yahut ölümden sonra dirilmenin eceli ki, bu henüz kaza edilmemiş, fiilî durumu gördüğümüz bir durum değil, gâibdir. Fakat takdir edilmiş ve isimlendirilmiştir. Sonra Allah'ın huzurunda muhakkak icra ve infaz edilecek. فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ *"Bir bölük cennette, bir bölük ateştedir"* (Şûrâ, 42/7) durumu ebedî olarak ortaya çıkacaktır.

Yukarlarda da geçtiği üzere ecel, bir vakit veya o vaktin sonu demektir. Mesela "Şu borç, bir sene vakitle sınırlandırılmıştır" denildiği zaman bir sene bir eceldir. Sonra "eceli geldi" denildiği zaman da, "senenin sonu geldi" demek olur. Ve bu âyette her iki mânâ caizdir. Bununla beraber birincide vakit, ikincide son mânâsı daha uygundur. Şu halde insanın dünyada eceli demek, ölümüne kadar ömrünün müddeti veya onun sonu, ölüm ânı demektir. Öldüğü anda bu ecel gelmiş ve yetmiş olur. Herhangi mânâ tasavvur edilirse edilsin bu ömür, bu ecel birdir. Bir kere tahakkuk eder. Bir insan için bu ölüme kadar iki ecel tasavvuruna imkan yoktur. Ve ölüm, her ne sebeple olursa olsun, ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Ve artık ona, "ecelsiz öldü" demek çelişkiden başka bir şey değildir. O gün anlaşılır ki, ezelde takdir edilen ve vakti kararlaştırılan bu, bugün tahakkuk edip fiilen kaza edilen, yerine getirilen de budur. Fakat bunun kazasıyla, bu ecel yetmekle insanın , vücûdun her şeyi, her iş bitmiş olmaz. Bundan sonra da diğer bir ecel, bir son gelecektir. Bu ecel de bu müddetin sonunda ve Allah'ın huzurunda iyi ve kötü her sorumluluk son bulacak, soru ve hesap tamam olup dünya hayatının bütün defterleri kapanacak, ondan sonra ya ebedî olarak sevap veya ebedî olarak azab devresi gelecektir. Ve işte burada أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ *"takdir edilmiş ecel O'nun katındadır"*, bu sonuç, bu nihayettir ki, buna kıyamet, saat, ölümden sonra Allah'ın dirilteceği gün, toplanma günü, suâl günü, hesap günü, ceza günü, kıyamet günü, ayırma günü denilir. وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ *"Ve şüphesiz ahiret yurdu, işte asıl hayat odur"* (Ankebût, 29/64) bu aralıktan itibaren tecelli ve tahakkuk edecektir. Ve artık buna son yoktur. Ölüm ecelinden başka bir ecel olan bu ecel-i müsemmâ (takdir olunan ecel), ecelin nihayet mânâsı itibariyle ahiret bölümünün başlangıcı olan saat ve vakit mânâsı düşüncesiyle de ölümden o saate kadar olan "berzah" müddetiyle tefsir edilir ki meâl birdir. Doğru ve mûteber tefsir, bu mânâlardır. Bununla birlikte bazı tefsirciler diğer farklı görüşler de söylemişlerdir ki, bunlardan -özellikle- bazılarını hatırlatalım:

1- Ebu Müslim demiştir ki: "Kaza olunan birinci ecel geçmişlerin, yani vefat eden şahıslar ve geçmiş ümmetlerin ecelleridir. İkinci ecel de henüz vefat et-

memiş bulunanların ölüm ecelleridir ki bunu ancak Allah bilir". Buna göre bahis konusu her şahıs için ancak bir ölüm eceli demek olur ki, kelimelerinin nekre (belirsiz) getirilmelerine göre zahirin tersidir. Birinci ecel herkesin geçen ömrünün miktarı, ikinci ecel de kalan ömrünün miktarı demek de böyledir. Hatta bizce burada birinci eceli, şahısların eceli; ikinci eceli لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ *"Her bir ümmet (millet) için bir ecel vardır"* (Âraf, 7)34) âyetinin delaleti üzere milletlerin eceli; yani birisi ferdî ölüm eceli, diğeri millî ölüm eceli olmak üzere düşünmek de akla gelir. Fakat rivayet edilen önceki mânâ bunu içine alır. قَضٰى اَجَلاً ikisini de içerir.

2- Bazıları da demiş ki, her insanın iki eceli vardır. Birisi tabiî eceller, ikincisi ihtirâmî (yok etmekle ilgili) eceller. Tabiî ecel şudur: Mizac, dış arızalardan korunmuş olsaydı ömrünün kalan müddeti felan zamana kadar varacaktı. Yok etmekle ilgili ecelde, boğulma, yanma, zehirli böcek sokma vesâire gibi dış etkenlerden güç bir sebep ile meydana gelendir. Fahreddin Râzî bunu İslâm filozoflarının görüşü diye nakletmiştir ki, maksat tabiblerdir.[1] Tabibler arasında bir tabiî ömür teorisi vardır. Ve nitekim tabiblerimizin dilinde tabiî ecele, ecel-i müsemmâ (takdir edilmiş ecel); yoketmekle ilgili ecele de, ecel-i kazâ (kaza eceli) demek âdet olmuştur. Böyle bir telakki, ölüm öncesi hayatta sebeplere, sağlık bilgisine, tedaviye, dışa ait korunmalara riayetin faydalarını göstermek açısından faydalıdır. Fakat bunu iki ecel diye anlamak doğru değildir. Yani bir insanın, biri tabiî (doğal), biri yok etmekle ilgili olmak üzere iki eceli yoktur. Ya doğal veya yok etmekle ilgili bir eceli vardır. Zira fiilen vâki olacak olan ecel, bunların ancak biridir. Diğeri bir imkandan ibarettir. İmkan şekilleri çeşitli ve hatta sonsuz olabilir. Fakat vâki olan birdir. Hakikaten ömür, ecel de o vâki olandan ibarettir. Allah'ın takdir ve kaza ettiği de odur. Allah'ın bildiği şaşmaz; O mümkünü mümkün, vâkî olanı vâkî olan olarak bilir. Şu halde tabiî ve helakle ilgili ecel ayırımı; mümkün ecel, vuku bulan ecel diye bir ayırım yapmak gibidir. Dış sebeplerin helakiyle ölenin tabiî olarak ölmesi mümkün olduğu gibi, tabiî olarak ölenin de haricî sebeplerle ölmesi düşünülebilir. Fakat, o her halde bunların yalnız biriyle ölecektir. Halbuki ecel denildiği zaman mümkünü değil, vuku bulanı anlamak gerekir. Vuku bulan, vâki olmadan önce henüz imkan sahasındadır. Şu halde henüz ölmeyen bir kimsenin korunma sebeplerine uyması meşru ve hatta görevdir. Fakat vuku bulanın, vâki olmasıyla imkan sahası kapanmış, ecel tahakkuk etmiştir. Bundan dolayı o zaman da görev, vuku bulana teslim olmaktır. Sonra "tabiî ömür" sözü de soyut bir teoridir. Ölüm, her ne olsa,

(1) Fahrü'r-Râzi, a.g.e., XII, 162.

bir yok etme ve tahrip etme olmaktan çıkmaz. İhtiyarlama, esasen bir helak etme eseridir, yoksa tabiatın tabiat olmak üzere gereği, devamlılıktan başka bir şey değildir. Dışa ait tesir ile yok etme bahis konusu olmayınca, tabiî ömrün sonsuz olması gerekirdi. Demek ki hüküm, tabiatte değil, tabiatı yaratandadır. O halde tabiat sözü bir yanıltma ve şüpheye düşürmedir. Bu gibi sözlerle insanlar kesin bir olgu olan ölümde bile şüphelere düşer dururlar. Nitekim buyuruluyor ki: ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ **Sonra, ey kâfirler siz tutar şek ve tereddüt edersiniz ha!** Yani Allah Teâlâ'nın sizi ve sizin ilk maddenize varıncaya kadar bütün asıllarınızı yaratan yaratıcı ve size takdir ve hükmettiği ecel gelinceye kadar hayatınızı veren bir hayat verici kâdir olduğu, nefsinizdeki görülen eserlerle sabit ve muhakkak. Ve böyle maddeler yaratmaya ve onlarda hayatlar icad etmeye ve sonra bu hayatı dilediği ecele kadar sürekli kılmaya gücü yeten yaratıcı Allah'ın, bu yaratma ve diriltmeyi bir daha yapmaya kudreti öncelikle belli bulunduğu halde, siz kalkar Allah'ın kudretinden şüphe eder, niteliğini kavrayıp anlayamadığınız şeylerden dolayı, Allah katında tayin ve takdir edilmiş olan bu ecel-i müsemmâda, bu sorumluluk günü hakkında şüpheler, tereddütler çıkarır, Allah'a küfürler eder, kendinizi, yahut göğe veya yere mensub yaratıkları Allah'a denk tutarsınız öyle mi? **Halbuki** وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ **O Allah hem göklerde, hem yerde ibadet edilen bir Allah'tır.** يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ **Sizin sırrınızı, cehrinizi, gizlinizi, açığınızı bilir.** وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ **İyi kötü, gizli aşikâr her ne kazanıyor, her neyi hak ediyorsanız onu da bilir.** O takdir edilen ecel gelince hak ettiklerinizi tamamen verir. Ey Muhammed وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ **bu kâfirlere Rablerinin âyetlerinden, yani Allah Teâlâ'nın ilâhlık ve birliğine, kudret ve hükümlerine delalet eden tenzilî (indirmeğe ait) veya tekvînî (yaratmaya ait) delillerinden hiçbir âyet de gelmez ki,** اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ **ancak onlar yüz çevirmiş bulunurlar,** iltifat etmezler. Bunun için فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ **hakkı, yani Kur'ân'ı, kendilerine gelince yalanladılar.** Böyle en büyük hakkı yalanlayanlar diğerlerine nasıl iltifat ederler? Fakat فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ **onlara, ne ile alay etmekte bulunduklarının müthiş haberleri muhakkak gelecek.** Hak ile alay etmenin ne olduğunu o zaman anlayacaklardır. اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ **Görmediler mi onlardan önce biz ne kadar karn helak ettik?**

KARN, iki mânâya gelir. Birisi zamandan bir müddete yakın olan ümmet, bir zaman ahalisi olan sosyal toplum ki خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِى *"Ümmetlerin en hayırlısı benim zamanımdaki ümmetimdir"*(1) hadis-i şerifi bu mânâyadır. Bunda sivril-

(1) Buharî, Şehadet, 9; Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 1; Menâkib, 23; Ribâk, 7, Eymân, 10, 27; Tirmizî, Fiten, 45; Şehadât, 4, Menakib, 56; İbn Mâce, Ahkâm, 27; Ahmed b. Hanbel, I, 378, 417, 437, 438, 442, II, 228, 410, 419, IV, 267, 276, 277, 426, 427, 436, 440, V, 350.

mek veya yaklaşmak mânâsı vardır. Bu yaklaşma veya fertlerin birbirine yaklaşması veya bir peygamber, bir âlim, bir reis gibi büyük bir şahsiyete yaklaşması düşünülür.

Diğeri de zaman müddetinin kendisine denir ki, asır gibi çoğunlukla yüz sene takdir edilmiştir. Burada maksat, öncekidir. Yani biz, zaman zaman ne sivrilmiş ümmetler, ne topluluklar helak ettik ki مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ **bu yeryüzünde size vermediğimiz güç ve kuvveti onlara vermiştik.** Yani yeryüzünde onlara öyle mekan ve vatan verdik ve o vatanda onları öyle yerleştirdik, kararlaştırdık ve kendilerine öyle kuvvetler, âletler, servetler vermiştik ki, ey Mekke'liler, size o kadar kuvvet, güç ve kudret vermedik. وَاَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا **Ve üzerlerine göğü, semanın feyzini göndermiş de göndermiştik.** وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمْ **Ve nehirleri öyle yapmıştık ki altlarından akıyor da akıyordu.** Yani böyle cennet gibi vatanlarda üstlerinden altlarından nimetlere gark olmuş olarak ucuzluk, bolluk içinde, nehirler, bağlar, bahçeler, meyveler arasında safa ile yaşıyorlardı. **Derken** فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ **biz o ümmetleri günahları sebebiyle mahvettik, yok ettik.** O kuvvetler, bu servetler kendilerini kurtaramadı, hepsi mahvoldu. وَاَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ **Ve arkalarından yerlerine diğer nesiller, başka toplumlar meydan getirdik ve ortaya koyduk.** Hasılı Allah Teâlâ sizden önceki Âd ve Semûd ve diğerleri gibi kavimleri, günahları yüzünden helak edip ecellerini yetirmeye ve yerlerine başkalarını koyup onlarla yeryüzünü düzeltmeye ve imar etmeye kâdir olduğu gibi, size de böyle yapmaya kâdirdir. Bundan anlaşılıyor ki, ümmetlerin ecellerinin gelmesinde günahların ve hataların sebep oluşu mühimdir. Ve bu ecel, sorumluluk ecelinden bir andır. Bununla beraber böyle olması ne onun takdir edilmiş olmasına engeldir, ne de ecelin birden fazla oluşunu gerektirir. Ancak şu sabit olur ki, bir ümmet vazifelerinde kusur etmezse, onun pek uzun müddet devam ve bakası mümkün olacaktır. Ve herhalde helak olan ümmetlerin helak oluş sebepleri kendi günahları olmuştur.

Ey Muhammed وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ **biz yukardan senin üzerine kâğıtta yazılı mücessem bir kitap indirseydik de,** فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ **onlar gözleriyle gördükten başka, ona elleriyle de dokunsaydılar,** لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ **o küfre alışmış olanlar mutlaka, "Bu açık bir sihirden başka bir şey değil" derlerdi.** فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ kaydı, dokunma hissinin, görme hissinden daha yakın ve daha kuvvetli olduğunu ve yalnız gözün aldanabileceği yerde dokunmanın aldanmayacağını işaret eder.

Bu âyetin iniş sebebi Abdullah b. Ebi Ümeyye olmuştur. Resulullah'a karşı açıkça inat ederek, "Sana iman etmem, tâ ki göğe çıkasın, sonra bir kitap indiresin ki, onda; 'Aziz olan Allah'dan Abdullah b. Ebi Ümeyye'ye' diye yazılmış olsun ve bana, seni tasdik etmemi emretsin ve bununla beraber bunu da yapsan tasdik edeceğimi sanmıyorum" demişti. Fakat sonra iman etmiş ve Tâif'te şehit olmuştur. İşte nefislerinde hakka inanmamak kararını verip hak delillere iltifat etmeyen ve bundan dolayı Peygamber'in doğruluğuna inanmayan ve inanmak istemeyen kâfirler, peygamberliği bir sihir, bir göz boyacılığı, bir hilekârlık kabilinden göstermek istedikleri için Muhammed Aleyhisselâm'ın mucizelerine ve özellikle Kur'ân'ın i'cazı karşısında ilk söz olarak: "Bu açık bir sihir" dedikleri gibi, istedikleri şekilde, elleriyle tutulur mücessem bir kitap, bir mektup da indirilmiş olsa ona da aynı şekilde: "Bu açık bir sihir" derlerdi. وَقَالُوا **Ve hatta dediler ki,** لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ **bunun üzerine (bu kitabın yahut bu kitap ile beraber Muhammed'in üzerine) açıktan açığa bir melek indirilse ya!.** Mademki melek iniyormuş, indirilse de biz de görsek ya! Nadr b. Haris, yine Abdullah b. Ebi Umeyye, Nevfel b. Halid, Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed, biz sana asla inanmayız, meğer ki bize Allah tarafından bir mektup getiresin, beraberinde de dört melek gelip o mektubun Allah tarafından olduğunu ve senin onun Resulü olduğuna şahitlik etsin" demişlerdi. Nitekim لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا *"Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil miydi?"* (Furkân, 25/7) de gelecektir. Halbuki وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا **dedikleri gibi bir melek indirseydik,** لَقُضِيَ الْأَمْرُ **her iş bitirilirdi. Olacak olur, kıyametleri kopardı.** ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ **Sonra kendilerine göz açtırılmaz, bir an mühlet verilmezdi, derhal mahvolurlardı.** Peygamber'in haber vermek, Allah'ın azabından korkutmak için gönderildiği azab hemen tatbik edilmiş bulunurdu ve peygamber gönderilmesinin hikmeti, mânâsı kalmazdı. Çünkü meleği hakiki suretiyle görmeye güçleri yetmez, yıldırım çarpmaktan daha müthiş bir şekilde helak olurlardı. Özellikle ki o Kur'ân'ı getiren Cibril'dir. Ve onun bir sayha (bağırma)sı bir memleketi mahvetmeye yeterli olmuştur. Peygamberler içinde bile pek nadir kişiler onu gerçek sûretiyle çok az görebilmiştir. Vahy sırasında Peygamber'in nasıl bir baskı içinde kendisinden geçtiği de bilinmektedir. Bunun için وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا **biz onu** (o gönderdiğimiz peygamber'i beşer değil, dedikleri gibi) **melek yapsaydık,** لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا **mutlaka onu bir adam yapar, bir erkek şekline koyar da gönderirdik.** Nasıl ki Resulullah'a da Cebrail çok defa Dihyetü'l-Kelbî şekline girerek inerdi. Bazan da Peygamber'le beraber sahabeye de gayet beyaz elbiseli ve çok siyah saçlı bir adam şeklinde görünürdü. Üzerinde hiçbir yolculuk alâmetleri

görünmez ve Sahabe'den hiçbiri de tanımazdı. Vahy hadislerinde وَاَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِى الْمَلَكُ رَجُلاً *"Ve bazan melek bana bir adam gibi görünürdü"*(1) buyurulduğu malûmdur. Cebrâil'in bir Arab şeklinde geldiği; imanı, İslâmı, ihsanı, sorarak İslâm'ı öğrettiği de meşhurdur. Ve nasıl ki Hz. Meryem'e "doğru bir erkek" (Meryem, 19/17) şeklinde görünmüştü. Aynı şekilde Hz. İbrahim'e ve Hz. Lût'a melekler misafir şeklinde gelmişlerdi.

Bunda لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً buyurulması dikkate şâyândır. Bununla meleğin, kadın şeklinde gönderilmesi ihtimali bulunmadığı -özellikle- anlatılmıştır. Zira bu kâfirler, melekleri kadın şeklinde hayal ediyorlardı. Bu gibi bâtıl inançlardan yasaklamak ve çekindirmek için gönderileceği bahis konusu olan meleğin kadın şeklinde gönderilmesi ise, o kanaatı desteklemek demek olacağından, hikmetin zıddı fiilî bir çelişki olurdu. Melekler gerçekte onların hayalleri gibi dilber kızlar değildir. Hatta onlara karşı kadın şeklinde görünmeleri bile muhtemel değildir. Buna işaret edilerek buyurulmuştur ki: Peygamber'i melek gönderecek olsaydık, herhalde bir erkek şekline kor da gönderirdik. وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ **Ve şimdi onları yaptıkları hileyi o zamanda biz kendilerine yapmış olurduk;** onları aynı güçlüğe ve hileye fazlasıyla düşürmüş olurduk. Şimdi Peygamber, beşer olduğundan dolayı kendilerine benzer göstererek مَا هٰذَا اِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ *"Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir"* (Mûminûn, 23/24) diye hile ve inkâra kalkışan kâfirler, o zaman da meleği insan şeklinde görecekler ve ona: "Biz senin melek olduğunu ne bilelim, sende bizim gibi bir beşersin" diyeceklerdi. Melek olduğuna inanmayacaklar, getirdiği delilleri dinlemeyecekler, peygamberliğini kabul ve tasdik etmiyeceklerdi. Fazla olarak bu şüphe ve güçlük yalnız onların hileleri olmakla kalmayacak, Allah kendilerini böyle bir karışıklık karşısında bulundurmuş olacaktı.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ **Ey Muhammed, kasem olsun ki, senden önce bir çok peygamberlerle alay edildi de** فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ **onlarla eğlenenleri, alay sebebi saydıkları gerçek sarıp kuşatıverdi.** Alaylarının vebal baskısı altında mahvoldular. Şu halde sen o kâfirlerin yalanlama ve inatlarından müteessir ve ümitsiz olma da, onlara قُلْ **şöyle de:** سِيرُوا فِى الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ **Yeryüzünde gezip dolaşın da, sonra bakın hakkı yalanlayanların sonu nasıl ve ne imiş?** Allah, onları nasıl yerlere geçirmiş görünüz de ibret alınız.

Bu emirlerle gösteriliyor ki, önce mekanla ilgili hareket; ikinci olarak, bu-

(1) Buharî, Bedü'l-Vahy, 2; Muvatta, Messü'l-Kur'ân, 7.

nun altındaki zamanla ilgili hareket ile olayların niteliği, yeri ve mertebelerinde olduğu gibi müşahede; üçüncü olarak, bu müşâhedede baştan sona gelen veya sondan başa giden bir tertip akımı içinden sonun niteliğinde durmakla onu almak ve idrak etmek; dördüncü olarak, buna kıyas ile şahidden görünmeyen (gâib)e geçiş ve bakış, fikrin, itibarın aslî şartlarındandır.

Şimdi bu ibretin sonucunu açıklamak için buyuruluyor ki:

Ey Muhammed:

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ
الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ
اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾ قُلْ اِنّ۪ي اَخَافُ
اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ
يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْحَك۪يمُ
الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

12- De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" "Allah'ındır" de. O, rahmet etmeyi kendi nefsine yazmıştır. Sizi, varlığında asla şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Ama kendilerini zarara sokanlar inanmazlar.

13- Gecede, gündüzde barınan her şey O'nundur. O, işitendir, bilendir.

14- De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım?" "Ben İslâm olanların ilki olmakla emrolundum" de ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma.

15- De ki: "Eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkarım".

16- O gün kimden azab giderilirse, kuşkusuz Allah ona rahmet etmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

17- Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine kendisinden başka açacak yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundursa, kuşkusuz O, herşeyi yapabilendir.

18- O, kullarının üstünde tam hâkimdir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ *"De ki, yerde ve göklerdekiler kimindir? Yine de ki: Allah'ındır."* Burada birinci olarak gösteriliyor ki, ilmin hakikatının başı, illet (sebeb)in idraki; ilmî araştırmanın başı da sebebi araştırmaktır. Ve kalbin inanması, illet ile ma'lûl (sebep ile illetli) arasındaki nedensellik nisbetinin niteliğini anlamaktadır. İkinci olarak gösteriliyor ki, ilmi araştırmaların iki önemli esası vardır: Biri soru sormak, diğer cevap vermektir. Bilmek için ilk önce ne aradığını bilmek, sorusunu tayin ve tasvir etmek lâzımdır. Gerçi sorunun tasviri, yani meseleyi ortaya koyuş, ilmin yarısıdır denir. Demek ki ilk görev göklerdeki ve yerdeki şeylere bakıp, bunlardaki değişmeleri görmek ve hepsinin sebebini araştırıp, "bunlar kimin?" sorusunu sormak ve buna nefsinde "Allah'ın" cevabını almaktır. Üçüncü olarak, bu soru ve cevabın, "de ki, de ki..." diye, gayet sade bir şekilde öğretme emri de iki gerçeği işaret eder? Birincisi gösteriyor ki, bu soru ve o anda bu cevap da Allah Teâlâ'nın insan kalbine bir emri ve ilhâmıdır. O, "bunu sor" ve arkasından da " şu cevabı ver" diye emre-

diyor. Bu şekilde bunlarda Allah'a delalet eden subjektif (içedönük) alametler oluyorlar. Ve Allah'ın iç olaylarda hâkim bulunduğunu isbat ediyorlar. İkincisi, demek ki göklere ve yere bakanlar için bu soru son derece zorunlu ve açık olduğu gibi, buna "Allah'ın" cevabını vermek de o kadar zorunlu ve açıktır. Zira göklerin ve yerin değişimlerini ve etkilendiklerini görmek ve bunların bir yönetici sahibe muhtaç olduğunu hissetmek, Allah'ın varlığını duymak demektir. Zaten "Allah" demek, bunların tüm sebebi, yaratıcısı, sahibi, hâkimi demektir. O halde bu soruya karşı "lillâh" (Allah'ındır) cevabı, açık bir tahlilî önermeden ibarettir.

İşte bu şekilde önce bütün mekânlı varlıkları içine alan gökler ve yer ile mekan ve mekanlı hadiseler, sonra, وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur"* âyetiyle zaman ve zamanlı olaylar gösterilerek ve Allah Teâlâ'nın hem mekan ve mekanlılara, hem de zaman ve zamanlılara sahip ve malik olduğu beyan edilerek, yapıcı olan Allah'ın ispatı ve ahiret meselelerinin gerçeği ve özü anlatılmıştır ki, sûrenin başındaki خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve nûru var etti"* fıkraları da mekanlı ve zamanlı bu iki görüş noktasını özetlemiş ve "halk" (yaratma) ve "ca'l" (var etme) hükümleriyle de sebeplik (illiyet) kanunu ve sebeplik (illiyet) mânâsına işaret edilmiş olmakla bu âyetler, o âyetin bir gelişmesidir.

Bu cevaptan sonra sıra, bu eşya (varlıklar) dan ve bu sebeplik nisbetinden Allah Teâlâ'nın zâtî ve manevî sıfatlarına delil ve şahit getirerek anlamaya ve ona göre her yerde sorusunu tasvir ve cevabını tahrir ede ede Allah'ı düşünerek zaman üzerinde başlangıç (mebde) dan son (meâd) a yürümeye gelir. Bunun için buyuruluyor ki:

كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ **O Allah ki kendine rahmeti yazdı.** Yani bütün yaratılmışlara sahip ve hâkim, acımaya ve kızmaya eşit olarak kâdir ve her ne isterse yapmak onun karşı konulmaz hakkı olduğu ve onun üstünde etkileyecek bir gerektirici ve hak ölçü bulunmadığı halde, bizzat kendini lutuf ve ihsan yoluyla bütün mülküne rahmeti benimseyip kendi mukaddes zatına - istiyerek- zorunlu kıldı, rahmeti ahlâk edindi. Bütün bu varlıkları rahmetiyle yarattı ve bütün hadiselerin cereyanı O'nun rahmet satırları oldu. Şu halde Allah ile yaratıkları arasındaki yaratma ve Rab'lık nisbeti, Allah tarafından evvelen ve bizzat gelen ve beklenen hüküm ve tesir rahmetten ibarettir. Gazap hükümleri evvelen ve bizzat Allah'ın ahlâkının gereği değil, yaratma yönünden, yani halkın, gerek kendi aralarındaki çoğalma nisbeti ve gerek ilâhî ahlâktan uzaklaşmaları gereği

olarak ikinci derecede ve tâli bir şekilde sonradan eklenir. Ve bu eklenme de ilâhî rahmetin gereğidir. Acının yaratılması, kendiliğinden kastedilmiş değil, tatlıya yön vermek, onun hükmünü muhafaza etmek ve gelip geçici lezzetlerden ebedî lezzetlere geçmek içindir. Allah Teâlâ'nın rahmetinin cümlesindendir ki insanları da başlangıçta sağlam fıtrat üzere yaratmış, akıl, seçenek ve hürriyet vermiş, içte ve dışta alametler koymak, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek ile bilgi ve tevhidine hidayet eylemiş, rahmet ve rızasının gereklerine davet, öfke ve azabına sebep olan hallerden çekindirmiştir. Allah Teâlâ'nın kendine rahmeti yazmış olmasından dolayıdır ki, bu rahmeti, nimeti ve hürriyeti kötüye kullanıp, böyle Allah'tan yüz çeviren, Allah'ın fıtratını değiştirmeye ve bozmaya kalkışan, âyetlerden ve delillerden uzaklaşan, kitapları yalanlayan ve peygamberlerle alay eden, özetle ilâhî ahlâkın zıddına, gazabı gerektirecek şeyleri benimseyenler hakkında ceza vermekte acele etmez, tevbe ve sığınmayı kabul eder, yoksa sizi de çoktan o mahvolan ve yok olanların yanına gönderirdi. Fakat yine Allah'ın rahmeti kendine yazmış olmasından dolayıdır ki bu mühlet tanıma sonsuza dek gidemez, elbette bunun tayin edilmiş bir eceli vardır. Ve elbette Allah, rızasının tersi olan bu cüretleri gadap hükümleriyle karşılayacak, rahmetinin nizamını sonsuza kadar devam ettirecektir.

Ey yalanlayıcılar, bunun için لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ **kasem olsun ki o rahmân ve rahîm olan Allah kıyamet gününe kadar** (o akibetlerini göreceğiniz) **geçmişteki yalanlayıcılarla beraber hepinizi kabirlerde ve mahşer yerinde toplayacak** da rızasına doğru gidenleri ebedî rahmetiyle sevindirirken, sizin de şirk ve günahlarınızın cezasını verecektir. لَا رَيْبَ فِيهِ **Bunda, bu toplamada ve bu kıyamet gününün geleceğinde hiç şek ve şüphe yoktur.** اَلَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ **Nefislerine zarar verenler,** yani kendilerinin ilâhî rahmetten sermayeleri olan aslî fıtratı, selîm aklı, özel yeteneği kötüye kullanmakla kaybedenlerdir ki فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ **onlar bu gerçeğe inanmazlar.** Ve bu şekilde kendi kendilerine zulmetmiş olurlar. İyi bilmeli ki gün bugün, saat bu saat değildir. Bugün tatlı görünenler yarın acı, bugün acı gelenler yarın tatlı olabilir. Zaman denilen bir şey vardır, şimdiki zamanı gelecek takip eder. Gecelerin gündüzleri, gündüzlerin geceleri gelir.

Gökler ve yer Allah'ın olduğu gibi وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ **gece ile gündüzde sakin olan** (gecelerin karanlığı ve gündüzlerin ışığı içinde mesken tutan, gizli açık, durgun ve hareketli) **her şey de O'nundur.** وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ **Ve O semî' ve alîmdir:** Bütün duyulanları tamamiyle işitir ve her şeyi tamamiyle bilir. O'ndan

gizli kalacak ne bir söz vardır, ne de bir fiil. Şu halde öfkeden önce, rahmeti kendine yazmış ve bundan dolayı rahmeti, öfkesini geçmiş olan Allah'tan başlangıç olarak öfke (gadab) gelmiyor diye, sonuç olarak da gelmez, nefislerin kötü kullanılmasının hiç sorumluluğu olmaz sanıp da nefslere zarar vermemeli, ahirete inanmalı ve o gün için çalışmalıdır.

Ey Muhammed, قُلْ **De ki:** اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا **Ben, Allah'tan başkasını mı veli tutacağım?** فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Gökleri ve yeri yaratan, bütün fıtratları yapan Allah'tan başkasına mı gönül verip dostluğuna sığınacağım, mabut tanıyacağım?** وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ **Halbuki o yaratan, yarattıktan başka yedirir de, rızık verir, faydalandırır da; buna karşılık kendisi yedirilmez, yemek ve faydalanmadan ve her türlü ihtiyaçtan uzak ve ihtiyaçsızdır.**

Böyle kendiliğinden zengin ve kendiliğinden ihsan edici olan yaratanı bırakıp da, kendisi muhtaç olanlara, başkasından faydalanma durumunda bulunanlara tapmak, aklen bile ne kadar çirkin ve aptallık olduğu da açıktır.

FÂTIR = فَاطِرْ kelimesi, "fatr" kökünden ism-i fâildir ki, "fıtrat" bunun binâ-i nev'i veya hâsıl-ı masdarıdır. Dilimizde de pek çok kullanılan bu kelimenin mânâsını biraz açıklıyalım: İbnü Abbas'dan rivayet edilmiştir ki, "Ben, demiş, fâtırın mânâsını iyice bilmiyordum. Nihayet bana iki ârâbî bir kuyu hakkında muhakemeye geldiler, birisi اَنَا فَطَرْتُهَا اَىْ اِبْتَدَاْتُهَا 'Ben başladım, ilk ben kazdım' dedi." İbnü'l-Enbârî de şöyle açıklamıştır ki: "Fatr"ın aslı, bir şeyi başlangıcında şakketmek, yarmaktır". Bundan anlaşılır ki, dilimizdeki "yaratmak" kelimesi daha çok bununla ilgilidir. Ve bunun izahı şudur. Sonradan olan varlıklar, olay vücuda gelmezden yokturlar, görünmezdirler. Göklerde ve yerde varlıklar ve sûflî cisimler bütün maddî kâinatı bir tarafa bırakarak mutlak feza düşünüldüğü zaman ve mesela sakin ve tenha bir yerde göz yumulduğu veya karanlık bir yerde veya bir gecede çevreye bakıldığı zaman hiçbir noktada bir yarık, bir delik görünmez, hepsi karanlıkta, yoklukta, bitişik, kapanık, bitişmiş bir halde bulunur ki, insanlara mutlak yokluk ancak bu şekilde açıklanabilir. Nitekim اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا *"Kuşkusuz göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık"* (Enbiyâ, 21/30) âyeti gelecektir. Ve sonra bu hâl içinde bir noktadan bir varlığın belirdiği, mesela bir ışığın, bir yıldızın doğduğu an tasavvur edilirse bunun o noktada fezayı yarıp orada bir varlık, bir delik, bir pencere gibi zuhur ettiği görülür. Ve işte sonradan olan varlıkların ilk varlık ânı, yok olan fezanın böyle bir yarılışıdır. Bu yarılma, bu yarış "fatr" ve bu ilk yarılıştaki varlık hali bir fıtrattır. Yaratmak ve yaratılış da budur. Şu halde fıtrat, bir öncül ilim ile

takdir etmek mânâsını da içine almış olan "halk" (yaratma) anlamının ikinci cüz'üdür. Ve bu itibar iledir ki, yaratmak (halk) ve yaratılış (hilkat), fatr ve fıtrat eş anlamlı olarak kullanılır. Yoktan yaratılış böyle olduğu gibi, bir asli maddeden yaratılış da böyledir. Bir maddeden diğer bir cismin, bir varlığın ortaya çıkması ilk önce böyle bir yarılma ile başlar. Bir yarılma ki, hem önceki maddeyi, hem de fezayı yarmıştır. Bir varlıktan, diğer bir varlığın kopması; bir tohumdan bir çimenin çıkması; bir hücreden bir hücrenin doğması hep bir yarılmadır. Bu yarılma, önceki maddeye göre bir yıkım ve bozulma, fakat ondan çıkan yeni varlığa göre de bir ıslah yarılması ve varlıktır. İlk yarışsız maddeyi çıkarışta ise, hiçbir bozma mânâsı yoktur. O, sırf iyi olan bir ayırmadır. işte ilk önce mekanlıkta açık olan bu mânâ dolayısıyla, herhangi bir şeyin madde ile gerek geçmiş olsun ve gerek olmasın bilfiil olan ilk icad ve var etmeye "fatr" ve ilk varlığına ait durumuna "fıtrat" adı verilmiştir ki, bu fıtratın devamı içindeki uyuma da "tabiat" ismi verilir. Bunun için fıtrat, tabiattan öncedir. Tabiatın mânâsı, fıtrat hâlinin devamı ve tekrarı mertebesinden başlayan bir uydusudur.

İşte فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"göklerin ve yerin yaratıcısı"* olan Allah hem bütün fıtratları yapar yaratır, hem de onların tayin edilmiş olan devamları ve birbiri ard:sıra kesilmeksizin sürmeleri için muhtaç oldukları doğal ihtiyaçlarını da bahşeder, lutfeder. Ve kendisi her ihtiyaçtan uzaktır. Bu yaratma ve ihsanına karşı kullarından, yarattıklarından hiçbir fayda maksadı gözetmez. Ancak ikinci durumda ebedî rahmetine ulaşmakla onları gadabından korumak için kendine, emirlerine ve hükümlerine teslim olmayı ve uymayı ister.

Ey Muhammed, قُلْ **De ki:** اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ **Bana, müslümanların (Allah'a nefsini teslim etmekle ihlâs üzere uyanların) birincisi olmam emredildi.** وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ **"Ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma" buyuruldu.** Bana bu emir ve yasak son derece kesin ve kat'îdir. قُلْ **De ki:** اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ **Eğer bu emir ve yasağa uymazsam herhalde büyük bir günün azabından korkarım.** مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ **Her kim ki o gün kendisinden azab döndürülür ve defedilirse,** (Âsım'dan Ebu Bekr Şu'be rivayeti, Hamze ve Kisâî kıráeti malum sigasıyla okunduğuna göre mânâ: " Ondan Allah azabı bertaraf ederse") فَقَدْ رَحِمَهُ **işte Allah o kimseye hakikaten rahmet etmiştir.** وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ **Ve işte o açık bir kurtuluş, o açık, kat'î halâs, o aranan büyük murad da budur.**

Ey insan, وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ **bir de Allah sana bir durr (yani bir acı, bir**

hüzün, bir korku veya bunların birine veya hepsine sebep olacak hastalık, fakirlik veya diğerleri gibi bir sıkıntı, bir baskı) **dokundurursa,** فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ **onu o Allah'tan başka açacak yoktur.** وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ **Ve eğer sana bir hayır dokundurursa,** yani zararı defeder veya lezzet, sevinç veya bunların birine ve her ikisine sebep olan sıhhat, zenginlik, zafer gibi bir fayda verirse, فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **O, her şeye kâdirdir de.** Şu halde onu devam ettirmeye ve kaldırmaya da kâdirdir. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ **Kısaca o kâdir, kullarının üstünde kahredicidir.** Alttan tesir etmeye çalışır ve mağlub olması ihtimalli bir etkileyici değil; her yönden üstün, daima galip ve kahredici bir kâdirdir. Ne zararına karşı konulabilir, ne de hayrı engellenir; zarar, O'nun zararı; hayır, O'nun hayrıdır. وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ **Ve O fiilerinde hikmet sahibi; kullarının hallerinden haberdar ve bilendir.** Hem tek hikmet sahibi ve haberdardır ki, O hikmet sahibi ve haberdar olmasaydı, hikmet ve hayır nişaneleri nereden gelirdi? Şu halde böyle zararları açan, hayrı kuşatan, kâdir (güçlü) ve kâhir (kahredici), hikmet sahibi ve haberdar olan bir Allah'ın karşısına başkası nasıl dost, yakîn edinilir de tek başına ve ortak olarak tanrı tanınabilir...

Bu hakîm ve habîr fasılası (âyet sonu oluşu) ve bu hikmet ve hayır noktasında hikmet ilminin en mühim esasını teşkil eden hakkın şahidi ve menât-ı yakîn (kesin ilişki yeri) meselesi ile Muhammed Aleyhisselâm'a ait peygamberliği yerleştirmek, tesbit etmek siyakında buyuruluyor ki,

Ey Muhammed:

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي
وَبَيْنَكُمْ وَاُو۫حِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَ
اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا
هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ي بَر۪يٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ اَلَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ
فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ
بِاٰيَاتِه۪ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَم۪يعًا
ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذ۪ينَ اَشْرَكُٓوا اَيْنَ شُرَكَٓاؤُ۬كُمُ الَّذ۪ينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾
ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِك۪ينَ ﴿٢٣﴾
اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

19- De ki: "Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür?". De ki: "Allah, benimle sizin aranızda şahittir ve bana bu Kur'ân vahyolundu ki, onunla hem sizi, hem de sizden sonra kendisine ulaşan herkesi uyarayım. Allah'la beraber başka ilâhlar olduğuna siz gerçekten şahitlik eder misiniz?" De ki: "Ben buna şahitlik etmem". "O, ancak ve ancak bir tek ilâhtır ve gerçekten ben, sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım"de.

20 - Kendilerine Kitap verdiğimiz kimseler, Peygamber'i, kendi oğullarını bildikleri gibi, bilirler. Kendilerine yazık edenler var ya! İşte onlar iman etmezler.

21- Allah'a iftira ederek yalan uydurandan veya âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Hiç şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler.

22- O gün hepsini mahşere toplayacağız. Sonra Allah'a ortak koşanlara: " Hani nerede o Allah'a ortak saydığınız ortaklarınız?" diyeceğiz.

23- Sonra, (Onlar): "Rabbimiz, Allah'a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik" demekten başka bir özür bulamayacaklar.

24- Bak, vicdanlarına karşı nasıl yalan söylediler! O uydurdukları putlar da kendilerinden kaybolup gitti.

Rivayet ediliyor ki Mekke'liler: "Ey Muhammed, Allah senden başka bir peygamber bulamadı mı? Biz, seni tasdik eden bir kimse görmüyoruz. Yahudilere ve hıristiyanlara da senden sorduk, onlar da kendilerinde senin peygamberliğine dair bir haber olmadığı fikrinde bulunuyorlar. Şu halde bize senin peygamberliğine şahitlik edecek bir şahit göster" demişler ve bu âyet, bu sebeple inmiştir.

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً **Şahitliği en büyük olan hangi şeydir, de.** قُلِ اللّٰهُ **Allah, de.** شَهٖيدٌ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ **Benimle sizin aranızda o şahit.** Asıl şahitlik, hakkın huzuruna kesin ilim, şahitliği yerine getirmek de o ilmi haber verme ve tebliğdir. Kesin ilmin ilgili yeri ve başlangıcı sözde, zihinde, vicdanda değil; zihnin vuku bulana ve bizzat kendisine uygunluğunda, yani hakkın kendisindedir. Hakkın kendine şahitliğidir ki, kesinliğin hakikatini oluşturur. Binlerle, yüzbinlerle kişi bir şey hakkında, "şu şöyledir" diye ittifakla şahitlikte bulunsalar, eğer gerçekte o

şey öyle değilse, bunlar yalancı şahitten başka bir şey olmazlar. Çünkü şahitlikleri, hakkın kendine şahitliğine dayanmış değildir. Halbuki شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah, kendisinden başka ilâh yoktur, diye şahitlik etti"* (Âl-i İmrân, 3/18) âyetinde açıklandığı üzere, hiçbir şeyin Allah'ın ilmi dışında bizzat kendisi yoktur. Varlıkların kendilerine şahitlikleri de, Allah Teâlâ'nın kendine ve onun hakkında onlara şahitliğine dayanmaktadır. Bütün deliller, tecrübeler, istidlaller Allah'ın şahitliğine dönmek ve birer hak alâmet olmak itibariyledir ki, ilim ifade ederler. Hiçbir kalb ve vicdan da kendi nefsinde Allah'ı şahit göstermeden kendi kendine hiçbir şey hakkında şahitlik edemez, hatta kendine bile şahitlik edemez. Yani o vicdandaki ifade vicdanın değil, vücudun bir ifade ve şahitliği olması sebebiyledir ki kesin olur. Kesin bilginin, kendi kesinliği de kendi vücûdunda, kendi aynîliğinde bulunur. O var olduğu yerde var, yok olduğu yerde yoktur. Onun kendi varlığı, kendi aynîliği ise, Allah'ın ilmindedir. Ve onun bir ifadesi, bir alâmetidir. Sübjektif ve objektif hiçbir şey Allah'ın şahitliğine dayanmadan ve bir ilâhî şahitlik olmadan kendine şahitlik edemez. Allah'ın şahit olmadığı şahitlik bulunamaz ve Allah şahit gösterilmeden hiçbir şahitlik yapılamaz. Hasılı Allah'tan büyük bir şey ve Allah'ın üstünde hiçbir bilgin ve haberdar olan düşünülemez. Ve Allah'tan büyük şahit de tasavvur olunamaz. Allah'ın şahitliği de her şeyden önce lutfettiği kesin ilim ile ortaya çıkar. O da bahşettiği kalbde bulunur. Ve onun şahidi önce Allah ile kendisi olur. Peygamberlik vahyi iş bu قُلْ ، قُلْ "de ki, de ki" emirlerinin gösterdiği üzere zorlayıcı bir hakkı koyma, bir özel yaratılış olarak Allah Teâlâ'nın gözle görünürcesine bir emri ve şahitliğidir. Muhammed Aleyhisselâm'a ait peygamberlik de herşeyden önce Allah Teâlâ'nın kendi zatındaki ilmi ve Muhammed aleyhisselâmın kalbindeki şahitliği ile sabittir. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın Resulü olduğunu ve bu davada doğru kişi olduğunu henüz hiç kimse bilmez, hiç kimse şahitlik etmezse Allah şahittir. Onu Muhammedî kalbteki şahitliğiyle isbat eden Allah, dilerse bütün içlerde ve dışlarda da kendisine şahitlik ettiği sayısız ve hesapsız şahitler yaratarak isbat eder ve nitekim etmiştir. İyi bilmek gerekir ki peygamberlik vahyi sadece bir ilham almak değil, ilâhî zorlama ile bir ilâhî şahitliği almak ve aldığını kesin zorlama ile gözle görürcesine bilmektir. Bunun için buyuruluyor ki:

Ey Muhammed, en büyük şahitliğin, Allah'ın şahitliği olduğunu söyle ve Allah'ı şahit getirerek de ki, "sizinle benim aramda şahit O'dur". وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ **ve bana bu Kur'ân vahyolundu ki,** لِاُنْذِرَكُمْ بِهٖ وَمَنْ بَلَغَ **bununla karşımdaki sizleri ve gaibte (ortada olmayan) bunun eriştiği ve vasıl olduğu herkesi korku-**

tayım, o korkunç sonuçtan korunmak için sakındırayım. Demek ki Kur'ân'ın hükümleri, onun indiği zamanda mevcut olanlara mahsus değildir. Onlardan sonra kıyamete kadar, gelecek olanları da tamamen içine alır. Ancak Kur'ân'ın yetişmediği, kulaklarına erişmediği kimseler cezalandırılmazlar.

Böyle söyle ve o müşrikleri korkutmak için şunu da ilave et: أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى **Muhakkak Allah'ın emrinde başka ilâhlar var diye gerçekten siz mi şahitlikte bulunuyorsunuz?** Gerçekten siz mi buna şahitlik ediyorsunuz? قُلْ لَٓا اَشْهَدُ **Ben ona şahitlik etmem, de!.** قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنٖي بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ **Ben, ancak: "Allah tek bir ilâhtır"** diye şahitlik ederim. اَشْهَدُ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ *"Allah'tan başka ilâh yoktur diye şahitlik ederim"* **ve herhalde ben sizin Allah'a ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım, de.** Bundan anlaşılıyor ki bir kimse İslâm'a girerken اَشْهَدُ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ *"Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, ve şahitlik ederim ki Muhammed onun kulu ve resulüdür"* şehadetinden sonra, وَاِنَّنٖي بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ *"ve ben sizin ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım"* âyetinin delaleti üzere açıkça da diğer dinlerden uzak olduğunu bildirmelidir. Bununla beraber لَا اِلٰهَ *"hiçbir ilâh yoktur"* olumsuzluğu esas itibariyle bu uzak olmayı içermiş bulunduğundan âlimler bu açıklık kazandırmaya müstehab demişlerdir.

Yahudi ve hıristiyanların Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr etmelerine gelince: اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ ***"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, oğullarını bildikleri gibi bilirler."*** (Bakara, 2/146) âyetinin tefsirine bkz.

Son zamanlarda tertip ettirilmiş olan ve "Tarih-i İslâm" diye tercüme edilen ve bastırılan eserin müellifi İtalyan Kaytano demiş ki: "Muhammed hiçbir zorluk karşısında yılmamış, hiç ümitsizliğe düşmemiş, kanaati asla sarsılmamıştır. Onda öyle bir kendine güvenme vardır ki, bunun sırrı anlaşılamamış ve kendisiyle beraber gömülüp gitmiştir". Belliki bu söz gerçeği hem itiraf etme, hem de bozmadır. Belliki bir insanın bu derece kendisine güvenmesi düşünülemeyeceğinden buna bir sır diye isim vermiştir. Bu sır, onun kendine güveninin sırrı değil, Hakk'a, Allah'a güveninin sırrıdır ki, o da nebîlik ve Resullüğü ve Allah'ın emir ve şahitliği ile peygamberliğine olan kesin bilgisi ve davasındaki doğruluk ve sadakatının delilidir. Resulullah, hiçbir zaman nefsine güvenmemiş, daima ve daima Allah'a ve Allah'ın tebliğlerine dayanmış ve güvenmiştir. اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا *"Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?"* (En'âm, 6/14), اِنّٖٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ *"Ben İslâm olanların ilki olmakla emrolundum"* (En'âm, 6/14), اَللّٰهُ شَهٖيدٌ بَيْنٖي

وَبَيْنَكُمْ *"Allah, benimle sizin aranızda şahittir."* (En'am, 6/19), اِنِّى تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبِّى وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَآبَّةٍ اِلاَّ هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا *"Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın.* اِنَّ رَبِّى عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ *"Gerçekten Rabbin her şeyin koruyucusudur."* (Hûd, 11/57), وَاُفَوِّضُ اَمْرِى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Ben, işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz Allah kulları görür."* (Mümin, 40/44) demiştir. Rivayet edilen dualarında da geldiği üzere: لاَ تَكِلْنِى اِلَى نَفْسِى فَاِنَّكَ اِنْ تَكِلْنِى اِلَى نَفْسِى تُقَرِّبْنِى مِنَ الشَّرِّ وَتُبَاعِدْنِى مِنَ الْخَيْرِ "Ey göklerin ve yerin Rabbi olan Rabbim sona söz veririm ki, beni nefsime havale etme, zira sen beni nefsime havale eder, kendime bırakırsan, nefsim beni şerre yaklaştırır ve hayırdan uzaklaştırır."(1) diye dua eden Resulullah'a nefsine güvendiğine dair yapılan isnat iftiradan başka ne olur? Nefse güvenmek, kendini bilmemek, Allah'ı tanımamak, kendini ve kendi isteklerini hak başlangıç, ilâh edinmekten başka bir şey değildir. Kur'ân, baştan başa, bunun bir cahillik ve sapıklıktan ibaret olduğunu ispat ve daima Allah'a tevekkül ve dayanma emirleri ile doludur. Daima Allah'a kulluğa davet eden ve kendisinin Allah'ın kulu ve Resulü olduğuna şahit getirip duran Peygamber (s.a.v)'in peygamberliğini inkâr etmek için, ona böyle bir ilâhlık davası isnadı ne kadar açık bir iftira, sonra buna bir sır tasavvuruna kalkışılması ne garib bir sapıklıktır. Eğer nefse güvenmekten maksad, doğruluğuna güveni, peygamberliğine iman ve bilgisindeki kesin gücü ise, doğruluk ve kat'i iman da nefse dayanmak değil, hakka dayanmaktır. Doğru sanarak ve inanarak vuku bulanın tersini söyleyen kimseye doğru denemez. Doğru olan kimsenin de doğruluğuna emin olabilmek için nefsine, inancına değil, hakka bağlanmış olması ve hakkı temsil etmiş bulunması lazım gelir. Bir insan için güvensizlik, güvenememek ve güvenilememek büyük bir rezillik, şüphe ve tereddüt müthiş bir kalb hastalığı ve büyük bir felakettir. Fakat nefse güvenmek de bir meziyet ve fazilet değil, ondan daha kötü bir gurur ve aptallıktır. Bunu bir meziyet gibi kabul edenler, Allah'ı bilmeyen ve kendilerini hakkın kendisi sanan gururlu kişilerdir. Ne garip bilgisizliktir ki, ayağını bir yere dayamadan dikilemediğini pek âlâ bilen ve dayanmak için bir desteğe göz atıp duran bu kibirliler, nefse güvenmekten bahsederler ve bunu bir fazilet gibi tavsiye ederler. Halbuki nefse güvenmek çürük bir tahtaya dayanmaktır ve hiçbir şeye itimat etmemektir ki, böyleleri, hiç kimse için güvenmeye değer olamazlar. Kendi dışından nefes alıp vermeye muhtaç olan bir fâni kişinin kendine güveni davası kadar gülünç ne düşünülebilir? Evet insan, güvenmeli ve güvenilir olmalıdır. Bu, hem ihtiyaç, hem bir vazifedir. Ve bunun içindir ki insan, ne

(1) Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 412.

olursa olsun, kulluktan çıkamaz. Fakat güvenip dayanılan şey ne kadar kuvvetli ve güvene layık olursa, itimadın kıymeti de onunla uyumlu olur. Nefis, bugün olmazsa yarın yıkılır. O, kendi kendine dayandığı zaman, birinde olmazsa, ikincisinde aldanır ve aldatır. Akıl da hiçbir ilkeye tutunmadan, hiçbir şey bilemez. Âlemde herhangi bir şeye dayanılsa, sonucu yine dayanıksızlıktır, çünkü fânî (ölümlü)dir. Ölmeyecek diri, ancak Allah Teâlâ'dır. Ve bundan dolayı itimadın fazileti, ancak Allah'a itimattadır. Ve ancak Allah'a itimat edenlerdir ki فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى *"Kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır"*. (Bakara, 2/256) ve bunlar kendilerini Hakk'a teslim eden ve Hak uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen sadıklar, samimi kimselerdir. Allah'ı bilmeyen ve Rabbini kendinde görmek isteyen güvensizler de bunu anlayamazlar, bir nefse güvenme sanırlar. Kendine güvenme ile nefsi feda etme arasındaki çelişki de açık olduğundan şaşarlar, Allah'a dayanma deseler Hakk'ı itiraf etmiş olacaklarından çekinirler; bilmiyoruz bu bir sır, bir bilmece derler, bir türlü iman edemezler. İtalyan tarihçisi de: "Muhammed'de bir sır vardı ki, bu sır bütün varlığıyla Hakk'a dayanmasının, Allah'a teslim olma ve uymasının sırrıdır. Ve işte bu sır, bu nâmûs-ı ekber (büyük sır sahibi, Cebrail), nebîlik ve peygamberliktir. Onun bir Allah Resulü olduğunda şüphe yok. Fakat peygamber olmayanların da o Cebrâil'i görmelerine ve bu sırrın iç yüzünü anlayabilmelerine ihtimâl yoktur" deseydi doğru söylemiş olacaktı. Fakat İslâm tarihinden, Muhammed Aleyhissilâm'ın hayatından hem bu hakikati anlamış, hem de Allah'ı ve peygamberliği tasdik etmiş olmamak için tahrif etmeden söyleyememiştir. Peygamberlikten daha önce haberdar olmuş bulunan kitap ehlinin Muhammed (s.a.v)in peygamberliğini oğullarını bildikleri gibi bildiklerine; fakat kendilerine yazık etmiş, fıtrat vergisi olan iman yeteneklerini kaybetmiş olduklarından dolayı Hakk'a iman edemediklerine bu da bir misal teşkil etmiştir. Bunun üzerine Allah'a iftiranın ne büyük bir zulüm olduğu ve Allah Teâlâ'nın her şeye şahit olmasına rağmen, yalan söyleyen yalancıların neticede yalanlarını inkâr durumuna düşecek, alçak, acıklı bir düşüklük ve sorumluluğa tutulmuş olacaklarını beyan ile korkutmaya devam edilip buyuruluyor ki:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ... *"Allah'a iftira ederek yalan uydurandan veya âyetlerini yalanlıyandan daha zalim kim olabilir? Hiç şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ
اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ
لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫كَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا
اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ
عَنْهُۚ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ تَرٰٓى
اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ
رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ
مِنْ قَبْلُۜ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾
وَقَالُٓوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوث۪ينَ ﴿٢٩﴾
وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّۜ قَالُوا بَلٰى
وَرَبِّنَاۜ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ قَدْ خَسِرَ
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا ف۪يهَاۙ وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ
عَلٰى ظُهُورِهِمْۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا
لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

25- İçlerinden seni dinleyenler de vardır, fakat biz, onu anlamalarına engel olmak için kalblerinin üstüne örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onlar, bütün delilleri görseler bile yine ona inanmazlar. Hatta sana geldiklerinde seninle tartışırlar. Ve o kâfirler: "Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.

26- Onlar, insanları Kur'ân'a iman etmekten menederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini mahvediyorlar ama farkında değiller.

27- Onların, ateşin üzerinde durduruldukları zaman: "Ne olurdu dünyaya döndürülseydik, Rabb'imizin âyetlerini yalanlamasaydık da müminlerden olsaydık" dediklerini bir görsen!

28- Hayır, daha önce gizleyip durdukları karşılarına çıktı da ondan, yoksa geri çevrilselerdi yine menedildikleri şeyi yapmaya dönerlerdi. Çünkü onlar yalancıdırlar.

29- Dediler ki:" Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur, biz diriltilecek değiliz".

30- Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman onları bir görsen! Rableri onlara şöyle der: "Bu, bir gerçek değil midir?". Onlar da: "Rabbimize yemin ederiz ki gerçektir" derler. Rableri de onlara: "Öyleyse inkârınız sebebiyle azabı tadın!" der.

31- Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Kıyamet günü ansızın gelince onlar, günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak şöyle derler: "Dünyada yaptığımız kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize!" Bakın yüklendikleri günah ne kötüdür!

32- Dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ Ebu Süfyân, Velid, Nadr, Utbe, Şeybe, Ümeyye, Ebu Cehil ve arkadaşları Resulullah'ı Kur'ân okurken dinlemişler, Nadr'a demişler ki: "Ey Kâtîle'nin babası Muhammed ne diyor?" O da: "Kâbe'yi, Beyti yapana kasem ederim ki ne diyor bilmem, ancak dilini oynatıyor. Ve benim geçmiş

asırlardan size söylediğim gibi öncekilerin masallarını söylüyor" demiş. Nadr'ın şiirleri varmış, Acem diyarında Rüstem ve İsfendiyar hikayeleri gibi bir takım hikayeler top-layıp manzum hâle getirmiş, Kureyşlilere okur, dinlerlermiş. Ebu Süfyân: "Ben onun söylediklerinin bazısını doğru buluyorum" demiş, Ebu Cehil de: "Sakın bunun hiçbir şeyini ikrar etme" demiş, o da: "Ölüm bana ondan daha kolaydır" demiş ve bu âyet bunlar hakkında nazil olmuştur.

وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ FIKIH, bir şeyi, bir sözü sebep ve hikmetiyle zevkine vararak anlamak ve hatta tatbik edecek şekilde anlamaktır.

"Ekinne" kelimesi, "كِنَانٌ = kinân" kelimesinin çoğuludur ki kat kat örtüler demektir. Herkesin tanımadığı garip ve çirkin örtüler mânâsını ifade eder. Yani biz de kalblerine kat kat ve görülmedik örtüler koymuşuzdur ki, dinledikleri Kur'ân'ı fıkhî zevkle anlamalarına engeldir. Ve hatta kulaklarında bir ağırlık vardır, dinlediklerini iyice duymazlar bile. Burada Bakara sûresinin خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalblerini mühürledi"* (Bakara, 2/7) âyetinin anlamı vardır. Gerçi hak kulaklara izinleri olmadan girer. Fakat kulağın kulak olması ve onun ardında açık bir kalb bulunması ve Allah'ın izni de şarttır. Hak ne kadar açık olursa olsun engelli kulaklara ve kalplere giremez; duymak, anlamak da yaratılışta Allah vergisi olan bir yetenektir. Ve sonra Allah tarafından bir engel konulmamasına bağlıdır. Allah bunlara da yaratılış bakımından kulak ve kalb vermemiş değildir. Fakat o kalbler öyle birikimlere sarılmış ve öyle bir hilkat ve tabiat içinde örtülmüş kalmış ve bundan dolayı yaratılışlarında hakka yönelmiş olan kabiliyetleri öyle kapanmış, sona ermiştir ki, bundan böyle hak delili dinleseler değil ya, görseler bile yine inanamazlar. Aslî fıtratı kapatan bu örtüler, bu engeller, akılların, sihir, masal gibi yanlış usullere tutulması, batıl inanışlara saplanması; nefislerin isteklere ve ihtiraslara bürünmesidir ki, herhangi bir şahısta bunlar mühürlenip tabiat (huy) haline geldi mi artık onda hakkı anlamak ve kabul etmek kabiliyeti kalmaz, iman etme yeteneği söner. Yaratılıştaki bu yetenek ve istidadın derecesi şahıştan şahısa değişir. Kiminde süratli, kiminde ağır, kiminde şiddetli, kiminde hafiftir. Kiminde az, kiminde daha çok bir zamanda söner veya gelişir. Bu değişme derecesi, bizzat ilâhî irade ve istek eseridir. Ancak herkes derecesine göre verilmiş olan fıtrî gücün başından, sönebileceği zamana kadar geçecek zaman zarfındaki seçiminden, kötü veya iyi kullanımından sorumludur. Ölümden sonra kimse bir şey kazanamayacağı gibi, bir Ruhânî ölüm demek olan kabiliyetin sona ermesi ve alışkanlığın yerleşmesinden sonra da böyledir. Gözler bakar, kulaklar dinler, fakat hiç yeni bir şey

duymaz, her ne alırsa tabiatı onu eski aldığı kararlarına benzetir. O artık onun için yeni bir gerçek değil " eskilerin masalları" olur kalır. Ölüm Allah'ın emir ve iradesiyle olduğu gibi, engellerin konması ve kabiliyetin sönmesi de Allah'ın emir ve iradesiyledir. Bunun için وَجَعَلْنَا *"biz yaptık"* buyurulmuştur. Bu da kulun kabiliyeti müddeti içindeki istek ve seçimine dayanacak olan sorumluluğa aykırı değildir. O engelleri koyan Allah olduğu halde sorumluluk neden, sorusu akla gelmez. Yukarda اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ *"kendilerine yazık edenler"* beyanıyla bu şüpheye yer olmadığı gösterilmiştir. Bu nokta ayakların kayacağı yerler olduğundan dikkat etmek gerekir. Herkes bilmelidir ki, ilk önce kendisine Allah'ın rahmeti olarak az veya çok bir ecel ile, bir yaratılış sermayesi verilmiştir. Bu, bir gün olur tükenir, bu kötüye kullanılarak bitirilirse Allah bir daha vermeye mecbur değildir. Bir gün gelir ki bütün engelleri önüne yığar ve ondan sonra bu kötüye kullanmanın sorumluluk devri gelir. Şu halde fırsat elde iken ve onun azlığına çokluğuna itiraz etmeyerek o rahmeti büyütmeli, ebedî rahmete ermelidir. (Bakara Sûresine bak.) Yoksa bu âyette gösterilen kâfirler gibi yetenekleri kapanınca taptaze en güzel nimetler önlerine konur da tadamaz, "bunlar eskimiş kokmuş şeylerdir" diye mücadele eder.

اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ "Esâtîr" سَطَرَ kelimesi kökünden alınmış bir çoğul sîga (kipi)dır ki, tekili "üstur" ve "üstüre" veya estır", "estire" veya "estara"dır. Yahut سطر'in çoğulu "sütûr", "sütûr"un çoğulu" estar", "estar"ın, çoğulu da "esâtîr" dir. Bunun kendi lafzından tekili olmayan "abâdîd" ve "şemâtît" gibi bir çoğul ismi olduğu da söylenmiştir. Fahreddin Râzî der ki, "Çoğunluk, مَا سَطَرَهُ الْاَوَّلُونَ "yani öncekilerin yazdıkları şeyler" diye tefsir etmişlerdir. İbnü Abbas, "esâtîru'l-evvelîn"in mânâsı: اَحَادِيثُ الْاَوَّلِينَ الَّتِى كَانُوا يَسْطُرُونَهَا اَىْ يَكْتُبُونَهَا demiştir ki, "öncekilerin yazdıkları sözleri" demektir. Bazıları "esâtîr"ın, türrehât yani hurafeler, batıllar, uydurma, saçma, masal demek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu, tefsir değil, mânâdır. "Esâtîr", saçma sapan şeyler demek olduğu için değil, öncekilerin masalları Rüstem ve İsfendiyar hikayeleri gibi faydasız sözler olduğu içindir ki "esâtîru'l-evvelîn", türrehât (uydurma, saçma sapan şeyler) ile tefsir olunmuştur... Demek ki önce "esâtîr" kelimesinin asıl mefhûmu yazılmıştır. Bunun bir hurafe (uydurma) olup olmaması ise kelimenin delalet ettiği mânâsı değildir. Esas itibariyle yazılmış olan bir şeyin tesbiti ve istenilen önemli bir haber vermeyi içermesi gerekir. Şu nokta haber verilmesi gerekli bir husustur ki, "esâtîr"in tekili olarak, zikredilen üstur, üstûre, estır, estıre, estare kelimelerinin, Yunanca "isturya" kelimesiyle ilgili olduğu açıktır. Frenkler de buna "istuvar = histoire" demişlerdir. Biz de bugün bunu tarih diye tercüme

ediyoruz. Şu halde "esâtîr'in asıl mânâsı bugünkü tabirimizce "tarihler" demektir. Anlaşılıyor ki Arapça'da üstûre, estıra gibi tekil kelimelerin kullanılması nâdirdir. Genellikle "esâtîr" kullanılmış ve bunun için takdîrî çoğulluk gösterilmiştir. Ve kelimenin ucme (aslı Arapça olmayan kelime)den Arapçalaştırılmış olduğu da açıklanmıştır. Yani esâtîr, Arapça'dır. Fakat "ustûre"nin Arapça olup olmadığı şüphelidir. Üstûre Yunanca, "doğru haber ve haber alma" diye tarif edilen "isturya"nın aynı değilse, herhalde ikisi ortak bir asla döner. Nitekim Farsça'da "muhkem = sağlam" demek olan "üstuvar" kelimesi de bu asla dahildir. Hasılı "esâtîr", Frenklerin "istuvar" dedikleridir. Bu da bugün "tarih" diye terceme edildiğine göre "esâtîru'l-evvelîn", eskilerin tarihi (tarih-i kadim) demek olur. Ancak bunda tarih kelimesinin ifade ettiği vakit tayini mânâsı olmayarak mutlaka geçmiş zaman, önceki zaman mânâsı vardır. Zira vakit tayini mânâsıyla tarih, İslâmî bir kelimedir. Ve Frenklerin "istuvar" kelimesinde esasen bu mânâ yoktur. Ve demek ki, esâtîru'l-evvelîn deyimi de kelimelerin mânâsına göre turrehât (saçma sapan), hurafeler demek değildir. Bunlar esâtîr içinde bir çok efsaneler bulunduğundan ve daha doğrusu "esâtûru'l-evvelîn" efsane halinde kaldığından saçma sapan ve uydurmalar mânâları, esâtîru'l-evvelîn deyiminin bir gereği olmuş ve bunun hafifletilmişi olarak "esâtîr, kelimesi de Araplarca uydurmalardan kinaye olarak kullanılmıştır. Ve bunun için "Kamus"ta da "esâtîr"in "nizamsız söz" yani "saçma" mânâsına geldiği gösterilmiştir. Nitekim zamanımızda da tarih-i kadim (eski tarih) ve hatta tarih kelimelerini vâhî, boş şeyler mânâsına kullananlar vardır. "O tarihe karışmış, bu artık tarih olmuş" denildiği zaman, yalan olmuş, masal olmuş, sadece lâfta kalmış, yahut adı, ismi yerleşmiş, meşhur olmuş mânâlarından her biri kastedilebilir. Bu şekilde Araplarca esas olarak "mestûrât-ı evvelîn" demek olan "esâtîru'l-evvelîn" Türklerin masal, Yunanlıların "misus", Frenklerin "mit" dedikleri eski kahramanlık hikayeleri, geçmiş zaman efsaneleri, destanları olarak düşünülmüş ve uydurma, hurafeler mânâsında kullanılmıştır. Şimdiki zamana, geçmişe bağlanmadan hiçbir şey bilınmez, geçmişi şimdiki zamana bağlıyarak olaylar içindeki zaman cereyanını bir devamlı satır haline koyan tarih de şüphesiz ki istüvar (tarih) olan satırlardan ibarettir. Bu satırların tarih olabilmesi de içinde bulunduğu olayları geçmişten elde ettiği bilgilere ve haber almalara bağlamasıyladır. Bu olaylar ise, yalnız dereden tepeden sözlerden ibaret olmayıp, fikirleri ve düşünceleri, zamanın içine aldığı düşünceleri ve hayalleri de içine alır. Çünkü bir zamanda vuku bulan bir hayal dahi o zamanın olaylarındandır. Halbuki vuku bulma zamanı, yazma zamanına göre geçmiş zaman olduğu gibi, esas

itibariyle yazma ve satıra geçirme sanatı da geçmiş zamana göre sonradır. Şu halde yazılanlar, şimdiki zamanı geçmişe bağlarken, geçmişteki yazılanları takip etmek mecburiyetinde bulunduğu gibi, yazı sanatının ortaya çıkmasından itibaren başlayan ilk yazılanlar da kendinden önce gelen ve yazılmamış olan geçmiş zamanları dil ve fikir bakımından elde ettiği haberlerden ve eserlerden alarak yazmaya mecburdur. Bunun içindir ki, geçmişlerin tarihi ilk önce en çok ağızlarda dolaşan sözler olarak satıra geçmiş ve sonra da sadr (göğüs) dan satıra geçerken nice nice değişmelere uğramış olur. Şu halde esâtîr, mestûrât, istuvar, tarih, masal ve hurafeler demek olmadığı halde, bunların daha öncesi bulunan esâtîru'l-evvelin, geçmişlerin tarihi, masal ve efsane ile eşanlamlı gibi olmuştur.

Yunanlılar, masallar, tarihî efsaneler yazmayı bir edebî sanat saymışlar ve bu şekilde bir çok tanrılar ve yarı tanrılar ve eski kahramanlık hikayeleri yazmışlardır ki, Frenkler bu sanata ve bunları inceleme ilmine "Mitoloji" derler ve bunu "istuvar fabuleuse=efsânevî tarih" ve "siyans de mit=masallar ilmi" diye tarif de ederler ve bundan en çok "Hindû-yi Avrupâî" dedikleri Hind, Fürs, Yunan, Latin, Cerman, Islav, Selt kavimlerinin ilk masallarını kastederler. Ve bunları ilkel insanların hislerini, hayallerini, düşüncelerini, inançlarını, bilgilerini anlamak için delil ve ilmin ilkel kaynakları sayanlar da Tarih, Felsefe, Dinler bunlardan çıkmıştır derler. Ve Felsefe Tarihinde, Dinler Tarihinde Mitolojiye önemli bir esas gözüyle bakarlar. Böyle demenin, tarih masaldır, felsefe masaldır, ilim ve din masaldır demek olmadığı ise açıktır. Fakat birçokları bundan Tarihin, Felsefenin, İlmin, Dinin ve özellikle dinin bir masal demek olduğu kuruntusuna kapılarak yeni yeni masallar uydurmakla yeni tarihler, yeni felsefeler, yeni dinler, ilimler icad ve keşfedilebileceği zannına kapılmışlar; hak dinin bir gerçek olduğunu, hayallerin, masalların bile gerçeğin yansıması ve sapması demek olduğunu anlamamışlardır. Bunlar, hak ve batılı ayırmayarak bütün dinlere "esâtîru'l-evvelîn "(geçmişlerin masalları) ve hurafeler derler. Ve böyledir diye mücadele ederler. Bu da kalblerinin hurafelerle dolu olmasından ve bu engeller içinde gerçeği anlama fıtrî kabiliyetini kaybetmiş bulunmasından doğar. **İşte bu** âyet bize gösteriyor ki Kur'ân إِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ *"bu ancak geçmişlerin masallarıdır"* diyen kâfirler de bunlardan ve bunların öncülerindendir. "Esâtîru'l-evvelîn" demekle de şöyle demiş oluyorlar: "Evvela diyorlar, Kur'ân ilâhî bir vahiy, bir hak kitap değil, bunun kaynağı, ilham kaynağı eskiden yazılmış olan satırlardan ve mektuplardan ibaret, Muhammed bunu eski kitaplardan alıp alıp yazdırıyor. Şu halde bu bir mucize değil, hatta bunda yeni bir hakikat ol-

madıktan başka hiçbir gerçek de yoktur. Zira bu sadece 'masallar' değil, 'geçmişlerin masalları'ndan, 'geçmişlerin masalları' gibi hakikatte mânâsı olmayan boş satırlardan, yalan hurafelerden, masallardan ibarettir. O, bunları yazdırıp yazdırıp söylüyor" diye bir sataşma da yapıyorlar. Furkan sûresinde geleceği üzere اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِىَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا *"Öncekilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor"* (Furkan, 25/5) diyorlar. Kalblerinin bozukluğundan dolayı "ahsenü'l-hadis" (sözlerin en güzeli) olan hak kelâmı ile geçmişlerin masallarını ve hurafelerini ayıramayacak ve farkedemeyecek bir halde bulunuyorlar ki, beşeriyeti gerçekleri bozan hurafelerden kurtarıp Allah'tan başka bir şeye tapılmamasının lüzumunu öğreterek doğru yol olan gerçeğin caddesine götüren ve bir mucize beyan eden dil ile hidayet eden Kur'ân ile Muhammed (s.a.v.) beşeriyete ne getirmiş diyenler de bunların öğrencileridir.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ **Öbürleri ise hem Kur'ândan, Peygamber'den yasaklarlar, halkı Hakk'a imandan menederler,** وَيَنْـٔـَوْنَ عَنْهُ **hem de kendileri uzak kaçarlar.** وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ **böyle yapmakla ise ancak kendilerini helak ederler de** وَمَا يَشْعُرُونَ **haberleri olmaz.** وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ **Sen bunların, bu kâfirlerin, yalanlayıcıların ateşe tutuldukları, tutulup da** فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا **ah geri döndürülseydik de Rabbımızın âyetlerini, olayları ve sonuçları vuku bulmadan önce haber veren delilleri ve işaretlerini yalanlamasaydık.** وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ **Biz de o müminlerden olsaydık dedikleri zaman hallerini bir görsen..!** O ne feci, ne kötü bir sonuç olacaktır. Başlangıçta hakkı inkâr edip yalanlayanlar, yanlış yola gidenler, neticede böyle ateşe düşer, hatalarının cezalarını görürler ve gördükleri zaman yaptıklarına ister istemez pişman olurlar da geri dönmek ve doğru gitmek arzusunda bulunurlar. Fakat zanneder misiniz ki bu kâfirlerin o zamanki pişmanlıkları ve iman etme arzuları ciddi ve doğru bir iman eseridir? بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ **Hayır, bundan önce gizledikleri kötülükleri, kışkırtıcılıkları, çirkin amelleri karşılarına çıkar, yüzlerine vurulur da bu ondandır, ondan rahatsız oldukları içindir.** وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ **Yoksa geri çevrilmiş olsalardı yine dönecek, herhalde yasaklandıkları yasakları yapacaklardı.** وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **Şüphe yok ki bunlar bu sözlerinde, bu vaadlerinde yalancıdırlar.** Dünyada böyle kaç defalar başları sıkışmış, pişmanlıklar göstermişlerdir de ilk fırsatta yine eski yaptıklarını yapmışlardır.

وَقَالُوا **Ve demişlerdir ki:** اِنْ هِىَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا **Hayat, şu bizim içinde bulunduğumuz alçak hayattan, dünya hayatından ibarettir.** وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ **Biz öldükten sonra bir daha dirilecek, yeniden dirilip bir daha hayata gelecek**

değiliz ya... Ahireti görseler de dönseler yine böyle diyecekler ve öyle yapacaklardı. Küfür ve isyanlar bunlara bu kadar devamlı bir huy olmuştur. Bunun için ne dönebilirler, ne döndürülürler. وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ **Öyle diyen yalancıların, Rab'larının, yani Hak Teâlâ'nın huzuruna sevkedilip durduruldukları zaman hallerini bir görsen !...** Neler olacak neler !... قَالَ Allah, muhakkak ezelî hitabiyle: اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ **Nasıl bu ölümden sonra dirilme hak değil miymiş? diyecek.** قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا **Evet ey Rabb'im hakmış, Rab'ımıza kasem olsun ki hakmış (doğruymuş), diyecekler.** قَالَ **Allah muhakkak buyuracak ki:** فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ **Öyle ise şimdi acı mı tatlı mı azabı tadınız, çünkü siz bunu inanmıyor inkâr ediyordunuz.** قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ **Ebedî zarara daldılar o kimseler ki Allah'a kavuşmayı, Allah'ın huzuruna varacaklarını yalan saydılar.** حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً **Tâ vakit ve saat kendilerine ansızın gelinceye kadar inkâr ettiler de o zaman** قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا **vay başımıza gelenlere, eyvah bu konudaki kusurlarımıza. Ey hasretlerimiz, gel gel, tam sırasıdır, dediler.** O durumdaki وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ **bütün ağırlıklarıyla günahlarını sırtlarına yüklenmiş bulunurlar.** اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ **Bakınız, ne kötü bir yük, ne çekilmez veballer yükleniyorlar.** Bu âyette, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenlerin diğer bir halleri açıklanmıştır ki, birisi hüsran, birisi de büyük günahlar, veballer çekmektir.

HÜSRAN, büyük sevabın, devamlı nimetin elden çıkmasını ve kaybolmasını görmek. VİZR ve VEBAL de büyük azabın içinde kalmaktır. Allah Teâlâ, kudsî ruha cevherini bu cismani âleme göndermiş ve ona şu gördüğünüz cismani aletleri ve cesetle ilgili edevâtı vermiş, akıl ve düşünce ihsan etmiş ki, bu aletleri ve edevatı, bu hisleri ve melekeleri kullanmakla büyük faydaları, ölümden sonra ortaya çıkacak hak bilgileri ve faziletli ahlâkı kazansın. Şu halde insan bu alet ve edevatı, bu aklî ve fikrî kuvvetini şu sınırlı ve helâk edici lezzetleri ve şu bitmeye mahkum saadetleri kazanmakta kullanırsa, ömrünün sonuna geldiği zaman telafisi mümkün olmayacak şekilde zararlara gark olduğunu görür. Çünkü bütün sermayesi boşa gittiği gibi, hoşa gider sandığı ve kazanmaya koştuğu kazancı da boşa gider, kesilir. Artık elinde ne sermayeden bir şey kalır, ne de kârdan. Bu ise inkârı hiç mümkün olmayan açık ziyandır. Bir insan ölümü ne kadar normal görürse görsün, hatta isterse onu hayatın acılarına karşı bir kurtarıcı gibi karşılamak istesin, onun için bu zararı görmek ve bunun can yakan acılarıyla gözlerini kapayıp en büyük lezzet bildiği bu âleme ebedî bir hüzünlü ümitsizlik içinde hasretle veda edip gitmek kaçınılmazdır. Fakat bu zarar ve hasret, bu ebedî acı, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden ve

bu dünyanın aceleci saadetini ve gelip geçici lezzetlerini, saadetin sonu ve olgunlukların nihayeti sayanlara mahsustur. Öldükten sonra dirilmeye ve kıyamete iman etmiş olan ve ahiret günü için lüzumlu ve önemli hazırlıkları elde etmeye koşan iman ehline gelince: Bunlar, o ayrılık ânında, gurbet ayrılığından vicdanının sevgilisi olan cânânın semtine (Allah'ın huzuruna) doğru davet olunmuş bir yanmış âşık Ruhuyla uçar giderler.

Saat, zamanın kısımlarından az bir bölümün ismidir ki, gece ile gündüzün yirmi dört bölümünden bir bölümdür. Elif-lâm (ال) ile اَلسَّاعَةُ (es-sâatü) de hesap ve sorumluluk günü olan kıyamet gününün ismidir. O gün hesabın süratine binaen, "bir hesap saati" demektir. İkinci bir görüşe göre de kıyametin koptuğu zamanın ismidir ki Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir saatle ansızın bastıracağından dolayı böyle isim verilmiştir. Allah katında bilinen saat demek olur. Nitekim âyette de بَغْتَةً "ansızın" buyurulmuştur. Anılan hasret ve hasret çekmenin başladığı ölüm zamanı da, ahirete geçişin bir başlangıcı ve girişi olmak itibarıyla ölüm de kıyamet cinsinden sayılıp o ad ile anılmıştır.

Hayatı, dünya hayatından ibaret sananlar anlamalı ki وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ **dünya hayatı, yalnız dünya hayatı olma bakımından eğlence ve oyundan başka bir şey değildir.** Dipsiz, sonu karanlık bir gafletten, faydasız oyuncaktan ibarettir. Bunun geçiş anlarını, lezzet sayılan şeylerini bir lahza düşünüp de ölümü göz önüne getirenler bunda asla tereddüd etmezler. Bunun içindir ki hayat, dünya hayatıdır diyenlerin en büyük zevki, onu ve sonucunu unutmak için boş şeylerle eğlenmekte, oyunlarla vakit öldürmekte bulurlar. وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ (İbnü Âmir kırâetine göre وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ şeklindedir) **Ve herhalde dâr-ı uhrâ, ahiret evi, son vatan, ahiret hayatı evi, eğlence ve oyundan, küfür ve günahlardan korunan müttakîler hakkında hayırlıdır.** Çünkü o devamlı hayat, halis faydalar, ebedî lezzetlerdir. Şu halde, اَفَلَا تَعْقِلُونَ **ey insanlar akıl etmez misiniz,** aklınız yok mu ki dünya hayatının ne olduğunu düşünüp de takvaya (Allah korkusuna) sarılasınız. İbnü Kesir, Ebu Amr„Âsım'dan Ebu Bekir Şu'be, Hamze, Kisâî, Halefü'l-Âşir kırâetlerinde اَفَلَا يَعْقِلُونَ okunduğuna göre: Hayat, dünya hayatından ibaret deyip de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenlerin hiç aklı yok mu ki bu kadar gaflete dalarlar da eğlence ve oyun arkasında koşarlar ve bu sevda ile Allah'ı Peygamber'i, ahireti inkâr eder, küfür ve günahlardan sakınmazlar.

Kâfirlerin yalanlama ve patırtılarına karşı Resulullah'ı teselli ve takviye etmek için buyuruluyor ki:

Ey Muhammed:

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ
وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ
مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا
وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾
وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ
نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾
إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ
يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

Meâl-i Şerifi

33 - Onların söylediklerinin seni üzdüğünü elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlamıyorlar, fakat, o zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.

34- Senden önce de peygamberler yalanlanmıştı. Kendilerine yardımımız gelinceye kadar yalanlanmaya ve eziyet olunmaya sabrettiler. Allah'ın sözlerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz ki sana, peygamberlerin haberlerinden bir kısmı gelmiştir.

35- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi gücün yetiyorsa yerin içine (inebileceğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hida-

yet üzerinde toplardı. O halde cahillerden olma!

36- Daveti ancak dinleyenler kabul ederler. Ölülere gelince, Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler.

قَدْ نَعْلَمُ Ey Muhammed, biz çok iyi biliyoruz. اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِى يَقُولُونَ (Nâfi kıraetinde لَيُحْزِنُكَ) **Onların söylemekte oldukları sözler herhalde seni üzüyor, fakat üzmesin. فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ Çünkü onlar hakikatte seni yalanlamazlar.** (Nâfi ve Kisâî kıraatlerinde if'âl bâbından لَا يُكْذِبُونَكَ okunduğuna göre, "seni yalana nisbet etmezler, sana yalancı demezler") **وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ Ve fakat zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ederler.**

Rivayet ediliyor ki Ebu Cehil: "Biz seni yalanlamıyoruz, sen bizim kanaatimize göre doğrusun. Biz ancak senin getirdiğini yalanlıyoruz" demiş. Aynı şekilde Kureyş'ten Hâris b. Âmir: "Ey Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat biz sana uyarsak yerimizden olacağız, bundan dolayı iman etmiyoruz" demiş ve bu âyet de bunlar sebebiyle inmiştir. Muhammed (s.a.v.)'in hayatını ve ahlâkını az çok bilen kâfirlerin inkârlarında kendi vicdanlarına karşı tutunabildikleri şüphenin bütün durumu şudur: "Hz. Muhammed kendi vicdanında yalancı değildir. O, bile bile, kimseyi aldatmaya yeltenmez, nebilik ve peygamberlik iddiasını da uydurma ve aldatma yoluyla yapmamıştır. Belki nebilik ve peygamberliğin sıhhatini hayal etmiş ve kendi vicdanında kendinin peygamber olduğuna inanmış, bu iman ve inanç ile bu iddiada bulunmuştur. Fakat onun inandığı nebîlik ve peygamberlik, haber verdiği yeniden dirilmek ve kıyamet gibi şeyler, hadd-i zatında ve gerçekte olamayacak ve inanılamayacak şeylerdir. Şu halde davası yalan değil, yanlıştır. O, aldatmaz, fakat aldanmış, o peygamber değil, fakat kendini peygamber sanmıştır" derler. Son Avrupa tarihçi veya filozoflarının çoğunlukla iddiaları da budur: "Hz. Muhammed, kendi vicdanında, kendi nebilik ve peygamberliğinin doğru ve hak olduğuna emin idi. Vefatına kadar da bu iman ve itimadı hiç sarsılmadı, bu bir tarihî gerçektir" diyorlar. Bununla beraber peygamberliğine iman da etmiyorlar. Çünkü nebilik ve peygamberliğin haddi zatında vuku bulan hak bir iş olabileceğine inanmıyorlar. Nebilik ve peygamberliğin vuku bulan bir iş olabileceği kabul edildiği takdirde, ilim ve tarih bakımından peygamberlik ve mucizelerinin delilleri diğer peygamberlerden daha çok açık ve zahir bulunan Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr etmenin açıktan açığa bir düşmanlık etme olduğunu biliyorlar. Bunlar böyle kendi gönüllerinde nebilik ve resulluk olamaz, dünya

hayatından başka hayat, ölümden sonra dirilme mümkün değildir gibi kişisel bir baskı, bir ukde tutmuşlar ve kendi deyimlerince bu düğümden, bu ukdeden Muhammed Aleyhisselâm'a ait peygamberliğin de mümkün olmadığını ve bundan dolayı Hz. Muhammed'in Ruhî sadakatine ve faziletli ahlâkına rağmen peygamberliğine inanmasında yanlış bulunduğunu iddiaya kalkışıyorlar. İşte Allah Teâlâ bu âyette gösteriyor ki, bütün bu şüpheler, bu yalanlama ve inkârlar doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e değil, Allah'a yönelik bir yalanlama ve inkârdır. Gerçekte mümkün olan ve makul olmayan hiçbir çelişkiyi gerektirmeyen nebîlik ve risaleti, yaratma ve ölümden sonra tekrar diriltmeyi imkansız saymak Allah'a ve Allah'ın kudretine inanmamaktan doğar. Bu da her tarafta açık ve seçik olan hakkın delillerinin, Allah'ın âyetlerinin haklarını teslim etmemek, delaletlerini inatçı bir şekilde inkâr etmek haksızlığından ileri gelir. Bu ise nefse bir zulümdür. Böyle zulme alışan ve hakkın delillerine bütün inceliğiyle kıymet vermeyen zalimler, bütün âlemlerin Allah'a ve Allah'ın kudretine delalet edip duran açık deliller olduğunu inkâr ederler. Ve bu şekilde Kur'ân'ı ve Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini de inkârcı bir surette reddederler." Kur'ân ve Muhammed yok" demezler, fakat Kur'ân âyetlerinde, Muhammed Aleyhisselâm'ın yaratılışında ortaya çıkan hakkın delillerinin Allah'a ve Allah'ın ilim ve kudretine açık delaletini tanımazlar, "Bunlar, Allah'ın eseri değil, Muhammed'in eseri" derler. Hasılı yalanlamaları, bizzat Muhammed Aleyhisselâm'ın şahsına değil, Allah'ın kudretini ve kudretinin delillerini inkâr etmek zulmüne döner ki, bu da zalimlerin âdetidir. Ve bundan dolayı bu haksızlığın, bu cüretin cezasını verecek olan Allah, çekecek olan da kendileridir. وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ **Ey Muhammed, kasem olsun ki senden önce birçok peygamber böyle zalimler tarafından yalanlandılar da,** فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُو۫ذُوا **yalanlanma ve ezâ edilmelerine karşı sabır ve sebat ettiler.** حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا **Nihayet kendilerine yardımımız erişti.** Şu halde sen de bunları örnek al ve yardımımız gelinceye kadar sabret, böyle sabredenlere Allah'ın yardımı erişir. وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ **Allah'ın kelimelerini, vaadlerini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur.** Allah, وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ gönderilen peygamber kullarımıza şu sözümüz geçmişti: *"Mutlaka kendilerine yardım edilecektir ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."* (Saffât, 37/171-173), كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي *"Allah, elbette ben ve peygamberlerim galip geleceğiz diye yazmıştır",* (Mücadele, 58/21) buyurmuştur. Bu kelimeler, bu vaadler her halde yerini bulacaktır. وَلَقَدْ جَٓاءَكَ مِنْ نَبَاِ۬ي الْمُرْسَلِينَ **Şüphesiz ki sana, peygamberlerin haberlerinden, onların hallerinden ve mühim olaylarından hayli bilgi de gel-**

di. Ki bu âyet de işte onlardan biridir. وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ **Eğer o kâfirlerin, zalimlerin yüz çevirmeleri sana çok ağır geliyor, gözünde büyüyor, sabır ve tahammül edilmez bir şey gibi görünüyorsa,** فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَٓاءِ **sen kendi başına, yerin derinliklerine işler bir delik veya gökte üstüne çıkacak bir merdiven bulup da** فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ **onlara tek bir âyet, iman ettirecek bir harika getirmeye gücün yeterse hiç durma yap.** وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى **Allah dilemiş olsaydı hepsini doğruluk üzerinde toplar, hepsine iman nasip eder, imanlı bir tek toplum yapardı.** Mademki yapmamış, demek ki dilememiştir. O dilemeyince de sen hangi âyeti getirsen, hangi harikayı göstersen iman ettiremezsin. Şu halde فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ **sakın cahiller güruhundan olma,** onları imana getirmek için hemen yerlere geçip veya göklere çıkıp da bir âyet, bir zorlayıcı mucize arayacak derecede hırslanma da sabret. **Çünkü** اِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ **davete, duyanlar, işitme gücü bulunanlar icabet eder.** وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ **Ölüleri de Allah ba's eder, diriltir.** Şu halde bugün duymayanlar yarın duyabilirler, bugün iman etmiyenler yarın edebilirler. ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ **Sonra da duyan duymayan, iman eden etmeyen hepsi Allah'a döndürülürler,** hayır veya şer cezalarını bulurlar.

Evet, ölü gibi duygusu olmayan, işitmek istemiyenler, Allah'ın bu kadar açık âyetlerini hiçe saydılar ha!

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ
قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ
دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ
وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

Meâl-i Şerifi

37- Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz ki Allah, bir mucize indirmeye kâdirdir, fakat çokları bilmezler".

38- Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır, sonra hepsi Rablerinin huzurunda toplanırlar.

39- Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediği kimseyi şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola koyar.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ **Ve: "ona Rabbinden bir âyet indirilse ya" dediler.** İnen âyetleri duymadılar inkâr ettiler de, Peygamber'e kendi gönüllerince bir âyet ve alâmet, bir mucize indirilmesini hor görür bir itiraz şeklinde talep ve temenni ettiler. Ey Muhammed قُلْ **sen de ki:** اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً **Allah bir âyet, bir alâmet, bambaşka bir mucize indirmeye şüphesiz kâdirdir.** İndirmezse güçsüzlüğünden değil, hikmetindendir. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ve fakat onların çoğu bilmezler.** İlim, şanlarından değildir. Âyeti, delili ve alâmeti farketmezler, ondan alınması gereken ilmi almazlar. İneni anlamadıkları gibi, ineceği de anlamazlar. İstediklerinin kendilerine faydalı ve peygamber göndermesinden kastedilen hikmeti, korkutma ve teklife uygun olup olmayacağını ve indirilmekte olan ve bunca akla uygun delilleri içeren âyetlerden istidlâl edemeyen ve faydalanamayanların tek olaylardan hiç istidlâl edemeyeceklerini, faydalanamayacaklarını; delil ve âyetin asıl önemi, olayları olmadan önce anlatmasında olmak itibariyle, istenilen tek olay ve harikanın bir delil değil, bir medlûl, bir sonuç olacağını ve bundan dolayı olayın kendisinin hadd-i zatında dağların başa geçmesi gibi bir musîbet ve bela olabileceğini ve özellikle inkârcıların bütün ihtiyarî güçlerini reddederek inkârlarını zorlayıcı bir şekilde söküp alacak ve giderecek olan bir olayın, bir kudret âyetinin kendilerini kahredecek ve yok edecek bir fiilî musîbetten başka bir şey olmayacağını ve bunun ise kendilerine değil, ancak başkalarına bir ibret ve âyet olacağını bilmezler de öyle cahilce temennîlerde bulunurlar ve dediklerinin yapılmasını Allah'ın kudretini inkâra ve hak âyetleri yalanlamaya vesile edinirler. "O Peygamber de ona şöyle bir mucize inse ya!" derler, dururlar. Gerçi içlerinde bilenler ve heveslerine uyup sırf inat ve serkeşlik için böyle diyenler de vardır. Fakat çoğu bilmezler. Peygamber

ise cahillere, azgınlara uymak için değil, bildirmek ve haber vermekle Allah'ın azabından korkutmak ve irşad etmek için gönderilmiştir. Eğer onlar duysalar bilselerdi vuku bulan şeyde Allah'ın kudretine delalet eden fiilî alametler mi yoktur? Ey inkâr edenler, وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ **yerde debelenen hiçbir hayvan,** وَلَا طَآئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ **ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki,** إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ **sizin benzeriniz ümmetler olmasın.** Bu âyetin sevki iki şekilde düşünülür: Birisi ilmi ve ahirete imanı olmayıp, hayatı, bu dünya hayatından ibaret sananların genellikle hayvanlardan fazla bir meziyete sahip olmadıklarını anlatmaktır ki أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ *"İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık"* (Âraf, 7/179) âyetindeki gibidir. Nitekim ikinci âyet de bunu açıklar. Diğer bir şekil de: Allah Teâlâ'nın delillerinin gücünü anlamak için, diğer hayvanların yaratılışlarında ve hayat tarzlarında insanların istifade edeceği pek çok sırlar bulunduğunu hatırlatmaktır. Ki çoğunlukla tefsirciler bu şekli tercih etmişlerdir. Yani hepsi sizin gibi başlangıçta topraktan yaratılmış, bir hayat tarzına mazhar edilmiş, bir nizam altına alınmış; hepsi sizin gibi rızıkları, ecelleri biçilmiş, takdir edilmiş zamana kadar yer içer, gıdasını alır; hepsi sizin gibi birbirine çeşitli şekiller içinde bir benzeşme ve cinsiyet taşır. Hepsi sizin gibi toplanır, birbirleriyle tanışır, yanaşır veya kaçar, koklaşır veya döğüşür. Hepsi sizin gibi birbirinden doğar, ürer; hepsi sizin gibi bir asıldan çıkar, çoğalır, çeşitlenir. Yaratanın kudreti, hükmü ve tesiriyle tekden çıkan bu çeşitlenme ve ayrışma içinde hepsi sizin gibi bir hayvanî hayat yaşayan çeşitli bölükler ve farklı sınıflardır. Yerde sürünenleri, havada uçanları ile, her çeşit size, bir benzeme yönünü içererek, hepsi sizin denginizdir. Siz de sınıflarınız ve çeşitli özelliklerinizle onların bir benzerisiniz; hepsi, ilâhî takdir ve Allah'ın tedbiri dairesinde özel nizamlar ve hükmedici kanunlar altına konulmuş korunan haller, kurala bağlı işler, görünen ve yürüyen hususlar sizin gibi birer ümmet ve bundan dolayı size birer ibret dersidirler. Hepsi aslî yaratılışları ve varlık nizamlarıyle ilâhî kudretin birer deliller manzumesi ve hikmet kitabının âyetleridirler. مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ **Biz kitapta hiçbir şeyi geride bırakmadık ve kusur işlemedik, hiçbir şeyi eksik bırakmayıp, hepsini nizamına bağladık, kitaba yazdık.** Bütün hilkat bir kitap ve bütün varlıklar o kitap muhtevasının kelimelerini ve delalet ettikleri şeyleri ifade eden nakışlar (süsler) ve yazılardır. Âlemde cereyan edecek olan bütün yaratıkların, iri ufak, yüksek ve alçak her şeyin durumları levh-i mahfûzda tamamen ve açık bir biçimde yazılmış, hiçbiri ihmal edilmemiştir. أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ *"Allah'ın ilk yarattığı kalem"*(1) ve قَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ *"Olacak şeyleri kalem*

(1) Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, Kader, 17; Ahmed b. Hanbel, V, 317.

yazmış bitirmiştir" (1). Hak ilim kalblere o kitaptan nazil olur. Ve ilk kalemin yazdığı bu yazı, tesbit ettiği bu nizam sayesindedir ki varlıkları tetkik etmek ve incelemekle bilgiler, ilimler, fikirler edinilir, kitaplar yazılır ve tasnif edilir, geçmiş ve geleceğin kanunları sezilir. Hadiselerin gidişatından ezel ve ebedin kelimeleri ve âyetleri okunur. Ve hele yerde hareket eden hayvanların, kanat denilen iki basit yelpaze ile yerden kalkıp göğe doğru fırlayan, uçan kuşların hareketlerinde ve kaderlerinde etken olan kudret nizamının, hareket kanununun ve hayatın, bunların sonuçlarının inceleme ve tetkikinden bütün bunları temsil eden insanlığın ne gibi hayatlara aday olduğunu ve bu konuda ne kadar ilâhî hüküm ve tekliflerin cereyanına uymak zorunda bulunduğunu ve Allah'ın yazdığı yazıların kesinliğini ve sırf hayvanî hayat yaşamak isteyenlerin bunlardan ve kendi tabiat ve yaratılışlarından ne kadar gaflet ettiğini az çok anlamak mümkün olur. Bu böyle olduğu gibi Kur'ân'da da insanlığın muhtaç olduğu deliller ve ilâhî tekliflerden hiçbir önemli şey terk ve ihmal edilmemiş, hepsi kısaltmadan uzatmaya veya uzatmadan kısaltmaya giden bir güzel beyan ile muhkem ve müteşabih çeşitli şekiller, açık veya gizli deliller ve işaretler içinde hatırlatılmış ve ihtar edilmiştir ki إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ *"ancak sizin gibi birer ümmettirler."* ihtarı da bu cümledendir. Bunlar gösterir ki Allah Teâlâ'nın gayb kudretinde, levh-i mahfuzunda bulunmayan ve bulunamayacak olan hiçbir âyet yoktur. O kâdir olan Allah yaratılışa, kanun koymaya ait, kavlî ve fiilî her âyeti indirebilir. O'nu da kitabına yazmış, nizamına bağlamış hiçbir ihmal ve kusur etmemiştir. Fakat âyetin faydalı olması, az çok bir benzerlik ifade ederek çeşitli şekiller içinde benzerden benzere delalet etmesinde ve dolayısıyla bir tafsilatı özetlemesinde ve bir bütünlüğe işaret etmesindedir. Olayları yalnız tafsilatından okumak ve her olayı tek tek düşünmek ve bilhassa yaşamak istiyenler hiçbir âyet okuyamazlar. Bizzat olayların içinde boğulmuş kalmış, kendileri başkalarına ibret olmuş olurlar. Mesela filanın başına dağ yıkılmış, filanı yıldırım çarpmış, bunu teker teker düşünmekte hiçbir mânâ yoktur. O, kalemin kuruduğu bir olaydır. Onun bir ibret olabilmesi, benzer dağların, benzer başlara yıkılıp düşebileceğini ve Allah'ın buna kâdir olduğunu ve bundan dolayı bundan sakınmak ve korkmak lazım geldiğini anlatması itibariyledir. Havada kuşun kanadıyla uçtuğunu görüp de ondan uçma kanunlarını ve o kanunları yazan Allah'ın kudretini anlamaya çalışanlar içindir ki, kuşların uçması bir âyet olur. Bütün hayvanların böyle birer âyet olduğunu anlamayan ve benzerliklerden sonuç çıkarmaya çalışmayanlara ne kadar âyetler indirilse boştur. İndirilen bu kadar âyetlere aldırmayıp da, "bir

(1) Buharî, Nikâh, 8; Nesei, Nikâh, 4.

âyet indirilse ya" diyenler, âyeti anlar ve dinler olsalardı, gözleri önünde benzerleri olan hayvanlardan gereği gibi ibret dersi alırlar ve nasıl bir hayvanî hayat yaşadıklarını anlarlardı da, Allah Teâlâ'nın neler yaratmaya kâdir bulunduğunu ve hayatın içinde bulundukları dünya hayatından ibaret olmadığını takdir ederler ve öyle dünya hayatına sarılıp Allah'ın âyetlerini yalanlamaz ve inkâr etmezlerdi. Allah'ın kudretini anlamalı ki, ne yerde sürünen hayvanlar takdir edilmiş olan hayatlarını yaşamak için muhtaç bulundukları rızıktan mahrum kalırlar, ne de havada uçan kuşlar Allah'ın yazdığı sınırları geçebilirler. Hepsinin halleri ve hareketleri korunmuş, hayat serüvenleri bütün zamanlarıyla "Ümmü'l-kitab"da yazılmış ve zabtedilmiştir. Debelenir koşarlar, uçar sekerler. ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ **Sonra bütün bu ümmetler Rab'ları huzurunda toplanırlar.** Ahirete sevkedilir, âlemlerin Rabbinin büyük huzurunda toplanırlar da o zaman birbirlerinden acılarını çıkarırlar. Nebevî hadiste geldiği üzere boynuzsuzlar boynuzlulardan öclerini alırlar. hiçbir hayvan yoktur ki hakkında bu yazılmamış bulunsun, bu sonuç başına gelmiyecek olsun.

Kitapta hiçbir şey eksik bırakılmadığı halde وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **bizim âyetlerimizi yalanlayanlar ise,** صُمٌّ **sağırdırlar.** Onları duymazlar, gereği gibi düşünecek ve anlayacak şekilde işitmezler ve bundan dolayı "geçmişlerin masalları" derler. Ve âyetlerden saymazlar da başka âyet isterler. وَبُكْمٌ **Ve dilsizdirler.** Hakkı söyleyemezler. Ve onun için davetine icabet edemezler. فِى الظُّلُمَاتِ **Türlü türlü karanlıklar içindedirler.** Küfür, cahillik, inat, taklit, nefsin isteği ve ihtiras karanlıkları içinde önlerindekini görmezler, karanlıkta yuvarlanır giderler. Evet مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ **Allah kimi dilerse onu sapıklıkta bırakır.** Onda dalâlet yaratır. Kendi yolundan sapıtır. Sapıklık onun devamlı tabiatı olur kalır. Allah'ın duyurmadığına kimse bir şey duyuramaz. Allah'ın söyletmediğine kimse bir şey söyletemez. Allah'ın göstermediğine kimse bir şey gösteremez, Allah'ın şaşırttığını kimse yola getiremez. Ağız, dil, göz, kulak verdikten sonra da Allah dilerse o dili söyletmez, o göze göstermez, o kulağa işittirmez. Gerçi yukarda geçtiği üzere Allah kendine rahmeti yazmış, hidayet fıtratı üzere yapmıştır. Önce bizzat, O'ndan zorla saptırmak gelmez. Allah'ın saptırması, kulun sapıklığı istemeye yönelik bir kötü seçimi ile ilgilidir. Fakat yerde sürünen hayvanlar ile havada uçan kuşların farklılığı kabilinden fıtratın derecelerinin farklılığı, sırf onun istemesinin eseri olduğu gibi, kulun istemesinin yerine gelmesi ve onun basması ve mühürlemesi de sırf onun istemesinin eseridir. Bazısında yüzlerle talebten sonra basmadığı sapıklığı, diğer bazısında bir kaç talep ile basar. وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ **Ve her kimi dilerse onu doğru bir**

yola koyar ki, üzerinde yürüyen doğruca gider, maksadına erer.

Allah'ın âyetlerini yalanlayan, doğru yolundan kaçınan ve Allah'dan başka mabudlara tapınan müşriklere, yaratılışta zorunlu olarak tespit edilmiş bulunan birlik âyetini tasdik ile, kendi nefislerindeki yalan çelişkilerini açıklamak ve sonuçlarını göstermek için, ey Muhammed:

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَۚ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤٠) بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ
اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (٤١) وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى
اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ
يَتَضَرَّعُونَ (٤٢) فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ
قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٤٣)
فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا
بِمَٓا اُو۫تُٓوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (٤٤) فَقُطِعَ
دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٤٥)

Meâl-i Şerifi

40- De ki: "Kendinizi hiç düşündünüz mü, Allah'ın azabı size gelse veya kıyamet vakti gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Eğer

sözünde doğru kimselerseniz cevap verin".

41- Hayır, yalnız o Allah'a yalvarırsınız. O da dilerse kaldırılmasını istediğiniz belayı kaldırır ve o zaman ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.

42- Şüphesiz ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Bize yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

43- Hiç olmazsa kendilerine baskınımız geldiği zaman olsun, yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalbleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendilerine güzel gösterdi.

44- Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayıverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler.

45- Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

أَرَأَيْتَكُمْ Bu deyim Arap dilinde benzeri bulunmayan bir soru ve teaccüb kelimesidir ki, derin bir hayret ortaya koymak sûretiyle أَخْبِرُونِى *"bana haber veriniz"* mânâsını ifade eder. Kâideye göre bunun tam mânâsı: "sen kendinizi gördün mü söyle" demek gibi görünürse de, Nahiv ilminde bu şekilde fail ve mef'ûl olmayıp, kıyasa uymayan bir terkip olduğu beyan edilir. Ve أَرَأَيْتَكَ "sen seni gördün mü? أَرَأَيْتَكُمْ "sen, sizi gördünüz mü?" yerinde bir tekit ve tefsir mânâsında bulunduğu ve tümüyle "acaib, haydi haber ver veya haber veriniz" meâlinde kullanıldığı gösteriliyor. أَرَأَيْتَ de "hemze" soru içindir ki, teaccüp (şaşma) ve ihbar (haber verme) bunun gereğidir. Bu fiil, gözle görmeden veya "görmeye isabet etmek, ciğere nüfuz etmek" mânâsına re'y ve itikaddan veya iki mef'ûlüne teaddî eden ef'âl-i kulûbdan, bâbında bâkî ilim mânâsına görüş veyahut babında bâkî olmayıp haber verme mânâsına olan ilmî görüş olmak üzere dört iştikak (türeme) ile kullanılır. İlk üçünde kelimenin aslından olan ikinci hemze ya tahkik veya beyne beyne teshil ile okunur ve hazfi caiz olmaz. Ve muhatabın değişmesine göre أَرَأَيْتُمْ ، أَرَأَيْتُمَا ، أَرَأَيْتَ gibi, tâ (ت) harfi (fâil zamiri) değişir ve fâili gösterir, buna أَرَأَيْتَكُمْ ، أَرَأَيْتَكَ gibi, kâf (ك) 'ın bitişmesi caiz olmaz. Fakat haber verme mânâsına ilmî görüşten olduğu zaman hemzenin tahkiki ve beyne beyne teshili, hazfi ve elife ibdâl ile meddi de caiz olur. Nitekim çoğunluk (cümhur) kırâetlerinde tahkîk ile, Nâfi ve Ebu Cafer'de teshil ile, Kısâî'de ıskât

ile ve Verş'de ibdâl (hemzenin elife çevrilmesi) ile okunmuştur ki, bu ibdâl Sarf ilmi kâidesine aykırı olmakla beraber Arap kelâmında vardır. Sonra iş bu أخْبِرُونِى "bana haber verin" mânâsında muhatabın değişmesine göre أرَأيْتَ ، أرَأيْتُمَا ، أرَأيْتُمْ gibi tâ (ت) 'nın, önceki gibi değişmesi caiz olduğu gibi, tâ (ت) müfred müzekkerdeki hâli üzere meftûh (üstünlü) kalmakla beraber, muhatabın değiştiğine işaret için sonuna أرَأيْتَكَ ، أرَأيْتَكُمْ gibi çeşitli şekilde bitişik kâf (ك) 'ın katılması da caiz olur ki, bu durum, bu fiile mahsustur. Buna göre أرَأيْتَكُمْ kelimesi أرَأيْتُمْ yerinde olarak أخْبِرُونِى "bana haber veriniz" demektir. Yani كُمْ zamiri, mef'ûl değil, fâilin değiştiğine delalet eden bir harftir. Basralıların izahı budur. Fakat Kisâî bunun birinci mef'ûl makamında olduğuna kâni olmuştur. Bu şekil ile mânâ yine أخْبِرُونِى "bana haber verin" olmakla beraber أرَأيْتَكَ ile أرَأيْتَ , أرَأيْتَكُمْ ile أرَأيْتُمْ arasında esas itibariyle ince bir zevk farkı vardır. أرَأيْتَكُمْ Kalbin vâki'de kendine ve kendinde meydana gelen şeylerle ilgili vicdanından, yani bir şuûra şuurdan; أرَأيْتُمْ ise mutlak bir şuur vicdanından sormak ve soruşturmak demek olur. Nitekim bu âyette أرَأيْتَكُمْ sorusu bu subjektif fiil olan dua ile ilgili vicdana yönelmiş. أغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ "Allah'tan başkasına mı dua ediyorsunuz?" buyurulmuştur. Gelecek olan قُلْ أرَأيْتُمْ âyetinde de مَنْ إلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأتِيكُمْ بِهِ *"Allah'tan başka bunları size geri verecek tanrı kimdir"* (Enâm, 6/46) buyurulmuş, nefislere dışlarından vâki olacak gelmelerle ilgili vicdana yöneltilmiştir ki, Kısâî mezhebi hem Nahve ait kıyasa uygun, hem de bu ince farkı açığa çıkarmış olması bakımından bizce daha çok dikkate şayandır.

قُلْ Ey Muhammed, müşriklere **de ki:** أرَأيْتَكُمْ **Genellikle her biriniz kendinizi gördünüz, anladınız mı?** Kendinize, vicdanınıza gerçekten şuurunuz var mı? Varsa şunu bana söyleyiniz, haber veriniz bakayım! إنْ أتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ **Eğer size Allah'ın -dünyada yıkılıp gitmiş ümmetlere gelen- azabı gelirse,** أوْ أتَتْكُمُ السَّاعَةُ **veya geleceği kesin olan saat gelir, başınıza kıyamet koparsa,** أغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ **Allah'tan başkasına mı dua eder ve sığınırsınız?** Yani vicdanlarınızın derinliklerine inerek kendinizi iyice yoklayınız, tartınız bakayım, böyle yok edici dert ve felaket karşısında bulunduğunuz veya içine düştüğünüz acıklı ve müthiş bir zamanda nasıl bir ruh hali içinde bulunursunuz? Bütün ümitleriniz silinir, ölmüş gibi tamamen ümitsizliğe mi düşersiniz? Yoksa henüz canınız çıkmadıkça yine bir kurtuluş ümidi besler, derinden derine bir kurtarıcıya sığınma hissiyle inler misiniz? Eğer inlerseniz, o zaman samimi kalbinizden kime sığınır, kime çağırır yalvarırsınız? Allah'a mı, yoksa Allah'tan başka tanrı tanıdığınız putlarınıza mı? إنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer siz doğru kimselerseniz** gerçekte Allah'tan başka ilâhlar vardır iddiasında yalancı değilseniz söyleyiniz, öyle bir

zamanda Allah'tan başkasından ümit bekler, Allah'tan başkasına dua ve niyaz eder misiniz? بَلْ **Hayır,** اِيَّاهُ تَدْعُونَ **ancak Allah'a dua edersiniz,** her ne umarsanız, O'ndan umar ve yalnız O'na niyaz edersiniz, فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ **O da dilerse dua ettiğiniz azabı, sıkıntıyı açar, başınızdan defeder,** وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ **ve o zaman siz Allah'a ortak tuttuğunuz şeyleri unutur, evvelce tapındığınız diğer ilâhlarınızı o müddet içinde terkeder, hatırınıza bile getirmezsiniz.** Çünkü zararı açmaya gücü yeten tek merci ancak Allah olduğu akılların yaratılışında ve vicdanın derinliklerinde mevcuttur. İşin ciddiliği ve korkunun dehşeti diğerlerini siler süpürür ve o zaman Allah'tan başkasının hiç olduğunu vicdanlar açıktan açığa duyar, akıllar idrak eder, yeter ki akıl kalmış, vicdan donmamış bulunsun.

Ey Muhammed, وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ **sen emin ol ki senden önce bir çok ümmetlere biz peygamberler gönderdik.** Böyle tanımadılar, küfrettiler de فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ biz de onları şiddetli fakirlik, geçim darlığı ve hastalıklar ve âfetlerle sıktık, fakirlik ve zaruretle tuttuk baskı yaptık. لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ **Ki tazarru etsinler, düşüklüklerini anlayıp isyanlarına tevbe etsinler, affımıza sığınsınlar,** yani bu hâl içinde tevbe ve tazarru etmeleri mümkün ve muhtemel idi. فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا **Şimdi baskımız kendilerine geldiği sırada boyun eğip, sığınsalardı ya,** وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ **ve fakat sığınmadılar, gittikçe kalpleri katılaştı.** Uyanma kabiliyetlerini kaybettiler, fakirliğe ve zarurete alıştılar. وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Şeytan da yapıp durduklarını alladı pulladı kendilerine hoş gösterdi.** Yaptıklarını fena diye değil, iyi yapıyoruz diye yapmaya, şerri hayır, günahı sevap saymaya başladılar. Artık tevbe ve dönüş ihtimali kalmadı, vicdanlar dondu, akıllar tutuldu, azıttılar da azıttılar.

Başlangıçta fakirlik ve ihtiyaç, mahlûkun aslî yokluğunun gereği ve mahiyetinin lüzumlu unsurudur. Onu defeden ve yok eden de Allah'ın rahmetidir. O rahmetin eksilmesi ile ortaya çıkan fakirlik, zaruret ve sıkıntı ise, isyanlar ve serseri insanlara hadlerini ve kendi kendilerine bakıldığı zaman durumlarının gereğini hissettirerek ve göstererek kurtuluş ve kulluk hissi uyandıracak bir fiilî alâmet ve ilâhî hatırlatıcıdır. Ve bundan dolayı ihtar ettiği mânâyı anlayanlar için bir nimettir. Fakat bunun, bu ihtar edici kuvveti ve irşad edici delaleti devamlı değil, belli bir müddet ile sınırlanmıştır. Bunun için böyle bir ilâhî sıkıntıya tutulanlar, onu ilk önce nimet bilmeli ve süratli bir şekilde uyanarak nefsin baş kaldırmasını kırmalı ve kulluk aczini hemen anlayıp tevbe ve yalvarış ile Allah'a sığınmalı ve ıslah yoluna dönmelidir. Bu uyanıklılık ne kadar çabuk

olursa, dünya ve ahiret faydası da o kadar mühim olur. Bunu anlayıp tevbekâr olanlar dünyada olmazsa, herhalde ahirette istifade ederler. En şiddetli olan ilk tesir anları geçtikçe ihtarın kuvveti azalır, daha çok kuvvetlendirmeye ihtiyaç duyulur ve gittikçe uyanma ihtimali azalır ve zor elde edilir. Nihayet o sınırlı müddet biter, sıkıntının bütün uyarıcı kuvveti de tükenir, bir alışkanlık ve tabiat haline gelir ve kalb öyle katılaşır ki, artık ondan sonraki başkaldırma alabildiğine şiddetlenir. Artık baskı ve şiddetin hiçbir terbiye edici hassası kalmaz. Bunun için terbiye edici bir hikmet ve maksatla tatbik olunacak baskı ve şiddet, uzun ve devamlı olmamalıdır. İlâhî hikmet, baskıyı, şiddeti ve nihayet azab etmeyi, fesadı ıslah, kötülükleri sınırlama, durdurma ve temizlemek için tatbik eder. Fakirliğin ve zaruretin kaynağı olan kötülüklere karşı baskıyı artırmak ise, o kötülükleri çoğaltmak demek olur. Bunun kurtulma ihtimali varsa, zorlamada değil, kolaylaştırmadadır. الشَّيْءُ اِذَا ضَاقَ اتَّسَعَ "Bir şey sıkıştığı zaman genişler" Sıkıştırma ile katılaşmış olan kalbleri yumuşatırsa, kolaylaştırma ve genişletme yumuşatabilir Ve artık bu genişletme ve genişleme onlara ya kurtuluşu kazandırır veya patlatır bitirir. Ve her iki takdirde kötülükler sonsuz bırakılmış, kötülerin arkası alınmış olur. Şu halde فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ **o katı kalbliler ne zamanki hatırlatıldıkları ibretleri unuttular.** Evvela derece derece kolaylaştırmayı ifade eden peygamberlerin hatırlatmaları, ikinci olarak tevbe ve teslimiyet telkin eden şiddet ve zaruret ihtarlarını düşünmek ve uyanık olmak ihtimalleri kalmadı. O zaman فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ **üzerlerine her şeyin kapısını açtık.** O şiddet ve sıkıntıdan sonra onlara öyle bir hürriyet ve refah verdik ki, maddî manevî bütün engelleri kaldırdık, her taraftan üzerlerine nimetler saldırdık, iyi kötü her şey kendilerine bol bol açık bulunuyordu. Her türlü rahatlar, sıhhatler, zaferler, başarılar, zevkler, sefalar önlerinde âmâde idi. Ne arzu etseler bulacak ne isteseler yapabilecek bir hale geldiler. Kendilerine, kendi iradelerinden başka yasaklayacak ve kayıtlayacak hiçbir şey görünmüyordu. Öyle serbest bir imtihana kondular ve öyle derece derece yükselmeleri arttı ki حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا بِمَا اُو۫تُوا **nihayet bu hürriyet ve refah ile ferahlandılar.** Tuttukları yolun iyi olduğuna ve bütün bunların kendi hakları olduğuna ve her sorumluluktan kurtulmuş olduklarına hükmettiler. hiçbir kayıt, hiçbir kaygı duymaz oldular. Her şey kendilerininmiş, Allah ve ahiret yokmuş gibi zevk ve sefaya daldılar, keyiflerini çattılar. Tam böyle ferahlandıkları, "gel keyfim gel" dedikleri sırada اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً **kendilerini birden bire bastırıp yakalayıverdik.** فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ **O saat iblis gibi bütün ümitleri kesildi.** Ümitsizlik ve tam mahrumiyet içinde donakaldılar. Bundan böyle onlar, sonsuz bir hasret içindedirler. فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا **Artık o**

zulmeden, şükür yerine küfreden kavmin ardı alındı, kökü kesildi. Arkalarında hiç kimse bırakılmadı, hepsi yok edildi ve bu şekilde zulümlerine son verildi. Böyle zalimleri bile her türlü hatırlatmayı yaptıktan ve Allah'ın her türlü rahmet eserini gösterip her imtihandan geçirdikten sonra azab etmek ve yok etmek ve yeryüzünü bu türlü zulüm ve şerlerden kurtarmak elbette Allah'ın kulları için pek büyük şükranlara layıktır. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ **Her nimet gibi bunun da hamd ve şükrü âlemlerin Rabb'i olan Allah'adır, O'nun hakkıdır.**

Ey Muhammed, sen Allah'a hamdet de, hamd etmeyen nankörlere:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ

اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ
غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ
﴿٤٦﴾ قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ
اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ
فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

46- De ki: "Söyleyin bakalım, eğer Allah kulaklarınızı ve gözlerinizi alır da kalblerinize mühür vurursa, Allah'tan başka onları size getirecek tanrı kimdir?". Dikkat et, âyetlerimizi nasıl türlü türlü açıklıyoruz, sonra da onlar yüz çeviriyorlar?

47- De ki: "Söyler misiniz bana! Size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zalim toplumdan başkası mı helak olur?"

48- Biz peygamberleri, ancak rahmetimizin müjdecileri ve azabımızın habercileri olmak üzere göndeririz. Artık kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiç korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.

49- Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, yapmakta oldukları fenalıklar yüzünden onlara azap dokunacaktır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ **De ki: Şunu bana haber veriniz.** اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ **Eğer Allah kulaklarınızdaki işitmek ve gözlerinizdeki görmek gücünü alıverir, duyan kulaklarınızı sağır, gören gözlerinizi kör ediverir,** وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ **ve kalblerinizi mühürleyiverirse,** yani mühürler, hayır ve hidayeti anlamayacak bir hale koyar veya deliler gibi akılları giderir veya hiçbir şey duyamayacak şekilde kalblerinizi öldürür, bütün şuurunuzu alıverirse, مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِهِ **Allah'tan başka onu size getirecek ilâh kim?.** Yani işitir kulaklarınız, görür gözleriniz, duyar kalbleriniz var; bunları görüyor, biliyorsunuz değil mi? İnsanlığınızın en şerefli güçleri olan bu araçları size veren Allah dilerse sağırlar, körler, yanılanlar, delirenler, uyuyanlar, bayılanlar, ölenlerde yaptığı gibi sizden yine alabilir. Bunu da görüyor, biliyorsunuz değil mi? Allah bunlardan birini veya hepsini alırsa, sağırların kulakları, körlerin gözleri açıldığı, delilerin ayıldığı, uyuyanların uyandığı gibi dilediği zaman yine verebiliyor. Bunu da görüyorsunuz değil mi? Peki ama Allah bunları alır ve vermek istemezse size onları alıp getirecek geri verebilecek hiçbir kimse, Allah'tan başka hiçbir kudret düşünülebilir mi? Ve hele sizin ilâh diye tapındıklarınızdan birinin bunları iade edebilmesine imkan var mıdır? Hayır, değil mi? O halde Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretini nasıl inkâr ediyorsunuz? Ve nasıl olup da Allah'tan başka ilâh var diyorsunuz. Ve nasıl oluyor da öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin imkanına ve bunları Resulüne tebliğ edebileceğine inanmıyorsunuz?

Ey muhatab, اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ **bak biz âyetleri nasıl tasrif ediyoruz, nasıl çeşitlendiriyoruz?** Ve nasıl şekilden şekle koyuyoruz. Bir vücutta kulaklar yapıyoruz, gözler yapıyoruz, kalbler yapıyoruz, bunları alıyoruz veriyoruz; bir kalbe hem kulaktan, hem gözden, hem de kendinden nişanlar veriyor, delaletler telkin ediyoruz. Onlara hem varlıklarını duyuruyoruz, hem yokluklarını; aynı bir mânâyı kâh kulaklara koyuyoruz, kâh gözlere sokuyoruz, kâh doğrudan doğruya kalbe bırakıyoruz. Bir mânâ, kâh bir ses olup kulaklarda çınlıyor, kâh bir nakış olup gözlerde parıldıyor, kâh bir acı ve tad veya sırf bir akıl olup kalbleri oynatıyor. Bir ses, bir nakış, bir akıl, kâh geçmişleri çekip getiriyor, kâh geleceklere çekip götürüyor, kâh bir nimetin cazibesi ile istekleri çekip imrendiri-

yor ve kâh bir cezayı uzaklaştıran şeyle nefretler, korkular saçıyor; bir ses nağmeden nağmeye, duraktan durağa çeşitli nitelikler içinde diziliyor, kulaklara dökülüyor; doğru ve eğri, kırık veya kırık olmayan hareketler, sükunetler bir ışık ile çeşitli şekiller kazanıp gözlere sokuluyor. Bütün bunlar aynı bir mânâ ile bir şuur, bir idrak, bir nur olup kalblere iniyor, zihinde izlenim bırakıyor, derken o şuur ve idrak o kalbten yine aynı mânâ ile harekete geçiyor, çeşitli, birbirine benzer, birbirinin aynı şekiller ve nitelikler ile nefislerden, bedenlerden birer fiil olarak çıkıyor. Önceki gibi ağızlardan ses, ellerden yazı olarak yavaş yavaş yayılıyor ve bütün bu tasarruflar ve değişmelerde o kulakları, gözleri, kalbleri, vücutları birleştiren aynı mânâlar sabit ve aynı medlûller ebedî kalıp gidiyor. Fezanın derinlikleri, zamanın uzaması içinde kalblerde duyulup hafızalarda tutulan, dillerde söylenip kulaklarda işitilen, ellerle sayfalara yazılıp gözlerle görülen, ağızlarla okunan ve bu şekilde tekrar tekrar yayılıp yaşayan ve fakat bunların hiçbirine girmiş olmayıp o derinlikleri ve uzunlukları kaldırarak bir noktada, bir vicdan parıltısında toplayan o ebedî mânâlar ve değişmez hakikatlardir ki tek olan Allah Teâlâ'nın varlığını, kudret ve tasarrufunun kemalini gösteren hak âyetlerin aslı, zât ve hak sıfatının ifadesi olan ve Allah'ın tebliği ve ifadeye gücü yeten en belağatlı bir mütekellim (konuşan) olduğunu da isbat eden Kur'ân'ın, Kelâmullah (Allah kelâmın)ın kendisidirler. Bakınız Allah o âyetleri Kur'ân'ında ne tertiplere, ne üslûblara, ne nazımlara koyuyor: Kâh yapmaya, kâh yoketmeye, kâh iadeye yönlendiriyor. Kâh tek bir tenbih ve ihtar yapıyor, kâh hisleri harekete getirip teşvikler, korkutmalar saçıyor, kâh gökleri ve yeri gezdirip ufukları dolaştırıyor, kâh kalblerin, vicdanların derinliklerine indirip iç dünyaları gösteriyor, kâh aklî prensipler tertibiyle mantıklar içinde görünmeden görünmeyeni anlatıyor. Kâh aynı anlayışı, aynı haberi, aynı müşahedeyi, aynı âyeti bir bediî sanat ile şekilden şekle, sûretten sûrete, nazımdan nazma, çeşitli ve pek çok âyetler yapıyor ve kâh çok çeşitli âyetleri bir âyete döküp genişleri kısaltıyor. Özetle hakikatin durumlarını nasıl bir harf, bir kelime hâline getiriyor, o harfleri ve kelimeleri nasıl sîgâ (kip)lara çekiyor da, o açık deliller ile kendi varlığını, birliğini, tasarruf kudretini kulaklara, gözlere, kalblere nasıl tebliğ ediyor? ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ **Sonra da onlar bu âyetlerden nasıl yüz çeviriyorlar?**

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ **Ey Muhammed de ki: Vicdanınızı iyi tartın da şunu bana iyi haber veriniz:** اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً **Eğer size Allah'ın azabı hiçbir delil ve alameti olmaksızın birdenbire veya önce deliller ve emarelerini göstererek**

açıktan açığa gelirse, هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ zalimler güruhundan, yani küfrü iman yerine koyan sizden başkası mı helak olacak? Hayır.

Bir de o kâfirler peygamberliğin mahiyetini ve görevlerini, peygamberlerin gönderiliş hikmetini bilmezler de, Peygamber'den vazife ve selahiyeti dışında şeyler isterler. Halbuki **وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلٖينَ biz öteden beri gönderdiğimiz peygamberleri başka değil, اِلَّا مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ ancak birer müjdeci ve Allah'ın azabından korkutucu olarak göndeririz.** Bütün peygamberler kavimlerini sevindirecek şeyleri haber verip müjdelemek ve zarar verecek şeyleri haber verip korkutmak ve sakındırmak, itaatları ve itaatların sevabını, günahları ve günahların cezasını haber vermek ve tebliğ etmek için gönderilir. Yoksa haber verilen şeylerin meydana gelmesi ve meydana getirilmesine onların asla karışma hakları yoktur, o Allah'a aittir. Peygamberin görevi acı ve tatlı doğru haberler vermektir. Şu halde **فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ... kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiçbir korku yoktur.**

Bu bilindikten sonra dâvayı açıklıyarak ve o kâfirlerin sorularına cevap olarak ey Muhammed:

قُلْ لَا اَقُولُ

لَكُمْ عِنْدٖي خَزَائِنُ اللّٰهِ وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا اَقُولُ لَكُمْ اِنّٖي مَلَكٌۚ

اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُۜ

اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾ وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا

اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ وَلِيٌّ وَلَا شَفٖيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

وَلَا تَطْرُدِ الَّذٖينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرٖيدُونَ

وَجْهَهُۜ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ

مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا

بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا اَهٰؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَاۜ
اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾ وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ
اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ
الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

50- De ki: "Size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmiyorum. Ve size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"

51- Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları Kur'an'la uyar. Onlar için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi vardır. Gerekir ki Allah'tan korkarlar.

52- Sırf Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenleri huzurundan kovma. Onların hesabından sen sorumlu değilsin, onlar da senin hesabından sorumlu değiller. Onları yanından kovduğun takdirde zalimlerden olursun.

53- Biz onlardan kimini kimi ile, "Allah aranızdan bunlara mı lutfunu layık gördü" desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?

54- Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman onlara şöyle söyle: Selam olsun size! Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir".

55- Suçluların tuttuğu yol açığa çıksın diye, âyetleri işte böyle genişçe açıklıyoruz.

Kıraât: وَلِتَسْتَبِينَ kelimesi Âsım'dan Şu'be, Hamze, Kîsâî ve Halefü'l-Âşir'e göre "yâ" (ى) harfi ile وَلِيَسْتَبِينَ şeklinde okunur. سَبِيلُ kelimesi de Nâfi ve Ebu Cafer'e göre "lâm"ın nasbı ile سَبِيلَ şeklinde okunur.

لَا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللّٰهِ "HAZAİN" kelimesi, dilimizde "hazine" veya "hazne" denilen "hizâne" kelimesinin çoğuludur ki, ellerin erişemiyeceği bir şekilde mal biriktirilen, saklanılan mekânın adıdır. Yani mânâ: "**Ben, Allah'ın kudret hazineleri bendedir, bana teslim edilmiştir, ben onlarda tek başıma veya izinli olarak dilediğim gibi tasarruf ederim, diyemem, böyle bir iddiada bulunmam**" demektir. Buna göre âyetler indirmek veya azab indirmek veya dağları altın yapmak vesaire gibi şeyler bana ait değildir. Bana: "Sen, Allah tarafından elçiysen Allah'tan iste de bize dünya saadetlerini bol bol versin, yoksa peygamberliğine inanmayız." demeye hakkınız yoktur. Onlar benim elimde değil, Allah'ın elindedir. Dilediğine mülk veren, dilediğinden mülkü alan, dilediğini üstün kılan, dilediğini zelîl eden "biyedihi'l-hayr" (hayır elinde olan) O'dur. وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ **Ben gaybı da bilmem.** Bilgim dışında bulunan Allah'ın fiil ve bilgilerini bilirim diye iddia da etmem. Kahinlik taslamam. Diğer bir âyette de وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوٓءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Eğer ben gaybı bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben, sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim"* (Âraf, 7/188) şeklinde gelecektir. Şu halde bana: "O kıyamet ne zaman?" veya "Azab ne zaman?" gibi gayba ait sorular sormanızın da bir mânâsı yoktur. وَلَا اَقُولُ لَكُمْ اِنِّي مَلَكٌ **Ben size "bir meleğim" de demem;** bir melek olduğumu da iddia etmem. Bundan dolayı اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِ *"Yahut göğe çıkmalısın"* (İsrâ, 17/93) diye beşerde âdet olmayan göğe çıkmak gibi olağanüstü fiilleri bana teklif etmeye veya benim

meleklerde bulunmayan yemek içmek gibi insana ait vasıflarımı peygamberliğime engel sayıp, مَالِهٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِى فِى الْاَسْوَاقِ *"Bu peygambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?"* (Furkân, 25/7) demeye de hakkınız yoktur. اِنْ اَتَّبِعُ **Ben başka bir şeye değil,** اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَىَّ **ancak bana gönderilen vahye uyarım, ona tâbi olurum.** Gayba dair verdiğim haberler benim kendimden değil, Allah'dan bana gelen vahiylerdir ve Allah'ın ilmini tebliğdir. وَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا *"Allah gaybını, dilediği peygamberden başka bir kimseye bildirmemiştir. Çünkü O, onların önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar."* (Cinn, 72/26-27) âyetinin delaletine göre Allah gaybına hiç kimseyi haberdar etmez ve hâkim kılmaz. Ancak seçtiği ve emîn kıldığı Resul müstesnadır. Ona önünden ve arkasından korucular koyar, temin eder ve o şekilde ona görmediği ve bilmediği bazı gaybları vahyeder, haber verir; haberin içeriği o Resulün yanında hazır olmadığı, görünmediği halde, vahy ve haber fiilî bir şekilde görünür ve hayır bulunur. Ve onun bizzat bilmediği gayb, bu sayede âyet ve alametiyle bildiği olur. Vasıta ile de olsa, bilinen şey her yönüyle gayb olmaz. Bilinen, mutlak gayb değil, haber verilen gaybdır. Bunun içindir ki, beşer ilminin hepsi bir haber, bir önerme mahiyetinde ortaya çıkar ve beşer ilminin hakkı, haber vermesi, hakkın zatı değil, âyet ve alametinin kalbde hazır olmasıyla bir kelâmî delalettir. Ve bunun zamanı Hak Teâlâ'nın kendine şahitliğidir. Hissedilen ve görünenlerde bile kulaklara, gözlere ve onlar aracılığıyla kalbe gelen eşyanın zatı değil, eşyanın alametleridir. Ve en açık, en sarih âyet, hakkın kelâmı; en açık ilim de Hakk'ın haber vermesidir. Vahiy de Allah kelâmı olan Hakk'ın âyetlerinin kalbe zorla girmesidir. Peygamberlik de Allah'tan vahiy almak ve gereğince amel etmekten ibarettir. Peygamber vahiy ile Hakk'ın âyetlerini görür ve haber verir. Elbette duyan, duymayana karşı delildir. Ve peygamberlerle peygamber olmayanların farkı, gözlülerle körlerin farkı gibidir. Körler göremedikleri, şeyleri ancak görenlerin haber vermelerini dinleyerek duyma yoluyla istifade edecekleri gibi, peygamber olmayanlar da peygamberlerden öyle istifade edebilirler. Körlere gözlülerin delilleri ve alâmetleri olan renkleri anlatmak mümkün olmaz. Sağır ve deli değillerse önlerindeki uçurumu söyleyerek sakındırıp korundurmak ve duyma âletleri ve kalb sayesinde doğru yolları anlatmak mümkün olur. Bunun için buyuruluyor ki:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ **Kör ile gören eşit olur mu?** اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ **Şimdi siz bir düşünmez misiniz, de!** وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ **Ve bu vahy ile o kimseleri korkut ki,** يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُوا اِلٰى رَبِّهِمْ **Rablerinin huzurunda toplanmaktan korkarlar. O halde ki** لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ **kendilerinin ondan, âlemlerin Rabbinden**

başka ne bir dostları, ne de bir şefaatçileri yoktur. Gerek vukuuna inanmakla olsun ve gerek imkan ve ihtimal üzerine şek ve tereddütle olsun kalblerinde böyle bir haşr (toplanma) korkusu, bir ahiret hissi bulunduğu halde, korunmayan veya korunmasını bilmeyen, dolayısıyla muttakî olmayanları korkut, لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ **ki bunlar belki korunurlar.** Yani bunlar içinde bu sayede ittika edecek, korunacak olanlar vardır. Gerçi haşr ve ahireti tamamen inkâr edenler yahut ahirete inanmakla beraber Allah'ın azabından kendilerini kesin kurtarabilecek Allah'tan başka yakınları veya şefaatçıları bulunduğuna kat'i şekilde inanmış bulunanlar, mesela putlarının ve diğer ilâh tanıdıklarının ve babalarının, dedelerinin, pirlerinin ve Allah'ın izni olmadan peygamberlerinin Allah'a karşı kendilerine sahip olup şefaat edeceğine inanmış olanlar korkutulmaları mümkün değilseler de, Allah'dan başka dost ve şefaatçıları olmadığına inanan veya ihtimal verenler, korkmaları ve tesir altında kalmaları mümkün olanlardır.

Böyle gereğince korunmayanları korkutma emrinden sonra, muttakîlere ikram ve müjdelemek için buyuruluyor ki: وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ **Ve şöyle muttakîleri kovma ki** يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ **sabah akşam (yani her zaman) Rablerine dua ve ibadet ederler ve ederken** يُرِيدُونَ وَجْهَهُ **sırf onun (o âlemlerin Rabbinin) cemalini, rızasını isterler.** Samimi niyet ile ve ancak Allah'a dönerek daima dua ve ibadet ederler. مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ **Onların hesaplarından hiçbir şey sana ait değil.** وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ **Senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir,** ki muhasebe vazifesi veya endişesiyle فَتَطْرُدَهُمْ **onları koğasın. Şu** halde koğma, فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ **ki zalimlerden olursun.**

Rivayet ediliyor ki Kureyş'in ileri gelenlerinden birtakımları Hz. Peygamber'e uğramışlar, yanında Suheyb, Cenab, Bilâl, Ammâr, Selmân ve diğer fakir müslümanlar bulunuyormuş. "Ey Muhammed, sen kavminden vazgeçtin de bunlara mı razı oldun? Biz bunların arkasından mı gideceğiz? Bunları yanından kovsan biz senin meclisine gelir konuşuruz, belki de uyarız" demişler. Resulullah مَا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ "Ben müminleri kovmam" (Şuarâ, 26/114) buyurmuş. "O halde biz geldiğimiz zaman bunları kaldır, gittiğimiz zaman yanında oturt" demişler. Hz. Ömer de "Ey Allah'ın Resulü yapsan bakalım ne olacak?" demiş. Sonra onlara ısrar etmişler ve bunun yazılmasını istemişler, Resulullah da yazılması için bir sayfa ile Hz. Ali'yi çağırtmış ve bu âyet " وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ "e kadar bu sebeple nazil olmuştur. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) sayfayı atmış ve Hz. Ömer sözünden dolayı özür dilemiştir.[1] Selman ve Cenab (radıyallahu anhümâ) demişlerdir ki, "Bu âyet bizler hakkında nazil oldu, Resulullah bizimle

(1) Alûsî, a.g.e., IV, 158-159; el-Kurtubî, a.g.e., VI, 432-433.

beraber oturur ve biz kendisine dizimiz mübarek dizine dokununcaya kadar yaklaşırdık ve istediği zaman yanımızdan kalkardı. Sonra Kehf sûresinde وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ *"Nefsini, sabah akşam, rızasını istiyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut"* (Kehf, 18/28) âyeti nazil oldu ve bundan dolayı biz kalkmadan, kalkmayı terk buyurdu ve dedi ki: الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يُمِتْنِى حَتّٰى اَمَرَنِى اَنْ اَصْبِرَ نَفْسِى مَعَ قَوْمٍ مِنْ اُمَّتِى مَعَكُمُ الْمَحْيَا وَمَعَكُمُ الْمَمَاتُ "Hamdolsun Allah'a ki, ümmetimden bir kavim ile beraber nefsime sabrettirmemi bana emretmeden beni öldürmedi, hayat sizinle, ölüm sizinle"(1).

Zira وَكَذٰلِكَ **böyle bir fitne ile,** yani kovmaya ve hakarete layık sanılan fakirleri ve zayıfları iman ve ihlas ile memnun ve ikram etmek gibi bir imtihan iledir ki فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ **onların bir kısmını diğer kısmıyla imtihan ettik.** لِيَقُولُوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا **Şunları mı Allah aramızdan lutuf ve nimetine layık gördü? desinler diye fitneye düşürdük, birbirleriyle denedik.** Nefislerine, mevki ve zenginliklerine mağrur olarak diğerlerinin ve özellikle düşkün fakir ve zayıflar kısmını hakir görenleri, bir gün gelir Allah onlarla sınar, kendilerine vermediğini onlara verir, karşılarına çıkarır, gururlarını kırar. O zaman onlar o nimetlerin esası bir ilâhî ihsandan ibaret olduğunu, Allah Teâlâ'nın dilediğine dilediğini vermekte olduğunu anlıyarak kulluk aczlerini idrak eder ve Hakk'a nefislerini teslim edip tevbekâr olurlarsa, bu imtihanda kazanmış olurlar. Fakat kibir ve gururlarını yenecek yerde büsbütün azıtır ve servetlerimiz veya asaletlerimiz veya zekalarımız, ilimlerimiz, sosyâl mevkilerimizle bizler dururken Allah böyle düşkün, züğürt, bayağı kimseleri mi bizim önümüze düşürecek veya karşımıza çıkaracak? Böyle şey olmaz diye fazilet ehlinin faziletini inkâr etmeye ve Allah'ın takdirine karışmaya kalkıştılar mı, bu artık onların imtihanda kaybettikleri, zamanın değişmesinin en derin uçurumlarına yuvarlanmaya başladıkları gündür. Ve işte Allah o gururluları, zalimleri bu sonuca getirmek için böyle bir fitne ve imtihana düşürmüştür. «كَذٰلِكَ» Temsili gösteriyor ki bu imtihanın çeşitli şekilleri bulunmakla beraber başı ve en önemlisi maddeyle gururlananların küfür ve günahkârlığına, sakınmasızlığına karşılık fakirlere ve zayıflara Allah'a iman ve ihlas nimetinin lutfedilmesidir. Ve bu âyet bunu açıklamakla وَلَا تَطْرُدِ... فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ *"sakın kovma... yoksa zalimlerden olursun"* yasağının sır ve hikmetine işaret etmiştir.

Acaba اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ **Allah şükreden kullarını onlardan ve herkesten daha iyi biliyor değil midir?** Ki bu gururlu nankörler, o samimi korunanla-

---

(1) Ebu Davud, İlim, 13.

ra Allah'ın nimet vermesini uzak görüyor ve onların kovulmalarını istiyorlar? Şu halde sakın onları kovma! " وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ "*Âyetlerimize inananlar sana geldikleri zaman onlara şöyle söyle: 'Selam olsun size, Rabb'ınız rahmeti kendi üzerine yazdı, sizden biri bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, merhamet edendir."* diyerek bu şekilde müjdele! كَذٰلِكَ **Böyle tâ yukarılardan beri gelen duruma uygun açıklamalarla** نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ **biz âyetleri açıklarız** وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ **ve günahkârların yolunun tamamen ortaya çıkması için** سَب۪يلَ kırâetine göre: "günahkârların yolunu senin açıklığa kavuşturman, kesip atman içindir" ki **daha açıklayacağız:**

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ
﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ
بِه۪ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِل۪ينَ ﴿٥٧﴾
قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ
اَعْلَمُ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا اِلَّا هُوَ
وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ
ف۪ي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٩﴾
وَهُوَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ
ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ ف۪يهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَيُرْسِلُ

عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتّٰىٓ اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾ قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

56- De ki: "Şüphesiz ki bana, Allah'tan başka yalvardıklarınıza ibadet etmem yasaklandı". De ki: "Sizin çarpık isteklerinize uymayacağım, (eğer uyarsam) o zaman sapıtmış olur, doğru yolda gidenlerden olmamış olurum".

57- De ki: "Ben Rabbimden apaçık bir delile dayanmaktayım, siz ise

onu yalanladınız. O çabuk gelmesini istediğiniz azab benim elimde değildir, hüküm ancak Allah'a aittir, gerçeği O anlatır ve O, hakkı bâtıldan ayırdedenlerin en hayırlısıdır".

58- De ki: "Sizin çabuk gelmesini istediğiniz azab benim elimde olsaydı, benimle sizin aranızdaki durum herhalde sonuçlanmış olurdu. Allah, zulmedenleri en iyi bilendir".

59- Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilmez, karada ve denizde olanları O bilir ve bir yaprak düşmez ki, onu O bilmesin; ne toprağın karanlıklarında bir tane, ne de kuru ve yaş hiçbir şey yoktur ki, o herşeyi açıklayan Kitap'ta bulunmasın.

60- Sizi geceleyin ölü gibi uyutan, gündüzün ne yaptıklarınızı bilen, sonra ölüm ânı gelinceye kadar gündüzleri sizi uyandırıp kaldıran O'dur. Sonunda da dönüşünüz ancak O'nadır. Sonra bütün yaptıklarınızı size O haber verecektir.

61- O, kulları üzerinde hükümranlığı sürdürür ve size koruyucular gönderir, sonunda sizden birinize ölüm geldiği vakit elçilerimiz, hiç eksiklik yapmadan, onun canını alırlar.

62- Sonra da gerçek Mevlâlarına döndürülürler. Dikkatli olun, hüküm ancak O'nundur ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.

63- De ki: "Bizi bu tehlikeden kurtarırsa elbette şükredenlerden olacağız" diye gizli ve aşikâr O'na yalvarıp dururken, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?

64- De ki: "Allah, sizi ondan ve bütün sıkıntılardan kurtarır, sonra da siz yine ortak koşarsınız".

65- De ki: "O'nun üstünüzden ve ayaklarınızın altından azab göndermeye, yahut sizi fırkalara ayırıp kiminizin kiminize hıncını tattırmaya gücü yeter". Bak, âyetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyoruz ki, onlar iyice anlasınlar.

66- Kavmin o (Kur'ân'ı) yalan saydı, halbuki o gerçektir. De ki: "Ben sizin vekiliniz değilim".

67- Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır, siz de onu yakında bileceksiniz.

يَقُصُّ الْحَقَّ Nâfi, İbnü Kesir, Âsım, Ebu Ca'fer kırâetlerinde (ص) "sad" ile, geri kalanların kırâetlerinde (ض) "dad" ile يَقْضِ الْحَقَّ okunur ki, birisi قَصَّ 'dan, diğeri قَضَاءٌ 'dandır. قَضَاءٌ 'nın aslı, bir işi tamamiyle ayırmak, ayırıp bitirmektir ki, "kesip atmak" diye de söylenir. حُكْمٌ kelimesinin kökü de yasaklamak (men'etmek) tir.. Bâtılı yasaklaması bakımındandır ki, hüküm denilmiştir. "Kasas" ve "kıssa"dan قَصَّ kelîmesi, bir haberi tebliğ etmek yerine getirmektir ki, Türkçe " ayıtmak" denilir. Bunu "ayıltmak" masdarıyle karıştırmamalıdır. Kazâ, sözler ve fiiller veya her ikisi ile olur. "Kass" ise sözlü olur. قَصَّ الاثر İz gütmek" mânâsına da gelir ve o zaman fiilî olur. Özetle hüküm ve hakimiyette, kaza ve kadılıkta biri ilmî, biri amelî (pratik) iki durum vardır. "Kass" daha çok bunun ilmî tarafına, "kaza" da daha çok pratik ve icra tarafına bakar. Ve hak ve batılı ayırmak, bunların sonuçlarıdır. Şu halde burada hem teşriî (kanun koyma ile ilgili) ve ilmî, hem de icraî ve amelî hüküm ve hakimiyetin ancak Allah'a mahsus ve ilâhî hükmün hem hak, hem hayır olduğu anlatılmıştır.

قُلْ De ki: لَوْ اَنَّ عِنْدى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ Evdiğiniz şey, فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Sen peygambersen gökten başımıza taş yağdır veya bize acıklı bir azab getir."* (Enfâl, 8/32) diye acele istediğiniz azab **benim elimde olsaydı,** لَقُضِىَ الْاَمْرُ بَيْنى وَبَيْنَكُمْ **benim aranıla sizin aranızda iş kesilir biterdi,** bana kalsa ben onu hemen yapardım. **Fakat** وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ **Allah, zalimleri ve onlara yapacağını daha iyi bilir.** Çünkü وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ **bütün gaybın anahtarları O'nun katındadıdır.**

"MEFTAH", mim'in fethiyle mekân (yer), açılacak yer demektir. Mim'in kesriyle de "miftah" âlet ismi olup anahtar demektir. Yani daha açılmamış, vücuda gelmemiş, bizim ilmimiz ulaşmamış o kadar gayb hazineleri vardır ki bütün bunların kapıları veya anahtarları ancak Allah'ın katında, Allah'ın elindedir. لاَ يَعْلَمُهَا اِلاَّ هُوَ **Onları, O'ndan başka kimse bilmez.** O, bütün bu gaybları bildiği gibi, hâl-i hazırdaki bütün varlıkları da, bütün teferruat ve kısımlarına varıncaya kadar bilir. Mesela وَيَعْلَمُ مَا فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **karada ve denizde ne varsa hepsini de bilir.** وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلاَّ يَعْلَمُهَا **Ve hiçbir yaprak düşmez ki herhalde onu bilmesin** وَلاَ حَبَّةٍ فِى ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ **ne yerin karanlıklarına düşer bir tane,** وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ **ne yaş, ne de kuru hiçbir şey yoktur ki** اِلاَّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ **herhalde hepsi Allah'ın katında bir açık kitapta olmasın.** Görünmeyen ve görünen, düşünülen ve hissedilen, bütünler ve kısımlar, büyük küçük, düşme ve karar bulma, hareket ve durgunluk, hayat ve ölüm, hasılı olmuş olacak, gizli açık her şey bütün genişliği, bütün inceliğiyle gayet açık ve düzgün bir kitaptadır. Yani Allah'ın ilminde veya Levh-i mahfûzdadır. Hem müfredâtı hem nizamların silsi-

lesi ile Allah katında belli ve kaydedilmiştir.

Kara ve deniz olaylarından sonra düşme olaylarının yaprak ve tane ile temsil olunması, bütün gök cisimlerinin birer yaprak ve tane gibi "durma kanunları" na tabi bulunduğuna dair bir delaleti içerir. Ve dikkate şayandır ki bu delalet, varlıklardan nasıl ve ne şekilde okunabilirse, Kur'ân'dan da o kadar okunabilmektedir. Doğrudan doğruya cisimlerin duruş ve hareketleri ifade olunmayıp da yaprağın ve tanenin duruşunun açıklanması, hem Allah'ın bilgilerinin çokluk ve inceliğini tasvir etmek, hem de insanlara göre durma kanunlarının yapraklar ve tanelerde açık ve seçik bir cereyan ve cisimlerde gizli ve istidlâle dayalı olduğuna ve yerde karanlıklara bir tane düşmesinin gök boşluğunda cisimlerin duruş ve hareketlerini bilmeye bir anahtar teşkil edebileceğine bir işarettir. Bu âyetin önce görünmeyenden görünene, düşünülenden hissedilene, sonra derece derece hissedilenden düşünülene, görünenden görünmeyene giden öyle bir ince tertip vardır ki, bunun ne açıklaması biter, ne incelikeri tükenir.

وَهُوَ الَّذِى O Allah, o kâdirdir ki يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ geceleyin sizi vefat ettirir; uyutur, kendinizden geçirir, nefislerinizi sizden alır, kabzeder, وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ve o halde gündüzün kazandığınız, elinizle yaptığınız, elde ettiğiniz şeyleri, siz bilmezken, O bilir.

CERH (جرح) , asıl lugatta, bilindiği üzere, bir şeye tesir icra edip zedelemektir. Bunun gereği olarak ele geçirmek, kazanmak mânâsında da bilinmektedir. Nitekim bedenin el, ayak, diş, dil gibi etkili ve âmil uzuvlarına "cüriha" ve "cevârih" adı verilir ki, "kâsibe" (kazanan) ve "kevâsib" (kazananlar) demektir. Ve burada cerh, bu mânâyadır. اِجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ : اِكْتَسَبُوا السَّيِّئَاتِ *"Kötülükleri kazandılar"* demek olduğu gibi. İbnü Atıyye, asıl mânâsıyla cerh (yaralamak)dan olmasının ihtimal dahilinde bulunduğunu söylemiştir. Fakat kazanmak ve çalışmak mânâsı hem bunu içerir, hem makam karinesi (durumu) ile ortaya çıktığı gibi genellikle tefsirlerin rivayeti de budur. Yani, siz o gün uyumazdan önce organlarınızın hareketleriyle birtakım tesirler icra etmiş, işler yapmış, maddî veya manevî, hayır veya şer birtakım şeyler kazanmış bulunuyorsunuz ki, bunlar sizin amellerinizdir. Bedeninizin, organlarınızın yıpranması, yaralanmış olması da bu kazanılmışlar cümlesindendir. Siz gündüzün uyanık iken kazandığınız ve hatta kendi elinizle yaptığınız bu işlerin bir kısmını bilmezsiniz de, bazısını bilirsiniz. Fakat gece oldu mu Allah düşünme yeteneğinizi sizden alır, siz ölü gibi kendinizden geçersiniz, şuur ve idrakinize sahip ve malik olamazsınız. O zaman gündüzün bildiklerinizi ve kendi eseriniz olmak üzere en

yakın bildiklerinizi bile bilemez olursunuz. Halbuki siz böyle ölü bir halde iken Allah onların hepsini bilir.

ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ **Sonra gündüzün yine sizi diriltir.** Bedeninizde zedelenen, uzuvlarınızdan ölen kısımlarınızı uykuda haberiniz olmadan telafî ederek yenileri ve sizden aldığı şuur ve idraklerinizi yine sabahleyin size geri verip önceki gibi maddî ve manevî hayatınızla sizi tekrar diriltir, uyandırır ve o zaman siz geceyi gündüzü farkeder, kendinizi ve geçmiş kazançlarınızı hiç kaybetmemiş, arada hiçbir durgunluk fasılası geçmemiş gibi bilir tanırsınız. Bunun, düşünüp anlayanlar için manevî hayat açısından açık ve seçik öldükten sonra dirilme olduğu apaçık olduktan başka, maddî hayat bakımından da böyledir. Her iki hayat, her gün, her gece ve hatta her ân böyle rûhânî ve cismanî bir "öldükten sonra dirilme" içindedir. Bunu, birçokları mecazî bir mânâ ile dirilme kabul ederlerse de ciddî bir şekilde ilmî bir gözle bakıldığı zaman, bunun tam mânâsıyla bir "ba's" (dirilme) olduğu ortaya çıkar. Bir yaprağın, bir tanenin, bir taşın düşmesiyle yıldızların hareketlerindeki düşme ve genel çekim aynı mânâda nasıl bir ve ondan bunları çıkarmak nasıl ilmî ise, uyuyup uyanmaktan öldükten sonra dirilmeyi anlamak ondan daha açık bir gerçektir. Gayet normal bir mesele gibi görünen uyuyup uyanmak meselesi, gerek organların görevleri ilmi ve gerek psikoloji ilmi açısından son derece dikkate şayan ve öneme haizdirler. Her gün yıpranıp ölen organ kısımlarının ve her gece duran ilmî idraklerin tekrarlanması ve aynılarının geri verilmesi içinde, gidip gelerek aynı hayatı devam ettirme ve aynı nefsin şahsiyet ve birliğini ifade edip durması, ilâhî hikmet ilmi bakımından, ruhun bizzat bir ve ebedî oluşuna delaletten önce Allah'ın varlığına, bâkî oluşuna, birliğine, tekrar ve iade edilen ruh ve cisme ait tam mânâsıyla öldükten sonra diriltme kudretine delalet eden şahidler ve kesin delillerdendir ki, bununla ölümden sonra dirilmenin yalnız mümkün olması değil, bilfiil vaki olduğu da görülüp durmaktadır. İşte Allah, insanları her gece böyle vefat ettiriyor ve onlar uyurken maddî manevî neleri varsa hepsini biliyor ve ertesi gün aynen iade edip diriltiyor ki, لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّى **takdir edilmiş bir ecel tamamlansın, yazılmış olan vakit, ömür tamam olsun.** Bu böyle olduğu gibi, ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ **sonra o saat gelince dönüşünüz yine O'nadır.** Nihayet yine yalnız O'na dönersiniz. ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ **Ondan sonra da O size bu hayatta yaptıklarınızı haber verecektir.** وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ **Ve O, kullarının üstünde tek güçlüdür.** O, yokluğu varlık ile, varlığı, yok etmek ve bozmakla ve her şeyi zıddıyle, aydınlığı karanlık, karanlığı aydınlık, geceyi gündüz, gündüzü gece, sıcağı soğuk, soğuğu sıcak ile kahreder. وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً **Ve üzerinize koruyucu-**

lar gönderir. Onlar, sizi ve amellerinizi muhafaza ve kontrol ederler. Ki bunlar: لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ *"Onların her birini önünden ve arkasından izleyen melekler vardır, onu Allah'ın emriyle korurlar"* (Ra'd, 13/11); مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ *"(İnsan), hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zabteden (bir melek) bulunmasın"* (Kâf, 50/18); وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ *"Muhakkak ki üzerinizde koruyucu (melek)lar vardır. Şerefli yazıcılar. Her yaptığınızı bilirler"* (İnfitâr, 82/10-12) âyetlerinde açıklanan meleklerdir ki, din lisanında "hafeza (koruyucu) melekler" denilir. Filozoflar, "çeşitli unsurları ve zıt tabiatları karıştırıp birleştirerek bunlara bir mizac ve özel duygular vermesi ve bu mizac ve hisler ile onları tedbirli bir nefsi, his, hareket ve düşünce kuvvetini kabul etmeye yetenekli kılması Allah Teâlâ'nın kahrediciliği, yani kudretinin her kudretin üstünde kahrediciliği ve galibiyeti cümlesindendir. Ve hafaza (koruyucu melekler)dan maksat, o nefisler ve tedbirli ruhlar, o güçler ve rûhî melekelerdir" demişlerdir. Fakat bu izahın eksik olduğunda şüphe yoktur.

حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ **Nihayet herhangi birinize ölüm geldiği, ölümün sebepleri eriştiği zaman,** تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا **onu da tarafımızdan elçilerimiz öldürür, emrimizle ruhunu alırlar.** (Hamze kırâetinde imâle ile تَوَفّٰيهُ okunur). Tefsircilerin bir kısmı, bu "Resuller"in, bu ölüm meleklerinin, yine "koruyucu melekler"den ibaret olduğuna kâni olmuşlar ve "hafeza"yı مَلَكُ الْمَوْتِ "ölüm meleği"nin yardımcılarından saymışlardır. Fakat çoğunluk, ölüm elçileri olan ölüm meleği ve yardımcılarının, koruyucu elçilerinden başka olduğunu söylemişlerdir. Özet olarak her yönüyle ilâhî hükmün altındasınız. Hayatınız, ölümünüz Allah'ın emri ile ve Allah'ın koruma ve kontrol ve ölüm elçileri, görevlileri elinde cereyan eder. وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ **Ve bu elçiler kusur etmezler.** Ne korumada, ne ölümde zerre kadar bir kusur etmez, vazifelerini yapar, Allah'ın emrini geciktirmeden yerine getirirler. ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ **Sonra o ölenler hep hak mevlaları (efendileri, dostları) olan Allah'a döndürülürler.** Hiçbirinde ne kendilerinin, ne diğer batıl dostların hüküm ve tasarrufu kalmaz, hepsi ister istemez Allah'ın hükmüne teslim edilirler. اَلَا لَهُ الْحُكْمُ **Dikkatli olunuz ki hüküm ancak Allah'ındır** وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ **ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.** Dileyince bir anda bütün kâinatın hesabını görüverir.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **De ki: Kimdir o ki sizi karanın ve denizin karanlıklarından kurtarır?** Öyle bir haldeki (Yakûb kırâetinde ن 'nun sükunu ve ج şeddesiz olarak okunur) تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً **siz ona açıktan açığa ve gizliden gizliye yalvararak şöyle dua edersiniz:** (Âsım'dan Ebu Bekr Şu'be rivâyetinde

خَوْف "havf"den خِيفَةً okunur). Yani siz ona şiddetli bir korku içinde ümitlenip yalvararak şöyle dua eder ve sığınırsınız. لَئِنْ اَنْجَينَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ **Kasemı olsun ki eğer o, bizi bundan kurtarırsa muhakkak biz şükredenlerden olacağız, dersiniz.** (Âsım, Hamze, Kisâî, Halefü'l-Âşir kırâetlerinin dışındaki kırâetlere göre اَنْجَيْتَنَا okunur ki, muhatab sigasıyla "kurtarırsan" demektir)[1] قُلِ اللّٰهُ يُنَجّٖيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ **De ki: O Allah'tır ki sizi o karanlıklardan ve her sıkıntıdan kurtarır durur,** ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ **sonra siz döner O'na ortak koşarsınız,** sözünüzü yerine getirmez, şükretmezsiniz, (Nâfi', İbnü Kesir, İbnü Âmr, İbnü Zekvân ve Yakub kırâetlerinde يُنْجِيكُمْ okunur). قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ **De ki: O Allah'ın size üstünüzden ve ayaklarınızın altından bir azab göndermeye,** üstten azab, yıldırım düşmek, taş yağmak, tufan olmak gibi gök âfetleri; ayakların altından azab da, zelzele olmak, yerin göçmesi, su ve ateş çıkması gibi yer âfetleri hakkında açıktır. İbnü Abbas hazretleri مِنْ فَوْقِكُمْ valilerin zulmü, مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ terbiyesizlerin kötülüğü, demiştir ki üstten azab, alttan azab demektir. Bazı tefsirciler de baştan veya alttan gelen hastalıklar ve musibetler ile tefsir etmişlerdir. Âyet, hepsini ihtimali içine almaktadır. اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا ***veya sizi fırkalara ayırmaya,*** (ŞİYA' kelimesi, şia'nın çoğulu, şîa da birbirlerinin arkasından giderek bir emîre veya reise taraftar olan fırka demektir) veya sizi fırka fırka birbirinize geçirmeye, yani her biri bir başkana taraftar olmuş ve çeşitli isteklere ayrılmış muhtelif fırkalara parçalayıp birbirinizle çarpıştırmaya, وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَاْسَ بَعْضٍ **ve bir kısmınıza, diğer bir kısmınızın** (öldürme ve başka şeyler gibi) **kötülük ve şiddetini acı acı tattırmaya gücü yeter.** Ve bunlara gücü yeten ancak odur. اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ***"Bak, âyetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyoruz ki, akıllarını başlarına alsınlar."*** Bu âyetlerin muhtevasında yukarda geçen bazı âyetlerin mânâları değişik diğer bir şekil ve surette ifade edilmiş olduğundan burada bunun hikmeti beyan buyurulmuştur.

قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍ **De ki: Ben sizin üzerinize bir vekil değilim.** Allah'ın kudreti bana tevdi ve havale edilmiş değildir. Şu halde ne onun size yapacağı azabı yapabilirim, ne de sizi ondan muhafaza edebilirim. Ben ancak bir Resulüm, bir elçi, bir haberciyim, Allah'ın vahyettiği emirleri, haberleri ve hükümleri O'nun adına nisbet ederek haber verir, tebliğ ederim. لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ **Her haberin, her ha-**

---

(1) Müellif merhum burada Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir kırâetlerini «اَنْجَيْتَنَا» şeklinde göstermiş, gerek meâlde ve gerekse burada ona göre mânâ vermiş ise de bunun bir dalgınlık eseri olduğu farkedilerek tarafımızdan düzeltilmiştir. (Mütercimler)

ber verilen şeyin kararlaştırıldığı bir zaman vardır. Sizin azabınız da bu cümledendir. وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ Siz de başınıza geleceği yakında bilirsiniz. Böyle de!

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا اُولٰئِكَ الَّذِينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerifi

68- Âyetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman hemen onlardan uzaklaş ki, ondan başka söze dalsınlar. Eğer şeytan bunu sana unutturursa hatırladıktan sonra hemen kalk, o zalimler topluluğuyla oturma.

69- Allah'tan korkanlara o zalimlerin hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat bu bir hatırlatmadır. Gerekir ki sakınırlar.

70- Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve kendilerini dünya

hayatının aldattığı kimseleri bırak! Ve hiçbir kimsenin kazandığı şey yüzünden kendisini helake atmamasını, kendisi için Allah'tan başka hiç bir dost ve hiçbir şefaatçi bulunmadığını Kur'ân ile hatırlat. O, azaptan kurtulmak için bütün varını feda etse, kendisinden alınmaz. Onlar kazandıkları şey yüzünden helake uğratılmışlardır. Onlar için, inkâr ettiklerinden dolayı kaynar bir içecek ve can yakıcı bir azab vardır.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا HAVD, eğlence tarzında ve aşırı derecede dalmak demektir. Nisâ' sûresinde geçen وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِ *"Allah size Kitap'da indirmiştir ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın"* (Nisâ, 4/140) âyeti de bunun tefsiri olduğundan, hitabın, genel hitap olduğunu, dalmanın ve yüz çevirmenin mânâlarını açıkça göstermiştir. Şu halde bazı lüzumsuz yere söz uzatanların kuruntuya düştükleri gibi, bundan ilâhiyât meselesinde derinleşme ve incelemenin, istidlâl ve münazaranın Allah'ın âyetlerine dalmaktır diye haram olduğunu çıkarmaya kalkışmamalı, ancak delil ile uğraşırken mânâdan gaflet edecek derecede dalgınlığa da düşmemelidir. Hasılı **ey mümin, hadlerini bilmeyerek âyetlerimize dalıp eğlenenleri, kötülemeye girişenleri, inkâr ve alay etmeye kalkışanları gördüğün zaman,** (ki Mekke'de Kureyş müşrikleri böyle yapıyorlardı), فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ **onlardan çekil, yanlarında oturma.** وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ (İbnü Âmir kırâetinde tef'ilden يُنَسِّيَنَّكَ) الشَّيْطَانُ **şayet şeytan sana unutturursa, seni meşgul eder, bu yasaklamayı unutmana sebep olursa,** ki bu ihtimal, hitabın her mümine genel olması dolayısıyladır. فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ **Hatırladıktan sonra o zalimler güruhuyla beraber oturma.** Zalimîn = ظَالِمِينَ denmesi lafa dalma (havd) mefhumunda sınırı aşma mânâsı bulunduğuna işaret etmek ve yasaklama sebebini genelleştirme ile bütün zalimlerle beraber oturmanın da yasaklandığını açıklamaktır.

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **Dinlerini eğlence ve oyuncak edinen ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak!.** Yani dünya hayatına dalıp, din işlerini keyif ve isteklerine göre eğlence ve oyun kabilinden tutanlar veya din adına eğlence ve oyun gibi gönül eğlendirip aldatmaktan başka faydası olmayan şeylere tutunanları veya sorumlu oldukları hak dini dünya hayatına aldanarak, sonucu ve ahireti hesaba katmayarak eğlence ve oyuncak yerine koyup alay edenleri veya dini, dünyaya ait gayeleri için eğlence edinenle-

ri, özetle dinleri oyuncaktan ibaret olan ve dini oyuncak sayanları terket, bunlarla birlikte olma, ve onlara karışma.

"Bunları bırak" emri, "onlarla birlikte olmayı ve onlara karışmayı yasaklama" ve فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖى يُوعَدُونَ *"Bırak onları, kendilerine vaad edilen günlerine kavuşuncaya kadar dalsın, oynasınlar"* (Zuhruf, 43/83) kabilinden onları bir tehdit ve korkutma (inzar) olduğuna ve yoksa "korkutma, bir şey söyleme" demek olmadığına işaret edilerek buyuruluyor ki: وَذَكِّرْ بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ ***"hiç kimsenin, kazandığı şey yüzünden kendisini helake atmaması gerektiğini, kendisi için Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir şefaatçi bulunmadığını Kur'ân ile hatırlat."***

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا
وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذٖى
اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطٖينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ
اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ
لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذٖٓى
اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ
وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ
فِى الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerifi

71- De ki: "Biz Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar vermeyen

şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola kavuşturduktan sonra ardımıza mı dönelim? Arkadaşları, bize gel, diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp, şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri ahmak gibi mi olalım?". De ki: "Allah'ın gösterdiği yol, yegane doğru yoldur. Bize, bütün âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emrolundu".

72- Bize: "Namazı dosdoğru kılın, Allah'a karşı gelmekten sakının" (diye emredildi), toplanacağınız yer O'nun huzurudur.

73- Gökleri ve yeri, yerli yerince yaratan O'dur. Bir şeye "ol" dediği gün hemen oluverir. O'nun sözü haktır. "Sûr"a üfürüldüğü gün de mülk ancak O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibi, her şeyden haberdardır.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا **De ki: Biz,** (ilâhlık sıfatlarının hepsine sahip ve her menfaat ve zarara gücü yeten) **Allah'dan vazgeçerek, bize, kendi kendilerine ne menfaat ve ne zarar bile veremiyecek olan şeylere, cansız putlara, aciz yaratıklara, yapılmış şeylere mi yalvaracağız?** وَنُرَدُّ عَلٰى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ **Ve Allah bize hidayet ettikten, doğru yolu gösterdikten sonra arkamıza mı döneceğiz?** كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا **"Bize gel" diye kendine çağırıp duran arkadaşları varken, yeryüzünde şaşkın ve sersem kalarak şeytanların arzu ve hevese çekip şaşırttığı şaşkın kişi gibi mi olacağız?** Bunun nüzul sebebi, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın iman etmeden önceki hâli olduğu hakkında bir rivayet vardır ki, Peygamberimiz, babası ve diğer ashab kendini müslüman olmaya davet ettikleri halde, o tersine tutmuş, babası Hz. Ebu Bekir'i puta tapıcılığa davet etmeye kalkışmıştı deniliyor.

قُلْ **De ki:** اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى **Rehber ancak Allah rehberidir, ancak Allah hidayetidir, ki hidayettir.** وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ **Ve bize özellikle âlemlerin Rabbine teslim olalım ve bağlanalım** وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **ve namazı dosdoğru kılınız,** وَاتَّقُوهُ **ve Allah'dan layıkıyla korkunuz, diye emrolundu** وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ **ve buyuruldu ki, "nihayet hepinizin haşrolup toplanacağınız ancak O'dur".** وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Ve O, o yaratıcıdır ki, gökleri ve yeri hak ile (yerli yerince) yarattı.** Gökler ve yer gerçekleşmiştir, yaratılmış oldukları kesindir, yaratıcılarının ancak Allah olduğu muhakkaktır. Ve bütün bunların Hak'la yakından ilgileri, Hakk'a delaletleri, Hakk'ın eseri oldukları kesindir. Şu

hakle batıl, hiçbir zaman sebep ve yaratılış gayesi olmaz. Ve bu gökler ve yerin yaratılışı, eğlence ve oyuncak, batıl, yersiz ve hikmetsiz olamaz. Hepsi Hak'la toplanacak ve Hak Teâlâ'nın huzurunda haşrolunacaktır. Ne zaman olacak denilirse وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ **"O, 'ol!' diyeceği gün hemen olur"** sözü, قَوْلُهُ الْحَقُّ **O'nun hak kelâmdır,** "ol" dediği gün, olacaktır. وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ **Ve sûra üfürüldüğü kıyamet borusu çalındığı gün mülk, hüküm ve saltanat tamamen ve bağımsız olarak O'nun, ancak O'nundur.** Çünkü عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **sûr üfürüldüğü gün meydana çıkacak olan gayb (gizliy)ı ve yıkılacak olan bugünkü görülenleri bilen O'dur.** وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ **Ve hikmet sahibi O, her şeyden haberdar olan O'dur.**

Böyle de ve o hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olanın haber vermesiyle şunu an:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنِّي اَرٰيكَ
وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُرِي اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ
الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبِّي فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ
﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّي فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي
رَبِّي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ
هٰذَا رَبِّي هٰذَا اَكْبَرُ فَلَمَّا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
﴿٧٨﴾ اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِيفًا

وَمَآ اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾ وَحَآجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَآجُّٓونّ۪ي فِي اللّٰهِ
وَقَدْ هَدٰينِ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي شَيْـًٔا
وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ
مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪
عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
﴿٨١﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُٓوا ا۪يمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ
وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

Meâl-i Şerifi

74- İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: "sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum".

75- Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.

76- Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü:"Rabb'im budur" dedi. Yıldız batınca da:" Ben batanları sevmem" dedi.

77- Ay'ı doğarken gördü: "Rabb'im budur" dedi. O da batınca: "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurdum" dedi.

78- Güneş'i doğarken görünce: "Rabb'im budur, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağını".

79- "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim".

80- Kavmi onunla tartışmaya başladı. O da onlara dedi ki: "Beni doğru yola eriştirdiği halde Allah hakkında benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dilediği şey hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiç düşünmez misiniz?"

81- "Hakkında hiçbir delil indirmediği halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?" Eğer bilirseniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?

82- İman edenler ve imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.

Mâide Sûresinin 69. âyetinde de açıklandığı üzere "İbrahim ümmeti" (millet-i İbrâhim) olan "Haniflik" ilk önce ve bizzat Sâbie'nin karşılığı oluyordu. Sâbie ise, "ashâbı eşhâs" (şahıslara tapanlar) ve "ashâb-ı heyâkili'n-nücûm" (yıldız heykellerine tapanlar) olarak iki kısma ayrılıyor ve her ikisi de rûhâniyet taassubuna ve meleklere kulluk etme fikrine dönüşüyor ve bundan bir tarafta cisimli beşeri rûhânîlikten soyutlamakla aşağılanıyor; diğer taraftan beşerî tağut (azgın)ların ortak koşma ve tanrılık davasına vesile yapılıyordu. Ve İbrahim aleyhisselâm bunları kırmak için gönderilmişti. Burada göreceğiz ki önce puta tapanların açık sapıklıkları, ikinci olarak yıldızlara tapanların nazarî sapıklıkları açıklanarak ve beşerin melekûte ulaşması gösterilerek Allah'ı birlemenin isbatı ile Hanifliğin esası tesbit edilmiş ve beşerî nübüvvet anlatılmıştır. Ve nihayet metafizik unsurların, melek ve şeytan gibi gizli kuvvetleri beşer ilâhı sayarak tanrılıkta ortak eden ruhlara tapanların felsefî sapıklıklarını iptal eden tevhid delilleri açıklanmıştır.

İbrahim Aleyhisselâm'ın faziletini itiraf etmeyen millet yok gibidir. Arap müşrikleri onun evlatları ve mensubları olduklarını ikrar etmek sûretiyle üstünlüğünü itiraf ediyorlardı. Yahudiler, hıristiyanlar ve müslümanlar da onu büyüklemişler ve yüksek kadrini itiraf etmişlerdir. Bu büyük mevki, böyle âlemin çoğunluğunun faziletini ve yüksek mertebesini itiraf etmesi, Hz. İbrahim Halil aleyhisselâm kadar hiç kimseye nasib olmamıştı. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى الِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَعَلٰى الِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Allahım, Muhammed (s.a.v)in ve yakınlarının şereflerini daima yücelt, İbrahim ile yakınlarının şereflerini yücelttiğin gibi Şüphesiz bütün hamdler ve yücelikler ancak sana mahsustur"* اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى الِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَعَلٰى الِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Allah'ım, Muhammed (s.a.v)'e ve yakınlarına bereketlerini artır, İbrahim ve yakınlarına*

bereketlerini artırdığın gibi. Şüphesiz bütün hamdler ve yücelikler sana mahsustur". [1] Bunun sebebi, اَوْفُوا بِعَهْدٖى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ *"Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım"* (Bakara, 2/40), اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعٖينُ *"Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz"* (Fâtiha, 1/5) âyetlerinin delaletince Rab ile kul arasındaki fıtrî sözleşmedir. İbrahim aleyhisselâm bu kulluk ahdini tutmuş ve Allah Teâlâ buna kısaca da, genişce de şahitlik etmiştir.

Kısacası iki âyettedir: Birincisi وَاِذِ ابْتَلٰى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ *"Rabbi bir zaman İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlamıştı"* (Bakara, 2/124) âyeti ki, onun kulluk ahdini tamamladığına dair bir ilâhî şahitliktir. İkincisi de اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ *"Rabb'i ona: 'islâm ol' dedi. O da: 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum' dedi"* (Bakara, 2/131) âyetidir.

Tafsîle gelince: Hz. İbrahim, Allah'ın birliğini ispat ve ona ortak koşmayı yıkmak için birçok yerde, birinci olarak babasıyla اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً *"Sen putları tanrı mı ediniyorsun?"* (En'âm, 6/74) ve يَا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنٖى عَنْكَ شَيْـًٔا *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayacak olan şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 19/42) diye. İkinci olarak kavmiyle فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ ... وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونّٖى فِى اللّٰهِ hemen yukarda meâli arzedilen En'âm Sûresinin 76-81 nci âyetlerinde geçen mücadelesi ile. Üçüncü olarak zamanının hükümdarı ile رَبِّىَ الَّذٖى يُحْيٖى وَيُمٖيتُ *"Benim Rab'im yaşatır ve öldürür"* (Bakara, 2/258) diye münazara etmiş, Dördüncü olarak kâfirler ile فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ *"Nihayet (İbrahim) onları parça parça etti, yalnız onların büyüğünü bıraktı"* (Enbiyâ, 21/58) âyetinin delaletine göre putlarını kırarak, fiilî bir şekilde tartışma yapmış, sonra kavmi حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ *"Onu yakın, tanrılarınıza yardım edin"* (Enbiyâ, 21/68) demişler, ateşlere atılmış. Sonra اِنّٖى اَرٰى فِى الْمَنَامِ اَنّٖى اَذْبَحُكَ *"Muhakkak ki ben rüyamda seni kestiğimi görüyorum"* (Saffât, 37/102) diye Allah'ın emrine oğlunu adamış, hasılı kalbini irfana, dilini burhana, bedenini ateşe, çocuğunu kurbana, malını misafir ve iyilik yapmaya teslim ve tahsis ederek kulluk ve sevgide kahramanlığını ispat etmiş ve sonra ... وَاجْعَلْ لٖى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرٖينَ *"Benden sonrakiler, içinde beni iyi dille anılanlardan eyle, beni Naîm cennetinin vârislerinden kıl, babamı da bağışla, şüphesiz o sapıklardan biriydi, yaratılanların diriltilecekleri gün beni rezil etme, o gün ne mal, ne de oğullar fayda verir"* (Şuarâ, 26/84-88) diye Rabbine yalvarmış ve niyaz eylemiş ve bundan dolayı Allah Teâlâ'nın lutuf ve ihsanı da duasına icabet etmek suretiyle isteğinin

(1) Buharî, Tefsîru Sûreti 33/10, Enbiya, 10; Daâvât, 31,32; Müslim, Salat, 65,66,69; Tirmizî, Tefsîru Sûreti 33-23, Vitir, 20; Ebu Davud, Salat, 179; Neseî, Sehv 49,50-54; Dârimî, Salat, 85; Muvatta, Sefer, 66,67; Ahmed b. Hanbel, I, 162, III,4 7, IV, 118, 241, 243, 244; V, 274, 374, 424.

yerine getirilmesini ve tahkikini gerektirmiştir. Arap müşrikleri de anılanın üstünlüğünü itiraf ettiklerinden dolayı onlara karşı قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا *"De ki: biz Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım?"* (En'âm, 6/71) davetini ispat ve açıklama sadedinde Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in kavmiyle olan tartışmasını ve ilâhî melekûte nâil oluşunu bir delil ve geçmişten bir örnek, bir ibret dersi olmak üzere hatırlatmakla ve işin başında puta tapıcıların apaçık sapıklıkların da hatırlatmak sûretiyle buyurmuştur ki:

Öyle de ve şunu hatırlat وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ **hani İbrahim babası Azer'e** (veyahut Yakub kıraâetinde "râ = ر "nın zammiyle okunduğuna göre, İbrahim'in babasına: "Ey Âzer!") اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّٖٓى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ **putları bir sürü ilâh mı tutuyorsun? Muhakkak ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.** Ruh sahibi olan beşerin gerek insan heykeli olsun ve gerek yıldız ve melek heykeli farz edilsin, cansız putlara karşı alçalma ve tapınma ne açık bir sapıklıktır. İbrahim bunu babası veya babası yerinde amcası olan Âzer'den başlayarak kavminin yüzüne vurmaktan ve onları irşad etmekten çekinmemişti.

Bu âyette Hz. İbrahim'in babasının isminin "Âzer" olduğu anlaşılıyor. Tarih kitaplarında ise Süryanice "Târah" olduğu meşhurdur. O halde Yakub ve İsrail gibi, biri isim, biri lakab olmak üzere "Âzer" ve "Târah" diye iki ismi var demektir. Râğıb "Müfredât"ında, "Âzer'in, Târah'ın Arapçalaşmışı denilmiş olduğunu da nakletmiş[1] ise de, bunu tefsirciler hiç dikkat nazarına almamışlardır. Bu derece büyük bir değişme ile Arapçalaştırmada ucme (Arapça olmayan kelime) kokusu kalmamış olacağından kelime "hatem" gibi munsarif olmak gerekirdi. Bazıları da Âzer'in, Hârezm lugatı ve şeyh-i herim yani pek kocamış ihtiyar demek olduğunu ve bir de bir put ismi olduğunu dahi söylemişlerdir. Bazıları da demiştir ki, İbrahim Aleyhisselâm'ın babası Târah'tır, Âzer de amcasıdır. Amcaya ve dedeye de baba denilir. Nitekim Kur'ân'da Yakub'un çocuklarından hikaye edilerek نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ *"Senin tanrın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanrısı olan tek tanrıya kulluk edeceğiz"* (Bakara, 2/133) buyurulmuştur. Ve Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde baba denilmiştir, Şîa'nın tercih ettiği görüş budur. Bunlar, "Hz. İbrahim ve babası, Hz. Peygamber'in dedelerindendir. Halbuki وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدٖينَ *"Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)"* (Şuarâ, 26/219) âyetinin delaletine göre Peygamber'in ecdadında kâfir yoktur. Âzer ise kâfirdir. Bir de bu âyetten ve bilhassa Yakub Kıraâetine göre, Hz. İbrahim Âzer'e ismini söyleyerek

(1) Ragıb el-Isfahânî, a.g.e., 17.

ve sapıklığını yüzüne vurarak hitap ettiği gösteriliyor ki babaya iyilik ve ihsan bir dinî görev olduğu halde İbrahim aleyhisselâm gibi bir büyük peygamberin babasına böyle eza ve cefa edici bir seslenişi caiz görmiyeceği açıktır. Şu halde bu iki engelleyici karine gösterir ki Âzer, İbrahim'in gerçek manasıyla babası değildir" diyorlar. Fakat bunlar Kur'ân'n zahirine karşı zorlama ve taassubdur. Zira Hz. Peygamber'in nesebine asla sifah (ahmak, cahil, müsrif) karışmamış, hepsi nikahtan gelmiş olduğunda tereddüt yoksa da تَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ "secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)" âyetinde sulbî hareketler mânâsı kesin olmadığı gibi, Hz. İbrahim'in tutumu da وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلَٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا *"Eğer anne ve baban seni, bilmediğin bir şeyi bana ortak koşmaya zorlarlarsa, onlara itaat etme, dünya işlerinde onlara gayet iyi davran"* (Lokman, 31/15) mefhumundan haric değildir. Sonra tarih kitaplarında meşhur olan Târah isminin kaynağı nihayet yahudi ve hıristiyan haberlerine, bu da Tevrat'a dayanmış olabilir. Bu ise Kur'ân'ın Âzer şeklindeki haberine karşı koyabilecek bir kuvveti hâiz değildir. Onlar Kur'ân üzerine değil, Kur'ân onlar üzerine koruyucu ve gözcüdür.

İbnü Cerir tefsirinde açıklandığı üzere Muhammed b. İshak demiştir ki: "Âzer, Hz. İbrahim'in babasıdır. Ve Kûfe civarında Kûsâ kasabası ahalisinden bir adam olduğu bize zikredilen haberler cümlesindendir."(1) Ebu Hayyân tefsirinde de, "marangoz, müneccim (astrolog) ve mühendis olduğunu ve Nemrud'un da yıldızlara ve geometriye merakı olduğundan, onun yanında ilgi ve alakaya mazhar olduğunu zikretmişlerdir. Ve Kûfe civarında Kûsâ denilen bir kasabadan idi, Mücahid böyle demiştir. Ve Hz. İbrahim de bu kasabada doğdu, denilmiş. Bundan başka Âzer'in Harran halkından olduğu da söylenmiştir" diye nakletmiştir(2). "Mu'cemü'l-Büldân"da Kûsâ üç yerdedir. Babil toprağında, Irak civarında, Mekke'de. Irak Kûsâ'sı ikidir: Kûsettarîk, Küserrubâ, İbrahim Aleyhisselâm'ın kabri ve doğumu buradadır. Ve bunların ikisi de Bâbil toprağındadır. Hz. İbrahim burada ateşe atılmıştır(3).

Şimdi, mevcut ve hayal edilen herhangi bir şeyin hayalini temsil eden, yapılmış, cansız putların önünde insanlığı aşağılayan puta tapıcıların açık sapıklığı hatırlatıldıktan sonra, buna sebep olan ve heykele tapanlar denilen yıldıza tapmaların da nazarî sapıklıklarını göstermek ve bir beşer olan Hz.

(1) et-Taberî, a.g.e., VII, 158.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., IV, 164.

(3) Yâkût b. Abdillah el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldan, IV, 487.

İbrahim'in Allah'ın lutfuyla bütün göklerin ve yerin hükümranlığına ulaşmasını ve bilgi sahibi olmasını, bu sayede insanlığı Allah'dan başkasına esir ve mahkum olma kaydından kurtarmakla, insanlığın yüzünü doğrudan doğruya ve yalnız Allah'a yöneltmek için Allah'ı birlemeyi ve Hanifliği nasıl ispat ettiğini ve anlattığını açıklamak için buyuruluyor ki:

وَكَذٰلِكَ نُرِىٓ اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Ve işte böyle açık bir gösterişle biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.** Yıldızları, Ay ve Güneş'i ile gökleri ve yeri gözüne gösterdikten başka, tümüyle bütün âlemin bir mülk, bir saltanata tabi olan bir memleket olduğunu ve bu memleketi zabt ve idare eden rablık sırlarını ve hükümranlık saltanatını kalbine bildiriyorduk. Bütün bunlar yerde bir cismanî beşer olan İbrahim'in ruhunda şekilleniyor ve tahakkuk ediyordu. İbrahim görüyordu ki yer ve zamanıyla bütün bu âlemleri toplayıp İbrahim'in nefsine indiren, maddeleri ve maneviyatıyla ona bağlayıp hepsini birden idare ve tedbir eden rabbani kudret, hepsinin sahibi ve hâkimi bulunan, ortak ve benzeri olmayan bir tek kudretten ibarettir. Ve İbrahim, ona gökteki yıldızlardan daha uzak değildir. Yıldızların gökte birer yerleri, mevkileri varsa, yerdeki İbrahim'in, hepsinin üstünde bir şerefi vardır. Böyle bir şerefi taşıyan bir mahlukun ve onun kavminin ve hemcinsinin, o hakiki malik gerisinde herhangi bir mahluka kul, köle olup alçalması pek büyük bir sapıklık, pek tehlikeli bir küfür, bir nankörlüktür. İşte İbrahim'e bu hükümranlığı gösteriyorduk ki öyle desin, وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ **ve tam inananlardan olsun.** Şu halde İbrahim فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ **ne zaman ki gece, karanlığıyla başına çöküp ortalığı örttü,** o zaman رَاٰ كَوْكَبًا **bir yıldız, gezegenlerden bir yıldız görerek** قَالَ هٰذَا رَبِّى **bu benim Rabbim ha! dedi.** Evvela bir yıldızın, bir insanı terbiye edebileceğini uzak görerek etrafındakilere bir tariz yaptı. فَلَمَّا اَفَلَ **Çok geçmeden o yıldız geçip batınca,** قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ **ben, batanları sevmem dedi.** Bununla ilâhlık ve kullukta sevginin en mühim esas olduğunu, fakat haraket etme ve batmanın tesir delili değil, yaratılmışlık, etkilenme, mahkum olma, sonradan yaratılmışlık ve yok olma delili olduğunu ve bundan dolayı, batanın tanrı olamayacağını ve batana sevgi göstermenin sonu boşa çıkacak bir sapıklık olduğunu ve Rabb'ın bunda etkili ve bunu hareket ettirici olan ve zevalden uzak bulunan bir yaratıcı kudret olması gerektiğini anlattığı gibi, özellikle batma ve doğmaya dikkat nazarını çekmekle yıldızların batmalarından dolayı onların yerine putları koyanların sapıklıklarını, ve çelişkilerini de gösterdi. Zira batmalarından dolayı asıllarının yeterli olmadığını teslim ettikleri halde, o batanların yapılmış heykellerine saygı göstermek ne büyük çelişkidir.

Bunun ardından فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا **ne zamanki Ay'ı doğarken gördü,** aynı mânâ ile قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي **bu benim rabbim ha! dedi.** فَلَمَّا اَفَلَ **Bu da batınca** hem rabbine olan imanını açıklayarak هٰذَا رَبّ۪ي "bu benim rabbim" sözlerinin benimseme olmayıp, hasmı susturma ve reddetme olduğunu anlatmak, hem de, her an Rabb'ına olan ihtiyacını itiraf etmek suretiyle hidayetini nasip ettiğine teşekkür etmek için قَالَ **dedi ki:** لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ **Hiç şüphe yok Rabb'ım bana hidayet etmese, ben de muhakkak o sapıklar güruhundan olacaktım.** Çünkü bütün mesele, ruh ve cismin, iç ve dışın birleştiği bir ân içinde ortaya çıkan bir duygu ve idrake dayanıyor. Bu, görüş ve gösteriş olmaz veya fâni olanı ebedî zannetmek gibi bir isabetsizlik oluverirse sapıklık muhakkaktır. Ve birden bire Ay'ın parlaklık ve çekiciliğine kapılıvermek de hayli zor. Şu halde doğru ve isabetli olan, akıl ve idraki veren Allah Teâlâ'nın bir anlık başarılı kılması ve hidayeti olmasa, karanlıktaki insanlık Ay'a da tapacak, yıldıza da tapacak, puta da tapacak.

Bundan sonra فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً **ne zaman ki Güneş'i doğarken gördü.** Ve üzerindeki gecenin karanlığı tamamen açılıp gündüzün sabahına erdi. قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي هٰذَا اَكْبَرُ **Bu benim rabbım ha! Bu hepsinden büyük, dedi.** Ve daha büyük bir tariz (taşlama) yaptı. فَلَمَّا اَفَلَتْ **Sonra bu da batınca,** قَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ **muhakkak ben, sizin Rabbime ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.** اِنّ۪ي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذ۪ي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَن۪يفًا **Ben hanif, tertemiz bir Allah'ı birleyici olarak bütün varlığımla, yüzümü bütün içeriğiyle şu gökleri ve yeri yaratan yüksek ve kudsî zata döndürdüm.** وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ **Ve ben, müşriklerden değilim, dedi.** İlerdenberi müşriklere asla iştirak etmediğini açıklayarak, tevhide kesin inancını ilan etti ve Hanifliği de ispat ve takrir eyledi. وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُ **Kavmi de kendisine karşı mücadele ve hafif görmek suretiyle delil yarışına kalkıştılar, üstün gelme fikrine düştüler.** Cevap olarak İbrahim onların sözlü ve fiilî mücadele ve tehditlerini de hafife alarak ve sevgi açısından ve sonra korku açısından ilâh ve kul olmanın hükümlerini anlatarak tam üstünlüğünü temin eden şu delil ile قَالَ **dedi ki:** اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِ ... وَهُمْ مُهْتَدُونَ *"Allah beni doğru yola çıkarmışken, siz hâlâ benimle O'nun hakkında mı tartışıyorsunuz? Ben O'na ortak tanıdığınız şeylerden korkmam, Rabbim dilemedikçe onlar bana birşey yapamaz, Rabb'imin ilmi herşeyi kuşatmıştır, iyice bir düşünmez misiniz? Hem Allah'a eş koştuklarınızdan nasıl korkarım ben? Siz, hakkında Allah'ın bir delil indirmediği şeyi O'na ortak yapmaktan korkmazken! Şu halde iki taraftan hangisi güvenilmeye daha layık? Eğer biliyorsanız söyleyin. İman edip, inançlarına hiçbir haksızlık karıştırmamış olanlar, işte onlar*

güvenlik içindedirler, doğru yolda olanlar da onlardır."

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerifi

83- İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Muhakkak Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

84- Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da hediye ettik: Hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a ve onun soyundan Davud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık veririz.

85- Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'a da (hidayet ettik). Hepsi de salih kullarımızdandı.

86- İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87- Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da (üstün kıldık). Onları seçtik ve doğru yola ilettik.

88- İşte bu, Allah'ın doğru yoludur. Kullarından dilediğini o doğru yola iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları bütün amelleri boşa giderdi.

89- İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (hikmet ve hükümranlık) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Bunlar, ona inanmayacak olurlarsa, yerlerine, onu tanımamazlık etmiyecek bir toplum getiririz.

90- Bunlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidayetine uy. De ki: "Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece bütün âlemlere bir öğüttür.

وَتِلْكَ **Ve işte şu,** yani o görme ve kesin inanma ve bu hidayet ve delil, حُجَّتُنَا **bizim büyüklük delilimizdir.** اٰتَيْنَاهَا اِبْرٰهٖيمَ عَلٰى قَوْمِهٖ **Biz bunu kavmine karşı İbrahim'e verdik.** Kendilerini yıldızlardan ve hatta yıldızların suret ve heykellerinden daha düşük bir mevkide görerek, insanlığı zelil eden kavmine karşı İbrahim'in, yıldızlardan, Ay ve Güneş'ten, gökler ve yerden daha yükseğe geçerek doğrudan doğruya فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"gökleri ve yeri yaratan"*a yönelecek ve Allah'tan başkasına boyun eğmeye tenezzül etmeyecek derecelerde yüksekliğini ispat ve üstünlüğünü temin eden bu delil, İbrahim'in kendisinin değil, büyük şan sahibi Allah'ındır. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ **Biz büyük şan sahibi**

olan Allah kimi dilersek derecelerini yükseltiriz. Şu halde bu, İbrahim'e mahsus bir durum değildir. Allah'ın seçmesine mazhar olan büyük Allah dostlarının büyüklerinde cereyan eden bir sünnettir. Ey Muhammed, hiç şüphe yok اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ **senin Rabbin böyle bir hikmet sahibi, böyle bir bilendir.**

Bak İbrahim'e daha ne verdik. وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ **Ona İshak ile Yakub'u da ihsan ettik.** كُلًّا هَدَيْنَا **Hepsini hidayete erdirdik,** doğru yolda başarılı kıldık, emîn kıldık. وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ **Daha önce Nuh'a hidayet etmiştik.** O da puta tapanlarla uğraştı ve onlara üstün geldi. Şu halde İbrahim, kendi hidayetinden başka hem büyük dedesinin, hem de çocuklarının hidayete ermesiyle de bahtiyar oldu. وَمِنْ ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ **Ve neslinden Davud ve Süleyman'a da hidayet ettik.** Bu ذُرِّيَّتِه۪ kelimesindeki zamirin bahis konusu İbrahim olması bakımından ona râci olması, yani ilerde geleceği üzere ondört peygamberin İbrahim Aleyhisselâm'ın neslinden olması ortaya çıkıyor. Fakat Lut Aleyhisselâm, İbrahim'in neslinden değil, kardeşinin oğlu ve aynı şekilde Yunus Aleyhisselâm'ın da onun neslinden olmadığı ve ibâre (metin) de zamirin yakına dönüşümü de asıl kaide gereği olduğu için, bir çok tefsirciler bunu zikri yakın olan Nuh Aleyhisselâm'a göndermişlerdir. İbnü Abbas, "Gerçi bütün peygamberlerin içinde Hz. İbrahim'e ne ana, ne baba tarafından doğum itibariyle katılmayanlar vardır. Nitekim Lut kardeşinin oğludur. Bununla beraber hepsi İbrahim'in nesline dayanır. Çünkü amca da babadan sayılır." demiştir ki, bu mânâ sözün gelişine daha uygundur. Nuh'a gönderildiği takdirde bu yoruma ihtiyaç kalmazsa da, o zaman konunun sevki İbrahim'den Nuh'a değiştirilmiş olacaktır. Bununla beraber وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا âyeti, وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ cümlesine bağlamak da caizdir. O zaman bunlar, وَمِنْ ذُرِّيَّتِه۪ "onun neslinden" kapsamında dahil olmaksızın Hz. İbrahim'e yardımcı olarak bahşedilmiş olur. Ve gerçekte insanın kendi sulbünden gelen evladına da "nesli" denilmez ve iki kardeş olan İsmail ve İshak karşılığı da bu bağlamayı gerektirir. Dikkate şayandır ki bu âyetlerde onsekiz peygamber zikredilmiş ve bunların zikri bir güzel sınıflandırmaya tâbi tutularak Hz. İbrahim etrafında toplanmıştır. Hz. Nuh puta tapanlarla uğraşan ilk peygamber, İshak ve Yakub bütün İsrailoğulları peygamberlerinin aslı, bu arada دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ baba oğul mülk ve saltanat ile seçkin, وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ imtihan ve güzel sabır ile seçkin, وَمُوسٰى وَهٰرُونَ iki kardeş, âciz bırakma kuvveti, heybet ve ezici güç, kitap ve özel şeriat ile seçkin, وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيسٰى وَاِلْيَاسَ zühd ve ruhaniyet ve fedekârlıkta örnek olmuştur. İlyas, İdris Aleyhisselâm olduğu hakkında bir rivayet varsa da İsrailoğulları peygamberlerinden olması daha tercih edilir. Harun Aleyhisselâm soyundan olduğu nakledilmiş ve "İlyas b. Yasin b. Firhas b. Azzar b. Harun" de-

nilmiştir. Hızır olduğu da söylenmiştir. Zira İsa ve Hızır gibi İlyas'ın da henüz hayatta olduğuna dair bazı eserler vardır. Ebu Hayyan tefsirinde der ki: "İlyas, İsa'ya yakın olarak zikredilmiştir. Henüz ölmemiş olmakta ortaktırlar"(1). İlyas'a yahudiler ve hıristiyanlar "İlya" derler. Yuhanna İncili'nin baş taraflarında, "Yahudiler Oruşilim'den Yahya'ya 'sen kimsin?' diye soru sormak üzere kahinler ile Levîliler gönderdikleri zaman onun şahitliği budur: yani ikrar edip inkâr etmeyerek: 'Ben Mesih değilim' diye ikrar etti ve ona: 'Öyle ise nesin, İlya mısın?' diye sorduklarında o da: 'değilim' dedi. 'Sen o peygamber misin?' dediklerinde: 'hayır' diye cevap verdi. 'Öyle ise Mesih yahut İlya, ya o peygamber olmadığın halde, niçin vaftiz ediyorsun?' dediler" diye yazılmıştır ki İlya, İlyas; o peygamber de peygamberlerin sonuncusu Muhammed Aleyhisselâm'dır. İlya, Rafizîler tarafından "Ali" ismine de tatbik edilmiştir. وَاِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا Hitabın Hz. Peygamber'e yönelmiş olması itibariyle peygamberin dedesi olan ve İshak ve Yakub zincirinin karşılığında bulunan Hz. İsmail diğer bir sınıfın başlangıcı olarak buraya bırakılmış ve teker teker faziletleri bakımından Elyesa, Yunus, Lut Aleyhisselâm da onunla beraber bir sınıfta sayılmıştır. Elyasa , Yuşa b. Nûn'dur, diyenler olmuşsa da Elyesa' b. Ahtub b. el-Acuz'dur, diye tashih ediliyor. (Bu kelime Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir kırâetlerinde lâm (ل) 'ın şeddesiyle اللَّيْسَعَ şeklinde okunur).

اُولٰئِكَ الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ **İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm** (hikmet ve hükümranlık) **ve peygamberlik verdiğimiz kimseler,** şu halde فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰؤُلَاءِ **buna şunlar küfrederlerse,** yani bu üçüne veya (kitap ve hükmü içine alması bakımından daha özet olmak üzere) Kureyş kâfirleri hiç iman etmezlerse hiç önemleri yoktur. فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ **Şüphesiz ki biz o kitap, hüküm ve peygamberliğe öyle bir kavmi vekil yapmışızdır ki, bunlar onu hiçbir zaman inkâr etmezler.** Daima iman ve şükür ile sarılır, güven ve hidayete mazhar olurlar. Mekke kâfirlerine karşı Ensar ve Medine'lileri; arap kâfirlerine karşı diğer kavimlerin müminleri; bütün kâfirlere karşı bütün Âdem oğullarından peygamber, sahabe, tâbiîn ve her mümin ve hatta melekler bu kavimdendir. اُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ **İşte ey Muhammed! Bu anılan ve seçilip kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verilerek âlemlere üstün tutulmuş olan iyilik severler ve salihlerdir ki Allah kendilerini** اُولٰئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ *"işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* âyeti delaletince **hidayete erdirmiştir.** Şu halde فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ **sen ancak onların hidayetine uy.** Geçmişten

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VI, 173.

örnek olmak üzere bunların hepsinin tuttukları iman tevhidi, doğruluk, dine bağlılık, fazilet ve cömertlik, kitap, hikmet, peygamberlik, özetle hidayet yolunu tut, başkalarına bakma! Bu اقْتَدِهْ kelimesinin sonundaki sakin he (ه) zamir değil, hâ-i sekit (sekte hâsı)dır. Yani vakıf halinde dal (د) 'ın harekesini muhafaza eden mücerred bir harftir. Bunun için sâkin (harekesiz) okunur. Ve Hamze, Kisâî, Yakub, Halefü'l- Âşir kırâetlerinde vasıl hâlinde hazfedilir, okunmaz. Ancak İbnü Âmir kırâetinde "hüdâ" kelimesine râci zamirdir. Vasıl halinde esre ile veya med ile okunur.

Ve işte İbrahim kıssasını anmanın hikmet ve gayesi budur. Bunlara uyup yüzünü ancak Allah'a tut ve hiçbir şeyden korkmayarak ve başkasından hiçbir şey beklemiyerek Allah'ın hükümlerini tebliğ et. Onlar gibi sen de, قُلْ لَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ **De ki: Ben, bu iş, bu tebliğ karşılığında sizden bir ücret, bir karşılık istemem, o Kur'ân başka bir şey değil, bütün akıl sahibi âlemlerine Allah tarafından bir hatırlatma ve uyarıdır.** Bu bir ferde, bir sınıfa veya bir kavme mahsus değildir. Allah için herkese, muhtaç ve sorumlu oldukları şeyleri hatırlatmaktır, genel bir rahmettir.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًاۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ
اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ
فٖي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْ اَخْرِجُٓوا
اَنْفُسَكُمْ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ
غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا
فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ
ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فٖيكُمْ
شُرَكٰٓؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

Meâl-i Şerifi

91- Onlar: "Allah insanlara hiçbir şey göndermemiştir" demekle, Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. De ki: Musa'nın insanlara aydınlık ve hidayet olmak üzere getirdiği, sizin parça parça kâğıtlara çevirdiğiniz, bir kısmını belli ettiğiniz, birçoğunu gizlediğiniz; sizinle babalarınızın, sayesinde bilmediğiniz birçok şeyleri öğrendiğiniz Kitab'ı kim gönderdi? (Onlara karşı sen) "Allah" de. Sonra onları bırak, boş laflara dalarak oyalansınlar.

92- Bu Kitap (Kur'ân), kendinden önceki kitapları tasdik eden, şehirler anası (Mekke) halkını ve çevresindeki bütün insanlığı uyarman için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ahiret gününe iman edenler bu Kitab'a da iman ederler ve onlar namazlarına da devamlıdırlar.

93- Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmadığı halde: "bana vahyedildi" diyen ve: "Allah'ın indirdiği gibi bir kitap

da ben indireceğim" diye iddiada bulunandan daha zalim kim olabilir? O zalimlerin halini ölüm şiddeti içindeyken bir görsen! Melekler onlara ellerini uzatırlar ve:" Ruhunuzu teslim edin. Bugün, Allah'a karşı haksız şeyler söylediğinizden ve O'nun âyetlerine karşı böbürlenmenizden dolayı alçaltıcı bir azapla cezalandıralacaksınız" derler.

94- Bugün, sizi ilk defa yarattığımız zamanki gibi yapayalnız huzurumuza geldiniz, size verdiğimiz herşeyi arkanızda bıraktınız. Allah'ın size göre ortağı olduklarını iddia ederek yardımlarına, şefaatlarına güvendiğiniz ortakları yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş, güvendiklerinizin hepsi kaybolup gitmiştir.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ **Allah'ı hakkıyle takdir etmediler, celâl ve cemâl sıfatlarını layıkıyla tanımadılar.** Her şeye gücünün yettiğine, rahmân ve rahîm olduğuna iman etmediler, nimet ve rahmetinin kadrini bilmediler, hukukuna riayet, ilâhlık şanına hürmet etmediler, hasılı takdirsizlik ve nankörlük yaptılar. إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ **Çünkü, Allah insanlara hiçbir şey inzal etmedi, dediler.** Böyle demekle yalnız insanlık hakkında bir takdirsizlik değil, Allah hakkında takdirsizlik ettiler, insanlara Allah'ın en büyük rahmet ve nimeti olan vahyi, peygamber göndermeyi mutlak bir şekilde inkâr etmek küstahlığında bulundular, Sâbîliğe saptılar ve öyle bir şekilde saptılar ki hissedileni ve makûl olanı tanımayan sofestaîlerin ve beşeri ilâh tanımak istiyenlerin: "Allah, biz insanların işine karışmaz" dedikleri gibi, Allah'ın beşere indirdiği hiçbir şey yokmuş veya beşerde her ne varsa Allah'tan başkası tarafından veya beşerin kendisinden imiş gibi söz ettiler. Şüphe yok ki bu gibi çirkin söz söylemeye cür'et etmek bir nankörlük huyundan, bu da nankörlüğün kötülüğünü ve Allah'ın büyüklük ve kudretini takdir edememekten ileri gelen, çirkin bir cahillik ve ahlâksızlıktır. Allah dediği zaman ne dediğini bilmeyen, bu büyük ismin ne kadar sonsuz bir kudret ve kemal ifade ettiğini gereği gibi düşünmeyenlerdir ki böyle cüretlerde bulunurlar. "Allah, beşere bir şey indirmedi" sözü, bir müşrik sözü olduğu ve yukardan beri anlaşılageldiği üzere Mekke müşriklerinin de bu fikirde bulunduğu açıktır. Fakat bunu Medine'de yahudilerin hahambaşılarından Mâlik b. Sayf'ın söylemiş olmasıdır ki bu âyetin inmesine sebep olmuştur. Şöyle ki:

Mâlik b. Sayf, iri ve şişman bir adammış. Resulullah'ın yanına gelmiş, konuşurken Resulullah kendisine: "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah'a and vere-

rek soruyorum, 'Allah şişman bilgine buğzeder' diye Tevrat'ta buluyorsun değil mi? Halbuki sen şişman bilginsin, Yahudilerin yedirdiği şeylerden şişmanlamışsın" buyurmuş. Orada bulunanlar gülmüşler, Malik b. Sayf kızmış, Hz. Ömer'e dönüp: مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَیْءٍ *"Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir"* demiş, Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkârda mubâlâğa etmek için, öfkesinden müşrikler gibi hepsini inkâr edivermiş. Sonra bu sözünden dolayı yahudiler tutmuşlar kendisini başkanlıktan indirip yerine Kâb b. Eşref'i geçirmişler. Bu âyetin, nüzul sebebinde meşhur olan çoğunluk görüşü budur. Bundan dolayıdır ki sûrenin başında açıklandığı üzere bu âyet, bu sûrenin Medine'de sonradan inmiş olan birkaç âyeti cümlesinden olduğu rivayet edilmiştir. Gerçekte yukardan beri sözün geliş şekli, müşriklere karşı olduğu halde, burada yahudi de ilave edilerek buyuruluyor ki:

قُلْ **Öyle diyen takdirsizlere karşı de ki:** مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذٖى جَٓاءَ بِهٖ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ **Musa'nın insanlar için bir nur olarak, bir hidayet olarak getirdiği kitabı** (yani Tevrât'ı) **kim inzal etti?** O nur ve hidayet ki تَجْعَلُونَهُ قَرَاطٖيسَ **siz onu kırtaslar yapıyorsunuz,** aydınlanıp amel edecek yerde parça parça kağıtlara koyuyor, kuru evrak haline getiriyorsunuz, تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثٖيرًا **bunları meydana çıkarıp gösteri yapıyor ve bir çoğunu gizliyorsunuz.** Yani gizliyor ve bozuyorsunuz, meydana koyduklarınızla da amel etmiyor, kalbinize koymuyorsunuz. Fakat İbnü Kesir ve Ebu Amr kıráetlerinde gâib (üçüncü şahıs) kipiyle okunur ki, يَجْعَلُونَهُ قَرَاطٖيسَ يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثٖيرًا "onu kağıtlar yapıyorlar, istediklerini meydana çıkarıp, bir çoğunu gizliyorlar" demektir. Bunda yahudilerden hitap (ikinci şahıs) ile değil, gıyab (üçüncü şahıs) ile tâbir buyurulmuştur. Eğer öbür kırâet olmasaydı, bu âyetin de Mekke'de ve müşrikler sebebiyle inmiş olduğuna hükmedilebilirdi. Ancak bu şekilde Tevrat'ın inzalinin ve yahudilerin durumlarının müşriklere karşı nasıl bir çelişki maddesi olarak söylenilebileceği sorusu vârid olurdu. Fakat bunun da sebebi yok değildir. Çünkü Mekke müşriklerine göre de Musa'ya Tevrat'ın inişi ve yahudilerin durumu, herkesçe bilinmekteydi. Onun için لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْ *"Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha doğru yolda olurduk."* diyorlardı. Şu halde bu iki kırâetin toplamı bize, şunu ifade eder ki, âyetin inmesinde hem yahudilerin, hem müşriklerin sebep olmaları vardır. Her ikisi de Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğini inkâr için مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَیْءٍ *"Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi"* demişlerdir. Fakat esas nüzul sebebi yahudinin söylemesi olmuş ve sözlerinin çelişki maddesi önce Tevrat ve takdirsizliklerinin misali de ona karşı aldıkları vaziyet ile gösterilmiştir Bundan başka daha genel olmak ve Kur'ân'a da temas

etmek üzere buyuruluyor ki:

وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا اَنْتُمْ وَلَا اٰبَاؤُكُمْ **Bir de size, ne kendinizin, ne atalarınızın bilmediğiniz ilimler öğretildi.** Şu halde, bunları size indiren, öğreten hakiki öğretici kim? Ey Muhammed, o takdirsizler buna ne derlerse desinler, sen قُلِ اللّٰهُ **Allah'dır, de.** ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ **Sonra onları bırak, daldıkları bâtıl içinde oynaya dursunlar.**

وَهٰذَا **Bu Kur'ân da,** كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ **bizim indirdiğimiz öyle bir kitaptır ki,** مُبَارَكٌ **mübarektir.** Feyzi, cihanı tutacaktır. مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ **Önündekini tasdik edici, teyid edici ve iyiyi kötüden ayırıcıdır.** Ondaki nûr ve hidayet bunun tasdikinden geçerek artacak, kuvvetlenecek ve gelişecektir. وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا **Biz onu bunun için** (yani âlemleri hatırlatmak, bereket ve tasdik için) **ve bir de Ümmü'l-Kurâ'y (şehirlerin anasın)ı ve bütün çevresindeki kimseleri uyarasın diye indirdik.** وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **Ve ahirete iman eden, sonlarını kurtarmak isteyenlerdir ki** يُؤْمِنُونَ بِه۪ **buna iman ederler,** وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ **ve bunlar namazları üzerinde koruyucu kesilirler.** Bütün şehirlerin anası, merkezi demek olan اُمَّ الْقُرٰى (Ümmü'l-kurâ) Mekke'nin bir ismidir ki cihanın merkezi, bütün yaratılmışların kıblesi demek gibidir. Uyarma, Mekke'nin kendisine değil, halkına olacağı bilindiğinden mânâ, mecaz veya mecaz isnadı suretiyle اَهْلَ اُمِّ الْقُرٰى "Ümmü'l-kurâ halkı" demektir. وَمَنْ حَوْلَهَا da buna karinedir. Şüphe yok ki "Mekke" denilmeyip de "Ümmü'l-kurâ" denilmesi, Mekke'yi âlemdeki bütün şehirlerin bir mutlak merkezi gibi düşündürmek içindir. Ve bundan dolayı وَمَنْ حَوْلَهَا de, merkez ve çevre karşılığıyla bütün yer çevresinde bulunanların hepsi demek olur. Bununla beraber "Ümmü'l-kurâ" merkezlik mânâsı dikkat nazarına alınmaksızın "Mekke" demek gibi düşünülürse, وَمَنْ حَوْلَهَا 'dan Mekke çevresi, Mekke civarı, bundan da nihayet Arap Yarımadası düşünülür. Bu ihtimale göre Kur'ân'ın nüzul hikmeti yalnızca Mekke ve Arap Yarımadası halkının uyarılmasına mahsusmuş gibi bir kuruntu akla gelebileceğinden لِتُنْذِرَ مَكَّةَ وَمَنْ حَوْلَهَا *"Mekke ve etrafını uyarman için"* buyurulmadığı gibi, لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا *"Ümmü'l-kurâ ve etrafını uyarman için"* de buyurulmayıp atıf vâvı ile وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا *"ve Ümmü'l-kurâ ve etrafını uyarman için"* buyurulmuş ve bununla Kur'ân'ın nüzulünün, Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğinin yalnız Arap milletini uyarma hikmetine mahsus olmadığı ve bir âyet yukarısındaki اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ *"O Kur'ân, âlemler için ancak bir uyarmadır"* mânâsıyla, bereketlerinin kapsamının genişliğinden gaflet etmemek gerektiği ve özellikle وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًا *"Ey Muhammed! Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve*

uyarıcı olarak gönderdik" (Sebe', 34/28) âyetinin kapsamı anlatılmıştır. Fakat gariptir ki bütün bunlara karşı yahudilerden bir grup, bu وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا *"ve Ümmü'l-kurâ ve etrafını uyarman için"* âyet-i kerimesinden Hz.Muhammed (s.a.v)in yalnız Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğunu delil getirmeye kalkışmışlar, yani onun peygamberliğini itiraf etmekle beraber her millete değil, Araplara mahsus bir peygamber olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar yahudilerden "İseviyye mezhebi" adıyla anılırlar ki, bugün aydın geçinen avrupalılardan bir kısmının Arap olmayan müslümanlar arasında bu yahudi fırkasının mezhebini ve politikasını yaymaya çalıştıklarını görüyoruz. Beşerde vuku bulmuş bir iş olan peygamberliği inkâr etmenin, Allah'ı gereği gibi takdir etmemekten doğan bir cüret, bir nankörlük ve herhangi bir peygamberin peygamberliğini ve herhangi bir kitabın inmesini kabul ettikten sonra bütün peygamberleri ve kitapları tasdik ve teyid eden ve onlardan daha açık ve daha feyizli olarak indirilmiş bulunan mübarek Kur'ân'ı ve Muhammed Aleyhisselâm'ın nebîliğini inkâr etmenin ise bundan başka açık bir çelişki olduğu anlatılmakla peygamberlik işi tespit ve teyid ediliyor. Ve peygamberlik meselesinin Allah'ın sıfatları meselesinin bir dalı olduğunu, irfan ve ahlâk, sorumluluk duygusu ve âkıbet endişesi ile ilgisini tesbit ettikten sonra, Allah'a yalan isnad eden, yalan yere peygamberlik iddia eden veya Allah'a, Peygamber'e rekabet etmeye kalkışan iftiracılar, yalancılar, sahtekârlar ve haddini bilmezler hakkında korkutma ve uyarma olarak da şöyle buyuruluyor :

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ **Ve kimdir o kimseden daha zalim ki,** افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا **Allah'a yalan iftira etmiştir.** Mesela yalancı Müseyleme (Müseylemetü'l-kezzab) ve Esved Ansî gibi, "Allah beni peygamber gönderdi" diye yalandan peygamberlik iddia etmeye veya Amr b. Luhay ve benzerleri gibi kendi kendine din uydurmaya, hükümler koymaya kalkışmış veya herhangi bir şekilde Allah'a karşı yalan uydurmuş, Allah'a ilgisi caiz ve layık olmayan bir şey isnat etmiş, اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ **veya kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, bana vahyedildi, demiştir.** Özetle ya herhangi bir şekilde bir yalan iftira etmiş veya özellikle vahy iddiasıyla iftira etmiştir. Diğer bir mânâ ile: "Bana vahyolundu, ona hiçbir şey vahyolunmadı" demiş, kendine vahiy iddia etmiş ve Peygamber'e vahyi inkâr etmiştir. Yalanın iki büyük çeşidini toplamış, yoğa var, vara yok diye kat kat büyük bir yalan söylemiş demek olur. وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ **Ve o kimseden ki, Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim, demiştir.** Allah ile rekabete, Kur'ân'ın benzerini yazmaya, Peygamber'le boy ölçüşmeye kalkışmıştı. Nitekim Tâif'li Nadr b. Haris ve yardakları, لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا *"Eğer*

istesek bunun (Kur'ân'ın) aynısını biz de söyleriz" (Enfâl, 8/31) demişler, وَالزَّارِعَاتِ زَرْعًا وَالْخَابِزَاتِ خَبْزًا وَالطَّابِخَاتِ طَبْخًا وَاللَّاقِمَاتِ لَقْمًا "Ekin ekenlere, ekmek yapanlara, pişiriş pişirenlere, lokma edenlere kasem olsun" diye saçmalar söylemişlerdir. Ve işte şu zikrolunan misaller bu âyetin nüzulüne sebep olmuşlardır ki, bunların bazısı Mekke'de, bazısı Medine'de vaki olmuş bulunduğundan bu âyetin de Mekke olaylarına da işaret ederek Medine'de indiği rivayet edilmiştir.

Ey muhatap وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ فِى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ **sen bir görsen bütün bu zalimlerin gamerât-ı mevte düştükleri, ölümün pençelerine geçip şiddetten şiddete atıldıkları,** وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا اَيْدِيهِمْ **ve melekler ellerini uzatarak,** اَخْرِجُوٓا اَنْفُسَكُمْ **haydi bakalım canlarınızı çıkarın, yahut kendinizi kurtarın.** اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ **Bugün siz hakaret ve zillet azabıyla cezalanacaksınız,** بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ **çünkü Allah'a karşı doğru olmayanı söylüyordunuz,** وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ **ve ayetlerine karşı kibirleniyordunuz.** Gururunuza yediremiyor, onlara imandan, düşünmeden kaçınıyordunuz, وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ **ve gördünüz ya ey zalimler bugün, bize ilk defa sizi yarattığımız gibi teker teker, yalnız başınıza geldiniz,** وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْ **ve size verdiğimiz şeylerin hepsini arkanızda bıraktınız.** وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ **O şefaatçilerinizi de sizinle beraber görmüyoruz.** الَّذِينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكٰٓؤُا **Onları ki siz, kendinizde ortakdırlar diye sanmıştınız.** Varlığınız üzerinde bunların ilâhlık hissesine sahip birtakım ortaklar olduklarını ve Allah'a karşı size şefaat edeceklerini sanıyordunuz. لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ **Artık aranızda ebedî kesilme vâki oldu.** Nâfi', Hafs, Kisâi, Ebu Ca'fer'den başkasının kırâetinde (ن) nûn'un ötresiyle بَيْنُكُمْ okunduğuna göre, artık aranız sonsuza dek açıldı, bütün ilişkiler kesildi, tarumar oldu, وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ **ve zannettiğiniz o hayaller, o kuruntular sizden kaybolup gitti,** diye tarafımızdan hitap tebliğ edildiği zaman görsen!.. Neler olacaktır neler!...

Bunları gözönüne getirmeli de Allah'a karşı haksızlıkta, takdirsizlikte bulunmamalıdır.

Gerçekte:

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ

الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا
فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾
وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ
السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا
نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ
وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ
انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ
بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾
بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ
وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

Meâl-i Şerifi:

95- Şüphesiz ki taneleri ve çekirdekleri yaran Allah'tır. O, ölüden di-

riyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkaran O'dur. İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çevirirsiniz?

96- Karanlığı yarıp tanyerini ağartan O'dur. Geceyi, dinlenmek için; Güneş'i, Ay'ı (vakitlerinizi) hesaplamak için yaratmıştır. İşte bu, her şeye galip gelen ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

97- Kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye yıldızları sizin için yaratan O'dur. Şüphesiz biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş bir şekilde açıkladık.

98- Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Biz âyetlerimizi, anlayan bir toplum için apaçık beyan ettik.

99- Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Bunlar meyvelendikleri zaman meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.

100- Onlar, Allah'a cinlerden de ortak koştular. Halbuki onları yaratan O'dur. Bilgileri olmadan O'na oğullar, kızlar uydurdular. O'nun şânı onların uydurdukları sıfatlardan münezzeh ve yücedir.

101- Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. Eşi de olmadığı halde, nasıl olur da çocuğu olur? Her şeyi yaratan O'dur. Ve O, herşeyi bilendir.

فَمُسْتَقَرٌّ Kelimesi İbnü Kesir, Ebu Amr, Yakub'dan Ravh kırâetlerinde ism-i fâil sîgasıyla فَمُسْتَقِرٌّ şeklinde okunur.

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى **Allah, taneleri ve çekirdekleri yarandır.** يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ **Ölüden diri çıkarır,** وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ **ve diriden ölü çıkarandır,** ذٰلِكُمُ اللّٰهُ **işte Allah budur.** Böyle bütün tabiatlar üzerinde hâkim olur yaratıcı ve yoktan var edicidir.

FALK (الْفَلْقُ) , yarmak, çatlatmaktır. HABB (الْحَبُّ) "habbe"nin; NEVÂ da çekirdek demek olan (النَّوَاةُ) "nevât" ın çoğulu yerinde cins ismidir. Habb, tane, ot tohumlarına; nevât, çekirdek de ağaç tohumlarına delalet eder. Bununla beraber ot ve ağaç ikisi de bitkisel olduğundan, nevâtı tanenin içindeki bitkisel maya

gibi düşünmek mânâ bakımından daha uygun olacaktır ki, bir tanenin içindeki öz, bu maya, bir hurma veya üzüm tanesinin içindeki çekirdek gibidir. Buna nevât kelimesinin küçültülmüşü olarak "nüveyye" de denilir ki Fransızların "nuvoyya" deyimi bundan alınmış görünür. Bakınız bir tane, bir çekirdek bir yere düşer, bir müddet geçirince Allah o tane, o çekirdek içinden bir hareket, bir basınç, bir filizlenme meydana getirir, onu altından, üstünden yarar, çatlatır; sükûn halini, hareket haline; bitişme halini, ayrılma haline çevirir, Üstteki çatlaktan bir çenekli veya iki çenekliler olarak havaya yükselen ağaç, altındaki çatlaktan toprağa geçen ve saçak denilen ağaç çıkar ve o tane, o çekirdek, önce böyle biri yukarı yükselen, biri aşağıya inen iki çeşit tabiatta bulunan iki ağacın bitişme sebebi olur. Parmakla eziliverecek kadar ince ve yumuşak olan o saçaklar, sert çuvaldızların, sivri bıçakların nüfuz edemeyeceği derecede sert olan yerleri ve bazı zaman kaskatı taşları bile çatlatır, aralarına girer ve sonra bir bitki, bir ağaç üzerinde o kadar şaşırtıcı ve mükemmel bir şekilde çeşitli tabiatlar kazanır ve bu çeşitli tabiatların hepsi öyle bir ahenk ve nizam ile işler, çalışır ki acaiblik ve inceliklerinin açıklama ve izahı tükenmez. Bir tabiattan yarılıp çıkan kabuk, ağaç, öz, damar, kök, gövde, dallar, yapraklar, çiçekler, ışıklar bu çeşitli tabiatların her biri bütün tabiat kuvvetleri üzerinde hüküm ve tesir icra eden ve sanat ve güç açıklayan yaratıcı kudretin aciz bırakan delillerinden olan birer âlemdirler. Bunları daha geniş bir zevk ile seyretmek istiyenler bitkilerin anatomisini, dokularını, uzvî maksatlarını incelesinler ve mutalaa etsinler. Sonra çatlaktan çatlağa, fıtrattan fıtrata geçen, sıfatları, özellikleri, renkleri, şekilleri, tadları, tabiatları çeşitli olan bu farklı cisimlerin ortak mesaîlerinden aslî gaye olan meyve doğar. Bir tane veya bir çekirdek yerine kat kat kutular, kaplar içinde yüzlercesi meydana gelir. Ve her biri olgunlaşınca yeni bir âlem olmak için bittiği yerden kopar, topraklara katılmak üzere yere atılır. Çıkış yeri bir ve tabiatın, yıldızların, mevsimlerin, unsurların tesirleri, şartları eşit olduğu halde bir taneden, bir çekirdekten bu kadar çeşitli cisimler ve tabiatların çatlayıp çıkması, tabiatların ve unsurların değil, hikmet sahibi merhametli, güçlü ve dilediğini yapan, varlığı kendinden olan Allah'ın takdir ve tedbirinin eseri olduğunda şüphe yoktur. Toprakta çekirdekten bunları bitirip çıkaran yaratıcı kudret ne ise, yine toprakta bunlardan çekirdeği bitiren yaratıcı kudret de odur. Gerek taneyi, çekirdeği yararak bitki ve ağaçlar çıkarmak ve gerek bir yarılmadan tane, çekirdek yaratmak, her iki mânâsıyla فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى *"taneyi ve çekirdeği yaran"* O'dur. Şu halde doğrudan doğruya topraktan tane ve çekirdeği yaratıp çıkaran da O'dur. O, böyle ölüden diri çıkarır. Diriden ölüyü çıkaran da

O'dur. Ve bu mânâ hayvanlarda daha derin ve daha büyük şümûl ve güzellik ile açıktır. İşte Allah bu yarma ve fıtratı yapan, ölüden diri ve diriden ölü çıkaran ve tabiatlar üzerinde hakim olan mutlak güçlü, dilediğini yapandır. فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ **Şu halde ondan nasıl çevrilir de başkasına taparsınız?** Yahut O'ndan, O'nun hükmünün ve kudretinin tesirinden nerede kurtulacaksınız? Gerek hayatta olun, gerek ölümde; gerek hayvanlara karışın, gerek otlara; gerek yere geçin, gerek göğe çıkın; gerek karanlıkta bulunun gerek aydınlıkta; hasılı hiçbir halde, hiçbir noktada onun elinden kurtulamazsınız. Zira فَالِقُ الْاِصْبَاحِ **sabahı çatlatan; karanlıkları yarıp sabah yapan, aydınlığı aksettirip tan attıran O'dur.** وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا **O geceyi dinlenme yeri yapan;** dinlenecek, istirahat edecek bir sükûnet okyanusu, وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا **Güneş ve Ay'ı da hesap yapmıştır.** (Âsım, Hamze, Kîsâî ve Halefü'l-Âşir'den başka imamlar وَجَاعِلُ الَّيْلِ سَكَنًا okunur). Yokluk karanlığını yarıp tan attırarak yoğu var eden ve ufku, sabah ve güzellikle açıp vücuda, hayata uyanıklık, hareket ve faaliyet veren ve geceleyin bunları gizliyerek heyecanlarını teskin etmek ve yorgunlukları dinlendirmek için bir sükûn perdesi çeken yine O'dur. Gündüzün alameti olan Güneş ve gecenin alameti olan Ay bunların yapıcısı ve âmili değil, hesap vasıtalarıdır. Hepsi hesaplı yapılmıştır. Ve insanlar faaliyet ve sükûnlarının hesabını vermekle mükellef bulunduklarından, Allah Teâlâ miktarlarını ve sayılarını tayin ve tahsis ederek hesabı da yaratmış, Güneş ve Ay'ı bu hareket ve sükûnun hesabına birer alamet yapmıştır. ذٰلِكَ **bütün bunlar,** bu çatlamalar, bu yapıcılar, bu hesaplar تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ **o aziz ve alîmin takdiridir.** Ne hesapsız, takdirsiz, gelişi güzel, keyfe göre oluvermiş bir tesadüftür, ne de yaptığını bilmeyen kör bir tabiatın birbirini takip etmesidir. Böyle bir varlık ve yokluk, karanlık ve aydınlık, hareket ve sükûn gibi ikisi de bir yere gelmek ihtimali bulunmayan çeşitli ve çelişkili tabiatların her birine birer belli ölçüyü tahsis ederek birer sınır koyup, sonsuz ihtilaflarına rağmen hepsini bir telif ve terkib nizamı içinde kesin bir hesap ile yürütmek, elbette hiçbir tabiata boyun eğmeyen eşsiz bir üstünlüğün ve kudretin, gizli ve açığı gören, bilen, sonsuz bir güçlü ilmin sahibi olan bir aziz ve bilenin açık eseri ve güzel yapısıdır. Şu halde o yaratıcı ve var edici olan Allah yalnız kâdir (güçlü) değil, ortak ve benzeriy ok bir üstün ve bilgindir de. Bunu hesaba almayıp da ondan yüz çevirmek ve onun izzeti altında ve ilminde bulunan tabiat veya hayata veya astronomiye ait güçlere bağlanıp tapmak ve sonra onun hesabından kurtulmak nasıl mümkün olur? Halbuki:

وَهُوَ الَّذِى **O hem öyle bir Allah'tır ki,** جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ **sizi yıldızlar için değil, yıldızları sizin için, yani** لِتَهْتَدُوا بِهَا فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ **kara ve denizin ka-**

ranlıklarında bunlarla doğru yolu bulasınız, bunların delaletiyle hedefinizi, yönlerinizi ve kıblenizi, maddî manevî yolunuzu doğrultasınız **diye yapmıştır.** Şu halde bunlar size ilgileri bakımından üzerinizde hakim ve idareci birer mabud değil, menfaatlerinize hizmet veren birer hidayet fanûs (cam kap)u ve rahmet alametleridirler. قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **Şüphe yok ki biz bilgi sahibi olanlar için bu âyetleri açıkladık.** Birinci olarak gökteki yıldızlar gibi nokta nokta ayırt edilerek veciz bir şekilde çoklukla zikir ve beyan edilen bu âyetler herkese hidayet olmakla beraber öyle ilmî noktalardır ki bunlardan ilim ehli olanlar, bilmek şanından bulunanlar istifade ederler. İkinci olarak bunların hilkat kitabında, toprak ve denizde, yer ve gökte, bitkilerde ve hayvanlarda, hava boşluğu ve astronomide o kadar çok tafsilatı vardır ki, bunlardan faydalanmak da ilim ehli olanlara, ilmî kabiliyeti bulunanlara mahsustur. Bundan dolayı müslümanlar, bu prensipleri esas kabul ederek Botanik, Zooloji, Aritmatik, Astronomi, Meteoroloji, Gökbilim, Matematik ilimlerini öğrenmeye çalışmalıdırlar. Hasılı bu Kur'ân âyetleri o kadar geniş bilimleri içerirler ki bunun açıklama ve tafsîlinde قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّ۪ي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّ۪ي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِه۪ مَدَدًا *"De ki: Rabb'imin sözlerini yazmak için deniz mürekkeb olsa, bir aynı da ona ilave edilse Rabb'imin sözleri bitmeden, denizler tükenirdi"* (Kehf, 18/109) âyetinin hükmü geçerlidir.

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ **Yine o öyle bir Allah'tır ki sizi başlangıçta bir nefisten yarattı.** Bir candan, bir Âdem'den neş'et ettirdi, üretti. (Nisâ sûresinin başına bak.) فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ **sonra bir müstekar (karar yeri) ve müstevda (emanet yeri) var.** Çeşit çeşit.

MÜSTEKARR ve MÜSTEVDA, istikrar (yerleşme) ve istîda (emanet bırakma) mânâsına mimli masdar veya yerleşme yeri veya emanet yeri mânâsına yer ismi olur. Yani hepiniz bir nefisten meydana gelmiş olduğunuz halde her birinizin bir istikrar haliniz, bir istîda haliniz var. Sırt omurgasından rahime, rahimden dünyaya, dünyadan kabre, kâh yerleşme, kâh emanet olarak bırakılma, iki nöbetleşen hâl içindesiniz; yahut kiminiz istikrar yeri, kiminiz istîda yeri, bazınız erkek, bazınız dişi. Yahut kiminizin yerleşme yeriniz, kiminizin emanet bırakma yeri var; bazınız döl sahibi, bazınız rahim sahibi; bazınızın karargâhı, evi, vatanı var, bazınız gurbette, yolculukta veya göçebe. (İbnü Kesir, Ebu Amr, Yakub'dan Ravh kırâetlerinde (ق) kaf'ın esresiziyle ism-i fail olarak فَمُسْتَقِرٌّ okunur ki bu şekilde مُسْتَوْدَعٌ ism-i mef'ûldur. İstikrar lazım olduğunda ism-i mef'ûl olamaz. Fakat istîdâ iki mef'ûlüne ta'diye eder ki birisi

emanet bırakılan şey, diğeri de kendine emanet edilen şeydir. Ve bunun ikisine de "müstevda" denilir ve burada birincisidir . Şu halde bu kırâete göre mânâ: Hepiniz bir nefisten meydana getirilmiş olduğunuz halde kiminiz yerleşmiş bulunuyor, istikrar halinde; kiminiz de henüz emanet halinde. Yani kiminiz henüz çıkış yeri olan sulb (bel omurgasın)dan ayrılmamış orada duruyor; kiminiz rahime tevdi edilmiş doğmak üzere bulunuyor. Diğer bir mânâ ile: Kiminiz, rahimde yerleşmiş; kiminiz henüz sulbde emanet bulunuyor. Yahut kiminiz bilfiil yaratılmış; kiminiz de henüz kuvve (his=duygu) halinde. Yahut kiminiz kararını bulmuş, erginlik ve kemaline ermiş, kiminiz de henüz velayet ve vesayet altında. Yahut kiminiz yerleşmiş; medeni veya ikamet eden; kiminiz yolcu veya gezegen nihayet bir kısmı ölmüş, bir kısmı dünyada. Hasılı kaynak bir, oluş çeşitli, yapıcı ve durumlar, birbirini takib etme de ve değişim içinde hem birlik, hem halinde değişik de değişik! Şu halde normal bir bakış açısıyla bakıldığı zaman ilim ve fenin en büyük kanunu olan tabiatın muntazam bir şekilde birbirini takip etmesi kaidesi gereğince bu çeşitlenme ve değişmenin olamaması ve bu neş'etin bulunamaması gerekirdi. Eğer bu olaylar olmasaydı da mesele tabiat itibariyle teorik olarak düşünülseydi, bu meydana gelmelere mümkün olmayan bir çelişki gözüyle bakılması lazım gelirdi. Halbuki âleme göre bile, tek kaynaktan çok ürün ve birbirine uymayan şeyin meydana gelmesi olağan bir iştir. Ve olay, olaydır. Demek ki olayın sebebi, madde ve kaynağın tabiatı değil, yaratıcıdır. Maddeye ve kaynağın tabiatına eklenen her hadisede yeni bir yaratma vardır. Yani maddesiz icat etme gibi zât ve yaratıcının sıfatından başka hiçbir şarta dayanmayan bir yolun icadı, bununla beraber bu icadı, geçmiş icada uydurarak ve bağlayarak onu büyüten ve artıran bir takdir ve bir güzel sanat vardır. Maddeyi kendi tabiatında devam ettirmeyip de yarmak ve ona onda bulunmayan bir çeşitlenme ve değişim vererek tekden çok, uyandan uymayan ve uymayandan uyan çıkararak birçok dallar ve çeşitli şubeler meydana getirmekte de ilk maddeyi yoktan icat etme gibi madde ve maddenin tabiatı dışından gelen açık bir yaratma ve tesir, yaratıcının varlığına, ilim ve kudretine delalet eden bir güzel sanat okunur ki, bunun delalet çeşitleri tabiatın mânâsı olan istikrar ve birbirini takip etmenin zıddı olup, onu tamamen veya kısmen değiştiren yenilliklerin, değişimlerin varlığıdır. Her istîdâ (emanet bırakma), her yenilik, her sonradan oluş, her ârız oluşlar, her değişim bir yaratma delili ve bunun için de her devamlılık, her birbirini takip etme, her uygunluk, her nizâm, bir sanat delili'dir. "Bir"in çok, değişkenin uygun olması bir çelişki olduğu halde, "bir"den çok, uygundan değişken yapılması ancak yaratma ve meydana getirme ile mümkün

olur. Bazıları yoktan ebediyi yaratmayı illet (sebep) ve tezâyül-i illiyet (sebebin daralması) kâidesine zıt zannederler. Tabiate göre bir de yoktan yaratmak, yokluğun sebebi mânâsına tefsir edilmesine göre bu zan doğrudur. Çünkü yokluğun sebebi, sebebin yokluğu demek olacağından, bu takdirde ne sebep kalır, ne de sebebin baki olması. Halbuki olaylar için sebep gereklidir. Tabiat, sebep farzedildiği zamanda da her başkalaşım ve değişim noktasının ebediliğe ve illetin daralması kanununa aykırı olduğu açık bir olaydır. Fakat yaratmada sebep, yaratıcı olmak üzere düşünüldüğü zaman, ne sebebin ebediliği, ne de sebenin daralması, hiçbiri diğerine zıt olmamış olur. Ve hatta yaratma anlayışıdır ki, bu kanunu tesbit ve teyit eder. Ancak sebebin daralması, sebep olunanın sebebe dayanması ve sebepten fazla bir kudret ifade edememesi mânâsına anlaşılmalı, sebep olunanın muhakkak sebebine uygunluğu mânâsına telâkki edilmemelidir. Zira illetlinin illetine uygunluğu da mümkün değildir. Bir okka, bir okkayı çekemez. Hakiki illeti malûlünün dengi olamaz. Bir fark ve üstünlüğü içermek gereklidir. Sebep illetlisine kendinden bir şey vermez, onda eserini yaratır. Yoksa sebep tükenir, sebebin ebedîliği kalmaz. Ve bunun için sebep, malûlün aslı değil, yaratıcı ve var edicisidir. Tohum ve ağaç, baba ve evlat, kökler ve dallar birbirinin sebep ve malûlü değil; sebep ve müsebbebi, yani oluş yolu ve emanet edilen yeridir. Bunların emanet bırakılması ve devamlılıkları da beka ve sebebin daralmasının, yaratıcı olan Allah'ın varlığının ve tesirinin çeşitli delaletleridir. Kök ile dal arasında değişim ve farklılık ne kadar çok ve devamlılık ve birbirini takip etme ne kadar az olursa, orada tabiatın hükmü o kadar az ve yaratıcının tesiri o ölçüde çok görünür. Gerçi en az hareket ve sükûn gibi iki zıt mânâya kabiliyetten uzak olan sükûn ve mutlak istikrar içinde bulunan hiçbir madde yoktur. Ve hatta yalnız hareket bile tabiatın küllî (tümel) kanunu olan birbirini takip etme ve yeknesaklığa aykırı, yenilik ve değişim ifade eden bir zıtlık ve istida (emanet bırakma)dır. Fakat maddenin parçalarındaki bu başkalaşma ve değişim çoğunlukla gizli olduğu için, yalnız madde fikrine doğru inildikçe tabiatın hükmü daha açık ve madde ebedî ve devamlı gibi anlaşılır. Bununla beraber basit maddelerde değişme hissedildiği zaman da, basitlikleri sebebiyle, yaratmak mânâsı daha büyük bir açıklıkla görülür. Bu şekilde cansız maddeler ve madenler üzerindeki yaratma mânâsı bitkilere, hayvanlara doğru geçildikçe artan bir ölçüde artar, yaratmanın delilleri daha çok ortaya çıkar. İnsanlığın üremesi ve insana mahsus hayata gelince, insan ferdleri arasındaki durumların farklılığı hepsinden çok olduğu için, burada kudret ve yaratıcının sanatı, delilleri daha çok, daha geniş ve bununla beraber birleştirme ve açıklamanın

çokluğundan doğan tasavvur ve içeriği daha problemdir. İşte مُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ *"karar yeri ve emanet yeri"*, bütün bu delilleri ve âyetlerin delalet şekillerini, bütün açıklık ve ilmî ayıklamasıyla gösteren bir kanundur. Ve hiçbir filozof, hiçbir felsefe "ıttırat (birbirini takip etme) ve teğâyür (birbirine uymama)" korunma ve değişme, ebedîlik ve daralma kanununu bu kadar güzel ve bu kadar genişlik ve ayıklamasıyla özetleyememiştir. Şu halde burada önce insan cinsinin tek mânâsını içine alan Hz.Âdem'in yaratılış ve oluşunun durumu ile hiç meşgul olmadan her ailede, her kavim ve kabilede gördüğünüz vechile bir asıldan, bir ırktan birçok kimselerin devamlı olarak üremesi ve çoğalıp gittiklerini ifade eden üreme kanununun işaret ettiği çeşitlenme ve değişim çokluğu kesinlikle isbat eder ki, Allah Teâlâ yalnız menşe (kaynak)lerin yaratıcısı değil, bütün genişliğiyle her çeşit oluşumların da yaratıcısıdır. Görülüyor ki مُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ *"karar yeri ve emanet yeri"*nin analiz ve açıklaması o kadar yüksek ve derin bir hikmet düstûrudur ki, bununla öbür âyetlerin delalet vecihlerindeki en ince bir başlangıç, açıklama ve izah yapılmış bulunmuyor. Şu halde bunu anlamak, diğer âyetleri de açıklamak ve genişletmek demek olacağı ve bu da onlardan daha derin, daha ince bir ilmî uzmanlığı gerektireceği cihetle buyuruluyor ki:

قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ **Biz bu âyetleri fıkıh ehli (anlayışlı) olan, nefsinde ince ve derin bir anlayışı bulunan hikmet sahibi kimseler için açıkladık.** Yani açıklamadan istifade edebilmek için sadece ilim ehli olmak yeterli değil, kendini bilmiş olmak da şarttır. Yukarılarda da geçtiği üzere "fıkh" asıl lugatta bir şeyi sebep ve hikmetiyle anlamak, ince anlayış ile anlamak mânâsınadır ki, bunda "nefsi bilmek" mânâsı da yer almıştır. Bununla şuna işaret edilmiştir ki, bundan önceki âyetlerin ilmî açıklamasının şartlarından biri de, insanların kendilerini ve nefislerinin hallerini tanımalarıdır. Normal ilim ehli olanlar kendilerini bilmeyi hesaba katmadan herşeyi anlayıverdiklerini sanırlar. Halbuki objektif deliller, subjektif delillerle bilinir ve doğru karar ikisinin uyuşmasıyle verilir. Şu halde insanî gelişme ve subjektif hayat anlaşılıp farkedilmedikçe objektif gelişme hakkındaki ilim sağlam olmaz. İnsana has gelişme ise, bitkisel ve hayvansal gelişmeden daha derli toplu olduğu için kendini bilmek daha zor ve kendini unutmamak şartıyla objektif mütâlaa zor olduğundan ve مُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ *"karar yeri ve emanet yeri"*nin analizi bu açıklamayı da içine aldığından birincisinde لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"bilen bir kavim için"* ile yetinildiği halde burada لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ *"derin anlayışlı bir kavim için"* buyurularak daha çok tahsis edilmiştir .Şu halde kendini bilmiyenler için ne kadar açıklama yapılsa boştur. Nefsini bilenler için

de gerçekte mevcut olan açıklamayı anlamak için bu âyet en büyük tetkik ve tahlil anahtarıdır. Ve hatta böyle nefsini bilenler yine bu âyetteki düstûrun işaret ettiği etraflıca alâmetlerin kendisidirler. Bunun için ince anlayışlılara bu derli toplu nokta hatırlatıldıktan sonra aynı düstur içinde فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى *"taneyi ve çekirdeği çatlatan"* anlayışını açıklama ve seçim silsilesi ve gelişmeyi açığa çıkarmak ve bu konuda unsurları bir etkin başlangıç gibi düşünenleri reddetmek için, en mühim hayatî esaslar olan ve bir zamanlar basit ve ebedî sanılan suyun inmesinden başlamak suretiyla bunun üzerinde tecelli eden ve insan toplumunun hayatının devamı ve saadetinin esaslarıyla ilgilenen rahmet âyetleri ve kudret delilleri gayet ilmî ve bununla beraber gayet hissî bir analiz ve sentez ile herkese gösterilerek şöyle buyurulmuştur:

وَهُوَ الَّذٖى **Ve yine O, öyle bir Allah'tır ki,** اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً **yüksekten bir su indirdi.** Şimdi kudret ve rahmete bakın ki, biz büyük şân sahibi bir su indirdik de, فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ **bununla her şeyin bitkisini çıkardık.** Tane ve çekirdeklerin, her türlü bitkinin insanlar ve hayvanlar gibi bitki ile gıdalanan veya madenler ve diğerleri gibi bitkilere gıda olarak onlara dönüşecek ve aynîleşecek olan her şeyin bitkiselliğini, bitkisel gücünü, yetişme ve gelişme özelliğini fiile çıkardık. فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا **Ve bundan dolayı ondan (o bitkiden veya o şeyden) taze bir yeşillik, bir çim çıkardık.** نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا **Bir yeşillik ki, ondan birbirine binmiş taneler çıkarırız.** Buğday, arpa, çavdar gibi tahıl başakları havadan hücum edecek düşmanlara karşı harp nizamı almış, mızraklarını uzatmış süvari bölükleri gibi ne güzel birikmiştirler. وَمِنَ النَّخْلِ **Ve hurma ağacından,** مِنْ طَلْعِهَا **tomurcuğundan da,** قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ **yakınlara sarkmış salkımlar olur.** وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ **Ve daha türlü üzümlerden bağlar** (yani üzüm bağları), وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ **ve zeytin ve nar,** مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ **birbirine hem benzeyen, hem de benzemeyen.** (Bu benzeyiş ve benzemeyiş kaydı, yukarda istikrar (yerleşme) ve istîda (emanet bırakma) ile ifade olunan birbirini takip etme ve zıtlaşma düstûrunun mantık nokta-i nazarından daha açık bir ifadesidir). اُنْظُرُٓوا اِلٰى ثَمَرِهٖٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ **Şimdi bunun bir meyve verdiği zamanki ham meyvesine bakın, bir de kemâle erişine.** Arada ne büyük bir fark vardır ve bu farkta ne önemli bir terbiye feyzi, ne açık bir terakkî feyzi!.. اِنَّ فٖى ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ **Her halde bunda iman edecek olanlar için** (Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine ilâhlık hikmetine delalet eden) **bir çok âyetler vardır.**

Suyun inmesi, bitkilerin, çimin çıkartılması, اَنْزَلَ "indirdi", اَخْرَجْنَا "çıkardık" diye geçmiş zaman kipiyle (mazi sigasıyle) ifade edilmiş olduğu halde, حَبًّا مُتَرَاكِبًا "birbirine binmiş taneler" kısmı نُخْرِجُ "çıkarırız" diye gelecek zaman kipiyle ve

خضرا kelimesinin sıfatı olarak güç hâlinde gösterilmesi ve tomurcuğun, salkımların bu minvâl üzere bunlara atfedilmesi dikkate şâyândır. Bununla Mekke'de bu âyetin indiği sırada İslâm dininin henüz o çim, o tomurcuk misalinde olduğuna, Kur'ân'ın gökden inen bir rahmet bulunduğuna müminlerin gelecekleri o cennetler ve olgunlaşmış meyveler gibi olacağına da işaret edilmiştir.

Fahreddin Râzî der ki: Burada önce hububat, sonra hurma, üzüm, zeytin, nar dört çeşit ağaç zikredilmiş ve ekin (ziraat), ağaçlardan öne alınmıştır. Çünkü ekin gıda, ağaçların meyveleri yemiştir. Gıda ise yemişten öncedir. Sonra hurma, diğer yemişlerden öne alınmıştır. Zira hurma, Araba göre gıda yerindedir. Bir de filozoflar, hurma ağacıyla hayvan arasında bir çok hususta benzerlik bulmuşlardır ki, bu kadar benzerlik, diğer bitki türlerinde bulunmaz.[1] Bu mânâya işaret olarak Peygamberimiz (s.a.v.) demiştir ki: "Halanız Nahle'ye (hurmaya) ikram ediniz. Çünkü o Âdem'in tînetinin kalıtımından yaratıldı"[2]. Hurmanın arkasından da üzüm zikredilmiştir. Zira üzüm, meyve türlerinin en şereflisidir. İlk ortaya çıkan filizlerinden son haline kadar kendisinden faydalanılır. Filizinden ilk zamanlarda incecik yeşil iplikler çıkar ki ekşimtrak lezzetli bir tadı vardır. Ve bundan yemek yapmak da mümkün olur. (yaprağından edilen fayda da bilinmektedir) Sonra koruk çıkar ki, bu da gerek hastalara ve gerek sağlamlara hoş bir yiyecektir .Bundan ince zevk, safralılara faydalı şuruplar da yapılır. Yemeklere konacak ekşi de kaynatılır ki ekşili kaynatılmışların en lezzetlilerindendir. Tam üzüm olunca da yemişlerin en tatlısı, en iştahlısıdır. Yaş üzümü askıya asarak bir sene veya daha çok biriktirip saklamak da mümkün olabilir. Ve bu gerçekten biriktirilip saklanan yemişlerin en tatlısıdır. Sonra üzümden yenilecek dört şey yapılır: Kuru üzüm, pekmez, sirke, şarap. Bu dört şeyin faydalarını anlatmak ise ciltlerle kitaplara dayanır. Gerçi şarabı şeriat haram etmiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Allah bunun hakkında وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا *"İnsanlar için bazı faydalar vardır, ancak (içki ve kumarın) günahları faydalarından çok büyüktür"* (Bakara, 2/219) buyurmuştur. Üzümün en güzel şeyi çekirdeğidir. Doktorlar bundan bir takım tertipler yaparlar ki zayıf ve nemli mideler için çok büyük faydaları olur. (Gerçekten zamanımız doktorları da üzüm çekirdeklerinin çiğneyip ezerek yemek, şartıyle faydalarının çok büyük olduğunu beyan etmekte bununla ittifak halindedirler) Hasılı üzüm "yemişlerin sultanı" denmesine değer bir meyvedir. Aynı şekilde zeytinden de faydalanmak pek çoktur, tanesi yenir, yağının da yemek ve diğer hususlarda ne kadar büyük faydası ve çok kul-

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XIII, 115.
(2) Camiu's-Sağîr, I, 212 (1432).

lanılır olduğu malûmdur. Nara gelince, nar gerçekten acaip bir meyvedir. Bu önce dört şeyden oluşmuş bir cisimdir. Kabuğu, zarları, çekirdeği, suyu. İlk üçü yani kabuğu, zarları, çekirdeği, soğuk, kuru, yoğun, tutucudur. Hem bu sıfatlarda çok kuvvetlidir. Suyu ise bunların zıddına olarak gayet tatlı, yumuşak ve yumuşaklığa çok yakın bir içecektir. Ve huyu, tabiatı mutedil olanlara çok uygundur. Zayıf mizaçlı olanları takviyesi vardır. Bir yönden gıda ve bir yönden de ilaçtır. Şu halde nar, düşünüldüğü zaman üç kısımındaki tam yoğunluk ve suyundaki yumuşaklık ve itidâl ile yaratıcı Teâlâ bunda iki değişik zıddı toplamış gibidir.(1) Yani bunda مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ *"benzeyen ve benzemeyen"* mefhûmundaki uygunluk ve zıtlık kanununun açık bir örneği vardır.

Hasılı herşeyin gerek başlangıcında ve gerek gelişme süresinin her lahzasında hem ilim ehline, hem ince ve hikmetli anlayış ehline, hem bütün iman yeteneği olanlara Allah Teâlâ'nın ilâhlık eserleri, kudret ve tek oluşunun delilleri açık ve doludur. Böyle iken وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ **Allah'a cinleri türlü türlü ortaklar yaptılar.** Cin genel adı altında bulunan, gözlerden gizli karanlık yaratıklara veya gözle görünmez, tabiat ötesi kuvvetlere ve rûhânî cevherlere ilâhlıktan veya rablıktan veya yaratıcılıktan pay vererek Allah'a denk veya daha aşağı ortak yaptılar. Kimi meleklere, kimi şeytan cinsine, kimi hepsine çeşitli adlarla taptılar veya zâtî kudret ve tesir isnat ettiler. Tefsircilerin beyanına göre buradaki "cin", melekleri ve şeytanları da içine alan bir genel mânâda kullanılmıştır. İbnü Abbas demiştir ki: "Cin kelimesi, istitar (gizlenme- örtünme) den türemiştir. Melekler ve bütün rûhânîler de gözle görünmezler ve sanki gözlerden gizli gibidirler. Bu yorum iledir ki İblis de cinden sayılır. Meleklere ve rûhânîlere de cin denilmiştir". Yukarda putlar ve yıldızlar gibi hissedilen ve fizikî şeylerden ortak kabul edenlerin, puta tapanların, yıldızlara ve heykellere tapanların sapıklıkları beyan olunduktan sonra, burada da bunların felsefî kaynağı olan ruha tapanların sapıklıkları, yani melekler, şeytan, akıl, nefis, madde, kuvvet, tabiat gibi gizli ve fizik ötesi sebeplere bağlananların ve bunları "üç tanrı" ve "aracı" sayanların sapıklıkları beyan olunmuştur. Bazı tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyenler dolayısıyla nâzil olmuş ve meleklere "cin" denilmiştir. Meleklere Allah'ın kızları demek de cevherî ortaklığı gerektiren doğurtma fikriyle Sâbie mezhebindekilerin meleklere tapmalarıyla ilgilidir. İbnü Abbas'dan bir rivayete göre de iş bu وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ *"Allah'a cinleri ortaklar yaptılar"*, Saffât sûresindeki وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XIV, 117-118.

نسبا *"Onlar, Allah ile cinler arasında bir soy bağı uydurdular"* (Saffat, 37/158) âyetinin de delaleti üzere, Allah ile şeytan arasında bir soy ilgisi gerektiren karşıt iki kardeş gibi sayarak, "Hayırların yaratıcısı Allah, şerrin yaratıcısı şeytandır" diyen zındıklar hakkında nazil olmuştur ki, bu şekilde birinci olarak Mecusîlerin inancına ve ikinci olarak buna benzeyenlerle ilgili olur. Zira bütün Mecusîler, bu âlemdeki bütün tüm hayırlar nûrdan ve diğer deyimle tanrıdan, bütün şerler de zulmetten ve diğer deyimle Ehremen'dendir, diye bir ikiliğe kâni olduklarından genel mânâda "Seneviyye" adını almışlardır. Ve esas itibariyle Zerdüşt'ün "Zend" hitabına nisbetini ifade eden Farsçadaki "zendik" ve Arapçada "zındık" ve bunun çoğulu olarak "zenâdıka" bütün Mecusîlerin lakabıdır. Bütün Mecusî mezheplerinde anası ve kız kardeşi gibi mahremleri (kendileriyle evlenilmesi dinen haram kılınanları) ile evlenmek helâl sayıldığı gibi, yine Mecusîler içinde haram ve helal hükümlerine inanmayan "Hurremdînîler" denilen eski bir "İbâhiyye mezhebi" ve aynı şekilde bütün kadınlarda ve mallarda, ot, su, mer'a gibi şeylerde ortaklığı kabul eden ve "Mezdekiyye" denilen bir "İştirâkıyye mezhebi" de bulunduğu üzere, zındık özellikle dinsiz ve inançsız mânâsına da âdet olmuş ise de, esasen zındıklar Zerdüşt'ün "Zendevasta" isimli eseri dolayısıyla bütün Mecusîler demektir. Mecusîlerin, hissî bir görüş işaret eden nur ve zulmet isimleriyle ifade ettikleri bu ikilik inançları sûrenin başında وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"karanlıkları ve aydınlığı var eden. Böyleyken kâfirler hâlâ Rablerine başkalarını eşit sayıyorlar"* yüksek sözü ile detaylı bir şekilde kötülendiği gibi "Yezdan" ve Ehremen veya Hürmüz ve Ehremen diye fizik ötesi ve manevi bir görüş ifade eden şirkleri de burada cin denilmesiyle kötülenmiş ve reddolunmuştur. Çünkü Ehremen İslâm'da İblis denilendir. Ve İblis, كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ *"Cinlerden olan İblis Rabbinin emrinden çıkmıştı"* (Kehf, 18/50) âyeti delaletince cindendir. Gerçi tefsircilerin ve "el-Milel ve'n-Nihal"de Şehristânî'nin beyanları üzere Mecusîlerin bu konuda bir çok ihtilafları vardır. İçlerinden biri hayır başlangıcı, biri şer başlangıcı olan iki esasın ikisinin de aynı derecede ezelî olduğunu kabul eden ve tam mânâsıyla Seneviyye olan Mânivviyye ve Mezdekiyye gibi mezhepler bulunduğu gibi, bu iki asla tam denk olmak üzere üçüncü bir asıl daha ekleyerek teslis (üçleme inanış)i kabullenen Disaniyye ve Merkûniyye gibi mezhepler de vardır[1]. Ve Mecusîlerin pek çoğu ve özellikle Kiyumresiyye, Zervaniyye, Zerdüştiyye, Meshiyye gibi asıl ve eski Mecusîler bu iki zıt aslı, varlığın vücûbu ve kudret açısından aynı derecede tutmadıkları ve çünkü Ehremen'in ezelî olmayıp tesadüf

(1) Şehristanî, a.g.e., I, 233 vd.

veya doğum veya yaratma veya mesh suretiyle sonradan olma olduğunu söylemiş bulundukları için, Mecusîlikle Hıristiyanlık arasında bir şirk dini tutan Maniviyye tarzında tam mânâsıyla Seneviyye değildirler. Fakat bütün bunlarla beraber yine hepsi ve hatta hayır başlangıcı olan nur ile şer başlangıcı olan zulmet veya Ehremen'in ikisinin de Allah Teâlâ'nın yaratma ve icadıyla sonradan olma olduklarına kâni olan Zerdüştîler de dahil olduğu halde, hepsi bu âlemi idare etmede Allah'a Ehremen'i ortak yapmakta, yani hayır Allah'tan ve şer İblistendir, davasında birliktirler ve bu mânâ ile genel olarak Seneviyyedirler. Şehristânî der ki: "Bütün Mecusîler, hayır ve şerri, fayda ve zararı, kurtuluş ve fesadı aralarında tamamen paylaşmış yani birisi yalnız hayır başlangıcı, biri de yalnız şer başlangıcı olan iki esası kabullendiler, birine nur ve birine zulmet, Farsça olarak Yezdân ve Ehremen adı verdiler." Bu konuda bunların birçok mezhepleri varsa da, Mecusî meselelerinin hepsi iki kâide üzerinde toplanır. Birincisi nurun zulmet ile anlaşma sebebi; ikincisi de nurun zulmetten kurtuluşu meselesidir. Anlaşmayı başlangıç, kurtuluşu son sayarlar.(1) Bütün Mecusîler, bu şekilde, iki esas ispat ederler. Bununla beraber asıl Mecûsîler, bu iki aslın ikisinin de ezelî ve ebedî olması caiz olamayacağına, nûrun ezelî, zulmetin sonradan olma olduğuna kânidirler(2). Sonra da bunun "sonradan olma" hususunda ihtilâf ederler. Aslı şer olan Zulmet veya Ehremen'in sonradan oluşu, Nûr ve Yezdan'dan mı oldu? Hayrın başlangıcı olan Nur veya Yezdan cüz'î bir şey meydana getirmiyorsa, nasıl olur da aslı şer olan Ehremen'i meydana çıkarır? Bunu o ortaya çıkarmamışsa, kim çıkarabilir? Ortaya çıkarılmamış değilse terkip ve anlaşma nasıl mümkün olur? İşte bunlar Mecusîlerin çıkmaya ait noktalarıdır". Kiyumresîlere göre, Nur, benim bir muhalifim olsa nasıl olur, diye bir düşünmüş ve huyu nûra uygun olmayan bu kötü fikirden zulmet hasıl olmuş ve buna Ehremen denilmiş. Ehremen, şer, fitne, fesat, zarar veren huylu olduğundan Nura karşı çıkıp tabiatı ve sözü ile ona muhalefet etmiş ve bundan dolayı Nurun askeriyle Zulmetin askeri arasında savaş olmuş, sonra melekler araya girmiş, süfli âlem Ehremen'in olmak üzere anlaşmışlar. Bu antlaşma, yedi bin sene

---

(1) Şehristânî, a.g.e., I, 232.

(2) Çünkü Maneviyye'nin dediği gibi İblis de ezelî olacak olsa, ezelîden zıt ve ezelden zıtlaşan iki farklı başlangıcın anlaşmalarına imkan kalmaz. Ne hayır ve şerrin karışık bulunduğu bu anlaşmış âlem bulunur, ne de kurtuluşa ihtimali kalırdı ki, bu nokta Seneviyye'nin susmaya mecbur kaldığı noktadır. Bunların arasında aynı seviyede veya altlarında mizac sebebi olacak diğer bir esas ilavesiyle teslis (üçlemey)e gitmek de bu mümkün olmazı mümkün kılamaz ve bu tıkanıklıktan kurtaramaz. Her halde bu esası içine alan ve hâkim olan ikisinin üstünde olmak zorundadır ki, bu ancak ezelî olan başlangıcın tek olmasıyla mümkün olur. (Müellif)

sürecek, sonra Ehremen âlemi boşaltıp Nura teslim edecekmiş. Zervânilere göre de Nur, önce hepsi nurdan birtakım rûhânî şahısları keşfetmiş, fakat Zervan adındaki en büyük şahıs bir şeyde şüpheye düşmüş ve bu şüpheden Ehremen şeytan meydana gelmiş. Bazı Zervânîler de demişler ki, büyük Zervan, bir oğlu için 9999 sene hüzünle inlemiş, olmamış; sonra "her halde bu âlem hiçbir şey değil" diye kendinde bir fikir oluşmuş ve bundan dolayı o merakından Ehremen ve bu ilminden Hürmüz ikiz olarak doğmuş. Hürmüz, çıkış kapısına daha yakın iken Ehremen şeytan hile edip anasının karnını yarmış ve önce çıkıp dünyayı zaptetmiş. Zerdüşt de bu iki aslın zıddı olup âlemin varlıklarının iki başlangıcı olduğunu, bunların anlaşmasından bileşikler ve bu bileşiklerden çeşitli şekiller meydana geldiğini ve bununla beraber bu iki zıddın ikisi de Allah Teâlâ'nın yaratması ve meydana getirmesiyle oluştuğunu ve bu karışım ve bileşimin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu ve bundan dolayı Allah'ın tek olup, zıddı, dengi ve zatında ortağı bulunmadığını söylemişse de aslı şer olan Ehremen'in zıddıyle beraber yaratılışını ve bunların karışımını tek olan Allah Teâlâ'ya nisbet ettiği halde Ehremen'in varlığını Allah'a nisbet etmek caiz değildir diye ısrarı noktasında anılan susmaya mecbur olmaktan ve çelişkiden kurtulamamış ve bir de tek olan ilk yaratıcının gerisinde, biri hayrın yaratıcısı, biri de şerrin yaratıcısı iki zıt başlangıç kabul etmekle âlemin idaresinde birincisi ilk yaratıcı ve mizacının sebebi olan tek Yezdan (tanrı); ikincisi hayrın başlangıcı olan mahlûk Nur veya Hürmüz veya Melek; üçüncüsü şerrin başlangıcı ve mahlûk olanı Zulmet veya Ehremen veya İblis olmak üzere üç idareci tanrı farzeden üçgen bir şirke de düşmüştür ki, bu şirk bir zıddı, dengi ve ortağı olmayıp tek olan yaratıcı, biri de onun yaratıp meydana getirdiği ve sentez yaptığı Melek ve Şeytan iki mahlûk başlangıcın sentez özeti ve bu âlemdeki hayır ve şerrin, kurtuluş ve fesadın, temizlik ve çirkinliğin ortak yaratıcısı bir yaratılmış tanrı olmak üzere, bir yönden ortaksız yaratıcı, ezelî bir tanrı; bir taraftan da ikiz bir Melek ve Şeytan ortaklığından ibaret bir sonradan olma tanrı arasında düşünülmüş çelişkili bir Senevî şirki durumundadır. Şu halde Zerdüşt yalnız hayır, Allah'tan ve şer İblisten demek tarzında Senevîlik ile kalmamış, hayır Melekten, şer İblis'ten olmak üzere hayır ve şer Melek ve İblis ortaklığından, bu ortaklık da Allah'dan demek tarzında bir senevîliğe kani olmuşlardır.

Bu açıklamadan anlaşılır ki İbnü Abbas hazretlerinden nakledilen nüzul sebebinde Zenadıka hayır yaratıcısı ve şer yaratıcısı iki kardeş Senevîliği, وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا *"Onlar, Allah ile cinler arasında bir soy bağı uydurdular"* (Saffât, 37/158) âyeti delaletince neseb deyimleri bütün Mecusî mezheplerinin

esaslarına işareti içerir. Hem hepsinin bir Senevîlilikte toplandığını göstermiş, hem de Mecusîlik yerine Zenâdika lakabını seçerek özellikle Zerdüştlere dikkat nazarını çekmiştir. Şu halde âyetteki Cin diğer Mecusîlere göre yalnız Şeytana sarfedilmiş olması gerekirse de bazı Zervânîlerle Zerdüştlere göre Ehremen'e ve Hürmüz'e yani Şeytan ve Meleğe, Cin ve Peri'ye şâmildir. Ve bu mânâ ile âyet, nakledilen nüzul sebebinin ikisine de uygun olduktan başka sözün gelişinden anlaşıldığına göre, gerek Senevviyye ve gerek teslis (üçleme) ve gerekse diğer şekillerde olsun fizik ötesi ve rûhânî şirklerin hepsini açıkça içerir. Ve bu içeriği açıkça anlatmak içindir ki شَرِيكًا *"bir ortak olarak"* değil شُرَكَاءَ الْجِنَّ *"cinlerden ortaklar"* buyurulmuştur. Bundan başka شُرَكَاءَ الْجِنَّ *"cinlerden ortaklar"* fizikî mahiyette fail tasavvur olunan tabiat kuvvetleri gibi, gizli ve örtülü sebeplere bağlı felsefî ve felsefe dışı şirklerin de türlerini içerebilecektir. Zira cinnin genel anlamında yalnız görünmeyen ve ancak bir şekile girme halinde görülebilen kuvvetler ve soyut rûhâniyet değil, gözle görülmek şânından olmakla beraber örtülü ve gizli bir halde bulunan büyük küçük cisimler, şahıslar ve gizli topluluklar bile dahil olacaktır.

Hasılı Allah'ı gereğince takdir etmeyen kâfirler ona cinleri türlü türlü ortaklar tuttular, وَخَلَقَهُمْ **halbuki onları Allah yarattı.** Yani cinler de Allah'ın yaratığıdır. Nitekim o müşriklerin çoğu bunu esas itibariyle itiraf ederler. İtiraf etmeyenlerin de etmesi gerekir. Şu halde yaratılanı yaratanına ortak ve rakib saymaya kalkışmanın ve Allah'ın izni olmaksızın cinlerin âlemde ve insanlar üzerinde bir tesir yapabileceklerini farzetmenin ve bu şekilde yaratanın yarattığına karşı bir âcizliğine ihtimal vermenin büyük bir aptallık, sapıklık ve açık bir haksızlık olduğu aşikârdır. Bu mânâya göre خَلَقَهُمْ kelimesinin sonundaki zamir cine râcidir. Ve bunda cinlerin de akıl sahibi olduklarına tenbih vardır. Bu zamirin cinne değil جَعَلُوا nun fâili olan müşriklere gönderilmesi de ihtimal dahilindedir. Ve bu şekilde mânâ şu olur: Halbuki bu müşriklerin kendilerini yaratan cinler değil Allah Teâlâ'dır. Bundan dolayı yaratana karşı cinleri ortak saymaya kalkışmak ve onlarda Allah'ın izni dışında bir tesir hayal etmek ne büyük küfürdür. Halbuki bir takımları, cinleri, perileri, gizli kuvvetleri Allah'a ortaklar saydılar. وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ **Bir takımları da Allah'a oğullar ve kızlar uydurdular.** Allah hakkında doğma ve doğurma hayal ettiler ve bu şekilde Allah'tan doğmuş erkek ve dişi ilâhlar uydurdular ve bunları Allah'ın oğulları veya kızları diye ilâh cinsinden sayıp tanrı edindiler, Allah'ı bunlarla, bunları putlarla temsil etmeye kalkıştılar. "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen Arap müşrikleri ve Sâbieleri bu cümleden olduğu gibi, "Hürmüz ve Ehremen Allah'ın oğullarıdır"

diyen bazı mecusîler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" diyen bazı Yahudiler, "**Mesih** Allah'ın oğludur" diyen hıristiyanlar da bu cümledendir. Yaratmada **ortaya** çıkma ve meydana getirmeyi kabul eden filozoflar da bunlara benzer. **Hep bunları** بِغَيْرِ عِلْمٍ **hiçbir ilme dayalı olmayarak ve ne dediklerini bilmiyerek uydurdular.** Allah'a ortak, oğul veya kız evlat uydurmaya kalkışanlar "**ilâh" ve** "oğul" dedikleri zaman ne söylediklerini bilmeyen cahiller ve iftiracıdırlar. "**İlâh** ikidir veya üçtür" diye Allah'a zatında veya sıfatında veya fiillerinde, **az veya** çok, denk veya aşağı, eşit veya zıt bir ortak, bir arkadaş veya rakib sayanlar, **ne** dediklerini bilmez cahiller, iftiracılar olduğu gibi; oğul veya kız çocuk **isnat** edenler de aynı şekilde ne dediğini bilmeyen ortak ve aynı cins isnat etmiş cahiller ve iftiracılardır.

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ **Şanı yüce olan Allah kendini bunlardan tenzih eder ve O'nun yüce zatı, bunların böyle cahilce ve iftira edercesine vasıflandırmalarından mukaddes ve yücedir.** Gerek zıtlık, gerek benzerlik ve aynı cinstenlik şekliyle olsun, her çeşit ortaklık ve aynı şekilde aynîlik ve aynı cinstenlikle ortaklığı gerektiren doğurmak ve doğmak gibi vasıflar haddi zatında ilâhlık vasfına uymayan, ilâh anlayışıyla çelişkilidirler. Bunlar bir çeşit noksan, acizlik ve ihtiyaç ifade eden sonradan olma vasıflardır. İlâhlık gerçeği ise, her noksandan uzak ve yüce bir kemâldir. Şu halde Allah'ın zatı ve hakikati hakkında ortaklık ve çocuk mümkün değildir. Ve bunu anlamak için başka bir delile ihtiyaç da yoktur. Bizzat ilâh anlayışı bu imkansızlığı ispata yeterlidir. Zira ilâh anlayışında en yüksek bir yücelik ile bir yaratıcılık ve güzellik vasfı vardır. Allah'ın ortak ve çocuğu nasıl olabilir ki, بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **O, bütün göklerin ve yerin, benzersiz yaratıcısıdır.** Bütün ulvî ve süflî âlemden hiçbiri yokken, örnek olacak, aynîlik ifade edecek kanun, asıl , madde, şekil, nümune, örnek denecek hiçbir şey mevcut değilken, ilk önce bunları benzersiz meydana getiren ve yaratan, her türün ilk ferdini, ilk örneğini yaratıp yoktan vücuda getiren ve böyle icat etme âdeti ve zatına mahsus fiilî sıfatı olan ve bundan dolayı misali, eşi ve benzeri bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan ve onun varlığı ve icadı olmadan bir yokun vücuda gelmesi ve herhangi bir şeyin var olarak ayakta durması mümkün olmayan yüce yaratıcıdır.

Bilinmektedir ki ibda, örneği geçememiş olan bir şeyi meydana getirmek ve yapmaktır. Nisbî ibda' az çok bir örnek ile ilgili olabilirse de, hakikî ibda hiçbir örnek ve asıl ile geçilmiş olamaz. Böyle hiçbir örneği geçmeden icad olunan örneksiz güzel ve fevkalâde şeye ibda edilmiş veya bedâet (güzellik)le sıfatlanmış mânâsına bedî' (بديع) denildiği gibi, bunu meydana getiren ve ibda

âdeti olan mübdi (yapıcıy)e da bedî' (بديع) denilir ki, musrih mânâsında sarih, müsmi' mânâsında semî' gibi, müf'îl veya fâil mânâsında feîldir. Ve buna bedî' denilmesinde, mübdi isminin ifade etmediği bir devam ve sabit olmak mânâsı vardır. Ve her iki mânâ ile bedî denildiği zaman bir örneksizlik, benzersizlik, güzellik ve fevkalâdelik anlamı vardır ki, bütün gökler ve yer böyle bedâyi (güzellikler) ile dolu bir güzelliktir. Bununla birlikte her ne olursa olsun icad edilmiş olan şeylere bedî denilmesi, ancak geçmiş örneği olmamak bakımından izafî (göreli) ve nisbîdir. Bir emsalsiz şeyi meydana getiren, benzerlerini de getirebilir. Ve birçok emsalsiz şeyler bulunabilir. Şu halde hakiki mûcid, bedî-i mef'ûl değil, bedi-i fâildir. Yani daima icad eden, hakikî mübdi (gerçek mûcid)dir. Bu nükteden dolayı بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"göklerin ve yerin yaratıcısı"* isim tamlamasıyla gökler ve yerin de örneksiz yaratılmış olmasına işaret edilmiş olmakla beraber, baştan sona kadar denk ve benzeri bulunmak ihtimali olmayan tek ve emsalsiz yaratıcının gökler ve yer değil, onların eşsiz yaratıcısı olan Allah Teâlâ olduğu açıklanmış, göklerin ve yerin izafî güzellikleri benzersiz yapıcının varlığını ve yaratma sıfatını kendilerinde az çok temsil eden bir misal ve uygunluk ifade eden bir delalet olarak değil, ancak malûlun yapıcı illetine, sonradan olanın yapıcısına, sanatın sanatkârına delaleti gibi nisbî ve intikâlî bir iltizâmî (benimsemeli) delalet ile delil ve alamet olarak ifade ettikleri ve Allah denildiği zaman bütün emsalsiz yaratılmışların yaratıcısı olan tek var edicinin anlaşılması gerektiği gösterilmiştir.

Burada şunu iyi düşünmek gerekir ki, ibdâ'ın tarifinden anlaşıldığı üzere bediî bir eser demek gelecekteki bir örneği değilse de, geçmiş bir örneği olmayan benzersiz bir eser demektir. O, bir kanun, bir mukayese ile vücuda gelmez. İlk örnek onunla başlar, aynîlik, çeşitlenme, kanun ondan sonra meydana gelir. Bununla beraber, yokluğun kendi kendine var olması, zatı itibariyle yok olanın bizatihi var olması, yani bizzat olma (tekevvün bizatihi) mümkün değildir, bir açık çelişkidir. Yalnız maddi sebep, yani bilfiil yok olan, bir şeyin düşünce halinde bulunduğu bir asıl ve kaynaktan kendi kendine fiile çıkması veya yalnız sûrî (gösterişten ibaret) sebep, yani yok olan bir şeyin yalnız bir örnekten yine yapıcısız kendi kendine bir şekil kazanması veya her ikisi de yeterli değildir. Düşüncede gerek bulunsun, gerek bulunmasın, bilfiil mevcut olmayan herhangi bir şeyin var olması, herhalde bir yapıcı sebebe, yani onu fiilen icad edecek bir mûcide (icat ediciye) muhtaçtır. Ve ancak o zamandır ki, bizatihi tekevvün (kendi kendine olma) çelişkisi kalkmış olur. Bir fâilin maddî veya sûrî sebebe bir şey ilave etmesiyledir ki yeni bir varlık tasavvuru mümkün olabilir. Yoksa

yine kendi kendine olma çelişkisi ortaya çıkar. Şu halde gerçek mânâsıyla yapıcı sebebi, yoğu var eden, vücûd yapan bir güç sahibi var demektir ki, gerek az çok bir örneği ihtiva eden bir asıl ve maddeden çıkarma ve yapma suretiyle olsun, gerek bununla beraber diğer bir örneği taklit etme şekliyle olsun, ikisinde de bizzat mevcut olmayan bir şeyi bilfiil var yapmak ve bundan dolayı varlığa yepyeni bir şey eklemek vardır. O halde maddî sebep ve görünüşten ibaret olan sebeb (illet-i sûriyye), yapıcı sebepten ihtiyaçsız olmadığı halde, yapıcı sebep gerçekte bunlara muhtaç değildir ve başlı başınadır. Bunun için olayların sonradan olmasında maddî ve sûrî sebep atılabilir ve fakat yapıcı sebep atılamaz. Ve gerçek yapıcı sebep fiilinde ne maddî sebebe, ne de görünüşten ibaret olan sebebe, kanuna, mahkûm ve muhtaç değildir. O maddesiz veya örneksiz, yahut hiçbiri olmaksızın da icad yapabilecek tek fâil, tek icadçıdır. Yani tam mânâsıyla yaratıcıdır. Fiilinde madde ve şekilde muhtaç olmayan yaratıcı fâilin eserine kendi zatından bir madde veya şekil ve örnek verdiğini farzetmek de çelişki olur. Demek ki hakiki yaratıcı, tam yaratma ile yaptığı ilk güzel eserini icad ederken ne kendinden bir parça ayırıp dışarı fırlatmak gibi bir değişim yapmış, ne de kendinden bir örnek edinip kendini taklit ve temsil etmiş olamaz. Zira değişim, maddî illetde; benzeyiş de sûrî illetde düşünülebilir. Halbuki yaratmada bunlar yok, ancak fâil ve fiil vardır. Şu halde yaratıcı fâile göre sebebin değişimi, ortaya çıkma, doğma, yok olma ve değişiklik yok, ancak bâkî olma ve fiil vardır. İlk mahlûkun yaratılmasından sonradır ki, maddî sebep ve sözde sebep düşünülebilir. Ve bunun için ilk yaratılmış eser olan ilk mahlûk ile yaratıcı fâil arasında ne bir ortaya çıkma ve ayrılma düşünülebilir, ne de zât ve sıfat bakımından fiilen bir ortaklık, bir hemcinslik, bir aynîlik bulunabilir. Madde ve misal böyle yaratılan ilk mahlûk ile başlar. Güçler, benzeyişler, kanunlar, türler, cinsler ona döndürülür. O, benzeyen ve benzemeyen şeylerin aslı ve kaynağıdır. Değişim ve benzeyiş, gelişme hep ondan sonradır. Ve ona eklenmiş olan her değişim, farklılık, yenilik, tekamül de yaratıcı fâilin baştan bir yaratmasıdır ki, buna كُنْ *"ol"* emri denilir, eşsiz eserlere de كَلِمَةُ اللهِ *"Allah'ın kelimesi"* denilir. Bu şekilde gerçek fâil hiçbir dengi geçmeyen yaratma fiiline göre yaratıcı; örneği geçen ve o örneğe benzemekle beraber bir ayrılık ve farklılık ifade eden ve cüz'î yaratmayı içermiş olan fiiline göre de yapıcıdır. Maddî sebebi yaratması itibariyle var eden ve sözde sebebi yaratması itibariyle de tasvir eden (ressam)dir. Hâlik (yaratıcı) ve bâri (yaratan) isimleri de hepsinden geneldir. Yaratma (halk), var etme, icat (ibdâ) ve yapma (inşâ)dan daha geneldir. Ve unutulmamak gerekir ki bu yapmadaki çeşitli şekillere yakın benzerlikler hakiki fâile

değil, örneği geçmiş olan ilk yaratığa benzeyiştir. Fâilin sanatı hepsinde yaratmadır. Hatta inşâ etmedeki benzerlik de O'nun yaratmasıdır. Hasılı küllî (tümel) veya cüz'i (tikel) bir yaratma olmadan hiçbir şey kendi kendine yoktan vücûda gelemez. Bunun için yaratma ve yaratıcı delilleri daima varlıkların değişik olmalarında, sonradan oluşlarında, yeniliğinde, hasılı yaratma noktalarındadır. Varlıkların benzeyişleri içindeki farklılık ve değişim ile cüz'î yaratılış noktaları, sırf yaratmanın ve yaratıcının varlığının delilleri, burhan ve kudretinin alametleridir. Varlıklara basiret gözüyle bir bakılacak olursa görülür ki, başlangıçta yaratmaya dayanmayan hiçbir şey bulunmayacağı gibi, sonunda da cüz'î yaratmaya dayanmayan hiçbir şey yoktur. Ve bunun içindir ki, varlıkların parçalarından hiçbiri tasavvurî ve temessülî ilim ile tamamen bilinemez, tam ayrıntılarıyla tarif olunamaz. Bilinirse görmekle bilinir veya bazı şekilleriyle düşünülür. Ve bunlardan toplamındaki mutlak yaratma derhal anlaşılır ki, bu bakış, gökler ve yer toplamına bir bakıştır. Ve bunun için burada doğrudan doğruya yalnız yaratmayı göstermek için بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"göklerin ve yerin yaratıcısı"* buyurulmuş, وَمَا فِيهِمَا *"o ikisinde olanlar"* diye içerikleri eklenmemiş, onlar daha sonra خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ *"her şeyi yarattı"* ile gösterilmiştir.

Şimdi yukarda İbrahim kıssasında zikredilen ufûl (yıldız, Ay vb. batması) ve hudûs (sonradan olma) ve bundan önceki âyetlerde açıklanacak halk (yaratma), ölüden diri ve diriden ölü çıkarma, ca'l (meydana getirme, yapma) ve tahsis, inşâ (yapma), istikrar ve istidâ (emanet bırakma), inzal (indirme) ve inbat (yerden bitirme), teşâbüh (benzeşme) ve benzememe, ismar (meyve verme) ve ikmal (tamamlama) kavramlarından sonra, ibdâ' (icad etme), icad eden, örneksiz olarak icad etme kavramları da iyice tasavvur edilir ve düşünülürse, bütün gökler ve yerin icadının bir mucidi bulunduğu ve onun bunları sırf fiil olan ve hiçbir örneği geçmeyen icadıyla icad etmiş olduğu ve bundan dolayı o mucidin o gökler ve yerde, yani bütün âlemde hiçbir dengi ve örneği bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan eşsiz güzelliklerin mucidi, hakiki bir yaratıcı olduğu ve doğrudan onun icadına dayanmayan hiçbir hadisenin mevcut olamayacağı kesin şekilde sabit olur ki işte Allah ● göklerin ve yerin yoktan var edicisidir. Ve bunu sâbiîler, Zerdüşt dininde olanlar, yahudi ve hıristiyanlar da teslim ve itiraf ederler. Böyleyken tutarlar da bir de ona çocuk uydururlar. Ve düşünmezler ki, doğmak da icad etmeye dayanan ve var etmeden sonra olan bir değişmedir. İcadın mûcidi, benzeşmeden uzak olduğu halde, baba ve çocuk arasında bir ortaklık unsuru, zât, sıfat ve fiillerde bir hemcinslik ve benzerlik vardır.

Ve bunun içindir ki, Allah'a çocuk isnat edenler, o çocuğa ilâhlık da isnad eder, ilâh diye tapınırlar. Çocuk isnadı, şirk isnadını gerektirir. Halbuki yok olanın, kendi kendine var olması imkansız olduğu gibi, kendi kendine doğması da imkansız olduğundan babanın bir çocuk doğurması ve ona kendisinden cevherî (asla ait) bir parça ve bir misal verip kısmen maddî ve şekil itibariyle bir sebep olabilmesi, o babada bir değişim ve etkilenmeyi meydana getiren mucid (icad edici) fâilin bir fiil var etmesine dayanmaktadır ki, ilâh da o mucid fâildir. Özetle ilâh, mûcid ve yaratıcı, benzeme ve hemcins olmaktan uzak demek olduğu halde aynı zamanda ona çocuk, hemcinslik ve benzerlik isnat etmek bir çelişkiden başka bir şey değildir. Ve ne dediğini bilmemektir. Şu halde göklerin ve yerin var edicisi olan böyle bir icad etme gücüne sahip ve âlemlerin tümüne benzeme ve hemcinslikten uzak bulunan ulu mucidin (yaratıcının) aynı ve örneği bulunabileceğini ve onun zatında bir bölünme ve ayrılma, bir değişme, bir eksilme veya artma ve herhangi bir ihtiyaç hasıl olabileceğini varsaymak ve benzersiz bir fâil olan mucidin herhangi bir yaratığı meydana getirmesi için kendini parçalayarak bir çocuk çıkarmaya muhtaç olacağı anlayışında bulunmak ne büyük çelişki ve cahillik, ne kadar açık bir iftiradır? Doğmak ve doğurmak, ancak ibda (var etme)dan sonra, gökler ve yer dahilinde düşünülebilir. Halbuki göklere ve yere bile çocuk isnat etmek akla uygun değilken, onların ulu mucidine bir hemcinslik ve denklik ifade eden oğul ve kız isnadı nasıl düşünülür ve caiz görülür? Her halde doğum ve ortaya çıkma (sudûr) davası batıldır. İcad etmeye, doğurtma demek gerçekten bir çelişki ve cahilliktir. اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ **O icadın mucidinin çocuğu nasıl veya nereden olur ki?** وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ **Bir hanımı, bir eşi yoktur.** Halbuki çocuk için anne lazımdır. Gerçi baba olmadığı halde yalnız bir anne ile çocuk tasavvur olunabilir. Nitekim bir anadan türeyen -mo-nomer- birtakım canlılar vardır. İsa'da da bu inkâra aklen hak yoktur. Fakat anasız çocuk düşünülemez, böyle bir düşünce çelişki olur. Zira çocuk kavramında ana zorunludur. Bunun için Allah'ın bir çocuğa vâlid, yani baba olmasını tasavvur ederken o çocuktan önce ona anne ve Allah'a hanım ve eş olabilecek dişi bir eş tasavvur etmek gerekir. Halbuki her türlü sonradan olma ve ihtiyaç kusurlarından uzak, göklerin ve yerin yaratıcısı olan tek celâl sahibi Allah'ın bir eşi, bir karısı olması imkansızdır. Şu halde Allah'ın bir ana olması imkansız olduğu gibi, doğurma yoluyla bir çocuğa baba olması da imkansızdır. Yani ne ana olması mümkündür, ne de baba. Ve bu imkansızlık onun noksanından, kısırlığından değil, icadın mucidi olduğundan dolayı mutlak kemalinden ve noksansızlığındandır. O bütün gökleri ve yeri yaratmış, وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ **her dilediği şeyi**

de yaratmıştır.

Göklerin ve yerin bütün içeriğini, bu arada babaları, anaları, çocukları ve bu arada ona baba ve ortak olduğu iddia edilenlerin hepsini ve İsa'nın yaratılışı, onlardan ortaya çıkan yaratıkların da hepsini O yaratmıştır. Basit maddeler de O'nun mahlûku, bileşikler de O'nun mahlukudur. Madde de O'nun mahlûku, sûret (şekil) de O'nun mahlukudur. Cisimler de O'nun mahluku, ruhlar da O'nun mahlukudur. Hissedilenler de O'nun mahlûku, düşünceler de O'nun mahlukudur. Görünen âlem de O'nun mahluku, görünmeyen âlem de O'nun mahlukudur. Hayır yapanlar da O'nun mahlûku, şer işleyenler de O'nun mahlukudur. Cinler de O'nun mahluku, insanlar da O'nun mahlukudur. Hasılı kendisinden başka bugüne kadar vücûde gelen bütün mâsivâ (Allah'dan başka her şey) O'nun icadı ve yaratmasıdır. O ancak kendisini yaratmamıştır. Çünkü kendisi ezelî ve ebedî olarak vâcibü'l-vücûd (varlığı zatının gereği), diri ve kayyûm (herşeyi tutup koruyan)dır. Bir de ortak yaratmamıştır. Çünkü O'nun ortağının bulunması imkansızdır. Yaratılanın, ezelî yaratıcıya ortak olması da mümkün değildir; kendisi için bir sonuçsuzluk, bir eksiklik değil, mutlak kemâldir. Varlık ve kudret açısından böyle olduğu gibi, وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **O, herşeyi de bilendir.** Ondan hiçbir şeyin gizlenmesine de imkân yoktur. خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ *"Her şeyi yarattı"* ifadesinden sonra zamir ile وَهُوَ بِهِ عَلِيمٌ *"O, onu bilendir"* buyurulmayıp da بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Her şeyi bilendir"* diye «شَيْءٍ» "şey" kelimesinin nekre (belirsiz) olarak izhar edilmesi, bu iki şeyin şümul ve faydalanmada farklı olduklarına işaret eder. Çünkü خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ *"Her şeyi yarattı"* da «شَيْءٍ» "şey"den Allah'ın kendisi aklen müstesnâdır. بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Her şeyi bilendir"* de ise müstesna değildir. Yani Allah, hem kendini, hem kendinin dışındakileri, herşeyi tamamiyle ve aynıyle bilir. Onun ilmi, şekillenme, örneğe bağlanma ve bir şekle girme suretiyle değil, aynî ve ihata edicidir. Ve hatta her şeyin aynı ve kendisi Allah'ın ilmindedir. Onun için yaratma ve icad etmeye gücü yeten ancak O'dur. Halbuki O'nun dışındakiler, O'nun gibi her şeyi bilmez. Şu halde var olma ve gücü yetme bakımından hiçbir şey Allah'a denk olamayacağı gibi, ilim itibarıyla de öyledir. Ne göklerde ve yerde, ne de parça ve bölümlerinde, ne cisimlerde, ne ruhlarda; ne meleklerde, ne şeytanda, ne insanda; ne açıkta, ne kapalıda, kısaca bütün kâinatta Allah'a ne bir denk, ne de hemcins veya ortak yoktur. Ve olması ihtimali de yoktur. Allah'a ortak tasavvuru, bilgisizlik ve çelişkiden ibaret ve mümkün olmayanı tasavvurdan başka bir şey değildir. Çocuk tasavvuru da şirk tasavvurundan ortaya çıkmıştır.

Ey bunları işitenler:

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ

لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ

الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾ قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ

عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ

الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ

الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ

حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٧﴾

Meâl-i Şerifi

102- İşte Rabbiniz Allah bu! O'ndan başka ilâh yoktur; O, her şeyin yaratanıdır. O'na kulluk edin, O her şeye vekildir.

103- Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberlidir.

104- Muhakkak size Rabbinizden basiretler (kalb gözleri) geldi. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de körlük ederse zararı kendisinedir. Ben sizin bekçiniz değilim!

105- İşte böylece âyetleri türlü türlü çevirip açıklıyoruz ki, onlar sana: "Sen bunları bir yerlerden okuyup öğrenmişsin" desinler ve bilen bir top-

lum için de onu iyice beyan edelim.

106- Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Ortak koşanlardan da yüz çevir.

107- Allah dileseydi, ortak koşmazlardı. Biz, seni onlar üzerine bekçi yapmadık, sen onlara vekil de değilsin!

ذٰلِكُمْ **İşte odur ki,** yani şu anılan sıfatın mevsûf (sıfatlanan)ı, göklerin ve yerin icad edeni, eşden, çocuktan uzak, her şeyi yaratan, herşeyi bilen en mukaddes ve ulu zattır ki, O da اللّٰهُ **Allah'tır.** Zâtı ve sıfatı bakımından ibadete layık hak bir ilâhtır. "Allah" denince ancak onu anlamalıdır. رَبُّكُمْ **Rabbınızdır;** sahibiniz, terbiyeciniz, veli nimetinizdir. "Rab" denince de ancak O'nu anlamalıdır. لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ **Başka ilâh yok, ancak O vardır.** Başkasının mabud olmaya, ibadet ve kulluk edilmeye hakkı yoktur. Bu hak, ancak O'nundur. **Çünkü O,** خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ **her şeyin yaratıcısıdır.** Bunu tekrar sanmamalıdır. Zira birinci "her şeyin yaratılması", geçmişe ait, bu ise geleceğe bakmaktadır. Yani bundan önce her şeyi yaratmış olan O olduğu gibi, bundan böyle gelecekte de herşeyin yaratıcısı O'dur. İlâhlık, mabudluk da yoktan varedicinin yaratıcının hakkıdır. Şu halde فَاعْبُدُوهُ **siz de ancak O'nu mabud tanıyınız, O'na ibadet ve kulluk ediniz** de ondan başkasına tapmakla kendinizi düşürmeyiniz. وَهُوَ **O, bütün bu sıfat ile beraber** عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ **her şey üzerine ve herşeye karşı vekildir de.** Her hususta ve her şeye karşı O'na dayanılır ve tevekkül olunur ve her iş O'nun tasarruf ve idaresine teslim edilir. Yani bütün yaratıklardan her birinin de Allah'ın yaratmasıyla asil olduğu bir hakkı vardır. Ve bu şekilde bir sebepler âlemi ve insanın o sebepler ile ilgisi de vardır ki, Allah onların hepsini hak ve adaletle yaratmıştır Ve insanın, hem yaratıcısının, hem kendisinin ve hem onların hakkını teslim etmesi gerekir. Bununla beraber insanın hakkı bu sebeplerden hiçbirine kesinlikle mahkum olmamasıdır. Sebeplere hâkim olamayan ve onlara tapma mevkiinde bulunan insanlar her şeyden ve o ölçüde Hak'tan ve yaratıcıdan uzaktır. Çünkü sebepler bir kaç şeyden ibaret değil, sayılamayacak kadardır. Bunların hepsine boyun eğmekle ne onların hakkı verilir, ne insanın, ne de yaratıcının. Zira hiçbir şey, hatta insan ve melekten resul (elçi)ler de yaratıcının yerini tutacak vekil olamaz. Fakat yaratıcı hepsinin üzerinde Rab ve malik olduğu gibi, her şeye karşı vekildir de. O, her şeye karşı, her şeyin hakkını müdafaa eder ve hakkı yerine getirir, işleri ve menfaatları düzeltir ve tanzim eder. Hem kendi adına aslî velayet, hem yaratıkları adına vekillik velayetini toplayan, her hususta emîn ve mu-

temed olan bir yöneticidir. Bunun için özellikle O'na kullukla, O'nun haklarına ve emirlerine uymakla her şeyin hakkı yerine getirilir. Ve O'na dayanmak ve teslim olmak, O'ndan yardım istemek, ve emir almakla kendisinden başka herhangi bir şeyin, herhangi bir sebebin hükmüne galebe olunup her ihtiyaç bitirilebilir. Şu halde eğri ve çıkmaz yolları bırakıp da tevhid ve ihlâs ile doğrudan doğruya bir Allah'a kulluk etmek yalnız bir hak ve vazife değil, aynı zamanda Allah'tan başkasına karşı mağlub olması ihtimali olmayan bir dayanma noktasından sonsuz bir kuvvet ve yaratılmışı yaratana yaklaştıran çok yüksek bir şeref ve hürriyet, ebedî bir saadet feyzi kazanmaktır. الا ان حزب الله هم المفلحون *"Sadece Allah taraftarları kurtuluşa ermişlerdir"* (Mücâdele, 58/22), فان حزب الله هم الغالبون *"Muhakkak ki, Allah tarafları üstün geleceklerdir"* (Mâide, 5/56) neticesine ermektir. اياك نعبد واياك نستعين *"Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım bekleriz"* (Fâtiha, 1/5) anlaşması bu, doğru yol budur. Ve bundan dolayı hiçbir şeye değil, ancak Allah'a dayanarak yalnız Allah'a ibadet ve kulluk ediniz, bütün ümit ve sevginizi ve bütün korku ve haşyetinizi ona bağlayarak ve her işinizi ona ısmarlayarak, bütün istek ve seçimlerinizi onun emirleri ve irşadlarına bağlayarak hareket ediniz. Ona samimi ibadetle dünya ve ahirete ait ihtiyaçlarınızın yerine getirilmesine çalışınız. O'nun yaratması ve emri, yardım ve izni olmadan ne insanlar, ne cinler hiçbiri bir iş göremez. Gerçi لا تدركه الابصار **O'nu bütün gözler anlayamaz ve hatta kendinden başka hiçbir göz O'nu kavrayıp ihata edemez** وهو يدرك الابصار **ve fakat O, gözlerin hepsini idrak ve ihata eder, görür, bilir.** Gözler kendini anlayamazken, onları anlayan, anlatan, gören, gösteren, gerçeği bilen ancak O'dur. Burada dış idrak meselesine de dikkat çekilmiştir. Bir canlının kendi dışındaki görülenleri görebilmesi ve anlaşılanları anlaması için, öyle bir şaşırtıcı iş ve öyle bir şerefli durumdur ki, akıl bunun en derin noktasını anlayamaz. Bütün hakimler ve filozoflar bunu izah etmekten âcizdirler. Mesela gözümle karşımda bir minare görüyorum, ne gözüm minareye kadar gitmiş ve ne minare gelip gözüme girmiştir. Bununla beraber benim gördüğüm, yalnız o minareden yansıyan ışığın içerdiği ve küçücük gözüme bastığı hurda minare resminden ibaret de değildir. Ben, gözümdeki minare resmini değil, uzaktaki büyük minarenin kendisini görüyorum ve gözümü yumduğum zaman da onu bende değil, olduğu yerde idrak ediyorum. Hatta dikkat edilirse görme aracı kabul edilen ışık bile bana, benim gözüme kavuşması anında ışık oluyor ve o zaman parlıyor ve görme dediğin olay da o zaman meydana geliyor. Ve o anda ben, yerindeki minareyi algılıyorum. Bu nasıl olabiliyor? İşte bu dış idrak işinin sır ve mahiyeti akılların, idrak ve kavrayışının

dışındadır. Bütün fen ilimleri, felsefeler, bunu ihata edebilmekten uzak kalmış ve filozoflar bu noktada ya şaşkınlık veya safsatadan başka bir şey yapamamıştır. Bununla beraber bu, vaki olan bir iştir. Ve benim minareyi gördüğüm bir gerçektir. Allah Teâlâ bunu yapmış ve yapmaktadır. Ve akılların algılayamadığı bu gerçeğin en derin noktasını ve mahiyetini idrak ve ihata eden de ancak O'dur. Gözler onu idrak ve ihata edemezken, O gözleri idrak ve ihata eder ve aynı gerçek bütün idrak edilen şeylerde böyledir. وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ **Ve O lutuf sahibi ve her şeyden haberdardır.** Ve lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olan ancak odur. İdrakin nuru gibi her lutuf O'nundur. Her şeyi bilen, her doğru haberi veren ancak odur. Bundan dolayı hem O'nu dürbünlerle, teleskoplarla aramaya kalkmamalı, hem de gözler görmüyor diye, gözlerden, gönüllerden uzak, ihtiyaçlardan, dileklerden, doğru doğru haberdar olmaz sanıp da O'ndan dönmemeli, eğri yollara sapmamalıdır. O lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olan en görmeyen gözleri görür, en gizli, en duyulmaz sanılan şeylerden, gönüllerin hiç kimselere açılamayan sırlarından ve eğilimlerinden haberdardır. O, onlara kendilerinden yakındır. O'na ibadet etmek ve işleri ısmarlamak için şart, O'nu görmek değil, O'nun görmesi, lutuf sahibi ve her şeyden haberdar olması ve O'na ihlas ve tevhid ile zât ve sıfatlarına, fiilerine ve lutuflarına iman edilmesidir.

Şimdi ey Hak Mabud'dan dönüp Hak resulü yalanlayanlar, قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ **muhakkak size Rabbinizden basiretler -kalb gözüyle görülecek uyarıcılar, şahitler- geldi.** Göze göre basar (görme) ne ise, kalbe göre basiret de odur. Gözlerin görmesine sebep olan ve görücü kuvvet denilen görme nûruna göz (görme duyusu) denildiği gibi; kalbin görmesine sebep olan ve dilimizde kalb gözü de denilen algılayıcı kuvvete ve özellikle bunun zekâ, anlayış ve firaset denilen, görünür ve görünmez bir işe dikkat ve nüfuz ile, gereği gibi idrak eder bir derecede açık ve parlak olması haline "basiret" denilir ki, bir ilâhî nurdur. Aynı şekilde baş gözüyle hasıl olan ve görmek denilen tam ve kâmil anlayışa "basar" denildiği gibi, kalb gözüyle hasıl olan tam ve kâmil idrake, gerçek ve şüphesiz bilgiye de "basiret" denir. Bundan başka basiret, delil, hüccet ve burhana, şahide, dikkat ve iman ile ibret alınacak hidayet sebeplerine de söylenir. Çünkü bunlar, idrak gücünü kuvvetlendirir, basiret ve idrake sebep olur. Ve bu mânâca basiret, önceki mânâları da içine alır. Çünkü basiretin kendisi de en büyük delil, en büyük şahid ve beyyine, en büyük ibret dayanağıdır ve onsuz hiçbir şey idrak olunamaz. Burada da basiretler, ya birinci mânâya veyahut onu da içine alan bu üçüncü mânâya olarak Kur'ân ve özellikle yukarda

vâsid olan açık âyetlerdir. Görülüyor ki, bu âyetler basar (görme) ve basirete dikkat nazarını çekerek, genel bir şekilde, doğrudan doğruya hakkı bilmeye ulaşmanın idrak ile olacağını göstermiştir. Bu âyet ile işaret olunuyor ki, müşriklerde basiret fiili yoksa da, idrak gücü Allah tarafından bütün beşer yaratılışına verilmiştir. Ve sonra Muhammed (s.a.v)'in kalbine vahyedilen açık âyetler ile de bütün o idrakleri kuvvetlendirecek ve ikinci mânâ ile bizzat basîret ve tam idraki oluşturabilecek olan ilâhî deliller tebliğ edilmiştir. Ve şu halde herkesin bu basiret nurlarına karşı kalb gözlerini yummayıp kendindeki idrak gücüne bakması ve bu şekilde basîretlerden istifade ederek bilfiil basîrete ve gerçek bilgiye erme görevini seçmesi kalmıştır. Şu halde فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ **her kim kalb gözüyle bakar,** Rabbinden gelen bu delilleri basiret ile **hakkı görmek ister de iman ederse bu kendi lehinedir, kendi menfaatinedir.** وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا **Ve her kim körlük eder, kalb gözünü yumar, kör olursa, bu körlük ve nankörlük de kendi aleyhinedir, kendi zararınadır.** فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ *"Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, fakat sînelerdeki kalbler kör olur"* (Hacc, 22/46) âyetinin delaleti üzere asıl körlük göz körlüğü değil, kalb körlüğüdür ki, bundaki zararın sınırı ve sonu yoktur. Ey kalb gözü kör olanlar! Bu takdirde وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ **ben de sizin üzerinize bir koruyucu değilimdir.** Yani Allah, verdiği idrake, gönderdiği delillere körlük eden sizin gibi nankör kâfirlerin, müşriklerin ihtiyarî fiillerinde koruyucusu ve himayecisi değildir, tersine karşısındadır. Yakında geleceği üzere gözlerini ve kalblerini çevirir. Körlük ve sapıklık yaratır, kendilerini körükörüne taşkınlıklara, karanlıklara bırakır ve bundan koruyacak ve karanlıklardan nûra çıkaracak diğer bir dost koruyucu da mümkün değildir. Körü körüne rastgelene sarılırsanız, onlar da sizi tutar, karanlıktan karanlığa, zarardan zarara, sürüklerler. Kısaca her şeyin koruyucusu ve yaratıcıların en hayırlısı olan Allah, وَلِىُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ *"İman edenlerin dostu olup, onları karanlıklardan nûra çıkarır".* (Bakara, 2/257) Müşriklerden uzak ve kâfirlerin düşmanıdır. Çünkü bunlar ,Allah'ın koruma ve himaye için verdiği ve gösterdiği basiretlere körlük etmiş, Allah'ın muhafaza ve korumasına tenezzül etmemiş ve çekinmişlerdir. Ve bu hususta sorumluluk kendilerine aittir. Görülüyor ki, burada ibsar (bakmak) ve âmâ (kör olmak) fiilleri kullara isnad edilmek ve bunlardan birini tercih ve seçmekle koruma görevinin kula ait olduğu anlatılarak, yaratanı birleme meselesine karşı kuruntuya düşülebilecek olan bir cebr (zorlama) sorusunun halliyle büyük bir uyarma vardır. Basiret körlüğü eden kimselere kendi "ene"si, yani benliği, bizzat muhafız olmadığı gibi, yüce yaratıcı da onlara hafîz (koruyucu) şerefli ismiyle mu-

amele etmez. Ve işte bizim anladığımıza göre Allah Teâlâ'nın gönderdiği basiretlere körlük ve hakkına nankörlük eden kâfirlere, müşriklere karşı وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ *"Kim körlük ederse ben size bekçi değilim."* buyurması bu mânâ iledir. Ve âyette رَبِّكُمْ *"Sizin Rabbiniz"* (üçüncü sahıştan) اَنَا mütekellimine (birinci şahsa) iltifat (dönüş) vardır. Burada tefsirciler "hafîz" (koruyucu) şerefli ismini ceza veya mükafat vermek üzere amelleri kontrol ve muhafaza eden "rakib" mânâsıyla tefsir ettiklerinden dolayı, bu âyet Peygamber'in lisanı üzere varid olmuştur, diyorlar. Ve bunu: "Ey Muhammed! De ki, sizin üzerinize koruyucu, yani amellerinizi, kontrol ve koruyarak azarlayacak olan rakîb (kontrolcü) ben değilim, Allah'tır, ben ancak bir elçiyim" meâlinde tefsir ediyorlar. Fakat biz bu yorumu pek de uygun bulmuyoruz.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ **Ve işte biz böyle âyetleri türlü türlü çevirip açıklarız.** Gerçek vecihleri ve çeşitli şekilleriyle ifade eder i'cazkâr, güzel bir nizam ile halden hale devam ettirir, şekilden şekle koyarız. Bir taraftan nurlar saçar, gözlerden geçirir, basiretler açarız; diğer yönden bunları layık olmayan gözlere göstermez, basiretleri bağlar, körlük ve karanlıklar içinde bırakırız. وَ Bu tasrif ve tasarrufu şu sonuç ve hikmet için yaparız ki لِيَقُولُوا دَرَسْتَ **sen ders görmüşsün, çok okumuşsun** (yani bu, âyetler ve Kur'ân tahsil etmeye ve incelemeye dayanan birçok ilimler ve bilgiler ile ilgilidirler. Bir ümmî okuma yazma bilmeyen bunları bilemez ve bunlar vahyile de olmaz. Demek ki sen kimsenin haberi olmadan gizlice ders almışsın) **desinler**. İbnü Kesir ve Ebu Amr kırâetlerine göre دَارَسْتَ müdârese etmişsin, yani kitap ehli, okumuş birtakım kimselerle müzakere etmişsin, bu bilgileri o şekilde ediniyorsun ve söylediklerini vahyile değil, o müzakere ile söylüyorsun desinler. İbnü Âmir kırâetine göre okunması halinde, bunlar, yani senin okuduğun şeyler zamanı geçmiş, bugün için hükmü kalmamış eski şeyler desinler. Hasılı bunlardan birini söyleyerek, hem Kur'ân'ın önemini ve senin bir ilm-i ledünnîy (Allah bilgisi ve sırları ilmin)e ermiş olmanı gizli kapaklı itiraf, hem de vahy ve peygamberliği inkâr ile küfür ile Allah'a ortak koşmada ısrar etsinler. Buna karşılık وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **biz de bu âyetlerin mânâsını bilecek olanlara, ilim şanından bulunanlara beyan edelim ve açıklıyalım:**

Ey Muhammed! اِتَّبِعْ مَٓا اُوحِىَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ **Sen Rabb'inden sana vahyedilene uy.** لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh yok, O'na bak,** وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ **ve müşriklerden yüz çevir, ne derlerse desinler bakma.** وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُوا **Allah dileseydi onlar da müşrik olmazlardı,** imanı isteklerine bırakmaz, ortak koşmaktan ko-

rur, zorla mümin yapardı. Mademki müşriktirler, demek ki Allah imanlarını dilememiş ve onları şirkten ve şirkin gereklerinden korumamıştır. وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا **Biz seni onların üzerine bekçi de tayin etmedik.** Şu halde ne onları ortak koşmaktan, ne başlarına gelecek felaketten koruyabilirsin, ne de bundan dolayı sorumlu olursun. وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ **Ve sen onlar üzerine vekil de değilsin.** Onlar tarafından vekil değilsin ki, iyilik veya kötülüklerine, işleri idare etmek için onlara bakasın. Allah'ın vekili de değilsin ki, şirklerinden dolayı üzerlerine çullanıp Allah'ın onlara yapacağı azarlama ve cezayı veya düzeltmeleri yapmak yetkisini taşıyasın. Kısaca sen ancak Allah'ın emirlerini ve hükümlerini tebliğ ve haber vermekle yükümlü bir elçisin. Bunun için Rabb'ından sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah'a ortak koşanlara bakma.

Ey inananlar!

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا
لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

Meâl-i Serifi

108- Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler. Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. O, onlara ne yaptıklarını haber verir.

وَ **Ey müminler,** لَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ **Allah'tan başkasına yalvaranlara, tapanlara sövüp de** فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ **cahillikle atılarak Allah'a sövmelerine sebep olmayın.** Yani onlara taptıkları, kendilerince hürmet ettikleri şeyleri karıştırarak mesela "kahrolsun taptığınız" veya "dini şöyle böyle" gibi bir sövme ve küfretmekle hitap ederek söğerseniz, vicdanlarına, hissiyatlarına basmış olursunuz. Onlar da kızarak ve bilgisizliklerinden dolayı ayniyle karşılık verdikleri zannında bulunarak, "biz de sizinkine" diye, sizin söylediklerinizi iade eder ve bunun ona denk olmadığını bilmezler ve bu şekilde hak sınırını

uşarak Allah'a sövmüş olurlar. Ve siz bu küfretmeye sebep olmuş olursunuz. Şu halde siz onların küfürlerine, şirklerine söveceğiz diye böyle küfretmeye sebep olmayın. Küfretme ve sövme, genelde ahlâka uygun bir şey olmadığı gibi, aslı itibariyle batılı, küfrü hakir görmek ve değersiz göstermek gibi meşrû ve güzel sayılmış da olsa, böyle küfretmeye ve küfrün artmasına sebep olacak olan sövme ve küfretmeye sebeb olmak sûretiyle bir küfür demektir. Bundan dolayıdır ki, Fıkıh kitaplarında, her kim olursa olsun, dinine küfretmek elfâz-ı küfür (küfür lafızların)den sayılmıştır.

Hasılı, herhangi bir milletin, ne kadar batıl olursa olsun mukaddes saydıkları şeylere sövmekten sakınmalıdır. كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ **Biz, böyle her ümmete amelini süslemişizdir.** Kimisinin iyiliğine başarı, kimisinin kötülüğüne alçaltma olmak üzere her birine çeşitli duygular, karekterler, zevkler, telakkiler vererek yaptıklarını hoş göstermişizdir. İşin aslı hayır olsun, şer olsun, küfür olsun, iman olsun, taat olsun, isyan olsun, hepsi, yaptıklarını beğenerek, güzel kabul ederek yaparlar. Ve sevdiklerini müdafaa etmek için heyecanlara düşerler. Hoşlanıp hoşlanmamak gibi duygular isteğe bağlı değil zorlamakladır. Gerçek ve hayrın yolu, sırf zevk ve duygularda değil, yukarda açıklandığı üzere basiretlerdedir. Basireti bırakıp da yalnız zevk, süs ve duyguların arkasından gidenler, birçok kötü şeyleri iyi kabul ederek yapmaya mecbur olurlar. Allah, onları yanlış telakkilerinden korumaz, tersine kendilerine iyiyi kötü, kötüyü iyi gösterir. Hepsi yaptığını kendi lehine iyi yapıyorum diyerek yapar. Fakat yalnız onların değer yargılarıyla ve özellikle Allah'ın rızasını gözetmeyip yalnız süse, zevke uyan telakkileriyle ve yalnız kendi hoşlanmalarına dayanan amelleriyle iş bitmez. ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ **Sonra dönüşleri, müracaatları, hepsinin Rabb'ı, işin sahibi olan Allah Teâlâ'da biter.** O süsün ilk neşesi geçer, nöbet sonuna, neticelerine gelir. O ilk oluşun bir son oluşu, öldükten sonra bir dirilmesi ve o zaman âlemlerin Rabbi'nin huzurunda bir dikilmesi vardır. O zaman فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **âlemlerin Rabb'i onların önce yaptıkları amellerinin ne olduğunu kendilerine derhal haber verir.** O günde süslü görüp beğenerek yapmayı âdet haline getirdikleri işlerin süslü mü, süssüz mü, acı mı, tatlı mı, güzel mi, çirkin mi, ne olduğunu sonunda anlarlar.

Şimdi müşriklerin bazı işlerini haber vermek ve Allah'ın, işlerin dönüş yeri olduğunu açıklamak sûretiyle buyuruluyor ki:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا
قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾
وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ
وَنَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerifî

109- Müşrikler, kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka iman edeceklerine dair en ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır". Onlara mucizeler geldiğinde de iman etmeyeceklerini siz nerden bileceksiniz?

110- Biz onların kalblerini ve gözlerini çeviririz de, onlar, ilkin iman etmedikleri gibi, gene de iman etmezler. Biz de onları taşkınlıkları içerisinde kör ve şaşkın bırakırız.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ **Müşrikler güçlerinin yettiği en kuvvetli yeminlerle Allah'a yemin de ettiler ki,** لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا **herhalde kendilerine bir âyet, istedikleri bir mucize gelse (bu cümleden olarak Safa tepesi altın olsa) muhakkak ve muhakkak iman edeceklermiş.** Rivayet edildiğine göre bazı müminler de bunların bu yeminlerine bakarak istedikleri âyetin inmesiyle iman edecekleri ümidine düştüler. Ey Muhammed قُلْ **De ki:** اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ **Âyetler ancak Allah'ın katındadır.** Yani onlara gücü yetecek olan ancak O'dur. Dilediğini açıklar, dilediğini açıklamaz, hiçbiri benim kudret ve isteğimle değildir. وَمَا يُشْعِرُكُمْ **Siz bilmezsiniz ki,** اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ **O istedikleri âyet geldiği zaman da iman etmezler.** وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ **Ve biz onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz.** Gönülleri bir tarafa, gözleri başka tarafa döner, hayret ve tereddüt içinde kalırlar. كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ **İlk defa iman etmedikleri gibi, yine hakkı anlamaz, âyeti görmezler, iman etmezler.** وَنَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ **Ve kendilerini basiretsizlikleri ile tuğyanları içinde bırakırız, körü körüne yuvarlanır giderler.** Yani ilk önceki imansızlıkları, iman sebebi olacak mucizeler ol-

madığından değil, inat ve azgınlıklarından ve hak, doğru âyetleri görmemezlik ettiklerinden dolayıdır. Ve bundan dolayı Allah onları küfür azgınlıklarına bırakmaya takdir etmiştir. Allah onları bu taşkınlıktan korumayacak, müminlere verdiği hidayeti ve iman yardımını vermeyecek, körlüklerinde bırakacak, bastıracak, وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ *"Kim körlük ederse, ben sizin üzerinize bir bekçi değilim"* sırrı tamamen ortaya çıkacaktır.

Onun için bir âyet değil:

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

Meâl-i Şerifî

111- Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah'ın diledikleri hariç, yine de inanacak değillerdi, fakat çokları bunu bilmezler.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ **Hatta biz onlara bütün melekleri indirmiş olsak.** لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ *"Bize melekler indirilmeli değil miydi?"* (Furkan, 25/21), لَوْ مَا تَاْتِينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ *"Bize melekleri getirmeliydin"* (Hicr, 15/7) diye istedikleri mucizeyi göndersek, وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى **Ve ölüler kendilerine söylese,** فَاْتُوا بِاٰبَٓائِنَا "Babalarımızı diriltip getiriniz de şahitlik etsinler" (Duhân, 44/36) diye istedikleri mucize de yapılsa, وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا **ve üzerlerine her şeyi kefil olarak toplasaydık da,** اَوْ تَاْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا *"Allah'ı ve bütün melekleri kefil olarak getir"* (İsrâ, 17/92) diye istedikleri mucizeyi de göstersek, مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ **Allah dilemedikçe hiçbir zaman iman etmeleri ihtimali yoktur.** Ve bundan dolayı onlara âyet indirmek boşunadır. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ **Ve fakat pekçoğu bilmezler.** Her türlü mucize gelse Allah dilemeyince hiçbir şey yapamayacaklarını bilmezler de, sadece kendilerine güvenir, azgınlık ve inatlarında kalmak için öyle yalan

yere yemin ederler. Bunun için sen onlara bakma ve imanlarına ümit edip, istedikleri mucizeyi istemeye kalkma da, اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Mucizeler, Allah katındadır"* (En'âm, 6/109) de, Allah'a bırak!

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحٖي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًاۜ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ
﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ
وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغٖي حَكَمًا
وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ﴿١١٤﴾
وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًاۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖۚ وَهُوَ
السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١١٥﴾ وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾
اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبٖيلِهٖۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١١٧﴾

Meâl-i Şerifi

112- Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar birbirini aldatmak için süslü sözlerle vesvese verirler.

Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları iftiraları ile başbaşa bırak.

113- Bir de ahirete iman etmeyenlerin kalbleri, o yaldızlı söze kansın, ondan hoşlansın ve işledikleri suçları işlemeye devam etsinler diye böyle yaparlar.

114- Allah, size Kitab'ı (Kur'ân'ı) açıklanmış olarak indirdiği halde, ondan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine kitap verdiklerimiz, o Kur'ân'ın, gerçekten Rabbin katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O halde sakın şüphe edenlerden olma.

115- Rabbinin sözü hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.

116- Eğer yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar sadece "zann"a uyarlar ve saçmalarlar.

117- Şüphesiz ki Rabbin, yolundan kimlerin saptığını çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

Ey Muhammed! وَكَذٰلِكَ **Böyle**, yani her ümmete amellerini süslediğimiz gibi, yahut sana onları düşman kıldığımız gibi جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِىٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ **her peygambere de insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.** Sevgi ve ülfeti veren Allah olduğu gibi, düşmanlık ve nefreti veren, dostu dost, düşmanı düşman yapan da Allah'tır. Ve düşmanı bulunmak, peygamberler arasında yalnız sana özgü değil, hepsinde cereyan eden bir kuraldır. İnsan ve cin şeytanları her peygambere düşman olagelmiştir. شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *"İnsan ve cin şeytanları"* tamlamasının, "beyaniyye" veya "lamiyye" olması hakkında iki görüş vardır: Beyaniyye olduğuna göre, "insandan olan şeytanlar ve cinden olan şeytanlar" demek olur. Ve şeytanların bir kısmının insan cinsinden, bir kısmının da cin cinsinden olduğu anlaşılır. Lamiyye olduğuna göre de "insanlara mahsus", yani insanlara musallat, insan aldatmaya mahsus şeytanlar; "cinne mahsus", cinnîleri aldatmaya mahsus şeytanlar demek olur. Ve bu şekilde şeytanın, ne insan, ne cin değil, üçüncü bir cins olduğu ve fakat bir kısmını insana, bir kısmı da cinne musallat olmak üzere iki çeşidi bulunduğu anlaşılır. İkrime, Dahhâk, Süddî, Kelbî gibi bazı tefsirciler izâfetin lamiyye olması ve başkalık ifade etmesi asıl olduğundan dolayı, şeytanların insan ve cinden başka bir cins

ve hepsinin İblis'in çocukları olduğuna kâni olmuşlardır. Fakat İbnü Abbas'dan Ata, Mücâhid, Hasen ve Katâde beyaniyye izâfeti tercih ederek demişlerdir ki, şeytan, insan ve cinden herhangi bir isyancı ve inatçıdır. Yani gerek insan ve gerek cinden olsun serkeş, kibirli, fitneci, inatçı, ele avuca sığmaz, kaypak, yola gelmez olanların hepsine şeytan denilir. (Bakara sûresi 14.âyetin tefsirine bkz.). Adı geçenler demişlerdir ki, cinden de şeytanlar vardır, insanlardan da şeytanlar vardır. Ve cinden olan şeytan mümini aldatmaktan aciz kalınca inatçı bir insana, yani bir insan şeytanına gider ve mümini aldatmaya teşvik eder. Ve böyle insanlardan şeytanlar bulunduğuna şunu delil göstermişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebu Zer (r.a)'e: 'Cin ve insan şeytanlarından Allah'a sığındın mı?' buyurmuştu. Ebu Zer: 'İnsanın da şeytanları var mıdır?' dedi. 'Evet onlar, cin şeytanlarından daha şerlidir' buyurdu."(1)

İşte birçok tefsirciler, bu âyette bu mânâyı tercih etmişlerdir. Çünkü âyetin gelişi, kâfirlerin düşmanlık ve düşüklüklerine karşı Resulullah'a teselli verme hakkındadır. Şu halde insan şeytanları, göze görünür şeytan insanlar; cin şeytanları da göze görünmez, bakışlardan gizli şeytanlar demek olur. Bilinmektedir ki ins, insan türü, beşer, âdemoğlu demektir. Tekilinde "insî" denilir. Ve buna karşı olan cin de alışılmamış, gizli, rûhânî bir yaratık demek olur ki, bunun tekiline de "cinnî" denilir Ve iki sayfa önce açıklandığı üzere cin biri daha genel, biri daha özel olmak üzere iki mânâ ile tefsir edilmiştir Fîruzâbâdî "Besâir" inde bunu şöyle özetleyerek demiştir ki: Cin hakkında iki türlü görüş vardır:

Birincisi: Cin mutlaka duyuların hepsinden gizlenmiş olan rûhânîlere denilir ki, insan karşılığıdır. Bu şekilde melekler ve şeytanlar cinin içine dahil olur. Şu halde melekler ile cin arasında mutlak umum ve hususluk vardır. Her melek cindir, her cin melek değildir.

İkincisi: Cin, rûhânîlerin bir kısmına denilir. Çünkü rûhânîler üç kısımdır:

1- Hayırlılardır ki, meleklerdir.

2- Şerlilerdir ki, şeytanlardır.

3- Hayırlıları da şerlileri de içine alan ortadakilerdir ki, özel mânâsıyla cin taifesidir.

Demek olur ki, burada cin, insan karşılığı zikredildiği وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ *"Kâfirler, cinleri Allah'a ortaklar yaptılar"* (En'âm, 6/100), كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ

(1) Ahmed b. Hanbel, V, 178-179, 265.

وَ *"Cinlerden olan İblis ise Rabb'inin emrinden çıkmıştı"* (Kehf, 18/50) âyetlerinde olduğu gibi genel mânâya sarf edilmiştir. "Cin şeytanları" izâfet-i beyâniyyesiyle de melekler ve diğer hayırlı cinler, çıkarılmıştır. "Kamus"ta anıldığı üzere "ins", bir insanın özellikle hissettiği hâlis dost ve ahbablarına da denir ki, "enîs" (dost) demek gibidir.(1) Beşer türüne insan ve ins denilmesi de işte bu karşılıklı anlaşma mânâsı itibariyle bir insanın veya bir kısım insanların arkadaşlıklarından kayıp ve bakışlardan gizli bulunan yabancıları ve perde arkasında hareket edenleri de "ins" karşıtı olan "cin" kavramına sokmak gerekecektir. Bu şekilde genel anlamıyla cin, yukarda geçtiği üzere üç çeşit rûhânîler ile beraber beşer türünden bir kısmını da içine almış bulunur. Ve bu beşer kısmı, diğerine göre cinnin özel mânâsı ve özel mânâsıyla insin en yakını karşıtı demek olur. Gerçi seleften, cinnin bu mânâsı açıkça nakledilmiş değilse de, meşhur olduğu üzere ins ve cinnin toplamına ثَقَلَيْن (sekaleyn) denilmesi bu konuda açık gibidir. Çünkü bu en azından bazı cinlerin de insan gibi ağırlığa haiz olduğuna işaret eder. Halbuki rûhânîler, gerek soyutlar ve gerek ecsâm-ı lâtife (latif cisimler) diye tarif edilsin, her iki değerlendirme de maddîler karşıtı olduklarından bilinen mânâsıyla ağırlık kavramından hariçtirler .Ve bundan dolayı ثَقَلَيْن (insanlar ve cinler) her halde ruh ve akıl sahibi olan ve yoğun maddeyi içeren, biri anlaşma dairesinde anlaşılan ve açık; biri de anlaşma dairesinden gizli ve örtülü iki karşıt ağırlık demek olur. Ve özellikle gizli topluluklar halinde hareket eden beşer kısmının, esas sözlük itibariyle "cin toplumu" kavramında bulunuşu hususunda şüphe yoktur. Ancak cin anlayışını buna tahsis etmek, alışılmış ve alışılmamış bütün beşer türünden başka gizli cin yoktur, demek de doğru değildir. Zira وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ *"Cinleri de daha önce (vücudun gözeneklerine) nüfuz eden güçlü bir ateşten yarattık"* (Hıcr, 15/27) âyeti gereğince cinlerin yaratılışı insanlardan öncedir. Ve bu âyette de cin, açıklandığı üzere, genel mânâda kullanılmıştır. Ve Allah Teâlâ ilâhî hikmetiyle her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman kılmış ve bu düşmanlık, peygamberlerin gönderilişinin bir gereği, bir hikmeti , cereyan eden bir sünneti olmuştur. Ve nitekim وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"Kâfirler, bunu başkalarından öğrendin desinler ve bilen bir kavme açıklayalım diye âyetleri genişçe izah ederiz"* (En'âm, 6/105) âyeti ile de buna işaret buyurulmuştu.

Peygamberlere düşman olan ve bir kısmı görünen, bir kısmı görünmeyen bu insan ve cin şeytanları يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا **birbirlerine gurur için, aldatmak için söz yaldızı (içi bozuk, dışı süslü aldatıcı sözler) vahye-**

(1) Asım Efendi, Kamus terc. II, 871.

derler. Yani vahyeder gibi süratli bir îmâ ve işaretle öyle yalancı, yaldızlı sözler telkin ederler ki, bunların sadece dışındaki süsüne bakanlar aldanırlar, şeytanlıklarına hayran olurlar. (Vahyin çeşitleri ile mânâsı ve tarifi Nisâ sûresinin sonlarında اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّ۪نَ مِنْ بَعْدِه۪ *"Şüphesiz Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik"* (Nisâ, 4/163) âyetinde açıklanmış idi, oraya bak.) Yani genel mânâda vahy, biri hak vahiy, biri batıl vahiy oln ak üzere iki çeşittir. Ve bunun ikisini de içine alan en umûmî mânâsıyla vahiy, "süratli bir işaret ile söz" demektir. Gerçek vahiy, hak vahiy ve ilâhî zorlama olmakla beraber, süratli bir îmâ ve işaretle gizli şekilde verilen batıl telkinlere de mecazî olarak vahiy denilir. Şeytanlıkla olanlar da vahiy veya ilhamı hep bu mecazî mânâda kullanarak falan ve falandan şeytanlık icra ederler, ilham almış derler. Ve işte şeytanların bu şeytanlığı, peygamberlere düşmanlık ve gerçek vahiye rekabet için birbirlerine dayanmaktaki ve aynı zamanda gurur ile aldatıcı, yaldızlı sözler uydurup telkin etmekteki süratlerini anlatmak için bu âyetteki îmâ, bu mecazî anlamda söylenmiş ve fakat زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا "gurur için yaldızlı söz" karîne-i mâni'a (engelleyici karîne)sı konularak doğru fiil gafletten ve kötü anlamadan korunmuştur.

Özet olarak her peygambere düşman olan insan ve cin şeytanları öyle yaparlar. وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ **Ve fakat Rabb'ın dilemiş olsaydı o şeytanlar bunu** (bu düşmanlığı, bu süratli telkini, bu yaldızı, bu bozgunculuğu) **yapamazlardı.** Ya onlara o kudreti vermez veya verdiği halde engel olur, yaptırmazdı. Demek ki onların bunu yapabilmeleri ve yapmaları da Rabb'ının dilemesiyledir. Ve demek ki bunda onun bir hikmeti vardır. Şu halde فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ **sen onları iftiralarına bırak.** Bırak ki, belalarını bulsunlar. Onlar o yaptıklarına aldanmak için وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **ve ahirete, âkıbete inanmayanların gönülleri ona,** (o telkin ettikleri yaldızlı söze veya o gurura) **meyletsin diye,** وَلِيَرْضَوْهُ **ve bu imansızlar ondan hoşlansınlar, rızalarıyla kendilerini beğensinler, o yaldıza gönül verip hayran olsunlar diye,** وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ **ve işlemekte bulundukları fenalıkları işlesinler diye yaparlar.** Ki bütün bu fenalıkların başında Allah'tan başka hakem aramak suçu vardır. Şu halde senin onlara diyeceğin şudur:

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغ۪ي حَكَمًا وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا **Allah'tan başkasını mı hakem isteyeceğim? Halbuki o size bu en mükemmel Kitab (Kur'ân)ı açıklanmış olarak** (yani hiçbir şüphe ve başka şeylere benzeyişe mahal kalmayacak şekilde fasılalı âyetleriyle hak, bâtıldan ayırd edilerek beyan edilmiş ve açıklanmış bir

halde) **indirdi, hükmünü açıkladı.** Allah'ın hükmüne karşı, hükmüne müracaat edilebilecek hiçbir hakem tasavvur olunamayacağı gibi, ilâhî hükmü anlamak ve tebliğ etmek için de diğer âyetlerin, mucizelerin delaleti, icazı, kitabın mucizesi kadar kuvvetli, açık ve tafsilatlı değildir. Onların sadece bir icazdan ibaret olan delaleti, mücmel (kapalı), belirsiz, açıklamasız ve devamsızdır. Kitabın mucizesi ise onların hepsinin icaz delaletini içerdikten başka açıklanmış, vazıh, mufassal ve daimdir de. Mesela "Ay'ın yarılması" (şakk-ı kamer) mucizesinden مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ *"Muhammed, Allah'ın Resulü'dür"* hükmü ancak kısaca ve bir an için anlaşılır. Ve bundan istifadenin gerek açıklığı ve gerek devamı kelama dayanır. اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ *"Kıyamet yaklaştı, Ay yarıldı"* (Kamer, 54/1) sûresi ise aynı hükmü daha geniş icaz vecihleri ile açıkça ve sarih bir biçimde ifade eder. Ve her zaman için ifade eder. Ve herhangi bir hakimin hükmü, sözlü ve fiilî olabilirse de asıl açık hüküm, sözlü hükümdür. Ve özellikle ilâm ve tescil edilen sözlü hükümdür ki, bir değil, binlerce fiile sebep ve misal teşkil eder. Kısaca kitabın mucizesi, Allah'ın hükmüne delalet için, diğer mucizelerin üstünde açık ve derin, yüksek bir delildir. İşte burada bu mânâ hatırlatılarak buyuruluyor ki, Allah size diğer mucizelere muhtaç olmayacak olan böyle mufassal bir kitap indirmiş ve bu şekilde hükmünü kesin olarak beyan ve tebliğ etmiş olduğu halde, ben şimdi şeytanların yaldızlı sözlerine meyledeceğim de, aramızda haklıyı haksızı ayırmak için Allah'ın hükmünü bırakıp, ona karşı Allah'tan başkasını mı hakem seçeceğim? Hayır, asla! Rivayet edildiğine göre Kureyş müşriklerinin bir problemleri olduğu zaman bir kâhini hakem yapıp, hükmüne uymak âdetleri olduğu gibi Resulullah'a da:"Seninle aramızda yahudi bilginlerinden ve istersen hıristiyan piskoposlarından bir hakem seçelim, bakalım onların kitabında sana dair bir şey varsa bize haber versinler" diye bir teklifte bulunmuşlardı ki, bu âyetle buna cevap verilmiştir.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ **Ve bizim kendilerine kitap verdiğimiz kimseler bilirler ki,** اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ **muhakkak o Kitab (yani Kur'ân) Rabb'ından hak ile indirilmiştir.** Şu halde فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ **sakın şüphelenenlerden olma, şüpheliler gibi birtakımlarının inkârlarından etkilenip de başka hakem teklif edenlere rıza gösterme.** اَفَغَيْرَ اللهِ اَبْتَغِي حَكَمًا *"Allah'tan başka bir hakem mi isteyeyim?"* de. Hiç şüphesiz bu kitap sana Rabb'ından indirilmiş hak bir kelimedir. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا **Ve senin Rabb'ının kelimesi, doğru** söz **olmakta da tam, adaletçe de tam, son derece tamdır.** Yani Kur'ân, ihbârî (haberle ilgili), inşâi (dilek kipine ait) iki yönü içine alan bir Allah kelâmıdır ki, birinde istenen doğruluk, birinde istenen de adalettir. Kur'ân haberleri ve vaadleri yönüyle ta-

mamen doğrudur, gerçeğin kendisidir; yalandan, şüpheden uzaktır. Kanunları ve hükümleri yönüyle de tamamen adalettir, doğruluğun kendisidir, zulümden, eğri büğrülükten uzaktır. لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖ **Rabbinin kelimelerini değiştirebilecek, onu karşı hakimlik, ayırtmanlık, düzelticilik edecek hiçbir şey, hiçbir kimse yoktur.** Ne kimse O'nun kelimelerini kaldırıp yerine daha doğru ve daha adaletlisini koyabilir, ne de aynısını. Söz, O'nun sözü; kanun, O'nun kanunu; kitap, O'nun kitabı; hüküm, O'nun hükmüdür. Şu halde Allah'tan başka hakem isteği nasıl düşünülür ve caiz görülebilir ki, وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **O, daima hem işiten, hem bilendir de.** Gizli, açık her sözü işittiği, her şeyi bildiği gibi iddiacıların davalarını işitir, niyetlerini ve maksatlarını bilir. Ve bütün yargılanacakların görünüşlerini bildikten başka, görünmeyen yanlarını da bilir. Öyle yargılar ve öyle hüküm verir. Artık kim O'nun hükmünü bozabilir? Ve kim O'nun hükmünden kurtulabilir? Allah'ın hükmü böyle. Diğerlerine gelince:

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِي الْاَرْضِ **Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğunluğuna itaat edecek, uyacak, onlardan hakem yapacak olursan,** يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **seni Allah'ın yolundan, şeriatından saptırırlar. Çünkü onlar** اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **hükümlerinde ilme, hak delile değil, ancak zan ve vehme tâbi olurlar.** Ne inançlarında kesinlik, ne kanunlarında, ölçülerinde haklılık, ne de hükümlerinde isabet bulunur. وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ **Ve onlar başka değil, ancak kendi mızraklarıyla ölçer, kişisel, nefsânî ölçü ve tahminleriyle keyillerine göre hüküm verir, yalan söylerler.** Mesela "Allah, beşere bir şey indirmedi" derler, Allah'a ortak ve çocuk isnat ederler, putları ve heykelleri yakınlaşma aracı sayarlar. Haklıyı haksız, haksızı haklı, çıkarırlar, helale haram, harama helal derler. Leşi helal sayarlar, deveyi ve benzerlerini haram ederler. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهٖ **Gerçekte yalnız Rabb'ındır ki, en çok bilen O'dur.** Yolundan sapanı bilir. وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ **Doğru yolda gidenleri en iyi bilen de O'dur.**

Şu halde, Allah'tan başka hakem ve hâkim arayanlara uymayın ve Allah yolundan saşmayın da:

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ

مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا لَيُضِلُّونَ
بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَد۪ينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا
ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا
كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ
عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاط۪ينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ
وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

Meâl-i Şerifi

118- Eğer Allah'ın âyetlerine iman ediyorsanız, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlardan yiyin.

119- Size ne oluyor da Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Halbuki O size, mecbur kalmanızın dışında haram olan şeyleri genişçe açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilmeden keyiflerine uyarak insanları doğru yoldan saptırıyorlar. Muhakkak ki, Rabbin, sınırı aşanları çok iyi bilir.

120- Günahın açığını da, gizlisini de bırakın! Günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekecekler.

121- Üzerlerine Allah'ın ismi anılmamış olanlardan yemeyin, çünkü onu yemek yoldan çıkmaktır. Şeytanlar, dostlarına, şizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız, muhakkak ki, Allah'a ortak koşanlardan olursunuz.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ **Üzerine yalnız Allah'ın ismi anılmış olan şeylerden yiyin.** Ki Allah bunu size mubah kılmıştır. اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ **Eğer Allah'ın âyetlerine gerçekten inanıyorsanız?** Böyle yaparsınız, bu âyetlerin hükmüne de inanır, bu yemeyi mubah bilirsiniz. Başka ad tanımaz, Allah'ın hükmünden

başkasına uymazsınız. مِمَّا ذُكِرَ *"Anılanlardan"* buyurulması gösterir ki, yenecek şeyler "besmele"li şeylerden olacaktır. Fakat "besmele" çekilenlerin hepsi de yenebilecek değildir. Bu konuda açıklama vardır. Bunun için buyuruluyor ki: وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ **Üzerine Allah'ın ismi zikredilmiş şeylerden size ne oluyor da yemeyeceksiniz?** وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ **Allah size, zorunlu olduğunuz şey hariç olmak üzere, haram kıldığı şeyleri açıklamış,** haramı helaldan ayırt edip beyan etmişken, besmele çekilmiş şeylerden yememenize, yani yemeyi caiz görmemenize bir sebebiniz, deliliniz bulunma ihtimali var mıdır ki, bunlardan yemiyeceksiniz? Bu açıklama yukarda Bakara sûresinde اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Şüphesiz ki Allah, size leşi, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı"* (Bakara, 2/173) ve daha geniş olarak Mâide sûresinde حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ *"Size leş... haram kılındı"* (Mâide, 5/3) âyetlerinde geçmiştir. Bu sûrede geleceği üzere وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"Üzerlerine Allah'ın ismi anılmamış olanlardan yemeyin"* (En'âm, 6/121) âyeti ile başlayıp, biraz sonra قُلْ لَٓا اَجِدُ فٖي مَٓا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ *"De ki: Bana vahyolunanlarda, yiyen bir kişinin yediği her hangi bir şeyin haram olduğuna dair bir hüküm bulamıyorum. Ancak..."* (En'âm, 6/145) âyeti ile tamamen özetlenmiştir ki, inişe göre bu sûre, tertibe göre de öbürleri öncedir. Ve her biri, başkasını teyit edici ve açıklayacıdır.

وَاِنَّ كَثٖيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ **Şu da şüphesizdir ki, birçokları bir ilme dayanmayarak sırf keyif ve istekleriyle sapıtırlar.** Allah'ın hükmünü aramayarak ve onu bildiren bir doğru delili, fikir ve incelemesine ciddî olarak esas tutmayıp, kendi keyfini, eğilimlerini, gönlünün istemesini veya istememesini ölçü kabul ederek harama helal, helale haram der ve bu şekilde halkı şaşırtır, saptırırlar. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدٖينَ **Her halde sınırı aşanları çok iyi bilen,** (kimlerin hak sınırdan batıla, helalden harama geçmiş olduklarını en çok bilen ve cezalarını verecek olan) **ancak Rabbindir. Ey Muhammed!** Şu halde siz onun emrini dinleyin, Allah'ın ismi anılmış şeylerden yeyin. وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ **Ve günahın açığını da, gizlisini de terk edin.** Kötü fiilin açığını da yapmayın, gizlisini de. Günahın açığı, kötü fiilin açığı deyimi, ilk önce iki mânâyı içine alır: Birisi açıktan açığa, alenî olarak yapılan kötü fiil; diğeri de, isterse gizli yapılsın kötülüğü, kötü olduğu açık ve besbelli olan fiil demektir. Buna karşılık günahın gizlisi de iki çeşit demek olur ki, birisi gizli yapılan kötü fiil, birisi de isterse açıktan yapılsın kötülüğü gizli, yani fenalığı baştan açıktan açığa anlaşılmaz, sonradan meydana çıkar ve bundan dolayı ilk önce günah olduğunun anlaşılması bir delil ve habere dayanan kötü fiildir. Bundan başka bir

fiil ya zina, hırsızlık vesaire gibi uzuvlar ile yapılır veya inançsızlık, hased, kibir gibi sırf kalb ile yapılır. Ve "günahın açığı ve gizlisi" deyimi bu farkı da içerse, bu öncekilerin içinde dahildir. Kısaca günah, kötülük, kötü fiil demektir. Ve bunun bir zahiri (görüneni) vardır, bir de batını (görünmeyeni). Zahiri, ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi açık ve belli olan; batını da buna karşılık ya kendisi, ya kötülüğü veya her ikisi gizli olanıdır. Kendisini gizli olması da ya sırf kalbe ait işlerden olmasıyla olur veya tenhada yapılmasıyla olur. Ve bunların hepsinden sakınmak gerekir. Çünkü إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ **ne olursa olsun günah kazananlar,** سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ **kazandıkları günahlarıyla ilerde cezalanacaklardır.** Şu halde açık olanın cezası var da, gizli olanın cezası yok zannetmemeli, hepsinden sakınmalıdır.

Bu âyet, bütün haram olanların hükümleri hakkında bir tümel (küllî) esası beyan etmektedir. Yani Allah'ın yasakladığı, haram kıldığı şeyler, açıktan açığa herkesin anlayıvereceği açık fiillerden, açık kötülüklerden ibaret değildir. Öyle gizli ve batınî fenalıklar da vardır ki, herkes için keşf ve değerlendirmesi, anlama ve idraki zor veya imkansızdır. Ve işte Allah'ın açıklayıp ve beyan ettiği haramların, günahların bir kısmı ve hatta çoğunluğu böyle insanların kendi akılları ve takdirleriyle anlayıp idrak edemiyecekleri gizli kötülüklerdir ki, bunlar ancak şeriatin gelmesi, haber vermesi ve Allah'ın irşadı ile bilinebilir. Ve bu şekilde herkes için aklen açık ve malum bulunan kötülüklerden başka, aklen gizli ve batın olan birçok kötülükler de dinen açık ve malum bulunur. Ve hepsinin zararından, cezasından çekinmek, ancak şeriata yapışmakla mümkün olur. Ve böyle şer'î açıklama ile اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ *"Helal açıktır ve haram da açıktır."*[1] Bununla beraber وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُتَشَابِهَاتٌ bu ikisinin ortasında şüpheli görülecek gizli bazı şeyler daha vardır ki, bunlar da gizli günaha dahildirler. Bunları anlayıp terkedebilmek de دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلٰى مَا لَا يُرِيبُكَ *"Seni şüpheye düşüreni, seni şüpheye düşürmeyene bırak"*[2] hadisinin delaletince, açık, belli ve kesin şekilde bilinen şer'î bir beyan ve ilmî bir asla ictihad ile irca edilerek ve katılarak şüpheli tarafın atılması ile mümkün olur ki, nefse ait isteklere dayanmakla ilme dayanma farkının en çok dikkatle gözetileceği nokta da bu noktadır.

Kötülük ne olursa olsun kötü, onu kazananlar için sonunda cezayı gerektirici bir zarar verici olduğundan, Allah Teâlâ günahın açığını da, gizlisini de ter-

(1) Buharî, İman, 39; Ebu Davud, Büyu', 3; Tirmizî, Büyu', 1; Nesei, Büyu', 2, Kudat, 11, Eşribe, 50; İbn Mâce, Fiten, 14; Dârimî, Mukaddime 20, Büyu', 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 269, 270, 271, 275.

(2) Buharî, Büyu', 3; Tirmizî, Kıyamet, 60; Ahmed b. Hanbel, III, 153.

etmeyi emreder. Ve bunun için gelecekte açıklanan ve beyan olunan haramların fenalığı ve haram oluşunun hikmeti hepinizin nazarında açık olmasa bile, Allah'ın ilmine dayanarak ve emrine uyarak günahın açığını da, gizlisini de açıkta ve gizlide gözünüzle ve gönlünüzle terk ediniz. وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ **Ve üzerine Allah'ın ismi zikredilmedik şeyden yemeyiniz.** Bunun yenmesi, içilmesi düşünülen her şeye umûmî olması ihtimali yok değildir. Nitekim bir görüşünde Atâ'nın bu umûma tutunarak: "Gerek yiyecek ve gerek içeceklerden her ne olursa olsun Allah'ın ismi anılmamış olan her şey haramdır" dediği de nakledilmiştir. Fakat diğer fakihlerin hepsi ve başka bir görüşünde Atâ da bundan maksadın kesme ve boğazlama meselesi olduğunda ittifak etmişlerdir. Hakikatte gelecek olan 145. âyet de bunu gerektirmektedir. Şu halde « مَا » ism-i mevsûl ve şer'î ahd ile boğazlanması düşünülen hayvanlardan ibaret olur. Ve مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ üzerine Allah'ın ismi anılmayan, boğazlanması ve yenmesi düşünülen ve fakat üzerine Allah'ın ismi anılarak boğazlanmamış olan, yani besmelesi olmayan şeyler demektir. Bu da zahiri üzere üç şeye muhtemel olur:

1- Leş ki, kesilmeden ölmüştür, besmelesizdir.

2- Allah'tan başkasının ismi anılarak kesilmiş olandır ki مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Allah'tan başkası için kesilen"*dir.

3- Kesilmiş, fakat ne başkasının, ne de Allah'ın ismi anılmamış olandır ki, buna "metrûkü't- tesmiye" (tesmiyesi (Allah'ın isminin anılması) terkedilmiş) denir. Ve bunda iki hâl mümkündür: Birisi Allah'ın ismi hatıra gelmekle beraber, anılması terkedilmiş olandır ki, buna "amden metrûku't-tesmiye" (bilerek tesmiyesi terkedilen) denir. Biri de unutulduğundan dolayı terkedilmiş olandır ki, buna da نِسْيَانًا مَتْرُوكُ التَّسْمِيَةِ *"unutarak tesmiyesi terkedilmiş"* denilir. Ve مَالَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"üzerine Allah'ın ismi anılmayan"* âyetinin mutlak zahirine göre, unutarak tesmiyesi terkedilenin de diğerleri gibi yenmesinin haram olduğu görünür. İbnü Ömer, İbnü Sîrîn ve daha bazılarından, Davûd-i Zahirî'den bu görüş rivayet edilmiştir. Gerçi leş ve Allah'tan başkası için kesilen bu yasaklamada, tesmiye bulunmamak mânâsı ile dahil olduklarından dolayı, bunun bilerek tesmiyenin terk edilmesine şümûlü hepsinden açık ise de, göreceğiniz vech ile unutmanın girmesine engel vardır. Hatta İmam Şâfiî daha geniş ve açıklanmış olan 145. âyette tesmiyenin terkedilmiş olması açıkça gösterilmediğinden dolayı onun zahirini, bunun zahirine tercih ederek buradaki مَالَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"üzerine Allah'ın ismi anılmayan"* kısmını, مَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Allah'tan başkası için kesilen"* kısmına tahsis etmiş ve kesen müslüman ve kitap ehli olduğu takdirde gerek is-

teyerek ve gerek unutarak besmelesi terk edilenin yenmesinin helal olduğunu söylemiştir ki, bu görüş İbnü Ebî Leylâ ve Evzâî gibi daha bazı kimselerden de rivayet edilmiştir. Fakat avlama ve kesmeyle ilgili olarak Mâide ve Hacc sûrelerinde varid olan وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"Ve üzerlerine Allah'ın adını anın"* (Mâide, 5/4), فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا *"Kurbanlıklar sıra sıra dizilip boğazlanacakları zaman, mutlaka Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp canları çıkıncada onlardan yiyin"* (Hacc, 22/36) ve burada bu وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"Üzerine Allah'ın ismi anılmayandan yemeyin"* yasağıyla, kendisinden önceki فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ *"Üzerine Allah'ın ismi anılandan yiyin"* emrinin tam karşılaştırılmasından kesme ve avda tesmiyenin farz oluşu çok açık belirgin olarak anlaşılmakta olduğu ve kurtuluş mümkünken tercihe gitmek de caiz olamayacağı için, tesmiyenin farz oluşuna ve tesmiyeyi terk etmenin haramlığına doğrudan doğruya delalet eden bu âyetlerin mânâsını ihmal etmek elbette kabule layık görülemez. Hakikatte İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri de: "Eğer müslüman tesmiyeyi kasten terk ederse yenmez, unutur da terk ederse yenir" demiştir ki, İmam Mâlik'ten de Mâlikî mezhebince en seçkin rivayet budur. İbnü Atıyye bunun cumhur (çoğunluk) görüşü olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'den, İbnü Abbas'dan, Mücahid'den, Atâ b. Ebî Rabah'tan, Sâid b. Müseyyeb'den, İbnü Şihab ve Tavus'tan rivayet edilmiştir ki, bu zatlar, "Üzerine tesmiye olunup da kesilenin yenmesinde sakınca yoktur" demişlerdir. Bir de Hz. Ali, اِنَّمَا هِيَ عَلَى الْمِلَّةِ yani besmele meselesi ancak din üzerine dayanmıştır, demiş, İbnü Abbas da: "Müslümanın Allah'ı anması kalbindedir ve Allah'a ortak koşmada ismin faydası olmadığı gibi, dinde de unutmanın zararı yoktur" demiştir ki, bilerek terk etmenin zararını ifade eder. Doğrusu dikkat olunursa bu âyetin unutmaya değil, ancak bilerek terk etmeye yönelmiş olduğu anlaşılır. Çünkü unutana fasık denilmiyeceği üzerinde ittifak edilmiştir . Fısk, ancak kastetmeye nisbet olunur. Burada ise buyuruluyor ki, وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ **ve şu muhakkak ki bu, herhalde bir fısktır,** (emre uymaktan çıkmaktır). Ve hatta şimdi görüleceği üzere bazı hallerde dinden çıkmak ve şirke düşmektir. Yani kurbanlık ve av üzerine Allah'ın ismi anılmamak veya anılmayandan yemek her biri de bir fısk (itaatsizlik)tır. İşte لَا تَأْكُلُوا "yemeyin" yasaklaması, böyle fısk ile sebep gösterilerek tekit buyurulmuştur ki, bu, hem tesmiyeyi terk etmekten yasaklamayı, hem de yemekten yasaklamayı içine alır ve kastetmeyi gerektirir. Şu halde boğazlamada besmele çekmek, hem bir şart olarak farzdır, hem de oruçta imsak farz olduğu halde unutup yemekle bozulmadığı gibi, unutmakla tesmiyeyi terk etmek de boğazlamayı ifsad etmiş olmaz. Burada besmele denilmeyip de

tesmiye denilmesinin de sebebi vardır. Zira tesmiye, Allah ismini herhangi bir şekilde anmaktır ve besmeleden daha geneldir. Mesela "Allahü ekber" (Allah en büyük) veya "sübhanallah" veya "lâilâhe illallah" demek de bir tesmiye, bir anmadır. Arapçadan başka lisan ile de olabilir. Besmele ise بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ veya sadece بِسْمِ اللّٰهِ demektir ve özel bir tesmiyedir. Âyetlerde emredilen de mutlak Allah'ın anılması olduğundan farz, besmele değil, tesmiye (Allah'ın anılması)dir. Fakat bu tesmiyenin besmele ile olması da sünnettir. Ve boğazlamada tesmiyenin sünneti sadece بِسْمِ اللّٰهِ demektir. بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ "Bismillâhi Allahü ekber" demek daha faziletlidir. Yemekte tesmiyenin sünneti de بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ' dir. *(Bkz. Mâide sûresinin 3-5 inci âyetleri)*

Özetle üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyen şeyi yemeyiniz ve bunun açıkça başka fenalığını ve açık bir zararını anlamasanız bile, herhalde bir fısk (itaatsizlik) olduğunu, gizli ve manevi zararı ve bir cezası bulunduğunu muhakkak biliniz. Ey müminler وَاِنَّ الشَّيَاط۪ينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ **şu da muhakkak ki şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmeleri için vahyeder gibi, gizli gizli telkinlerde bulunurlar.** Bu emirlerin aksine olarak Allah'ın ismi anılanı yemeyin de anılmayanı yeyin, derler. "Şeyâtîn"den maksadın, gizli şeytanlar, İblis ve askerleri, yani cin şeytanları; bunların dostlarından, maksadın da insan şeytanları ve tâbileri olduğu açıktır. Bir de İkrime'den bir rivayette denilmiştir ki, "şeyâtîn"den maksat, inatçı mecusîler, dostlarından maksat da Kureyş müşrikleridir. Bunlar arasında cahiliyye devrinde dostluk ve yazışmalar cereyan ederdi. Leşin haram olmasının nazil olması üzerine İran mecusîleri, Kureyş müşriklerine: "Muhammed ve ashabı, Allah'ın emrine uyduklarını sanıyorlar, sonra da kendilerinin kestiğinin helal, Allah'ın kestiğinin haram olduğu kanaatinde bulunuyorlar" diye yazmışlardı. İşte şeytanlar insanlara böyle telkinler ile leşleri, görünür görünmez pislikleri yedirmeye ve Allah'ın emrinin tersine sevk etmeye çalışırlar. وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ **Ve şayet siz onlara itaat edecek olursanız, muhakkak ve muhakkak müşrik olursunuz.** Bunun için boğazlanıp veya avlanarak yenecek şeyler üzerine Allah'ın ismini anmamak veya üzerine Allah'ın ismi anılmayan şeylerden yemek sadece bir fısk olarak kalmaz. Şirk veya şirke sebep de olur. Halbuki mümin, müşrike benzer mi?

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٢)

Meâl-i Şerifi

122- Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse gibi olur mu? Fakat kâfirlere, yaptıkları, böyle süslü gösterilir.

كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilir."* Yani yukarda كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ *"Her ümmete amelini süslemişizdir"* (En'âm, 6/108) buyurulmamış mıydı? İşte kâfirlere amellerinin süslenmesi böyledir. Şeytanların yaldızlı telkinleri itibariyle şeytanlar tarafından ve o telkinler esnasında yaratma yoluyla da Allah tarafındandır. Ve bu süsleme yüzündendir ki, kâfirler yaptıklarını beğenir ve karanlıklardan çıkamazlar.

Hem bu, yalnız Mekke'lilere mahsus da değildir:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (١٢٣) وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ اَللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (١٢٤)

Meâl-i Şerifi

123- Böylece, her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları yaptık ki, orada hileler çevirsinler. Halbuki bunlar, kötülüğü başkasına değil kendilerine yapıyorlar da farkına varmıyorlar.

124- Onlara bir âyet geldiği zaman: "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe iman etmeyiz" derler. Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suçlu olanlara, yaptıkları hilelerinden dolayı Allah katından bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.

وَكَذٰلِكَ **Böyle** (yani bu süsleme şekliyle amelleri kendilerine süslenen şeytan ve şeytan dostu, Peygamber düşmanı büyük kâfirler gibi) جَعَلْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمٖيهَا **her karye** (her köy ve kent, her belde ve her memleket) **de de ileri gelenleri o memleketin mücrimleri (suçluları) kıldık ki,** لِيَمْكُرُوا فٖيهَا **o memlekette kötülükler yapsınlar, hileler, hilekârlıklar yapsınlar.** وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ **Halbuki onlar, o hileyi başkalarına değil, ancak kendilerine yapıyorlar,** başkalarını aldatıyoruz sanıyorlar, halbuki kendilerini aldatıyorlar وَمَا يَشْعُرُونَ **da haberleri olmuyor.** Bulunduğu ve özellikle başında bulunduğu memlekette hakka ve o memleketin halkına karşı kötülük yapan, hile ve hilekarlıkla entrika çeviren o büyük mücrimler bilmezler ki, aldattıkları vatandaşlar başkaları değil, yine kendileridir. Onların zararları, aldanmaları, kendilerinin zararları, aldanmalarıdır. Bilmezler ki, halkın zararı, memleketin zararıdır ve memleketin zararı, herkesten önce başında bulunanların zararıdır. Bilmezler ki, o memleket düşünce, ilk önce düşen kendileri olacaktır. Bilmezler ki, Hak Teâlâ aldanmaz. Hakka kötülük yapmaya çalışanların o kötülükleri, وَلَا يَحٖيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖ *"Kötü tuzak, ancak sahibine dolanır"* (Fâtır, 35/43) âyeti gereğince sonunda kendilerini kuşatır, başlarına patlar. Bu âyet, Resulullah'ın yaşadığı zamanda yalnız Mekke'nin ve Arabistan'ın değil, dünyanın her memleketinin böyle fesat ve fenalık içinde bulunduğunu, mücrimlerin, hilekarların yüze çıkıp, ileri gelenlerin en hilekar mücrimlerden ibaret olduğunu ve bütün bunların düşmeye ve azaba mahkûm olduklarını açıklamakla beraber, Mekke müşriklerinin düşmanlık, kötülük ve bozgunculuklarına karşı teselli etmek, diğer taraftan cihanşümûl olan peygamberlik görevinin önemini hatırlatmak ve her memleketin ileri gelenlerine, bütün dünyanın işlerini yürütenlere büyük bir ders vermektedir.

Bakınız bu büyük mücrimlerin kibirlerine, hakka karşı mücadelelerine, hi-

lelerine, şuursuzluklarına ki, bir taraftan, kendilerine bir âyet gelirse muhakak iman edeceklerine güçleri yettiği kadar yemin ettiler, diğer taraftan وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ **kendilerine bir âyet** (Resulün doğruluğuna delalet eden bir alâmet) **geldiği zaman da,** قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ **Allah'ın resullerine verilenin aynısı bize verilinceye kadar biz buna asla inanmayız dediler.** Kendilerine peygamberler gibi Cibril gelip vahiy ve peygamberlik verilmedikçe ve bu şekilde nebîlik ve resûllüğü, peygamberlerden sadır olan mucizeleri kendi nefislerinde görüp ve tecrübe etmedikçe, her ne delil gösterilirse gösterilsin Peygamber'e ve peygamberliğe inanmayacaklarını söylediler. Rivayet edildiğine göre Velid b. Muğire, "Peygamberlik hak olsaydı, ben ona senden layık olurdum, çünkü ben senden büyüğüm ve senden zenginim" demişti. Ebu Cehil de: "Abdümenâf oğulları bizimle şeref konusunda yarıştılar, nihayet tam 'feres-i rihân' yani koşuda denk iki at gibi olduğumuz sırada: 'bizden bir Peygamber var ona vahyolunuyor' dediler, vallahi biz buna asla razı olmayız ve ebedi olarak tâbi olmayız. Meğer ki ona geldiği gibi bize de vahiy gelsin" demişti. Ve daha diğer birçokları da kendilerine vahiy ve peygamberlik verilmesini istemişlerdir. بَلْ يُر۪يدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً *"Hayır, onlardan her biri, kendisine apaçık sahifeler verilmesini istiyor"* (Müddessir, 74/52).

Sonra birtakımları da ilim ve fen adına, "Eğer nebilik ve peygamberlik mümkün olsaydı bu kadar ilim ve fennimizle bizim o peygamber denilenlerden daha öncelikle peygamber olmamız ve peygamberliği nefsimizde görüp, tecrübe edebilmemiz gerekirdi. Mademki biz peygamber olamıyoruz ve peygamberliği kendimizde deneyemiyoruz, o halde bir örneğini nefsimizde ilmî olarak görüp, tecrübe edinceye kadar aklî, naklî her ne delil gösterilirse gösterilsin hiçbir kitaba inanmayız, hurafe der geçeriz" diyegelmişlerdir.

اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ **Allah risaletini** yani peygamberlik görevini (İbnü Kesir ve Hafs'tan başka kıraâetlere göre risaletlerini) **kime vereceğini daha iyi bilir.** سَيُص۪يبُ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ **Mücrim (suçlu) olanlara Allah yanında küçüklük ve yaptıkları hile sebebiyle gayet şiddetli bir azab isabet edecektir.** Kibir ve büyüklenmelerine karşılık Allah'ın huzurunda düşüklük ve hakaret, hilelerinden dolayı da şiddetli azap ile karşılaşacaklar ve azaba uğrayacaklardır.

Kısaca: فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ

يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ

صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَٰلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ
الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهَٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

Meâl-i Şerifi

125- Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe yükseliyormuş gibi, göğsünü dar ve sıkıntılı yapar. Allah, inanmayanları işte böyle pislik içinde bırakır.

126- İşte Rabbinin doğru yolu budur. Şüphesiz biz, hatırlayıp ibret alan bir kavim için âyetleri geniş bir şekilde açıkladık.

127- Onlar için Rableri katında selâmet yurdu vardır. Yaptıkları iyi amellerden dolayı, Allah onların dostudur.

Kırâet ضَيِّقًا : İbnü Kesir kırâetinde يَ "yâ"nın sükûnu ile şeddesiz , ضَيْقًا şeklinde, diğer kırâetlerde ise şeddeli olarak okunur; ضَيِّقًا şeklindeki "meyyit" ve "meyt" gibi, mânâ birdir. حَرَجًا Nafi ve Âsım'dan Ebu Bekir kırâetinde رِ "râ"nın kesriyle حَرِجًا şeklinde, diğer kırâetlerde fetha ile حَرَجًا şeklinde okunur. Biri doğrudan doğruya sıfat-ı müşebbehe, biri de mübâlağa olarak masdarla tavsîfdir ki, son derece dar ve ciddî olarak darlık, tıkanmış kalmış ve açılmaz, geçilmez tıkanıklık demektir. يَصَّعَّدُ İbnü Kesir kırâetinde صَاد 'ın sükûnu ile "suûd"dan يَصْعَدُ şeklinde; Âsım'dan Ebu Bekir kırâetinde "elif" ile يَصَّاعَدُ den

يَصَّاعَدُ şeklinde; diğerlerinde يَصَّعَّدُ (sad ve ayın teşdidi ve elifsiz olarak) okunur ki, öbürünün aslı يَتَصَاعَدُ bunun aslı da يَتَصَعَّدُ 'dür.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ **Şimdi Allah her kime hidayet diler, doğruca kendine erdirmek isterse İslâm için gönlünü açar.** Hakkı ve hak teklifleri kabul için nefsine öyle bir yetenek verir ki, iman ve itaatle göğsü genişler, kalbi ferahlanır, neşeli olur. Bilinmektedir ki göğüs genişliği kuvvete, teneffüs ve tahammüle delalet eder. Göğsün açılması, geniş geniş nefes alması da kalbin ferahlanmasını gerektirir. Ve bu şekilde göğsün ferahlanması, hem kuvvet ve tahammülden, hem de sevinme ve ferahlanmadan kin'aye olur. Burada İslâm için göğsün açılması da, nefse hakkı seve seve kabul etmeye hazır, engel ve zıtlıktan arınmış bir yetenek bahş etmekten kinayedir. Nitekim Peygamber (s.a.v)'e bu göğsün açılması hakkında soru sorulduğu zaman buyurmuştur ki, نُورٌ يَقْذِفُهُ اللّٰهُ فِى قَلْبِ الْمُؤْمِنِ فَيَنْشَرِحُ لَهُ وَيَنْفَسِحُ "Bir nurdur ki, Allah onu müminin kalbine atar, o da onunla ferahlanır, açılır". Bunun üzerine Ashab: "Ey Allah'ın Resulü, onun tanınacak bir emaresi var mıdır?" demişler, Resulullah da: نَعَمْ اَلْاِنَابَةُ اِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالْاِعْرَاضُ عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ "Evet, ebedilik evine yönelme, aldanma evi (dünya evi)nden uzaklaşma ve ölüme, gelmeden önce, hazırlanmaktır"(1) buyurmuştur.

İşte Allah, hidayetini istediği kimsenin kalbine böyle bir nur verir, o kimse de iman ve İslâm ile son derece sevinir ve genişler. Hakkı kabul ve hak teklifleri yerine getirmekten canı sıkılmaz, zahmet ve ıstırap duymaz, tersine neşe ve sevinç duyar. وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ **Allah kimi de yolundan şaşırtmak ve saptırmak dilerse,** يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا **göğsünü daraltır, sıkar, son derece tıkar bunaltır.** Hem öyle normal ve kısaca bir yokuşa değil, كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَٓاءِ **sanki dik yukarı göğe tırmanıyormuş gibi olur.** Göğe tırmanmak kendisine nasıl yapılması mümkün olmayan bir yük ve zahmet ise, iman ve İslâm, hakkı kabul ve itaat etmek de ona o derece güç gelir. İslâm ve doğruluk deyince canı sıkılır, daralır, bunalır. "Of" der, dayanır, tıkanır, yan büker, yoldan çıkar, içinden çıkılmaz bataklara batar gider. O artık genişlemeyi, doğrulukta ve selamette değil, eğrilikte ve felakette arar. كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ **İşte Allah, iman etmeyenlerin üzerine pisliği, o son derece nefret ve tiksinmekle karşılanması lazım gelen küfür, azab ve ıstırabını böyle göğsün daralması ve kalb tıkanmasıyla yükler ve tahsis eder.** Böyle yardımsız bırakmakladır ki, Allah onları küfür pisliğinin, küfür azabının istilası altında bırakır. وَهٰذَا **Ve bu** (yani islâm) göğsün

(1) Alûsî, a.g.e., VIII, 22; İbnü Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, II, 174-175.

genişlemesi ile hakka itaat ve uymak صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا **Rabbinin dosdoğru, eğilmez, bükülmez yoludur,** قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ **artık tefekkür edecek, düşünüp anlayacak olanlar için bu yolun bütün alametlerini, nişanlarını, belliklerini Kur'ân'da şüphesiz açıkladık ve beyan ettik.** لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **Bunları düşünen, hatırda tutup hayatında tatbik ederek giden kavim, zümre için hepsinin Rabb'ı olan Allah Teâlâ katında bir "dârüsselâm" (selâmet evi) vardır.** Ve Allah onların o hayatta yaptıkları amelleri sebebiyle velîsi, veliyyü'l-emri, dostu, yardımcısıdır.

es-Selâm (اَلسَّلَامُ) Allah'ın güzel isimlerinden bir isim veya "selâmet" mânâsına masdar veya سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ، عَلَيْكُمُ السَّلَامُ diye selam verip almanın ismidir ki, دَارُ السَّلَامِ bu üç mânâdan her biriyle her korkudan sâlim "selamet evi, selamet vatanı" demek olur. O halde:

Şimdi şunu iyi düşün:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ
مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي
اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ
رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ
مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا
قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا
عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

Meâl-i Şerifi

128- (Allah), onların hepsini topladığı gün, cinlere: "Ey cin topluluğu! İnsanların çoğunu yoldan çıkardınız" der. İnsanlardan cinlerin dostu olanlar da şöyle derler: "Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık. Nihayet bize tayin ettiğin vademize ulaştık". Allah da:"Sizin durağınız cehennemdir. Orada, Allah'ın dilemesi müstesna, ebedi olarak kalacaksınız" der. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

129- İşte biz böylece, kazandıkları günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına dost yaparız.

130- (Allah) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugününüze kavuşacağınız hususunda sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" deyince onlar: "Kendi aleyhimize şahidiz" derler. Dünya hayatı onları aldattı ve kendilerinin kâfir olduklarına şahitlik ettiler.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا **Düşün ki, bir gün gelecek Allah o insan ve cinnin hepsini bir yere toplayacak.** يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ **Ey cin topluluğu, ey cin cemaati, ey gizli şeytan cemiyetleri, insanlardan çoğuna göz diktiniz.** Çok aldatıp ve sapıttınız, pek çoklarını azıttınız, insanlıktan çıkardınız, cin sürüsüne kattınız da yardımcılarınızı toplumunuzu çoğalttınız ha! diyerek haşredecek. وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ **O cin toplumunun insanlardan olan dostları da o halde diyecek ki:** رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ **Ey Rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık.** Cinler, insanlara şehvet yollarını ve vasıtalarını gösterdiler. Hile, tuzak, yalan söyleme, yalan haberler, sihir ve efsun usullerini, eğri yollardan gidip yalan dolanla iş yapmak, fesat saçıp gizlenmek çarelerini öğrettiler. Bu şekilde insan, cinden faydalandı, zevkler, sefalar yaptı. İnsanların bunları rızalarıyla kabul etmelerinden ve kolaylık göstererek yardımda bulunmalarından da cin faydalandı, murad ve maksadına erdi. Şu halde bu konuda sorumluluk yalnız cin dostlarımızın değildir. Doğrusu biz birbirimizden istifade ettik. وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي اَجَّلْتَ لَنَا **Ve bizim için tayin ve tesbit ettiğin ecelimize yettik, bize verdiğin mühletin sonuna erdik.** Yani sûrenin başında وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ *"Belli bir süre (Allah'ın) kendi katındadır. Böyle iken siz hala şüphe ediyorsunuz"* (En'âm, 6/2) diye beyan edilen ecel-i müsemma (belli süre), bu müddetin sonu, bu haşr ve kıyamet günü geldi çattı diye günahlarını itiraf etmekle cin dostlarına yardım ve sorumluluklarına ortak olacaklar. Allah da ne diyecek bilir misiniz? قَالَ النَّارُ

مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ **muhakkak diyecek ki ve hatta ezelde demiştir ki, o ateş, cehennem ateşi, oturacak yeriniz ikametgâhınız, yatağınızdır. Orada insan ve cin hepiniz ebedî olarak kalacaksınız, ancak Allah'ın dilediği müddet müstesna.** اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ buyurulmayıp da, اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ buyurulmasından anlaşılır ki, cehennemde ebedî kalmaktan bu istisna bazı şahıslara değil, bazı zamanlara aittir. Ve beyan olunduğuna göre Allah'ın dilediği bazı zamanlar kâfirler, ateşten çıkarılıp soğuğa, çok soğuğa atılacak, sonra yine ateşe döndürüleceklerdir. اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ **Şüphesiz ki Rabb'ın, hem hikmet sahibi, hem her şeyi bilendir.** Yaptığını hikmetle sağlam yapar, insan ve cin bütün hepsinin de gizli açık bütün hallerini ve layık oldukları cezaları bilir. Hükmünü, isteğini bilerek verir. İşte Allah'ın hepsini öyle diyerek haşredeceği ve cin dostu insanın öyle, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Rabb'ının da böyle dediği günü düşün. وَكَذٰلِكَ نُوَلّ۪ي بَعْضَ الظَّالِم۪ينَ بَعْضاً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Ve işte biz zalimleri kazanageldikleri** (kazanmayı âdet edindikleri) **kazançları sebebiyle birbirlerine böyle dost yaparız.** Kazançları, âdetleri birbirine benzeyenler, birbirlerini görmeseler bile uzaktan uzağa birbirlerine dost olurlar, birbirlerini müdafaa ederler ve sorumluluklarına katılırlar. İnsan ve cinden olan zalimler, haksızlar da kazançta ortaklık ve benzerliklerinden dolayı biri diğerini mazur göstermek isterken haşir günü günahı itiraf etmede, sorumluluk ve cezada birbirlerine iştirak ederek, hem kendi cürümlerini ikrar, hem dostları aleyhinde şahitlik ederler ki, ilâhî hikmet ilminde bu bir kuraldır. Bunun için haşir gününde Allah يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ *"Ey cin toplumu, insanlardan çoğunu yoldan çıkardınız"* diye cin topluluğunu insan hesabına azarladığı zaman cin hiçbir cevap vermediği halde, onların insanlardan olan dostları, dostlukları gereğince ortaya atılarak sorumluluğu üzerlerine alarak cinleri mazur göstermeye çalışırken birbirlerinden istifade ederek müştereken günahkâr olduklarını itiraf edecekler ve bu şekilde, cinnin ayrı, insanın ayrı bir topluluk değil, hepsinin bir toplum, aynı vicdan, aynı kazanç, aynı sorumluluk taşıyan ve aynı cezayı haketmiş bulunan bir sosyal toplum olduklarını ikrar ve isbat edeceklerdir. Ve hikmet sahibi ve her şeyi bilen âlemlerin Rabbinin de اَلنَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ *"Ateş duracak yerinizdir, orada ebedî olarak kalacaksınız, Allah'ın dilediği hariç"* hükümünü verirken hepsine birden şu azarlama hitabını yapacaktır:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **Ey cin ve insan toplumu:** Ey gizli ve açık şeytanlarla uyruklarından oluşan cin ve insan toplumu! اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ **Size sizden elçiler gelmedi mi?** يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَات۪ي **Onlar size benim âyetlerimi nakl ve beyan ediyor.**

وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا Ve bu gününüzün, bu korkunç haşir gününün bu dehşetli buluşmasını haber vererek sizi uyarıyor ve çekindiriyorlar değil miydi? Bütün o cin ve insan toplumu bu azarlama hitabına cevap olarak, **قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا Biz kendi nefislerimiz, vicdanlarımız, şuurlarımızın hakkı aleyhine şahitlik ettik.** Evet bizden resuller geldi, fakat biz onlara yalan, Allah öyle bir şey indirmedi, göndermedi dedik; şeytanlık ve zevk için hakka batıl, batıla hak dedik, قَدْ جَٓاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ *"Bize uyarıcı geldi fakat biz yalanladık ve 'Allah hiçbir şey indirmedi' dedik"* (Mülk, 67/9), **وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا Ve içinde bulundukları alçak hayat, dünya denilen hayat, onları mağrur etti, aldattı. وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ Bundan dolayı kendi aleyhlerinde, kendi nefislerine ve vicdanlarına karşı hepsi dünyada kâfir olduklarına şahitlik ettiler.** Yani hepsi kendilerinin peygamberleri ve onların tebliğ ettikleri Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerini ve yaptıkları fenalıkların birçoğunu da bile bile yaptıklarını dünyada kendi nefislerinde ve vicdanlarında bilirler ve kedilerine karşı böyle şahitlik ederler. Ahirete böyle gidecek olanlar o gün toplanma gününde Allah'ın huzurunda da o soruya karşı yine böyle kendi kendilerine birlik halinde şahitlik edeceklerdir. İnsan ve cin toplamının bir toplum olabilmesinden anlaşılır ki, insan toplumunun peygamberleri, cin toplumunun da peygamberleri demektir. Ve her peygambere insan ve cin şeytanlarının düşman olması bununla da ilgilidir. Ve özellikle peygamberlerin sonuncusu olan Resulullah'ın Resulü's-Sekaleyn (insan ve cin peygamberi) olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Busuri bunu şu beytiyle anlatmıştır:

مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجَمِ

"Muhammed (s.a.v.), iki cihanın, insan ve cinin, Arap ve Arap olmayan iki topluluğun efendisidir".

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ
مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ
مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ
ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَٓاءُ

كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ
وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي
عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

131- Bu (şundan dolayıdır ki) Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulüm ile helak edici değildir.

132- Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.

133- Rabb'ın, hiçbir şeye muhtaç değildir, merhamet sahibidir. Sizi, başka bir kavmin soyundan getirdiği gibi, dilerse, sizi de yok edip, sizden sonra yerinize dilediğini getirir.

134- Size vaad edilenler muhakkak gelecektir, siz, onun önüne geçemezsiniz.

135- De ki: "Ey kavmim! Gücünüz yettiğince yapacağınızı yapın, ben de yapıyorum. Yakında (dünya) yurdunun sonunun kimin olduğunu bileceksiniz. Muhakkak zalimler kurtuluşa eremezler".

Hele şu halde bulunan zalimler nasıl kurtuluşa erebilirler ki:

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ
نَصِيبًا فَقَالُوا هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ

لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى
شُرَكَٓائِهِمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا
عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ
﴿١٣٧﴾ وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ
نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾
وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ
عَلٰٓى اَزْوَاجِنَا وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُ سَيَجْزِيهِمْ
وَصْفَهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ
سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَٓاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا
وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

136- Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a bir hisse ayırmakta ve kendilerince: "Bu, Allah'a ait; şu da ortaklarımıza ait" demektedirler. Ortakları için olan hisse Allah'a ulaşmamakta, fakat Allah'a ayrılan hisse ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür.

137- Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi güzel gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. O halde onları, uydurduklarıyla baş başa bırak!

138- Zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtına binilmesi yasaklanmış hayvanlar." Bir kısım hayvanları da üzerlerine Allah'ın adını anmadan boğazlarlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Allah onları iftiralarıyla cezalandıracaktır.

139- Dediler ki: "Bu hayvanların karınlarındakiler sadece erkeklerimize ait olup kadınlarımıza haramdır". Eğer ölü doğarsa o zaman hepsi onda ortaktır. Bu nitelemelerinden dolayı Allah onların cezasını verecektir. Çünkü O hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

140- Bilgisizlik yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar muhakkak ki, ziyana uğradılar. Bunlar, doğru yoldan sapmışlardır; hidayete erecek de değillerdir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا **Müşrikler, diğer zulümlerinden başka bir de tuttular Allah'a yarattığı şeylerden, hasılat ve hayvanlardan bir hisse ayırdılar.** Buna karşılık bir hisse de uydurdukları ortaklara ayırdılar da فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَا **kendilerince, şu Allah'ın, şu da ortaklarımızın, dediler.** فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ **Fakat ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz, Allah uğruna sarfedilmez.** وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْ **Allah'a ait olan ise ortaklarına ulaşır, onlar uğruna sarfedilir.** Bundan dolayı netice itibariyle hiçbirinin hayrı olmaz, hepsi yok olur gider. سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ **Bunların hükümleri ne fena hükümdür!** Allah'ın yarattığına başkalarını ortak etmek, Allah için dediklerinde de Allah'ın şeriatını değil, kendi kanaatlarını esas edinmek ve sonra uydurup, uydukları ortaklarını Allah'a tercih edip sonunda Allah için hiçbir şey yapmamış olmak ve Allah'ın yarattığı ve kendilerine nasip ettiği mâl ve menâli (varı yoğu) bu şekilde boşu boşuna sarf ve yok etmek, hiçbir hayır kazanmamak, ne cahilce, ne zalimce, ne talihsizce bir hükümdür, ne büyük zarardır!

Rivayet edildiğine göre Arap müşrikleri ekip diktikleri ekinlerden ve yetiştirdikleri deve, sığır, koyun, keçi hayvanlarından bazı şeyleri kendi fikirle-

rince Allah için, bazı şeyleri de diğer ilâhları adına tayin eder, ayırırlar ve bir şahsın gelirlerinden böyle iki çeşit masraf çıkardı. Allah için dediklerini misafire ve fakirlere, diğer ilâhları için ayırdıklarını da onların masraflarına ve huzurlarında yapılacak âyine, kesilecek kurbanlara hizmetçi ücreti ve başka şeylere harcarlardı. Sonra bakarlar Allah için diye ayırdıkları iyi çıkar, yetişip büyürse dönerler onu ilâhlarına tahsis ederler. Fakat ilâhları için ayırdıkları iyi çıkarsa, onu onlar adına bırakırlar. "Allah zengindir, bunlar fakirdir" derler. Ve bu şekilde ilâhlarını Allah'a tercih ederler ve Allah için ayırdıklarını onlara sarfederler, fakat onlar için ayırdıklarını Allah için sarfetmezlerdi ki, işte bu âyetlerde Arap müşriklerinin akıl ve fikir kabul etmez cahillik ve sapıklıklarına, iktisadî ve sosyal hayatlarındaki perişanlıklarla ilgili bazı kötülükleri açıklanırken, önce bu âyet ile bu âdet ve mezhebe işaret olunarak, bunun amelî açıdan bütün kötülüklerin esası ve aslî sebebi olduğu gösterilmiştir .Bununla beraber âyetin ifade şekli iyice düşünüldüğü zaman anlaşılır ki, bu yalnız Arap müşriklerinin bu âdet ve mezhebini tasvir etmek değil, bütün müşrikliğin amelî bakımından milletleri yok yere masraflara soktuğu ve nasıl ekonomik hastalığa düçar edip, dînî, dünyevî perişanlıklarla akıbet zararına sürüklediğini göstermektedir. Burada iman ile şirki, önce biri inanca, biri amele ait olmak üzere iki açıdan düşünmelidir. Önce inanç açısından Allah'ı birleyen bir müminin Allah'tan başka hakem ve Allah'ın hükmünden başka hüküm tanımadığı için, bütün iş ve hareketlerinde yalnız o ölçüden hareket etmesi ve bundan dolayı kâr ve kazancında Allah'tan başkasının hükmü adına bir kazanç sevdasında bulunmayacağı gibi, Allah'tan başkasının hükmü adına bir masraf da yapmaması ve ne harcarsa yalnız hak ve adaletli olan Allah'ın hükmü adına ve yalnız ilâhî kanuna uygun bir harcama seçmesi gerekir. Ve böyle olan harcamaların da hepsi sonuç itibariyle hayırlı ve faydalı olur. İnanç bakımından böyle olan Allah'ı birleyen bir mümin bu iman ve inancını amel açısından da böyle tatbik edebilirse, inanç ve amel bakımından tam mümin, kâmil bir müslüman olur. Ve "âkıbetü'd-dâr" (dünya yurdunun sonu) onun, o inanç ve amelde bulunanların olur. Bu inancını amellerinde tatbik etmezse, o zaman da inanç bakımından mümin olmakla beraber, amel bakımından bir müşrik durumunda bulunur ve fasık olur. Ve bundan dolayıdır ki, zorunlu da olsa müşriklerin uyruğu altında kalıp hükümlerine ve amellerine uyup ve iştirak etmek mecburiyetinde bulunanlar inanç veya amelle ilgili şirke sürüklenmekten uzak kalamazlar. Kalb ve inanç itibariyle karşı olmakla beraber, amel bakımından muvafakatı amelî şirki, kalben rıza göstermek ise itikâdî şirki gerektireceğinden yukarda وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ

لَمُشْرِكُونَ *"Eğer onlara itaat ederseniz muhakkak müşrik olursunuz"* (En'âm, 6/121) buyurulmuştu. Kısaca tevhidin ilk amelî neticesi her yaptığı masrafı yalnız Allah için yaptıran amelî bir ekonomidir. Şirke gelince, inanç açısından şirk, Allah'tan başka gizli veya açık tapacak tanrı, hükmüne uyulacak hakem tanımak demek olduğu için, bir müşrik hareketlerinde bazan Allah'ı da hesaba katmak his ve ihtiyacından uzak kalamamakla beraber, çoğunlukla kendisine daha yakından etkili saydığı diğer tanrıları, ortakları adına yürür ve bunun için kazancında Hakk'ın hükmüne aykırı emeller takibettiği gibi, harcamasında da zararlı, haksız ve beyhûde olarak o ilâhları adına birtakım vergilere ve masrafları mahkum olur. Ve artık onun bütçesinde iki masraf vardır: Birisi Hakk'ın varlığının zatî varlığından dolayı, sırf kendi şahsi duygusuyla ihtiyaç hissettiği cüz'î bir hak ve hayır masrafı; birisi de şirk hükmünün yüklediği beyhude, boş ve hayırsız sırf tüketim olan masraftır ki, memleketleri yıkan, milletleri ezip harab eden hayatî ve ahlâkî krizlerin, sosyal ıztırapların en önemli sebeplerinden biri olan kriz ve ekonomik sefaletin sebebi özellikle bu masraftır. Bu, o masraftır ki, hiçbiri Allah için olmaz, boşuna tüketimden, sayılmaktan başka bir şey ifade etmez. Tersine Allah için ayrılan kazançları da kendine çeker, sarfına veya güzel sarf edilmesine engel olur. Ve artık bu durumda bulunanların hiçbir hayırları olmaz. Bütün işleri ve bütün kazançları şeytanlar uğruna boşu boşuna telef olur gider. Ve işte فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَائِهِمْ *"Fakat ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz, Allah'a ait olan ise ortaklarına ulaşır"* kavramı, bütün şirkin bu kötü sonucuna işaret etmekte ve hatırlatmaktadır. Bunun için buyuruluyor ki:

وَكَذٰلِكَ **Ve böyle** iki çeşit masrafa sevk edip, Allah için ayrılanı da şirk uğruna sarf ettirerek ekonomik felaketi artırmak ve buna sebep olan o çirkin şirk hükümlerini süsleyip hoş göstermek sûretiyledir ki زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ **o taptıkları ve adlarına masraflar yaptıkları ortakları, o insan ve şeytanları, müşriklerin çoğuna evlatlarını öldürmeyi süsledi ve hoş gösterdi.** Kazandıklarını çektiler, zaruretlere düştüler, akıllarını, fikirlerini, hislerini kuruntularla ifsat ettiler, haşyet-i imlâk yani züğürtlük korkusu ve birtakım bâtıl zorlamalar ile yetişmiş evlatlarını öldürmeyi, putlara kurban etmeyi, kızlarını diri diri mezarlara gömmeyi, çocuk düşürmeyi ve bu şekilde kendi nesillerini kendilerine kırdırmayı bir iktisad, bir akıl, bir namus, bir din işi gibi iyi bir şey diye telkin ettiler. Ve bu süslemeyi o ortaklar, iki maksat için yaptılar: لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ **Müşrikleri helak etmek için ve dinlerini karıştırıp bozmak için,** ki burada kastedilen Hz. İbrahim ve İsmail'den kendilerine miras

kalan dinleridir. وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ **Ve fakat Rabb'ın dilemiş olsaydı bu süslemeyi veya bu öldürme işini yapamazlardı.** Mademki yapıyorlar, demek ki dilememiştir. Ve demek ki Rabb'in onların dünya ve ahirette helâk edilmelerini dilemiştir. Şu halde فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ **sen onları uydurdukları iftiralarına bırak.** Bırak ki, yok olsunlar. Bunlar bu şekilde birtakım hükümler uydurarak وَقَالُوا **bir de dediler ki:** هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ **şunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir,** لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ **bunları bizim dilediklerimizden başka kimse yiyemez.** بِزَعْمِهِمْ **Bu sırf kendi zanlarıncadır.** Çünkü onlardan kendilerinin dilemediği nice kimseler yer ve diledikleri nice kimseler de yiyemez. Gerek yaratılışa ve gerek kanun koymaya hâkim olan irade, onların değil, Allah'ındır. Onlar ise bu hükmü verirken Allah tarafından hiçbir delil ve hüccete dayanmış değil, yalnız kendi kanaatlerince böyle söylemişlerdir. وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا **Şunlar da dediler, birtakım hayvanlardır ki, sırtları haram edilmiştir:** Binilmesi, yük yükletilmesi ve her hangi bir şekilde kullanılma ve faydalanılması haramdır. Yani beş nesil doğuran deve, putlara adanan deve, soyundan on döl alınan devedir. *(Bak. Mâide, 5/103. âyet)* وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا **Şunlar da diğer bir hayvanlardır, dediler ki, bunlar üzerlerine Allah'ın ismini anmazlar.** Putları adına keserler veya üzerinde hacca gitmez, "lebbeyk Allahümme" demezlerdi. اِفْتِرَٓاءً عَلَيْهِ **Hep bu hükümleri, bu taksimi Allah'a iftira ederek uydurdular.** سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **Yapageldikleri, âdet edindikleri iftiralarıyla Allah onların cezalarını verecektir.** وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ **Bir de dediler, şu hayvanların karınlarındakiler,** kendilerince sırtları haram edilen beş nesil doğuran develerin, putlara adanan develerin, gebe develerin yavruları, خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا **sadece erkeklerimize helal,** وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَا **kadınlarımıza haramdır.** Fakat bu haram oluş, o hayvanların karınlarındaki yavruları diri olduğu takdirdedir. وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً **Ve şayet ölü ise, ölü doğarsa,** فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُ **o zaman erkek kadın hepsi bunda ortaktırlar.** Böyle dediler ve bu şekilde kadınlara yalnız ölü hayvana iştirak edebilmekten başka bir hak tanımıyarak zulüm ve hakaret ettiler. سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ **Allah onlara bu vasıflandırmalarının** (bu helal ve haram vasıflarının) **cezasını verecektir.** اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ **Çünkü O, hikmet sahibi ve her şeyi bilendir.** Böyle haksızlıkları cezasız bırakmaz.

Hassâf'ın "Kitabû'l-Evkâf"ında naklettiğine göre Hz. Aişe (r.anhâ) kız evlatlarını mahrum ederek yalnızca erkek evlatlara yapılan vakıfları da bu cahiliye (İslâm öncesi) âdetine benzetmiş ve bu âyeti okumuştur.

Kısaca, kadınları ancak ölmüş hayvana layık farzedip bu derece düşük

görmek ve mahrum etmek de evlat öldürmek gibi cezayı gerektirir ve zıyandır. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ **Hiç şüphe yok ki, ilimsizlikle beyinsizlik ve aptallık yüzünden evlatlarını öldürenler** وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ **ve Allah'ın kendilerine ikram ettiği helal rızkı, Allah'a iftira ederek, haram edenler muhakkak zarardadırlar. Bunlar** قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ **muhakkak doğru yoldan sapmışlardır ve asla doğru yola gidenlerden değildirler.** Bu hâl ile kurtuluşa ermelerine imkan yoktur.

Halbuki:

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ
وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ
وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ
وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾
وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ
مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ
أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ
حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ
أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى

عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾ قُلْ لَا اَجِدُ فِي مَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ
اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا
اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ
الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا
اَوِ الْحَوَايَا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا
لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ
وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾ سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا
لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ
كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ
فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾
قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾
قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا فَاِنْ شَهِدُوا

فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

Meâl-i Şerifi

141- Asmalı ve asmasız (üzüm) bahçeleri, hurmaları, ürünleri çeşit çeşit ekinleri, zeytinleri ve narları, birbirine benzer ve benzemez biçimde yaratan O'dur. Her biri meyve verince meyvesinden yiyin, hasat günü de hakkını (zekat ve sadakasını) verin; ama israf etmeyin, çünkü O, israf edenleri sevmez.

142- Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin); çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

143- Sekiz çift: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "(Allah), iki erkeği mi haram kıldı yoksa iki dişiyi mi, ya da iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Eğer doğru iseniz bana ilimle haber verin."

144- Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: (Allah), "İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi, ya da iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Yoksa, Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahitler mi oldunuz? (O'nun yanında mıydınız?). Böyle hiçbir bilgiye dayanmadan, insanları saptırmak için, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Şüphesiz Allah, o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"

145- De ki: "Bana vahyolunanda, (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, veya akıtılınış kan, yahut domuz eti - ki bu gerçekten pistir- yahut Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvan olursa, bunlar haranıdır. Ama kinı çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir)" Çünkü Rabbin çok bağışlayandır, merhamet edendir.

146- Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında, yahut bağırsaklarında bulunan, ya da kemiğe karışan yağlar dışında, sığır ve koyunun da, yağlarını onlara haram ettik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.

147- Eğer seni yalanladılarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı da suçlu toplumdan geri çevrilmez."

148- Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşardı, hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Yanınızda bize çıkarabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz."

149- De ki: "En kesin ve üstün delil, Allah'ındır. Allah isteseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

150- De ki: "Haydi, Allah bunu yasak etti diye tanıklık edecek şahitlerinizi getirin.". Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların keyiflerine uyma. Çünkü onlar Rablerine başkasını denk tutuyorlar.

وَهُوَ الَّذِي اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ **Halbuki Allah o yüce yaratıcıdır ki, ma'rûş ve gayrı ma'rûş cennetler**, yani yapılı yapısız, çardaklı çardaksız, köşklü köşksüz bağlar, وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ **hurmalıklar, ekinler** مُخْتَلِفًا اُكُلُهُ **ki her birinin yemişleri farklı,** وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ **birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinler, narlar meydana getirdi.** Yani bütün bunları yenilmesi ve faydalanılması için yarattı. Bu âyetin bir benzeri yukarda geçmişti. Fakat orada, Yüce yaratıcının varlığına, gücüne ve öldükten sonra dirilmeye delil olması yönünde geldiği için, sonunda icad ve icad gayesine dikkat çekmek amacıyla اُنْظُرُوا اِلَى ثَمَرِهِ اِذَا اَثْمَرَ وَيَنْعِهِ *"Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın"* (En'âm, 6/99) buyrulmuştu. Burada ise, onu hatırlatmakla beraber, müşriklerin rızk konusundaki baskı ve iftiralarına, yasaklayıp haram kılma iddialarına karşılık, yüce Allah'ın, yaratmasındaki ihsan ve iyiliği ortaya koyma ve ürünlerle hayvanlardan yararlanmada helal ve mübah oluşun asıl olduğunu belirtmek üzere gelmiş bulunduğu için buyruluyor ki: كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ اِذَا اَثْمَرَ **her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, bunda serbestsiniz.** Bununla beraber وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ **hasat günü hakkını da verin,** muhtaç olanlara da yedirin. وَلَا تُسْرِفُوا

Gerek yerken ve gerek hakkını verirken israf da etmeyin. إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ **Çünkü Allah israf edenleri sevmez.** Öyleyse وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا *"Büsbütün eli açık da olma; sonra kınanır, pişmanlık içinde kalırsın"* (İsrâ, 17/29) hükmünce tutumlu olmak ve müşriklerin düştüğü iktisadî sefaletten sakınmak gerekir.

Görülüyor ki burada, ürünlerin hasat günü, yani kesilip toplandıkları vakit, yerine getirilmesi gerekli olan değişmez bir hak bulunduğuna işaret edilmekte ve bunun verilmesi emredilmektedir. Ancak bu hakkın ölçüsü ve kimlere verilmesi gerektiği açıklanmayıp mutlak ve kapalı bırakılmıştır. Bunun zekat, yani öşür ve yarım öşür olduğu hakkında rivayetler varsa da, zekat âyetleri Medine'de nazil olmuş bulunduğuna göre, Mekke'de nazil olan bu âyetteki hakkın, ondan başka bir vacip sadaka olduğu ve miktarının belirlenmesinde, mükellef'in israftan kaçınması kaydıyla kendi takdirine bırakılmış olduğu; bununla beraber, sadece hayırseverlik gereği verilecek nafile bir sadaka değil, bunda bir yükümlülük de bulunduğu açıklanıyor ki, yine Mekke döneminde nazil olan Zâriyât sûresindeki وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır"* (Zâriyât, 51/19) âyeti, aynı şekilde Meâric sûresindeki وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında, isteyene ve isteyemediği için mahrum kalmışa belli bir hisse vardır"* (Meâric, 70/24-25) âyeti, bunun daha genel bir açıklaması demektir ki, "sâil" (dilenci) ve "mahrum"a (yoksula, dilenemediği için mahrum kalana) verilecek bir hak olduğunu gösterir. Bununla beraber bu âyetteki hak, mutlak olduğu için, zekat emrinin yerine getirilmesiyle, bu hakkın da yerine getirilmiş olacağı, yani bu emrin, öşrü de kapsadığı açıktır.

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا "Cennât" üzerine atfedilmiştir. Önceki âyette ürünlerin, bundan sonra da hayvanların genel olarak helal olduğu açıklanıyor.

HAMULE, حَا 'nın fethasıyla, yük götüren, ağırlık çeken yüklü demektir ki, çektiği yüke حُا 'nın ötresiyle "humule" denilir. Bunu, dilimizde fethalı olarak (hamule) şeklinde söyleyenler, yanlış söylerler.

FERŞ, döşek demektir ki, burada kastedilen, döşek gibi yere döşenen, yatırılıp kesilen veya yünlerinden, kıllarından döşekler, yaygılar, sergiler, postekiler yapılan veya yeryüzüne serilip yayılan demektir. Yani **en'âm denilen yumuşak (huylu) hayvanlardan da hamule ve ferş; yükler taşıyan ve yatırılıp kesilen şeyler yarattı.** كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ **Allah'ın size helal kılıp rızık yaptığı şeylerden yiyin** وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ **şeytanın izlerine uymayın.** Uyup da, Allah'ın helal olarak belirlediği rızıklarınızı, müşriklerin: "Şu bahiredir (binilmez, sütü sağılmaz devedir), haramdır; şu sâibedir (puta adanmış devedir,

sağılmaz ve binilmez) haramdır" dedikleri gibi (Bkz. Mâide, 5/103) haram kılmağa, kendi kendine helal-haram hükümler koymağa veya başkasının hakkına tecavüz etmeğe kalkışmayın. إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Şeytan, sizin için apaçık bir düşmandır."*

Yukarda geçtiği üzere Arap müşrikleri, Allah'a iftira ederek, ürünler gibi hayvanların da bazılarını; kâh erkeğini, kâh dişisini, kâh dişinin rahmindekini haram kılıyorlardı. İslâmî hükümler nazil olmaya başlayınca Resulullah ile mücadeleye kalkıştılar. Rivayet edildiğine göre hatipleri Mâlik b. Avf b. Ebi'l-Ahvası'l-Cüşemi idi. "Ey Muhammed, demişti, duyduk ki sen birtakım şeyleri helal kılıyormuşsun." Resulullah da buyurmuştu ki: "Siz birtakım şeyleri aslı olmadan haram kıldınız. Yüce Allah, şu sekiz eşi yenilmesi ve istifade edilmesi için yaratmış olduğu halde, sizin dediğiniz haram kılma nereden geldi, erkeğinden mi dişisinden mi?" Bu sual üzerine Mâlik b. Avf. erkeğinden diye sebep gösterse, erkeğin hep haram olması gerekecek; dişisiden diye sebep gösterse, bütün dişilerin haram olması gerekecek; rahimi sebep gösterse, ikisi de öyle olacak; haramlığı beşinci veya yedinci yahut herhangi bir nesile tahsis etse, bu neden, ne için? Hayret içinde kalıp susmuş. "Niye konuşmuyorsun?" buyrulmuş. Mâlik: "Hayır, sen söyle ben dinleyeyim" demişti.(1) İşte "Hamule ve Ferş" olarak yaratılan ve yenilmesi helal kılınan hayvanlar açıklanarak buyruluyor ki: ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ Yani, aşağıda olduğu gibi sekiz eş yarattı ki:

مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ ... ZEVC: Cinsinden bir diğeri ile beraber bulunan demektir ki, bunlardan her biri, diğerine göre zevc, yani eş, kendi kendine fert diye adlandırılır. Ve bundan dolayı zevc ikisinin değil, ikiden birinin diğerine göre ismidir. İkisine birden "zevcân, zevceyn" denilir. Şu halde zevc, tam anlamıyla bizim "çift" dediğimiz değil, "eş" yani bir çiftin her bir tekidir. Mesela "sekiz çift" dediğimiz zaman "onaltı eş" anlaşılır. "Semâniyete ezvâc" ise, âyette açıklandığı üzere ikisi koyun, ikisi keçi, ikisi deve, ikisi sığır cinsinden olmak üzere, erkek ve dişi dört çift, fakat sekiz eştir. Bu âyetlerde görülüyor ki "en'âm" (hayvanlar) denilen bu sekiz eşin helal oluşunu ispat ve anlatmak için burada pek güzel bir "tahric ve tenkîh-i menât" usulü gösterilmiştir. Önce sekiz eş, diye bir sayma, ikinci olarak koyun, keçi, deve ve sığır olmak üzere dört cins, bunların birbirlerine benzerliklerine göre ikişer ikişer gruplandırma; üçüncü olarak, her grup ve çiftten haram sayılması muhtemel olan erkeklik, dişilik veya rahimde bulunmak üzere özelliklerini ayrıntılı bir şekilde belirleme; dördüncü olarak, bunların hiçbiri ile haram olmanın bir ilgisi ve temayülünün varlık veya

(1) Hâzin, Lübabü't-Te'vîl fî meâni't-Tenzil, II, 498 (Mecmau't-Tefasirde)

yokluğunun karşılıklı lüzumu, devamlılığı ve yansıması olmadığını açık bir şekilde göstererek, hiçbirinde yaratılış bakımından haram olma sebebinin bulunmadığını ve bundan dolayı ne erkeğinin, ne dişisinin haram olmadıklarını ispat etmiştir ki, işte usûl ilminde açıklandığı üzere, bir müctehidin fıkhî kıyas ile ictihad edip dini hükümler tesbit etmesinin esası da böyle "tahric ve tenkih-ı menât"tır. Bu ilmi metod, bu âyetlerde, böyle en güzel bir şekilde gösterildikten sonra, helal ve haram meselelerinde yalnız bu aklî metodun, yani kıyasın yeterli olmayacağını ve kıyasın ilmî ve fıkhî olmak için menâtın, yani illetin, sabit bir asıla, değişmez bir kurala dayanması gerektiğini, bu sabit aslın da başka bir ölçü ile değil, ancak vahiy ile sabit olabileceğini anlatmak için fasl-ı hitab olmak üzere şöyle buyruluyor: Ey Muhammed, قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ **de ki: "Bana vahyedilmiş olanda yiyecek olan kimseye haram kılınmış bir yiyecek bulmuyorum** اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً **ancak, leş olması,** yani tezkiyesiz olarak, Türkçesi bısmıl olmayarak (besmelesiz) ölmüş bulunması ki, kendi kendine ölmüş, boğulmuş, taşla veya odunla vurularak öldürülmüş, yüksekten düşmüş, boynuzlanmış, canavar parçalayarak ölmüş hayvanların hepsini içine alır. (Bkz: Mâide, 5/3) اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا **Yahut, dökülmüş kan olması ki,** ciğer, dalak ve kesimden sonra damarlarda kalmış olan kan kalıntısı bunun dışındadır. اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ **Yahut domuz eti olması** فَاِنَّهُ رِجْسٌ **çünkü domuz eti pisliktir,** yani mutlaka necistir, pistir. Bu gerekçeden anlaşılır ki, ne kadar pis şeyler varsa hepsi öncelikle haramdır ve haram oldukları açıktır. Nitekim وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ *"Onlara çirkin şeyleri haram kılar"* (A'râf, 7/157) âyetiyle bu genel bir nassa bağlanmıştır. Ve bu şekilde فَاِنَّهُ رِجْسٌ *"çünkü o pisliktir"* ifadesi leş ve dökülmüş kanın haramlığına da delalet yoluyla sebep olmaktadır. Mâide sûresinde geçtiği üzere şarap da "rics" (pislik) olduğu için, buna diğer alkollü içkiler de dahildir. Yukarda geçen وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ *"Günahın açığını da gizlisini de bırakın"* (En'âm 6/120) âyetinin mânâsı da gösterir ki "rics" de, zahir ve batın, yani açık ve gizli olmaktan daha geneldir. Şu halde yalnız dış görünüşüyle pis olanlar değil, bâtınen (mânen, görünmez) pis olanlar da haramdır. اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ **Yahut bir fısk olması, yani onunla Allah'tan başkasına haykırılmış olması müstesnadır ki, bunlar haramdırlar.** Allah'tan başkasına haykırılmış olmak demek, Allah'tan başkasının ismi anılarak kesilenler demektir. Bununla beraber فِسْقًا kaydı, وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ *"Kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanları yemeyin. Çünkü onu yemek, yoldan çıkmaktır."* (En'âm, 6/121) buyruğu gereğince bilerek Besmele'yi terketmenin; aynı şekilde Mâide sûresinin 3. âyetindeki وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ *"Putlar üzerine boğazlanan*

hayvanlar ve fal oklarıyla şans aramanız size haram kılındı. Bunlar fısktır (insanı yoldan çıkaran kötü şeylerdir)" buyruğu gereğince putlar üzerine kesilen hayvanlar ile kumar kısmetlerinin de مَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ "Allah'tan başkası adına kesilenler" kabilinden olduğuna işarettir. فَمَنِ اضْطُرَّ **Sonra her kim çaresiz bulunur,** helal bir yiyecek bulamaz da aşırı açlık hâlinde zorunlu olarak bunlardan yemek mecburiyetinde kalırsa غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ **bağî ve mütecaviz olmadığı, yani diğer bir zor durumda kalmış kimsenin elindekini almadığı ve yemekte zaruret miktarını aşmadığı takdirde** فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ **Şüphesiz Rabbin bağışlayandır, merhamet edendir;** bundan sorumlu tutmaz. *(Bakara, 2/173 ve Mâide, 5/3 âyetlerine bkz.)* Demek ki, çaresiz için yemek hususunda haram olan hiçbir şey yoktur; ancak "saldırganlık" ve "aşırılık" sınırlaması vardır. Şu halde zor durumda bulunmayanlar için saldırganlık ve aşırılık öncelikle haramdır. Şu halde, önceki dört şeyde özetlenen haramlar, zor durumda kalanın dışındakilere mahsus olduğu halde, başkasının hakkına tecavüz ederek malını yemek ve bir de zarurette zarurete göre, genişlikte genişliğe göre sınırı aşıp israf etmek, genel olarak herkese haramdır. İnsanın yiyeceğine, malına, hukukuna tecavüz, böyle herkese genel olarak haram olunca, kendine tecavüzün daha çok öncelikle ve kuvvetle haram olduğu da ister istemez anlaşılır. Aynı şekilde bütün bu açıklamalarda insana açık ve gizli olarak zarar veren herhangi bir şeyin de haram olduğu ve genellikle haram olma sebebinin pislik, kötülük, saldırganlık ve aşırılık, bu dörtten birine, bunların da insana maddî veya manevî, açık veya gizli zarar anlayışına, bunun da ilâhî hükme dayandığı ve bunların ayrıntılarını bundan önceki âyetlerde gösterildiği üzere "tahrîk-i menat" veya "tenkîh-ı menat" veya "tahkîk-i menat" ile bu asıllara döndürerek anlamak gerektiği de anlaşılır ki, bunlar, gerek diğer âyetlerde, gerek peygamberimizin sünnetinde etraflıca açıklanmıştır. Yırtıcı canavarların, kuşların, pis böceklerin ve zehirlilerin haramlığı da hep bu sebep ve asıllarla ilgilidir. İşte bu şekilde burada Resulullah'a olunan vahiyde, haram kılınan yiyeceklerin bu istisnalarla sayılıp açıklanan şeylerle sınırlı bulunduğu bildirilmiştir. Demek ki Mekke'de bu âyetin inmesine kadar, yiyeceklere ait olarak, bunlardan başka haram bulunmadığı muhakkaktır. Acaba sonradan oldu mu olmadı mı? Gerçi bu âyet, diğer hususlarda olduğu gibi, yiyecek hususunda da daha sonra diğer haram kılmaların vahyolunmasına aykırı ve engel değildir. Nitekim Mâide sûresindeki açıklamalar iniş bakımından bundan sonradır. Bununla beraber birçok müfessir, bu âyetin muhkem âyetlerden olduğunu nakledip açıklamaktadır. Şu halde bu konuda Kitab ve Sünnette bundan sonra gelen açıklamalar, bu âyetin dışında bir şeyi haram

kılmamış, yani bundaki sınırlamayı neshetmemiş; aksine bunu açıklayıp teker teker saymıştır. Nitekim Bakara sûresi Medine'de nazil olduğu halde onda da إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ *"Allah size sadece... haram kıldı."* (Bakara, 2/173) diye yine "kasr" ile gelmiştir. Bunun için, bazılarının dediği gibi, buradan istisna münkatıdır, bu ise kasr ifade etmez, demesi de geçerli olmaz. Çünkü إِنَّمَا ittifakla "kasr" edatıdır. Şu halde mat'ûmât (yenecek şeyler) tabirinin meşrubatı (içecekleri) da kapsadığı kabul edilirse, "rics" kavramı içinde şarap ve diğer sarhoşluk veren şeylerin de haramlığına, daha Mekke'de iken işaret buyrulmuş demektir. Bununla beraber bu sûrede bu âyetin Medenî olan birkaç âyet arasında bulunduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bu durumda âyetin, muhkem âyetlerden olduğu daha iyi anlaşılır. Yani hükmünde hiçbir nesh olmadığı muhakkaktır. Ancak böyle olması "pislik, kötülük, saldırganlık ve aşırılık" sebeplerinin bazı şeylerde gerçekleşmesi gizli olabileceği için, leş, akıtılmış kan, domuz eti, أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"Allah'tan başkası adına kesilenler"* ve herkesçe bilinen pisliklerden başka şeyleri kapsayıp kapsamadığı bakımından yoruma gerek duyulan bazı yönlerinin bulunmasına da engel değildir.

Hz. Peygambere vahyedilen böyle. Daha önce وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا **Yahudi olanlara da** حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ **her tırnaklıyı haram kıldık.** Zufur, tırnak demektir. Fakat Arapçada çeşitli hayvanların tırnaklarına ayrı ayrı isimler verilmiş olduğu için zufur kelimesinin kullanılması, tamamen lisanımızdakinin aynı değildir. Mesela at ve katır gibi tek tırnaklıya "hâfir"; sığır davar ve ceylan gibi çatal tırnaklıya "zılf"; deveninkine "huff"; canavarların pençesine ve yırtıcı kuşların çengellerine "mıhleb" ve diğerlerine "zufur" denilir. Bunların hepsine de gerçek olarak "zufur" denilir mi, denilmez mi? Bu konu ihtilaflıdır. Kamus'ta der ki: "Mıhleb yırtıcı canavarların pençesine ve yırtıcı kuşun çengeline denir ki, kaynak veya çıynak tabir olunur."(1) Bir görüşe göre mıhleb, avcı olan kuşun; zufur ise avcı olmayanın çıynağına denilir. Demek ki, bu görüşe göre, mesela çaylağın çengeline bu sebeple, zufur denmez; ama meşhur görüşe göre zufur mıhleb'den daha geneldir. Şu halde serçe, tavuk ittifakla "zî-zufur" (zufurlu); atmaca, şahin ittifakla "zî-mihleb" (mihlebli), ihtilafla "zî-zufur" (zufurlu) da dahildir. Sonra hâfire, zılfa zufur veya zî-zufur denilmesinin mecaz olduğu da tefsirlerde açıklanıyor. Ancak mecâz olmakla beraber, böyle isimlendirildiği de inkâr edilmiş değildir. Ve işte bu mânâda zufur, bizim tırnak tabirimize uygundur. Daha sonra dilimizde tırnak, böyle hepsinden genel olduğu ve tek tırnaklı, çatal tırnaklı da denildiği halde, mutlak sûrette "tırnaklı hayvan" sözünden örfte

---

(1) Asım Efendi, Kamus terc. I, 231.

kedi köpek vb. yırtıcı hayvanlar akla gelir. Fahruddin Râzî bu âyette de bu mânâsının anlaşıldığını söylemiş ve "zî-zufur"u mıhlebli yırtıcı hayvanlar ve kuşlar ve avcı hayvanlar ile tefsir etmiştir.(1) İbnü Abbas, Mücahid, İbnü Cübeyr, Katâde ve Süddî'den ise bunun aksine deve ve deve kuşu, ördek, kaz vb. gibi parmakları açık olmayan hayvanlar diye nakledilmiştir ki, Zeccâc'ın tercihi de budur. İbnü Zeyd, bundan maksadın, bilhassa deve olduğunu; Dahhâk ise deve kuşu ve yaban eşeği olduğunu söylemiştir. Gerçi bu tahsisler âyetin geneline göre zayıf ise de, bunları da kapsadığını açıklamış olması bakımından özel bir önemi vardır. Kelbî, "kuşlardan her mıhlebli, hayvanlardan her hâfirli, yırtıcılardan her azı dişli" demiştir. Kutebî "burada zufur, hâfir yerindedir. Buna hayvanlardan her hâfiri bulunan dahil olur. Hâfire istiâre yoluyla zufur adı verilmiştir" demiş; Sa'leb, "avlanmayan zufurlu, avlanan mıhleblidir" demiş; Nakkaş da: "Bu değişmez değil, çünkü aslan zufurludur" demiş. Zemahşerî de: "deve, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar gibi parmaklı olanlar" diye tefsir etmiştir (2) ki, birçok tefsircinin tercihi de budur. Ve bunda beygir gibi tek tırnaklılar dahil değildir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre كُلَّ ذِى ظُفُرٍ tabirinin deveyi kapsaması çoğunluğun görüşüdür. Fakat, isterse mecaz olsun hâfir'e de zufur denildiği inkâr edilmiş değildir. Bundan dolayı bizim anladığımıza göre كُلَّ ذِى ظُفُرٍ sığır ve koyun dahil olmamak üzere gerek beygir gibi tek tırnaklı olsun, gerek parmak veya parmak belirtileri bulunsun, tırnağı bulunan hayvanların genelini kapsamış olmalıdır. Çünkü burada zufurlu, sığır ve koyun ile karışık gibi zikredilmiştir. Yahudiler, geviş getirmekle beraber çatal tırnağı bulunan hayvanların helal ve bu iki özellik bulunmayan hayvanların haram olduğunu söylemekte olduklarına göre sığır, koyun, keçi ve benzeri gibi hem geviş getiren, hem çatal tırnaklı olanlardan başkası kendilerine haram olmuş oluyor. Bu şekilde deve geviş getirse de çatal tırnaklı olmadığından; domuz çatal tırnaklı ise de geviş getirmediğinden; beygir, eşek, katır vesairede ikisi de bulunmadığından haram oluyorlar. Genel olarak kuşlar ve balıklarda dahi bu iki özellik bulunmadığından onların da haram olması gerekiyor. Halbuki balık haram kılınmamış olduğu için, yahudilerin kendi ifadeleri, kendilerine haram kılınanların tarifi konusunda doğru değil demektir. Şu halde Kur'ân'da balıkları kapsamamak ve sığır ve koyun karşılığı olmak üzere كُلَّ ذِى ظُفُرٍ buyurulması, hem bu yönü hatırlatma, hem de yahudiler hakkındaki haram kılmanın kapsamının çokluğunu ve baskının şiddetini açıklamış olma bakımından, domuz ve yırtıcı hayvanlarla birlikte tek tırnaklıların, devenin ve bütün kuşların da kendilerine haram kılındığını

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XIII, 235.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 58.

göstermektedir. O halde mânâ şudur: Yahudilere sığır ve koyun dahil olmamak üzere diğer tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ **sığır ve davardan da** حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا **her ikisinin iç yağlarını, don yağlarını onlara haram ettik.** اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا **Ancak her ikisinin sırtlarının** اَوِ الْحَوَايَا **veya bağırsaklarının taşımış olduğu yağlar** اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ **yahut bir kemiğe karışmış olan yağlar** -ki kuyruk yağı böyledir- **bu üçü haram kılınmadı.** Şu halde onlara haram kılınan sığır ve davar iç yağları, gömlek yağı denilen don yağıyla böbreklerin taşıdığı yağlar demek olur. ذٰلِكَ **Yahudilere olan bu yasağı** جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ **saldırganlıkları sebebiyle onlara ceza olarak yaptık,** yoksa aslında bunların hepsi kendilerine haram değildi. Bir zamanlar bıldırcın etleriyle beslenmişlerdi. Sonra saldırganlık ve zulümleri; peygamberleri öldürme, faiz alma, hak yolundan engelleme, haram yeme, helalı haram, haramı helal sayma gibi saldırganlıklarından dolayı, sonradan kendileri birçok temiz rızıklardan mahrum edildiler. فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ *"Yahudileri yaptıkları zulümden, çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden dolayı, kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara yasakladık." (Nisâ, 4/160. âyete bkz.)* وَاِنَّا لَصَادِقُونَ **Ve muhakkak ki biz doğru söyleriz.** Haber vermede de, iyi ve sakındırıcı şeyleri vaad etmede de doğru söyleriz. Şu halde böyle saldırganlığa ceza olarak "yasak" haberi ve uyarısının da doğruluğunda şüphe yoktur. Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal sayanlar, sonunda baskı ve mahrumiyetle (yoksunlukla) cezalanırlar. Bunun için ey Muhammed. فَاِنْ كَذَّبُوكَ **Seni yalanlarlarsa** -özellikle yahudiler- "Hayır, bize haram kılınanlar böyle değildi veya bu yasaklama, saldırganlığımızın cezası olarak değil, ta aslından böyleydi. Bu haram kılma ve ceza vahyi, bu haber ve tehdit yalandır" diyecek olursa كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِى اِسْرَٓائِيلَ *"İsrailoğullarına bütün yiyecekler helaldi..." (Âl-i İmran, 3/93 âyetine bkz.)* فَقُلْ **De ki** رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ **Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir.** Zorlamayı ve baskıyı sevmez; her günaha karşı sorgulayıp cezalandırmaz, tevbeyi kabul eder, rahmeti öfkesinden geniş ve öncedir. Bununla beraber وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ **günahkârlar topluluğundan O'nun şiddetli baskısı ve azabı geri çevrilemez, uzaklaştırılamaz.** Genellikle günahkârlara ne kadar zaman tanınırsa tanınsın, günahta devam ettikleri halde sonunda o geniş rahmetten yoksun ve bir azaba mahkum olurlar ki, bu red ve inkâr edilemez. Şu halde saldırganlığa ceza olarak yasağın genelleştirilip şiddetlendirilmesi inkâr olunamayacağı gibi, o geniş rahmet ile başlangıçta kazandıkları genişlik ve serbestliğe güvenip aldanarak hakkı yalanlamak sûretiyle büyük suç işleyen günahkârlar da, başlangıçta cezalandırılmasalar bile, sonunda ilâhî baskı ve azab

ile, genişlikleri darlığa, seçme serbestlikleri de zorlamaya dönüşerek şiddetli azabı tatmaya mecbur olurlar. Ve bundan kurtulmaya imkan bulamazlar.

Sözün kısası, Yüce Allah'ın rahmeti çok geniş olmakla beraber, günahkârlara er veya geç azabı da kesindir. Şu halde Allah'ın iradesini ilgilendiren şeylerin bazılarının ceza ve azab olduğu da muhakkaktır. İlâhî takdirde insan için serbestlik de var, zorlama da vardır. Yukardan beri anlaşılageldiği ve özellikle فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ âyetiyle özetlendiği üzere, ilâhî, buyruklar, emir ve yasak, helal ve haram, sevap ve ceza mecburiyette değil serbestlikte vardır. Tâat, bu buyruklara serbestçe uymak; günah ise bu buyruklara yine serbestçe karşı gelmektir. Böyle serbest davranışları ve kulun dilemesini yaratmayı takdir, İlâhî iradeyi, kulun iradesine bağlamak ve tertib demek olduğundan, bunlar da kaza ve kaderdir, sırf zorlama değildir. Gerçi Allah dilemeyince kimse bir şey yapamaz. Ancak, suçun takdir edilmesi ve ilâhî iradeye yakınlığı Allah'ın rızası değil, suçlunun rızası bakımındandır. Nitekim وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ *"Ondan hoşlansınlar ve işledikleri suçları işlemeğe devam etsinler.."* (En'âm, 6/113) buyrulmuştur. Rahîm olan Allah, günaha razı olmadığı için ona ceza ve azab takdir ettiği şeyleri de günah olarak takdir eylemiş. Bunları seçebilmek için insanlara anlama ve sezme yeteneği, peygamber, kitab, akıl ve hikmet de vermiştir. Buna karşı günahkârın arzu ettiği suç ve günaha izin vermesi de, günaha rızasından değil, kulun rızasını yerine getirme ve dilediğini gerçekleştirerek sorumluluğunu ortaya koymak içindir. Ve bu isteğin yerine getirilmesi, kulun rızası olduğu için, başlangıçta bir rahmet ve fakat, o günah, Allah'ın hoşlanmadığı ve katında cezayı gerektiren bir iş olduğu için de sonuç itibariyle bir azabtır. Ve bundan dolayıdır ki, Allah'ın suçlulara zaman tanıması ve dileklerini yerine getirmesi, sonuç olarak onlara acil cezadan daha büyük ve önlenmesi imkansız bir azab ve cezaya terk ve rıza demek olduğundan كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"İşte kâfirlere yaptıkları, öyle süslü gösterilmiştir"* (En'âm, 6/122), وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ *"Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle başbaşa bırak."* (En'âm, 6/112), وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا *"Allah isteseydi ortak koşmazlardı."* (En'âm, 6/107) buyurulmuştur. Madem ki Allah'ın dilediği şeyler arasında rahmete karşılık ceza ve azab da muhakkaktır, o halde Yüce Allah'ın her irade ve yaratmasının, her yönden rızasını gerektirdiği ve sakıncasının bulunmadığı söylenemez. Allah'ın rızasının delilini iradesi hakkında değil, emir ve yasağında aramalıdır. Şu halde وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ *"Eğer Rabbin dileseydi onu yapamazlardı."* buyurulduğundan dolayı "Allah istemeseydi filan günah yapılamazdı; mesela yalan söylenemezdi; o halde günahta, yalan

söylemekte sakınca yoktur, Allah buna razıdır" şeklinde bir yaklaşımla Allahın açıklamalarını yalanlamaya kalkışmak, bile bile ateşe atılmaktır.

Böyle iken bu inkâr, mümkün olmayan ilâhî tebliğlere karşı سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا **o şirki alışkanlık edinmiş olan müşrikler,** لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ **"Allah dilemiş olsaydı ne biz ne de atalarımız müşrik olmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık" diyecekler.** سَيَقُولُ "Diyecekler" buyrulmasından anlaşılıyor ki bunlar, bunu, bu âyetlerin inmesi sırasında daha söylememişler, fakat bundan sonra muhakkak söyleyecekler ve bu onların gelecekte bir küfürleri olacaktır. Şu halde bu âyet, öncekiler gibi onların geçmişteki olaylarını değil, gelecekteki sözlerini, suçlarını, olmadan önce haber verme ve cevabını göstermedir. Gerçekten müşrikler daha sonra bunu söylemişler ve bu haberin doğruluğu da gerçekleşmiştir. Nitekim Nahl sûresinde وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ *"Allah'a ortak koşanlar, 'Allah isteseydi ne biz, ne de atalarımız, O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık' dediler."* (Nahl, 16/35) âyeti mâzi sığasıyla bu gerçekleşmeyi açıklamıştır ki, bunlar, Kur'ân'ın, Allah katından gerçek bir vahy olduğunu apaçık göstermektedir. Yani müşrikler bu doğru delillere karşı şirk ve haram kılmadan vaz geçmemek ve seni yalanlamak için tutunacak hiçbir şey bulamayacak ve ancak şirk ve haram kılmama kötülüğünü inkâr ve Allah tarafından tasvibini iddia ederek diyeceklerdir ki: "Allah, bizim müşrik olmamızı ve bahsedilen ürün ve hayvanlardan hiçbir şeyi haram kılmamamızı dilemiş olsaydı biz bunları yapamazdık; ya bize seçme hürriyeti vermez, hepimizi imana mecbur kılar veya bize yardım eder, imanı tercih ettirir ve daha ne yapar yapar şirk ve haram kılmaya engel olurdu da ne biz, ne de atalarımız müşrikliği ve o haram kılmayı istesek de istemesek de yapamazdık. Fakat biz bunları atalarımızdan beri yaptık. Demek ki şimdiye kadar bizim hakkımızda Allah, geçmişimiz için bunun zıddını dilememiş, bizim dilediğimiz bu müşrikliği ve haram kılmayı dilemiştir." İşte bu şartlı önermenin anlamı ve mantıkî sonucu budur. Ve bu kadarla bu söz doğrudur. Ve لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ *"Rabbin dileseydi onu yapamazlardı."* ilâhî sözünün mânâsıdır. Bundan doğru bir sonuç almak gerekince, "artık ne yapalım cezamıza razıyız" demek gerekir. Fakat sözün gelişinden anlaşıldığına göre, onlar bunu itiraza bahane ederek "Madem ki geçmişimiz için Allah başka dilememiş, böyle dilemiş ve biz böyle yapmışızdır; demek ki bunlar bizim rızamız gibi Allah'ın da rızasına uygundur. Ve yalnız bir uydurmamız değil, Allah'tandır. Çünkü Allah razı olup dilemesiydi biz nasıl iftira eder, yalan söyleyebilirdik; o halde geleceğimiz için de bunda bir sakınca yok-

tur. Şu halde şirk ve haram kılmanın yasak ve suç olduğuna inanmayız, önce yaptık yine yaparız; eğer bunda bir kötülük var da Allah razı değilse, bundan böyle bizi zorla ve fiilen önlesin, yoksa biz kendi isteğimizle vaz geçmeyiz" gibi bâtıl bir sonuç çıkarmak isteyecekler ve böyle derken, her yaratmayı dilemenin, mutlak rızayı ve sakıncasız olduğunu ve kaderin zorlamayı gerektirmeyeceğini; olayların hepsinin ve mümkün olan her insan fiilinin onun lehine ve çıkarına olmadığını ve mesela Allah'ın iradesiyle ateşin insanı yakabildiğini ve zehirlerin öldürübileceğini; aynı şekilde Allah, bir yalancının yalan söylemesine ve bir iftiracının iftira etmesine müsaade etmiş olmakla, yalanın gerçek olmayacağını ve bunun gibi, yaratma ve ilâhî irade ile, müşrikin şirke ve haram kılmaya imkan bulmasından şirk ve haramın da aslen sabit olması gerekmeyeceğini ve dün sakıncası görülmeyen bir şeyin veya fiilin, yarın sakıncalı görülebileceğini; geçmişte fiilen gerçekleşen olaylara bakarak, İlâhî irade ve kaderin hükmü bir dereceye kadar bilinmiş olsa bile, geleceği ilgilendiren ilâhî takdirin ve kaderin hükmünün, insanlar için gizli ve bilinmeyen olduğunu; bununla beraber bu şirk ve haram kılma yüzünden evlatlarını öldürmek ziyanına düşünlerin geçmişleri hakkında da bunların kötülüğünü inkâr etmelerinin yalan olacağını; aynı şekilde yine geçmişte peygamberleri ve Hakk'ın delillerini inkâr edenlerin nice cezalar gördüklerini ve sonra ilâhî iradeyi tek delil kabul ederek, şirki red ile imanı ve helalin tasdikini yalnız ona bağlamak, tevhidin hakikatini ve Yüce Allah'ın tek yaratıcı ve hâkim olduğunu, şirk ve haram kılmaya hiçbir delil ve kanıt bulunmayacağını dolaylı yoldan itiraf demek olduğu halde, tevhidden şirki, helal kılmadan haram kılmayı, iradeden zorlamayı anlama ve isbata kalkışmanın nasıl bir çelişki olduğunu düşünmeyecekler ve anlamak istemeyeceklerdir.

كَذٰلِكَ **İşte ey Muhammed, böyle** -bu yalanlama gibi- yani öyle diyecek olan ve öyle söyleyerek ortak koşmanın ve ürün ve hayvanları haram kılmanın Allah tarafından yasaklanmış ve azab ve cezayı gerektiren suç olduğunu inkâr edecek olan Kureyş müşriklerinin fiilerinden zorunlu yaptırım ile engellenmemiş ve haber verilen ceza ve azabı henüz tatmamış olduklarından dolayı, bâtıl zanlarına göre, varsayımlar ile doğrudan yanlış ve bâtıl sonuçlar çıkararak seni yalanlamaları gibi- **dir ki** كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَا **bunlardan öncekiler** -yani geçmiş peygamberlerin ümmetleri- **ceza ve azabımızı tadıncaya kadar yalanlama işini yaptılar da, sonunda o inkâr ettikleri azabımızı tattılar.** Şu halde, o müşriklerin geleceği geçmişe kıyas ederken geçmişte ceza olmadı zannetmele-

ri de yalandır. Ey Muhammed, قُلْ **sen öyle diyecek olan müşriklere şöyle de** هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا **yanınızdan bir ilim; delil göstermeğe değer bildiğiniz bir şey var mı ki, bize onu çıkarasınız?** Yoksa bu dolaylı yoldan çıkardığınız sonuç ilim değil, cehalettir. Bu söylediğiniz kazıyye-i şartıyye (şartlı önerme) den çıkarmak istediğiniz sonuç çıkmaz. Bununla, şirk ve haram kılmada isabetinizi ispat değil, nihayet gerçekte müşrik olduğunuzu, ürün ve hayvanları haram kılmış bulunduğunuzu ikrar ve yalancılığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bu sözde اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ **ilme değil zan ve kuruntuya uyuyorsunuz.** Atalarınızdan beri bu yalan ve iftiraya imkan bulabildiğinizden, yalancılığınızın emri vaki olmasından, yalanın da gerçekte doğru olması gerektiğini ve İlâhî iradeye uygun bulunduğunu varsayıyorsunuz. وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ **Ve siz başka bir şey yapmıyor, ancak kendi gönlünüze göre varsayımlarda bulunuyor, yalan söylüyorsunuz.** Hakkı ve doğruyu nefsin gerçeğe uygunluğunda değil, gerçeğin nefse uygunluğunda arıyor ve apaçık olan ilmî ve gerçek deliliyle ve ölçüsüyle ölçmüyor, sadece kişisel eğilimlerinizle ölçüyor, nasıl arzu ve tahmin ederseniz hak öyle olur varsayıyorsunuz da, istememeniz, görmemeniz, anlamamanız, inkâr veya değiştirmenizle gerçek değişir sanıp kendinizi aldatıyorsunuz. Hatta kendi eyleminizi ve öznelliğinizi bile tam anlamıyla değerlendirmiyor, serbestçe yaptığınız işlerle İlâhî iradenin, sizin iradenizi takip ettiğini ve bu yüzden birçok hatalar ile üzüntüler, zararlar çektiğinizi düşünmeyip kuru inkâr ile sorumluluktan kurtulacağınızı sanıyorsunuz.

Ey Muhammed, قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ **şu halde, en kesin ve üstün delil Allah'ındır, de.** Yani madem ki siz ilme ve gerçek delillere önem vermeyip hayatınızın istediği varsayımlarda bulunuyor ve delil olmaya değer bir bilginiz olmadan, eyleminizin yalanınızın cezasını inkâr ediyorsunuz, o halde aleyhinizde وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ *"O'nun azabı, suçlu toplumdan geri çevrilmez"* (En'âm, 6/147) hükmünü uygulamak için suçluluğunuz, iftiracılığınız, yalancılığınız davasını en güzel şekilde ispat edecek, son derece açık, sağlam ve değişmez, bozulması ve geçersiz kılınması mümkün olmayan delil, Allah'ındır. Çünkü Allah, dışta ve içte bu kadar deliller, geçmiş ve şimdiki toplumlarda birçok ibret örnekleri ortaya koymuş ve geniş rahmetiyle size göz, kulak, akıl, anlayış ve dilediğini seçme yeteneği vermiş, Kitap ve Peygamber göndermiş قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ *"Doğrusu size Rabbinizden basîretler (gönül gözleri, gerçekleri anlama yetenekleri) geldi. Artık kim gerçeği görürse yararı kendisine, kim de gerçeğe kör olursa zararı kendisinedir. Ben sizin üzerinize bekçi değilim"* (En'âm, 6/104) buyurmuş, davranışlarınızın

kötülüğünü ve onları rıza veya razı etmeyle hoşlanarak zevkinizle, kazanmanızla ve bu durumda sorumluluğu, lezzeti ve üzüntüyü size ait olmak üzere yarattığını ve bunun sonunda bir haşr ve ceza gününün geleceğini ve zalimlerin kurtulaşa eremeyeceğini anlatıp, bu helal ve haram hükümlerini açıklamak ve sonunda وَاِنَّا لَصَادِقُونَ * فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ sözünü bildirmek ve sizin bunlara karşı tutunmak isteyeceğiniz bu istidlâlinizin (herhangi bir delile dayanarak sonuç çıkarmasının) boş ve geçersiz olduğunu bildirmiştir. Bir de İlâhî delilin etkisini ve güzelliğini anlamalı ki, siz bunun karşısında tutunacak, söyleyecek bir şey bulamıyorsunuz da, Allah'a karşı yalnız Onun iradesiyle lehinize delil gösterip sonuca varmak istiyorsunuz; bu ise tamamen sizin aleyhinize bir delildir. Bu bakımdan en kesin ve üstün delil (hucceti bâlığa) Allah'ındır. Çünkü "Allah dileseydi biz bu şirk ve haram kılmayı yapamazdık" demek, Allah'ın iradesine karşı gelebilecek hiçbir irade olmadığını itiraf etmektir. Bu ise Allah'ın ortağı olmadığını ve Allahtan başka ibadet edilecek bir varlık, bir yaratıcı ve mutlak hâkim bulunamayacağını ve bütün şirk davalarının geçersiz olduğunu itiraf etmektir. O halde siz bu istidlâl ile şirk ve haram kılmanın doğruluğunu ispata kalkışmakta çelişki içindesiniz. Kendi davanızı bozup geçersiz kılıyor ve tevhîdi ispat etmiş bulunuyorsunuz; sonra da dönüp bununla şirki ispat ve tevhidi bozduğunuzu zannedip, peygamberi yalanlamaya kalkışıyorsunuz. Şu halde bu ilâhî irade delili sizin lehinizde değil, tamamen aleyhinizde en kesin ve üstün olan İlâhî bir kanıttır. Aynı şekilde şunu unutmamak gerekir ki siz, Allah'ın iradesinin ayrıntısını, geçmiş ve gelecekteki tecellilerini ve alakalarını tamamen bilemezsiniz, onu ancak O bilir. وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ *"Gaybın (görünmez bilginin) anahtarları O'nun yanındadır."* (En'âm, 6/59) ve siz, O'nun iradesinden değil, kendi iradenizden sorumlusunuzdur. Ve Allah'ın geniş rahmetiyle bazı fiillerinizde size irade verdiği ve sizin hakkınızda kendi iradesinin bir kısmını sizin iradenize, istek ve kazancınıza bağlı ve ilgili kıldığı ve فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ *"Ama kim mecbur kalırsa, başkasına saldırmadan ve sınırı aşmadan (bunlardan) yemesinde bir günah yoktur"* (Bakara, 2/173) buyruğunca, mükellefiyet ve sorumluluğunuzun bu kısma ait olduğu da muhakkaktır. Allah dilemeden sizin hiçbir şey yapamayacağınız nasıl apaçık ise, Allah'ın bazı şeyleri de sizin dilemeniz üzerine ve sizin rızanız ve isteğinizle yaptığı ve bu şekilde de birçok şeyler yarattığı daha açıktır ki, işte sizin sorumluluğunuz bu noktada, geniş rahmeti ve suçluların cezalandırılması bu noktadadır. İman ve ibadet de bu türdendir. O halde sizin sorumluluğu inkâr etmek için kendi iradenizi bırakıp da Allah'ın, ayrıntısını bilmediğiniz iradesiyle istid-

lal etmeniz veya Allah'ın sizin iradenize bağladığı iradesini aksine değiştirmeye kalkışıp iradenizi Allah'ın iradesine bağlamanız ve şu halde O dilemeseydi biz müşrik olmazdık; o halde O dilemeyince iman etmeyiz demeniz, Allah'ın tamamen aleyhinizde açık ve kesin bir delilidir. Çünkü Allah'ın iradesini tutanak ediniyorsunuz, hem de Allah'ın dilemediğini diliyorsunuz. Niçin müşrikliği, yalancılığı beğenip tercih ediyorsunuz da, imanda, doğrulukta zorlama istiyorsunuz. Sonra da şirkinizin, iftiranızın cezasını işittiğiniz zaman, Allah imanımızı dilemedi ki, iman edelim, diyerek itiraza kalkışıyorsunuz. Ne biliyorsunuz ki, siz iman etmek dilerseniz Allah dilemeyecekti? Niye bilmiyorsunuz ki, Allah size dileyin dedi de siz dilemediniz? Madem ki irade Allah'ındır, elbette Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, bu muhakkaktır. O halde siz dileseniz de dilemeseniz de şirk, batıl ve müşriklerin kurtuluşa ermeyeceği, günahkârların ve yalancıların ceza göreceği de muhakkaktır. Evet فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ **Allah herkese genel olarak doğru yolu dilemiş olsaydı müşrik olsun, olmasın hepinizi doğru yola iletir, imanda başarıya ulaştırırdı.** Fakat siz de biliyorsunuz ki, hepinizi doğruya iletmemiştir; kiminiz doğru yolda, kiminiz sapıklıktadır. Ayrıntıların belirlenmesinde ihtilaf etseniz bile, şunda ittifak edersiniz ki, karşı çıkan çıkmayan (muhalif-muvafık), inanan ve inkâr eden hepiniz doğru yolda değilsinizdir. Demek ki Allah hepinizin genel hidayetini, topluca doğru yola ulaşmasını dilememiş, hidayet isteyene hidayet, sapıklık isteyene de sapıklık dilemiştir. Şu halde ilâhî irade de bir kısmınızın, yani doğru yolda olmayanların kurtuluşa ermeyeceği ceza ve azab göreceği belli ve muhakkaktır. O halde ceza ve azabı inkâr edenler doğru yolda değildirler. Ve bunların ceza ve azab göreceklerini red ve inkâr etmek de mümkün değildir. İşte bu hususta ilâhî irade ile istidlalden alınacak doğru sonuç budur. Yoksa müşriklerin, suçluların ve yalancıların gerçekte var olmalarından, yani Allah'ın bunları yaratması ve kendi dilekleri olan suçluluklarını irade etmiş olmasından o suçun, o yalanın, o şirk ve haram kılmanın da Allah'a ve Allah'ın emrine, rızasına isnad edilmesi gerekmez. Allah katında suçlunun suçluluğu muhakkak, suçu ve suçunun cezası da muhakkak; yalancının yalancılığı muhakkak ve ilâhî iradeye uygundur, rızasına uygun değildir. Fakat söylediği yalanın anlamı pratikte gerçekleşmez. Allah'ın ne iradesine, ne de rızasına uygun değildir. Çünkü yalanla ilâhî irade ilgili olsaydı yalan olmaz gerçek olurdu. İşte şirk ve haram kılma, ürün ve hayvanlar da böyledir. Müşrik var, suçu da var, cezası da vardır. Bunlarla ilâhî iradenin ilgisi vardır, fakat müşriğin iddia ettiği, Allahın ortakları olması ve haram yalandır. Bunlarla ilâhî iradenin ve ilâhî rızanın ilgisi yoktur. Ceza da bundandır.

Ey Muhammed! Allah'ın açık ve kesin deliline karşı hiç delilleri olmayan ve tutunmak isteyecekleri ilâhî irade dahi aleyhlerinde bulunan o müşriklere قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا **Haydi bu iddia ettiğiniz haram kılmayı Allah'ın yaptığına tanıklık eden şahitlerinizi getirin de.** Yani bu ürün ve hayvanlar atalarımızdan beri Allah'ın iradesiyle haramdır diye müşrik halkı aldatan şeytanlarını ve kodamanlarını da hazır etmelerini söyle ki delilin tebliği tamam olsun. فَاِنْ شَهِدُوا **Bunun üzerine eğer gelip "Evet bu ürün ve hayvanları Allah haram kıldı, biz buna Allah için şahidiz" diye tanıklık ederlerse** فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ **sen onlarla beraber tanıklık etme.** وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا **Bizim âyetlerimizi yalanlayanların** وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **ve ahirete iman etmeyenlerin** وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ **ve kendilerinin Rabbi olan yüce Allah'a başkasını denk tutanların hiçbirisinin keyiflerine uyma.** Yani öyle tanıklık edecek olanlar bütün bu haldedir, hak delilleri yalanlarlar. Yalanda sakınca görmezler, Allah'a bile ortak koşar, haktan saparlar ve böylelerinin yapacağı tanıklık, sırf gönüllerinin keyfinden, yalancı şahitlikten başka bir şey olmaz. Görülüyor ki bu, وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ fasılasıyla bu âyet, sûrenin birinci âyetine bir terci (döndürme) olmuştur. Şu halde ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ *"Bu böyledir; çünkü Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulüm ile helak edici değildir."* (En'âm, 6/131) gerçeği ve قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ *"De ki: Ey kavmim! Gücünüz yettiğince yapacağınızı yapın, ben de yapacağımı yapıyorum. Yakında (dünya) yurdu (nu)n sonunun kime ait olacağını bileceksiniz. Muhakkak ki zulmedenler, asla kurtuluşa eremezler."* (En'âm, 6/135) iyi ve sakındırıcı şeylerin vaad edilmesi tamamen pekiştirme ve sağlamlaştırma ve inkârcıların geçmişte, gelecekte her çeşit haksızlıkları ispat ve her türlü tutamakları iptal olunduğu bu noktada, baştan buraya kadar özet bir bakışı geriye döndürme daha ihtar edilerek tevhid ve peygamberliğin doğruluğu ve açıklığı en güzel bir şekilde vurgulandıktan sonra, dosdoğru yol olan Allah'ın dininin esasını oluşturan emirler ve yasaklar, bilhassa kapsadıkları haramlık açısından özetlenerek buyruluyor ki:

قُلْ

تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا

وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ

وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا
النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ
نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ
وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾
وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ
فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

151- De ki: Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriyoruz. Kötülüklerin açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Düşünesiniz diye Allah size bunları emretti.

152- Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da, yakınınız da olsa âdil olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir.

153- İşte benim doğru yolum budur; ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak başka yollara uymayın. (Azabından) korunmanız için Allah size böyle tavsiye etmiştir.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ Geliniz de size Rabbinizin asıl haram kıldıklarını okuyayım. İbnü Abbas Hazretleri demiştir ki: Bu âyetler diğer mukaddes kitapların hiçbirinden neshedilip yürürlükten kaldırılmamış muhkem âyetlerdir. Bunlar, âdemoğullarının hepsine haramdır. Ve مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ *"Kitabın anası olan muhkem (açık anlamlı) âyetlerdir"* (Âl-i İmran, 3/7) Bunlarla amel eden cennete girer, etmeyen cehennem. Kâ'bü'l-Ahbar da demiştir ki: Bu âyetler Tevrat'ın başlangıcıdır. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ قُلْ تَعَالَوْا Bu şekilde bütün şeriatler bunlar üzerinde toplanmış, bunların Musa Aleyhisselâm'a indirilen "kelimât-ı aşere" (on emir) olduğu da söylenmiştir. Bunu Bükaî مَصَاعِدُ النَّظَرِ لِلْاِشْرَافِ عَلٰى مَقَاصِدِ السُّوَرِ isimli eserinde şöyle açıklar: Yani bu âyetler yüce Allah'ın Musa aleyhisselâma yazdığı "elvahı cevher" de ilk yazdığı on âyeti kapsamaktadır ki şunlardır: Şirkten, yalan yere yemin etmekten, ana babaya karşı gelmekten, öldürmekten, zinadan, hırsızlıktan, yalan ve iftiradan, başkasının elindekine göz dikmekten nehiy (yasaklama); cumartesiye saygı ile emir'dir. Görülüyor ki, bu (sayılanlar) dokuzdur. Bütün bunların birincisi de sûrenin başından beri açıklanagelen tek Allah inancıdır ki, bu şirk'in yasaklanması içinde olmakla beraber, üçüncü âyetle bilhassa açıklanıp özetlenmiştir. Şu halde bunlar önce ve sonra bir esasta yer almış olan ve hak dinin esaslarını meydana getiren ve yüzyıllar boyu gelen toplumların değişmesiyle değişmeyen on hükümdür. **اَنْ Şöyle ki: لَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız.** İman açısından Allah'a herhangi bir şeyi, hiçbir şekilde ortak iddia etmeyiniz, amel açısından Allah'a isyan ve itaatsızlık olan hususta başkasına itaat etmeyiniz. **وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا Ve anne babanıza ihsan,** yani اَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا baba ve ananıza iyilik ve güzellik ediniz. Burada haramların yani yasakların açıklanacağı söylenmiş iken böyle bir emrin, yasaklamalar arasında ne münasebetle getirilmiş olduğu sorusu akla gelebilir. Fakat, önce haramları aşağıda olduğu gibi okuyayım denilip de birtakım yasaklar ve emirler anlatıldığı zaman, işte o haramlar bu açıklamalar içindeki yasaklardır demek olur. Ve maksadın yalnız haramları değil, onlarla sıkı ilgisi bulunan emirleri de açıklamak olduğu anlaşılır. İkinci olarak, bununla şu da gösterilmiş olur ki, haram yalnız açıkça yasaklamadan değil, bazen emirden de anlaşılır. Bundan dolayı usul ilminde şu kaide tesbit edilmiştir ki: Bir şeye emir, zıddının haram kılınmasını gerektirir, eğer haram kılmamak emirden kastedileni ortadan kaldıracaksa; değilse kerahetini gerekli kılar. İşte gerek bu ve gerek gelecek olan اَوْفُوا الْكَيْلَ ، اِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا اَوْ بِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا emirleri de hep böyledir. Şu halde "ana babanıza ihsan ediniz" emri, "onları asla incitmeyiniz" nehyini de gerekli kılar. Yani ana babayı incitmek o kadar haramdır ki, akıl ve

hayale getirilecek şey değildir. Onlar hakkında ancak ihsan vazifesi düşünülmelidir ve ancak o yapılmalıdır. Üçüncü olarak, bu ifade şekli şuna da işaret eder ki, ana babaya ihsan bu kadar yüksek bir görev olmakla beraber, Allah'a ortak koşmayı gerekli kılmamalıdır. Yani ana baba, evlatlarının Allah'a isyan etmesiyle memnun olacaklar ise, onları bu şekilde memnun etmeğe çalışmak, Allah'a şirk anlamına geleceğinden, yasaklanmıştır ve haramdır. Nitekim Lokman sûresindeki وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا *"Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin."* (Lokman, 31/15) âyeti ve benzerleri ile bu açıklanmıştır.

وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ **Yoksulluktan dolayı çocuklarınızı da öldürmeyiniz.** Bu da haramdır. Ana babaya ihsan evladın görevi olduğu gibi, evladın hayat hakkına tecavüz etmemek, korumak da ana babanın görevidir. İsrâ sûresinde وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ *"Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyiniz"* (İsrâ, 17/31) buyrulmuştur ki, buradaki bir delaleti izahtır. Çünkü "fiilen yoksulum, besleyemeyeceğim" diye çocuğu öldürmek haram olunca, fakir değilken, fakir olmak korkusu ile öldürmenin haram olacağı öncelikle anlaşılır. Ve işte bunların her biri bir âyette hükme bağlanmıştır. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ *"Bilgisizlik yüzünden beyinsizce, çocuklarını öldürenler muhakkak ki, ziyana uğradılar..."* (En'âm, 6/140) buyruğundan da anlaşıldığı üzere Arap müşrikleri, kız çocuklarını diri diri kabirlere gömüyorlardı ki, buna (kızını diri diri gömmek) tabir olunur. Ve bunu bazısı cahiliye gayretiyle, bazısı da yoksulluk nedeniyle veya korkusuyla yapıyorlardı ve gerçekte asıl sebep bu korkuydu. Bu düşünceyle idi ki, şeytan onlara çocuk öldürmeyi hoş gösteriyordu. Gerçekte evlada karşı meydana gelen bu cinayete çoğunlukla etken olan en önemli sebep, beslemek endişesidir. Bunun karşısında diğer sebepler sözünü etmeyecek kadar hükümsüzdür, azdır. Şu halde bilhassa bu sebebin reddiyle diğer zayıf sebepler ve vehimlerin reddedilmiş olacağında şüphe yoktur. Sonra bu yasak, Arap müşriklerinin kız evladı hakkında âdetlerini, bilhassa amaç edinmekle birlikte, hükmünün onlarla sınırlanmış olmadığı ve çocuk düşürmek cinayetlerini de kapsadığı açıktır.

Kısacası, gerek yoksul olunuz ve gerek zengin, gerek zayıf olunuz gerek kuvvetli, evlada bakmakla yoksul kalmaktan korkup, onları herhangi bir şekilde öldürmeyiniz. نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ **Sizi ve onları rızıklandıran, besleyen ve besleyecek olan biziz.** Yani siz değilsiniz. O halde rızık elde etmeğe gücünüz yetme-

mesi nedeniyle açlığa veya ölüme mahkum olduğunuza hükmedip de öldürme cinayetini işlemeye kalkışmayınız. وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ **Ve kötülüklere yaklaşmayınız.** مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ **Gerek açığı olsun, gerek gizlisi.** Yani zina ve livâta (homoseksüellik) gibi her çeşit fuhuş, gerek rezil müşriklerin yaptıkları gibi açık genelevlerde olsun ve gerek seçkin denilenlerin yaptıkları gibi dost tutarak gizli bir şekilde olsun, hepsi haram olduktan başka bunların başlangıcı, sebebleri ve yolları da haramdır. Açık veya gizli fuhşu yapmak şöyle dursun, onlara yaklaşmayınız bile. وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً *"Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür..."* (İsrâ, 17/32) buyruğunca, "Fahişe"den anlaşılan zinadır; fakat "fevâhiş" diye çoğul getirilmesi, zina türünden olan her çeşit kötü işi, yani dilimizdeki ifadesiyle her nevi fuhşiyyatı (her tür kötülüğü) kapsadığını ifade eder. Bundan dolayı bazı müfessirler bunu, genel olarak «اثم» (günah, suç) ile tefsir edip وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ *"Günahın açığını da gizlisini de bırakın"* (En'âm, 6/120) buyruğuna döndürmüş ise de, gerek âyetin ifade şekli ve gerek rivayet açısından bu mânâ burada pek açık değildir. Özellikle bunun çocuk öldürme ile mutlaka birisini öldürme yasakları arasında söylenmesi gösteriyor ki, bunda da bir öldürme mânâsı, vardır. Yani fuhşiyyat özünde bir büyük suç ve cinayet olmakla birlikte, bir de evlat öldürme hükmündedir. Çünkü zina sonucu doğan çocuk, tehlikelerle ve ölümle karşı karşıyadır, ölü hükmündedir. Nitekim Resulullah azl hakkında bile ذٰلِكَ الْوَأْدُ الْخَفِىُّ "Bu gizli bir öldürme (diri diri gömmek)dir"[(1)] buyurmuştur. Şu halde fuhşiyyatın gizli açık ne kadar katillikleri kapsadığını anlamalı.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ **Allah'ın haram kıldığı, yani İslâm ile olsun andlaşma ile olsun, kanını korunmuş ve muhterem, katlini haram kıldığı herhangi bir kimseyi de öldürmeyiniz.** اِلَّا بِالْحَقِّ **Ancak sabit bir hak ile olursa başka.** Müslüman bir kimse aleyhine bu hak peygamberimizin: لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ اِلَّا بِاِحْدٰى ثَلٰثٍ : كُفْرٌ بَعْدَ اِيمَانٍ وَزِنًا بَعْدَ اِحْصَانٍ وَقَتْلِ نَفْسٍ بِغَيْرِ حَقٍّ "Müslüman bir kimsenin kanı helal olmaz. Ancak şu üç sebepten birisi ile olur: İmandan sonra küfür, evlendikten sonra zina ve haksız yere bir kimseyi öldürmek"[(2)] hadisiyle açıklandığı üzere üç sebeple sabit olur. Maide sûresinde ise gayri müslimi de kapsamak üzere: مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ *"Kim, bir cana kıymamış yahut yeryüzünde bozgunculuk yapmamış birisini öldürürse"* (Mâide, 5/32) diye de

---

(1) Müslim, Nikah, 141; İbn Mace, Nikah, 61; Ahmed b. Hanbel, 361,434.

(2) Buharî, Diyat, 6; Müslim Kasamet, 25,26; Ebu Davud, Hudûd, 1; Tirmizî, Hudûd, 15; Nesei, Tahrim, 5,11,15; Dârimî, Siyer, 11; Ahmed b. Hanbel, I, 61, 63, 65, 70, 163, 382, 428, 444, 465, VI, 181, 214.

özetlenmiş ve انّمَا جَزَٓاؤُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا *"Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmağa çalışanların cezası ya öldürülmeleri, ya asılmaları..."* (Maide, 5/33) buyrulmuştur. Bu bozgunculuğun müslümandan ortaya çıkması durumunda hak sebebi dörde ulaşmış olur. Kısaca diğer şeylerde helal asıl, haram ayrı bir delil ile sabit olursa da nüfus bunun aksinedir. İnsan öldürmede asıl olan haram olmaktır. Helal olması ayrı bir delil ile sabit olur. ذٰلِكُمْ **İşte bu emri ve yasağı, bu beş buyruğu** وَصّٰيكُمْ بِهٖ **Rabbiniz size tavsiye etti,** lütuf ve rahmetiyle kesin bir şekilde emredip ahid verdi. (Nisâ sûresindeki 11. يُوصِيكُمُ اللّٰهُ âyetine bkz.) Ki لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **akıl edesiniz.** Yani bu yasaklanan haramların kötülüğüne bu tavsiyelerin faydası, aklı olanlar için apaçık ortada olduğundan siz akıllarınızı kullanmakla nefislerinizi bağlayıp bu haramlardan menedesiniz.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتٖيمِ **Ve yetim malına yaklaşmayınız.** Hiçbir şekilde saldırmayınız; bu da haramdır. اِلَّا بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ **Ancak kuvvetlerine erinceye, rüşdüne ulaşıncaya kadar** -koruma, artırma ve zamanında teslim gibi- **en güzel şekilde yaklaşma** -mümkün olan en güzel velâyet ve vesayet- **müstesnâ.** O zaman فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ *"Eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin." (Nisâ, 4/6. âyete bkz.)* وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمٖيزَانَ بِالْقِسْطِ **Ölçüyü ve teraziyi denk ve tam tutunuz.** Hem eksik veya fazla ölçü kullanmayınız, hem de ölçer ve tartarken eksik veya fazla yapmayınız, ağdırmayınız ki, eksiği fazlası haramdır. Şu halde yetim malı olmasa bile başkasının hakkına tecavüz de haramdır. Şu kadar ki لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا **biz bir kimseye gücünden başkasını teklif etmeyiz.** O halde adalet ve eşitlik aslında zor bir şey ise de, buna da gücünüz kadar uymakla yükümlüsünüz, gücünüzün yetişmediği affedilmiştir. وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا **Ve söz söylediğiniz zaman âdil olunuz.** Yani gerek hüküm vermede, gerek şahitlikte ve gerekse herhangi bir hususta bir söz söylediğiniz zaman hakkını, doğrusunu söyleyiniz. Adalet ve hakka aykırı söylemeyiniz ki, bu da haramdır. وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى **Lehinde veya aleyhinde söyleyeceğiniz kimse isterse akrabanızdan olsun.** Yine doğru söyleyiniz, taraf tutmayınız. وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا **Ve Allah'ın ahidlerini yerine getiriniz;** gerek Allah'ın size teklif etmiş olduğu ahidleri, emirleri, yasakları ve gerek sizin Allah'a veya Allah adına başkalarına verdiğiniz ahidleri, nezirleri, yeminleri, akidleri, geçerli olan her çeşit taahhütleri tamamen yerine getiriniz- Ahdi bozmak da haramdır. Görülüyor ki, bu emirden anlaşılan vücûb ve zıddının haramlığı, iman ve amel hududunun kapsadığı her çeşit emirleri ve yasakları ile bütün ahidleri içine almaktadır. Şu halde وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ "günahın açığını da

gizlisini de bırakın" emri ve buraya kadar geçen ibadetler, helal ve haram vs. hükümleri hep burada dahildir. ذٰلِكُمْ **İşte bunları,** bu teklifleri وَصّٰيكُمْ بِه۪ **Rabbiniz size tavsiye** -ve te'kîden emir- **etti ki** لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ **öğüt alıp düşünesiniz.** Bunları iyice hatırınızda tutasınız ve içindeki derin kapsamı düşünesiniz ve gereğini yerine getiresiniz. وَاَنَّ هٰذَا صِرَاط۪ي مُسْتَق۪يماً **Ve işte bu,** yani yukarıdan beri açıklanagelen tek Allah inancı ile şu iki âyette Allah'ın tavsiye ettiği bu emirler ve yasaklar, bu on hüküm **benim dosdoğru yolumdur.** Doğrudan doğruya tuttuğum yolum; caddem, dinimin esası ve açık ve geniş yolumdur. Bunun için فَاتَّبِعُوهُ **siz de buna, bu benim yoluma uyunuz** وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ **ve türlü türlü yollara gitmeyiniz.** Çeşitli dinler, mezhepler, bid'at ve sapıklık olan çeşit çeşit yollar arkasında dolaşmayınız ki فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَب۪يلِه۪ **Sizi parça parça edip Allah yolundan dağıtmasın.** Dârimî'nin Müsned'inde de kaydedildiği üzere İbnü Mes'ud Hazretleri demiştir ki: "Resulullah bize bir düz çizgi çizdi, 'bu rüşd yoludur' dedi. Sonra bunun sağından ve solundan birçok çizgiler daha çizdi 'bunlar da birtakım yollardır ki, her birinde bir şeytan vardır, ona çağırır.' dedi. Sonra da bu âyetleri okudu".(1) Kısaca Allah'a gidilir sanılan birçok yollar vardır. Nitekim اَلطَّرِيقُ اِلَى اللّٰهِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ "Allah'a yol, yaratıkların nefisleri kadardır, yani o kadar çoktur" denilmiş. Fakat bütün bunların içinde gerçekten Allah yolu, Allah'a ulaştıran ve Allah'ın koyduğu, Allah ve elçileri tarafından davet olunan hak yol, doğru yol bir tanesidir ki, taraftarlarını toplayan, birleştiren, dağıtmayan, aldatmayan tevhid yoludur. Herhangi bir hususta hak birdir, bâtıl çoktur. Gerçi her bir olanın hak olması gerekmezse de, hak mutlaka birdir. Çeşitli yer ve zamanlarda hakkın hükmü farklılık gösterebilir. Dün hak olanın her zaman için hak olması gerekmez. Batıdaki bir kimse için hak olanın, doğudaki için de hak olması gerekmez. Ve bu şekilde hak çok olur gibi zannedilebilirse de her birinde hakkın hükmü birdir, çok olmaz. Şirk, kökünden bâtıldır. Sonra hiçbir zaman farklılık ve değişiklik göstermeyen ve ilâhî dinlerin, semavî kitapların hiçbirinde nesh edilmiş olmayıp hepsinde emir ve tavsiye edilmiş olan birtakım asıl hükümler vardır ki, bütün dinler bu noktada ittifak eder. İşte yukarda açıklanan on hüküm de bu çeşittendir. Bu âyetle açıklanıyor ki, bu emirler ve yasakların ilgisi yalnız muhataplara mahsus değil, Hz. Peygamberi de kapsar. Ve Resulullah bunları sürekli olarak yerine getirmiştir. Yüce Allah'ın öteden beri emri ve tavsiye ettiği bu prensipler, Peygamberin doğrudan doğruya tuttuğu yoldur. Ve Peygamberin tuttuğu yol Allah yoludur. Ve Allah yolunu bulmak is-

(1) Buharî, Rikak, 4; Tirmizî, Kıyamet 22; İbn Mace, Mukaddime, 1, Zühd, 27; Dârimî, Mukaddime, 23, Rikak, 20; Ahmed b. Hanbel, I, 293, 316, 322, 385, 435, 465, III, 397.

bulmak isteyenler, Peygambere uyup, bunları tutmalıdır. Ve bunun esası لَا تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ شَيْـًٔا *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız"* buyruğunca tek Allah inancında birleşmektir. Bu birleşme de Peygambere uymakla gerçekleşir. Çünkü وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا *"Allah'a verdiğiniz sözü tutun"* emri, ancak bu şekilde uygulanır. Bu hükümleri yerine getirmeyen ve bunlardaki haramlardan kaçınmayan; yani, Allah'a ortak koşan veya ana babaya kötülük eden veya evladını öldüren veya fuhuş ve kötülük yapan veya haksız yere insan öldüren veya yetim malına el uzatan veya ölçüyü, teraziyi denk ve tam tutmayan, başkasının hakkına tecavüz eden veya söz söylediği zaman adalet ve haktan ayrılan veya Allah'ın ahidlerini yerine getirmeyen veya Peygamber yoluna uymayıp, türlü türlü yollara saparak tevhidden ayrılan kimseler ayrılığa düşer , perişan olurlar. ذٰلِكُمْ **İşte bunu,** Peygamber yoluna uymak ve diğer farklı yollara uymamak hususunu وَصّٰيكُمْ بِه۪ **Allah size tavsiye etti ki** لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ **korunasınız. Kötülükler-den sakınıp ayrılık ve aykırılıktan kurtularak tevhid dairesinde İlâhî korumada bulunasınız.** Çünkü ittifak (birlik), ilâhî bir kuvvettir. Birlik olanlar, ayrı olanlara daima üstün gelirler. Fakat bâtılda ve kötülükte birliğin hükmü de çabuk kaybolmaktır. Gerçek kuvvet, hakta birleşmektir. Bu da Peygambere uymak ve bu esaslara tutunup, daima birlik yönünü tutmakla olur.

Evet bunları böyle öteden beri tavsiye ettik:

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ وَتَفْص۪يلًا
لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

Meâl-i Şerifi

154- Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak ve doğru yola iletici ve rahmet olmak üzere Musa'ya Kitab'ı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.

Evet onları önde ve sonda tavsiye ettik. ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا **Sonra da**

Musa'ya kitabı -Tevratı- **tamamen** عَلَى الَّذِي اَحْسَنَ **yaptığı ihsan üzerine** -yani o tavsiye olunan hükümleri güzel bir şekilde tebliğ ve tatbik etmesi üzerine- yahut gerek Musa ve gerek ona uyarak güzel ahlâk edinen, yaptığını güzel yapan ve bu şekilde o tavsiyeleri de güzelce uygulayan herhangi bir kimseye nimeti tamamlamak وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ **ve her şeyi açıklamak,** yani Allah'ın ahidlerini yerine getirmek için dinde muhtaç oldukları her şeyi, ayrı ayrı açıklamak وَهُدًى وَرَحْمَةً **ve bir hidayet ve rehber ve bir rahmet olmak için verdik ki** لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ **onlar** -Musa'nın toplumu olan o İsrailoğulları- **Rablerinin, yani yüce Allah'ın huzuruna varacaklarına iman ederler.** Öldükten sonra dirilmeye inanıp mükafat ve cezayı tasdik ederler. Bu böyle iken, yahudiler saldırganlıklarının cezasını nasıl yalanlarlar?

Tevrat böyle olduğu gibi şimdi:

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾ اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَائِفَتَيْنِ مِنْ
قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّا اُنْزِلَ
عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا
سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا
يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

155- İşte bu (Kur'ân) da mübarek bir Kitap'tır. Onu biz indirdik. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki, size rahmet edilsin.

156- (Onu size indirdik ki:) "Kitap, sadece bizden önceki iki topluluğa

(yahudi ve hıristiyanlara) indirildi; biz ise, onların okumasından habersizdik (o kitapları okuyamıyor ve dillerini anlayamıyorduk)" demeyesiniz.

157- Yahut: "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk", demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.

وَهٰذَا **İşte bu da, bu Kur'ân da** كِتَابٌ **büyük bir Kitaptır.** اَنْزَلْنَاهُ **Bir Kitap ki, onu biz indirdik.** مُبَارَكٌ **Bir Kitap ki, mübarek, feyz ve bereketine sınır yoktur.** فَاتَّبِعُوهُ **Şu halde buna uyun** وَاتَّقُوا **ve karşı gelmekten sakının ki** لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ **rahmetimize erebilesiniz.** Biz bunu indirdik ki اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا **Kitab ancak bizden önceki iki topluma** -yahudi ve hıristiyanlara- **indirildi.** وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ **Ve şüphesiz biz onların öğretiminden kesinlikle habersizdik; o kitabın anlattığı bilgi ve hükümlerden habersiz bulunuyorduk, demeyesiniz, kıyamette böyle özür beyan etmeyesiniz.** Yani yukarda tavsiye edilen genel hükümleri bildiren Kitabın şu topluma veya bu topluma indirilmiş olması, o Kitabın sadece onlara ait olmasını ve hükümlerle yalnız onların yükümlü olmasını gerektirmez. Gerçi Kitabın inmesinden hiç haberi olmamak bir özür oluşturursa da, yahudilerin Tevrat'ında ve hıristiyanların İncil'inde olduğu gibi, bir defa iniş gerçeği duyulup yaygınlaştıktan sonra "Biz O kitabın dilini bilmiyoruz, okuyup anlayamayız ve konuları da her zaman bilmiyoruz" diye özür ileri sürmek de caiz olmaz. Bir Kitabın inişi duyulduktan sonra, her toplumun onu öğrenmesi ve genel hükümlerini bellemesi mümkündür. En azından o toplum içinde bazıları, onun dilini ve anlaşılması için gereken şartlarını, imkan ölçüsünde öğrenip, diğerlerine de sözlü veya yazılı olarak tebliğ edebilirler. Arap müşrikleri arasında da söz konusu hükümleri kapsayan semavî Kitaplardan bir veya iki Kitabın, daha önce iki topluma inmiş bulunduğu ve bu şekilde yahudi ve hıristiyanların Ehl-i Kitab oldukları biliniyordu; bununla beraber onlar, bunların genel hükümlerinden habersiz bulunuyordu. Bu habersizlik, onlar için aslında müşriklikte ısrar açısından bir özür olmamakla birlikte, okuyup yazmaları, mektep- medreseleri olmayan ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir toplum olduklarından dolayı, Arab müşriklerinin çoğunluğuna nisbetle, bu habersizlikte bir özür şüphesi bulunabilirdi. İşte herkese feyz ve bereket ve rahmetin genelleştirilmesi için indirilen Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi,

Kıyamet gününde, o haşr ve neşr, o ceza ve azab gününde, bu gibi özür ve bahanelere imkan bırakmamak ve kitabın hükümlerinin sadece indirildiği topluma has olmadığını, onun inmesi işitildikten sonra onu okuma ve okutmasıyla, öğretimiyle uğraşmayıp, hükümlerinden habersizliğin bir özür sayılmayacağını kesin bir şekilde anlatmak gibi bir hikmeti de taşımaktadır.

Bu mübarek Kitap indirildi ki, yarın ahirette öyle özür beyan etmeyesiniz veyahut اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْ **Bize Kitap indirilmiş olsaydı muhakkak biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk. Daha iyi anlar, daha iyi uygular, daha doğru giderdik demeyesiniz.** Gerçi Kitabın hükümleri geneldir ama, ne yapalım ki, kendi dilimizde olmadığından biz onlar kadar olamadık, yoksa bu halimizde bile birçok hususlarda zekamızı, üstünlüklerimizi göstermiş olan bizlere, bir de kendi dilimizde bir kitap verilmiş olsaydı, neler yapmaz, ne başarılar göstermezdik! Ne çare ki Allah vermedi, diye özür ve övünmeye kalkışmayasınız. قَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ **Artık muhakkak ki size Rabbinizden, benzersiz bir beyyine (açık delil) ve büyük bir hidayet rehberi ve rahmet geldi.** فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا **Bunun üzerine Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve insanları onlardan çeviren; hem doğru yoldan sapmış, hem de başkalarını saptıran kimselerden daha zalim, daha haksız kim olabilir?** سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ **Halkı, âyetlerimizden çevirenleri, bu çevirmeyi, sapıtmayı âdet edindiklerinden dolayı azabın kötüsüyle cezalandıracağız.**

Bunlar, böyle sapıtmayı alışkanlık edinenler:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ
رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ
لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا
خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerifi

158- (İnanmak için) ille meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesi-

ni, ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar? Ama Rabbinin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin; biz de beklemekteyiz."

هَلْ يَنْظُرُونَ **Onlar başka bir şeye değil,** اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ **ancak kendilerine o meleklerin,** وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا اَيْدِيهِمْ اَخْرِجُوٓا اَنْفُسَكُمْ *"Melekler de ellerini uzatmış: 'Haydi canlarınızı çıkarın!' (der)"* (En'am, 6/93) buyruğunca, ellerini uzatıp canlarınızı çıkarın bakalım diyecek olan ölüm veya azab meleklerinin **gelmesine** اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ **yahut Rabbinin gelmesine,** kıyamet kopup وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا * وَج۪يٓءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى *"Melekler sıra sıra dizili olduğu halde Rabbin geldiği zaman, ki cehennem de o gün getirilmiştir. İşte o gün insan anlar, ama artık anlamanın kendisine ne faydası var?"* (Fecr, 89/22-23) buyruğunca, haklarında en son ilâhî hükmün ortaya çıkmasına, اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ **veya Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesine** فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ *"Üzerimize gökten taş yağdır"* (Enfâl, 8/32), اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا *"Yahut zannettiğin gibi üzerimize gökten parçalar düşürmelisin"* (İsrâ, 17/92) dedikleri şekilde başlarına taş yağması veya göğün parçalanıp üzerlerine düşmesi veya kıyamet alametlerinin ortaya çıkması gibi fiilen yok olmaya delalet eden ve kendilerini inanmaya mecbur edecek olan birtakım alametlerin gelmesine **bakarlar, bunlardan birisi olmayınca iman etmezler. Fakat** يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ **O gün ki, Rabbinin bazı âyetleri gelecektir.** لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا خَيْرًا **Ondan önce iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiçbir kimseye o günkü imanı fayda vermeyecektir.** Can çekişme halinde olduğu gibi o gün artık teklifin zamanı geçmiş, sorumluluk zamanı başlamış, iman ile kazanılması mümkün hiçbir hayır kalmamış olur. فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اِيمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا *"Hışmımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı"* (Mümin, 40/85) buyruğu üzere cezanın açıkça görüldüğü böyle yeis (ümitsizlik) zamanında iman kabul edilmez ve hiçbir fayda vermez. İmanın kabul olunması hazır ve gözle görülende değil, gayb ve gelecekle ilgili olmasında, âşikâre değil delilli olmasında ve gelecek için bir hayır kazanmağa imkan bulunacak kadar önce bulunmasındadır. Olacak olmaya başladıktan sonra inanmakta fayda yoktur. Olacağa, olmadan önce inanmalı ki, zararından kurtulmak için işe yarayacak hazırlıkta bulunulabilsin. Mesela "Bir gün gelecek ki, inkârcıların, yalancıların, kötülerin, suçlu günahkârların cezası verilecek; bir gün gelecek ki, alım satım

olmayacak, dostluk, şefaat yapılmayacak, kimse kimseden bir iyilik görmeyecek" denildiği zaman, "Öyle şey mi olur, hele bakalım, o gün gelsin de çaresine bakarız" deyip de inanmayan, inanıp da öyle bir güne yarar bir iyilik kazanmayan kimseler, o günün geldiğini görüp, içine düştükleri zaman, ister istemez inanırlarsa da, o gün bu imandan kendileri için hiçbir fayda olmaz, iş işten geçmiş bulunur. Kısaca, YüceA llah'ın iki türlü "âyetleri" vardır. Bir kısmı gelecekteki olayları yokluklarında, yani gerçekleşmeden önce haber verip bildiren âyetler ve delillerdir ki, sonunda faydası olacak iman, bu âyetleri onaylayıp inanmaktır. Ahiret bununla kazanılır. Peygamber, Kitap, ilim bu âyetlerdendir; mümin ve kâfir farkı bu âyetlere göredir. Yüce Allah'ın diğer bazı âyetleri de vardır ki, bunlar olayların fiilen gerçekleşmeye başladıklarını ve ilâhî kudretin halen tecellisini gösterirler ve önceki âyetlerin tercümesi ve tasdikçisi doğrulayıcısı olurlar. Bunlar gelince hükmünü zorunlu olarak yerine getirir, inanmama ihtimali kalmaz, fakat inanmanın faydası olmaz. Bundan kurtulursa önce haberi olup da inanan ve ona göre korunabilenler kurtulurlar. Şimdi, önceki âyetler türünden olan Kur'ân'ın bu âyeti ve bu bölümü bu şekilde gösteriyor ki, bu ikinci kısım âyetler de bir gün olup gelecektir. Ve bu gün bu âyetleri yalanlayan ve halkı doğru yoldan saptıranlar o gün o inanmadıkları olayları görüp inanacaklar, fakat onlara olmadan önce iman etmeyen veya imanında bir hayır kazanmayanlara o gün imanları hiçbir fayda sağlamayacaktır. Şu halde imanlarından kesin olarak yararlanabilecek olanlar o günden önce iman etmiş ve imanında hayır kazanmış olan, yani iman ile amel-i salihi toplamış bulunanlardır. Bununla beraber, önce iman etmiş, fakat bir hayır kazanmamış olanlar, aynı şekilde sonraki imanın da olsun bir hayır kazanmaya imkan bulmuş olanların imanlarının faydasız kalmayacağı da anlaşılıyor, Çünkü أَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًا cümlesi اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ cümlesine atfedilmiştir. Bu şekilde لَمْ تَكُنْ nefyi, imanın öne geçmesi veya imanda hayır kazanmak, bu ikisine tekrar ile müteallık olarak nefse sıfat olduğundan o gün, ne imanın öne geçmesi, ne de imanda hayır kazanmak, hiçbirisi bulunmayan kimseye imanın faydası olmayacağını ifade eder. Şu halde hem imanın öne geçmesi (önceden iman edilmesi), hem imanda hayır kazanmak, ikisi veyahut en az birisi bulunan o gün, Mu'tezile'nin dediği gibi imanı fayda etmez denemeyecektir. Aksine, mefhum-ı muhalifinden (zıt anlamından), bunların birisinin bile faydadan uzak olamayacağı anlaşılır. Zıt mânâ ile istidlâl (delil göstererek sonuç çıkarma) caiz olmadığına göre, bunlardan birinin faydası bu âyet ile ispat olunamazsa da bu âyet ile inkâr da edilemez. Bununla beraber diğer âyetlerde ve hadislerde bunlardan birinde de faydadan uzak olmayacağını

gösteren delaletler yok değildir.

Burada şu noktayı da hatırlatmağa değer buluyoruz: Görülüyor ki âyette أَمَنَتْ cümlesinde مِنْ قَبْلُ kaydı var, buna atfedilen أَوْ كَسَبَتْ cümlesinde bu kayıt yoktur. Usûl ilminde ve Arapça kitaplarında da açıklandığı üzere, matufun aleyhin kaydını ma'tufta da gözönüne almak zorunlu değildir. جَاءَنِى زَيْدٌ الْعَالِمُ وَعَمْرٌو "Âlim olan Zeyd ve Amr bana geldi." denildiği zaman Amr'ın da âlim olması gerekmez. Böyle olduğu halde Keşşâf ve diğer birtakım tefsirciler bunu; لاَ يَنْفَعُ الاِيمَانُ حِينَئِذٍ نَفْسًا لَمْ تُقَدِّمْ اِيمَانَهَا اَوْ قَدَّمَتْهُ وَلَمْ تَكْسِبْ فِيهِ خَيْرًا "Yani, önce iman etmemiş veya etmişse de o imanda bir hayır kazanmamış bulunan kimseye o günkü imanı yarar sağlamaz"(1) diye tefsir etmişlerdir ki, bunun özeti, âyeti لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا مِنْ قَبْلُ خَيْرًا *"daha önce iman etmemiş veya imanında daha önce hiçbir hayır kazanmamış..."* mânâsında düşünmektir. Bunda ise hayır kazanmak kısmında bile imanın o günden önce olması şart koşulmuş, fakat hayrın kazanılması da o günden önce olmakla şart koşulmamış demek olur. Şu halde imansız hayır, faydalı olamazsa da, eskiden imanı olan, o gün bile imkan bulur bir hayır kazanabilirse faydasını görmesi düşünülebilir. Gerçekte Akaid âlimleri, yeis halinde iman kabul edilmezse de, yeis halindeki tevbe kabul olur demeleri de buna uygundur. Ancak buna karşı o gün hayır kazanmak mümkünse, imana niçin faydalı olmasın; değilse, iman gibi hayır kazanmanın da o günden önce olması gerekmez mi, sorusu sorulur. Ve bu düşünce iledir ki, hem imanın, hem hayır kazanmanın o günden önce olması gereği akla gelir. Bu şekilde ise âyet لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا مِنْ قَبْلُ خَيْرًا *"daha önce iman etmemiş, veya daha önceki imanında önceden hiçbir hayır işlememiş...."* anlamında demek olur. Mânâ bu olduğu takdirde gelecekte birinci kısmın hiç hükmü yok demektir. Çünkü o zaman yalnız geçmiş imanında hiçbir fayda olmayacak demek olur. Nitekim Mutezile böyle anlamışlardır. Halbuki mânâ bu olsaydı لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًا *"imanında hiçbir hayır kazanmamış olan bir kimseye imanı fayda vermez"* denilmesi yeterli olurdu. Şu halde biz "kazanmak" kısmında مِنْ قَبْلُ *"önceden"* kaydını, gözönüne almayı, karine olarak görmüyoruz ve zahire göre kayıtsız olarak mülâhaza etmek gerektiğini söylüyoruz. Ve öyle anlıyoruz ki, bu bazı âyetlerin gelmesi hayır kazanmayı genelde imkansız kılmayacaktır. Mesela ölüm hastalığında olduğu gibi olay tamamlanmadan iman edip, hayır kazanmanın mümkün olduğu kısa bir zaman da bulunabilecektir. Ve o halde bir kâfir, o gün alametlerin ortaya çıkması üzerine

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 63.

iman eder ve o iman ile bir hayır kazanmağa imkan da bulabilirse, yeis (ümitsizlik) ve ceza tamamen gerçekleşmemiş olduğundan, bu imanın da fayda verebilmesi düşünülür. Yani imanın kabul edilebilmesi ve faydalı olabilmesi için, mutlaka o imandan sonra bir hayır kazanmağa imkan bulunmalıdır. Kıyamet alametleri gibi yeis belirtilerinin ortaya çıkmasından önce, uygun durumda imanın kabulü için, sadece imanı kazanmak yeterli olabilecektir; fakat o alâmetlerin çıkmasından itibaren iman için fiilen hayır kazanmış olmak da şarttır. Çünkü vakit daralmıştır. Çünkü olay tamam olunca ceza ve yeis tamam olacak, hayra imkân kalmayacak ve artık imanın da bir faydası olmayacaktır. Sözün kısası, âyetteki birinci اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ kısmında iman o günden önce olmakla kayıtlanmıştır. Ancak hayır kazanmış olsun olmasın imanı sâbık (önceden var) demektir. İkinci اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي اِيمَانِهَا خَيْرًا kısımda ise imanı, hayır kazanmakla kayıtlıdır. Fakat gerek iman ve gerek kazanmak مِنْ قَبْلُ "önceden" olmakla kayıtlı değildir. İmanı sâbıkla hayır kazanmaya ihtimal olduğu gibi, o günkü iman ile mümkün olduğu taktirde, hayır kazanmaya da ihtimali vardır. Ve tekrar, bu iki karşılıklı husus arasındadır. Ve işte o gün bunların hiçbirisine sahip olmamış kimsenin imanı asla yarar sağlamayacaktır. Hayır kazanmaya yakın sabık (önceden var olan) iman, kesin olarak makbul ve faydalı; sabık olan mücerred iman veya hayır kazanmaya yakın lâhık (sonradan olan) imandan her biri de faydadan uzak olmayacaktır.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ *"Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür".* (Zilzâl, 99/7) Şu halde iman ve hayır kazanmak önceden olmalı; bununla beraber herhangi bir acı verici olayın alâmetleri başlamış da olsa, tamam olmadan tam ümitsizliğe düşmemeli, o zaman olsun hemen iman edip hayır kazanmaya acele etmelidir. Mesela kıyamet alâmetleri ortaya çıkmaya başlamış da olsa, henüz kopup bitmemişse, iman ile salih amelden vazgeçmemelidir. Fakat, önceden imanı olmayanların ve hayır kazanmaya alışmamış bulunanları, o gün bu imkandan da yararlanabilecekleri çok şüphelidir. Hele inkâr ve yalanlamayı, sapıklığı ve hak yoldan saptırmayı alışkanlık etmiş olanlar, olay tamam olup hiçbir şey yapmak imkanı kalmayıncaya kadar iman ve hayra yanaşmaz, bunu da atlatacağız sanırlar. Ondan sonra iman edecek olsalar da, imanlarının bir faydası olma ihtimali kalmaz. Şimdi onlar bugün gelmeyecek zanneder ve geleceğini haber verip bildiren Allah'ın âyetlerini yalanlarlar da olayın alâmetlerinden başka hiçbir şeye değer vermezler ama, mutlaka o gün gelecek ve o âyetler (alâmetler)de ortaya çıkacaktır. Ey Peygamber! قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ **"Gözleyiniz, biz hiç şüphesiz gözlüyoruz" de.** Yani siz müşrikler o üç şeyden dile-

diğinizi gözleyiniz ki, ne beklediğinizi göresiniz. Biz müminler, sizin o kötü sonunuzu görmek için onları tam bir inançla gözlüyoruz, diye onları korkut ve müminleri müjdele. Gerçekte "Bedr" den itibaren bu korkutma ve müjdenin gerçekleşmesi görülmeğe başlamıştır.

Şüphesiz:

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ
وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

159- Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır, sonra (Allah) onlara yaptıklarını haber verecektir.

160- Kim iyilik getirirse, ona o (getirdiği)nin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır; onlar haksızlığa uğratılmazlar.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ **Muhakkak ki dinlerini parçalayıp ayıranlar,** dinin bazı hükümlerini tanıyıp, bazısını tanımayarak parçalayan veya dinlerini gerçek tevhidde toplamayıp, çeşitli emeller, mabudlar, metbûlar (kendisine uyulan) ve türlü türlü yollarla çatallandıran veya din, insanın iç dünyasına ve ruhuna aittir, dışına ve cismine karışmaz din insanın filan işine hakim ise de filan işine karışmaz; din başka, millet başkadır, demek gibi bir tavırla dinlerini birçok işlerinden ayıranlar. Hamze ve Kisâî kırâetlerinde فَارَقُوا okunduğuna göre, bu şekillerden biriyle hak dinlerinden ayrılmaya kalkışanlar; gücünü birlik için

değil, ayrılık için harcayanlar وَكَانُوا شِيَعًا **ve grup grup olanlar,** yani her biri ayrı bir başkana ve başka bir duygu ve isteğe taraftarlık ederek grup grup olup ayrılığa düşenler ki, müşrikler baştan başa böyle oldukları gibi yahudi ve hıristiyanlar da böyle olmuşlar ve ne yazık ki, müslümanlar da her düşüş dönemlerinde bu durumlara düşmüşlerdir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v) buyurmuştu ki: "Yahudiler yetmiş bir gruba ayrıldı, birinden başka hepsi cehennemdedir. Hıristiyanlar yetmiş iki gruba ayrıldı, birinden başka hepsi cehennemdedir. Ümmetim de yetmiş üç gruba ayrılacaktır, birinden başka hepsi cehennemdedir." "O bir tane kurtulan grup kimlerdir ya Resulallah" sorusuna karşı da: "Onlar benim ve ashabımın üzerinde gittiğimiz yolda gidenlerdir" buyurmuştu.(1) Bundan da anlaşılır ki yahudilerden bir, hıristiyanlardan bir, müslümanlardan bir olmak üzere üç kurtulmuş grup (fırka-ı nâciye) yoktur. Her zaman için bir kurtulmuş grup vardır ki, o da peygamberin ve ashabının yürüdükleri hak yol ve sıratı müstakim (dosdoğru yol) olan tevhid yolunda yürüyenlerdir. Diğerlerine gelince: لَسْتَ مِنْهُمْ فِى شَيْءٍ **Sen onlardan hiçbir şeyde ilgili değilsin.** Dinlerini ayıranlar ve grup grup olanların ayrılıklarından, durumlarından ve felaketlerinden ne sorumlusun, ne de haklarında Allah'tan bir şey sorup istemeğe yetkilisin; ne onların sana tutunmağa ve gittikleri yolu sana isnad etmeğe hakları vardır, ne de senin onlara şefaat etmeye yetkin. اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ **Onlara yapılacak iş, uygulanacak emir, yalnız Allah'a aittir.** Ne yapacağını ancak O bilir. ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ **Sonra zamanı gelince O, onlara ne yaptıklarını haber verecektir.** O zaman مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا **Allah'a bir hasene (iyilik) ile gelmiş olana onun on misli iyilik vardır.** Bazı tefsirciler bu on misli takdirinin belli bir sayı ile sınırlama anlamında olmayıp "Sen bana bir iyilik yaparsan, ben on katını yaparım" denildiği gibi, genel olarak katlanmadan kinâye olduğunu söylemiş ve bu konuda: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُ *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir."* (Bakara, 2/261) âyetini delil göstermişlerdir. Diğer tefsircilere göre ise, aşere (on), açıklamanın en azıdır ki, en az bire on muhakkaktır, demek olur ve açık olan da budur. Hangisi olursa olsun, demekki sevap, bir hak kazanmaktan ibaret değil, bir üstünlüktür. İlâhî lutuf bir iyiliğe fazlasıyla kat kat ecir ve sevap verecektir. Şu halde, iyilik ne güzel şeydir ve İlâhî rahmet ne kadar geniştir. Demek ki herkes yaptığı iyiliğin mutla-

(1) Alûsî, a.g.e., VIII, 68; Ebu Davud, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 332, III, 120.

ka birkaç mislini ve en az on katını alacaktır. Yeter ki yaptığı iyilik olsun. O halde bir diğerinin daha fazla olmasından dolayı lutuf ve ilâhî ihsanı kıskanmaya ve niçin falana bin verdi de, bana on verdi diye itiraza kalkışmaya hak yoktur. وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ **Kötülük ile gelmiş olan da** فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا **ancak o kötülüğün misliyle (dengiyle) cezalanır.** Yani affolunmayıp cezalandığı zaman, fazla değil, yaptığı kötülüğün tam dengi bir kötülükle ceza görür, aynı adaletle muamele edilir. وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Ve hiçbirine zulmedilmez.** Ne iyilik sahiplerine, yaptıkları iyilikten eksik ecir ve sevap verilir, ne de kötülük sahiplerine, kötülüklerinden fazla ceza verilir. Buna karşı küfür (inkâr) dünya gibi geçici bir kötülük değil mi? O halde sürekli azab cezası bunun nasıl bir dengi olur? Bu ceza, suçtan fazla olmayacak mı? denemez. Çünkü küfür,Allah'ın emrini red ve inkârdır. Hakkı bir an bile inkâr etmek ebedî yalandır. Kâfirin her küfrü ve küfrünün her ânı ebedi bir kötülüktür. Başka bir deyimle, Hakk'ın herhangi bir emrine karşı inkâr, Yüce Allah'ın rahmetinden ebedî bir kesilmedir. Elbette bu ebedî kötülüğün, ebedî kesilmenin cezası da ebedî azaptır. İlâhî rahmete ulaşmak için, sınırlı bir zaman zarfında verilen bir fırsatı, bir sebebi toptan reddetmek, o rahmetten ebedî olarak yoksunluk demek olduğu ne kadar açıktır.

O dinlerini parça parça edenlere:

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا
مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ إِنَّ صَلَاتِي
وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ
وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾ قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ
رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ
ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾ وَهُوَ الَّذِي

جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ

فِي مَٓا اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (١٦٥)

Meâl-i Şerifi

161- De ki: Rabbim, beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi.

162- De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir.

163- Onun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.

164- De ki: Allah herşeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka Rab mi arayayım? Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir. Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. O, ayrılığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir.

165- Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir.

قُلْ Şöyle de: اِنَّنِي هَدٰينِي رَبِّي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Muhakkak ki beni Rabbim bir sırat-ı müstakîme; doğru ve düz bir caddeye دِينًا قِيَمًا istikametin kendisi olan, dosdoğru bir dine مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا yani hanif hali, bir Allah'a yönelmiş olan İbrahim milletine hidâyet etti. وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ Ve İbrahim, müşriklerden değildi. Onun milletine mensup olduğunu iddia eden Mekkeliler ve yahudiler ile hıristiyanlar gibi dini ayıranlardan değildi.

KIYEMEN: Kıyam mânâsına ve mübalağa şekliyle masdarla nitelemedir. Fethası, şedde ve kesresiyle kırâetleri de vardır ki, pek doğru ve sabit demektir. Bu sağlam dinin amelî özelliğini özetle açıklamak için **قُلْ şöyle de: اِنَّ صَلَاتِي Muhakkak benim namazım وَنُسُكِي ve ibadetlerim, yahut kurbanlarım وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي ve hayatım ve ölümüm لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır.**

Hepsi Allah içindir. لَا شَرِيكَ لَهُ **O'nun hiç ortağı yoktur.** Yani her ibadet, her iş bu inanç, bu niyet ve ihlas ile yapılmalıdır. وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ **Ve bana ancak bu, bu tevhid ve ihlas emredildi.** وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُسْلِم۪ينَ **Ben ise müslümanların ilkiyim,** yani Allah'ın emrine teslim olanların birincisiyim, en önündeyim. Bu cümle Hz. Peygamberin, kendisine emredilen İlâhî emirlere süratle uyup yerine getirmesini ve o emirlerin kendine mahsus olmayıp, herkese bunların emredildiğini ve bütün müslüman olanların ona uyması gerektiğini açıklamaktadır. İnkârcıların Hz. Peygambere: "Ey Muhammed! Gel bizim dinimize dön, dünya ve ahiret ne istersen biz kefil oluruz" ve müminlere: "Geliniz, bizim yolumuza gidiniz, günahlarınız bizim boynumuza olsun" demelerine karşı قُلْ **de ki:** اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪ي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ **Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir Rab mi isteyeceğim?** وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا **Halbuki herkes hiçbir şey kazanmaz ki, sorumluluğu kendi üzerine olmasın** وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى **hem vebal (günah) yüklenen hiçbir kimse diğerinin vebalini (günahını) çekmez.** Yani ne günah yapmakta, ne de cezasını çekmekte vekalet (vekillik) cereyan etmez. Herkes yaptığı günahı kendi yapar ve cezasını kendi çeker. Şu halde birinin diğerine "Sen şunu şöyle yap da günahı, cezası yalnız benim boynuma olsun" demesi yalandır. Günah yapan yaptığının cezasını çeker; öyle deyip yalan söyleyen, günaha teşvik eden de, bu yalanının, bu teşvik ve aldatmasının, bu kötü taahhüdünün cezasını çeker. Başkasının günahını yüklenmeyi üzerine alan bu yalancı müteahhid, kendi taahhüdünün cezasını çekmekle diğerini kurtaramaz. Şurası açıktır ki, böyle demek, günahın failinden başka kimseye zararı olmaz demek değildir. Ancak her fiil, fâiline (yapıcısına) nisbet olunur ve her günahın, ilgili olanlara ilgisi oranında alâkası bulunur, demektir. ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ **Sonra,** siz ne kadar ihtilâf ederseniz ediniz, sonunda **hepinizin dönüş makamı Rabbinizdir.** Hepinizin Rabbinize bir dönüşü, bir dönümü olacaktır. O zaman فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ **O size ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.** O vakit, sonucu görecek, akı karayı seçecek, acıyı tatlıyı tadacaksınız. Şu halde bugün dünyada herhangi bir işi yapacağınız zaman, başka düşünceleri, farklı dinleri, mezhepleri, arzuları bırakınız da, yaptığınız, yapacağınız işin, bağlanacağınız din ve mezhebin, Allah katında ne olduğunu düşünerek ve bu son sorumluluğu hesab ederek, samimi bir niyet ve ihlâs ile hareket ediniz. **Ve O,** وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ **O Allahtır ki, sizi yeryüzünün halifeleri kıldı.** Bu yeryüzünde nice ümmetler gelmiş geçmiş, Peygamberlerin sonuncusunun gönderildiği siz insanlar, siz Muhammed ümmeti, hepsinin halefi olmuş, yerlerine konulmuş bulunuyorsunuz. Allah'ın bundan böyle yeryüzünde, sahiplik edecek, yöne-

tecek ve hükümleri uygulayacak olan görevlileri, sorumluları sizsiniz. Yüce Allah إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 2/30), İlâhî buyruğunun Âdem'e takdir ettiği ve meleklere bile nasib etmediği bu yüksek makam ve şerefe, bundan böyle topyekün sizi tayin edip bu ağır sorumluluk ve emaneti size verdi. وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ **Ve bazınızı diğerinin üzerinde dereceler ile yükseltti.** Bir kısmınızı akıl, ilim, şeref, makam, mal ve rızık gibi birtakım özelliklerde birçok derecelerle diğerlerinin üzerine çıkardı ki لِيَبْلُوَكُمْ فِيمَا آتَيكُمْ **size verdiği şeylerde hepinizi imtihan etsin, imtihan muamelesi yapsın, verileni yerinde güzelce kullanmakla şükredip etmeyeni ayırsın.** En güzel amel yapanları seçsin de, gelecekte vereceğini ona göre kazancınızla versin. Bu âlem, böyle bir imtihan âlemi ve yarışmadır ve bugünkü durum, dünkü imtihanın bir sonucudur. Yarınki durum da bu imtihanın bir sonucu olacaktır. Ve bu şekilde Muhammed ümmeti, yalnız kendi fertleri ve sınıfları arasında değil, topyekün halef olduğu geçmiş ümmetler ile de bir imtihana tabidir ve onlardan ibret alıp yarışmayı kazanmak ihtiyacındadır. Ve derecelerinin farklı olması da bu imtihan ve müsabakanın gereklerindendir. Bunun sonucunda nice yükseklerdekiler düşebilir .Ve nice aşağıdakiler çıkabilir. Bunun için üst derecede bulunanların tehlikeleri daha çok, sorumlulukları daha ağırdır. O halde dünyada mevki ve mertebe yüksekliğine mağrur olmamalı, hakkıyla çalışmalıdır. Çünkü yüksekten düşmenin acısı daha büyük, küçükten büyümenin zevki daha yüksek-tir. Ey Muhammed إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ **şüphe yok ki Rabbinin cezası çabuktur.** Verdiği nimet sermayesinin hakkını yerine getirmeyen ve şükrünü yapmayan inkârcılara ve başkaldıranlara, ne kadar yüksek mevkide olurlarsa olsunlar, Rabbin dilediği zaman bir anda belalarını verir. Zaten her gelecek olan yakındır. وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ **Bununla beraber şüphe yok ki, O muhakkak gafûr (bağışlayan), rahîm (merhamet eden) dir.** Görevine çabalayan, imtihanda başarılı olmaya çalışan şükür ve tâat sahiplerinin kusurlarını bağışlar, ayıplarını örter ve sonunda kendilerini çeşitli rahmet ve saadetle umduklarına kavuşturur. Şimdi bir bu sûrenin Mekke'de nazil olduğu zaman, bir de ondan sonra İslâm Tarihinin safhaları düşünülürse, bu âyetin geleceğe yönelik ne kadar mucizeleri ihtiva ettiği ve daha etmekte bulunduğu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde ortaya çıkar. Demek ki Hz. Muhammed (s.a.v)in peygamber olarak gönderilmesiyle insan hayatına bütün geçmiş ümmetleri de geçecek yeni bir tarih açılmıştır.

"En'âm" sûresi burada bitti. Şimdi bu âyetin içine aldığı halife kılma ve imtihanın, geçmişten beri oluş şeklini canlandırıp açıklayacak olan "A'raf" sûresini dinleyelim:

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم